15488/2

IOACHIM LAZĂR

CRIŞAN

UN SAT ISTORIC DIN ZARAND

2007

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CRIŞAN

UN SAT ISTORIC DIN ZARAND

STUDIU MONOGRAFIC

https://biblioteca-digitala.ro

Culegere text şi corectura: **Ioachim Lazăr**, **Dorina Dan**
Fotografii: **Eugen Pescaru**
Proiect copertă şi aranjare fotografii: **Mircea Cosma**

Volumul a fost tipărit prin contribuţia **Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva**
Director general: **Nicolae Marcel Morar**

Toate drepturile sunt rezervate autorului şi Muzeului CDR Deva
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a autorului.
Drepturile de distribuţie aparţin autorului şi Muzeului CDR Deva
908 (498 Crişan)

Copyrigt © 2007 by Ioachim Lazăr
Copyrigt © 2007 by Muzeul CDR Deva
All rights reserved

Tehnoredactare şi coperta: **Ovidiu Stoian**
Tipărit la TIPOGRAFIA ASTRA DEVA
Bd. Decebal, Bl. N - parter
Tel.: 0254 219 372; Fax: 0254 230 267

ISBN: **978-973-0-05173-5**

https://biblioteca-digitala.ro

15.488/2

IOACHIM LAZĂR

CRIŞAN

UN SAT ISTORIC DIN ZARAND

STUDIU MONOGRAFIC

2 4.466

BIBLIOTECA
DEVA
MUZEUL CIVILIZAȚIEI DACICE ȘI ROMANE

Tipografia ASTRA Deva

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Sunt aproape doi ani de când autorul acestei cărți străbate satul, în sus și în jos, de pe Vale din Sus pe Vale în Jos, din Dealul Vacii și Muncel până în Poduri și la Bosel, pentru a culege date despre această localitate. Și iată că, în sfârșit, lucrarea Domnului Ioachim Lazăr a văzut și lumina tiparului.

Cunoașterea trecutului și prezentului satului Crișan s-a impus ca o preocupare constantă a istoricului Ioachim Lazăr care s-a socotit dator, față de satul în care a petrecut vârsta copilăriei, de a recupera urmele materiale și spirituale din diferite perioade istorice, pe temeiul cărora se poate reconstitui evoluția în timp a acestei comunități de pe meleagurile Zarandului.

Lucrarea „Crișan – un sat istoric din Zarand", deși face referiri speciale la satul cu acest nume, totuși redă și o serie de legături cu celelalte localități cu care se învecinează Ribița, Ribicioara, Dumbrava, Potingani, Valea Bradului, Mesteacăn și în special cu orașul Brad de care a aparținut și către care a pendulat o bună perioadă de timp. Și nici nu putea fi altfel, având în vedere contactele intense, permanente, dintre aceste localități, schimbul de populație prin căsătoriile încheiate, prin exploatarea unor păduri în comun sau chiar prin mai rarele dispute pe diferite probleme care frământau comunitățile.

Contactele între locuitorii din Crișan și cei din satele vecine au o vechime de câteva secole. În secolele XV-XVI credincioșii ortodocși din satul Crișan frecventau Biserica din Ribița, până la trecerea nobililor de aici împreună cu Biserica la religia reformată. Atunci credincioșii din cele două sate își unesc eforturile pentru ridicare unui nou locaș de închinare, ctitorind Mănăstirea Vaca în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În secolul al XVIII-lea mulți din locuitorii satului lucrau la extragerea și prelucrarea aurului din minele de la Ribița ale colonelului Adam Ribiczei. Exploatarea dar mai ales nemulțumirile lucrătorilor mineri din cele două sate, și nu numai, au determinat în bună parte, răzbunările cumplite din timpul răscoalei țărănești din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan. La atacul asupra curților nemeșilor din Ribița, din dimineața zilei de 3 noiembrie 1784, au participat țăranii de pe toată Valea Crișului Alb și în primul rând cei din satele Ribița și Crișan. Dar trecând peste aceste momente tragice ale istoriei, odată cu trecerea timpului aceste legături s-au diversificat și intensificat.

Cu locuitorii din Ribița, văcenii au colaborat la construirea drumului dintre cele două localități și apoi a podului de lemn de peste Criș, cu cei din Mesteacăn la realizarea drumului și a podului de peste Criș. Nu rare au fost disputele cu cei din Dumbrava pentru repararea drumului dintre cele două localități. Localitățile Crișan, Potingani, Mesteacăn, Valea Bradului și Țărățel au cumpărat împreună sediul notariatului, situat într-un imobil de pe actuala stradă Horia, din municipiul Brad. Și exemplele de legături dintre comunitățile ce se învecinează cu satul Crișan ar putea continua.

https://biblioteca-digitala.ro

Mărturisesc că nu credeam în bogăția mărturiilor arheologice, istorice, etnografice, folclorice, memoriale şi de toponimie ale satului Crişan. Şi totuşi zestrea arheologică constituită din ruinele vechii mănăstiri şi ale primei biserici parohiale, cea memorială reprezentată de casele Crişan şi Vlaicu Bârna, poate în viitor şi a lui Viorel Brana, au făcut din satul Crişan, unul dintre cele mai cunoscute din întregul Zarand.

Am dori ca volumul „Crişan – un sat istoric din Zarand" să fie un pas decisiv şi spre întocmirea monografiei comunei Ribița pe care o datorăm locuitorilor ei. Suntem aici de sute de ani şi generațiile care s-au succedat de la începuturi până în prezent au contribuit prin munca, priceperea, dârzenia şi tenacitatea lor la susținerea unor momente importante de istorie națională.

Câtă mulțumire sufletească simțim cu toții participând la hramul Mănăstirii Crişan sau la serbările „Omagiu lui Crişan" dedicate eroului de la 1784. Câtă mândrie se citeşte pe fețele participanților la aceste manifestări când li se vorbeşte, an de an, şi asta de 26 de ani, despre faptele înaintaşilor lor. Apariția cărții pe care o prezentăm este un moment deosebit pentru viața culturală a comunei noastre. După părerea noastră cartea aduce o contribuție importantă la cunoaşterea, în toată complexitatea ei, a istoriei localității cu oamenii ei harnici şi faptele emoționante ale unei colectivități în continuă mişcare şi integrare în civilizația începutului celui de-al treilea mileniu.

Suntem convinşi că volumul îşi va găsi locul în fiecare casă, deoarece fiecare familie îşi va afla în paginile acestei cărți, un părinte, un bunic, un frate sau unchi, alte rude, prieteni sau vecini. Multitudinea de fotografii alb-negru ne reclădesc o lume demult apusă. Sunt cuprinse în paginile cărții şi noile valențe ale prezentului. Acest patriotism local, demn de un veritabil moț, este şi un act de reparație istorică, pentru că multe din faptele oamenilor prezentați aici, au aşteptat de multă vreme să fie cunoscute, prin intermediul cuvântului scris, şi de către generațiile viitoare.

De-a lungul timpului comunitatea Crişan a cunoscut o evoluție sinuoasă, cu multe suişuri şi coborâşuri. Dar tradiția istorică obligă. Suntem conştienți de măreția trecutului pe care îl veți descoperi citind cartea. În acelaşi timp suntem conştienți şi de prezent şi viitor, probleme care ne preocupă, în căutarea de noi valențe economico-sociale care să corespundă vremurilor actuale. Deja localitățile comunei au îmbrăcat o haină nouă.

Cu aceste gânduri optimiste încheiem aprecierile noastre asupra acestei cărți, dorind autorului noi producții pe tărâmul istoriei, iar cititorilor lectură plăcută.

Ioan Faur
Primarul comunei Ribița

https://biblioteca-digitala.ro

ARGUMENT

Concepţia şi tipărirea acestei lucrări s-a făcut din dorinţa de a informa din punct de vedere istoric, etnografic, demografic, cultural şi spiritual, sutele de turişti despre satul în care s-a născut Gheorghe Crişan, căpitan al răscoalei ţărăneşti din 1784 alături de Horea şi Cloşca. Satul Crişan este unul dintre cele mai bogate sub raportul locurilor istorice: ruinele mănăstirii ctitorite, de către credincioşii ortodocşi din comunităţile Ribiţa şi Vaca, la sfârşitul secolului al XVI-lea, Complexul mănăstiresc Crişan, a cărui piatră fundamentală a fost pusă în anul 1992, Casa memorială Crişan, Casa memorială Vlaicu Bârna, Casa Brana, Biserica parohială etc.

Tipărind acest studiu asupra satului Crişan credem că vom contribui la îmbogăţirea literaturii monografice, care a luat amploare în ultimii ani, şi va constitui un prim pas spre întocmirea monografiei comunei Ribiţa. Scrierea monografiei satului Crişan se impune cu acuitate având în vedere evenimentele sărbătorite în anii din urmă sau care se vor aniversa sau comemora în anii următori. Astfel, în anul 2004 s-au aniversat împlinirea a 565 de ani de la prima atestare documentară a satului (1439) şi 25 de ani de la înfiinţarea Casei memoriale (1979) pentru refacerea căreia s-a folosit imaginea publicată de către istoricul Ioan Lupaş în volumul „Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784, Cluj, 1934".

Pe linie bisericească s-au aniversat, în anul 2002, împlinirea a 150 de ani de la sfinţirea actualei biserici ortodoxe, ridicată prin eforturile materiale şi umane de către credincioşii satului între anii 1844-1852. În vara anului 1852, preotul paroh. Ioan Manea, cerea, prin intermediul protopopului Zarandului, Iosif Başa, aprobarea episcopului Andrei Şaguna pentru sfinţirea noului lăcaş de cult.

Construcţia noii biserici, din material solid şi de dimensiuni mult mai mari se impunea din mai multe cauze obiective: şubrezenia vechii biserici determinată de arderea ei de către unguri în timpul revoluţiei de la 1848-1849 şi mai ales din cauza sporului demografic al populaţiei comunităţii. În aceste condiţii biserica, existentă înainte de 1848, devenea neîncăpătoare pentru toţi credincioşii satului.

Tot în domeniul ecleziastic, în anul 2004, s-au împlinit 245 de ani de la refacerea Sfintei mănăstirii Vaca (1759) aflată într-o stare de degradare accentuată. În urma vizitei canonice a episcopului de la Blaj, Petru Pavel Aron, care a aflat mănăstirea într-o stare deplorabilă încât era aşa „de grozăvită şi negrijită, cât fără lacrimi nimic am putut de acolo avea de bucurie". Cauza acestei stări de lucruri era lipsa credincioşilor, mănăstirea fiind greco-catolică, situată într-un sat cu o populaţie covârşitor ortodoxă. Într-un ultim efort de a menţine puţinii credincioşi la Unirea cu Biserica Romei, episcopul se adresează „poporenilor din Vaca şi Ribiţa şi îndemnându-i în Domnul spre întemeierea acelui bine de obşte, cu o inimă şi o voie, cu toţii s-au făgăduit că or sta în ajutor cu lucrători şi cu ce or putea".

La 19 februarie 1759 se încheia un contract de lucrări cu meşterul zidar Ioan din Zlatna, prin care s-a reparat mănăstirea şi s-au construit şi două săli pentru şcoală. În urma cercetărilor arheologice conduse de către Dr. Adrian Andrei Rusu, colectiv din care a făcut parte şi autorul acestei cărţi, cât şi al demersurilor întreprinse pe lângă Episcopia

https://biblioteca-digitala.ro

Aradului şi Hunedoarei, s-a decis reactivarea mănăstirii, sfinţirea pietrei de temelie a noului lăcaş săvârşindu-se în iunie 1992.

În anul 2005 s-au împlinit 75 de ani de la atribuirea numelui lui Crişan satului în care s-a născut eroul de la 1784. În anul 1930, la iniţiativa unuia dintre primii intelectuali ai satului, Viorel Brana, aflat în Bucureşti la studii şi cu acceptul primarului Nistor Magdalina şi a consilierilor comunali Virgil Bârna, Ioan Golda, Toader Golda, Ioan Brătila, Ioan Neaga, a preotului Alexandru Fugătă şi a notarului Cornel Grădina, autorităţile centrale au acceptat propunerea de schimbare a numelui satului. Primul act în care satul apare cu noul nume este procesul verbal al şedinţei Consiliului comunal Crişan din 27 mai 1930.

Monografia satului Crişan se doreşte a se constitui într-un omagiu adus zecilor de preoţi care au slujit în această parohie, mulţi dintre ei ridicându-se din rândul ţăranilor iobagi de aici, alţii venind din alte localităţi dar integrându-se acestei comunităţi, şi care au slujit cu evlavie, dăruire şi pasiune. Amintim printre cei mai cunoscuţi pe acel preot Ioan Tulea, participant la adunarea de la Mesteacăn, Daniil Ilieş alias Danilă Cor, hirotonit, în Transilvania, în anul 1790, Georgie Cor (1815-1819), Iovu Manea (1819-1839), Ioan Manea (1840-1875), Iosif Costea (1875-1918), Ioan Rusu (1918-1919), Alexandru Fugătă (1920-1934), Tiberiu Perian (1935-1965), Iancu Coroi (1966-1999) şi până la tânărul şi vrednicul preot de astăzi Adorian Lucian Trif.

Dedicăm această carte şi zecilor de învăţători care prin eforturile lor au răspândit ştiinţa de carte în rândul tinerilor şi a adulţilor, contribuind la ridicarea a numeroase generaţii de intelectuali. Amintim printre cei pe care i-au consemnat documentele sau i-a reţinut memoria colectivă a satului, pe acel călugăr Pahomie din Mănăstirea Vaca, pe Petru Lupea, Dănilă Cor, Spiridon Ignaton, Ioan Rusu, Ioan Bârna, Ioan Micu, Marin Popa, Virgil Bârna, Maria Pavelescu, Vasile şi Ileana Pop, Silvia Perian, Lilica şi Gheorghe Costin, Mariana Popovici şi actuala învăţătoare Mărioara Lupea, care slujeşte la catedra acestei şcoli încă din anul 1973.

Închinăm lucrarea, de asemenea, tuturor celor care au condus şi administrat această comunitate, juzi, crainici, birăi, primari, începând cu acel Ioan Crainic amintit, în documente, la anul 1525. Îl urmează la un mare interval de timp şi spaţiu, din lipsa mărturiilor scrise, judele Lupea Petruţ, cel care conducea satul în anii revoluţiei din 1848.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea jude al satului a fost Ioan Brana. Cu apropierea de timpurile noastre mărturiile despre primarii satului devin tot mai numeroase. În anii premergători primului război mondial şi după Unirea din 1918 funcţia de primar al comunei a fost îndeplinită de Nicolae Lupea.

Între anii 1926 - 1929 satul Vaca a fost condus de către primarii: Petru Ionuţ (Iuonuţiu), urmat apoi de Nistor Magdalina (1929-1931), Ioan Faur (1931-iulie 1932), din nou Nistor Magdalina (1932-1937), Ioan Tulea (1938), Petru Lupea (1939-octombrie 1940), Ilie Iancu (octombrie 1940-ianuarie 1941) şi iarăşi Petru Lupea (ianuarie 1941-31 ianuarie 1943).

Cu Petru Lupea va înceta activitatea primăriei din satul Crişan. În şedinţa Sfatului comunal, din 31 ianuarie 1943, desfăşurat în prezenţa Dr. Ştefan Popa, pretorul plasei Brad, la care au luat parte primarul Petru Lupea şi reprezentantul satului Athanasie Brana luându-se în discuţie menţinerea sau desfiinţarea comunei Crişan decid că „în unanimitate avizează la transformarea comunei în sat şi a se alipi la comuna Ţărăţel".

https://biblioteca-digitala.ro

În aceeaşi măsură dedicăm cartea miilor de eroi anonimi ai satului care s-au jertfit prin munca lor ca să supravieţuiască această comunitate peste veacuri, precum şi celor care şi-au vărsat sângele pentru apărarea libertăţii, dreptăţii, fiinţei poporului român în marele încercări din istoria noastră naţională: Răscoala lui Horea, Revoluţia din 1848-1849, Primul şi al Doilea război mondial, în Rezistenţa împotriva persecuţiilor din perioada instaurării regimului comunist.

Un omagiu se cuvine adus celor care au sporit faima acestei comunităţi, la loc de frunte situându-se Gheorghe Crişan, conducător al răscoalei din 1784 precum şi a căpitanului său Toma Bârna. Lor li se alătură o serie de personalităţi care au contribuit la dezvoltarea ştiinţei şi culturii româneşti între care amintim pe Cornel Tiberiu Crăciun Rusu, primul culegător de folclor din Zarand, pe geologul Dimitrian Laurenţiu Viorel Brana, poetul şi scriitorul Vlaicu Bârna, profesorul Dr. inginer Cornel Furdui, la care mai adăugăm, dacă ni se permite şi pe Ioachim Lazăr, autorul acestei monografii.

Eforturile noastre se îndreaptă spre punerea în valoare a impresionantului număr de documente inedite păstrate în diverse instituţii, în primul rând în cadrul Direcţiei Judeţene Hunedoara a Arhivelor Naţionale, la Primăria comunei Ribiţa, Şcoala primară „Vlaicu Bârna" sau la Casa parohială Crişan. Despre satul Crişan s-a scris foarte puţin până în prezent[1], şi aceasta doar în legătură cu mănăstirea[2] ce a funcţionat aici, sau despre sat ca fiind locul de naştere al căpitanului răscoalei de la 1784[3]. Pentru completarea materialului documentar s-a stat de vorbă cu o serie de localnici, între care amintim pe Viorel Brana, profesorul Ioan (Ionel) Bârna a Traluţii, cu preotul Nicolae David, Iancu şi Ioan Avram a lui Cengiuţ, Ileana Iancu a Gafi, Florea Bexa, Tănase Bârna a Iojichii şi mulţi alţii. Multe din cunoştinţele mele despre sat le-am primit de la mama mea Maria Lazăr, născută Toma (1921-2003).

Aşezat la distanţe aproximativ egale de cele două localităţi mai importante din Zarand, Brad şi Baia de Criş, satul Crişan şi-a împărţit perioadele de autonomie locală cu pendularea către una sau alta din aceste două localităţi. Imediat după anul 1918 depindea din punct de vedere administrativ de comuna rurală Brad, apoi a devenit comună aparte, iar din anul 1943 s-a alipit comunei Ţărăţel. O lungă perioadă de timp a aparţinut de notariatul Valea Brad, care îşi avea sediul în oraşul Brad.

---

[1] Ioachim Lazăr, Eugen Pescaru, Crişan – un sat istoric din Zarand, (pliant), Deva, 2004; Ioachim Lazăr, Valorificarea patrimoniului cultural – naţional în cadrul caselor memoriale "Crişan" şi "Vlaicu Bârna", din satul Crişan (Judeţul Hunedoara) în Patrimonium Apulense, Vol. IV, Alba Iulia, 2004, p. 393-405.

[2] Augustin Bunea, Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764, Blaj, 1902, p. 328 ; Ştefan Meteş, Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria, Sibiu 1936; Mircea Păcurariu, Istoria mănăstirii Prislop, Arad, 1986, p. 42-43; Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Mănăstirea Vaca, în Ars Transsilvaniae, II/1992, p. 145-167; Dana Marcu, Sobele de cahle din Mănăstirea Vaca (Sec. XVII), în Ars Transsilvaniae, II/1992, p. 169-194; Adrian Andrei Rusu, Mănăstirea Vaca, în Steaua, 2/1993, p. 21-23; Visarion Neag, Ioachim Lazăr, Mănăstirea Crişan, Arad, 1997, 21 pagini + 10 planşe; Idem, Mănăstirea Crişan, Deva, 2001 (pliant).

[3] Nicolae Densuşianu, Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784-1785, Bucureşti, 1884; Ioan Lupaş, Răscoala ţărănească din Transilvania, Cluj, 1934; Florian Dudaş, Zarandul, chipuri şi fapte din trecut, Bucureşti, 1981, p. 79-85; David Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I-II, Bucureşti, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro

După instaurarea regimului comunist satul Crişan a constituit împreună cu localităţile Dumbrava de Sus şi de Jos. Ribicioara de Sus şi de Jos, Ribiţa şi Uibăreşti, actuala comună Ribiţa, situaţie care se păstrează şi în prezent. În timpul regimului comunist locuitorii satului au trecut prin grele încercări. Încă din 1945, la reîntoarcerea trupelor sovietice victorioase, au fost supuşi rechiziţiilor necontrolate, grupuri izolate de soldaţi confiscând animale, îmbrăcăminte şi alte obiecte din gospodărie locuitorilor satului. Un conflict cu astfel de indivizi izolaţi aflaţi în stare de ebrietate l-a avut preotul Tiberiu Perian. Reîntorşi a doua zi cu forţe sporite soldaţii ruşi l-au căutat pentru a-l împuşca şi numai avertizarea din timp şi fuga către pădurea dintre hotarele satului Crişan şi Ribiţa l-a scăpat de la moarte[4].

Urmează un alt şir de deziluzii, maltratări, arestări, bătăi sau chiar închiderea celor care protestau într-un fel sau altul împotriva noii orânduiri. O campanie susţinută a fost depusă de către slujitorii noului regim pentru înfiinţarea colectivului în comună. Un mic număr de indivizi, majoritatea cu pământ puţin, fără animale şi inventar agricol a pus bazele unei întovărăşiri agricole. Marea masă a cetăţenilor au preferat să-şi lucreze fiecare pământul său opunându-se cu îndârjire înscrierii în colectiv. Echipe de activişti de partid se postau în diverse locuri ale satului pentru a-i aştepta pe cei care lucrau în diverse întreprinderi, şi a-i determina să se înscrie în colectiv.

Şi în această situaţie funcţiona un sistem foarte simplu de anunţare a lor. „întâmplător" cineva se afla totdeauna la locul potrivit, care să-i avertizeze, şi muncitorii coborând din camioane, ocoleau comisia şi pe poteci lăturalnice se duceau la casele lor. Dar chiar şi atunci când erau chemaţi şi se prezentau în faţa comisiei, bărbaţii îşi motivau neputinţa de a se înscrie în colectiv spunând că ei n-au nimic, toată averea este pe numele soţiilor, soacrelor sau a părinţilor. Până la urmă şi întovărăşirea a fost desfiinţată, din lipsa pământului, a uneltelor şi animalelor de tracţiune.

Totuşi, cel mai roditor pământ, aflat în lunca Crişului Alb, a fost trecut în cadrul GAS-ului Mesteacăn, lipsind proprietarii acestor terenuri de o mare parte din pământul arabil. Chiar şi înainte de anul 1989 exista temerea printre locuitorii satului privind concentrarea gospodăriilor şi înfiinţarea unei ferme pentru creşterea animalelor. În aceeaşi perioadă a fost afectată însăşi viaţa locuitorilor, obiceiurile tradiţionale au început să dispară încetul cu încetul, iar pentru cele care s-au mai păstrat s-au depus mari eforturi. Colindătorilor nu li se mai permitea să-şi ia concediu sau recuperări nici pentru orele lucrate suplimentar pentru a colinda în cele două nopţi de Crăciun. S-a interzis de asemenea ieşirea la vale cu ocazia zilei de Bobotează pentru sfinţirea apei. Situaţia precară a unor locuitori i-a determinat să ia drumul oraşelor pentru a-şi câştiga o pâine sau chiar au cerut să fie colonizaţi în Banat. Are loc o depopulare masivă a satului Crişan.

Proprietarii de mori, prese de ulei, batoze sau cazane de ţuică au fost impuşi unor taxe insuportabile, iar majoritatea locuitorilor satului obligaţi să achite cote grele. Cazanele de ţuică erau sigilate, funcţionând doar atunci când li se acorda autorizaţia, s-au stabilit timpi pentru fierberea unui cazan de borhot de prune. Dar şi în această situaţie, oamenii se descurcau, folosind lemne uscate şi reuşind în timpul stabilit să mai fiarbă câte unul-două cazane în plus care nu erau înregistrate, iar atunci când recolta era foarte săracă se foloseau de cazane cu un volum mai mic de 50 litri care nu intrau sub incidenţa legii penale. Batoza trebuia să funcţioneze la arii stabilite de către funcţionarii raionului, iar

[4] Informaţie primită de la Maria Lazăr.

https://biblioteca-digitala.ro

delegatul să fie permanent prezent la fața locului, să înregistreze cantitățile treierate de fiecare proprietar şi să strângă uiumul ce urma a fi predat statului.

Aceeaşi societate comunistă a adus şi o serie de avantaje pentru locuitori. Elevii au început să primească cărți gratuit, s-au acordat burse pentru ca unii copii mai săraci să poată urma şcoli medii sau chiar superioare. S-a construit o nouă şcoală, s-a înființat o grădiniță de copii, a fost ridicat un cămin cultural, a fost electrificat satul.

După o perioadă de stagnare după evenimentele din anul 1989, când o mare parte dintre cei care lucrau în cadrul mineritului din zonă au fost disponibilizați, afectând bugetele familiilor, se ivesc semnele unui reviriment în viața locuitorilor. Aflat într-un cadru natural de o frumusețe deosebită, având oameni harnici, ospitalieri şi ambițioşi, satul poate beneficia în viitor de avantajele agro-turismului. Pe vale, între satele Crişan şi Dumbrava, sunt locuri de o frumusețe rară, unde se pot construi case de vacanță. Această perspectivă se poate materializa prin faptul că miile de credincioşi care trec pe la Mănăstirea Crişan, sau care vizitează Casa memorială Crişan şi sperăm că în viitor şi Casa Vlaicu Bârna, vin în contact direct cu oamenii locului cunoscându-le tradițiile şi obiceiurile.

Rămânem pe deplin convinşi că publicarea monografiei satului Crişan va face cunoscută moştenirea sa istorică, patrimoniul arheologic, toponimic, onomastic, economic, agricol, etnografic şi etnologic. Peisaje, locuri, obiceiuri, întâmplări şi fapte, dar mai ales oameni vor fi încrustați pe trunchiul arborelui neuitării. Informațiile culese din documente, coroborate cu datele oferite de toponimie, hidronimie şi onomastică vor contribui la aflarea, măcar parțială, a unui răspuns la întrebările privind raporturile sociale, relațiile dintre oamenii satului Crişan.

Locuitorii satului Crişan adresează cele mai calde mulțumiri Primăriei şi Consiliul local Ribița, conducerii Muzeului Civilizației Dacice şi Romane din Deva, pentru grija ce a manifestat-o pentru repararea Casei memoriale Crişan, pentru solicitudinea de care a dat dovadă în cercetările arheologice de la ruinele vechii biserici şi pentru realizarea lucrărilor de conservare-consolidare a ruinelor mănăstirii şi vechii biserici. De asemenea aducem mulțumirile noastre domnului director general Nicolae Marcel Morar pentru sprijinul acordat în tipărirea monografiei satului Crişan.

Suntem îndatorați să aducem mulțumirile noastre colegilor de la Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Domnului director Dr. Vasile Ionaş, arhiviştilor Dumitru Barna, Viorel Vânătoru, Angela Cerean şi Neculai Ciuciu, pentru solicitudinea de care au dat dovadă în timpul cercetării noastre, pentru sugestiile pe care ni le-au făcut în abordarea diverselor domenii. Aceleaşi mulțumiri se cuvine să le aducem doamnei Viorica Biţu de la Biblioteca Astra din Sibiu pentru sprijinul acordat în depistarea unor materiale referitoare la satul Crişan. Mulțumiri deosebite se cuvin preotului actual din satul Crişan, Adorian Lucian Trif, care a ostenit în căutarea unor documente despre trecutul acestei parohii şi pentru solicitudinea de care a dat dovadă la cererile noastre de a cerceta biblioteca Casei parohiale.

Cartea nu ar fi fost posibil a fi tipărită fără sprijinul Primăriei comunei Ribița, a domnului primar Ioan Faur, a consilierilor din satul Crişan. Un sprijin material deosebit îl datorăm profesorului Dr. Cornel Furdui, precum şi domnului director Nistor Magdalina fii ai satului pentru eforturile depuse în vederea tipăririi cărții. Mulțumirile noastre se îndreaptă şi spre obştea călugărilor de la Mănăstirea Crişan, în frunte cu părintele

https://biblioteca-digitala.ro

ieromonah Visarion Neag, care au rupt din puținul lor pentru a sprijini apariția monografiei satului Crișan.

Calde mulțumiri adresăm colegului Eugen Pescaru pentru eforturile de care a dat dovadă în realizarea săpăturilor de la Biserica Veche și mai ales pentru realizarea valoroaselor imagini fotografice ale diferitelor obiective istorice sau peisagistice.

Mulțumiri adresăm tuturor locuitorilor din sat care au contribuit, cu informațiile lor, dar mai ales prin fotografiile puse la dispoziție, pentru încrederea de care au dat dovadă realizarea acțiunii întreprinse de către noi. Aducem cele mai calde mulțumiri succesorilor familiei Magdalina Nistor, Marioara, Vasile și Nistoruț, ai familiei lui Ioan Rusu, celei a lui Petru Lupea, Ilie Iancu, fraților Nicolae și Tănase Bârna, Neaga Ioan, Avram Ilie, Iancu și Ioan Avram lui Cengiuț și mulți alții din sat care ne-au dat un sfat sau ne-au pus la dispoziție fotografii de familie. Tuturor li se cuvine toată gratitudinea noastră.

Crișan la 15 mai 2006
Ioachim Lazăr

https://biblioteca-digitala.ro

CONDIȚIILE NATURALE

AȘEZAREA GEOGRAFICĂ

Satul Crișan se află situat în depresiunea Bradului din cunoscuta Țară a Zarandului, la 46° 10' latitudine nordică și 22° 49' longitudine estică și la o altitudine de 300 m față de nivelul mării. Teritoriul satului Crișan ocupă o suprafață de 1328 ha[5]. Este situat la răsărit de centru de comună, Ribița. Aproape ¾ din hotarele satului Crișan vin în contact cu localitățile municipiului Brad, respectiv cu localitățile Mesteacăn, Brad, Valea Bradului și Potingani. În partea de nord, nord-vest și vest se învecinează cu satele Dumbrava de Jos, Ribicioara și Ribița. Căile de acces spre satul Crișan sunt destul de puține. Calea principală este șoseaua comunală, care se desprinde din drumul național și se ramifică la intrarea în Ribița cotind spre dreapta și după 2 km se ajunge în centrul satului. Un alt drum frecventat era cel ce venea de la Mesteacăn, trecea podul de lemn de peste Crișul Alb și intra în sat pe la Lucăcești. Mai sunt o serie de drumuri pentru car sau poteci care permit accesul dinspre Brătișa, Valea Bradului sau Potingani.

RELIEFUL

Relieful care domină localitatea îl constituie dealurile Bradului, ce se întind la nord de Crișul Alb, între localitățile Vața și Crișcior[6]. Faciesurile vulcanice predominante imprimă reliefului acestei zone caracteristici constând, în primul rând, din ștergerea completă a trăsăturilor piemontane. Eroziunea accentuată a dus la îndepărtarea integrală a depozitelor piemontane, dezvelind structurile vulcanice. Scoase la zi rocile vulcanice imprimă modelării un anumit stil influențat de proprietățile lor litologice și structurale[7].

În aceste condiții râurile și-au continuat acțiunea de adâncire, creându-se niște văi adânci și înguste, care se situează la 200-250 m sub nivelul culmilor, cu versantul puternic înclinat. În zonele unde văile au intersectat faciesuri mai friabile, s-au lărgit prin eroziune laterală, creându-se niște bazine depresionare cum sunt cele de la Rișculița, Crișan și Valea Bradului[8].

Satul Crișan este situat de-a lungul Văii Vacii, care în amonte poartă numele de Valea Juncului. Spre nord se pătrunde printr-un defileu, către satul vecin Dumbrava de Jos (fost Juncul de Jos), iar spre sud bazinul se lărgește, având ieșirea către lunca Crișului Alb. Localitatea Crișan este limitată de așezările dinspre sud-est, est și nord-est prin dealurile „**Cireșăt**", „**Dealul Vacii**", „**Vârful Vancu**", „**Vârful Muncelul**" și „**Teiuș**", a căror înălțime variază, ajungând în punctul cel mai înalt, reprezentat de Vârful Teiuș, la cota de 623,5 m. Pe partea dreaptă a Văii Vacii satul este străjuit de „**Vârful Cățeilor**"

---

[5] Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), Fond Pretura plasei Brad, Dosar 6/1937, f. 56-57.
[6] Petru Tudoran, Țara Zarandului. Studiu geoecologic, București, 1983, p. 35.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

(593,2 m), „**Dealul lui Bode**", „**Dealul Cornățel**" (527,9 m) şi „**Piatra Albă**" (408 m). Până la nivelul văii Vacii, relieful satului în partea sa de răsărit, se caracterizează printr-o serie de terase, formate de-a lungul erelor geologice, în funcție de caracteristicile rocilor.

Spre hotarul cu Valea Bradului se află terasa „**Barcuri**", „**Rogini**" şi apoi a „**Bexăştilor**" şi în sfârşit terasa văii principale. Tot în hotarul cu satul Valea Bradului este terasa „**La Gizurini**", şi **Vancu**, apoi relieful coboară, în terasa „**Sub Ocoliş**" şi „**Grui**", spre nivelul văii. La răsărit de Biserica satului, există două terase, „**Colnic**" şi a văii Vacii. În schimb relieful în partea de nord, nord-vest şi vest este adânc erodat, cu o terasă superioară, mai întinsă „**La Bosel**", „**Colnicele**" şi „**Poduri**", după care panta coboară mai abrupt sau în unele locuri, lin până la nivelul văii principale.

HIDROGRAFIA

Procesul de formare a teraselor constituie o continuare a procesului de modelare a dealurilor piemontane, după instalarea rețelei hidrografice pe aliniamentele actuale. Terasele sunt dominante în cazul satului Crişan, în partea sa estică, fiind situate pe partea stângă a văii. Teritoriu din dreapta văii fiind alcătuit din roci mai dure, a dus la crearea unor văi adânci. Bazinul Crişului Alb forma, în perioada care a urmat prăbuşirii tectonice, o zonă de adunare a apelor. Stabilirea rețelei de râuri şi pâraie, pe terasele de astăzi s-a făcut după perfectarea suprafeței de netezire piemontană, aproximativ la nivelul de 140-160 m altitudine față de albiile actuale[9]. Traseul Crişului Alb şi al văilor afluente nu a suferit transformări importante din momentul formării şi până astăzi.

Crişul Alb şi-a format o primă albie la marginea sudică a depresiunii şi datorită straturilor sedimentare, terasele având o înclinare spre nord, nord-est au determinat alunecarea albiei râului în această direcție. În ansamblul elementelor peisajului geografic din Zarand, apa având un rol esențial, în anumite condiții, ea devenind factorul coordonator al interferenței geografice, determinând formarea unor unități de peisaj cu trăsături hidrice. Factorii care determină formarea şi regimul resurselor de apă, sunt în primul rând cei climatici şi geologo-morfologici la care se adaugă învelişul pedovegetal şi al acțiunii umane[10].

Trebuie remarcat că partea estică a depresiunii Zarandului, unde cantitățile de precipitații se ridică la 700-800 mm, există un permanent exces de umiditate. De asemenea relieful influențează formarea resurselor de apă, fie direct, prin gradul de fragmentare, fie indirect prin rolul jucat în scurgerea apelor. O influență mare o are şi vegetația care se manifestă atât asupra scurgerii superficiale, cât şi a celei subterane. La aceşti factori se adaugă şi cel al influenței umane. În depresiunea Bradului, deci şi a bazinetului Crişan, predomină cultura prăşitoarelor, care duc la creşterea evapotranspirației, în comparație cu zonele în care predomină alte culturi (păioase, plante furajere etc.). Dar cea mai mare influență asupra procesului hidrologic o exercită pădurea.

Suprafața ocupată de pădure a satului, deşi mult mai redusă în zilele noastre s-a păstrat la o suprafață apreciabilă. Mai mult reducerea efectivului de animale determină abandonarea unor păşuni şi an de an pădurea se extinde în detrimentul celorlalte

[9] Ibidem, p. 47.
[10] Ibidem, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

suprafețe, arabil, pășune sau terenuri virane. Satul Crișan este înconjurat de câteva suprafețe importante de pădure cum sunt cele de la **„Breaza”, „Brătișa”, „Cocoșu”**, pădurea din hotarul satelor Ribița și Crișan, la care se adaugă pădurea din **„Grui”, „Dizurini”**, de la poalele dealului Muncelul, de la **Frăsinei** și **Teiuș,** care influențează procesul hidrologic.

Din punct de vedere al formei geo-morfologice rețeaua hidrologică mai importantă a localității este situată în partea de est, pe partea stânga a colectorului principal Valea Vacii și este reprezentată în primul rând de **„Pârâul Bănesc”** și **„Pârâul Goldesc”**. Condițiile de relief, vegetație, înclinația mai mică a terenului a influențat în mod pozitiv formarea acestor influenți. Imediat după pătrunderea Văii Juncului pe teritoriul satului Crișan primul său afluent de pe partea stângă este **„Pârâul Subțirelu”**, apoi **„Valea Mărului”** care își are izvoarele la locul numit **Obârșa Mărului** din dosul dealului Teiuș.

Pârâul Bănesc este format dintr-o serie de pârâiașe, adunând apele de suprafață și subterane de pe o zonă extinsă. Primul său afluent izvorăște de la poalele dealului Teiuș, de la locul numit Băieșag[11], purtând numele de **„Pârâul Teiușului”**. apoi adună apele unui pârâiaș cu numele **„Valea Căcacea”**, ce izvorăște de la Frăsinei. și își continuă cursul către Pădurea Bisericii. Celălalt afluent mai important este **„Pârâul Bexăștilor”** format la rândul său din două ramuri. **„Pârâul Huțului”** și a **„Dizurinilor”**. la care se mai adaugă. în sezonul ploios, **„Pârâul Țăstăriilor”**, cel de la **„Barcuri”** și **„Rogini”**. Pârâul Bănesc primește apele **Pârâului Bexăștilor** , în dreptul **Pădurii Bisercii**. după care își continuă drumul. străbătând o parte a satului, vărsându-se în Valea Vacii. la o distanță de circa 250 m de centrul satului.

„Pârâul Goldesc” își adună apele dintr-o serie de afluenți. între care cei mai importanți sunt **„Pârâul Vancului”** și **„Pârâul lui Hoa”** sau **„Valea Rea”**. Pârâul Vancului își are izvorul în locul omonim aflat la o distanță de circa 150 de **Fântâna Huțului**. De aici , la suprafață în sezonul ploios. dar și subteran în timp secetos. coboară la limita inferioară a locului numit **Fața lui Bărcea**. Celălalt afluent își are izvoarele pe la proprietatea Dascălului Marin Popa. Cei doi afluenți se unesc, înaintează pe la limita nord-estică a terasei numită „Colnic” și ajungând la Fundul Lazului, mai primesc apele unui afluent numit **„Pârâul Fundu Lazului”**. care își are izvorul în tăul aflat pe proprietatea lui Avram Ionel a Samfirii (astăzi moștenitor fiind fiul său Avram Ilie).

Pârâul. de astă dată cu numele **Goldesc**. după numele numeroaselor familii Golda ce locuiau aici. își continuă drumul pe sub proprietățile lui Golda Ioan Fileru și Golda Ioan Bujac (azi înstrăinate) și pe la limita nordică a Colnicului se îndreaptă spre centrul satului și se varsă în Valea Vacii. În ultimii ani atât în apropierea locului numit Fundu Lazului cât și la Vancu au fost amenajate bazine de captare a apei pentru alimentarea unor case izolate (Golcea Mărioara) sau a grupului de case de pe Pârâul Goldesc, ceea ce face ca debitul acestor afluenți să se reducă simțitor.

Tot pe partea stângă afluenții văii Vacii se continuă cu **„Valea Oanii”**. ce își are izvoarele la Colnic. Urmează **„Valea Strijinoasă”**, cu originea în zona proprietății lui

[11] La locul respectiv se observă cunoscuta "Galiță" specifică locurilor unde există minereuri auro-argentifere.

https://biblioteca-digitala.ro

Culița lui Mironu lui Valenuț. Tot pe partea stângă a colectorului principal se mai află **„Pârâul Fragii"** și apoi **„Pârâul Burcucii"**, ce curge de la Libaia spre vale.

Numeroși afluenți sunt și pe partea dreaptă a văii. Primul dintre ei după intrarea în sat este **„Pârâul Cățeilor"**, cu izvorul la poalele dealului Vârful Cățeilor. Pe acest pârâu se află hotarul despărțitor dintre satele Crișan și Dumbrava de Jos. Afluenții de pe partea dreaptă a văii Vacii se continuă cu **„Pârâul Jurcoiului"** ce izvorăște de sub Vârful Jurcoiul. Un alt afluent de pe partea dreapta a Văii Vacii este **„Valea Algiosului"** și apoi **„Valea Viermilor"** cu izvoarele în zona Vârfului Algios. **„Pârâul Vlăii"** își are izvoarele sub Dealul Bodii. **„Valea Mare"** își adună apele din trei părți, de la Bosel numită **Valea Pietri**, din Dealul Ribiței și din dealul Fața Bodii. **„Pârâul Itii"** izvorăște din preajma proprietății lui Tănăsuțu Gâbului. Tot pe partea dreapta a văii mai este un afluent sezonier, activ mai ales primăvara și toamna și anume **„Valea Rațelor"** sau **„Pârâul Clocotișii"**. Unul dintre afluenții importanți de pe partea dreapta este **„Pârâul Mănăstirii"** cu izvoarele în zona proprietății Bosel. Un alt nume întâlnit pentru acest afluent este **Pârâul Poieni**. Ultimul afluent de pe partea dreapta a Văii Vacii este **„Pârâul Medri"**[12].

CLIMA

Teritoriul satului Crișan este situat în zona tipică a climei temperate, sub influența directă a circulației generale vestice. Valoarea radiației solare totale în bazinul Crișului Alb este de aproximativ 115 kcal/cm² an, valorile cele mai mari se produc vara iar cele mai mici iarna. Valoarea maximă aparține lunii iulie (16,43 kcal/cm²an) și nu lunii iunie când nebulozitatea este mai ridicată[13]. În funcție de situația terenului valorile radiației variază. Astfel versanții umbriți și semiumbriți au valorile cele mai mici, iar cei însoriți și semiînsoriți primesc anual între 116 și 120 kcal/cm². Masele de aer în Țara Zarandului pătrund prin intermediul centrilor barici care afectează continentul european, respectiv anticiclonul azoric și siberian, a ciclonului islandez și mediteranian[14]. Pe baza observațiilor făcute până în prezent, urmărind datele din buletinele meteorologice și direcțiile din care s-au deplasat masele de aer, în zona depresionară a Crișului Alb, frecvența cea mai mare o au, în ordine descrescândă următoarele tipuri:

Mase de aer polar-maritime, la sfârșitul primăverii și vara „vehiculate" de circulația vestică și nord-vestică, având caracter rece și umed;

Mase de aer polar-continentale, reci și uscate iarna, calde și secetoase vara, ce pătrund dinspre nord-est și est;

Mase de aer arctic-maritim, dinspre Atlanticul de Nord, în cadrul circulației polare, care determină vremea geroasă și umedă iarna, precum și înghețurile târzii, primăvara și timpurii, toamna;

Aerul tropical-continental, din direcția sud, sud-vest, mai frecvent în sezonul cald, când generează zile și nopți cu aspect tropical;

---

[12] Informații obținute, în anul 2005, de la Bârna Tanase din Crișan, în vârstă de 61 de ani.
[13] Petru Tudoran, Op. cit., p. 60.
[14] Ibidem, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

Aerul arctic-continental, mai puțin frecvent, ce determină perioade cu geruri mari și uscate[15].

La rândul său și relieful influențează elementele climatice, prin altitudine și gradul de înclinare și expoziția versanților. La Țebea, media multianuală a temperaturii aerului este de 8,9°C, față de Gurahonț, unde este de 9,9°C[16]. Diferența de altitudine se reflectă și în cantitatea de precipitații. De asemenea relieful exercită o influență și asupra circulației locale a aerului, Depresiunea Crișului Alb fiind un culoar alungit, pe direcția est-vest, ceea ce face ca circulația vestică să fie mult mai activă în sezonul cald, pe când cea estică predomină iarna. Rețeaua hidrografică influențează și ea desfășurarea proceselor topoclimatice. Densitatea rețelei de zone mlăștinoase și ape curgătoare face ca vara să se înregistreze o scădere a temperaturii cu 2-4°C față de terenurile uscate. În satul Crișan, datorită îndelungatei practici agropastorale, alternează terenurile cultivabile, cu pâlcuri de pădure, fânețe și pajiști secundare.

Temperatura medie anuală în depresiunea Bradului, conform înregistrărilor de la stația Țebea oscilează între 9 - 9,5°C[17]. Conform hărții izotermelor anuale întocmită după datele înregistrate la stația Țebea între anii 1964 - 1980, satul Crișan se află situat într-o zonă în care temperatura medie anuală se situează între 8,5 - 9°C. În ceea ce privește temperaturile medii lunare, conform observațiilor, ele se situează între -3,6°C pentru luna ianuarie și 19,4°C în luna iulie[18]. Cea mai mare temperatură medie lunară, în bazinul Bradului, pentru luna ianuarie a fost de 0,5°C în anul 1971, iar cea mai mică s-a înregistrat în anul 1969, când a coborât la - 8°C[19].

Referitor la luna iulie, cea mai ridicată medie lunară a fost de 21,2°C și s-a înregistrat în 1972 și cea mai mică a fost de numai 17,5°C în 1969[20]. În depresiunea Bradului iernile sunt destul de blânde, temperatura medie fiind de -1,4°C, conform observațiilor de la stația Țebea din perioada 1964-1980. Desprimăvărarea se face pe la mijlocul lunii martie (10 martie) când dispare stratul de zăpadă. Media temperaturilor în lunile de primăvară, în bazinul Bradului este de 9,5°C.

Datorită predominanței maselor de aer vestice, în lunile de vară, temperatura aerului nu este prea ridicată, situându-se la 18,6°C. Începând din luna octombrie, temperaturile descresc brusc, mediile multianuale ale lunilor de toamnă situându-se între 14,3°C în septembrie și 4,2°C în noiembrie, cu o medie de 9°C[21].

Conform observațiilor de la stația Țebea media pentru anotimpuri este de -1,4°C iarna, 9,5°C primăvara, 18,6°C vara și 9°C toamna, rezultând o amplitudine anuală de 22,9°C[22]. Țara Zarandului, respectiv depresiunea Bradului, se poate afirma că din punct de vedere termic se caracterizează prin ierni blânde și veri moderate, cu primăveri și toamne a căror temperatură depășește cu puțin media multianuală. Cele mai mari fluctuații de temperatură au loc în sezonul rece, când contrastul termic al maselor de aer care se succed este mai evident. Astfel, în luna ianuarie valoarea abaterilor variind între

---

[15] Ibidem.
[16] Ibidem, p. 62.
[17] Ibidem, p. 64.
[18] Ibidem, p. 66. Tabelul nr. 2.
[19] Ibidem. Tabelul nr. 3
[20] Ibidem.
[21] Ibidem, p. 67. Tabelul nr. 2.
[22] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

4°C (1971) şi -4,5°C (1969), pe când în luna iulie abaterile sunt cuprinse între 1,8°C (1972) şi 1,9°C (1969). Temperatura maximă absolută înregistrată în intervalul 1963 - 1980, a fost de 36,6°C înregistrată la 9 iulie 1968 iar temperatura minimă absolută, pentru acelaşi interval de timp, a fost de -26,1°C, înregistrată la 10 ianuarie 1968[23].

O importanţă deosebită o prezintă şi frecvenţa zilelor cu îngheţ, care pot apărea tot timpul anului cu excepţia lunilor de vară. Primul îngheţ apare în a doua decadă a lunii octombrie, data medie a primului îngheţ înregistrat pentru staţia Ţebea, pe intervalul 1963 -1980, fiind la 14 octombrie, iar ultimul îngheţ la 18 aprilie. Şi aici se înregistrează date extreme, cel mai timpuriu îngheţ înregistrându-se la 18 septembrie şi cel mai târziu la 10 noiembrie[24]. Datele extreme ale ultimului îngheţ, cel mai timpuriu a fost la 25 martie, iar cel mai târziu la 12 mai[25]. Durata medie a intervalului fără îngheţ este de 183 de zile, dar frecvenţa anilor în care aceasta depăşeşte 200 de zile este destul de ridicată. Zilele cu temperaturii medii pozitive sunt mai numeroase (300-310) şi numai 55-65 zile dintr-un an au valori sub 0°C. Practic iarna începe în jurul datei de 20 decembrie şi se termină în ultima decadă a lunii februarie.

UMIDITATEA AERULUI

Umiditatea aerului respectiv cantitatea de vapori de apă din aerul atmosferic reprezintă un element climatologic cu mare variabilitate în timp şi spaţiu. Umezeala aerului în Ţara Zarandului este influenţată de frecvenţa ridicată a maselor de aer de origine atlantică sau mediteraniană, atingând medii anuale de 79-82 %. Umezeala relativă medie lunară (%) pentru intervalul 1964-1980 înregistrată la staţia Ţebea a fost următoarea:

Staţia	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Anuală
Ţebea	88	86	76	75	79	79	77	81	84	85	88	91	82

Evoluţia anuală prezintă două maxime şi două minime, maximul principal înregistrându-se în luna decembrie şi corespunde intensificării activităţii ciclonice din bazinul nordic al Mării Mediterane, şi un maxim secundar ce apare în luna iunie. Minimul principal se înregistrează în luna aprilie şi un minim secundar, în iulie, ce se datorează temperaturilor ridicate.

O importanţă ecologică deosebită o prezintă frecvenţa valorilor mai mari de 80 % sau mai mici de 30 % înregistrată la orele 13 ale zilei. Scăderea umezelii sub 30 %, în perioada de înflorire a plantelor, poate duce la uscarea polenului şi la o fecundare incompletă, iar în perioada de umplere a semînţelor, la zbârcirea boabelor. Scăderea umezelii atunci când solul este uscat este foarte dăunătoare, ajungându-se la ofilirea plantei sau chiar uscarea ei. În depresiunea Bradului numărul mediu al zilelor cu o umiditate relativă $\geq$ 80 % este de 91,5, în timp ce numărul zilelor cu umiditate relativă $\leq$ 30 %, înregistrată în staţia Ţebea a fost de 26,9.

[23] Ibidem, p. 70.
[24] Ibidem, p. 71. Tabelul nr. 4.
[25] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

PRECIPITAȚIILE ATMOSFERICE

Așezarea geografică și configurația reliefului determină unele particularități pluviometrice proprii Țării Zarandului, respectiv depresiunii Bradului. Adăpostul oferit de Munții Apuseni, în partea estică și larga deschidere pentru circulația maselor de aer mai umede dinspre vest, explică cantitățile anuale de precipitații destul de ridicate. În cadrul observațiilor îndelungate (1896-1915; 1926-1980), efectuate la Baia de Criș (din 1964 la Țebea) au permis afectarea unei analize a precipitațiilor din Țara Zarandului[26]. Media lunară și anuală a precipitațiilor, pe intervalul 1964-1980, înregistrată la Țebea, situată la o altitudine de 260 m a fost:

Stația	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Anuală
Țebea	44,7	55,5	33,0	62,1	72,5	96,4	91,3	81,2	41,7	48,6	54,3	58,7	740.0

Cea mai mare cantitate de precipitații (33 %) din totalul anual, cade vara, iar cea mai redusă iarna (20 %), anotimpurilor de tranziție revenindu-le câte 25 % primăvara și 22 % revine toamnei. Există și aici fluctuații, mai ales vara, determinate de apropierea cadrului montan, înregistrându-se valori mai mari în dealurile piemontane. Se înregistrează în timpul anului două maxime și două minime: maximul principal fiind în lunile mai-iunie și cel secundar în octombrie-noiembrie; minimul principal se înregistrează în ianuarie-martie, din cauza temperaturilor scăzute, iar cel secundar, în septembrie, fiind cauzat de reducerea activității ciclonice[27]. În ultimii 40 de ani luna martie a fost mai secetoasă decât februarie, fenomen datorat unor modificări ale circulației atmosferice. Numărul mediu al zilelor cu ninsoare este destul de scăzut în Țara Zarandului. Astfel, la Baia de Criș, în perioada 1934 - 1980, numărul anual al zilelor cu ninsoare a fost de 21,8. Primele ninsori apar, în medie, în jur de 25 noiembrie, iar ultimele ninsori cad în preajma datei de 16 martie. Se înregistrează și excepții cum a fost cazul ninsorii din noaptea de 14 - 15 aprilie 1996, când stratul de zăpadă a atins peste 5 cm pe Grui ajungând la aproape 10 cm pe Vârful Muncelul. Stratul de zăpadă stabil se instalează în jurul datei de 6 decembrie, la Țebea și dispare în prima parte a lunii martie (10 martie) în aceeași localitate. La altitudini mai mari, cum e și cazul satului Crișan există a abatere de câteva zile de la aceste date.

Din analiza datelor pentru perioada 1934-1980, rezultă că stratul de zăpadă nu durează mai mult de 30-40 zile:

Stația	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V-X**	**XI**	**XII**	**Anual**
Baia de Criș, Țebea	15,8	11,7	3,3	0,3	-	1,2	7,7	40.0
Ineu	12,5	9,1	2,2	O,1	-	0,3	5.6	28.8

Grosimea stratului de zăpadă crește în partea de est a depresiunii Zarandului, cu o medie anuală de 49,7 cm la Baia de Criș. Valorile cele mai scăzute ale stratului de zăpadă se întâlnesc în ultima decadă a lunii ianuarie.

[26] Ibidem, p. 73.
[27] Ibidem, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

VEGETAȚIA

Grupările vegetale din Țara Zarandului realizează la toate nivelurile spațiale, sinteze concrete și fidele ale combinărilor ecologice (factorii climatici, hidrici și edafici, nuanțați de particularitățile reliefului), marcând, în același timp, toate schimbările impuse de factorul antropic. Îndelungata utilizare agropastorală și forestieră a terenului a determinat permanenta restrângere a vegetației spontane, originale. Doar terenurile improprii pentru agricultură păstrează un covor vegetal foarte apropiat de climaxul local, cu deosebiri cauzate de condițiile ecologice specifice.

Întrucât teritoriul satului Crișan se întinde din lunca Crișului Alb până la cota de 623,5 m atins în vârful Teiușului, și vegetația diferă în funcție de diferențierea altitudinală. Vegetația naturală din această zonă este limitată la mici suprafețe, ea păstrându-se, de regulă, pe stațiunile improprii agriculturii (de obicei versanți împăduriți).

În locul vegetației naturale primare, s-a instalat o vegetație secundară, cu un evident caracter serial. Cea mai puternic afectată de activitatea gospodărească a omului, în ultimele secole, a fost vegetația de luncă. Totuși și din acest tip de vegetație se mai păstrează, pe alocuri, pâlcuri reprezentative cu cenozele naturale de odinioară. O situație mult mai bună o are vegetația din zonele colinare, care și în prezent mai ocupă suprafețe compacte.

Vegetația de luncă este caracteristică luncii Crișului Alb și a colectorului principal din satul Crișan - Valea Vacii. Vegetația lemnoasă este reprezentată de specii de arbori de esență moale. Cenozele reprezentative de salcie (Salix alba) și plop (Populus alba) se întâlnesc în preajma albiei minore a Crișului Alb, din aval de Brad și până în câmpie. Speciile lemnoase dominante ale stratului arborescent cu înălțimi de 9-10 m, sunt Salix alba (salcie), Salix triandra și Populus alba (plop alb).

În aceste cenoze, stratul arbustiv este slab închegat și format din exemplare izolate de Alnus glutinosa (arin negru), Rosa canina (măceș) și Prunus spinosa (porumbar). În schimb, stratul ierbos este bine închegat și compus din elemente higrofile între care amintim: Calamagrostis epigeios (trestie de câmp), Agrostios stolonifera (iarba câmpului), Lythrum salicaria (răchitan), Lysimachia vulgaris (urzică neagră, rădăcină de lângoare) și Lysimachia nummularia (drețe).

Odată cu lucrările de hidroameliorație, în compoziția floristică s-au infiltrat unele specii caracteristice arinișurilor și anume Alnus glutinosa (arin negru), Fraxinus excelsior (frasin) care, în timp, vor edifica noi asociații lemnoase de luncă. Vegetația din lunca Crișului Alb continuă aproximativ în aceeași alcătuire de-a lungul Văii Vacii, unde predomină Salix alba (salcia) și Alnus glutinosa (arin negru).

Cenozele de arin negru populează în special contactul cu rama montană, unde se interpun adeseori sub forma unor benzi înguste, între pădurile de Quercus robur (gorun, goron), Fagus sylvatica (fag) și Carpinus betulus (carpen), de pe versanți. Stratul ierbos este format din specii mezohigrofile (specii de stațiuni relativ umede): Lysimachia nummularia (drețe), Carex remota (rogoz), Poa trivialis (firuță), care realizează cea mai mare acoperire, cât și din unele specii mezofile (plante care trăiesc în condiții de mediu cu precipitații suficiente tot timpul anului) caracteristice pădurilor de foioase: Glechoma hederacea (rotunjioară), Pulmonaria officinalis (mierea ursului), Dryopteris filix-mas (ferigă), Potentilla reptans (buruiană de cinci degete), Oxalis acetosella (măcrișul

https://biblioteca-digitala.ro

iepurelui), Stellaria nemorum (steluță), Impatiens nolitangere (slăbănog), Urtica dioica (urzică vie), Myosotis silvatica (nu-mă-iuta), Geranium robertianum (năpraznic).

În lunca Crișului Alb, în lunca Văii Vacii se întâlnesc și zăvoaie de Alnus incana (arin alb). În trecut, arinișele alcătuiau zăvoaie închegate, mai ales de-a lungul Văii Ribița, astăzi supraviețuind doar ca pâlcuri pe toate pâraiele. Compoziția stratului ierbos relevă pe lângă prezența unor elemente de pădure, a numeroase specii ruderale și chiar de eroziune Tussilago farfara - podbal - care reflectă în parte influența antropozoogenă, datorită căilor de acces, care le însoțesc. Vegetația versanților este alcătuită din pădurile de Quercus cerris (cer), și Quercus petraea (gorun), întâlnite pe versanții puternic însoriți (sudici și sud-vestici) cu înclinare mică și mijlocie, pe soluri brune luvice pseudogleizate. Cele două specii realizează o acoperire medie de 85 % și o închegare a coronamentului de 0,7 - 0,8. În stratul arbustiv se remarcă: Ligustrum vulgare (lemn câinesc), Crataegus monogyna (păducel), Cornus mas (corn), Cornus sanguinea (sânger), Viburnum lantana (dârmoz), Rosa canina (măceș), Euonymus verrocusus (salbă râioasă).

Pe versanții umbriți se întâlnesc păduri de carpen cu gorun sau fag, solurile pe care se dezvoltă aceste specii fiind brune eu-mezobazice bogate în humus. Stratul arborescent este dominat de Carpinus betulus (carpen), Quercus petraea (gorun) și Fagus sylvatica (fag) iar stratul arbustiv este format din exemplare izolate de Crataegus monogyna (păducel), Rosa canina (măceș), Acer campestre (arțar), Euonymus verrucosus (salbă râioasă), Corylus avellana (alun), Cornus sanguinea (sânger), Cornus mas (corn).

După defrișarea vegetației lemnoase, pe stațiunile rămase libere se instalează, treptat, cenoze de pajiști mezofile sau mezoxerofile, în funcție de expoziția versanților. Stabilitatea în timp și succesiunea cenotică a pajiștilor este condiționată direct de noii factori microclimatici creați, dar mai ales de factorul zooantropogen, în lipsa căruia s-ar instala treptat vegetația naturală potențială.

Speciile de plante care alcătuiesc aceste pajiști sunt: Festuca rubra (păiuș), Bothriochloa ischaemum (bărboasă), Anthoxanthum odoratum (viței, parangină)), Danthonia decumbens, Thymus pulegioides (cimbrișor), Medicago lupulina (trifoi mărunt), Agrimonia eupatoria (turiță), Luzula campestris , Ranunculus polyanthemos (floare de leac), Poa angustifolia (firuță), Plantago lanceolata (pătlagină), Plantago media, Pimpinella saxifraga (petrinjei de câmp), Cerastium holosteoides (lâna caprelor), Carlina vulgaris (turtă, ciurul zânelor), Hieracium pilosella (vulturică), Teucrium chamaedrys (dumbăț, buruiană de friguri)), Carex pallescens (rogoz), Euphorbia cyparissias (laptele câinelui), Centaurea micranthos (iarbă de plămâni), Trifolium alpestre (trifoi roșu), Genista sagitallis (grozamă), Polygala vulgaris (amăreală), Leontodon danubialis (capul călugărului), Achillea millfolium (coada șoricelului), Leucanthemum vulgare (margarete), Veronica chamaedrys (șopârliță), Lysimachia nummularia (drețe), Antennaria dioica , Nardus stricta (țepoșică, iarbă aspră). Această zonă, datorită condițiilor variate de mediu, adăpostește o vegetație bogată și heterogenă, aparținătoare unor cenotaxoni foarte diferiți.

PĂSĂRI ȘI ALTE ANIMALE

Salamandra salamandra (salamandră), Hyla arborea (brotăcel), Lacerta viridis (guștер), Anguis fragilis (șarpe de sticlă, năpârcă), Buteo buteo (șorecar comun), Bubo bubo (buhă), Cuculus canorus (cuc), Upupa epops (pupăza), Oriolus oriolus (grangur),

https://biblioteca-digitala.ro

Garrulus glandarius (gaiță), Parus major (pițigoi mare), Turdus merula (mierlă), Luscinia megarhynchos (privighetoare), Fringilla coelebs (cinteză), Pica pica (coțofană), Streptopelia decaocto (guguștiuc), Passer domesticus (vrabie), Carduelis carduelis (sticlete), Corvus monedula (stăncuță), Corvus corax (corb), Talpa europaea (cârtiță), Erinaceus europaeus (arici), Mus musculus (șoarece de casă), Putorius putorius (dihor), Lepus europaeus (iepure), Sciurus vulgaris (veveriță), Meles meles (viezure, bursuc), Canis lupus (lup), Vulpes vulpes (vulpe), Sus scrofa (mistreț). Multe dintre aceste animale se întâlnesc tot mai rar în ultimii ani, dar s-au înmulțit porcii mistreți care distrug an de an recoltele sătenilor, în special cele de porumb și cartofi.

https://biblioteca-digitala.ro

SATUL CRIŞAN
ÎNTRE ÎNCEPUTURILE CIVILIZAŢIEI OMENEŞTI ŞI PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ

Străvechi leagăn de cultură şi civilizaţie Ţara Zarandului constituie una dintre zonele de referinţă ale istoriei naţionale. Ţara Zarandului, cu microzonele sale între care şi Ţinutul Bradului, reprezintă locul formării unor străvechi civilizaţii umane. Săpăturile arheologice sau descoperirile întâmplătoare au scos la iveală dovezile acestor civilizaţii străvechi. Cele mai vechi urme de locuire din Ţara Zarandului datează din paleolitic, vestigii din această perioadă fiind descoperite pe terasele înalte ale localităţii Gurahonţ, şi în primul rând la Iosăşel[28]. În perioada paleoliticului mijlociu grupuri de humanoizi locuiau culmile piemonturilor şi pe terasele înalte din preajma localităţilor Zimbru, Răstoci, Valea Mare, Ociu, Brotuna, Beliu şi Brad[29].

La Basarabasa au fost descoperite pe o terasă, înaltă de circa 100 m, urmele unor exploatări de opal, datate din paleoliticul superior[30]. Alte descoperiri, aparţinând aceleaşi perioade istorice s-au făcut şi în hotarul satului Prăvăleni, în locul numit „Vârful Cremenii"[31]. La Valea Bradului, în punctele numite „Săcătura" şi „Breaza", unde există mari cantităţi de opal, J. Malasz, directorul Muzeului din Deva a descoperit urme paleolitice[32]. Lamelele de opal de aici sunt lucrate de mâna omului, deşi C. S. Nicolaescu-Plopşor susţine că majoritatea se datorează acţiunii naturale[33]. În atelierele de prelucrare a pietrei din preajma acestor aşezări, erau cioplite vârfuri de lănci, răzuitoare, dăltiţe, toporaşe, lame etc.

Epoca neolitică este prezentă prin descoperirile de la Prăvăleni, unde au fost găsite două toporaşe din piatră şi pe care tânărul arheolog brădean, Nicolae Cătălin Rişcuţa le plasează la sfârşitul perioadei de tranziţie spre epoca bronzului sau la începutul epocii fierului[34]. Perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului este ilustrată prin descoperirile de la Baia de Criş, Birtin, Brotuna, Buceş-Vulcan, Bulzeşti de Sus, Crişcior, Grohot, Mihăileni, Ribicioara, Ruda şi Ţebea[35]. În peştera Cizmei, din masivul calcaros Grohot, sub un strat de cultură medievală, au apărut fragmente ceramice aparţinând

---

[28] Marton Roska, Cercetări preistorice în Ardeal, în ACMIT, 1926-1928, Cluj, 1929, p. 189. Lucian Roşu, Cercetări asupra paleoliticului de la Iosăşel, în Revista Muzeelor, Bucureşti, VI, nr. 3, p. 257-260.

[29] Florian Dudaş, Repertoriul arheologic al Ţării Zarandului în lumina ultimilor descoperiri, în Revista Muzeelor, VII, 1970, nr. 5, p. 356.

[30] C.S. Nicolaescu-Plopşor, Cercetări asupra paleoliticului superior, în Materiale, III, 1957, p. 281 şi 284-285.

[31] Nicolae Cătălin Rişcuţa, Monografia arheologică a depresiunii Brad, Alba Iulia, 1996, (Lucrare de diplomă), p. 24-25.

[32] Ibidem, p. 25.

[33] Ibidem.

[34] Ibidem, p. 26.

[35] Ibidem, p. 27-33.

https://biblioteca-digitala.ro

culturii Coțofeni[36]. În peștera cu trei intrări din Băița, în urma unui sondaj arheologic s-a relevat existența a trei straturi de cultură, aparținând perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (Cultura Coțofeni), Hallstattului timpuriu și feudalismului timpuriu, cu un bogat material arheologic[37].

Într-un alt loc numit „Lunca" din Băița, cu ocazia săpării fundației unei case s-a descoperit un topor masiv de andezit negru care poate fi atribuit culturii Coțofeni[38]. În anii din urmă (2004 și 2005) un grup de arheologi condus de către Nicolae Cătălin Rișcuța a cercetat o nouă stațiune arheologică aflată la Dealul Mare, în punctul numit „Ruști"[39]. Ceramica descoperită aici aparține etapei finale a Culturii Coțofeni de la sfârșitul perioadei de tranziție spre epoca bronzului precum și grupului cultural Șoimuș, datat în bronzul timpuriu[40]. Cu prilejul săpăturilor din 2004 au fost descoperite bucăți de cărbune, o mare cantitate de chirpici cu urme de nuiele, resturi de podină fătuită, fragmente de râșnițe, și o mare cantitate de material ceramic, ceea ce dovedește existența unor structuri de locuire distruse probabil prin incendiere[41]. Ceramica aparținând culturii Coțofeni, precum și topoarele din piatră întregesc zestrea arheologică a Zarandului.

Ceramica grupului Șoimuș a constat din fragmente de străchini, castroane, cești, căni, boluri, amfore, vase cu corpul bombat și vase sac[42]. Pe lângă ceramică a mai fost descoperit un vârf de săgeată din opal și o fusaiolă. Așezarea de la Dealu Mare vine să completeze repertoriul arheologic al județului Hunedoara.

Descoperiri din epoca bronzului au apărut, în urma cercetările, la Birtin, Brad, Caraci, Ribicioara și Țebea[43]. La Țebea, pe „Dealul Ruști", au fost efectuate cercetări arheologice, în cadrul a două campanii, descoperindu-se ceramică aparținând perioadei de tranziție (Cultura Coțofeni) și bronzului incipient (Grupul Șoimuș). Vasele descoperite sunt de diferite forme constând din străchini, castroane, cești, căni, având diferite ornamentații, benzi, butoni, incizii etc.

Dovezile arheologice privind epoca fierului sunt ilustrate prin vestigiile de la Baia de Criș, Brad, Ribița, Tomești etc. La Baia de Criș s-au descoperit întâmplător, în anul 1881, trei statui-menhir. Ele sunt plasate de către arheologul Octavian Floca în prima epocă a fierului[44]. De asemenea în cadrul cercetărilor efectuate în interiorul bisericii din Ribița s-au descoperit câteva „fragmente grosiere cu aspect specific pentru epoca hallstattiană"[45].

Cea mai bine reprezentată epocă istorică din Zarand, în urma descoperirilor întâmplătoare sau prin săpături sistematice, este epoca romană. Descoperiri de vestigii

---

[36] Ioan Andrițoiu, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara, în Sargetia, XIV, 1979, p. 20.
[37] Ibidem, p. 21-22.
[38] Ibidem, p. 25.
[39] Nicolae Cătălin Rișcuța și colaboratorii, Dealu Mare, com. Vălișoara, jud. Hunedoara. Punct Ruști, în Cronica Cercetărilor arheologice din România, Campania 2004, p. 135-136.
[40] Ibidem.
[41] Ibidem.
[42] Ibidem.
[43] Ioan Andrițoiu, Op. cit., p. 26.
[44] Nicolae Cătălin Rișcuța, Monografia arheologică a depresiunii Brad,... p. 42.
[45] Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița (Județul Hunedoara), în Revista Monumentelor Istorice, anul LX, nr. 1, 1991, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

romane s-au făcut la Baia de Criş, Brad, Bucuresci, Căraci, Crişcior, După Piatră, Mesteacăn, Ribița, Ruda, Stănija, Țebea şi Valea Arsului[46]. Sunt vizibile şi în zilele noastre vestigiile spălătoriilor de aur de la Baia de Criş, Caraci şi Țebea. Una dintre cele mai însemnate descoperiri de epocă romană a fost necropola de la Muncelu-Brad. Cercetarea arheologică sistematică s-a desfăşurat, în campanii succesive, în anii 1976-1978 şi 1981-1982, sub conducerea arheologului Adriana Rusu Pescaru de la Muzeul din Deva. Au fost dezvelite cu acest prilej, un număr de 129 morminte[47].

Inventarul arheologic al mormintelor este destul de sărac, cuprinzând fragmente ceramice, căni, ulcioare, fructiere, străchini, opaițe cu un singur arzător, cuie de fier, fragmente de cuarț şi silex[48]. Dar cele mai importante sunt cele 4 stele funerare, de diferite dimensiuni şi păstrate la Muzeul Aurului din Brad. Din analiza ritului funerar şi a materialului arheologic, la Muncelu - Brad este vorba de o necropolă a cărei datare este din secolele II - III d. Chr.[49]

Mărturiile arheologice din Zarand ne indică, în primul rând, o îndelungată activitate în domeniul exploatării şi prelucrării aurului, fapt dovedit şi prin statuile antropomorfe descoperite la Baia de Criş, activitate ce se intensifică în perioada dacică şi apoi în timpul stăpânirii romane în Dacia. Descoperirile arheologice de la începuturile evului mediu confirmă organizarea zonei ca o adevărată „țară românească", organizată pe baza vechilor instituții româneşti ale cnezatelor şi voievodatelor, cu stăpânitori de sate români ortodocşi. care au construit biserici de piatră aflate şi astăzi în picioare. În acest cadru social-istoric ne apare atestat, pentru prima dată în documentele istorice medievale, satul Vaca (azi Crişan).

[46] Nicolae Cătălin Rişcuța, Op. cit., p. 45-55.

[47] Adriana Rusu, Cercetări în necropola Muncelu-Brad, în Materiale, XIII, 1979, p.173-183 ; Ibidem, în Materiale, 1993.

[48] Ibidem.

[49] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIA SATULUI CRIŞAN DE LA PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ LA REVOLUŢIA DIN 1848 - 1849

La începuturile evului mediu societatea românească transilvăneană era organizată în obşti săteşti, cele mai multe fiind situate pe văile râurilor sau în depresiunile naturale. Valea Crişului Alb, cu depresiunile Brad şi Hălmagiu oferea condiţii dintre cele mai prielnice pentru dezvoltarea unor colectivităţi umane. Aici se afla vestita ţară a Zarandului socotită, din punct de vedere al reliefului şi funcţionalităţii, drept zona de legătură dintre Ţara Haţegului şi Ţara Moţilor[50].

Din punct de vedere geografic, Ţara Zarandului este bine delimitată spre nord şi sud de masivele Bihorului, Codru Momei şi respectiv ale Metaliferilor şi Zarandului, iar spre vest se interpătrunde în Câmpia joasă a Crişurilor[51]. Caracterul unitar al regiunii se justifică printr-un singur toponim - Ţara Zarandului, care satisface acest deziderat, fără a complica inutil toponimia geografică locală. Ţara Zarandului a fost una dintre cele mai puternice vetre de obşti româneşti conduse de voievozi, cnezi, juzi şi crainici, şi care au rezistat multă vreme în faţa expansiunii străine.

La începuturile evului mediu, zona Zarandului era organizată ca o străveche vatră de populaţie românească, care îngloba o serie de districte, ce se suprapun, în cea mai mare parte culoarului depresionar al Crişului Alb. Formaţiunile politice româneşti din Zarand au rezistat multă vreme expansiunii regatului feudal maghiar şi şi-au ctitorit exceptionale biserici din piatră, cum sunt cele de la Criscior, Ribiţa şi Hălmagiu.

Numele de Ţara Zarandului - remarca eminentul arheolog şi istoric medieval Radu Popa - provine din amalgamarea a două realităţi distincte; vechiul comitat al Zarandului, din secolele XII-XIII, situat în jurul localităţii eponime, aflată în zona de şes din sudul Crişanei şi comitatul cu acelaşi nume din secolul al XIX-lea, acesta din urmă ajungând efectiv până la izvoarele Crişului Alb[52]. La începuturile evului mediu aceste teritorii făceau parte din Ţara Hălmagiului, sau „Ţara Crişului Alb"[53].

Cucerirea Transilvaniei de către regatul feudal maghiar a avut drept rezultat organizarea teritoriilor nou cucerite în comitate. Noua realitate administrativă este realizată la începutul secolului al XIII-lea, întrucât la 1214, este amintit Dionisie, fiul lui Ompud, din comitatul Zarand[54]. Comitatul Zarand reuşeşte să înglobeze localităţile situate în zona Hălmagiului, Bradului şi Băiţei abia în prima jumătate a secolului al XV-lea în urma unor acţiuni expansioniste ale statului feudal maghiar.

Această realitate este dovedită de faptul că cele mai multe localităţi de pe Valea Crişului Alb sunt amintite, în acelaşi an 1439, excepţie făcând doar Ţebea, Ribiţa,

---

[50] Ştefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj, 1972, p. 35.
[51] Petru Tudoran, Op. cit., p. 15.
[52] Radu Popa, La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului, Bucureşti, 1988, p. 11.
[53] Ibidem.
[54] Ştefan Pascu, Op. cit., p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro

Crişciorul şi Baia de Criş[55]. În ciuda acestei realităţi istorice, districtele continuă să se menţină ca formă politico-administrativă. În Valea Crişului Alb sunt atestate opt districte româneşti, dintre care şase într-o diplomă din anul 1390: Hălmagiu, Căpâlna, Vârfurile (Ciuci), Izvorul Crişului, Arăneag şi Cladova[56]. La începutul secolului al XV-lea este amintit districtul Crişul Alb (1404), urmat de cel al Ribiţei, la 1445[57]. Districtele menţionate grupau în jurul lor mai multe comunităţi, ce erau conduse la rândul lor de către cnezi sau juzi săteşti. Pisania bisericii din Ribiţa, datată la 16 iulie 1417, amintea pe ctitorii lăcaşului de cult, Vladislav şi Miclăuş, care închină biserica Sfântului Nicolae, care o primeşte, împărtăşindu-le binecuvântarea sa[58]. Nici unul dintre cei doi „jupani" de la Ribiţa nu este amintit în documentele contemporane păstrate. Abia în anul 1445, Ladislau Marothi, banul de Maciva, se adresează „nobililor bărbaţi şi voievozii săi iubiţi, Şorban şi Ioan de Ribiţa"[59]. Un alt document, datând din anul 1461, care menţiona familia nobiliară de la Ribiţa - sublinia istoricul Silviu Dragomir - se păstrează în colecţiile arhivelor din Budapesta.

Acesta este contextul politico-social în care apărea pentru prima dată în documentele medievale satul Vaca (azi Crişan). Localitatea este menţionată într-un document din anul 1439, când purta numele Vaca[60], nume care s-a păstrat, cu o singură excepţie[61], până în anul 1930, când locuitorii au dorit ca localitatea să primească numele eroului Gheorghe Crişan, născut aici în anul 1732. Conform ipotezei susţinute de istoricul Ştefan Pascu, numele satului ar deriva dintr-un apelativ[62]. Istoricul Mircea Valea, întăreşte ipoteza conform căreia satul îşi primise numele de la apelativul „Vacă"[63]. El aduce în sprijinul ipotezei sale, argumentele lui Alexandru Filipaşcu, care susţinea că „raritatea toponimului <vacă> nu poate fi înţeleasă dacă ne referim la vita domestică. E posibil ca în toponimie, boul, vaca etc., să înlocuiască numirile mai vechi ale celor două sexe de bouri, pentru care poporul avea, ca şi în cazul zimbrului, nume precise, după ce amintirea animalului sălbatic începe să se şteargă din memoria locuitorilor din regiune[64].

La mijlocul secolului al XV-lea, în Zarand, se impunea stăpânirea voievozilor români din familia Moga de Hălmagiu. Aceştia, prin Moga, fiul lui Şerban şi nepotul lui Moga, începând din anul 1445, stăpâneau Hălmagiu, Căpâlna şi Băiţa cu 50 de sate, care la 1451, le sunt confirmate de către rege. Urmaşii lui Moga, cel menţionat în documente la 1445 şi 1451, Ştefan, Ioan şi Mihai, stăpâneau 48 de sate pe care le organizează în două

---

[55] Coriolan Suciu, Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania, vol. I-II, Bucureşti, 1966.
[56] Ibidem, p. 210.
[57] Ibidem.
[58] Silviu Dragomir, Vechi biserici din Zarand şi ctitorii lor în sec. XIV-XV, în ACMI, Secţia pentru Transilvania pe 1929, Cluj, 1930, p. 249.
[59] Ibidem, p. 254.
[60] Coriolan Suciu, Op. cit., vol I, p. 176. În continuare vom folosi acest nume până în preajma anului 1930.
[61] Vezi menţiunea din anul 1854, când este menţionat sub numele de Terfalva (Cf. Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvania. Conspectul anului 1854, p. 103)
[62] Ştefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. II, Cluj-Napoca, 1979, p. 484.
[63] Mircea Valea, Mircea Homorodean, Anghel Nistor, Toponimie hunedoreană, II, în Sargetia, XXV, 1992-1994, p. 496 - 497.
[64] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

voievodate: un voievodat mare condus de Ştefan Moga şi altul mai mic condus de voievodul Bota[65].

Pe lângă numărul însemnat de voievozi, în Zarand sunt amintiţi şi un număr relativ mare de crainici. Instituţia crainicilor datează din vremea destrămării obştilor săteşti, când încep să se cristalizeze structuri noi de tip feudal mai dezvoltat. Ei îndeplineau atribuţii cu rol intermediar între cnezii de obşti, fiind mai ales executori ai hotărârilor scaunelor de judecată sau a atribuţiilor fiscale. Dar crainicii mai puteau fi, uneori, şi membri ai scaunelor de judecată.

Conscripţia domeniului cetăţii Şiria, din anul 1525, consemna un număr de 10 crainici, între care este menţionat şi Ioan Crainic din Vaca[66]. Sunt înscrise cu acest prilej un număr de 121 de localităţi, târguri şi sate. Sunt înregistrate majoritatea satelor din Zarand, între care amintim pe cele din depresiunea Bradului şi a Băiţei: Valea Brad, Potingani, Ribicioara, Ribiţa Mare, Grohot, Bulzeşti, Blăjeni, Stănija, Buceş, Dupăpiatră, Mesteacăn, Birtin, Tomnatic etc.

Urbariul înregistrează supuşii domeniului, în satul Vaca existând, la 1525, 25 capi de familie, număr care-l situează între satele de mărime mijlocie[67]. Dintre cei 25 capi de familie, 23 sunt iobagi, 1 libertin şi 1 jeler. Cei 23 de iobagi sunt înscrişi în textul urbariului pe 9 sesii; 7 sesii au câte 2 capi de familie, una cu 3 capi de familie şi alta cu 4. În funcţie de numărul sesiilor se calculează şi censul, satul Vaca plătind 11 florini anual[68]. Satul mai era obligat să dea stăpânului feudal câte 2 porci şi 2 miei anual[69]. Libertinul avea o condiţie socială superioară iobagului. În cazul satului Vaca, libertinul **Petrus Kovacs** (Covaci) presta stăpânului său serviciul cu meseria sa de fierar[70]. Tot urbariul din 1525 mai consemna şi un jeler (inquilinus). Conform legiuirii din 1514, care reducea la şerbie şi lega de glie întreaga populaţie iobăgească, se mai menţiona şi categoria socială de jeler. Acesta presta munca cu braţele şi beneficia de dreptul de a se muta de pe o moşie pe alta. Obligaţiile de lucru ale iobagilor constau în strânsul recoltei, adică la secerat, cosit strânsul şi căratul ei în curtea nobilului. Urbariul nu precizează numărul de zile pe care iobagul trebuia să le presteze stăpânului său. În nici un caz nu se ridică la o zi pe săptămână, cum preciza legea din 1514[71]. Satele aparţinătoare voievozilor români prestau în folosul acestora câte o jumătate de zi de coasă, alta jumătate de zi de secere de fiecare sesie şi o jumătate de zi de plug de zece sesii[72].

Aceste obligaţii ne indică clar că şi voievozii îşi aveau moşiile lor proprii, obligându-şi supuşii la muncă sau clacă pentru ei. În plus beneficiau şi de o parte din prestaţiile sau dările pe care le strângeau de la supuşii domeniului, din dreptul de judecată, părţi din gloabe, din favoruri etc. Aceste fenomene ne indică tendinţa de ridicare a voievozilor români de pe domeniul Şiriei, care vor pătrunde în rândurile nobilimii feudale.

---

[65] Ştefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 523-524.
[66] David Prodan, Domeniul cetăţii Şiria la 1525, în AIIC, 3, 1960, p. 37-99.
[67] Ibidem, p. 73-74.
[68] Ibidem.
[69] Ibidem.
[70] Ibidem.
[71] Idem, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,...p. 79.
[72] Ibidem, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

Deci, la începutul secolului al XVI-lea, satul se găsea în cadrul domeniului cetății Şiria făcând parte dintr-un voievodat românesc, pus sub autoritatea lui Ştefan Moga[73]. Voievodatul se bucura de un statut de autonomie, cu nobilime proprie, care acționa în deplinătatea stăpânirilor ei. După 1613 domeniul cetății Şiria se destramă, după ce însuşi centrul domeniului – cetatea – căzuse în mâna turcilor. În acest an domeniul aparținea soției lui Ştefan Petnehazy[74].

Ulterior, la o dată neprecizată, Gheorghe IV Kapy, unul dintre credincioşii principelui Mihail Apafy, ce îndeplinea şi funcția de comite de Hunedoara, primea cu titlul de danie principiară un grup de sate zărăndene între care se afla şi Vaca[75]. După moartea lui Gheorghe IV Kapy, fiica sa cea mai mare, Maria, va aduce satul ca zestre soțului său Francisc Gyulai de Mintia[76]. După anul 1680, curând după moartea lui Kapy, satul va rămâne în stăpânirea familiei Gyulai[77]. O altă precizare asupra unor stăpâni ai satului le aduce un document din anul 1813 când pe lângă alte familii nobiliare se găsea şi în stăpânirea unor membri ai familiei Gyulai[78].

Secolul al XVII-lea va înregistra o evoluție a şerbiei în formele stabilite în secolul al XVI-lea. Intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania deschide prilejul de răzvrătire, de fugă, de pe moşiile nobiliare a țăranilor iobagi. Solicitat de nobilimea transilvăneană domnul însuşi a trebuit să reafirme legarea iobagului de moşie. După căderea lui Mihai Viteazul nobilimea reacționează foarte dur. Prin Dieta de la Mediaş, din august 1602, se prevedea urmărirea, pentru a fi pedepsiți, a tuturor celor care în timpul intrării lui Mihai Viteazul au jefuit atât oameni nobili cât şi pe alții, au căzut asupra caselor nobiliare, au omorât nobili, le-au prădat bunurile, le-au devastat, le-au ars casele şi alte tâlhării au făcut[79]. Ridicându-se împotriva țărănimii care s-a răsculat în timpul lui Mihai, dieta interzice purtarea armelor tuturor iobagilor, dar cu deosebire românilor: „Român de acum încolo armă, arc să nu mai poată purta, iar afară de ciobanii care locuiesc la munte, ci sasul şi ungurul să poarte arme"[80].

În Dieta din iunie 1607 se iau noi hotărâri pentru pedepsirea celor care de la intrarea lui Mihai s-au dat la oaste străină, ori s-au făcut haiduci, a celor care au ars, jefuit, omorât, mutilat, au îndrumat, condus duşmani, haiduci, turci, tătari, români asupra cuiva, au păgubit sau orice nelegiuire au făcut, fie el orăşean sau sătean, țăran sau nobil, din Ardeal sau din părțile Ungariei aparținând acum Ardealului[81].

Asemenea hotărâri se mai adoptă şi în dietele următoare, mai ales a celor din anii 1614, 1619, 1620 şi 1626. În fața presiunilor continue, iobagii din Zarand fug în Bihor, în Partium sau pe domeniile fiscale. Articolul 5 adoptat în Dieta din 1640 punea întrebarea de unde îşi ia „episcopul valah autoritatea de a face preoți din iobagii lor neştiutori de scris, care doar ocolesc slujirea domnilor lor. El să nu mai îndrăznească sub nici un motiv

---

[73] Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Op. cit., p. 145-167; Adrian Andrei Rusu, Op. cit., p. 21-23.
[74] Ibidem.
[75] Ibidem.
[76] Ibidem.
[77] David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, vol. I, Bucureşti, 1986, p. 106 şi 139.
[78] Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene, Deva, 1967, p. 142.
[79] David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, vol. I,... p. 456.
[80] Idem, Supplex Libellus Valachorum, Bucureşti, 1984, p. 113.
[81] Idem, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, vol. I,... p. 456.

https://biblioteca-digitala.ro

să facă preoți din asemenea iobagi, sub pedeapsa pierderii slujbei. Ba şi pe cei popiți până acum să-i despopească şi să-i lase la mâna domnului lor"[82].

Una dintre cele mai discriminatorii hotărâri împotriva românilor aparține Dietei nobiliare din mai-iunie 1632 care preciza că „românimea de acum încolo să nu umble călare, cu puşcă, tolbă, sabie şi nici o astfel de armă să nu poarte"[83]. Aceeaşi lege, conform articolului 11, constatând că țărănimea prea s-a îmbogățit cu arme, hotărăşte ca orice domn sau nobil să strângă de la iobagi puştile, săbiile, lăncile, tolbele. De acum încolo românii să nu aibă voie să poarte nici un fel de armă, exceptând pe cei care erau drabanți, libertini şi vânători. Păstorii puteau purta doar un pumnal[84].

Dieta din anul 1683 constata că „tare a luat proporții printre iobagi şi slugile țărăneşti purtarea şi a armelor şi a hainelor de postav, că slugile au ajuns să întreacă starea gazdelor lor". Pentru a se evita această stare de lucruri dieta hotărăşte din nou ca „în afară de iobagii şi dregătorii slujitori la curte, libertinii şi puşcaşii, țărănimii să nu i se îngăduie să poarte nicidecum nici un fel de armă de fier sau ferecată (doar păcurarilor îngăduindu-li-se lancea), căciulă din blană de jder sau cu coadă de jder, cămăşi din giulgiu sau de altele brodate, în afară de aba albă, cizme şi haine de postav"[85].

Iobagii să poarte straie de rând, potrivite sorții lor. Se poruncea vice-dregătorilor scaunelor, comitatelor şi oraşelor, de la toți cei care încalcă prevederile hotărârilor dietei „să li se ia armele şi hainele, jumătate din bunurile luate să fie date în folosul eclesiilor şi şcolilor locului"[86]. Aceste prevederi aveau menirea de a perpetua distingerea iobagului de stăpânul său, precum şi de alte categorii sociale ale epocii. Ostilitatea față de români creşte odată cu agravarea iobăgiei. Toate legiuirile dietelor nobiliare din secolul al XVII-lea adâncesc mereu separația dintre iobag şi omul liber, şi cu atât mai mult față de stăpânii de pământ.

Alte obligații grele pentru locuitorii satelor sunt cărăuşiile pentru trupele care trec prin comitatul Zarandului. Cu prilejul Dietei din iulie 1698 se plâng comitatele Hunedoara, Alba şi Zarand, ca şi scaunul Orăştiei, de sarcina disproporționată a cărăuşiei pentru ele[87]. Comunitățile Brad, Ribița şi Mesteacăn din Zarand au fost împovărate de cheltuielile cu solii care umblă pe Valea Căianului în sus şi în jos, şi cer, ca să poată suporta sarcinile, să le vină în ajutor şi celelalte sate ale domeniului[88]. Cercul de sus al Zarandului era obligat să presteze muncă gratuit, la Ineu, în vederea clădirii cetății[89].

În secolul al XVII-lea satul **Vaca** făcea parte din domeniul nobiliar al familiei Kapy. Încă la începutul secolului, după destrămarea domeniului cetății Şiria (1613), stăpâna satului era soția nobilului Ştefan Petnehazy[90]. Apoi printr-o serie de legături matrimoniale între nobili, sau înstrăinări, satul ajunge în posesia mai multor familii

---

[82] Ibidem, p. 455-456.
[83] Ibidem, p. 463.
[84] Ibidem.
[85] Ibidem, p. 465.
[86] Ibidem.
[87] Ibidem, p. 544.
[88] Ibidem, p. 546.
[89] Ibidem, p. 556.
[90] Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Op. cit., p. 145-167.

https://biblioteca-digitala.ro

nobiliare, dintre care cea mai importantă, şi care stăpânea cea mai mare parte a sa, era familia nobilului Francisc Gyulai de Mintia[91].

După anul 1680, satul va rămânea în stăpânirea acestei familii tot restul evului mediu. Totuşi, printr-o serie de fenomene, vânzări, căsătorii, în decursul secolului al XVIII-lea şi alte familii nobiliare se înstăpânesc aici, întrucât la începutul secolului al XIX-lea sunt consemnate într-un document numele a 9 familii care stăpânesc porţiuni din sat şi au ca supuşi un număr de iobagi[92]. În anul 1680 sunt amintite mai multe familii de iobagi, ai căror descendenţi trăiesc şi astăzi în sat. Printre numele consemnate în documente amintim familiile **Mădălina** (azi Magdalina), **Manea**, **Vărguţ** şi **Lazăr**[93]. În această perioadă era specifică satului familia mare, în care trăiau împreună cu părinţii, nu numai fii necăsătoriţi, ci şi cei căsătoriţi. Astfel gospodăria lui **Nistor Madalina** avea înscrise şapte nume, din care trei erau necăsătoriţi, ceea ce însemna că aici mai locuia şi o familie de tineri căsătoriţi. Toţi împreună dispuneau abia de o jumătate de moşie[94]. În continuare conscripţia mai nota pentru familia **Madalina** următoarele: „Aceşti şapte fiind pe o slujbă au o jumătate de moşie"[95]. La rândul lor cei patru **Manea**, cu opt copii, au o moşie întreagă, pentru care prestează stăpânului feudal o slujbă[96].

Familia **Vărguţ,** alcătuită din 7 membri, din care doi necăsătoriţi, la care se adaugă şi un al optulea, fiul căsătorit al unuia dintre ei, are trei sferturi de moşie[97]. Trebuie să menţionăm că în perioada evului mediu aceste convieţuiri era frecvente. Aceasta nu numai din cauza preferinţei sau al greutăţilor întemeierii unei noi gospodării, ci şi pentru că în acest mod se puteau sustrage de la sarcinile impuse atât de către stat cât şi de către stăpânul feudal. Unitatea contribuabilă ce era supusă obligaţiilor era gospodăria iobăgească pe care o constituiau toţi cei care trăiau „într-o pâine"[98].

Sarcina prestaţiilor fiind stabilită pe gospodărie, adică pe capul familiei şi astfel în gospodăria lărgită sarcinile erau suportate mai uşor. Astfel se explică de ce fiul căsătorit trăia „într-o pâine" cu părinţii şi cu alţi fraţi sau surori. Sistemul acesta de convieţuire reprezintă o reminiscenţă a vechii comunităţi familiale, stimulat şi de obligaţiile iobagului către stat şi stăpânul său de pământ. Stăpânul feudal, pentru a-şi spori veniturile, căuta să reducă convieţuirile în comun şi să constituie cât mai multe unităţi iobăgeşti, obligate la prestaţii în natură sau în bani. Chiar şi în condiţiile menţinerii familiei mari, sarcinile impuse erau apăsătoare.

Astfel pe moşiile din Vaca, Ribiţa, Mesteacăn, Luncoiul de Jos, Curechiu, Trestia, Balşa, Glod şi Vărmaga aparţinând moştenitorilor lui Gheorghe Kapy, la 1680, sub titlul de cens sunt trecute vitele de tăiat şi găinile de dat. De asemenea se înregistrează şi o „dare a pământului", aceasta constituind censul. Satul Vaca plătea, sub acest titlu, 7 florini anual, având 21 de unităţi iobăgeşti[99]. Dacă luăm în considerare faptul că la Trestia şi Balşa, aparţinând aceloraşi stăpâni feudali, se plătea între 1 florin şi 25 de dinari, în

---

[91] Ibidem.
[92] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1928, f. 57
[93] David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, I, p. 106 şi 375.
[94] Ibidem.
[95] Ibidem.
[96] Ibidem.
[97] Ibidem.
[98] Ibidem.
[99] Ibidem, p. 138-139.

https://biblioteca-digitala.ro

funcție de mărimea moșiei iobăgești, însemna că majoritatea celor 21 de moșii din satul Vaca erau foarte mici, întrucât pentru ele se plătește doar 7 florini.

În cadrul obligațiilor față de stăpânul feudal sunt cuprinse și darurile. Darurile sunt menite să completeze venitul bănesc al nobilului. Satul Vaca era obligat să dea pentru bucătăria stăpânului, anual, o vită de tăiat[100]. Fiecare gospodar mai dă de Crăciun câte o găină, de Paști și 10 ouă, iar de Rusalii, câte doi pui[101], la fel cum dau și locuitorii din satele Mesteacăn, Curechiu, Balșa, Glod și Dedaci. Pe lângă darurile acestea satul mai dădea stăpânului feudal dijmă din oi, capre, albine și porci. Fiind un sat de munte, el nu dădea dijmă din grâu și din vin[102]. Dijma din oi, capre, albine și porci se ridica la a zecea parte, iar pentru ceea ce nu atingea numărul de zece, era răscumpărat cu doi bani[103]. În cazul porcilor grași, răscumpărarea se făcea cu 4 bani. Redăm mai jos situația numărului de animale a familiilor **Lazăr Toma** și **Mane** (**Manea** n.n.) **Simedru**. Aceștia dispun de următorul efectiv de animale:

Familia	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Capre	Stupi	Porci
Lazăr Toma	1	13	2	3	-	20	-	15
Mane Simedru	2	15	2	6	13	10	-	19

Lazăr Toma era obligat să dea stăpânului său o dijmă constând din 2 capre și 1 porc, răscumpărând cei 5 porci, de peste numărul de zece, cu 10 bani. La rândul său **Mane Simedru** era obligat să dea stăpânului 1 oaie, 1 capră și 1 porc, răscumpărând pe restul animalelor de peste zece (3 oi și 9 porci) cu suma de 24 bani.

La o primă observație poate să ne surprindă numărul mare de animale pe care îl avea o familie. Trebuie să luăm în considerare faptul că familia este numeroasă și produsele obținute în gospodărie, lapte, brânză, carne, asigurau traiul de zi cu zi al familiei. Numărul mare de boi de jug servea la muncile câmpului, știindu-se că plugul medieval era deosebit de greu fiind tras de cel puțin 4 boi. De asemenea boii erau folosiți și la cărăușiile pe care iobagul trebuia să le presteze stăpânului feudal. O parte dintre animale era vândută pentru ca țăranul să-și poată plăti obligațiile în bani către stat și nobil. Dar numărul mare de animale ne mai indică faptul că ocupația principală a locuitorilor satului era creșterea vitelor, alături de agricultură, ocupații în care printr-o continuă trudă țăranul iobag își procura strictul necesar pentru supraviețuire.

[100] Ibidem, p. 158.
[101] Ibidem.
[102] Ibidem, p. 188.
[103] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

PARTICIPAREA LOCUITORILOR DIN SAT LA RĂSCOALA CONDUSĂ DE HOREA, CLOŞCA ŞI CRIŞAN

Secolul al XVIII-lea se caracterizează printr-o continuă scădere a pământului iobăgesc, prin sporirea pământului alodial al nobilimii. Prin creşterea populaţiei pământul ţăranului iobag se divizează tot mai mult. Extinderea suprafeţelor cultivabile prin defrişare scade simţitor. În acelaşi timp posibilităţile de a lua în folosinţă pământuri rămase pustii se restrâng. Iobagul legat de pământul propriu e mai puţin tentat să-l părăsească, fiind reţinut de utilajul agricol, de gospodărie şi de obligaţiile multiple. În aceste condiţii creşte nevoia de pământ, ceea ce duce la o sporire a ostilităţii supusului faţă de stăpânul lui.

Dar ceea ce ascute şi mai mult această ostilitate e ostentaţia nobilimii, cu orice prilej, la dreptul ei de proprietate. Dar nici iobagul n-a încetat niciodată de a socoti pământul un drept al său, de-a şi-l numi moşie, cu drept de moştenire şi a socotit totdeauna un abuz încălcarea acestui drept[104]. Ţăranul dependent de nobil nu putea renunţa la gândul că pământul pe care l-a lucrat, l-a fertilizat de veacuri cu sudoarea frunţii sale, pentru care a purtat toate sarcinile senioriale şi publice, e pământul lui, „proprietatea lui"[105]. Iobagul este supus presiunii a două puteri, a statului şi a stăpânului feudal. Statul austriac insistă pentru sporirea dărilor din părţile Ungariei şi Transilvaniei.

În acelaşi timp nobilimea rezistă, întemeindu-se pe Diploma Leopoldină şi invocând incapacitatea supuşilor de a plăti mai mult. Prin ordonanţa din 25 februarie 1747 se stabileşte ca iobagul să facă patru zile pe săptămână cu palmele, iar cu vitele să facă trei zile de slujbă săptămânal. Ordonanţa mai stabilea ca în zilele de sărbătoare şi Duminica să nu facă slujbă[106]. Se mai stabilea ca supusul să nu fie mânat la slujbă în afara moşiei pe care îşi avea locuinţa, iar dacă e trimis în virtutea urbariilor sau a vechiului obicei să i se calculeze şi zilele de drum.

Pentru iobag ordonanţa nu scădea robota, decât doar cu o zi dacă o presta cu vitele. După ce împărăteasa Maria Tereza l-a asociat la domnie pe fiul său, Iosif al II-lea, problema reducerii sarcinilor iobagului faţă de nobili şi sporirea veniturilor devine o gravă problemă de stat. În statul absolutist, luminist, conceput ca un stat deasupra claselor sociale, ţărănimea care fusese mai demult o temelie a domeniului trebuia să devină temelia statului[107]. În acest sens trebuiau întreprinse reforme mari prin stat şi în interesul statului, dacă era nevoie chiar peste capul nobilimii.

Prin Dieta din 1764-65, din Pojon, Curtea imperială încerca să rezolve două probleme capitale: reglementarea urbarială a sarcinilor ţărănimii şi impunerea la dări a nobilimii. Totuşi în urma mişcărilor ţărăneşti, a memoriilor, petiţiilor şi plângerilor adresate Curţii, nobilimea este silită să accepte reglementarea urbarială. Reglementarea urbarială din Ungaria, din 1767, conţinea condiţii mult mai uşoare decât ordonanţa

---

[104] Idem, Răscoala lui Horea, vol. I,... p. 48.
[105] Ibidem.
[106] Ibidem, p. 49.
[107] Ibidem, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

imperială pentru Transilvania, din 12 noiembrie 1769, cunoscută sub numele de „Certa Puncta". Ordonanța din Ungaria stabilea obligațiile țăranului iobag la o zi cu vitele sau două cu palmele pentru o sesie întreagă ce măsura între 16-40 iugăre. În Transilvania situația ce urma să fie rezolvată era și mai gravă. Țăranul iobag era supraîncărcat de sarcini: arat, semănat, cărat, treierat, cărat la târg, la moară, lucru la vie, cărături de vin, cosit, cărat de fân, tăiat, cărat de lemne, lucru la grajd, în pivniță etc.

Ordonanța din anul 1769 nu aducea prea multe modificări față de cea din 1747, slujba iobagilor e tot de 4 zile cu brațele și 3 cu vitele pe săptămână, dar stabilește condițiile muncii, durata zilei de lucru, muncile la distanță etc. Se precizează doar că iobagilor și jelerilor stăpânul e dator să le defalce, potrivit stării lor, loc de casă îndestulător, pământuri de arătură și fânețe[108]. Doar o mică concesie face Ordonanța în problema judecării iobagului. Dacă stăpânul nu-i face dreptate față de dregătorul său abuziv, supusul să poată apela la Comitat. Ordonanța din 1769 nu aduce modificările așteptate de iobăgime, dar ce este mai grav ea a rămas fără efect.

În plus în Transilvania acționa concepția de repudiere a poporului român și a religiei sale de către națiunile politice, unguri, sași și secui. Față în față stau o nobilime masivă, stăpână a pământului țării, o orășenime înstărită, stâlpi materiali solizi ai bisericii, ai culturii proprii, o rețea largă de școli de înalt prestigiu, o intelectualitate cu orizontul larg deschis spre cultura europeană, o preoțime instruită, bine dotată, părtașe la dijma tuturor cu o nobilime românească fără moșii, o orășenime oprită în suburbii, o intelectualitate proprie cu totul scăzută, cu nici măcar o școală de măsura acelora, cu o preoțime neinstruită, nedotată și o biserică pe care masa însăși trebuia să o susțină, peste noianul sarcinilor sale, din sărăcia proprie[109].

În aceste condiții românii sunt lipsiți de o clasă stăpânitoare proprie, care s-a confundat treptat cu nobilimea maghiară ceea ce a făcut ca român să fie aproape sinonim cu iobag, iar stăpân cu ungur. În ochii națiunilor politice din Transilvania (unguri, sași, secui) românii sunt o națiune incultă, barbară, religia ei e oarbă, înecată în superstiții, preoții ei sunt orbii care conduc orbi și nici nu e creștină, e „schismatică"[110].

Cu prilejul vizitei din Transilvania, întreprinsă în anul 1783, împăratul Iosif al II-lea se convinge încă odată de starea intolerabilă de aici. Călătoria împăratului dă un nou impuls și problemei reglementării urbariale. Câteva decrete ale împăratului încearcă să reglementeze relațiile dinte iobagi și nobili interzicând unele abuzuri ale nobilimii. În iunie 1784 se înainta Curții din Viena o nouă versiune a proiectului de reglementare urbarială. Dar acum un nou eveniment, conscripția militară, avea să atragă atenția tuturor.

În părțile Aradului, Banatului, Zarandului și Bihorului ia proporții de masă haiducia. Un text, din 2 aprilie 1784, vorbește de urmărirea răufăcătorilor din părțile Hălmagiului și aplicarea măsurilor de siguranță luate de comitatul Bihor[111]. La rândul său comitatul Zarand după ce și-a ținut adunarea la Brad, se adresează, la 13 iulie, comitatului Bihor pentru a-și coordona acțiunile în vederea prinderii răufăcătorilor. Un plan detaliat, în 11 puncte, al comitatului Zarand, pentru asigurarea păcii și siguranței publice publicat în toate satele prevedea următoarele:

---

[108] Ibidem, p. 57.
[109] Ibidem, p. 61.
[110] Ibidem.
[111] Ibidem, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

„Judelui fiecărui sat cu doi juraţi li se porunceşte aspru, dar aşa ca ceilalţi locuitori să nu ştie nimic, să cerceteze pe locuitorii de sub judecia lor săptămânal de trei sau cel puţin de două ori pe fiecare, aşa ca ei să nu bage de seamă, să le examineze bine casa, preajma casei să vadă dacă nu e vreun strein şi dacă va fi, şi pe găzduit şi pe gazdă să-i prindă pe loc şi să-i dea pe mâna comisarului Mihail Gál spre a-şi lua pedeapsa. Dacă n-ar face-o, şi juzii şi juraţii se pedepsesc cu câte 40 de bâte, în câte două rate, una în târgul de săptămână din Brad, alta în cel din Baia de Criş şi pe deasupra vor fi înălţaţi pe un stativ anume pregătit pentru aceasta, spre văzul întregului târg şi spre ruşinea lor. Cu aceeaşi pedeapsă vor fi loviţi şi dacă nu de la ei se află că a umblat un strein prin sat, şi cu atât mai mult că a petrecut noaptea acolo.

În faţa întregii comunităţi adunate s-a poruncit aspru ca nimeni să nu îndrăznească să dea găzduire la om necunoscut şi strein fără ştirea judelui şi juraţilor. Dacă ar cere cineva, să dea de ştire judelui, ca el să-l cerceteze, şi numai dacă îl constată om cumsecade, cunoscut şi cu bun paşaport, să-l poată găzdui, altfel să-l prindă şi să-l aducă în faţa comisarului rânduit pentru aceasta, Mihail Gál. Judelui şi juraţilor, în faţa întregului sat li s-a poruncit aspru ca din 15 aprilie până la ultima zi a lui octombrie să ţină în sat ziua una, noaptea două străji, care să cerceteze oamenii care intră sau care trec prin sat, de unde sunt, au sau nu passus, pe cei fără să-i prindă pe loc şi, predându-i judelui, acesta să-i predea comisarului. Cea mai mică neglijenţă în serviciu fie a judelui sau juraţilor, fie a străjilor se pedepseşte cu 20 bâte fără nici o excepţie.

Şi pentru că oamenii răi ocolind satele se ascund în păduri, în câmpii, se rânduiesc gornici cu puşti care să cerceteze potecile ziua, noaptea, să prindă pe cei care se ascund. Dar dacă ar fi în grup, să anunţe numaidecât pe comisar unde se găsesc, ca el să ia măsuri pentru prinderea lor, sau cel puţin pentru împiedicarea în intenţiile lor.

Cei ce vor denunţa vreun găzduitor de om strein judelui sau dregătorilor va avea drept dar un galben şi numele-i va fi ţinut secret. Găzduitorul în schimb va lua 60 de bâte împărţite în trei, câte 20 în târgul de săptămână din Brad, din Baia de Criş şi din Hălmagiu, şi ridicat pe stativ în fiecare. Cel care va denunţa vreo maşinaţie deosebită, vreo pregătire împotriva fie a vreunui domn, fie a vreunui ţăran, fie că s-ar întâmpla aici, fie în alt comitat, sau va anunţa dinainte venirea tâlharilor şi unde vreau să vină, va avea 12 galbeni răsplată, şi i se va ţine şi numele în secret; ba nu va fi supărat cu nimic nici dacă a fost părtaş cu acei oameni răi.

Cum comitatul a hotărât ca nimeni să nu poată umbla fără paşaport, şi cum nici celelalte comitate nu vor primi om venit fără paşaport, s-a rânduit şi ca nimeni să nu poată ieşi din comitat fără paşaport fie de la domnul său, fie de la dregătorii comitatului"[112]. Dar toate măsurile preventive luate de către autorităţi le va spulbera în curând furtuna răscoalei.

Dezvoltarea mineritului va necesita noi investiţii ceea ce duce la agravarea raporturilor sociale prin sporirea dărilor, cauză ce va contribui la răscoala din 1784. Mai întâi lupta ţăranilor din Zarand şi Munţii Apuseni i-a forme legale. Plângerile curg din toate părţile către autorităţile locale şi centrale, până la Curtea imperială. Câţiva ani la rând ţăranii cei mai reprezentativi din Zarand se îndreaptă către Viena cu jalbele lor, călătorii sfârşite deseori la întoarcerea acasă prin opresiuni şi bătăi. În anul 1781, Cancelaria imperială ordona oprelişti severe în privinţa organizării şi plecării de prin

[112] Ibidem, p. 86-87.

https://biblioteca-digitala.ro

satele ținutului ale unor astfel de „deputați țărani" spre Curtea din Viena[113]. În circulara emisă se preciza că pe lângă că fac drumuri zadarnice, agită și îi determină la acțiuni similare și pe locuitorii satelor prin care trec. Totuși, în târgul Bradului zărăndenii strigau revoltați că vor mai merge o dată la Viena și de nu vor afla înțelegere, atunci nația românească va începe să lucreze și altmintrelea; românii se vor elibera singuri și vor da de lucru și împăratului, și „dacă domnii de pământ nu ascultă poruncile împăratului, nici noi nu putem asculta de ele"[114].

Zărăndenii nu sunt străini nici de tulburarea din târgul de la Câmpeni, din 24 mai 1782, când un slujbaș al arendașilor, cu numele Vertan, a călcat cu calul pe niște crișeni și aceștia înțelegându-se numaidecât porniră răzvrătirea[115]. Crișenii din Zarand, fie pentru întâmplarea cu calul, fie pentru că oamenii arendașului au vrut să-i pedepsească și numai pentru rachiul adus de ei ca merinde, s-au aruncat asupra butoaielor, le-au spart pe toate câte se găseau în târg și numai juzii și jurații abia i-au putut opri să nu spargă și pivnița fiscală[116]. Pentru supravegherea tuturor celor care treceau prin Zarand, administrația anunța că între 15 aprilie – 30 octombrie 1784, nu va mai permite nimănui să treacă pe aici fără pașaport. În urma călătoriei împăratului Iosif al II-lea în Transilvania, din vara anului 1783, el a rămas foarte nemulțumit și de situația Regimentului I grăniceresc, pe care-l găsește prea dispersat, cu un șir lung de sate militarizate, amestecate cu altele semimilitarizate. Unele sate sunt prea departe de graniță, iar din unele doar 4, 5 sau 6 oameni sunt grăniceri.

Pentru remedierea situației împăratul emite, la 31 ianuarie 1784, un decret care prevedea efectuarea unei conscripții militare în vederea întregirii regimentelor de graniță. La mijlocul verii anului 1784, comandamentul militar se decide pentru începerea conscrierii satelor. Primul sat a cărui locuitori au pornit spre Alba Iulia să se înscrie la oaste a fost Hăpria. Vestea se răspândește cu iuțeala fulgerului. Rând pe rând satele își trimit delegați la Alba Iulia să se informeze dacă le primește și pe ele să se înscrie. Până la mijlocul lunii august, numai la Alba Iulia, se aflau înscrise 81 de sate[117]. Înscrierea Crișciorului este redată de către Giurgiu Marcu lui Ioan Piuariu, la Brad în 16 noiembrie 1784. „Mergând el în luna iulie cu șlic la Zlatna și sălășluind în birtul lui Varadi din Poiana, birtașul Petru l-a întrebat dacă au fost la Bălgrad ? De nu au fost – i-a zis – să meargă și ei crișciorenii să se înscrie că cine nu va merge va rămâne iobag, iar cine se va scrie va fi cătană și va sluji împăratului[118]. „Așa s-au scris pre încet toate protesusurile (cererile) de prin prejurul acesta și așa țara toată"[119], mai declara Giurgiu Marcu.

Cererii comitatului Zarand guvernul îi răspunde, la 31 august, că s-au luat măsuri civile și militare pentru liniștirea populației care aleargă să se înscrie la oaste și dacă cele blânde nu ajung să se recurgă și la măsuri mai severe. Preoții și dascălii să fie serios admonestați, în numele Guvernului, să nu îndrăznească să se mai amestece în conscripția militară, ci mai curând să se străduiască să liniștească tulburarea[120].

---

[113] Florian Dudaș, Zarandul. Chipuri și fapte din trecut,... p. 61.
[114] Ibidem.
[115] David Prodan. Răscoala lui Horea, I,...p. 182.
[116] Ibidem.
[117] Ibidem, p. 234.
[118] Ibidem. p. 246.
[119] Ibidem.
[120] Ibidem. p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro

La 6 septembrie 1784, episcopul Nichitici răspunde Guvernului că a scris „protopopului Iosif din Trestia şi preoţilor neuniţi din Zarand să nu se mai amestece în nici un fel în acea conscripţie, ci dimpotrivă să cheme plebea la obligaţiile sale şi la supunere, să miște toate pietrele instruind norodul să ducă viaţă paşnică, morală şi liniştită, făcându-şi serviciile domnilor pământeşti[121]. Ţăranii din Zarand şi nu numai, nu puteau fi împăcaţi cu oprirea conscripţiei militare de care îşi legaseră atâtea speranţe. La un târg de săptămână strigară în piaţa Bradului căci ei se vor duce la vicecolonelul Karp, la Haţeg, căci el le-a promis că în opt zile le dă arme. Dacă nu le dă, îl scot din casă şi-l omoară. Apoi vor merge la Sibiu şi vor cere arme de la Comanda generală. Dacă nu vor primi nici de acolo vor merge la împăratul Iosif la Viena. Şi dacă nici de la împărat nu vor primi, neamul românesc va începe să lucreze şi altfel, românii se vor libera singuri „pentru totdeauna şi vor da de lucru şi împăratului"[122].

Vicejudele Zarandului, Mihail Gal a solicitat guvernului să intervină ca miliţia care se afla acolo să rămână până la sfârşitul iernii. Raportul vicecomitelui Ştefan Hollaki dat din Ociu, în 9 octombrie, e numai relativ liniştitor. Venind miliţia spiritele s-au mai liniştit într-atât că nu mai îndrăznesc să profere deschis ameninţările ca înainte şi îşi fac slujbele domneşti. Vicejudele nobililor, Clemente Kozma, comisar pentru publicarea anulării conscripţiei, la 12 octombrie, raportează din Baia de Criş că a publicat patenta, cu asistenţă militară, cu căpitanul Richard, la 7 octombrie în Brad, la 9 în Hălmagiu, în zi de târg de săptămână, la 10 în Ociu, Basarabasa, Birtin, la 11 în Baia de Criş. Publicarea am făcut-o solemn, adunând oamenii cu tragerea clopotelor, declarând în româneşte conscripţia militară a satelor fără valoare[123].

În această stare de linişte relativă, în ziua de 28 octombrie, are loc târgul de săptămână de la Brad. „La târg soseşte şi Crişan. Ca să nu fie observat de autorităţi, el s-a ascuns sub podul de peste Criş. De aici chema, rând pe rând, la sine pe români încredinţându-i că Horea ar fi adus de la împăratul poruncă să li se dea arme. Ca să aibă toată încrederea în spusele sale, le arăta o cruce de aur, zicând că Horea a primit-o de la împăratul însăşi drept scrisoare de încredinţare. Îi chema totodată ca în Duminica următoare, care era ultima zi a lunii octombrie, românii să se adune în număr cât mai mare cu putinţă la biserica din Mesteacăn, ca cel mai potrivit loc pentru mulţime, să asculte porunca împărătească"[124].

În acea zi de Duminică, 31 octombrie, se adună la Biserica din Mesteacăn o mulţime neobişnuită de români. Crişan soseşte pe la amiază, venind de la Vaca, însoţit de Bârna Toma şi Tulea Ion. Aici găsesc o „mulţime adunată nu numai din satele din regiune, ci şi un mare număr de români de lângă Mureş, aparţinând comitatului Hunedoara, atât de mulţi încât împrejurul bisericii şi locul aflat mai jos pe drumul ţării era plin de oameni cu haine negre (ţundre) a căror mulţime a stârnit spaima călătorilor aflaţi la întoarcere de la târgul de la Deva"[125]. Crişan s-a adresat mulţimii astfel: „Auziţi ! Vara v-aţi înscris militari; acum veniţi cu mine la Alba Iulia să ne dea arme şi dacă nu ne-ar da

[121] Ibidem.
[122] Ibidem, p. 287.
[123] Ibidem, p. 292.
[124] Ibidem, p. 300.
[125] Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. II, 1786-1860, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro

să ne dea dreptatea noastră"[126]. „Fiecare din voi puteți dacă vreți să slujiți domnului vostru, dar numai o zi pe săptămână sunteți obligat, și aceea domnul pământesc trebuie să v-o plătească cu 30 creițari. Cine însă nu vrea să slujească domnului său pământesc, e poruncă de la împăratul să i se dea arme, poruncă care a și venit la dregătorii din Alba Iulia. Și eu vă dau sfatul să luați armele, prin care veți scăpa și de dare și veți împărți între voi și pământurile alodiale ale domnilor pământești"[127].

La cuvântul lui Crișan, unul din mulțime exclamă: „Da bine, de unde ne spui asta, ce semn ai ca să credem că astea sunt poruncile Înălțatului împărat, ca să le creadă toată țara"[128]. Atunci Crișan a scos din traista sa o cruce de lemn zugrăvită și aurită și arătând-o a spus: „Credeți în asta ?". La care mulțimea exclamă: Credem. Dacă credeți, veniți și urmați-mă"[129].

După autorul Kozma Pál, fost comite suprem al Zarandului, din 1834, iar din 1847, consilier gubernial, Crișan după ce a scos crucea din traistă le-ar fi spus: „Iată chipul împăratului și semnul că e voința împăratului ca voi să fiți militari"[130]. „Apoi Crișan a expus sfințenia crucii și a explicat poporului că ei cred în cruce, sunt botezați pe cruce și jură pe cruce, apoi aducând încă altele de acest fel, i-a pus să jure și, în sfârșit, i-a lăsat, ca întorcându-se acasă, să le dea de veste și celor care nu s-au prezentat și a doua zi din fiecare sat să se adune la Curechi 5-6, chiar 10 oameni, în funcție de mărimea localității, pregătiți corespunzător, pentru a porni spre Alba Iulia"[131].

După ce și preotul din Mesteacăn întări cele spuse de Crișan, hotărâră să plece neîntârziat la Alba Iulia, preotul rosti apoi rugăciuni ca să le fie cu noroc călătoria[132]. Alte mărturii vorbesc misterios, de un om ascuns de preotul din Mesteacăn în biserică, de jurământul care s-a făcut acolo, fără să mărturisească ce jurământ, despre o diplomă aurită, citită de popa, dar fără să vrea nicidecum să spună ce le-a citit[133]. În încheierea adunării Crișan promite celor adunați „că la Curechi va veni și el și întorcându-se în aceeași zi la Vaca, a înnoptat acolo"[134].

Satul Curechi se afla situat, la marginea răsăriteană a comitatului Hunedoara, într-o vale îngustă și sălbatică, înconjurat de munți, fiind la vreo 15 km de orășelul Brad, drum ce putea fi parcurs în 3-4 ore. S-au hotărât să ocolească acest oraș, fiindcă acolo locuiau mulți nobili și aceștia îi vor opri, ci să treacă prin Vaca, Valea Bradului și Zdrapți. În acest fel ocoleau și Crișciorul unde stăpâneau nobilii din familia Kristyori.

A doua zi luni, 1 noiembrie, țărani din mai multe sate zărândene, se adunară la Curechi, unde înnoptară, pentru a aștepta sosirea și a celor din satele mai îndepărtate. Mulțimea crescuse considerabil, veniră țărani în frunte cu preoții lor și din sate care nu fuseseră reprezentate la Mesteacăn, încât mulțimea nu mai încăpu să doarmă în sat, o parte ieșiră să doarmă pe câmp.

---

[126] Ibidem.
[127] David Prodan, Răscoala lui Horea, vol... I, p. 301.
[128] Ibidem.
[129] Ibidem.
[130] Izvoarele Răscoalei lui Horea, vol. II,... p. 290.
[131] Ibidem.
[132] Ibidem.
[133] David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 301.
[134] Izvoarele răscoalei lui Horea, II,... p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro

Autoritățile comitatului au auzit doar a doua zi despre adunare. Vicecomitele Ştefan Hollaki ia primele măsuri, alarmând comitatul că o mulțime de români s-au adunat la Mesteacăn, unde s-au conjurat sub conducerea unui anume Horea din Câmpeni „să nimicească neamul unguresc şi nobilimea"[135]. Pentru prinderea corifeului a trimis trei vicejuzi ai nobililor, cu nobili din Crişcior, iar pentru împiedecarea tumultului cere „să trimită cât mai grabnic ajutor militar"[136]. După ce-i căutară pe țărani la Mesteacăn, juzii nobililor, Mihail Gal din Baia de Criş şi Farkaş Nalaczi din Brad, îi ajunseră noaptea târziu în Curechi. La trecerea prin Crişcior, Ştefan Kristsori le-a zis să nu meargă noaptea, căci acolo românii adunați vor fi mulți şi dacă atacă noaptea nici nu vede omul din care parte să se apere, iar dacă trebuie să fugă prin strâmtoarea de jos de Curechiu nici nu poate[137]. Vicejuzii au luat şi câțiva soldați şi pentru a iscodi locul unde se afla conducătorul Crişan, trimiseră înainte pe gornicul Petru Cara din Crişcior.

Acesta descoperi locul, căci întors împreună cu cei doi juzi ai nobililor veniră de-a dreptul la casa unde dormea Crişan, cu gândul să-l prindă. „Prevenit - după cum a mărturisit la interogatoriul său - de o femeie de sosirea juzilor şi a soldaților, Crişan scăpă încercuirii, soldații trag câteva focuri de armă în urma sa. Atunci, oamenii din apropiere dau chiote de alarmă, traseră clopotele bisericii. Mulțimea se adună numaidecât, cu bâte, cu pietre şi cu ce apuca tăbărâră asupra celor doi juzi şi îi ucise pe loc, iar soldații au fost bătuți, dezarmați, apoi lăsați să plece goi[138]. În urma acestei întâmplări, în dimineața de marți, 1 noiembrie, are loc o adunare a mulțimii la locul numit „La cruce". Crişan insistă, arătându-le scrisorile din Mesteacăn, să meargă mai departe la Alba Iulia să primească arme. Dar la această cerință, o parte s-au împotrivit, mai ales cei din Brad, susținând că dacă ei pleacă la Alba Iulia „atunci maghiarii se răscoală şi le ucid femeile şi copii pentru treaba de la Curechi"[139].

Atunci Crişan îi conduse la biserica satului, unde le comunică porunca cea nouă, după ce noaptea trecută s-a întâmplat tăbărârea asupra lor şi au fost omorâți cei doi juzi ai nobililor şi un gornic, poporul să-l urmeze pe el, să ucidă pe toți domnii, nobilii şi ungurii şi să le prade toate averile şi bunurile. „Nu vă speriați, fiindcă eu am poruncă de la împăratul de a prăda şi omorî pe toți ungurii" i-a mai vorbit el poporului îngrijorat de omorurile din acea noapte[140]. La noua poruncă mulțimea adunată se întoarse din drumul său şi se îndreptă cu iuțeală spre Crişcior, unde sosi încă înainte de amiază. Luată prin surprindere nobilimea din Crişcior a căzut victimă furiei dezlănțuite a răsculaților. Curțile nobiliare au fost prădate şi incendiate, iar numărul celor uciși s-a ridicat la 17, cei mai mulți fiind din familia Kristsori[141]. În aceeaşi zi de marți, 2 noiembrie, după amiaza, pe la 3 ceasuri, țăranii se îndreptară spre Brad, în frunte cu căpitanul Crişan. Au năvălit în oraş strigând: „Veniți, adunați-vă, n-o luați în glumă, căci e poruncă mare, să omorâm pe toți ungurii"[142]. Au fost uciși în Brad 15 nobili, după care au rămas 15 orfani. Au fost

---

[135] David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 304.
[136] Ibidem.
[137] Ibidem.
[138] Nicolae Edroiu, Pe urmele lui Horea, Bucureşti, 1988, p. 80.
[139] Izvoarele răscoalei lui Horea, II,... p. 291.
[140] David Prodan, Răscoala lui Horea, I, p. 305.
[141] Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 81.
[142] David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro

prădați, 15 mai ales cei uciși. Dar mai apar și doi români jefuiți, între care Costa Banci din Brad și Nicula Iancu din Valea Bradului[143].

Din Brad țăranii răsculați plecară spre Ribița, iar alții spre Mihăileni. Sub conducerea lui Crișan se produce, în dimineața zilei de miercuri, 3 noiembrie, atacul asupra curților nobiliare din Ribița, localitate aflată în imediata apropiere a satului său natal. Înainte de atac a avut loc joncțiunea cetei conduse de Crișan, formată din țărani din Curechi, Bucuresci, Crișcior, Țărățel, Brad, Valea Bradului, Mesteacăn, Vaca, cu cei sosiți mai înainte, din Ribicioara, Uibărești, Grohot, Bulzești, Tomnatic, Junc, Potingani, la care s-au alăturat și cei din Ribița[144]. În timpul atacului se înregistrează prima opoziție armată a nobilimii și primele pierderi de vieți în tabăra țărănească de la începutul răscoalei. Cea mai mare parte a nobilimii se retrage în grabă în casele perceptorului de comitat Iosif Ribiczei și deschid focul asupra țăranilor, ucigând șapte dintre ei. În cele din urmă țăranii au pus foc anexelor și apoi și casei, ucigând pe cei care se aflau înăuntru. Iosif Ribiczei, împreună cu soția și copii, ajutați de un iobag al său a reușit să sară pe fereastră și să se ascundă în pădure. Au căzut furiei răsculaților 42 de nobili, din familiile Ribiczei și Nemes[145].

Cu familia Ribiczei locuitorii Zarandului aveau multe de împărțit. Vicecolonelul Adam Ribiczei fusese principalul acționar la mina Ruda 12 Apostoli din Ribița. În anul 1780, s-a întreprins o anchetă împotriva abuzurilor sale. Cu prilejul anchetei el era acuzat „că plătește prea puțin pentru pământul excavat, încât unii au și părăsit din această pricină mina; că primește mineri din altă parte, expulzați și fără carte de plecare, sau din București și din satele vecine care de nevoie se angajau cu mai puțin și nu primește de cei pricepuți, veniți pentru că aceștia cer salariu mai mare; că ia prețuri abuzive pentru seu și pulbere, că a falsificat registrul de cheltuieli și de salarii; că nu dă socoteală de banii reținuți pentru <Casa frăției>, destinați pentru ajutorarea minerilor bolnavi sau deveniți incapabili de muncă; că a introdus metode noi de exploatare, condiții de muncă mai grele"[146].

Despre întâmplările de la Ribița pomenesc mai mulți autori, unii chiar exagerându-le. Iosif Benkö ne relatează că „Ladislau Nemes cel Bătrân și cel de Mijloc, Emeric Nemes cu soția și cu două fete au fugit în pădure, dar popa din Vaca i-ar fi convins însă să se întoarcă, încredințându-i că nu li se va întâmpla nimic. Dar apoi românii din Ribița i-au adus la casa lui Adam Iepure, și în afară de Ladislau Nemes cel Mijlociu, care a reușit să le scape din mână, i-au dat pe mâna țiganilor, care i-au târât la marginea satului, au omorât pe Ladislau Nemes, pe Emeric Nemes și pe soția sa. Pe cele două fete ale acestora însă românii le-au luat din mâinile țiganilor și le-au botezat în legea lor"[147]. La răzbunarea țăranilor de la Ribița s-au consemnat câteva nume de locuitori din satul Vaca. Gabriel Ribiczei a fost ucis de către **Lupej Onu**, **Lupei Gabor** și **Marta Trutz**[148]. Alți doi nobili, Sigismund Balog și Eva Ribiczei au căzut victime mâniei lui

---

[143] Ibidem.
[144] Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 82; Izvoarele răscoalei lui Horea, I,... p. 291.
[145] David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 312.
[146] Ibidem.
[147] Ibidem, p. 313.
[148] Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

Lupej Onu a Florichi, **Ilie Ianoş** şi **Tyirika Onul** din Vaca[149]. În uciderea lui Beniamin Nemes rolul principal l-a avut **Toma Bârna**, din acelaşi sat, numit căpitan de Crişan[150]. La rândul său Francisc Asztalos este ucis de **Manea Nicolae** şi **fiul**, împreună cu **Lupej George**[151].

Prin activitatea lui Gheorghe Crişan oastea ţărănească a primit o primă organizare, el numind o serie de căpitani şi căprari. Între căpitani a numit pe George Marcu din Crişcior, Toma Bârna din Vaca, Ilie Dăncuţ din Ociu, Ioan Faur din Tomnatic. Chiar la începutul lui noiembrie 1784, Crişan mai organizează o ceată de ţărani călare, o unitate de cavalerie uşoară de vreo 200 de oameni înarmaţi cu lănci şi puşti şi a cărei mobilitate i-a permis acţiuni fulgerătoare, care au determinat ca răsculaţii să controleze întreaga parte răsăriteană a Zarandului în numai 3-4 zile[152].

Răsculaţii adunaţi la Ribiţa, în 4 noiembrie, „când au început din nou să bată clopotele, s-au pus în mişcare, o parte sub căpitănia lui Ioan Goltsa din Brad şi-a luat drumul spre Şoimuş, din comitaul Hunedoara; o altă parte, condusă de Ioan Suci şi Dănilă Tudoran, de asemenea din Brad, distrugea totul în comitatul Hunedoara, dincoace de Mureş, în Jos şi spre Ilia; a treia parte, sub conducerea lui Crişan Giurgiu a pornit spre Câmpeni, în comitatul Alba Inferioară...a patra parte a rămas în comitat şi şi-a luat drumul spre Baia de Criş"[153].

Căpitanul Crişan a plecat cu o trupă de ţărani de la Ribiţa şi a trecut prin Vaca şi Valea Bradului, ajungând la Mihăileni, în cursul aceleaşi zile de 4 noiembrie. Aici n-a rămas decât puţin timp, întrucât atacul asupra curţilor nobililor Csiszar avusese loc în aceeaşi zi cu evenimentele de la Ribiţa. Crişan a oprit răsculaţii s-o omoare pe Ecaterina Csiszar, care a fost botezată în legea românească, fiind obligată să se căsătorească cu Toader Cleş[154].

Un moment dintre cele mai importante ale răscoalei l-a constituit depunerea jurământului de către răsculaţii de sub conducerea directă a lui Horea, Cloşca şi Crişan, ce s-a desfăşurat în faţa celor trei căpitani, în 4 noiembrie 1784, la Păltiniş, în hotarul satului Blăjeni[155]. După jurământ oastea s-a împărţit în două, una plecând pe Cernita, spre Abrud, în frunte cu Cloşca şi Crişan, cealaltă, cu Horea în frunte luând-o spre Câmpeni. În cadrul cetelor conduse de Cloşca şi Crişan se găseau ţărani din Brad, Zdrapţi, Mihăileni, Blăjeni, Vaca, Bucuresci, Bulzeşti, Stănija, Baia de Criş, Ribiţa, Junc, După Piatră, la care s-au mai alăturat cei din Bucium, Abrud şi Cărpiniş[156]. În Câmpeni, cetele reunite, conduse de cei trei căpitani au intrat vineri spre amiazi, la 5 noiembrie, în zi de târg.

Conform relatărilor unor martori oculari, în frunte mergea călare un căpitan bătrân, Gheorghe Crişan, purtând ca steag o cruce galbenă şi strigând în gura mare, pe uliţe, că e porunca lui Dumnezeu şi a împăratului „să stingă pe toţi ungurii de orice lege

---

[149] Ibidem.
[150] Ibidem.
[151] Ibidem.
[152] Ibidem.
[153] Izvoarele răscoalei lui Horea, I,... p. 292.
[154] David Prodan, Răscoala lui Horea.... I, p. 314.
[155] Ibidem.
[156] Ibidem, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro

ar fi, sau să-i boteze din nou"[157]. Se menționează că aurul împărătesc de care s-a strâns mult în aceea zi, fiind zi de târg, ca și bună parte din lucrurile lui Gheorghe Bisztrai au fost duse de cei de pe Criș[158]. În zilele de 3 și 4 noiembrie 1784, Gheorghe Bisztrai plătise mai mult de 2.500 florini pentru aurul adus la schimb. În ziua de 5 însă a venit mulțimea de rebeli din Zarand, din satele Junc, Vaca, După Piatră, Stănija, Săliște, Blăjeni, Curechiu și Mihăileni. Mai întâi au venit la el și l-au bătut fără milă, i-au luat tot avutul cu tot aurul, nu i-a rămas nimic, a suferit o pagubă de peste 4.000 florini[159].

Răscoala se extinde în toate direcțiile, cetele conduse de căpitani ridicați din acele părți lărgind cu repeziciune, în cercuri concentrice, aria răscoalei[160]. Trecând peste Munții Abrudului, în bazinul Arieșului, răscoala cuprinde satele de pe domeniul fiscal al Zlatnei, fiind îndreptată și împotriva aparatului funcționăresc al domeniului. Atacul asupra Abrudului are loc în dimineața zilei de sâmbătă, 6 noiembrie, acțiunea fiind condusă de căpitanii Cloșca și Crișan. După încercuirea orașului, cu strigăte puternice, răsculații pătrund în Abrud. Aici au atacat clădirea magistratului, distrugând arhivele și documentele de privilegii ale orășenilor, deschizând închisoarea, eliberând pe toți cei aflați acolo, pradă casele unor orășeni bogați, pivnițele cu băuturi, pe care le varsă din butoaie, biserica reformată[161].

Încă din seara zilei de 5 noiembrie, după ocuparea Câmpenilor, Horea a trimis pe Cloșca și Crișan cu oștile asupra Abrudului. După tradiția relatată mai târziu „Crișan a ținut mai întâi o adunare la biserica din Cărpiniș, unde au hotărât să plece asupra Abrudului. Aici, ca să câștige mai multă încredere din partea poporului își unse mâinile cu o materie arzătoare și aprinzând-o ridică mâinile în sus pline de flăcări, strigând poporului: Să mergem, să mergem![162]. Țăranii priveau la el uimiți: „Uitați-vă la el că nu arde". La Gura Corni, Crișan i-a cerut popii Avram, pe care-l luase cu sila să-i urmeze oastea, să citească poporului cărțile împăratului. Dar popa Avram citea cu totul altceva decât știau țăranii că stă scris în ele. Atunci unul de pe Criș se repezi înfuriat la el, îl lovi cu toporul în cap și căzu mort pe loc[163].

Atacul asupra Abrudului s-a declanșat în 6 noiembrie, dimineața. Începu o distrugere cumplită, care ținu trei zile și două nopți. La primărie prădară casieria, distruseră, împrăștiară toate scriptele, privilegiile, sigiliul orașului. Sparseră închisoarea și eliberară pe cei închiși acolo pentru delicte de drept comun[164]. Casa de schimb din Abrud a fost salvată cu destule eforturi. A apărat-o custodele ei Ștefan Beta, care a chemat în ajutor pe gornicii Ion Luca, Ion Muntiu, Petru Zam, Nanu Simu, Marian Popa și Onu Popa. „Venind răsculații, un corifeu mai principal al lor, care era de obârșie din Vaca, l-a întrebat dacă are la el cheile ? Răspunzând el că nu, acela l-a zorit că vrea nu vrea trebuie să le dea două-trei pungi din banii împărătești, altfel nu va sta piatră pe piatră. Dar i-a răspuns că mai bine moare decât să lase pe cineva să intre, i-a zis să plece, fără să-i dea"[165].

---

[157] Ibidem.
[158] Ibidem, p. 390.
[159] Ibidem.
[160] Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 83.
[161] Ibidem, p. 89.
[162] David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 392.
[163] Ibidem, p. 392-393.
[164] Ibidem, p. 394.
[165] Ibidem, p. 395.

https://biblioteca-digitala.ro

Iosif Kalmán, asesor primar cameral şi Ioan Monostari, la 7 ianuarie 1786, adeveresc credinţa pădurarului Ştefan Beta în timpul răscoalei. El cu şase gornici camerali, care fiind de neam românesc erau mai puţin expuşi la persecuţii, au făcut continuu de pază, ziua, noaptea, pe lângă casa cameralã din Abrud, s-au interpus agresiunii plebei răsculaţilor asupra casieriei camerale şi mai ales a unuia din Zarand, din satul Vaca, numit **Onea**[166]**.** La atacurile asupra Abrudului şi Roşiei au participat ţărani din 29 de sate din comitatul Hunedoarei şi Zarandului şi anume din : Buceş, Blăjeni, După Piatră, Stănija, Mihăleni, Bucureşti, Curechiu, Almaşul Mare, Zdrapţi, Crişcior, Ţărăţel, Brad, Valea Brad, Mesteacăn, Ribiţa, Baia de Criş, Juncu, **Vaca,** Scroafa, Tomnatec, Ribicioara, Lunca, Bulzeşti, Grohot, Vaţa, Rişca, Sârbi, Hălmagiu, Ciuci[167].

Crescând primejdia generalizării răscoalei în întreaga Transilvanie, guvernul din Sibiu încearcă a câştiga timp, recurgând la diferite mijloace. La cererea guvernului episcopul sârb Nichitici îl trimite pe protopopul Ioan Sânziana să cutreiere satele zărăndene pentru a domoli, dojeni şi ameninţa "pe ţăranii temători de Dumnezeu"[168]. Cu acelaşi scop au sosit pe Valea Crişului Alb şi emisari ai episcopiei Aradului. Guvernul încearcă împăciuirea ţăranilor din Zarand şi pe cale civilă. Misiunea de a trata cu ţăranii fu încredinţată doctorului de ochi, Ioan Piuariu-Molnar, care ca român cunoaşte nu numai limba ci şi mentalitatea lor. La 16 noiembrie acesta sosi la Brad, însoţit de un caporal din regimentul Orosz, Ioan Szerentses şi de câţiva husari[169]. Cu Gheorghe Crişan se întâlneşte în aceeaşi zi, pe la patru ceasuri, în Valea Bradului. Crişan îl aştepta cu o parte a trupei sale pe un deal dinaintea satului. Medicul Piuariu se apropie, cu crucea ridicată, însoţit numai de caporal, pe husari îi lăsă mai în urmă. Ţăranii făcură cerc în jurul lui. După o convorbire purtată cu Crişan se întoarse, însoţit de câţiva ţărani şi câţiva preoţi, la Brad, unde în 17 le lua în scris păsurile exprimate mai ales prin Giurgiu Marcu din Crişcior[170].

Întors la Sebeş, Ioan Piuariu Molnar îşi întocmi raportul, în două versiuni, una nemţeşte adresată comisarului Mihail Brukenthal, alta românească către episcopul Nichitici. Conform raportului „pe Crişan l-a găsit în mijlocul unei mulţimi de vreo 600 de oameni, înarmaţi, parte cu puşti, parte cu furci de fier şi alte instrumente. La întrebarea „Când şi cum s-a început această răzvrătire ? Răspunde Giurgiu Marcu, povestind împrejurările în care au fost îndemnaţi cei din Crişcior să se înscrie la oaste şi cum s-a petrecut adunarea de la Mesteacăn. Îl întreabă apoi care le este dorinţa ? La această întrebare ţăranii răspunseră:

- „Cu lacrămi în genunchi de la preaînălţatul împăratul nostru ca să ne ierte fărădelegile noastre, mai vârtos că noi ca nişte oameni plini de năcazurile domnilor toate acele ce am făcut ne pare rău.

- Ne rugăm ca să se milostivească înălţatul împărat să ne sloboază de jugul domnilor şi să ne puie supt slujba împăratului precum ne-am scris la Bălgrad, că dacă ne va pune iar supt domnii care am fost, mai rău ne vor chinui şi ţara iar se va burzului".

- „Dară dacă nu vrea împăratul să fiţi cătane ?

---

[166] Idem. Răscoala lui Horea, II, p. 390.
[167] Ibidem, vol. I, p. 405, nota 56.
[168] Florian Dudaş, Chipuri din Zarand...p.74.
[169] David Prodan, Răscoala lui Horea, I, p. 518.
[170] Ibidem, p. 518-519.

https://biblioteca-digitala.ro

- De nu va vrea împăratul să fim cătane, noi şi poruncii împărăţii sale vom fi supuşi, numai iobagi să nu mai fim, şi să ne dea tisturi de nemţi, de legea împăratului, numai să nu ne dea unguri.

- Dar pentru ce vă lepădaţi de domnii voştri ?

- Pentru aceea că câte comişii (dispoziţii) au venit de la înălţatul împărat de mila săracilor, ei le-au ascuns, şi la mai grea slujbă i-a pus domnii.

- Ci la unii şi grâu şi alte bucate şi dijme din toate celea ne-au luat, cât numai apa nu am plătit.

- Şi noi cu jurământ toţi spunem, că la Paşti şi la Crăciun ne-au căutat să ducem de frică colac, lumină şi găină. Şi dacă a avut iobagul doi porci, unul l-a luat domnul său, şi de nu au avut au căutat să cumpere de frică în bani ca să-i dea domnului. Şi fieşte care iobag au căutat să dea în tot anul 2 copuri de unt, au avut vaci, au nu. Iar dacă am dat înştanţie la înălţatul Gubernium au venit să dăm numai un cop de unt. Şi pe un fertar de pământ tot câte 4 zile în săptămână le-am căutat să le lucrăm, şi unii domni şi în ziua de Crăciun ne-au făcut să-i ducem lemne, ce mi mie de sărbătoarea voastră au zis. Şi dacă s-au întâmplat, de au murit iobagul, care au fost avut casă bună, cu toată averea, dacă n-au avut feciori, i-au ţipat afară din casă, şi pe muiere o a băgat în temniţă, ca să spue toate ce au rămas de bărbatul ei, şi aşa au luat domnii tot ce au avut, şi pe ea dimpreună cu copiii cei săraci i-au mânat să se hrănească pe unde au putut, şi dacă au crescut copiii care au fost rămaşi de iobagul, l-au (i-au) pus iar la slujbă, şi ce au rămas nu i-a dat nimica.

- Şi muierile au căutat să le lucre deosebi, la pânză şi la tors, şi dacă nu a ştiut toarce bine, au căutat să plătească cu bani alta.

- Şi acestea sunt lucrurile care ne îndeamnă să plângem cu mâni ridicate către împăratul, ca să ne slobozească din robia aceasta.

- Şi arenda să nu mai fie pe părţile acestea, ci să le ţie împăratul şi să le dea fiscuşului, că armenii au luat iosaguri în arendă şi toţi aceia caută iar mare dobândă să ia de pe noi, şi noi aceasta nu mai putem răbda.

- Ne rugăm să ne sloboadă toţi oamenii cei prinşi din umblarea aceasta.

S-au dat în Brad în 17/6 zile lui noiembrie 1784, înaintea al tuturor oamenilor, de la tot Crişul câte un om, eu care am spus cu jurământ, cu porunca căpitanului meu"[171].

Punând degetul, au semnat în frunte cu Giurgiu (Jorju) Marcu, după el Colcea Ianos, Adămuţ Igna, Filip Ioan, Bogdan Ursu. Întăresc cu credinţa lor, cum că au auzit şi au văzut aceste lucruri care s-au scris înaintea lor: Popa Alexandru, Popa Constandin Turdiu (Turcin), Popa Ion Cleş, Samuilă Popovici, Mihail Popovici, Popa Jurju Luncoian, Daniile Popovici[172]. Iar la sfârşit semnează Ioan Molnar şi Ioan Serencuis din regimentul Orosz, compania căpitanului Richard[173].

În urma întâlnirii de la Valea Bradului, Piuariu a convenit cu ţăranii „ca ei să rămână în linişte până când vor sosi rezoluţiunile la cererile lor pe care el s-a legat să le prezinte guvernului. Caporalul prezent la înţelegere, raporta superiorilor săi că ţăranii „ar fi cerut să nu mai fie iobagi, nici un ungur să nu mai stăpânească în Transilvania, împăratul să nu-i mai arendeze, să rămână doar supuşi ai fiscului şi să aibă (să li se dea) arme"[174].

---

[171] Ibidem, p. 519-520.

[172] Posibil ca acest Danil Popovici să fi fost tatăl preotului hirotonit la 1790.

[173] David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 519.

[174] Ibidem, p. 521.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea caporalul mai menționează că „țăranii au mai convenit ca atât soldații cât și funcționarii civili, care vor trece prin Zarand să aibă pașaport românesc cu pecete împărătească"[175]. Caporalul Szerentses mai menționează că după împăcare, „Crișan a dat poruncă ca toți să rămână în pace, nimeni să nu mai omoare, prade etc., dar la cea dintâi poruncă să fie gata cu toții să se adune și să îndeplinească poruncile"[176]. Din aceeași zi, de 17 noiembrie, datează două scrisori românești provenind din tabăra lui Crișan, una în numele tuturor satelor din Zarand, cealaltă în numele satului de origine a lui Crișan, Vaca, încredințate lui Molnar. În prima scrisoare se scriu următoarele:

„Supt aceasta scrisoare domnul Ioan Monariu, felceriul cinstitului scaun din Sibii, noi preoți din varmeghie Zărandului mai cu de dinadins acestor sate care sunt în varmeghie aceasta carele și noi cu sufletul dăm aceste scrisori care dmnu le-au scris cu știre noastră s-au scris și cu a satelor varmeghii aceștie s-au scris, pentru aceia ne rugăm mili înălțatului împărat și la cinstitul gobernium pă pace și pă așăzare ce am făcut și mila care ni să va da iară, pre acesta domnu ne rugăm să ni-l trimiteț să ne așezâ satele și varmeghe și de împreună toată țara și ne rugăm cinstitului gobernium să să milostivească pă cine va pofti acest domn ca să mai aibă ajutoriu vre un domn de niamț și așa așteptând milostivă ruzuluție și noi rugăm pre milostivul Dumnezău să ajute înălțatului împărat și cinstitului gubernium și noi toată varmeghia și toate satele din Criș ne rugăm cu aceasta și eu Crișan Jurj căpitanul".

Noiembrie în 6 zile S-a dat în Brad, anul 1784[177].

Scrisoarea în numele locuitorilor din satul Vaca mărturisește pe scurt cauza ridicării și invocând împăciuirea de la Tibru, în care se socoteau cuprinși și țăranii din Zarand, nu fixează alt termen pentru actul încheiat la Brad. Scrisoarea începe cu invocarea textului biblic „**Fericiți sunt făcătorii de pace căci aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema**"[178].

Apoi urmează textul propriu-zis:

„Noi numiții din satul Vaca...suntem ascultători poruncii împăratului. Înțelegând noi că au venit porunci de la înălțatul Împărat cătră înălțatul Guvern și că înălțatul Guvern le-a dat Tablei din Aiud, la mâna fișpanului (comitelui suprem) din Galda și că ei nu vor să le aducă la cunoștința săracilor, pentru aceasta noi poporul (plebs) am socotit să mergem și să ne căutăm dreptatea la Alba Iulia. Mergând așadar din fiecare sat doi, trei, ni s-au pus împotrivă patru solgăbiraie (juzi ai nobililor) și trei soldați în satul Curechiu, care s-au răstit la oameni să nu meargă pentru căutarea dreptății. Noi stând locului am protestat să ne dea pace să ne căutăm dreptatea dată de înălțatul Împărat. Ei însă nesocotind aceasta, au prins pe gazdă pe care, legat, cu foc l-au chinuit de moarte. Văzând oamenii că trag și săbiile, a început tulburarea. Din această pricină a cerut poporul dregători nemți nu unguri. A venit în fața noastră căpitanul din Teiuș, cu care am făcut pace până a opta zi, ca să ne dea cele poruncite de Înălțatul_Împărat"[179].

După o altă relatare, din 20 noiembrie, Mihail Brukenthal „a aflat de la Piuariu că acolo s-a întâlnit în câmp, cu vreo 600 de oameni, iar a doua zi dimineața au apărut mai

[175] Ibidem, p. 522.
[176] Ibidem.
[177] Ibidem.
[178] Ibidem.
[179] Ibidem, p. 522-523.

https://biblioteca-digitala.ro

mult de 3.000, înarmați cu puști, lănci, cei mai mulți cu furci, din care au ales cu zarvă mare vreo 700 să-i vină în întâmpinare, cu care a început convorbirile. Petrecându-l până la podul de la Brad, acolo a găsit 22 de nobili, care s-au salvat numai trecând la legea răsăriteană"[180]. Stratagema guvernului folosită în tratativele de la Brad a dat rezultate și de această dată. Avântul răscoalei s-a domolit, dar țăranii nu erau nici dezarmați și nici liniștea instaurată, ambele tabere pregătindu-se pentru o nouă confruntare. Semnele prevestitoare ale reizbucnirii răscoalei, ale întinderii ei sunt tot mai evidente. Țărănimea convenise la o oprire a acțiunilor ei, dar la o oprire temporară, la o pace de opt zile, nu la depunerea armelor. Cetele ei se refac ușor în caz de necesitate.

Ioan Nemegyei, scriind din Aiud, la 14 noiembrie, știe că cei care-i ridică pe români sunt popii „care le predică credincioșilor că sunt români și că mai demult ei au stăpânit Ardealul, ungurii i-au impus numai cu puterea, e timpul să-și lepede jugul de pe grumaz și aceasta nu o pot face altfel decât dacă pustiesc toată ungurimea. Se și opintesc tare, cară cu ei țigani fierari, îi pun să le bată lănci din vasele de cositor, din farfurii și să le toarne gloanțe"[181]. Dezamăgirea țăranilor era cruntă fiindcă și armata îi înșelase. În Zarand agitația a fost impresionantă, țăranii fiind lămuriți după întâlnirea din munți cu vicecolonelul Schultz, că nici răspunsurile lor prin doctorul Piuariu nu vor mai sosi. Agitația o face cu deosebire Popa Constantin Turcin din Crișcior. El acuză doctorul că n-a fost de bună credință, a fost mai mult spionul ungurilor și oricât de tare i-ar fi fost jurământul nu trebuie să-i dea crezare[182].

În 17 noiembrie, vicejudele nobililor Efraim Egyedi, relata că „românii din Stănija, Blăjeni, Mihăleni, Zdrapți și cu cei din satele de pe Criș, atacă pe abrudenii care merg după bucate, nu se uită nici când sunt români. Și până acum au bătut urât pe vreo câțiva, pentru că unii români buni la suflet din Abrud-Sat, cunoscând vitele multora din Roșia, pe care le mânau prădătorii spre Criș, le-au luat cu puterea de la ei și le-au dat înapoi stăpânilor lor"[183]. Același jude informează și la 21 noiembrie că a auzit de la unii care au sosit din Zarand, că crișenii, în fiecare sat, cu soții, cu copii, sunt în arme[184]. Dintr-o altă relatare, din 29 noiembrie, a lui Ștefan Papai aflăm că „Ion Cloșca (desigur Crișan) adună pe românii din Zarand, și a și prădat din nou nouă sate"[185]. Și într-adevăr – precizează diversele relatări – în satul Vaca, Crișan cu o oaste grozavă de crișeni e gata[186].

Funcționarii mineri din Băița, la 29 noiembrie, alarmau Oficiul minier din Zlatna că nu mai pot rămâne acolo, întrucât satele se ridică amenințându-i cu moartea. „La Brad s-a adunat mulțime de țărani care amenință să vină asupra lor. Să li se trimită măcar atâta pază cât să-i escorteze pe ei, cu femeile și copii până la Zlatna, căci aici nu-și simt viața în siguranță nici până mâine. Rebelii aflând că din nici o parte nu le vine ajutor, se pregătesc să-i atace. Să-i salveze până nu e prea târziu"[187]. Crișan poruncește aspru chemând pe țărani să se adune înarmați la Homorod. Porunca sa suna astfel:

---

[180] Ibidem, p. 524.
[181] Ibidem, p. 527.
[182] Idem, Răscoala lui Horea, II,... p. 43.
[183] Idem, Răscoala lui Horea, I,... p. 527.
[184] Ibidem, p. 532.
[185] Ibidem, p. 592.
[186] Idem, Răscoala lui Horea, II,... p. 43.
[187] Ibidem, p. 45-46.

https://biblioteca-digitala.ro

„Eu Gheorghe Crişan, căpitan militar trimit această poruncă din mâinile lui Horea prin aceşti patru oameni, care sunt trimişi ca să citească porunca aceasta din sat în sat, de la popă la popă, cât ţine de la Presaca şi până la Homorod, ca toţi ţăranii să vină înarmaţi la Homorod, şi acela care nu va veni să fie legat cu toţi copii săi şi casa să se aprindă pe ei, şi să vină înarmaţi cu puşti, cu bâte şi cu furci de fier"[188].

În urma acestei mobilizări extraordinare, principalele cete ale răsculaţilor se aflau grupate în cercul Albacului cu Horea cel Bătrân şi în ţinutul Brad şi Vaca[189]. În acelaşi timp autorităţile încearcă prinderea conducătorilor răscoalei. În 23 noiembrie Guvernul emite a patra patentă prin care anunţa că „acordă 300 de galbeni pentru prinderea şi predarea unuia sau altuia dintre corifeii răscoalei, adică dintr-aceia care sunt căpetenii şi îndemnători acesteia răutate"[190].

După sosirea trupelor imperiale conducătorii ţăranilor au devenit mai atenţi şi şi-au strâns luptătorii în două cete. Una se afla în comitatul Zarand, în părţile Bradului şi a satului Valea Bradului, iar conducătorul acesteia era Gheorghe Crişan, care se afla în Vaca, şi făcea cu ea incursiuni în părţile de acolo şi închidea drumul dintre Hălmagiu şi Deva[191]. Aceeaşi mobilizare generală are loc şi în Munţi. A doua ridicare a ţăranilor promite să fie mai violentă decât prima. Dar acum au în faţă armata însăşi, pusă în ordine de bătaie.

Împăratul a primit prima ştire despre izbucnirea răscoalei la 12 noiembrie dimineaţa. Prima reacţie a şefului de stat a fost reprimarea răscoalei cu forţa armelor şi cât mai repede posibil. În baza unei informaţii ulterioare, împăratul de la Viena dă ordinile de luptă, din 15 noiembrie 1784, către generalii săi din Ungaria şi Transilvania, ca zona răscoalei să fie încercuită şi cetele răsculaţilor dispersate prin forţa armată şi să fie prinşi principalii conducători.

Misiunea forţării munţilor apăraţi de ţăranii răsculaţi prin pacificarea mai întâi a Zarandului i-a revenit maiorului Stojanich, din Regimentul de infanterie Orosz. El a părăsit Deva în fruntea unei unităţi de 320 de soldaţi de infanterie şi cavalerie, la 27 noiembrie 1784. După o zi de marş ajunge la Brad, de unde căpitanul Crişan plecase cu câteva ore mai înainte, în fruntea cetelor ţărăneşti de sub comanda sa, îndreptându-se spre Abrud.

Chiar în ziua de 28 noiembrie el dăduse poruncă ca ţăranii să se adune la Mihăileni şi Buceş, ca de acolo să pornească să ardă din nou Abrudul[192]. Aflând de sosirea armatei se întoarce fulgerător cu vreo 2 - 3.000 de ţărani şi taie retragerea maiorului Stojanich spre Deva, angajând lupta cu armata imperială. Maiorul Stojanich i-a ieşit în cale, în partea de răsărit a oraşului, având în faţă dealul Lia. Unitatea maiorului Stojanich, deşi superioară din punctul de vedere al armamentului, nu a putut echilibra disproporţia de efectiv angajat în luptă[193]. Văzându-se în dificultate maiorul Stojanich a

---

[188] Ibidem, p. 70.
[189] Ibidem.
[190] Idem, Răscoala lui Horea, I,... p. 604.
[191] Izvoarele răscoalei lui Horea, Serie B, Izvoare narative, vol. II, 1786-1860, Bucureşti, 1983, p. 18 şi 40.
[192] David Prodan, Răscoala lui Horea, II,... p. 57.
[193] Nicolae Edroiu, Răscoala lui Horea 1784-1785, Bucureşti, 1978, p. 57. Idem, Lupta de la Brad (28 nov. 1784) dintre ţărănimea răsculată şi trupele de represiune, în Sargetia, XIII, 1977, p. 335-339.

https://biblioteca-digitala.ro

ordonat deschiderea focului, mai mulți țărani căzând răniți sau uciși. Presiunea răsculaților conduși de Crișan era din ce în ce mai puternică, oastei sale nelipsindu-i un număr de arme de foc. S-a ajuns la lupta corp la corp, soldații imperiali încercând să se apere prin mânuirea sabiei[194].

În fața impetuozității țăranilor, trupele imperiale s-au văzut nevoite să abandoneze lupta și să se retragă. Crișan a dovedit un talent militar deosebit, a prevăzut deznodământul luptei și a ocupat un aliniament în partea de sud-est a orașului, închizând posibilitatea retragerii trupei maiorului Stojanich spre Deva. Acesta a plecat în marș forțat spre Hălmagiu unde spera să facă joncțiunea cu alte unități imperiale. Crișan a pornit în urma sa. Cunoscând foarte bine terenul, Crișan, după ce a trecut de Ocișor, a ocupat dealul de deasupra Hălmagiului. În același timp, Crișan a trimis porunci în satele din Zarand și până la cele dinspre Mureș, ca țăranii să vină în grabă la Hălmagiu[195].

Maiorul Stojanich a înaintat până la poalele dealului ocupat de cetele lui Crișan. La distanța de 1.000 de pași și-a oprit unitatea și însoțit doar de câțiva soldați s-a apropiat de aliniamentul ocupat de căpitanul Crișan și a purtat o convorbire cu trimișii țăranilor. Maiorul a recurs la o nouă stratagemă, înlăturând pericolul de a fi atacat de țărani și angajând cu aceștia tratative. Apoi oastea condusă de Crișan a revenit în zona Bradului, de unde putea controla mai bine situația și de unde avea posibilitatea să se retragă, în caz de nevoie peste Crișcior și Mihăileni în zona Blăjeni-Câmpeni-Abrud, unde armata ar fi pătruns mai greu.

Dar, la începutul lui decembrie presiunea unităților militare imperiale devine tot mai puternică. În același timp țăranii suferă de frig și foame, ceea ce duce la dispersarea cetelor lor. Crișan se îndreaptă spre nucleul central al răscoalei Abrud-Câmpeni-Albac, însoțit de o mare parte a luptătorilor săi. Pentru apărarea căii de acces în munți este lăsat căpitanul Micula Bibarț din Blăjeni. În același timp episcopul Nichitici, însoțit de miliție secuiască se îndreaptă spre Zarand pentru liniștirea răsculaților. La 5 decembrie, la Țebea adună preoți și țărani dintr-o serie de sate, care ascultându-i pastorala au răspuns că vor rămâne în pace. La Brad, în 6 decembrie, a chemat preoții și locuitorii din 25 de sate zărăndene.

A chemat din satele Bulzești, Ribicioara, Ribița, Luncoiul de Sus, Luncoiul de Jos, Brad, Vaca, Juncu, Valea Bradului, Țărățel, Ruda, Uibărești, Mesteacăn, Bucuresci și Potingani, câte un preot și șase parohieni[196], îndemnându-i la pace. În drum spre Abrud episcopul avea să contribuie decisiv la înfrângerea de la Mihăileni. Cetele țărănești conduse de Micula Bibarț n-au reușit să oprească înaintarea trupelor imperiale, în ciocnirea care a urmat pierzându-și viața 85 de țărani în frunte cu căpitanul lor. Drumul spre inima munților era deschis, iar la 14 decembrie Horea dizolva, la Câmpeni, ultimul grup țărănesc. Însoțit de Cloșca se va ascunde în pădurea Scorușet, unde vor fi prinși la 27 decembrie. Crișan a umblat travestit prin satele din munți și este prins abia la 30 ianuarie 1785, fiind închis tot la Alba Iulia, dar într-o celulă separată și interogat aparte.

În cursul celor două audieri ale sale, din 2 și 5 ianuarie, Crișan a răspuns la 47 de întrebări făcând dezvăluiri asupra unor momente mai importante ale răscoalei.

---

[194] Ibidem.
[195] Ibidem.
[196] David Prodan, Răscoala lui Horea, II,... p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar iată răspunsurile la întrebările puse lui Crişan de către membrii comisiei de anchetă[197]:

1. Cum îl cheamă ?

Crişan, alias Marcu Giurgiu, locuitor în Cărpiniş, în etate de 52 ani, iobag cameral.

2. Pentru ce e în arest ?

Fiindcă s-a adunat cu ceva popor la biserica din Mesteacăn şi cu acest popor pentru luarea armei a voit să meargă la Alba Iulia.

3. Cum, unde, cu cine şi prin cine a fost prins, ce a avut la dânsul şi pentru ce folosinţă ?

El a fost prins singur în Mogoş, într-o casă, prin doi oameni şi un popă din Lupşa, căruia îi lipseşte un ochi şi a fost legat.

4. Unde l-au dus aceştia mai departe ?

Din această casă a fost condus pe un deal, nu departe de sat, unde erau alţi oameni; aceştia l-au preluat şi l-au dus până la Abrud. O trupă de soldaţi au mers la oarecare depărtare mai înainte. Afară de hainele sale, n-a avut nimic.

5. El a spus la început că pentru aceea e în arest, fiindcă s-a adunat cu poporul la biserica din Mesteacăn; prin urmare să spună cine a ordonat această adunare a poporului ?

El însuşi a ordonat această adunare a poporului.

6. În ce fel a realizat această adunare a poporului ?

Cu ocazia târgului de la Brad, s-a întâlnit cu mai mulţi oameni din diferite sate, care i-au spus că este timpul de a se lua arma din Alba Iulia şi că el să le fie conducătorul lor. După aceasta, i-a comandat pe toţi pentru viitoarea Duminică la biserica din Mesteacăn.

7. Dacă oamenii s-au adunat atunci şi s-au consfătuit şi ce au hotărât la biserica din Mesteacăn ?

S-au adunat la biserica din Mesteacăn mai mult de o sută de oameni, când el a apărut după masă în faţa poporului cu o cruce frumos pictată; poporul l-a primit cu bucurie, cu care ocazie s-a hotărât ca crucea adusă acolo să servească tuturor în loc de steag şi că marşul spre Alba Iulia să nu treacă peste Brad, fiindcă acolo locuiau mulţi nobili şi aceştia îi vor opri, ci peste Vaca, Zdrapţi, la Curechi; acolo să stea peste noapte. După aceea drumul lor să fie continuat prin munţi până la râul Ampoi şi pe urmă pe drumul principal la Alba Iulia şi în sfârşit acolo să devină soldaţi grăniceri şi să ceară puşti.

8. Ce s-a mai hotărât altceva ?

Încă aceasta: dacă li se va da puşca în Alba Iulia, el să facă instrucţia cu poporul în limba română la început, pentru ca acesta să priceapă mai bine cea făcută în limba germană, pentru aceea a hotărât poporul astfel, fiindcă el a fost soldat în Regimentul Contele Gyulay. Pentru osteneala lui să-l răsplătească fiecare comună.

9. Dacă în urma acestei adunări a ajuns la Alba Iulia ?

Nu, poporul a ajuns numai până la Curechi, fiindcă acolo li s-au opus câţiva pretori care aveau cu ei doi sau patru soldaţi şi doi gornici; poporul a fost atacat de aceştia cu arme şi poporul a rezistat împotriva lor şi, după cât ştie el, au fost omorâţi doi pretori şi un gornic.

---

[197] Ioan Fruma, Horia, procesul şi martiriul, Sibiu 1947, p. 169-180.

https://biblioteca-digitala.ro

10. După ce i s-a pus în cale lui şi adunării această piedică, ce a hotărât şi ce s-a dispus după aceasta ?

S-a hotărât ca, după ce (cum i-a învăţat această întâmplare) ungurii se opun să se îndeplinească hotărârea împăratului ca poporul cel înscris să primească arma în Alba Iulia, poporul urmează să meargă înapoi să-i ridice pe unguri, să-i ducă cu ei la Alba Iulia şi să se lase confruntaţi cu aceştia.

11. Dacă el şi poporul adunat în conformitate cu hotărârea luată a luat cu sine pe unguri la Alba Iulia ? Şi dacă altceva s-a mai întâmplat ?

Nu au fost luaţi unguri, fiindcă oriunde au întâlnit unguri, aceştia au refuzat să vină cu ei şi ungurii au tras cu puşca în ei; întrucât poporul adunat a observat că nu poate să-i ducă pe unguri cu ei şi că aceştia, în cazuri serioase, deschid focul asupra lor, răsculaţii români au împuşcat, jefuit, incendiat şi au nimicit tot ce aparţinea ungurilor.

12. Unde s-a făcut începutul asasinatelor, incendierii, jefuirii şi dacă a participat şi dânsul ?

În Curechi, în Criscior, pe urmă în Brad, în Ribiţa, în care localităţi el a fost întotdeauna prezent.

13. Întrucât a fost prezent, să spună sincer ce s-a făcut în fiecare din aceste localităţi ?.

În Curechi nu s-a întâmplat nimic, afară de omorârea a doi pretori şi a unui gornic. În Crişcior au fost prădate şi jefuite toate curţile domneşti şi lucrurile ce le aparţineau şi cinci sau şase unguri au fost omorâţi şi caselor lor li s-a dat foc. În Brad au fost jefuite toate curţile nobililor până la una, însă nici una n-a fost incendiată. Au fost omorâţi doi sau patru unguri. În Ribiţa au fost jefuite şi devastate toate curţile nobililor. O curte în care au fost soldaţi şi una în care au fost împuşcaţi şapte răsculaţi, au fost incendiate. Soldaţilor li s-a dat „salvum conductum"; la Baia de Criş, însă nobilii au fost toţi omorâţi, dacă omorul acestora s-a întâmplat în casele lor sau pe când se refugiau, nu ştie.

14. Fiindcă a fost prezent la atâtea omoruri şi jafuri, să spună ce a jefuit şi pe cine a omorât ?

El nici n-a jefuit şi nici n-a omorât pe cineva; peste tot a avut numai atâta parte că a primit de la un locuitor din Cărpiniş, cu numele Vasile a cărui nume de familie nu-i vine în minte, o cămaşă, o pereche de izmene şi două perine.

15. Unde au ajuns lucrurile jefuite din curţile nobililor, din moment ce n-a primit în afară de lucrurile mărturisite nimic altceva ?

Toate lucrurile din curţile nobililor amintite au fost duse de acolo de răsculaţi.

16. Ce fel de haine a avut în timpul răscoalei şi cu ce şi-a acoperit capul ?

A avut haine obişnuite româneşti şi şi-a acoperit capul cu pălăria sa proprie.

17. În timpul jefuirilor amintite, cât de mare era numărul răsculaţilor care îi erau credincioşi ?

Cam cinci sute cinci zeci.

18. Fiindcă a mărturisit că a fost capul acestor jefuitori, pentru ce a îngăduit să se întâmple atâtea jefuiri şi omoruri ?

După ce au început fărădelegile, nu l-a mai ascultat nimeni.

19. Dacă în afară de el, la ai săi a mai fost încă altcineva conducător al răsculaţilor ?

Cei numiţi de el însuşi în calitate de căpitani: astfel Ion Faur din Tomnatic şi Vasile din Cărpiniş, pe urmă Toma din Vaca, al căror nume de familie nu-i vin în minte.

https://biblioteca-digitala.ro

20. După ce au fost terminate toate jefuirile şi omorurile în Ribiţa, unde s-a îndreptat cu poporul său ?

După ce a rămas cu poporul patru zile în Ribiţa, s-a dus cu aceştia la Valea Bradului, pe urmă la Zdrapţi, pe urmă pe drumul ţării la Mihăileni, Buceş şi în sfârşit la Câmpeni.

21. Ce s-a întâmplat în toate aceste localităţi amintite la început ?

În aceste localităţi nu s-a întâmplat nimic, fiindcă erau deja jefuite de către alţii; în Câmpeni oameni străini, pe care nu-i cunoaşte, au întreprins jefuirea casei camerale şi aurul l-a luat Dragi (Draia n. n.) Lup din Tomnatic, care după cum a auzit a fost restituit. Înaintând mai departe din Câmpeni, s-a întâlnit cu Horia şi Cloşca pe un câmp deschis.

22. Cine era acest Horia şi Cloşca ?

Aceştia erau acei oameni care au fost la Maiestatea Sa la Viena ?

23. Ce s-a înţeles cu Horia şi Cloşca cu ocazia întâlnirii şi cine a mai fost prezent la aceasta ?

Horia şi Cloşca au fost numai singuri, însă s-au înţeles ca el şi Horia să prindă pe vechii primari, iar Cloşca să meargă la prefectul din Galda şi să ceară extrădarea rezoluţiilor preaînalte; acesta a plecat spre Cricău, iar el şi acuzatul au plecat după el.

24. El a declarat la punctul 3 din interogatoriul preliminar ce i s-a luat în Abrud, la 30 ianuarie a. c., că după ce s-au întâlnit ei trei: el, Horia şi Cloşca, în valea satului Ponor, numită Valea Turcului, au fost făcuţi toţi trei conducători, cu înţelegerea ca rebeliunea să fie lăţită în întreg principatul şi întreprinderile hotărâte între ei să fie îndeplinite în modul cuvenit de ei; acuzatul să spună cu privire la aceasta adevărul.

El a vorbit în Abrud astfel: Horia n-a fost prezent şi întâlnirea a avut loc pe un munte şi nu într-o vale; acolo n-a fost nimeni căpitan, fiindcă el şi Cloşca erau numiţi conducători de către răsculaţi; n-a vorbit în Abrud nimic de lăţiri, ci numai că Ioan Cloşca urma să meargă la Galda pentru a pretinde rezoluţiile împărăteşti, prin urmare s-a întâlnit de două ori cu Cloşca: în Câmpeni şi pe acest munte; cu Horia, până în acest timp despre care vorbeşte acum, numai o singură dată în Câmpeni.

25. Dacă s-a îndeplinit hotărârea luată, primarii au fost luaţi prizonieri şi au fost pretinse rezoluţiile împărăteşti de la prefect ori s-au întâmplat alte întâmplări ?

Această hotărâre nu s-a dus la îndeplinire, fiindcă dincolo de satul Cricău, pe un câmp deschis le-a ieşit înainte un ofiţer, cu care a vorbit Cloşca; totodată a auzit că urmează să li se predea rezoluţiile preaînalte, deci oamenii să se liniştească. Între timp Horia a prins pe primarii din Gura Negrei, Gura Albacului, Vidra şi mai multe localităţi.

26. Dacă acest ofiţer a venit singur sau cu soldaţi ?

El avea cu sine 20 oameni.

27. Unde s-a dus el cu răsculaţii, după ce au primit această informaţie ?

Deoarece localitatea era jefuită deja de răsculaţii lui Cloşca, a plecat fiecare spre casa lui.

28. În instrucţia care a avut loc cu el la Abrud, a declarat la punctul 6 că atât el cât şi Horia şi Cloşca, au plecat din Valea Turcului pentru jefuirea localităţii Valea Turcului; că Horia s-a îndreptat spre Bucium, Cloşca spre Mogoş, iar el a rămas în Cricău, fiindcă chiar el trebuie să vadă deosebirea între declaraţiile sale, să spună purul adevăr ?

El n-a spus în Abrud că Horia a fost împreună cu el şi cu Cloşca. Cloşca a plecat prin satul Mogoş spre casă, fiindcă drumul lui mergea pe acolo; el însuşi n-a rămas în

https://biblioteca-digitala.ro

Cricău, ci a mers la Cărpiniş; acolo n-a rămas de frica să nu fie prins de soldaţii care sosiseră, ci a mers la Criş.

29. Pentru ce i-a fost teamă că va fi arestat de soldaţi ?

Fiindcă şi-a dat seama că a făcut rău şi de aceea a fugit cu cei mai mulţi răsculaţi.

30. El însuşi spune că împreună cu poporul celălalt a făcut rău; ce i-a determinat să săvârşească toate aceste fărădelegi ?

Greutatea serviciului la domni, fiindcă iobagii au trebuit să lucreze în timpul muncii celei mai urgente, de la o Duminică la cealaltă fără să primească cea mică bucăţică de pâine; în celelalte anotimpuri au trebuit să lucreze câte patru zile pe săptămână; afară de aceasta li s-a luat şi zeciuiala, pe deasupra acestora contribuţiile erau prea mari: acei care n-aveau pământ, trebuiau să plătească anual 4 până la 5 fiorini, acei cu pământ, 15 până 20 fiorini şi dintre oi, fără e zeciuiala mieilor, tot astfel dintre porcii graşi trebuiau să dea al zecelea.

31. Dacă în calitate de iobag cameral trebuia şi era constrâns să plătească cele de mai sus ?

Aceste dări şi munci nu trebuiau să fie plătite de iobagii camerali, numai de aceia care se înrolau în armată.

32. Pentru ce au încercat să exopereze micşorarea şi uşurarea dărilor şi muncilor lor pe o cale aşa de sălbatică şi n-au aşteptat rezoluţiile preaînalte în linişte ?

Fiindcă nobilii şi funcţionarii comitatului n-au voit să facă cunoscute poporului sărac rezoluţiile preaînalte pe care le aveau deja în mână.

33. De unde putea şti că rezoluţiile preaînalte au ajuns în mâinile nobililor şi funcţionarilor comitatului şi sunt ascunse de aceştia ?

Chiar Horia i-a spus aceasta"[198].

Interogatoriul lui Crişan va continua în ziua de 5 februarie 1785. Deoarece au apărut la această comisiune aulică, trei locuitori din Crişcior, Giurgiu Adam, Giurgiu Marcu şi Turciu Mihai, care spun că au cunoştinţă despre turburările întâmplate pe Criş de la început, ei voi fi confruntaţi cu acuzatul Crişan. În primul rând i s-a prezentat Giurgiu Adam.

34. Îl cunoaşte pe cel prezent ?

Nu-l cunoaşte. (Notă. Declarantul Giurgiu Adam, dimpotrivă, îl recunoaşte imediat şi spune că acesta este Crişan Giurgiu pe care l-a văzut la începerea tulburărilor în regiunea Crisciorilor, la Curechi).

35. Dacă el, Crişan Giurgiu a trimis porunca la Crişcior ca şi de acolo să vină trei sau patru oameni în Duminica următoare după Sf. Dumitru, stil vechi, la biserica sin Mesteacăn ?

Da, el a trimis şi acestora porunca aceasta.

36. Dacă acolo a poruncit după ce oamenii chemaţi s-au adunat la biserica din Mesteacăn ca fiecare să se aprovizioneze cu mâncare pentru patru zile şi, în ziua următoare, adică Luni (aceasta era la 1 noiembrie 1784), să vină în Curechi, iar de acolo pentru primirea unui ordin împărătesc să meargă la Alba Iulia ?

Da, el a poruncit aceasta.

---

[198] Ibidem, p. 169-175.

https://biblioteca-digitala.ro

37. Dacă în Curechi, după ce cei doi pretori şi un gornic au fost omorâți, a poruncit pentru Marți dimineață oamenilor să se adune la o cruce ridicată în afară de sat şi le-a făcut cunoscut că, după ce noaptea trecută s-a întâmplat atacul asupra lor şi au fost omorâți doi pretori şi un gornic, poporul să-l urmeze, toți domnii, nobilii şi ungurii să fie omorâți şi averea lor să fie jefuită ?

Da, el a poruncit poporului să vină la crucea ridicată în afară de sat, iar când a fost adunat, l-a condus la biserica din localitate şi a spus acolo cuvintele amintite. (Notă. Giurgiu Adam mai adaugă că în urma poruncii lui Crişan Giurgiu a fost omorât locuitorul din Crişior, Cara Petru fiindcă a condus pe pretori la Curechi.

38. Dacă acest Cara Petru a fost omorât în urma poruncii sale ?

A fost omorât în urma poruncii sale, fiindcă acesta a adus la cunoştința pretorilor că se pregăteşte în Curechi o răscoală şi i-a condus acolo pe aceştia.

39. Dacă a condus pe răsculați la Bucuresci şi Crişcior şi dacă acolo, după porunca lui, s-a jefuit şi s-a omorât ?

Da ! S-a jefuit şi omorât în Crişcior, însă nu la Bucuresci. Şi în drumul acela au fost omorâți nobili.

40. Dacă s-au luat puştile de la nobilii omorâți şi jefuiți, de la pretorii şi soldații veniți în Curechi şi unde le-au pus pe acestea ?

Puştile au fost luate, nu ştie însă unde au ajuns, fiindcă cei din mulțime care voiau să şi le însuşească nu puteau fi opriți. (După ce s-a terminat confruntarea cu Giurgiu Adam, a fost chemat al doilea Marcu Giurgiu şi întrebat:)

41. Dacă-l cunoaşte pe cel prezent ?

Nu-l cunoaşte. (Notă: Marcu Giurgiu răspunde imediat că acesta este Crişan Giurgiu, care a poruncit ca poporul din regiunea sa să se adune la biserica din Mesteacăn).

42. Dacă în Mesteacăn sau altundeva a spus în mod public că în Alba Iulia se va publica hotărârea pentru uşurarea contribuției şi a muncilor domneşti şi dacă a ordonat cele întâmplate după porunca lui Horia, fiindcă acest Horia are ordinul de la Maiestatea Sa să omoare pe toți domnii, nobilii şi ungurii şi să lase să fie jefuite curțile lor ?

La biserica din Mesteacăn a adus la cunoştință în mod public oamenilor adunați acolo: că în Alba Iulia vor deveni grăniceri, vor primi arma, uşurarea contribuției şi de serviciile domneşti, fiindcă Horia i-a spus că în privința aceasta are în mâinile sale rezoluții de la Maiestatea Sa. În Valea Bradului, dimpotrivă, a spus numai de la sine, fără a fi condus de cineva, că fiindcă ungurii s-au sculat împotriva lor în Curechi, tumultuanții să alunge pe unguri. (După terminarea confruntării cu Giurgiu Marcu, a fost chemat al treilea declarant Turciu Mihai, iar Crişan Giurgiu a fost întrebat:)

43. Dacă-l cunoaşte pe cel prezent ?

Îl cunoaşte, fiindcă l-a văzut la Crişcior; nu cunoaşte numele său. (Mihai Turciu răspunde că-l cunoaşte, l-a văzut în Curechi şi altundeva în fruntea răsculaților şi el se numeşte Crişan Giurgiu).

44. Dacă a trimis şi la Crişcior să vină la biserica din Mesteacăn câțiva oameni, pentru a asculta unele porunci ?

Da, el a trimis şi la Crişcior această poruncă.

45. Dacă la această biserică a poruncit ca şi cei din Crişcior să vină la Curechi în ziua de Luni, după adunarea ținută la Mesteacăn ?

El a poruncit-o.

https://biblioteca-digitala.ro

46. După ce a aflat că pretorii au sosit la Curechi, a mers la ei şi cum s-a întâmplat asasinarea lor ?

El nu a mers la aceştia, dar ei au nimerit chiar la casa unde dormea el; primind ştirea de la o femeie că pretorii au venit cu soldaţi, s-a refugiat imediat; în timpul fugii a mai auzit pe pretori ordonând să se tragă, în urma cărora oamenii lui s-au adunat şi au omorât pe cei doi pretori şi un gornic. El personal n-a fost prezent la asasinarea lor.

47. Dacă n-a dat porunca la o cruce ridicată în afară de sat ca ungurii să fie toţi jefuiţi şi omorâţi ?

La cruce nu a vorbit nimic, la biserica din Curechi însă, unde a condus personal poporul adunat la cruce, a spus că de acum să-i bată pe unguri[199].

Interogatoriul lui Crişan se opreşte după cele 47 de întrebări întrucât câţiva dintre membrii comisiei se îmbolnăvesc. Crişan, conştient de pedeapsa aspră ce-l aştepta şi a tratamentului inuman din închisoare, se va sinucide, în celula sa, în 13 februarie 1785, sugrumându-se cu sfoara sau cureaua de la opincă[200]. Sentinţa s-a pronunţat şi asupra corpului său neînsufleţit, a doua zi după moarte, la 14 februarie 1785. Iată textul integral al sentinţei:

„Sentinţă. În urma ordinului onorabilei comisiuni cesaro-regale instituite din partea Majestăţii Sale pentru cercetarea şi înfrânarea turburărilor ivite între ţăranii din Marele Principat al Transilvaniei, s-a pronunţat la data mai jos însemnată următoarea sentinţă, în contra unui făcător de rele, care a fost supus cercetării dimpreună cu alţi capi ai revoluţiunii, anume în contra lui George Crişan, din comuna Cărpiniş, în comitatul Albei, în etate de 52 de ani, de religiune veche şi iobag al fiscului, ale cărui crime s-au constatat prin depoziţiile martorilor juraţi, dar care mai înainte de a i se pronunţa sentinţa s-a sinucis în închisoare. George Crişan, cu ocazia unui târg de ţară din comuna Brad, a avut înţelegeri secrete cu poporul care se adunase acolo, apoi a invitat pe oameni să se adune la biserica din Mesteacăn, ca să ia o hotărâre definitivă, spunându-le să comunice aceasta şi acelora care n-au fost prezenţi la târg. Şi, ca să poată înşela pe oameni cu mai multă siguranţă, ca să dobândească încrederea lor nebună şi să câştige între ei o partidă mai puternică, s-a dus şi dânsul la Mesteacăn, cu o cruce în mână, şi acolo s-au înţeles ca această cruce să le servească în viitor ca semn, după care să meargă trupele lor, apoi sub pretextul că la Alba Iulia iobagii se vor face militari, a amăgit poporul să ia merinde suficientă şi să-l urmeze pe căi laterale şi prin munţi. În noaptea dintâi, dânsul a rămas cu poporul în Curechi, şi aici a permis oamenilor să ucidă pe doi funcţionari şi pe doi gornici, dintre slujbaşii şi servitorii comitatului, care după cum le-a fost datoria şi funcţia, voiau să-i împiedice în drumul lor.

Iar în ziua următoare, după ce au comis această faptă criminală, el a dat ordin să ucidă în mod crâncen pe iobagul credincios Petru Cara din Curechi, care, după cum i-a fost datoria, denunţase autorităţii turburarea care începuse. Apoi a îndemnat poporul să pătrundă cu dânsul tot mai adânc în ţară, să ucidă toţi magnaţii, toţi nobilii şi toţi iobagii unguri, să le prade şi să le devasteze toate averile.

Deciziunile acestea le-a executat dânsul în persoană, în modul cel mai crâncen şi neuman, în comunele Crişcior, Brad, Ribiţa, Câmpeni şi în alte locuri. Astfel au urmat

---

[199] Ibidem, p. 177-180.

[200] David Prodan, Răscoala lui Horea, II,... p. 582.

https://biblioteca-digitala.ro

apoi, după cum se ştie, devastări şi aprinderi înfiorătoare şi diferite omoruri, şi acestea în înţelegere totodată cu căpitanii şi corifeii, anume cu Horia, numit altcum şi Ursu Nicula şi cu Ion Cloşca. Şi, cu această ocaziune, dânsul n-a cruţat nici chiar trupele cesaro-regale, ce au fost trimise să restabilească liniştea publică; din contră a ordonat să le atace, să le maltrateze şi să le nimicească.

Prin faptele acestea George Crişan, ca unul care a turburat liniştea publică cu intenţiune şi într-un mod maliţios ca agitator şi amăgitor al poporului de jos, ca aprinzător scelerat şi asasin crudel, dânsul s-a făcut culpabil de crimele cele mai grave şi neiertate, atât în ce priveşte persoana lui proprie, cât şi pentru crimele ce le-a comis poporul, pe care dânsul l-a revoltat, şi în fine, ca să poată scăpa de severitatea meritată a justiţiei s-a sinucis.

Cu toate că asupra sa, dacă nu se sustrăgea de la pedeapsă prin sinucidere, i s-ar fi aplicat o pedeapsă cu mult mai severă şi mai evidentă, totuşi, pentru a da o icoană şi un exemplu de oroarea acestei pedepse, cadavrul acestui criminal să fie târât la locul de supliciu şi acolo, în conformitate cu codul criminal carolin şi terezian, articol despre ofensarea Majestăţii civile, despre rebeliune şi articolul despre pedepse în general, gâdele să-i taie capul şi să-i despice corpul în patru bucăţi, capul să i se pună în ţeapă la locul domiciliului său în Cărpiniş, iar celelalte patru bucăţi pe roate, anume, o parte de sus a corpului la Abrud, o parte din jos la Bucium, în comitatul Albei de Jos, a doua parte de sus la Brad şi a doua parte de jos la Mihăileni în comitatul Hunedoarei.

Această sentinţă s-a pronunţat la Alba Iulia, în 14 februarie 1785, pentru dânsul ca o pedeapsă binemeritată, iar pentru alţii asemenea lui ca să le fie de exemplu şi de oroare.

Contele Antoniu Jancovich[201].

Sentinţa s-a executat peste două zile, în 16 februarie. Dregătorul Ladislau Málnási scriindu-i, la 23 februarie de la Sibiu, stăpânului său, contelui Iosif Teleki, se arăta zelos în a-i da acum informaţii mai sigure despre Crişan, despre care îi scrisese înainte că s-a sugrumat. „L-au tăiat nu în patru ci în cinci părţi, părţile încărcate pe care le-a dus călăul însuşi la Abrud, de acolo în Zarand, la Deva şi le-a expus în cinci locuri, ca toată lumea să le vadă"[202]. Două părţi ale corpului lui Crişan au fost expuse la Brad şi Mihăileni[203].

Dar sancţiunile nu s-au oprit numai la decapitarea, ridicarea în furci sau alte pedepse ale unor conducători ai răsculaţilor, ci nobilimea insistă pentru mutarea în masă a românilor şi înlocuirea lor cu alte neamuri mai blânde, mai supuse. Împăratul însă hotărăşte o deportare individuală a celor mai periculoşi. Din satul Vaca urmau să fie deportaţi în Banat 10 participanţi la răscoală împreună cu familiile lor[204]. Într-o altă listă, întocmită la începutul anului 1786, din Zarand sunt înscrişi 25, din mai multe sate, între care satul Vaca figura cu 6[205]. Documentele au reţinut numele următorilor participanţi la răscoală din satul Vaca ce au fost deportaţi în Banat[206]:

Trifa Petru a aţâţat la tâlhării şi omoruri.

---

[201] Ibidem, p. 485-486; Ioan Fruma, Op. cit., p. 206-208.
[202] David Prodan, Răscoala lui Horea, II,...p. 486.
[203] Ibidem, p. 497.
[204] Ibidem, p. 523.
[205] Ibidem, p. 524.
[206] Ioan Fruma, Op. cit., p. 254.

https://biblioteca-digitala.ro

Lupea Gheorghe a omorât pe Francisc Asztalos.

Lupea Onu, **Lupea Gabor** şi **Marta Truţ** au omorât pe Gabriel Ribiczei.

Manea Nicula a omorât, împreună cu **Lupea Gheorghe** pe Francisc Asztalos.

Uibar Dumitru, instigator la tâlhării şi omoruri.

Lupea Ion al Florichii, **Ilie Ion**, **Tivică Onu**, au omorât pe Sigismund Balog şi pe soţia lui Ribiczei[207]

Pentru cei care urmau a fi deportaţi din părţile Zarandului, locul de adunare s-a fixat la Brad. Comisia, la 17 februarie 1786, comunica comitatului Caraş, că în luna februarie va trece un grup prin Lugoj, Sinersig, Chenereş, Denta până la Sânmihai, iar celălalt grup prin Caransebeş, Brebul, Câlnic, Gornia, Petrovaţ, Vârşeţ până la Alibunar. Deportarea se face în plină iarnă pentru a împiedica oamenii să fugă prin păduri odată cu venirea primăverii.

Cei rămaşi sunt obligaţi să ducă înapoi lucrurile luate de la nobili şi să plătească pagubele. O mare parte dintre locuitorii din satul Vaca sunt obligaţi la aceste despăgubiri, având în vedere aria largă de participare pe teatrul răscoalei, din Zarand până în ţinutul Abrudului şi Câmpenilor. Numai pagubele celor 37 de nobili din Ribiţa s-au evaluat la 37.177,47 florini[208]. În cercul Zarandului lista finală totalizează pagubele la 129.996 ½ florini[209].

Frângerea cu roata a conducătorilor răscoalei au frânt toate nădejdile pe care ţăranii şi le-au pus pentru primăvara lui 1785. La 27 aprilie, magnaţii şi nobilii comitatului Hunedoara şi Zarand se plâng de-a dreptul împăratului de mersul greu al despăgubirilor. Ei reclamau că „se restituie puţine lucruri şi deteriorate. Nu sunt suficiente nici estimările pagubelor, nici jurămintele oamenilor. Aşa ei continuă să îndure mizeriile, să nu-şi poată hrăni familia domestică, să nu-şi poată educa copiii. Prădaţi, pustiiţi cu foc, dezolaţi, imploră prescrierea unei indemnizaţii cuvenite"[210]. La rândul său, un om de pe Criş, mergând la Vidra şi fiind întrebat de Alexandru Kendi, ce e nou pe la ei, a răspuns: „Să gate numai oamenii de semănat, că numaidecât ne ridicăm din nou împotriva ungurilor, şi chiar din tot Crişul"[211].

Ştefan Kristsori, vicejudele nobililor, la 22 august 1785, alarmează pe vicecomitele Hunedoarei, că „venind un caporal cu doi soldaţi, în Crişcior, la capătul satului, dintr-un grup de români, unul a tras asupra lor. Năvăleau noaptea asupra lor, a nobililor, dacă nu veneau soldaţii, căci Popa Costan adună iarăşi în jurul său de cei de seama lui. Nu-i plac şuşotelile românilor de când a venit el de la închisoare"[212].

Pentru pacificarea ţăranilor au fost aduse în Transilvania numeroase unităţi militare. Potrivit ordinului Comandamentului armatei austriece, din 2 ianuarie 1785, localităţile Baia de Criş, Brad, Hălmagiu, Abrud şi Câmpeni vor fi ocupate de 6 companii ale Regimentului De Vins. Ele vor fi sub comanda generalului Sturm, care şi raporta, la 5 ianuarie, punerea în mişcare a celor 6 companii din Regimentul De Vins, cu şase

---

[207] Ibidem.
[208] David Prodan, Răscoala lui Horea, II,...p. 543.
[209] Ibidem, p. 544.
[210] Ibidem.
[211] Ibidem.
[212] Ibidem, p. 568.

https://biblioteca-digitala.ro

tunuri[213]. După restabilirea ordinii, Transilvania va fi presărată cu unităţi militare, cu sediile în oraşe, dar cu raza de acţiune în ţinuturi. Comandamentul cerea Consiliului de Război, să comunice generalului Sturm, ca cele şase companii din Regimentul De Vins să staţioneze la Brad, Baia de Criş, Hălmagiu, Abrud şi Câmpeni, pentru a putea lăsa acasă grănicerii secui şi români[214]. Menţinerea armatei în zonă era necesară şi pentru a asigura concentrarea şi plecarea fără incidente spre Banat a celor deportaţi. Pentru întreţinerea soldaţilor satele cercului Zarand erau obligate la asigurarea naturalelor, constând din grâu, ovăz, fân, paie şi lemne de foc. Satului Vaca, conform unei repartiţii făcute, la 19 martie 1785, în Baia de Criş, îi reveneau să asigure 80 metreţe de grâu, 200 metreţe de ovăz, 20 care de fân şi 4 stânjini de lemne de foc[215]. Primăvara lui 1785 se manifestă prin intemperii, lipsuri şi foamete în rândul populaţiei de la sate. În Munţi se înregistrează fenomene de foamete acută, oameni care toată iarna şi primăvara s-au hrănit cu pâine din muguri de copaci, măcinaţi şi amestecaţi cu puţină făină. Ca mugurilor să li se scoată amărala şi să fie mai comestibili, îi fierbeau mai întâi în apă şi apoi îi uscau şi măcinau. Din cauza lipsurilor ţăranii pot să se ridice din nou. În Hunedoara şi în Zarand românii au prădat, ba ici, ba colo grânare, case miniere. Fără îndoială, natura lor de câine a fost incitată de marea lipsă de bucate, de bani, dar ca să se fi întâmplat vreun omor undeva n-a auzit[216], acuza nobilul Ladislau Málnási.

Armata imperială împânzea toată Transilvania, ţinând sub observare orice mişcare. Agitaţiile ţărăneşti nu mai erau decât pâlpâiri târzii ale marii văpăi care se stinsese dar încă nu se răcise. Regimul imperial trebuie să tragă concluziile şi să găsească remediu pentru a evita o asemenea izbucnire pe viitor. În urma marelui eveniment împăratul nu mai ezită la desfiinţarea iobăgiei.

Patenta de desfiinţare a iobăgiei a fost emisă la 22 august 1785. Chiar de la începutul ei s-a precizat că numele de iobag să fie înlăturat cu totul şi în consecinţă orice ţăran, de orice naţionalitate, din Ungaria şi Transilvania trebuie considerat ca om de liberă strămutare şi că aceasta „o pretinde binele public şi libertatea personală care i se cuvine oricărui om de la natură şi de la stat"[217]. În Patentă se reafirma „dreptul iobagului de a se căsători liber, de a învăţa meserii, de a dispune de avutul său, de a nu fi alungat din sesia sa, de a nu fi obligat la prestaţii peste cele prescrise de ordinile în vigoare, de a fi apărat de procurorul fiscal în pricinile sale urbariale"[218].

Publicarea Patentei a stârnit un val de migraţiune iobăgească de pe o moşie pe alta. Iobagul înţelege să folosească prevederile patentei ca un nou mijloc de luptă pe care i-l oferea libertatea strămutării. În comitatul Hunedoara, cu părţile sale zărăndene, bântuie tâlharii prin păduri. Unii dintre cei mutaţi în Banat au fugit şi ascunzându-se pe domeniile fiscale sau private, mai ales în munţii dinspre Cluj, asociindu-se cu alţii de teapa lor, se ţin de furturi, cu jupuiri de vite, încât mulţi îşi aduc vitele din munţi[219].

---

[213] Ibidem, p. 365.
[214] Ibidem, p. 368.
[215] Informaţie primită de la Dr. Vasile Ionaş, directorul Direcţei Judeţene Hunedoara a Arhivelor Naţionale.
[216] David Prodan, Răscoala lui Horea, II,...p. 581.
[217] Ibidem, p. 591.
[218] Ibidem, p. 597.
[219] Ibidem, p. 628.

https://biblioteca-digitala.ro

După moartea împăratului Iosif al II-lea, în 1790, libertatea juridică a țăranului iobag a fost mult îngrădită de nobilimea din Transilvania. Nobilimea comitatului Zarand nega complet reformele iozefine într-un limbaj ostil. Ea hotărăşte ca registrele cu numărătoarea caselor să fie strânse de către juzii nobililor şi aduse în fața adunării viitoare. Să se refacă temnița comitatului, care după răscoala trecută a țăranilor a ars[220]. Problema iobăgească va continua să rămână un proces deschis al societății româneşti şi în deceniile următoare. Lupta iobăgimii împotriva calamității vieții iobăgeşti nu încetează nici un moment. Ea nu mai izbucneşte violent ca în răscoala lui Horea, nu se mai încheagă într-o acțiune generală, programatică.

Se fărâmițează în acțiuni locale, presărate de subversiuni, violențe, sancțiuni spectaculoase. Mai spectaculoase, mai primejdioase, sunt mişcările din Zarand, această țară străbătută de cetele lui Horea. Unul dintre cei mai duri stăpâni de pământ din Zarand, este Anton Hollaki, a cărui lăcomie nu cunoaşte margini nici în acaparările de pământ iobăgesc, nici în slujirea iobagilor săi[221]. Se remarcă prin abuzurile ei şi soția lui Adam Kozma, răpire de pământuri şi brutalități, ceea ce a provocat o acțiune violentă din partea supuşilor. „În toiul nopții, necunoscuți au ucis-o, ne ridicându-se nimeni în apărarea ei"[222].

Conscripția din 1785, se efectuează cu intenții urbariale şi ea surprinde mulțimea şi marea fărâmițare a domeniilor. De aici se remarca şi marea varietate a obligațiilor țăranilor ce oscilează de la sat la sat, de la stăpân la stăpân, şi uneori chiar în acelaşi sat. Conform unei conscripții efectuate în anul 1813 pe sesiile țărăneşti aparținând lui Şt., Fr., şi Ecat., Gyulai din satul Vaca sunt înregistrate 43 de familii care au animale de tracțiune. Acestea posedă un număr de 54 boi de jug[223]. Conform calculului reveneau unei familii doar 1,25 boi de jug, ceea ce însemna că un număr important de familii dispunea doar de un singur animal. Mult mai bine înzestrate sunt cele 6 familii din Ribița, aparținând aceloraşi stăpâni, dar care dispun de 12 boi de jug[224]. Potrivit unui document din 21 august 1821, ce se afla pe la începutul secolului al XX-lea în arhiva Bisericii din satul Vaca, sunt înregistrate 95 de familii de iobagi supuse următorilor nobili:

Numele nobilului	**Numărul de iobagi**
Văduva Grof Gyulai Ferencz	42 iobagi cu familiile lor
Mate Farkas	10 iobagi cu familiile lor
Doboi György	8 iobagi cu familiile lor
Baron Rudolf Imre Marian	2 iobagi cu familiile lor
Baron Nalaczy Joja	5 iobagi cu familiile lor
Baron Nalaczy Istvan	4 iobagi cu familiile lor
Grof Bethlen Farkas	10 iobagi cu familiile lor
Horvath Andras	2 iobagi cu familiile lor
Văd. Barcsai Grof Bethlene	6 iobagi cu familiile lor[225]

[220] Idem, Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848, Bucureşti, 1981, p. 219.
[221] Ibidem, p. 73.
[222] Ibidem, p. 74.
[223] Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene, ... p. 142.
[224] Ibidem.
[225] DJHAN, Protopopiatul Ortodox Brad, Dosar 1/1928, f. 57; Parohia ortodoxă Crişan, Casa Parohială, Cronica parohială a parohiei Crişan (Vaca), jud. Hunedoara, p. 5-6.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele 95 de familii de iobagi prestau stăpânilor lor de pământ 2.631 zile de slujbă pe fiecare an, revenind unei familii prestarea a 27,69 zile de robotă anual[226]. Iobagii din satul Vaca mai erau obligați să dea stăpânilor lor, în fiecare an, 50 de găini, 54 de pui şi 500 de ouă[227]. Mai dădeau 1 ferie şi 5 cupe de unt, 1 ferie şi 5 cupe de miere[228]. Femeile iobagilor erau obligate să toarcă şi să țese pentru stăpânul lor feudal. Celor 95 de familii le revenea predarea anuală a 50 de fuioare de cânepă, 129 fonți de torsură şi 40 coți de țesătură de pânză[229]. Iobagii satului Vaca mai erau obligați şi la un cens de 417 zloți buni şi 20 creițari şi să transporte 24 care de lemne la crâşma „Mielu" din Mesteacăn, proprietatea Baronului Nalaczy Iosef[230]. Acum apar, ca o obligație în plus față de secolul al XVIII-lea, darurile în miere de albine şi unt. Dijma din animale se răscumpăra în bani, fapt ilustrat prin cei 417 zloți buni şi 20 creițari.

Şi în această perioadă ocupația de bază a locuitorilor este creşterea vitelor şi păsărilor, la care se adaugă şi stupăritul. Terenul agricol era puțin şi nu permitea practicarea pe scară largă a agriculturii. Revenind la situația din perioada imediat următoare răscoalei lui Horea trebuie să menționăm speranța românilor într-un sprijin extern. Astfel, la 1 decembrie 1800 comitele Zarandului, într-o scrisoare adresată comitatelor învecinate arăta că „norodul țărănesc doreşte sosirea francezilor în țara noastră"[231]. Țărănimea din Munții Apuseni spera ca după sosirea trupelor franceze, va putea să scape de obligațiile iobăgeşti, alungând pe feudali şi luându-le pământurile. Agitația țăranilor din Munții Apuseni s-a intensificat, în septembrie 1800, când Napoleon a pornit o campanie de mari proporții împotriva Imperiului habsburgic. Agitația a fost observată de către autorități, mai întâi, în comitatul Zarand, la sfârşitul lui noiembrie 1800, când se constată că „se consumă o cantitate neobişnuit de mare de praf de puşcă, țăranii țineau adunări în numeroase locuri, tărăgănau sau refuzau slujbele, robota. A crescut mulțimea norodului ce frecventa târgurile. Aici se vorbea chiar deschis despre răscoală"[232]. În situația creată, Ladislau Vallya, comitele de Zarand, a trimis spioni la sate şi la bâlciuri. Aceştia au raportat că țărănimea zărăndeană plănuieşte pentru prima jumătate a lunii decembrie un atac general împotriva moşierilor şi a slujbaşilor fiscali. Ei mai informau „că întreg poporul s-a înarmat, că la răscoala ce va izbucni vor lua parte şi iobagii din comitatele vecine şi că ei se vor răfui odată pentru totdeauna cu domnii, că se vor ridica să ucidă nobilimea"[233].

La 1 decembrie 1800, comitatul Zarandului a trimis, prin curieri speciali, comiților din fruntea comitatelor vecine (Hunedoara, Arad, Bihor, Turda) scrisori cu următorul cuprins: „Nu de mult a început să umble printre noi o veste rea, potrivit căreia norodul nostru țărănesc ne-ar amenința cu o nouă răscoală generală; acesta dospit cu aluatul stricat al cătanelor reîntoarse, cu ordin de lăsare la vatră, norodul doreşte sosirea francezilor în țara noastră... şi a hotărât să dezlănțuie o nouă răscoală generală şi mai

---

[226] Ibidem.
[227] Ibidem.
[228] Ibidem.
[229] Ibidem.
[230] Ibidem.
[231] Iosif Kovacs, Agitații țărăneşti în Munții Apuseni după răscoala lui Horea, în volumul Stat, societate, națiune, Interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1982, p. 230-243.
[232] Ibidem.
[233] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

primejdioasă decât cea din vremurile lui Horea ... şi anume, s-o înceapă în ziua de 16 a lunii acesteia; drept aceea am dori frăţeşte şi cu deplină încredere să ne îndreptăm către onoratul şi nobilul comitat cu această cerere a noastră ca să ia toate măsurile de trebuinţă, atât pentru păstrarea liniştii în comitatul său propriu, cât şi pentru a ne da oarecare ajutor nouă, vecinilor săi, care suntem cei mai expuşi primejdiei în acest ţinut de margine, într-un comitat compus numai din sate româneşti şi din foarte puţină nobilime. Să binevoiţi a face acest lucru cu atât mai mare grabă, cu cât este mai apropiată duminica ce cade după calendarul vechi, în ziua Sfintei Barbara, adică la 16 a lunii acesteia.

Totodată rugăm ca onorabilul şi nobilul comitat să binevoiască a recomanda şi din partea sa cererea pe care azi o înaintăm după a doua oară Consiliului guvernamental suprem al Maiestăţii regeşti spre a ne trimite forţe militare"[234]. În paralel cu aceste demersuri comitele Zarandului a dat dispoziţii importante pentru dezarmarea ţărănimii. El a dublat în fiecare sat străjile înarmate, pe cele care păzeau minele, sediile autorităţilor şi împiedecau incendierile; a chemat sub arme nobilimea, a mobilizat paza la hotarele comitatului compusă din 94 inşi, ce-i avea la dispoziţie, paza care în aceeaşi vreme controla transportul sării, asigurându-i drumul de la Partoşul Mureşului prin Valea Crişului Alb spre Arad şi Bihor, împărţind această ceată înarmată în grupuri mai mici pe care le-a trimis să cutreiere comitatul în lung şi în lat, îndeosebi la bâlciurile, care aveau loc la Brad şi Hălmagiu[235].

Comitele a mai interzis şi vânzarea prafului de puşcă, întrunirile şi libera deplasare a ţăranilor de la o localitate la alta[236]. Şi intervenţiile sale la guvern au dat rezultat. La 8 decembrie 1800, comitele Zarandului putea să înştiinţeze comitatul Turda că au şi sosit „trupe militare, e adevărat, puţine la număr"[237]. Împotriva românilor de aici, comitatele Arad, Hunedoara, Alba de Jos, Turda şi Zarand, au înarmat nu mai puţin de 1.500 de soldaţi.

Comisarii trimişi din partea Guvernului ardelean au arestat pe principalii agitatori: soldatul dezertor Teodor Ghila, soţia preotului Onu Chezan (On Kezan)[238] din Mesteacăn, Giurca Giurgiu, locuitor din Hălmagiul Mare, Ioan Bota, locuitor din Valea Bradului, precum şi pe Simion Moldovan şi Antoniu Tobias[239]. Pentru a nu forţa lucrurile, autorităţile nu i-au judecat imediat, ci au ordonat efectuarea unei anchete şi apoi i-au pedepsit, prea milostiv, să sufere câte 25 de lovituri de bici sau de baston, în pieţele locurilor de târg[240]. Cu toate măsurile de prevedere luate de către autorităţi în „**ţinutul satului Vaca, au fost incendiate patru crâşme**"[241]. În economia domenială continuă să domine rutina nobiliară. Iobăgia în prima jumătatea a secolului al XIX-lea nu era numai o necesitate urbarială ci şi o necesitate a progresului, ea devine o problemă politică. În anul 1831, Wesselényi analizând problema ridicării ţărănimii în rândurile naţiunii, crede că aceasta de bună seamă se va întâmpla. El considera nu numai corect ci şi necesar ca

---

[234] Ibidem.
[235] Ibidem.
[236] Ibidem.
[237] Ibidem.
[238] Probabil soţia preotului Ioaneş Cazan, cel în faţa căruia participanţii la adunarea din 31 octombrie 1784 au depus jurământul de credinţă.
[239] Iosif Kovacs, Op. cit., p. 230-243.
[240] Ibidem.
[241] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

poporul de jos să se bucure de drepturi naționale și de reprezentare, prin care locuitorii unei țări devin cetățeni și membri ai națiunii. Dar numai dacă va fi cu adevărat maghiar, dacă se va contopi cu națiunea care vrea să devină și la ale cărei drepturi vrea să participe, dacă prin limbă și obiceiuri va deveni una cu ea[242].

Pentru o atât de mare, de magnifică recompensă, prețul e doar învățarea unei limbi. Cei care acum nu vorbesc ungurește sau nu sunt unguri, pe măsură ce s-ar maghiariza, cu încetul ar primi și drepturi naționale[243]. Obsesia deznaționalizării naționalităților, implicit a românilor, a cuprins și pe cei mai revoluționari maghiari pașoptiști. Dar cuvântul națiunii române din Transilvania va fi exprimat în mod categoric în cadrul Marii Adunări Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848.

[242] David Prodan, Problema iobăgiei,...p. 341.
[243] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIA SATULUI CRIŞAN ÎN PERIOADA AUTONOMIEI SALE ADMINISTRATIVE (1848-1943)

Revoluția paşoptistă a avut trăsături comune pe plan european vădind un caracter unitar din punct de vedere al ideilor. Ea a urmărit eliberarea țăranilor, afirmarea deziderateloг naționale şi libertatea pe plan politic, prin promovarea constituționalismului şi parlamentarismului. Revoluția românilor din Transilvania urmărea şi alte obiective, specifice situației de aici, între care eliberarea de sub jugul străin, instaurarea unei administrații româneşti în teritoriile cu populație majoritar românească. Acestor deziderate ale românilor, conducătorii revoluției maghiare le răspund cu execuții prin „tribunalele de sânge" în urma unor procese formale, prin confiscarea de bunuri, schingiuiri şi bătăi aplicate, a căror obiectiv era pedepsirea participanților români la revoluție, alături de austrieci. La 3/15 mai 1848, românii se adună la Blaj, sub conducerea elitei lor politice şi intelectuale. Prezența episcopilor, protopopilor şi a sutelor de preoți ortodocşi şi greco-catolici, conferea adunării un caracter de sacralitate.

Solemnitatea depunerii jurământului este descrisă de tânărul revoluționar, Alexandru Papiu Ilarian: „Toată adunarea îşi ridică mâinile în sus, după datina depunerii jurământului, iar textul a fost repetat de trei ori"[244]. După votarea „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria se înregistrează tot mai multe acte de împotrivire ale românilor față de hotărârile dietei de la Cluj. Pentru a pune în aplicare uniunea Transilvaniei cu Ungaria, hotărâtă la 30 mai 1848, se formează gărzi naționale maghiare care se dedau la tot felul de acțiuni ce terorizau populația românească, îndreptându-se, în primul rând, împotriva intelectualilor, avocați, preoți şi învățători.

La Brad, Baia de Criş şi Hălmagiu se formează astfel de gărzi alcătuite din membrii familiilor Ribiczey, Kristiory, Brady etc., care terorizau populația românească din satele zărăndene. În fața situației critice în care se afla populația românească, la 20 octombrie 1848, Comitetul Națiunii Române se adresa românilor, cerând ridicarea la luptă împotriva celor care îi terorizează. Conținutul acestei proclamațiuni este următorul:

Fraților români ! Ştiți bine şi voi şi istoria încă arată învederat, câte rele au suferit românii de la domnii ungureşti şi câte suferă până în ziua de astăzi, aşa cât putem zice, că în tot decursul timpului, de când locuiesc românii împreună cu ungurii, viața lor n-a fost alta, fără numai o vale de lacrimi, o stare mai rea decât moartea şi decât iadul însuşi mai nefericită. Românii de atunci şi până în ziua de astăzi n-au avut zi bună, n-au avut dreptate, nici milă înaintea domnilor ungureşti.

Românii au purtat toate greutățile țării pentru domnii lor, cu mâinile lor i-au hrănit şi i-au îngrăşat cu sudoarea lor; ei au fost zid de apărare în contra turcilor şi a altor vrăjmaşi şi totuşi pentru atâta credință către patrie şi către domnii lor, ei în locul de dragoste împrumutată n-au dobândit decât numai ura domnilor lor şi în loc de

[244] Liviu Maior, 1848-1849. Români şi unguri, Bucureşti, 1998, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro

recunoştinţă, batjocură; căci chiar legile ungureşti care ar trebui să apere pe toţi locuitorii ţării deopotrivă, acelea îi osândesc pe români, ca aceştia cu toată naţiunea lor să fie numai suferiţi în ţara lor însăşi.

Numai de când au venit Ardealul sub stăpânirea Augustei case austriace, au început românii a mai răsufla şi a se mai îndrepta cei ce se gârboviseră mai înainte sub greutatea jugului unguresc; ei au început a se deştepta pe încetul din somnul cel de moarte, în care-l cufundase tirania ungurească. Împăratul Leopold I, Carol VI, Maria Teresia şi nemuritoriul Iosif II şi-au întins grija şi dragostea cea părintească şi spre naţiunea română cea batjocorită de legile Aprobatelor şi ale Compilatelor ungureşti; acestora au de a le mulţumi românii bunurile episcopeşti şi şcolastice de la Blaj, şcolile ridicate de dânşii, dotarea mai multor parohii şi toată cultura şi luminarea, care se află astăzi în naţiunea română. Ungurii din contră nu i-au îndatorat cu nimic pe români de când vieţuiesc împreună, căci, chiar şi libertatea care o au dobândit în ăst an prin ştergerea iobăgiei celei ruşinătoare de umanitate, li o au înveninat cu uciderile şi jafurile cele neomeneşti, care au început a le face îndată după ce s-a şters iobăgia.

Aşa este fraţilor români ! Înălţatul împărat al nostru Ferdinand I, pe care Dumnezeu să-l ţie întru mulţi ani, şi să-i dea biruinţa asupra vrăjmaşilor, acest părinte prea bun, încă astă primăvară a dat o constituţiune sfântă, că de aici înainte să fie toate naţiunile întocmai cinstite şi să nu mai asuprească una pe alta, ci să aibă fiecare oamenii săi în dietă, în guvern, în judecăţi şi limba fiecărei naţiuni să aibă cinste înaintea statului şi influenţă în lucrurile ţării.

Însă domnii ungureşti nu vreau să ştie nici de o naţionalitate română, ei nu vreau să cunoască cum că sunt şi alte naţiuni afară de cea ungurească, nici nu vreau să ştie de o constituţiune ca aceea, care dă dreptul nu numai naţiunii ungureşti, ci şi altor naţiuni. Ei pizmuiesc fericirea românilor, care o ar avea sub o constituţiune dreaptă cum este cea împărătească; vreau să fie numai ei singuri domni şi de aici înainte, ca să chinuiască pe români în veci, cum i-au chinuit până acum; ei vreau ca românii să nu aibă judecători şi apărători din neamul lor, ci să fie pururi ca nişte prunci fără părinţi, şi să rătăcească ca turmele fără de păstori.

Ce e mai mult, ei s-au sculat chiar şi împotriva împăratului, calcă în picioare poruncile împărăteşti, au omorât pe însuşi chipul împăratului Feldmareşal Locţiitorul Comitele Lamberg, pe care-l trimisese înălţatul împărat la dieta Pestei cu porunci împărăteşti şi aşa au adus ţara la primejdie de perire prin nelegiuirilor cele înfricoşătoare, care le-au făcut şi le fac în toate zilele.

Fraţi români ! Numai un mijloc este de a apăra dreptul când îl calcă în picioare cei blestemaţi, acest mijloc este puterea. Împărăţia este în primejdie; toată naţiunea română este în primejdie; drepturile tronului sunt călcate; legea noastră cea sfântă este batjocorită de păgâni. La arme dară fraţilor, la arme ! Ca să faceţi o putere de care să se sperie păgânii. Comitetul pe care voi fraţilor îl cunoaşteţi şi ştiţi că vă voieşte binele vă dă de ştire, cum că acum însuşi binele vostru şi toată împărăţia pofteşte ca să primiţi armele de la mai marii oştilor împărăteşti.

Tinerii aceia care vor lua arme de voia lor, pentru că aici silă nu este, nu vor fi datori a sluji mai mult de trei ani ca ostaşi împărăteşti, însă în aceşti trei ani cu această legătură, că dacă s-ar putea face pace înainte de trei ani, atunci peste trei luni încă vor veni acasă şi vor fi liberi de toată slujba ostăşească; iar până când vor fi în slujbă, vor căpăta arme, veşminte, hrană şi toate cele trebuincioase de la înălţatul împărat. Acum e

https://biblioteca-digitala.ro

timpul fraţi români „Ca să daţi dovada nouă de credinţă către acel prea bun părinte, care v-a scos din robia ungurească şi vă dă aceea ce aţi dorit şi doriţi mai presus de toate în lumea aceasta, adică naţionalitatea, ca să nu mai fim străini în ţara noastră, cum am fost sub tirania ungurească, ca să nu mai fim scoşi ca naţiune, cu biserica, cu lege, cu totul, cum eram sub despotismul Aprobatelor ungureşti, ci să fie naţiune recunoscută şi poporul român având drepturi deopotrivă cu altă naţionalitate, fiecare după cum pofteşte dreptatea cea veşnică.

Alergaţi drept aceea la arme români tineri „pentru ca să vă luptaţi odată şi pentru neamul vostru, căci pentru străinii cei nemulţumitori v-aţi luptat destul; luaţi arme câţi puteţi şi câţi voiţi, pentru ca să apăraţi părinţii şi fraţii şi prietenii voştri. Auzita-ţi fraţilor! Cum au ucis la români toată vara o ceată de unguri turbaţi, cum i-au chinuit şi cum i-au spânzurat acum de curând pe acei români nevinovaţi, care v-au voit binele vostru şi n-au voit răul nimănui.

Auzita-ţi ! La câtă răutate au ajuns chiar oraşele cele mai de frunte ale ungurilor, în care ar trebui să fie cultura cea mai mare. Pesta omora pe chipul împăratului, Clujul şi Osorheiul spânzurară oamenii nevinovaţi şi călcară în tină sfânta cuminecătură.

La arme dar fraţilor ! La arme ! Ca să aibă putere de ajuns înălţatul împărat, spre a înfrâna pe aceşti păgâni fără de Dumnezeu"[245] .

Sibiu 8/20 octombrie 1848.

Comitetul naţiunii române:
August Treboniu Laurian. Simion Bărnuţiu. Nicolae Bălăşescu,
Florian Micaş, Timotei Cipariu, Ioan Bran.

Apelul Comitetului Naţional Român a iritat şi mai mult conducătorii revoluţiei maghiare. Garda naţională maghiară din Brad şi Baia de Criş şi-a continuat terorizarea populaţiei româneşti neînarmate. Astfel la numai două zile de la lansarea apelului, în 22 octombrie, au fost omorâţi 9 locuitori din Brad, ucişi chiar în casele lor. Au fost omorâţi: Merţa Petru (35 ani), Ştefănuţ Raveca (25 ani), Golcea Ianoş (80 ani), Golcea Solomon (90 ani), Jendri Iuon (25 ani), Golcea Alexandru (35 ani), Golcea Ignat (9 ani), Călămar Avram (70 ani) şi Călămar George (25 ani)[246]. Documentul, din anul 1850, întocmit de către Iosif Sterca Şuluţiu, menţiona numele a 529 de victime „ale terorii partidului revoluţionar maghiar". Cei 9 locuitori din Brad amintiţi mai sus, se află scrişi la poziţiile 369 – 377 şi în dreptul lor se menţionează „Wurden von den Insurgenten in ihren Wohnungen überfallen und niedergemacht" (Au fost prinşi de insurgenţi în casele lor şi măcelăriţi)[247]. Trei zile mai târziu, la 25 octombrie, st. n. au mai fost omorâţi alţi patru români.

Drept urmare a acestor acţiuni criminale ale nobilimii ungureşti din Zarand „în dimineaţa zilei de 26 octombrie, mulţimea de ţărani măcelări între Brad şi Mesteacăn, toată familia Brady, proprietarii unguri care i-au împilat în modul cel mai odios"[248]. Protopopul ortodox, Iosif Başa, din Birtin relata că în data de 13 (25 st. n.), românii au

---

[245] George Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă, vol. II, Ediția a II-a, Braşov, 1994, p. 339-341.

[246] Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția de la 1848-1849, în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 241-252.

[247] Ibidem.

[248] Silviu Dragomir, Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848, Bucureşti, 1928, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

înconjurat localitatea Brad „cerându-le ungurilor să predea armele"[249]. Înspăimântați, în urma crimelor săvârşite şi pentru a scăpa de furia românilor, nobilii unguri aruncă armele şi încearcă să scape din încercuirea mulțimii de români. Documentul din 1850, amintit mai sus, întocmit pe baza relatărilor preoților din satele zărăndene, menționează că grupul de nobili şi familiile lor „au fost prinşi neînarmați de un grup al armatei revoluționare, aflată sub conducerea lui **Ion Ițan** (Iezan n. n.), tribun din Ribița, şi fără a opune rezistență au fost uciși pe câmp la Gura Vacii"[250].

În cronica parohiei Crişan, scrisă de către preotul Alexandru Fugătă, se relatează o altă versiune privind tragedia acestor nobili din Brad. Nobilii familiei Brady s-au refugiat la preotul Ioan Manea, căruia „i-au promis că dacă îi va ascunde bine îi dă bani ca să termine biserica"[251]. Planul de salvare al lor n-a reuşit „deoarece venind oameni de la Bulzeşti şi Tomnatic şi satele din jur, sub conducerea unui conducător, numit <Maiorul>, au aflat pe toți membrii familiei Brady, vreo 12-13 persoane, i-au prins şi i-au dus pe părăul Mănăstirii şi i-au omorât până la unul"[252].

Publicând un articol despre parohia Crişan, în ziarul „Telegraful român", preotul Alexandru Fugătă, reia acest episod al revoluției, cu unele modificări. „În revoluția din 1848, parohia a avut să sufere mult din partea ungurilor nemeşi, care s-au răzbunat, fiindcă aici au fost omorâți cei 13 membri ai familiei nemeşeşti Brady din Brad"[253]. „A fost distrus – continuă Alexandru Fugătă – jumătate din sat, cu biserică cu tot, care a ars până în temelie"[254]. „Pe atunci păstorea părintele Ioan Manea, om bine văzut în tot ținutul"[255].

Preotul Alexandru Fugătă, referitor la episodul prinderii nobililor din Brad, scrie: „Membrii familiei Brady s-au refugiat la el, cerându-i scutul şi promițând că după revoluție vor termina actuala biserică. Preotul Manea i-a ținut ascunşi mai mult timp, dar într-o zi, când era dus la slujbă la Potingani, au năvălit mai mulți iobagi răsculați din Grohot, Bulzeşti şi Tomnatic, sub conducerea unui şef, căruia îi ziceau <Domnul Maior>. Aceştia au prins pe nemeşii ascunşi şi ducându-i în capătul comunei, la părăul Mănăstirii, i-au omorât şi îngropat. După potolirea revoluției, membrii familiei rămaşi în viață, i-au exhumat şi i-au îngropat în cimitirul unguresc din Baia de Criş"[256]. În dreptul uneia dintre victimele din satul Vaca, **Cor Marişca**, omorâtă în 13 (25 octombrie st. n.), se menționează că a fost „împuşcată în sat" (in Dorfe ist erschassen)[257].

Se pune întrebarea, nu cumva membrii familiei Brady, au ajuns la Vaca cu alte gânduri, iar **Cor Marişca**, să fie una dintre victimele lor ? Credem că acesta este adevărul, dar istoriografia maghiară în încercarea de a arunca vina crimelor în altă tabără să fi țesut această literatură în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mai ales că

---

[249] Ioachim Lazăr, Tragedia clerului şi distrugerile suferite de bisericile româneşti în timpul revoluției din Transilvania de la 1848-1849, în Sargetia, XXXII/2004, p. 57.
[250] Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția,...p. 241-252.
[251] Casa parohială Crişan, Cronica parohiei Crişan ,... f. 5.
[252] Ibidem.
[253] Alexandru Fugătă, Din trecutul parohiei Crişan, în protopopiatul Zarand, în "Telegraful român", nr. 60 din 19 august 1933, p. 1-4. Vezi anexa VI.
[254] Ibidem.
[255] Ibidem.
[256] Ibidem.
[257] Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția,...p. 518.

https://biblioteca-digitala.ro

documentul din 1850, întocmit pe baza relatărilor preoților români, deci şi ale preotului Ioan Manea nu precizează nimic despre acest episod. De altfel chiar crima insurgenților unguri comisă în satul Hălmăgel, unde au fost omorâți 27 de locuitori, în cele mai sălbatice moduri, şi incendiate 161 de case[258], autorul maghiar Baternay Imre încearcă, fără dovezi bineînțeles, să-l facă responsabil pe preotul ortodox din sat.

Față de documentul din 1850, relatarea lui **Alexandru Fugătă** este mai vag formulată. Dacă în document apare cu certitudine numele conducătorului românilor „tribunul Ion Iţan (Iezan n. n.) din Ribița", în relatarea lui Alexandru Fugătă, redată după tradiția păstrată, acest conducător este numit „domnul maior" sau „maiorul". Locul unde se presupune că ar fi fost executați, este străjuit de o cruce de piatră ridicată către sfârşitul secolului al XIX-lea dar care nu pomeneşte nimic despre această întâmplare. Alexandru Fugătă mai menționează faptul că <maiorul>, care ar fi dat poruncă să fie ucişi membrii familiei Brady „a fost osândit la moarte, în anul 1850, de tribunalul din Alba Iulia"[259]. Totodată el mai relatează că la procesul său a fost prezent, în calitate de martor, **„Ioan Brana** - azi mort - tată comerciantului Al. (Athanasie, n. n.) Brana şi care mi-a comunicat acest fapt"[260]. Şi adevărul despre această relatare este greu de verificat[261]

Indiferent dacă au fost ascunşi de preotul Manea şi descoperiți de revoluționarii români, sau au fost prinşi întorcându-se de la jefuirea satului Vaca, un singur lucru este cert, locul unde au fost omorâți şi îngropați, asupra căruia părerile sunt aceleaşi. Ei au fost executați la locul numit „Gura Vacii", de către revoluționarii români pentru fărădelegile săvârşite împotriva românilor. De altfel, distrugerea unei jumătăți a satului Vaca, împreună cu Biserica şi Casa în care s-a născut Crişan, făcea parte din politica de anihilare totală a rezistenței româneşti.

Prin arderea casei lui Crişan s-a urmărit dărâmarea unui simbol al luptei românilor pentru libertate şi dreptate. Alte sate, care n-au „păcătuit" cu nimic în timpul revoluției au fost prădate, arse, iar locuitorii lor ucişi, mutilați şi jefuiți de către aşa zisele trupe revoluționare maghiare[262]. În timpul revoluției de la 1848-1849, aproape toate satele şi târgurile din Zarand, au fost pustiite de către trupele invadatoare maghiare. Între cele mai greu lovite s-au numărat târgurile Brad, Baia de Criş, Hălmagiu, precum şi satele Târnava, Ţebea, Luncoiul de Jos şi de Sus, Curechiu, Şesuri, Crăciuneşti, Bucuresci, Crişcior, Zdrapți, Podele, Vața de Sus şi de Jos, Cărăstău, Birtin, Lunca, Ţărățel, Blăjeni, Rişculița, Hălmăgel, Valea Bradului, Tomnatic, Mesteacăn, Ribicioara, Ribița, Uibăreşti, Bulzeşti, Dupăpiatră, Mihăileni, şi altele din actualul județ Arad[263].

Tragedia satului Vaca nu s-a încheiat în toamna anului 1848. Noi distrugeri, furturi de animale, alimente şi îmbrăcăminte se vor abate asupra satului în lunile februarie, aprilie şi mai a anului 1849, în urma invaziei trupelor maghiare conduse de

---

[258] Silviu Dragomir, Studii privind istoria revoluției române de la 1848, Cluj-Napoca, 1989, p. 200.
[259] Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 2.
[260] Ibidem.
[261] Un Ioan Brana 1 Zaharie a decedat la 13 noiembrie 1904, la vârsta de 74 ani. Întrucât comerciantul Athanasie Brana era născut în anul 1885, e greu de crezut ca acest Ioan Brana să fie tatăl său, ceea ce ar fi însemnat ca el să fi avut în momentul naşterii comerciantului vârsta de 55 ani.
[262] Ioachim Lazăr, Tragedia din Zarand din toamna anului 1848. Bătălia de la Târnava (jud. Hunedoara) din 8 noiembrie 1848, în Restituiri V, Deva, 1997, p. 17-43.
[263] Vezi articolele autorilor Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, publicate în Sargetia vol. XXI-XXIV şi XXV.

https://biblioteca-digitala.ro

către Koloman Csutak şi Emerik Hatvany. În februarie 1849 sunt ucişi alţi 5 locuitori ai satului: **Golda Petru** de 30 ani, **Indreu Samson** de 56 ani, **Avram Medrea**, 34 ani, **Cor Nicolae**, 40 ani şi **Tulea Constantin** de 26 ani[264]. **Golda Petru** şi **Cor Nicolae** au fost ucişi cu bâtele (Durch Prügel Gestorben), iar **Indrei Samson** a fost ucis de mai mulţi secui (Durch mehrere Sekel)[265]. Cel de-al cincilea locuitor căzut victimă dezlănţuirilor criminale şi sălbatice a ungurilor insurgenţi, **Tulea Constantin**, căruia i-a fost stinsă viaţa în felul următor: „În sat, împuşcat în casa sa"[266]. Trebuie menţionat că în cadrul acestor expediţii de pedepsire a românilor nu erau cruţaţi nici copiii nevinovaţi şi nici oamenii bătrâni sau bolnavi. Crimele săvârşite în Zarand l-au îndreptăţit pe reputatul istoric Silviu Dragomir să caracterizeze aceste acţiuni drept un genocid împotriva românilor.

Satul Vaca fiind situat aproape de şoseaua Hălmagiu – Brad – Deva, era uşor accesibil pentru trupele maghiare şi a fost invadat, cu certitudine, în lunile octombrie 1848 şi februarie 1849. când au fost omorâţi locuitorii **Cor Marişca** şi **Tulea Constantin**. Atacaţi şi în timpul expediţiilor lui Hatvany şi Kemeny, locuitorii şi-au organizat echipe de avertizare şi prin tragerea clopotelor bisericii, întreaga comunitate era pusă în alertă şi se retrăgea în pădure cu animalele şi o parte a mijloacelor de trai.

Satul Vaca a ieşit din revoluţie, ca şi majoritatea satelor din Zarand, cu cea mai mare parte a caselor şi anexelor (şuri, grajduri, nutreţuri şi alte acareturi) distruse. Numărul relativ mic de victime (6 locuitori) se explică prin aşezarea sa în apropiere de dealuri şi păduri. De altfel s-ar părea că 4 dintre cele 6 victime au fost ucise în Brad, unde au fost surprinse de invadatori unguri.

Comunităţile din Zarand se plâng, prin intermediul protopopului ortodox, Iosif Başa, către comisarul imperial, arătând că „în timpul rebeliei, an[ul] 1848-1849, pe dreptate s-ar putea zice, că mai ticăloase soarte ce pe comunităţile din Zarand nu fuse ţesute, întru care primejdie nu numai cu slăbiciunile bătrâneţelor cuprinşi. bătrâni şi bătrâne, muieri şi fecioare, fuseră împuşcaţi, cu lanţi şi cu pari omorâţi, nealegându-se pe neprihăniţi prunci sugători, aceasta era pentru mireni. iar pentru preoţii care luminau poporul ca să nu se abată de la Cr. În. Nostru Legiuitor Împăr[ărătesc] şi să fie cu fasiunea coşutiană, şi mai înfiorătoare şi grozavă chinuire, eram siliţi a îmbrăţişa neaşteptata peste vreme moarte. Măcar fuseră destul jefuiţi, ba mai mulţi prin rabialismă, prin foc, la sapă de lemn rămase, numai cu sufletul şi trupul şi cu muierile şi neprihăniţii lor pruncuţi, sub cerul gol"[267].

În această situaţie disperată a clerului din Zarand, protopopul Iosif Başa cerea ca „preoţii să fie scutiţi de toate greutăţile de obşte"[268]. Acelaşi protopop raporta că în ceea ce priveşte conscrierea poporului întâmpină mari dificultăţi. Pentru a ilustra greutăţile întâmpinate la realizarea recensământului din 1850, dă exemplul localităţii Blăjeni, unde în cursul revoluţiei „peste 300 de case s-au ars cu totul nerămânând nici o cocină, din care necăjitul popor abia zeciuiala s-au putut ridica, aşa e silit pentru puterea iernii, prin gropi

[264] Viorel Vânătoru, Elenuţa Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluţia,... p. 518.
[265] Ibidem.
[266] Ibidem.
[267] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 50 v.
[268] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

şi prin crepăturile pământului şi multe familii laolaltă, iar altele se duc prin alte sate, unde au mai rămas nefărâmate, pentru iernat"[269].

Bisericile au suferit şi ele pagube însemnate. Într-o adresă către guvernatorul Transilvaniei se raporta că „multe biserici aici în Zarand cum stau şi astăzi descoperite de când cu rebelia anilor trecuți se prefăcură în cenuşe, ba şi de la acelea biserici care nu s-au ars, odăjdiile (hainele bisericeşti), cărți şi vase sfințite, toate le-au jefuit atunci rebelii"[270]. El cere guvernatorului a da porunci comisarilor subcercurilor Băii de Criş şi Bradului, ca juzii comunităților „să stea cu asistența lângă curatorii maicilor biserici pentru scoaterea datoriilor (banilor) bisericeşti de pe unde sunt dați cu camătă"[271].

Conducerii comunității Vaca îi reveneau sarcini deosebite pentru refacerea gospodăriilor distruse în timpul revoluției. Potrivit unui document din anul 1848, primar (jude) al comunei era **Lupea Petruț**, fiind ajutat de jurații **Bârna Petru**, **Neaga Nicolae**, **Golda Ianoş**, **Golda Petru**, **Avram Nicula** şi **Bârna Iuon**[272]. Pentru paza pădurii şi a hotarului comunei era folosiți gornicii **Trifa Ilie** şi **Indrei Lupu**[273]. După încetarea revoluției eforturile locuitorilor din satul Vaca s-au îndreptat cu precădere spre refacerea gospodăriilor şi pentru finalizarea lucrărilor la biserică, ale cărei temelii au fost puse prin anii 1844. Cu prilejul stabilirii hotarului comunității Junc (Dumbrava) din partea comunității Vaca au luat parte **Petruț Lupea**, „actuariu şi conducători" şi alți 6 locuitori din sat: **Petru Rusu**, **Nicula Avram**, **Iuon Bârna**, **Togier Cor**, **Iuon Golda** şi **Nicolae Golda**, aceştia fiind oamenii comitetului[274].

Hotarul comunității Dsunku (Juncu n.n.) să „înciape din **Vârvu Cățeilor**, unde loveşte hotarele comunităților Dsunku, Ribicioara şi Vaka, şi miargie pe Gialu în giosu spre dreapta şi ajungie în **Pereu Cățeilor** până unde numere 200 de paşi. De aicia miargie tot pe pereu în iosu până în **Gura Cățeilor** lângă Valie unde se află o gomilă, numărându-să 1.645 de paşi. De aicia miargie tot pe lângă Gialu în sus, şi până aicia au venit spre răsărit, iare de aicia în sus miargie spre miază noapte până în **Gura Juncului**, la izitura **Vliegească**, numărându-să 1.200 paşi. De aicia în dreapta spre răsărit şi trece Valia până în gura lui **Babu** la un holumb, aflându-să 60 de paşi. De aicia miargie în sus pe gialu până în **Dâmbu Illiescu** la o gomilă numărându-să 220 de paşi. De aicia se sfârşeşte mărginirea cu Vaca şi în miargie cu Potingani"[275].

Anul 1848 a reprezentat momentul decisiv în procesul de modernizare a economiei Europei Centrale, inclusiv a Transilvaniei. Problema agrară a fost ridicată cu acuitate în spațiul central-european. Legile din 1848 au declarat țărănimea eliberată de obligațiile față de proprietari şi a intrat formal în posesia pământurilor folosite de către aceştia[276]. În procesul de realizare a reformei agrare rolul decisiv l-a avut statul austriac, prin adoptarea patentelor din anii 1853-1854.

---

[269] Ibidem, f. 53 v.
[270] Ibidem, f. 56.
[271] Ibidem.
[272] Ibidem, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 22/ 1849, f. 128-129. Vezi şi vol. Pentru libertate şi unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920, Bucureşti, 1989, p. 69-71. Doc. Nr. 12.
[273] Ibidem.
[274] Ibidem, Fond Inspectoratul tehnic cadastral, Dosar 392/1857.
[275] Ibidem.
[276] Tradiție şi modernitate în societatea transilvăneană, 1850-1918, 2003, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

Eliberarea iobagilor şi împroprietărirea lor nu au constituit elemente suficiente în crearea premiselor pentru o agricultură modernă orientată spre relaţii capitaliste. În procesul de elaborare a Legii agrare de la 1854, autorităţile austriece au plecat de la o studiere atentă a premiselor, a fondului şi a realităţilor pe care se putea elabora şi aplica o legislaţie agrară în cazul Transilvaniei[277].

Patenta din 21 iunie 1854 recunoştea dreptul de proprietate al ţăranilor iobagi eliberaţi şi dreptul de a dispune liber de pământurile lor, statua prevederi ce împiedecau fărâmiţarea proprietăţilor ţărăneşti. În proprietatea iobagilor a trecut şi partea ce le revenea din păşunea şi stufărişul aflate în stăpânire comună. Patenta a dispus organizarea judecătoriilor urbariale pentru reglementarea diferendelor dintre foştii proprietari şi ţărani. Stăpânirea vrea – explica Ioan Puşcariu – ca o moşie ţărănească să o capete numai un copil harnic, iar ceilalţi fraţi ai lui să-şi capete părţile moştenire în zestre mişcătoare sau în bani[278]. Pentru români regimul noului absolutism a însemnat un incontestabil progres faţă de perioada anterioară Revoluţiei[279]. Acest sistem s-a păstrat mult timp şi după unirea din 1918. În cazul satului Crişan, într-o familie cu mulţi copii, pământul şi casa erau lăsate unui moştenitor, iar ceilalţi erau înzestraţi cu vite sau cu bani.

În ceea ce priveşte comasarea pământului pentru realizarea unei exploatări în model capitalist, acest proces nu s-a putut realiza în satul Crişan. În foarte multe cazuri loturile în lăţime de 8-10 m şi o lungime de 80-100 m abundă. Sunt cazuri, între familiile moştenitorilor lui **Huţiu Iosif** şi **Neaga Ioan Dubel** în care aceste fâşii de pământ, proprietate a uneia dintre familii, alternează una după alta, criteriul împărţirii fiind cel al numărului de pomi fructiferi sau al calităţii pământului. La 7 octombrie 1865 are loc la Baia de Criş adunarea Comitetului comitatului Zarand în care este prezentat rescriptul imperial privind convocarea Dietei Transilvaniei. Conform normelor existente comitatul Zarand avea dreptul de a trimite doi deputaţi în Dietă[280]. Pentru desfăşurarea alegerilor comitatul este împărţit în două cercuri de alegere: Brad şi Hălmagiu. Satul Vaca făcea parte din cercul de alegere Brad[281].

În perioada 1855-1865 a avut loc extinderea maximă a „pământului de hrană". Creşterea demografică a contribuit şi la dezagregarea organizării tradiţionale a terenului arabil şi a producţiei, provocând creşterea suprafeţei cultivabile şi trecerea de la agricultura alternativă la agricultura continuă[282]. Legea LIII din anul 1871 a anulat restricţiile asupra repartizării păşunilor, dar a menţinut şi pe mai departe principiul indiviziunii pădurilor ţărăneşti. Lipsa unor suprafeţe întinse de păşune a dus la lipsa unui izlaz comunal, ceea ce a îngreunat foarte mult ocupaţia creşterii animalelor, fiecare gospodar fiind nevoit să-şi păşuneze animalele doar pe lotul său, în perioada cuprinsă între Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru. În cazul unei familii care avea un număr mai mare de animale se recurgea la cumpărarea de păşune şi fâneţe de la familii care nu aveau animale.

---

[277] Ibidem, p. 51.

[278] Ioan Puşcariu, Comentarii la Preaînalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal, Vol. I, Sibiu, 1857, p. 18.

[279] Istoria Românilor, vol. VII, tom. I, Bucureşti, 2003, p. 715.

[280] Pentru libertate şi unitate naţională...p. 163-168. Doc. nr. 89.

[281] Ibidem.

[282] Istoria Românilor, vol. VII, tom. I, Bucureşti, 2003, p. 721.

https://biblioteca-digitala.ro

Cumpărarea se făcea pe un an de zile, dar de obicei se reînnoia în anul următor. Deşi jefuiţi în timpul revoluţiei locuitorii satului au reuşit să-şi refacă în scurt timp efectivul de animale. Astfel în anul 1850 la cei 542 de locuitori ai satului reveneau un număr de 47 de cai şi 302 bovine[283]. La acest număr de animale mari se mai adăugau oile, caprele şi porcii, neprecizate în recensământ. Suprafaţa de pământ deţinută de o familie varia între 1 şi 5 iugăre[284]. Din această suprafaţă terenul agricol reprezenta circa 30 %. În aceste condiţii toată producţia cerealieră, grâu, porumb, secară era destinată consumului propriu al familiei. Chiar şi în anii buni, cea mai mare parte a locuitorilor, de multe ori erau obligaţi să cumpere cereale de pe piaţa Bradului sau a Băii de Criş.

În acest caz nici nu se putea pune problema existenţei unui excedent de produse agricole pentru piaţă. De altfel pentru stoparea unor speculaţii cu produse agricole, consiliul parohial al Bisericii ortodoxe din satul Vaca, în adunarea sa, desfăşurată în 12 mai 1868, în prezenţa protopopului Moise Lazăr, decidea să se pună baza „unui magazin de bucate", pentru ca „oamenii să cumpere bucatele de la biserică şi nu de la străini"[285].

Trebuie să menţionăm rolul deosebit al preotului de atunci, **Ioan Manea**, care a dat bucatele, depunându-se în magazin „200 măsuri de cucuruz, cum şi 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]"[286]. Magazinul înfiinţat, pe lângă comercializarea cerealelor, a mai adus şi râmători de prăsilă pentru ca „să fie împărţiţi oamenilor bine pricepători spre creştere"[287]. Pe lângă cultivarea cerealelor, grâu, porumb, ovăz, alac, un loc de frunte îl ocupa pomăritul. Se cultivau diverse soiuri de pomi, o parte din excedentul de fructe fiind destinate vânzării, obţinându-se în acest mod banii necesari pentru achitarea taxelor către stat, biserică şi comună.

O donaţie a părintelui **Ioan Manea** pentru biserica şi şcoala din sat, făcută în anul 1868, ne permite să cunoaştem câteva din soiurile de pomi ce se cultivau aici. Donaţia cuprindea: 1 cireş, 1 măr altoit, 1 păr, 1 nuc şi 6 pruni, bistriţi şi roşii[288]. Cei mai numeroşi erau prunii, în anii cu o recoltă bună, producându-se o cantitate de circa 7-9 vagoane de ţuică, din care aproximativ 2 vagoane se consuma de către comunitate, restul fiind destinată vânzării[289]. După revoluţie, în urma unor eforturi istovitoare, locuitorii au reuşit să-şi refacă gospodăriile distruse în urma invaziilor armatei maghiare.

Conform recensământului din anul 1850, cei 542 locuitori trăiau în 130 de case[290]. Şapte ani mai târziu, numărul caselor se ridica la 145[291]. Alte eforturi au fost depuse de către membrii comunităţii săteşti pentru terminarea bisericii aflată în construcţie din anul 1844. Aici credincioşii au contribuit mai mult în natură, prestând muncă şi asigurând masa pentru meşteri. Pentru ridicarea bisericii oficiul parohial a trebuit să se împrumute, la bănci sau particulari, datoria pe care o mai avea de plătit, se ridica, în anul 1868, la 7.533 florini[292].

---

[283] Recensământul din 1850, Cluj, 1996, p. 199.
[284] Un iugăr de pământ era egal cu 0,5 ha.
[285] Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 4.
[286] Ibidem.
[287] Ibidem.
[288] Ibidem.
[289] Ibidem.
[290] Recensământul din 1850,...p. 198.
[291] Recensământul din 1857, Cluj-Napoca, 1997, p. 308-311.
[292] Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

În urma reformei agrare, din anul 1854, numărul proprietarilor de pământ din sat s-a mărit. Astfel, în anul 1857, existau aici un număr de 130 proprietari de pământ, 16 agricultori şi 1 industriaş[293]. Numărul mare de proprietari de pământ presupunea ridicarea unor instalaţii pentru prelucrarea cerealelor, în primul rând, mori pentru măcinat. Prima moară din sat, este şi una dintre cele mai vechi din tot Zarandul, fiind înfiinţată încă din anul 1782[294]. Ea aparţinea familiei **Rusu Nicolae**[295]. Împroprietărirea ţăranilor la 1854 şi evoluţia progresivă a agriculturii, ca urmare a refacerii efectivului de animale de tracţiune şi a procurării de unelte de producţie mai perfecţionate, a determinat ridicarea a noi instalaţii de măcinat.

Valea Vacii, cu un debit de apă suficient de mare pentru a pune în mişcare numeroase mori, va permite ridicarea unor asemenea instalaţii pe toată lungimea sa. În anul 1857 este ridicată a doua moară din sat, aparţinând lui **Ciocan Tănase**[296]. În anii următori vor mai fi construite morile lui **Avram Salvina** (1883) şi a lui **Magdalina Tanase** (1884)[297]. Existenţa morii lui **Rus Nicolae** determină conscriptorii recensământului din 1857 să menţioneze şi existenţa unui „meseriaş", care nu putea fi altul decât proprietarul morii familiei Rusu[298].

Deşi viaţa locuitorilor satului înregistrează o îmbunătăţire în urma împroprietăririi cu pământ, nu se poate vorbi despre un nivel de trai îndestulător, care să-i ferească de numeroasele boli sau chiar de molimele ce se declanşează la diverse intervale de timp. În anul 1873, a izbucnit holera, care în perioada iulie-august, a secerat vieţile a 38 de locuitori, de la copilul în vârstă de 4 luni, **Indrei Trina**, şi până la bătrânul de 76 de ani, **Indrei Gheorghe**[299]. Alţi 15 copii cu vârsta cuprinsă între 2 şi 15 ani au murit din cauza „durerii de grumazi"[300]. În luna decembrie 1873 au mai decedat 3 copii suferind de „angină"[301]. În anul 1873, numai în perioada iulie-decembrie s-au înregistrat un număr de 56 decese[302], populaţia satului suferind o diminuare apreciabilă. Astfel se explică că într-o perioadă de 23 de ani, populaţia înregistra o creştere de numai 26 de persoane, de la 602 persoane în 1857 la 628 în anul 1880[303].

Cu toate acestea populaţia Transilvaniei, în general, şi implicit a satului Vaca a crescut considerabil, în pofida epidemiilor de holeră din anii 1866, 1872-1873 şi a fenomenului emigraţiei în SUA şi România. Un număr considerabil de locuitori din satul Vaca pleacă spre cele două ţări în căutarea unui trai mai bun pentru ei şi familia lor. Unii dintre aceştia se vor stabili definitiv acolo, dar cei mai mulţi după ce vor aduna o sumă de bani vor reveni în sat. Cel mai reprezentativ exemplu este cel a lui **Nistor Magdalina**,

---

[293] Recensământul din 1857,...p. 308-311.
[294] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 3/1948, f. 44.
[295] Ibidem.
[296] Ibidem.
[297] Ibidem.
[298] Recensământul din 1857,... p. 308-311. Un Rus Petru, din satul Vaca, se căsătorea la 1812, cu o tânără din Ribiţa, numită Marişca, iar fiul său Rus Nicolae lua în căsătorie, în anul 1840, pe Epure Ilina din Ribiţa (Cf. Registrului căsătoriţilor din satul Vaca).
[299] DJHAN, Fond Registre de stare civilă, Protocolul pentru însămnarea morţilor.
[300] Ibidem.
[301] Ibidem.
[302] Ibidem.
[303] Recensământul din 1880, Cluj, 1997, p. 212-215.

https://biblioteca-digitala.ro

care va rămâne în SUA circa 17 ani[304]. În anul 1920, în SUA se mai aflau un număr de 16 cetățeni din sat, cei mai mulți revenind în țară după Unirea Transilvaniei cu România. Aceştia donează bani şi cumpără un prapur pentru biserica din sat[305].

În perioada 1850-1918 se înregistrează şi o modernizare a sistemului de construcție a caselor, încep să se folosească noi materiale, între care amintim, piatra, cărămida şi țigla. În anul 1900 existau în satul Vaca un număr de 188 case, dintre care 169 erau acoperite cu paie sau trestie şi numai 19 cu şindrilă[306]. Peste zece ani recensământul înregistra 203 case, dintre care 16 sunt acoperite cu țiglă, 22 cu şindrilă şi 165 cu paie sau trestie[307]. În anul 1884 se instalează linia telegrafică pe traseul Băița, Brad, Baia de Criş[308], ceea ce duce la comunicarea mai rapidă cu Deva, localitatea de reşedință a județului Hunedoara.

După încheierea dualismului austro-ungar, la 1867, în ideea transformării cetățenilor Ungariei în maghiari, statul a promovat o politică intervenționistă şi în domeniul cultural-educativ, care devine tot mai agresivă după anul 1875. Față de această politică se încheagă şi a rezistență a românilor care devine din ce în ce mai evidentă. Un episod al acestei rezistențe este consemnat şi în satul Vaca. În anul 1898, necunoscuți din satul Vaca „**au pus mâna pe steagul unguresc ce arbora la primărie şi l-au sfârtecat în bucăți**"[309].

Urmare a acestei înfruntări a autorităților maghiare, ziarele ungureşti – nota Revista Orăştiei – publicau un articol provocator la adresa moților, întitulat „**Moții criminali**"[310]. „Foile ungureşti - continua corespondentul Revistei Orăştiei - țipă foc şi pară din gură că autoritatea de stat e pe ducă, deoarece simbolul lui, steagul unguresc, a ajuns să fie sfârtecat de moți, tocmai în ziua Sf. Ştefan"[311].

Dar amenințau ziarele, „pe urma acestor criminali s-a pus jandarmeria şi au nădejdea că-i vor prinde şi apoi nu glumă, dar au să guste amara pedeapsă pentru această faptă"[312]. În satul Vaca nu s-au găsit trădători care să divulge autorităților măcar câteva indicii despre acțiunea „necunoscuților", deşi cu siguranță că o mare parte dintre săteni îi cunoşteau pe autori sau cel puțin îi bănuiau. Şi în acest caz locuitorii satului au dat dovadă de solidaritate cum vor proceda de mai multe ori şi în perioadele următoare.

În domeniul economic intervenția statului a fost mai redusă, ceea ce a permis funcționarea liberei inițiative, permițând dezvoltarea asociaționismului de natură economică în cadrul comunităților transilvănene. Obiectivul românilor era să apere şi consolideze proprietățile existente, să formeze țărănimea în sensul producției/valorificării produselor agricole precum şi reinvestirea profiturilor obținute sau măcar a economiilor realizate cu grele eforturi..

O serie de intelectuali ai comunei Vaca iau parte activă la activitatea Despărțământului Brad al Astrei. La 12 ianuarie 1906, în sala Direcțiunii Băncii

---

[304] Casa parohială Crişan, Cronica parohiei Vaca,...p. 12.
[305] Ibidem.
[306] Recensământul din 1900, Cluj, 1999, p. 377.
[307] Recensământul din 1910, Cluj, 1999, p. 359.
[308] DJHAN, Fond Prefectura județului Hunedoara, Rola 336, cadrul 275-285.
[309] Revista Orăştiei, Anul IV, nr. 34 din 22 august – 3 septembrie 1898, p. 135.
[310] Ibidem.
[311] Ibidem.
[312] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

„Crişana" din Brad, s-a desfăşurat şedinţa Comitetului Despărţământului Brad al Astrei, care a stabilit planul de conferinţe pentru anul 1906. Învăţătorul din Vaca, **Ioan Bârna** urma să conferenţieze „Despre cultura pomilor"[313]. Conform programării, învăţătorul Ioan Bârna era programat să ţină conferinţa la Ribiţa (1 aprilie), Blăjeni (13 mai), După Piatră (20 mai) şi Stănija (27 mai)[314].

În anul 1913, în Transilvania, funcţionau 72 cooperative de credit româneşti[315]. Până în anul 1915, Astra a reuşit să mai fondeze 24 noi asocieri, inaugurând o veritabilă coordonare de eficientă politică economică[316]. În anul 1913, un grup de cetăţeni de frunte ai satului Vaca au pus bazele unei bănci populare numită „**Fraga**"[317]. În acelaşi an conferenţiarul cooperatist al Astrei raporta Comitetului central că a înfiinţat „o Bancă poporală în Vaca şi că a mai pus la cale şi înfiinţarea altor tovărăşii"[318]. Dar în şedinţa Comitetului cercual Deva al Astrei, din 7 iulie 1913, se hotărăşte că „înfiinţarea Băncilor poporale s-a amânat pentru timpuri mai prielnice"[319].

Intervenind o înrăutăţire a climatului politic din imperiu şi apoi declanşarea Primului Război Mondial a făcut ca Banca din satul Vaca să fie singura înfiinţată în lumea satului românesc de până la 1918. Înfiinţarea Băncii din satul Vaca s-a datorat iniţiativei Astrei, în primul rând a conferenţiarului ei economic, care a găsit înţelegerea unui grup de fruntaşi ai satului în frunte cu intelectualii lor, preotul **Iosif Costea** şi învăţătorii **Ioan Micu** şi **Ioan Bârna**[320]. Un grup de iniţiativă alcătuit din **Ioan Bârna**, **Lupea Nicolae**, **Athanasie Brana**, **Iosif Costea**, **Ioan Micu**, **Nistor Cor**, **Toader Golda**, **Cor Miron**, **Petru Manea** şi **Petru Bârna** au lansat invitaţia, chemând la „adunarea generală de constituire, pe toţi aderenţii acestei idei, pe ziua de 2 august, ora 12, în localul şcoalei"[321].

Adunarea generală de constituire s-a desfăşurat la data şi ora fixată la ea participând un număr de 56 locuitori din sat, bărbaţi şi femei[322]. Dintre cei 56 de participanţi la adunare, 35 au şi achitat, în aceeaşi zi, taxa de membru, în valoare de 2 coroane[323]. Alţi 8 locuitori şi anume **Ioan Bârna**, negustor, **Marea Bârna**, **Lupea Nicolae** (primarul satului), învăţătorul **Ioan Micu**, **Rozalia Micu**, învăţătoare, **Solomon Clesiu**, **Neaga Ioan Negău** şi **Bârna Iosif** au mai achitat şi câte 2 coroane „pentru părtăşii"[324].

În aceeaşi zi, de 2 august 1913, se înaintau către autorităţile administrative şi judecătoreşti, actele pentru aprobarea asocierii. Membrii Băncii populare „**Fraga**" îi împuternicesc, pentru a le reprezenta interesele, pe avocaţii Iustin Pop, Virgil Olariu,

---

[313] Pentru libertate şi unitate naţională...p. 291-295. Doc. nr. 161.
[314] Ibidem.
[315] Istoria Românilor, vol. VII, tom. II, Bucureşti, 2003, p. 296.
[316] Ibidem.
[317] DJHAN, Fond Tribunalul judeţului Hunedoara, Dosar 1/1913, f. 13-15.
[318] Transilvania, Anul XLIV, nr. IV-V, iulie-septembrie 1913, p. 393.
[319] Ibidem, p. 394.
[320] DJHAN, Fond Tribunalul judeţului Hunedoara, Dosar 3/1913, f. 13-15.
[321] Ibidem, f. 12.
[322] Ibidem, f. 7-9.
[323] Ibidem.
[324] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Oncu Nerva şi Pop Ioan[325]. În urma depunerii actelor de înfiinţare, împreună cu proiectul de statute, Tribunalul din Deva aprobă înfiinţarea băncii sub numele de „Fraga", la 8 septembrie 1913[326].

Declanşarea primului război mondial a dereglat viaţa cotidiană a satului. Prin mobilizarea învăţătorului **Ioan Micu** şi a unui mare număr de bărbaţi, aflaţi în floarea vârstei, activitatea şcolii încetează iar lucrările agricole şi gospodăreşti stagnează. În acelaşi timp se reduc sau chiar încetează prestaţiile cetăţenilor către comună şi stat. Activitatea bisericii cunoaşte dificultăţi în urma rechiziţionării celor două clopote. Copii de şcoală din clasele superioare sunt reţinuţi acasă pentru a fi folosiţi la muncile din gospodărie, iar ceilalţi sunt angrenaţi în tot felul de acţiuni pentru colectarea unor materiale pentru economia de război, frunze de mur, de gorun, de dud etc. La 10 septembrie 1914, preotul Iosif Costea întocmea un tabel cu bărbaţii satului care urmau să fie mobilizaţi. Tabelul care se intitula „**Conspect despre toţi cei îndatoraţi la serviciul militar şi sunt chemaţi sub arme din parohia gr[eco] or[todoxă] Vaca, pretura Brad, comitatul Hunedoarei**" cuprindea numele următorilor 42 de bărbaţi[327]:

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Vârsta	Căsătorit sau nu	Numărul copiilor	Obs.
1	Avram Petru I Crăciun	36	căsătorit	5	
2	Brăcila Ioan	28	Da	2	
3	Lupea Tănase	22	Nu	-	
4	Lupea Ioan I Todor	26	Căsătorit	-	
5	Trifa Ioan	27	Da	1	
6	Stanciu Petru	30	Da	5	
7	Golda Nicolae I Nicolae	26	Da	-	
8	Manea Petru I Petru	28	Da	1	
9	Manea Ioan I Ioan	30	Da	1	
10	Manea Petru I Ioan	24	Nu	-	
11	Cor Petru	24	Da	1	
12	Cor Tănase	27	Da	1	
13	Magdalina Ioan	26	Nu	-	
14	Avram Nicolae	27	Da	1	
15	Vişa Petru I Petru	21	Nu	-	
16	Filip Nicolae	28	Da	1	
17	Bucium Nicolae	28	Da	-	
18	Niţa Ioan	24	Nu	-	
19	Ianc Nicolae	36	Da	-	
20	Bracila Petru	23	Nu	-	
21	Lupea Petru I Ioan	21	Nu	-	
22	Dan Ioan	30	Da	4	
23	Neaga Ioan I Ioan	22	Nu	-	
24	Bârna Iosif	27	Căsătorit	1	
25	Golda Ioan I Ioan	26	Nu	-	
26	Vlad Tănase	23	Nu	-	

[325] Ibidem, f. 14-15.
[326] Ibidem, f. 18.
[327] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1914, f. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

27	Faur Ioan	42	Căsătorit	5	
28	Cleşiu Ioan	36	Da	4	
29	Manea Ioan recte Neaga	32	Da	2	
30	Ionuţ Petru	21	Nu	-	
31	Golda Lazăr	25	Nu	-	
32	Micu Ioan, învăţător	28	Căsătorit	-	
33	Avram George l Dănilă	25	Da	1	
34	Indrei Nicolae	25	Nu	-	
35	Indrei Ioan	35	Căsătorit	2	
36	Indrei Petru	27	Nu	-	
37	Cor Nicolae	27	Căsătorit	1	
38	Avram Ioan l Dănilă	30	Da	3	
39	Faur George	30	Da	2	
40	Tulea Lazăr	40	Da	-	
41	Alexa Nicolae	27	Da	1	
42	Cor Miron	28	Da	-	

Dintre cei 42 de bărbaţi mobilizaţi şi trimişi pe fronturile de luptă din Italia şi Galiţia, în septembrie 1914, şi alţii mobilizaţi în anii următori, 22 au căzut ucişi de gloanţele inamicului pe diferite câmpuri de luptă. Din păcate, idealul pentru care au luptat era străin poporului din care făceau parte. Numele lor a fost consemnat în cronica parohiei Crişan de către preotul Alexandru Fugătă. Au căzut eroic pe diferitele fronturi: **Bârna Iosif a Culăiţii**, **Neaga Ioan l Concel**, **Faur Ioan l Fauruţ**, **Vlad Tănase a Medri**, **Magdalina Ioan l Ioan**, **Cor Nicolae l Gheorghe**, **Bârna Lazăr l Cocoş**, **Avram Antonie l Pista**, **Avram Gheorghe l Pista**, **Bârna Petru l Cocoş**, **Lazăr Gheorghe a Dolichi**, **Lup Nicolae l Avram**, **Indrei Lazăr l Ioan**, **Indrei Ioan l Iov**, **Josan Tănase l Petru**, **Indrei Petru l Iov**, **Avram Petru a Samfiri**, **Iosif Bârna l Costan**, **Vişa Petru l Dumancu** şi **Avram Todor a Ani**[328].

Numele lor a fost înscris pe soclul Monumentului lui Gheorghe Crişan, ridicat de către comunitatea satului în anul 1929. Pe soclul Monumentului lui Crişan este scris numele următorilor eroi: **Avram Antonie**, **Avram Petru**, **Avram Gheorghe**, **Avram Teodor**, **Bârna Ioan**, **Bârna Lazăr**, **Bârna Iosif**, **Bârna Petru**, **Cor Nicolae**, **Faur Ioan**, **Indrei Lazăr**, **Indrei Ioan**, **Indrei Petru**, **Josan Tănase**, **Lazăr Gheorghe**, **Lup Nicolae**, **Magdalina Ioan**, **Neaga Ioan**, **Vişa Petru** şi **Vlad Tănase**. În fiecare an de Ziua eroilor preotul din sat organiza o ceremonie religioasă, la care luau parte membrii familiilor celor căzuţi şi un mare număr de credincioşi. După instaurarea comunismului comemorarea lui Gheorghe Crişan şi a eroilor din primul război mondial s-a interzis a se mai comemora în acest mod. După anul 1989, din nou pentru comemorarea lor se ridică un parastas şi se săvârşeşte o slujbă de pomenire.

Un moment istoric deosebit pentru satul Crişan a fost cel al primului război mondial şi apoi al pregătirii Marii Adunări Naţionale, din 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia. Zărăndenii au participat în număr mare la lupta pentru realizarea Marii Uniri. În satul Vaca, în toamna anului 1918 s-a format Consiliul Naţional avându-l ca preşedinte pe **Tănase Cor**[329]. Acţiunea revoluţionară a locuitorilor din sat a avut de suferit din cauza

[328] Casa parohială Crişan, Cronica parohială,...p. 15.
[329] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 102/1931, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

îmbolnăvirii preotului titular Iosif Costea[330] cât şi a mobilizării învățătorului Ioan Micu. Nici preotul înlocuitor Ioan Rusu nu stătea mai bine cu sănătatea, fiind bătrân şi bolnav. De altfel el va înceta din viață la 12 ianuarie 1920[331]. În această situație rolul de mobilizator al cetățenilor satului pentru mărețul eveniment a revenit unuia dintre cei mai destoinici gospodari, lui **Tănase Cor**.

În aceeaşi toamnă a anului 1918 s-a format în sat şi o Gardă Națională alcătuită din soldații reveniți de pe front şi al cărei comandant a fost acelaşi Tănase Cor[332]. Cor Tănase a fost mobilizat în septembrie 1914, la vârsta de 27 ani, fiind născut în anul 1887. Era căsătorit şi avea 1 copil[333]. După desființarea Consiliilor şi a Gărzilor naționale, Cor Tănase a continuat să activeze în cadrul comunei, numărându-se printre gospodarii de frunte. Nu era atât de bine situat din punct de vedere material încât să-şi poată plăti garanția cerută pentru postul de casier comunal. Drept urmare Comisia interimară a comunei îl considera demisionat „pe D-l Cor Tănase pe data de 20 iulie 1931[334]. Documentele îl mai amintesc şi la 3 ianuarie 1941, când îl însoțea pe Bârna Viorel, la sediul preturii din Brad, pentru a depune plângerea împotriva primarului Iancu Ilie[335].

După lăsarea la vatră a foştilor voluntari urma să se plătească acestora aşa zisa primă de demobilizare. În august 1919, pretura din Baia de Criş cerea prefecturii județului „a se lua dispoziții pentru plătirea primei de demobilizare"[336]. Prefectul județului Hunedoara, Toma Vasinca, notează pe adresa preturii „a se comunica că am intervenit la Sibiu"[337]. Dar pretorul Oncu, cere urgent, printr-o telegramă: „Vă rog a lua dispoziții ca, competințele soldaților pentru demobilizare să se solvească numaidecât pentru liniştea publică"[338].

În fața cererilor imperative ale preturilor din județ, prefectura se adresează Consiliului Dirigent, la 19 august 1919, rugând a se lua măsuri pentru trimiterea banilor „de demobilizare şi ajutoarelor de război din județul Hunedoara, căci din cauza aceasta sunt mari nemulțumirile. Dacă din cauza aceasta vor degenera nemulțumirile, eu nu pot lua responsabilitatea pentru urmări. Prefect, Dr. Vasinca"[339].

La 18 septembrie 1919, Directorul financiar al prefecturii, Dr. Velțianu, îl informa pe prefectul Vasinca că în răspunsul Consiliului Dirigent, resortul finanțelor, s-a comunicat că „pentru spesele de demobilizare, suma cerută nu s-a putut acorda"[340]. Între timp, Comanda din Sibiu înştiința prefectul județului Hunedoara că „prin mandat poştal s-au trimis astăzi, suma de coroane 18.200, care sumă, conform tabloului anexat să o

---

[330] Ibidem, Colecția Registre de stare civilă. Protocolul pentru însămnarea morților pe sama bisericii neunite din Vaca, Sibiu, 1811, p. 68. Preotul Iosif Costea a încetat din viață la 17 noiembrie 1918.
[331] Ibidem, p. 71.
[332] Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 102/1931, f. 2.
[333] Ibidem, Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1914, f. 31.
[334] Ibidem Pretura plasei Brad, Dosar 2/1931, f. 34-35.
[335] Ibidem, Dosar 1/1940, f. 57.
[336] Ibidem, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 180/1919, f. 1.
[337] Ibidem.
[338] Ibidem, f. 2.
[339] Ibidem, f. 3.
[340] Ibidem, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

distribuiți prin forurile administrative, celor cuprinşi în tablou"[341]. Tabelul anexat de Comanda din Sibiu cuprindea următoarele plase: Deva (1.800 coroane), Haţeg (2.200), Hunedoara (800), Orăştie (3.800), Geoagiu (2.200), Ilia (4.000), Pui (2.200), Brad (600) şi Baia de Criş (400)[342]. La 27 septembrie 1919, prefectul Toma Vasinca expedia către pretorii din judeţ, copia adresei Batalionului de Etape nr. 2 Alba Iulia, prin care se cerea „încunoştinţarea tuturor voluntarilor demobilizaţi din Regimentul 2 Alba Iulia, făcându-i atenţi că neprezentarea la termen aduce cu sine pierderea dreptului la primirea primei de demobilizare"[343].

Batalionul de Etape nr. 2 Alba Iulia revine cu o nouă adresă către prefectura judeţului prin care comunica că în urma aprobării de către Consiliul Dirigent a plăţii „primei de demobilizare să se comunice primăriilor ca toţi voluntarii demobilizaţi din Regimentul 2 Alba Iulia să se prezinte la sediul Corpului Deva cu biletul de demobilizare, pentru a primi suma de 360 coroane, şi anume judeţul Hunedoara de la 1-5 octombrie"[344]. Cu toate aceste demersuri banii nu erau plătiţi nici la sfârşitul lunii octombrie 1919. Comandantul Batalionului de Etape nr. 2 Alba Iulia, maiorul Muţiu, expedia o telegramă către Prefectura judeţului Hunedoara, în care anunţa că „termenul pentru achitarea primei de demobilizare a foştilor voluntari în Regimentul nr. 2 Alba Iulia se prelungeşte până la 10 noiembrie 1919"[345].

După război familiile celor căzuţi pe front cât şi a celor mobilizaţi au fost propuse pe listele de împroprietărire. Cercetând aceste liste vom afla noi date referitoare la familia celor mobilizaţi, situaţia lor materială etc. La începutul lui aprilie 1922, Comisia de Ocol pentru împroprietărire Brad, alcătuită din Dr. Cornel Glava, preşedinte, Atanasiu Vasiliu, agronomul regional şi Cantemir Boneu, reprezentantul Casei centrale a împroprietăririi şi-a început activitatea.

Din partea comisiei s-a deplasat în comuna Vaca Dr. Cornel Glava, pentru întocmirea proceselor verbale individuale de împroprietărire a celor îndreptăţiţi[346]. Comisia şi-a „început lucrările în ziua de 6 aprilie 1922, la 9 ore a[nte] m[eridian] şi continuând până la ora 3 p[ost] m[eridian] a dresat de tot 38 procese verbale individuale şi anume 1-38, dintre care 37 şi 38 nu cad sub incidenţa legii"[347].

În 8 aprilie 1922, după deschiderea şedinţei, „preşedintele Glava prezintă tabloul celor îndreptăţiţi la împroprietărire din comuna Vaca, pregătit de către Comitetul local împreună cu procesele verbale individuale şi procesul verbal general, luate la faţa locului, din partea preşedintelui în zilele de 6 aprilie 1922 şi comunicând că în contra nici unei poziţii nu s-a insinuat protest şi pune în dezbatere acest tablou, împreună cu toate datele adunate la faţa locului şi cere enunţarea hotărârii în chestia tabloului"[348].

La 12 aprilie 1922, Comisia de Ocol comunica Primăriei Vaca, hotărârea sa, pentru a fi afişată 15 zile, conform articolului 137 din Regulamentul de aplicare al Legii

---

[341] Ibidem, f. 11.
[342] Ibidem.
[343] Ibidem, f. 6.
[344] Ibidem, f. 7.
[345] Ibidem, f. 8.
[346] Ibidem, Fond Judecîtoria Brad, Dosar 16/1922, f. 2-3.
[347] Ibidem.
[348] Ibidem, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru Reforma Agrară[349]. După expirarea termenului de afişare de 15 zile, Primăria urma să trimită Comisiei de Ocol pentru împroprietărire Brad „un proces verbal prin care se va constata data şi durata afişării"[350]. Eventualele contestaţii contra hotărârii Comisiei de Ocol se vor face sub formă de apel şi vor fi adresate către Comisiunea Judeţeană pentru împroprietărire"[351]. În continuare vom prezenta cele 36 de procese individuale de împroprietărire a familiei eroilor şi a veteranilor de război, din comuna Vaca, întocmite, la 6 aprilie 1922, de către Dr. Cornel Glava:

1. Filip Nicolae l Irimie.

1. Locul unde domiciliază:	Vaca.
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	35 ani.
4. A luat sau nu parte la război	Da.
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el	3 (soţia şi 2 copii).
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	Este. document n-a se va arăta prezentat.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este.
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	-
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	1 iugăr
b. Proprietatea soţiei	nu are
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări, ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Se certifică de noi că datele cuprinse mai sus, luate de la faţa locului, împreună cu oamenii de încredere, corespund adevărului, drept care am dresat prezentul proces verbal, semnat de doi oameni de încredere şi cel interesat.

Preşedintele comisiunii — Interesatul
Dr. Glava — Nu s-a prezentat

Oameni de încredere
Ioan Golda, Trifa Ioan

[349] Ibidem, f. 4.
[350] Ibidem.
[351] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Filip Petru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca.
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	38 ani.
4. A luat sau nu parte la războiu	Da.
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el	4 (soţia şi 3 copii).
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	Este, document n-a prezentat.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este.
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	Nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soţiei	nu are
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Se certifică de noi că datele cuprinse mai sus, luate de la faţa locului, împreună cu oamenii de încredere, corespund adevărului, drept care am dresat prezentul proces verbal, semnat de doi oameni de încredere şi cel interesat.

Preşedintele comisiunii	Interesatul
Dr. Glava	Nu s-a prezentat

Oameni de încredere
Ioan Golda, Trifa Ioan

3. Magdalina Ioan I Ioan
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	37 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da.
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el	1 (soţia).
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	Este, document n-a prezentat.

https://biblioteca-digitala.ro

8. Este sau nu capabil a munci pământul — Este.
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? Nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală — 2 iugăre
b. Proprietatea soţiei — 800 st. p.
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului -
18.Câte vite posedă pe specii — nu are
19. Ce unelte agricole posedă — nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă — Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Dispărut

4. Descendenţii minori ai lui Bârna Iosif lui Nicolae
Căzut în război.

1. Locul unde domiciliază: Vaca
2. Profesiunea Econom.
3. Etatea -
4. A luat sau nu parte la război -
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) -
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el -
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului
8. Este sau nu capabil a munci pământul -
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? -
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui – Bârna Viorel de 8 ani, tutore mama lui, născută Salvina Ianc -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală — 1 iugăr
b. Proprietatea soţiei -
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului -

https://biblioteca-digitala.ro

18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

5. **Descendenţii minori ai lui Doţ Iuon**
Căzut în război.

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Economi.
3. Etatea	-
4. A luat sau nu parte la război	-
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	-
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	
8. Este sau nu capabil a munci pământul	-
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	-
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui – Sunt 4 copii minori, tutore mama lor.	
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	6 iugăre
b. Proprietatea soţiei	-
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	1 vacă
19. Ce unelte agricole posedă	1 car, plug, grapă
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

6. Manea Petru I Petru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	35 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da

https://biblioteca-digitala.ro

6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

7. Avram Gheorghe

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-

https://biblioteca-digitala.ro

17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală — 4 iugăre
b. Proprietatea soţiei — 2 iugăre
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului -
18.Câte vite posedă pe specii — nu are
19. Ce unelte agricole posedă — nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă — Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

8. Brătila Ioan

1. Locul unde domiciliază: Vaca
2. Profesiunea Econom.
3. Etatea 35 ani
4. A luat sau nu parte la războiu Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el 2 (soţia şi 1 copil)
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul este
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în războiu şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în războiu -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală — 3 iugăre
b. Proprietatea soţiei — nu are
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului -
18.Câte vite posedă pe specii — nu are
19. Ce unelte agricole posedă — nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă — Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

https://biblioteca-digitala.ro

9. Trifa Iuon l Petru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul este	
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în războiu	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	Voieşte a se coloniza
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Trifa Ioan l Petru

10. Golda George l Gligor

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	29 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul este	
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-

https://biblioteca-digitala.ro

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soţiei	nu are
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	2 juninci
19. Ce unelte agricole posedă	1 car
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

11. Clej Iuon a Istini

1. Locul unde domiciliază:	Vaca (de prezent dus în Vechiul Regat)
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	45 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el	7 (soţia şi 6 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soţiei	nu are
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

https://biblioteca-digitala.ro

12. Huț Iosif

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în războiu	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă. în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

13. Trifa Petru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-

https://biblioteca-digitala.ro

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soţiei	-
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

14. Magdalina Tanase

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	29 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	Este.Acte doveditoare n-a produs.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Nu, deoarece n-are o mână
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soţiei	-
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	2 boi
19. Ce unelte agricole posedă	1 car
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 şură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

https://biblioteca-digitala.ro

15. Pavelesc George

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	44 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	Este.Acte doveditoare n-a produs.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în războiu	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	Nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie.
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

16. Costina Iuon I Mihăilă

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	33 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu

https://biblioteca-digitala.ro

13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	Nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

17. Grof George

1. Locul unde domiciliază:	Vaca. De prezent în Vechiul regat
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	60 ani
4. A luat sau nu parte la război	Nu
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	nu are
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

https://biblioteca-digitala.ro

18. Iezan Iuon l Dumitru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca. De prezent în Vechiul Regat
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	58 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Nu
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul expropriерii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în războiu	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort. descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	1 iugăr
b. Proprietatea soției	2 iugăre
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie.
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

19. Golda Nicolae l Adam

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Ziler
3. Etatea	25 ani
4. A luat sau nu parte la războiu	Nu
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	Nu
7. Este sau nu invalid de războiu ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul expropriерii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în războiu și numele tutorelui	-

https://biblioteca-digitala.ro

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori
au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală Nu are
b. Proprietatea soţiei -
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului 2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Nu s-a prezentat

20. Indrei Iuon I Iov
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază: -
2. Profesiunea -
3. Etatea 45 ani
4. A luat sau nu parte la război Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el 2 (soţia şi 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta
autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război
şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război Da
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el 1 (soţia)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta
autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul este
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ? nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război
şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori
au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:

https://biblioteca-digitala.ro

a. Proprietate personală — nu are
b. Proprietatea soției — 800 stj. p.
c. Proprietatea părinților îndreptățitului -
18.Câte vite posedă pe specii — nu are
19. Ce unelte agricole posedă — nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă — nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Dispărut

21. Avram George l Petru
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază: -
2. Profesiunea -
3. Etatea 33 ani
4. A luat sau nu parte la război Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el -
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:
a. Proprietate personală — nu are
b. Proprietatea soției -
c. Proprietatea părinților îndreptățitului — nu are
18.Câte vite posedă pe specii — nu are
19. Ce unelte agricole posedă — nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă — nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Dispărut

https://biblioteca-digitala.ro

22. Avram Antoniu I Petru
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	-
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Dispărut

23. Bârna Lazăr I. Iuon
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-

https://biblioteca-digitala.ro

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori
au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală nu are
b. Proprietatea soţiei -
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului -
18.Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă -
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Dispărut

24. Vişa Petru I Petru
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază: -
2. Profesiunea -
3. Etatea 30 ani
4. A luat sau nu parte la război Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) Nu
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el -
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta
autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război
şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori
au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală nu are
b. Proprietatea soţiei -
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului -
18.Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă -
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Dispărut

https://biblioteca-digitala.ro

25. Lazăr Nicolae I Nicolae
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	-
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Dispărut

26. Josan Tănase I Nicolae
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu

https://biblioteca-digitala.ro

13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:
a. Proprietate personală nu are
b. Proprietatea soției -
c. Proprietatea părinților îndreptățitului 2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul Dispărut

27. Bârna Iuon I Iuon
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază: -
2. Profesiunea -
3. Etatea 30 ani
4. A luat sau nu parte la război Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el -
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:
a. Proprietate personală nu are
b. Proprietatea soției -
c. Proprietatea părinților îndreptățitului 2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? -
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul Dispărut

https://biblioteca-digitala.ro

28. Bârna Petru I Petru
Decedat fără descendenți

29. Neaga Ioan I. Ioan Concel
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	30 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război şi numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	800 stj. p.
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	-
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Dispărut

30. Avram Petru I Nicolae
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	28 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-

https://biblioteca-digitala.ro

10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală nu are
b. Proprietatea soţiei -
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul
Dispărut

31. Vlad Tănase l Iuon
Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază: -
2. Profesiunea -
3. Etatea 30 ani
4. A luat sau nu parte la război Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) Nu
6. Numărul membrilor familiei susţinuţi de el -
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată? nu
13. Numele descendenţilor minori a celui căzut în război şi numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenţii minori au sau nu susţinători şi care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:
a. Proprietate personală nu are
b. Proprietatea soţiei -
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului 2 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?

https://biblioteca-digitala.ro

23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu Interesatul Dispărut

32. Pavel Iuon l Iuon – Necunoscut

33. Descendenții minori a lui Cor Nicolae l George
Căzut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	econom
3. Etatea	-
4. A luat sau nu parte la războ	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de războ ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. şi data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moşie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moşie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moşie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război şi numele tutorelui:	Cor Nicolae de 8 ani, tutore mama lui n.Sima Salvina
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat şi de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători şi care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	5 iugăre
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	are, 500 stj. p.
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu Interesatul Nu s-a prezentat

34. Lupesc Nicolae l. Avram – necunoscut

35. Golda Iuon l Ambrozie

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom
3. Etatea	38 ani

https://biblioteca-digitala.ro

4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2, soția și 1 copil
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	800 stj. p.
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	800 stj. p.
18.Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	Voieşte a se coloniza
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Golda Ioan

36. Golda Iuon I Nicolae

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	econom
3. Etatea	39 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	4, soția și 3 copii
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	Este, Comisia 10 med. milit. Corp 7 armată, Bilet de reformă definitivă, nr. 239 din 25 decembrie 1919.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-

https://biblioteca-digitala.ro

17. Cât pământ posedă, în iugăre şi stânjeni pătraţi ca:	
a. Proprietate personală	5 iugăre
b. Proprietatea soţiei	nu are
c. Proprietatea părinţilor îndreptăţitului	-
18.Câte vite posedă pe specii	2 boi, 1 vacă
19. Ce unelte agricole posedă	1 car, plug, grapă
20. Are sau nu gospodărie întemeiată şi din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă şi cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	Voieşte a se coloniza
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul
Ioan Golda

Dintre cei 36 participanţi la războiu, înscrişi în listă, 2 sunt necunoscuţi, Pavel Iuon l Iuon şi Lupesc Nicolae l. Avram[352]. Dintre restul de 34, veterani sau membri ai familiilor celor căzuţi pe front s-au prezentat în faţa comisiei doar **Trifa Ioan l Petru**, **Golda Ioan l Ambrozie** şi **Golda Ioan l Nicolae**, care au răspuns că „*voiesc a se coloniza*"[353].

Din cercetările comisiei se desprinde concluzia că satul Vaca (Crişan) nu dispunea de pământul necesar pentru aplicarea reformei agrare. Situaţia materială a celor cuprinşi în listă era dintre cele mai mizere. Un număr de 16 persoane nu dispuneau de casă, 7 aveau câte o casă cu o singură odaie, şi numai 11 persoane, dispun, pe lângă casa cu o singură odaie, şi de şură cu grajd. La fel de gravă era situaţia lor şi în ceea ce priveşte proprietatea pământului.

Suprafaţa de pământ ce revenea unei familii era insuficientă pentru a-i asigura un trai decent. Dintre cei 34 (din totalul de 38 chestionaţi, 2 fiind necunoscuţi iar alţi doi morţi fără urmaşi), 16 nu dispun de pământ, 3 au câte un iugăr, 7 câte 2 iugăre şi alţi 4 câte 3 iugăre. Doar 4 familii dispun de o suprafaţă de pământ mai mare de 3 iugăre. Aceştia sunt: **Avram George** (4 iugăre, plus 2 iugăre soţia), **Indrei Iuon l Iov** şi **Golda Iuon l Nicolae** (câte 5 iugăre) şi numai descendenţii lui **Doţ Iuon** dispuneau de 6 iugăre.

La fel de gravă este situaţia lor şi din punct de vedere al animalelor de tracţiune şi al atelajelor (car, plug, grapă). Dintre cei 34, un număr de 30 nu dispuneau de asemenea mijloace pentru lucrul pământului. Doar 4 familii aveau asemenea unelte dintre care două dispuneau de câte un car (**Golda George l Gligor**, **Magdalina Tănase**), iar alte două, respectiv descendenţii lui **Doţ Iuon** şi **Golda Iuon l Nicolae**, aveau car, plug şi grapă.

Aceeaşi situaţie gravă rezultă şi în urma chestionării animalelor de care dispun. Un număr de 30 nu au nici un fel de vite, o familie are o vacă, alta 2 juninci, şi numai două familii dispun de animale de tracţiune. Este cazul lui **Magdalina Tănase** ce are doi boi şi a lui **Golda Iuon l Nicolae** ce dispune de 2 boi şi 1 vacă[354].

Comisia de Ocol pentru împroprietărire din Brad verifică tabelul celor îndreptăţiţi la împroprietărire cu unele modificări. „Se omit **Indrei Petru l Iov** şi **Bârna Petru l Petru**, conscrişi în procesele verbale individuale nr. 21 şi 30, pe motivul că în răstimp au

[352] DJHAN, Fond Judecătoria Brad, Dosar 16/1922, f. 38 şi 40.
[353] Ibidem, f. 13, 41 şi 42.
[354] Ibidem, f. 18 şi 42.

https://biblioteca-digitala.ro

decedat fără descendenți[355]. Apoi Comisia întocmește următorul tablou de împroprietărire care va suferi unele modificări ulterior:

Tablou de împroprietărire[356]

Categoria I.

Golda Iuon I Nicolae
Descendenții minori a lui Doț Iuon
Descendenții minori ai lui Cor Nicolae I George
Descendenții minori ai lui Bârna Iosif I. Nicolae

Categoria a II-a

Clej Iuon a Istini
Trifa Petru
Filip Petru
Filip Nicolae I Irimie
Manea Petru I Petru
Trifa Iuon I Petru
Huț Iosif
Indrei Iuon I Iov
Golda Iuon I Ambrozie
Brătila Iuon
Avram George
Golda George I Gheorghe
Magdalina Iuon I Iuon
Bucium Nicolae

Categoria a IV-a

Pavelesc George
Avram George I Petru
Costina Iuon I Mihăilă
Vișa Petru I Petru
Neaga Iuon I Iuon Concel
Bârna Iuon I Iuon
Vlad Tănase I Iuon
Magdalina Tănase
Avram Petru I Nicolae
Avram Antoniu I Petru
Bârna Lazăr I Iuon
Lazăr Nicolae I Nicolae
Josan Tănase I Nicolae

Categoria a VI-a

Iezan Iuon I Dumitru
Grof George

Categoria a VII-a

Golda Nicolae I Adam.

---

[355] Ibidem, f. 49.
[356] Ibidem, f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

Comisia Județeană pentru împroprietărire, alcătuită din judecătorul Emil Cămărăşescu, preşedinte, Teodor Oroveanu, consilier agricol şi Romul Popa, secretar, definitiva „tabloul de împroprietărire a sătenilor din comuna Vaca, întocmit de Comisia de Ocol pentru împroprietărire din Brad[357]. Comisia județeană „stabileşte în mod definitiv tabloul de împroprietărire al sătenilor din comuna Vaca, care se încheie cu următoarele categorii şi numere de înscrişi"[358]:

Categoria I-a	4	Categoria a VI-a	2
Categoria a II-a	14	Categoria a VII-a	1
Categoria a III-a	-	Categoria a VIII-a	-
Categoria a IV	13	Categoria a IX-a	-
Categoria a V-a	-		

Comisia de Ocol, în şedința din 10 noiembrie 1925 fixa lotul tip în comuna Vaca la 2 iugăre, din cauză „că este puțin pământ la dispoziție pentru împroprietărire"[359]. Hotărârea comisiei este comunicată primăriei din satul Vaca la 13 noiembrie 1925[360]. Peste 5 ani Comisia de Ocol pentru împroprietărire Brad, mai primeşte o solicitare şi din partea lui **Golda Toader l Lepădat** pentru a fi inclus în lista de împroprietărire.

„D-le agronom, Brad.

Subsemnatul vă rog să binevoiți a mă trece şi pe mine pe tabloul de împroprietărire a comunei Vaca deoarece când s-a întocmit nu mă aflam în comună. Rămân în speranția că îmi veți satisface cererea, semnez.

Vaca 28 mai 1927.

Cu deosebită stimă,
Golda Todor Lăpădat[361].

Golda Todor l Lepădat îşi motiva absența prin faptul că între anii 1913-1921 a fost în America[362]. Luând în discuție cererea sa, Comisia de ocol hotărăşte „înscrierea în tabloul îndreptățiților pentru împroprietărire a Comunei Vaca, pe Golda Todor l Lepădat, în categoria a VIII-a, sub nr. curent 1"[363]. Beneficiind de prevederile legii şi învățătorul **Marin Popa** cerea ca în baza articolului 159 din Legea învățământului primar, promulgată din 24 iulie 1924, să se exproprieze de la „**Golda Lina**, **Magdalina Petru** şi Biserica din Vaca pentru împroprietărirea mea cu 10 ha pământ"[364]. La rândul său, învățătorul **Marin Popa** solicita cele 10 ha de teren în virtutea faptului că s-a angajat

[357] Ibidem, f. 52.
[358] Ibidem.
[359] Ibidem, f. 73.
[360] Ibidem.
[361] Ibidem, f. 70.
[362] Ibidem, f. 68.
[363] Ibidem, f. 67.
[364] Ibidem, Dosar 1/1922, f. 85.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru „totdeauna că rămân în ținutul Ardealului"[365]. Tot acum și Direcțiunea școlii din sat solicită să fie împroprietărită școala cu un teren pentru „construcții și experiență"[366].

Aceeași Comisie de împroprietărire analizează și posibilitatea înființării unor pășuni comunale. Din partea sătenilor participă la aceste discuții, primarul Lupea Nicolae și Golda Iuon[367]. După o analiză amănunțită a tuturor posibilităților de înființare a unor astfel de pășuni, președintele comisiei, Dr. Cornel Glava, aduce la cunoștința sătenilor că în această comună „nu sunt pășuni comunale existente ca atari"[368].

Comisia a luat în considerare că „această comună este situată în regiune de deal, iar ocupația principală a locuitorilor este creșterea vitelor" și ajunge la concluzia că pentru fiecare dintre cele 180 familii ar fi necesare câte „10 iugăre pășune, așa că întreaga suprafață necesară ar fi de 1.800 iugăre"[369]. În consecință, Comisia enunța că „pe teritoriul comunei neexistând terenuri prescrise în articolul 24 al legii, izlaz comunal nu se poate înființa"[370]. Totuși propune exproprierea terenurilor sterile de la „**Aldiosul**", „**Spinerosul**", „**Jurconi**", „**Pestravul**", „**Urzicos**", „**Dealul Mărului**" și „**Teiuș**", pentru a fi împădurite.

Delegații sătenilor, primarul **Lupea Nicolae** și **Ioan Golda** nu acceptă această variantă și cer ca să li se „permită ca în timp de 10 ani să împădurească fiecare proprietar însăși terenul său neproductiv și numai întrucât nu ar îndeplini careva proprietar împădurirea să se aplice față de acela articolul 18 din Lege"[371]. La 9 iunie 1922, cu ocazia adunării datelor pentru evaluarea prețului pământului. Comisia a stabilit următoarele categorii de pământ și păduri:

Arător.	Calitatea I-a	pe iugăr	800 lei
	Calitatea a II-a	pe iugăr	400 lei
	Calitatea a III-a	pe iugăr	200 lei
	Calitatea a IV-a	pe iugăr	100 lei
Fânaț.	Calitatea I-a	pe iugăr	800 lei
	Calitatea a II-a	pe iugăr	400 lei
	Calitatea a III-a	pe iugăr	200 lei
	Calitatea a IV-a	pe iugăr	100 lei
Pășune	Calitatea I-a	pe iugăr	-
	Calitatea a II-a	pe iugăr	-
	Calitatea a III-a	pe iugăr	50 lei
	Calitatea a IV-a	pe iugăr	25 lei

Categoria I, Pădure de gorun

Calitatea prima, mai veche de 40 ani, de la 1.500-2.000 lei/iugăr
Calitatea a II-a, de la 20- 40 ani de la 1.000 – 1.500 lei/iugăr
Calitatea a III-a, între 5 la 20 ani, de la 120 – 1.000 lei/iugăr
Calitatea a IV-a, sub 5 ani, de la 80 – 120 lei/iugăr

---

[365] Ibidem.
[366] Ibidem, f. 116.
[367] Ibidem,Dosar 16/1922, f. 42-43.
[368] Ibidem.
[369] Ibidem.
[370] Ibidem.
[371] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Categoria a II-a, Pădure de fag

Calitatea prima, mai veche de 40 ani, de la 1.000 – 1.400 lei/iugăr
Calitatea a II-a, între 20 – 40 ani, de la 600 – 1.000 lei/iugăr
Calitatea a III-a, între 5 – 20 ani, de la 100 – 600 lei/iugăr
Calitatea a IV-a, sub 5 ani, de la 60 – 100 lei/iugăr

Categoria a III-a, Alte păduri, fără gorun şi fag

Calitatea prima, mai veche de 40 ani, de la 500 – 800 lei/iugăr
Calitatea a II-a, între 20 – 40 ani, de la 12o – 500 lei/iugăr
Calitatea a III-a, între 5 – 20 ani, de la 50 – 120 lei/iugăr
Calitatea a IV-a, sub 5 ani, de la 30 – 50 lei/iugăr

Terenuri neproductive, 5 lei/iugăr[372].

În cazuri de arendare a unor terenuri sau păduri se va avea în vedere „suma corespunzătoare al preţului propus după calităţi”[373]. Aceeaşi Comisie ia în discuţie, încheind, la 10 iunie 1922, un proces verbal privind chestiunea înfiinţării pădurilor comunale. Preşedintele comisiei, Dr. Cornel Glava aduce în dezbatere problema înfiinţării pădurilor comunale pentru comuna Vaca, arătând că din datele aflate la dispoziţia comisiei cât şi din informările celor prezenţi, se constată că „în această comună nu sunt păduri comunale existente”[374]. Din analiza datelor se constată că în această comună sunt 180 fumuri şi conform articolului 33 din Regulament „pentru fiecare cap de familie este necesar 5 iugăre pădure, aşa că întreaga suprafaţă necesară ar fi de 900 iugăre pădure”[375].

Comisia mai constată că pe teritoriul comunei nu există „nici pădure comunală, nici urbarială, nici composesorală şi nici păduri care au caracterul de pădure comunală”[376]. „Nu există, mai departe nici păduri care să se poată expropria, conform articolului 6 şi nici păduri ale statului, ba nici a particularilor care ar întrece limita prescrisă în articolul 32, punctul 6 al Legii pentru reforma agrară şi al Regulamentului”[377].

În situaţia aceasta cei prezenţi, din partea Comisiei, Dr. Glava, I, Stănciulescu şi C. Boneu, iar din partea satului, primarul **Lupea Nicolae** şi **Golda Ioan**, cad de acord că singura pădure care ar cădea „sub expropriere şi de unde ar fi prevăzută această comună”, este pădurea erariului de pe teritoriul comunei Valea Brad şi cer ca „din acea pădure să fie prevăzută comuna cu un teritoriu potrivit”[378]. Această hotărâre a Comisiei de Ocol este afişată la Primăria comunei Vaca de la 23 aprilie până la 7 mai 1922. Întrucât nu s-au adus nici un fel de obiecţiuni sau apeluri s-a întocmit procesul verbal, din data de 8 mai 1922, semnat de către Ludovic Szabo, secretarul comitetului local şi **Lupea Nicolae** în calitate de Preşedinte al Comitetului local[379].

La 4 martie 1925 s-a împroprietărit comuna Vaca cu o suprafaţă de 15 iugăre, 1.504 stânjini pătraţi, corespunzând numărului topografic 3.002 din comuna Valea

[372] Ibidem, f. 45-46.
[373] Ibidem.
[374] Ibidem, f. 47.
[375] Ibidem.
[376] Ibidem.
[377] Ibidem.
[378] Ibidem.
[379] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Brad[380]. Suprafața de pădure era insuficientă ceea ce determină conducerea comunei să continue să solicite obținerea unei suprafețe mai mari de pădure. Abia la 15 mai 1941, primarul din Valea Brad și notarul înaintau o adresă prin care aducea la cunoștință Judecătoriei rurale Brad despre împroprietărirea cu diferite suprafețe de pădure a comunelor[381]:

Nr. crt.	Numele comunei	Suprafața împroprietărită	Observații
1	Valea Brad	190 iugăre pădure	
2	Țărățel	50 iugăre pădure	
3	**Crișan**	**100 iugăre pădure**	
4	Potingani	40 iugăre pădure	
5	Brad	400 iugăre pădure	
6	Zdrapți	250 iugăre pădure	

Notariatul Valea Brad solicita judecătoriei Brad repartizarea pe iugăr a competinței „fiecărei comune pentru a depune banii"[382], în vederea acoperirii cheltuielilor de diurnă, deplasare și transport pentru întocmirea dispozițiunilor de parcelare și punerea comunelor în posesie. Se arăta de către notariat faptul că orașul Brad „primește mai multă pădure decât toate comunele din notariat, apoi a repartiza și pe aceasta, cota ei de plată precum și pe comuna Zdrapți, după cele 250 iugăre"[383]. Adeverința de punere în posesie a fost înmânată primarului **Petru Lupea**, la 10 decembrie 1941, prin **Golda Petru**, agent de înmanuare"[384].

În perioada interbelică, respectiv între anii 1918-1943 (perioadă în care satul a avut primărie proprie) problemele comunei vor fi rezolvate de către primar și Consiliul comunal. Problemele cele mai des întâlnite se referă la aprovizionarea cu lemne de foc și de construcție a locuitorilor, procurarea unor animale pentru reproducere (taur și vier), menținerea drumului comunal în stare de circulație, amenajarea și întreținerea drumurilor de hotar, asigurarea bugetului necesar, aprobarea unor permise de vânat și pescuit etc.

De asemenea Pretura plasei Brad și implicit Primăria comunei este preocupată de starea de sănătate a populației, precum și de aspectul gospodăriilor cetățenilor din sat. Încă de la ședința din 25 septembrie 1926, primarul comunei cerea Consiliului să-l sprijine ca fiecare locuitor al satului să-și facă „vatra sa" fiindcă drumul e împărțit în vetre[385], și cere să aprobe pedeapsa pentru cei care nu-și fac drumul la timp. Astfel, cu sumele încasate din amenzi să fie angajați alți locuitori să lucreze la drum[386]. Pentru reabilitarea drumurilor comunale și a celor de hotar se stabilesc obligații precise pentru

[380] Ibidem, Dosar 1/1922, f. 15.
[381] Ibidem, Dosar 2/1927, f. 16.
[382] Ibidem.
[383] Ibidem.
[384] Ibidem, f. 31.
[385] Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1926, f. 2-4.
[386] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

fiecare locuitor, iar pentru cei care nu-şi îndeplinesc prestaţia suma amenzii va fi de 300 lei[387].

În anul 1928, parohia ortodoxă din sat pune în discuţia Consiliului comunal problema intabulării parcelei pe care era zidită şcoala pe numele parohiei, întrucât figura pe numele comunei politice Vaca[388]. O altă preocupare curentă a primarului şi Consiliului comunal era cea legată de gospodărirea comunei. Astfel, în şedinţa din 14 martie 1929, se ia decizia de a obliga pe **Rus Medre** şi ortacii să-şi facă pod peste iaz[389]. Consiliul comunal avea competenţa de a lua hotărâri în cele mai importante probleme, cum ar fi statutul comunei conform cu dispoziţiile Legii organizării administrative locale.

Consiliul comunal are competenţa să hotărască în cele mai importante probleme ale comunităţii cum ar fi statutul comunei în conformitate cu dispoziţiile Legii organizării administrative locale. Potrivit Legii administraţiei locale, din 1929, comunele erau unităţi administrative teritoriale scoase de sub ierarhia autorităţilor administrative centrale şi organizate potrivit principiului descentralizării.

Comunele erau de două categorii: rurale şi urbane[390]. În dorinţa de a organiza o administraţie locală, potrivit cu resursele financiare şi de a o adapta necesităţilor locale, legea a organizat satul, centrul natural de populaţie, în unitate administrativă autonomă[391]. În concordanţă cu prevederile Legii, administraţia comunei este chemată să se pronunţe asupra categoriei comunei. Astfel, în şedinţa din 8 septembrie 1929, Consiliul comunal hotărăşte ca satul „să-şi păstreze şi pe mai departe caracterul de comună rurală"[392].

Pentru a face faţă numeroaselor cheltuieli, primarul şi consiliul comunal caută să valorifice materialul lemnos din pădurea „Cocoşu". În 22 octombrie 1929, Consiliul comunal hotărăşte să se „ceară Ocolului silvic Baia de Criş să se delimiteze parchetul scadent, pe iarna anului 1929-1930 din pădurea comunală Cocoşu pentru ca din valoarea lemnelor să se plătească toate taxele pădurii şi datoriile ce le are comuna pentru această pădure şi casa notarială"[393].

Potrivit Legii pentru unificarea administrativă, din iunie 1925, aproape jumătate din membrii Consiliilor comunale, nu erau aleşi ci erau membri de drept, numiţi dintre reprezentanţii de frunte ai comunităţii. Condiţia pentru a fi ales era să ai vârsta de 25 de ani, să domiciliezi de cel puţin un an în localitate şi să fii ştiutor de carte[394].

La 31 ianuarie 1926 un număr de 25 de alegători din comuna Vaca desemnaţi de către comunitate se adresau Judecătoriei din Brad, înaintând „lista de candidaţi pentru a fi aleşi consilieri comunali ai comunei noastre la alegerea ce urmează a se efectua în ziua de 18 februarie 1926"[395]. Lista cuprindea următorii candidaţi:

---

[387] Ibidem.
[388] Ibidem, f. 7.
[389] Ibidem, p. 8 v.
[390] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, România după Marea Unire, vol. II, Partea I, 1918-1933, Bucureşti, 1986, p. 894.
[391] Ibidem.
[392] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1926, f. 20
[393] Ibidem, p. 21.
[394] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, Op. cit., p. 786.
[395] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 276/1926, f. 97-98.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Numele candidatului	Funcția	Nr. din listă	Observații
1	Brana Athanasie	consilier	50	
2	Iuonuț Petru	"	132	
3	Bârna Ioja Cocoşu	"	32	
4	Cor Lazăr	"	55	
5	Avram Nicolae a Teni l I[oan]	"	22	
6	Neaga Ioan Urs	"	184	
7	Bârna Ioan l Nicolae	"	45	
8	Faur Ioan	"	96	
9	Golda Ioan Fileru	"	111	
10	Pavel Ioan	supleant	191	
11	Ianc Ioan	"	116	
12	Golda Ioan a Marinii	"	105	

Conform articolului 177 din Legea pentru unificarea administrativă se mai propuneau ca alegători asistenți, **Magdalina Nistor** şi **Tulea Ioan l Lazăr**, înscrişi în listele electorale la nr. 169 şi 202, iar ca delegați **Golda Toader** şi **Cor Petru l Lazăr**, înscrişi la nr 113 şi 56, toți locuitori ai comunei noastre Vaca[396]. „Totodată însărcinăm pe **Iuonuț Petru** ca mandatar al nostru spre a depune propunerea de față la Judecătoria de Ocol"[397]. Ca semn electoral se alege *„o linie neagră verticală de 1 cm"*[398]. Din cei 25 desemnați de către comunitate semnează lista următorii 18 delegați: **Avram Nicolae l Ioan**, **Brătila Ioan**, **Neaga Ioan l Negău**, **Bârna Nicolae l Nicolae**, **Avram Ioan l Dănilă**, **Avram Ioan l Nicolae**, **Bârna Lazăr**, **Golda George**, **Costina Nicolae**, **Avram Ioan l Ar[senie]**, **Avram George**, **Constantin Bârna**, **Ioan Lupea**, **Nicolae Popovici**, **Petru Neaga**, **Rus Nicolae**, **Lupea Petru l Ioan** şi **Magdalina Tănase**[399].

Propunerile sunt confirmate de către notarul Cornel Grădina, care atestă „atât identitatea propunătorilor mai sus arătați cât şi faptul că ei sunt înscrişi în listele electorale ale comunei"[400]. La rândul lor cei propuşi declară că acceptă candidaturile ce li s-au „propus de cei 25 alegători mai sus arătați, pentru ca să fim aleşi consilieri comunali ai comunei Vaca, precum şi supleanți ai aceleaşi comune"[401].

La 1 februarie 1926, la sediul Judecătoriei mixte Brad, în prezența Dr. Cornel Glava, asistat de grefiera Ersilia Ciur, a delegaților comunei, Cornel Grădina şi Ionuț Petru, are loc depunerea listei de candidare „referitoare la alegerea membrilor Consiliului comunal al comunei rurale Vaca, prin care listă se propun şi asistenții şi delegații, precum şi declarația candidaților că primesc această candidatură"[402]. În data de 18 februarie 1926,

[396] Ibidem, f. 174.
[397] Ibidem.
[398] Ibidem.
[399] Ibidem.
[400] Ibidem, f. 176 v.
[401] Ibidem.
[402] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

candidații propuși au fost aleși în unanimitate. La 9 martie 1926, în prezența pretorului Iosif Popoviciu, a avut loc depunerea jurământului de către cei aleși după următorul ceremonial. Pretorul invită consilierii aleși, ca în baza articolului 27 din Legea pentru unificarea administrativă, să se constituie sub prezidiul celui mai în vârstă consilier, să se pronunțe asupra cazurilor de incapacitate, nedemnitate și incompatibilitate"[403].

După acest moment, sub președinția lui **Cor Lazăr**, se constituie Consiliul comunal al comunei Vaca, alcătuit din următorii membri ordinari: **Brana Athanasie**, **Ionuț Petru**, **Bârna Ioja Cocoșu**, **Cor Lazăr**, **Avram Nicolae a Teni l I[oan]**, **Neaga Iuon Urs**, **Bârna Ioan l Nicolae**, **Faur Ioan** și **Golda Ioan Fileru**, la care se adaugă supleanții **Pavel Ioan**, **Ianc Ioan** și **Golda Ioan a Marinii**[404]. In componența consiliului mai intră și preotul **Alexandru Fugătă**, membru de drept[405]. După îndeplinirea acestor formalități, constatându-se că toți cei aleși îndeplinesc condițiile cerute prin lege, pretorul invită pe consilieri să depună jurământul. Fiecare consilier depune jurământul în mod individual „punând mâna dreaptă pe cruce, în prezența preotului"[406].

Noul primar, **Iuonuț Petru** și notarul C. Grădina, se preocupă apoi de pregătirea alegerilor județene ce se vor desfășura în anul 1927. Ei vor urmări afișarea listelor electorale județene, care începând cu 16 ianuarie 1927 „s-au pus la vedere publică"[407]. Apoi trec la întocmirea registrului de alegători ce urma a fi înaintat spre confirmare Judecătoriei mixte Brad. Registrul de alegători cuprinde 209 nume de alegători (bărbați) din satul Vaca. Redăm mai jos numele alegătorilor:

Nr. crt.	Numele și prenumele alegătorului	Ocupația	Vârsta	Observații
1	Avram Ioan l Iosiv	"	25	
2	Avram Petru l Crăciun	"	53	
3	Avram Tănase a Niculi	"	38	
4	Avram Ioan l Petru	"	50	
5	Avram Ștefan	"	59	
6	Avram Ilie l Todor	"	27	
7	Avram Nicolae l Ioan	"	39	
8	Avram Ioan a Marișcuții	"	25	
9	Avram Ioan l Arsene	"	59	
10	Avram Nicolae l Arsene	"	34	
11	Avram Tănase	"	41	
12	Alexa Pasc	"	75	
13	Alexa Tănase	"	43	
14	Avram Iov l Ioan	"	56	

[403] Ibidem, f. 97-98.
[404] Ibidem.
[405] Ibidem.
[406] Ibidem.
[407] Ibidem, Fond Judecătoria Brad, Dosar 3/1927, f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

15	Avram Iosif l Crăciun	"	54	
16	Avram Nicolae l Gerleanu	"	68	
17	Avram George l Nicolae	"	36	
18	Avram Ioan l Nicolae	"	59	
19	Avram George	"	41	
20	Avram Nicolae l Veselie	"	48	
21	Avram Nicolae l Iov	"	62	
22	Avram Ioan l Nicolae a Treji	"	28	
23	Avram Ioan l Dănilă	"	51	
24	Alexa Nicolae	"	40	
25	Avram Petru a Chiseni	"	71	
26	Avram Ioan l Ioan Totului	"	22	
27	Brătila Ioan	"	41	
28	Bârna Petru l Nistor	"	27	
29	Bârna Ioja Cocoş	"	71	
30	Bârna Ioan Turta	"	35	
31	Bârna Nicolae l Filip	"	58	
32	Bârna Ioan l Nicolae	"	28	
33	Bârna Petru Turta	"	33	
34	Bârna Nicolae Turta	"	46	
35	Bârna Veselie	"	66	
36	Bârna Ioan l Costan	"	62	
37	Lup Ioan Tănăsel	"	66	
38	Bârna Iosif	"	48	
39	Bârna Nicolae l Iosif	"	46	
40	Bârna Nicolae l Nicolae	"	42	
41	Bârna Nicolae Traluța	"	77	
42	Bârna Ioan Boltaşu	"	43	
43	Bârna Tănase a Juji	"	48	
44	Brătila Nicolae	"	66	
45	Bexa Ioan	"	27	
46	Brana Tănase	comerciant	42	
47	Bexa Ioachim	plugar	29	
48	Bârna Virgil	învățător	24	
49	Bârna Constantin	plugar	50	
50	Bârna Lazăr	"	48	
51	Ciocan Petru	"	52	
52	Cazan Tănase	"	30	
53	Cor Lazăr	"	76	
54	Cor Petru l Lazăr	"	55	
55	Cor Ioan	"	67	

https://biblioteca-digitala.ro

56	Cor Ioan a Marti	"	62	
57	Cor Ioan l Ioan	"	24	
58	Cor Tănase	"	40	
59	Cor Nistor	"	56	
60	Cor Petru	"	78	
61	Cor Ioan l Petru	"	48	
62	Cor Iosiv	"	41	
63	Cor Ioan l Ambrozie	"	65	
64	Cor Ioan l Ioan	"	38	
65	Cor Ioan l Ioan Dumitraş	"	53	
66	Cor Ioan Dumitraş	"	75	
67	Cor Petru l Ioan	"	43	
68	Clej Solomon	"	67	
69	Costina Mihăilă	"	61	
70	Costina Ioan l Mihăilă	"	34	
71	Doţ Ioan l Alexandru	"	45	
72	Doţ Ioachim	"	39	
73	David Ioan l Filip	"	59	
74	David Petru l Ioan	"	31	
75	David Nicolae Orbu	"	25	
76	Dan Ioan	"	46	
77	David Ioan	"	37	
78	David George l Adam	"	60	
79	David Petru l George	"	35	
80	David Lazăr l George	"	27	
81	David George l Ioan	"	26	
82	Doţ George l Candin	"	53	
83	Doţ Candin	"	55	
84	Doţ Toader	"	64	
85	Fugătă Alexandru	preot	41	
86	Faur Petru l Tănase	plugar	24	
87	Filip Nicolae	"	43	
88	Filip Nicolae l Petru	"	54	
89	Filip Visalon l Irimie	"	46	
90	Faur Nicolae Maistoru	"	36	
91	Faur Ioan Maistoru	"	62	
92	Filip Petru	"	40	
93	Faur Ioan	"	54	
94	Faur Nicolae	"	27	
95	Faur George Giuna	"	31	
96	Grof George	"	56	

https://biblioteca-digitala.ro

97	Golda Nicolae l Nicolae	"	39	
98	Golda Ioan l Ambrozie	"	38	
99	Golda Ioan l Ioan Dubuţ	"	39	
100	Golda George l Gligor	"	35	
101	Golda Tănase	"	27	
102	Golda Ioan Dubuţ	"	66	
103	Golda Ioan a Marinii	"	27	
104	Golda Petru	"	41	
105	Golda Ioan l Nicolae	"	27	
106	Golda Ioan Filăru	"	45	
107	Golda Nicolae	"	26	
108	Golda Lazăr l Nicolae	"	36	
109	Golda Toader	"	47	
110	Huieţ Iosiv	"	37	
111	Ianc Ioan	"	58	
112	Iezan Tănase	"	59	
113	Ianc Ioan Bătrânu	"	78	
114	Indrei Nicolae	"	48	
115	Indrei Miron	"	36	
116	Josan Nicolae Puiu	"	75	
117	Ianc Nicolae	"	48	
118	Iezan Nicolae	"	61	
119	Iezan Lazăr	"	29	
120	Indreş Petru	"	27	
121	Iezan Tănase l Tănase	"	25	
122	Iezan Ioan l Nicolae	"	24	
123	Ionuţ Tănase	"	27	
124	Ionuţ Nicolae	"	25	
125	Ioan Petru	"	50	
126	Indrii Ioan l Visalon	"	43	
127	Indrii Nicolae l Visalon	"	38	
128	Indrii Visalon	"	33	
129	Ionuţ Petru	primar	33	
130	Lupea Todor a Nichi	plugar	72	
131	Lupea Ioan l Ioan	"	32	
132	Lupea George l Todor a Nichi	"	33	
133	Lupea Petru a Nichi	"	68	
134	Lupea Toma a Nichi	"	33	
135	Lupea George a Nichi	"	28	
136	Lupea Ioan Turcu	"	42	
137	Lupea Tămaş Finanţu	"	24	

https://biblioteca-digitala.ro

138	Lup Ioan	"	56	
139	Lup Ioan l Ioan	"	26	
140	Lup George	"	48	
141	Lup Ioan l George	"	28	
142	Lazăr Ioan Junior	"	50	
143	Lupea Petru l Iovu	"	33	
144	Lupea Ioan l Petru	"	58	
145	Lupea Nicolae l Petru	"	56	
146	Lupea Ioan a Stanci	"	26	
147	Lupea Nicolae l Ioan a Culi	"	24	
148	Lupea Nicolae l Gavrilă	"	66	
149	Lupea Petru Culici	"	61	
150	Lazăr Toader Sperluț	"	49	N. 1880
151	Lupea Nicolae l Culici	"	62	
152	Lupea Nicolae Hodoaș	"	64	
153	Lupea Ioan a Culi	"	64	
154	Lup George	"	31	
155	Lupea Nicolae a Tici	"	57	
156	Lupea Nicolae Jidovel	"	38	
157	Lupea Ioan Sili	"	67	
158	Lupea Petru l Ioan	"	38	
159	Lupea Petru l Aron	"	28	
160	Lup Tănasă	"	26	
161	Lupea Nicolae l Nicolae Ticuș	"	23	
162	Manea Petru l Ioan	"	41	
163	Magdalina Petru l Nistor	"	76	
164	Magdalina Petru l Petru	"	45	
165	Magdalina Nistor	"	38	
166	Magdalina Tănase	"	30	
167	Magdalina Ioan	"	64	
168	Manea Petru l Nicolae	"	38	
169	Manea Petru l Todor	"	28	
170	Neaga Lazăr l Urs	"	26	
171	Neaga Petru Găiuț	"	67	
172	Neaga Ioan Concel	"	62	
173	Niță Ioan	"	50	
174	Neaga Nicolae	"	27	
175	Neaga Tănase	"	31	
176	Neaga Ioan	"	77	
177	Neaga Nicolae Negău	"	49	
178	Neaga Ioan l Urs	"	45	

https://biblioteca-digitala.ro

179	Neaga Petru Visalon	"	25	
180	Neaga Nicolae Gaiuţ	"	75	
181	Neaga Tănase	"	36	
182	Neaga Ioan l Negău	"	49	
183	Pârva Petru	"	65	
184	Pârva Iosiv	"	69	
185	Pârva Petru l Petru	"	29	
186	Pavel Ioan	"	28	
187	Popovici Tănase	"	78	
188	Popovici Nicolae	"	37	
189	Rus Petru	"	73	
190	Rus Medrea	"	71	
191	Rus Nicolae a Medri	"	44	
192	Rus Victor	"	28	
193	Sima Ioan	"	56	
194	Trifa Ioan a Sofi	"	40	
195	Trifa Nicolae	"	68	
196	Tulea Todor	"	56	
197	Tulea Ioan l Lazăr	"	33	
198	Trifa Nicolae	"	50	
199	Trifa Ioachim	"	26	
200	Trifa Petru l Petru	"	58	
201	Trifa Petru l Toader	"	67	
202	Trifa Nicolae l Petru	"	26	
203	Tulea Lazăr	"	51	
204	Tulea Nicolae a Safti	"	26	
205	Tulea Petru Maior	"	80	
206	Vişa George	"	49	
207	Vlad Todor	"	39	
208	Vişa Ioan	"	65	
209	Vlad Dionisie	"	25	

Prezentul registru se încheie cu 209 alegători la judeţ.

Vaca la 15 ianuarie 1927

Primar
Ionuţ Petru

Notar
C. Grădina[408]**.**

[408] Ibidem,f. 45-49.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform unui document din anul 1927, numărul capilor de familie din satul Vaca, aparținând notariatului din Brad, era de 216[409]. În anul 1930, până la instalarea Consiliilor comunale rezultate în urma alegerilor, prefectul județului Hunedoara, Dr. Iacob Oncu, numește „comisiunile interimare care vor gira afacerile respectivelor comune"[410]. Comisia interimară din satul Crișan era formată din **Magdalina Nistor**, președinte și **Brătila Ioan**, **Cor Petru**, **Neaga Ioan l Nicolae** și **Ianc Ioan**, membri[411].

În câteva rânduri se înregistrează și unele neînțelegeri la predarea gestiunii de către vechiul primar. La 26 februarie 1930 se prezenta la biroul preturii din Brad, Nistor Magdalina, primarul comunei Vaca, care reclama faptul că „deși este președinte de comisie interimară din 23 ianuarie 1930 și a somat în repetate rânduri pe fostul primar Ionuț Petru să-i predeie, pe lângă inventar, întreaga avere mobilă și imobilă a comunei, numitul a refuzat"[412].

Prim-pretorul plasei Brad, Nistor Vasile, hotărăște ca „predarea și preluarea pe lângă inventar, a averii mobile și imobile a comunei Crișan se va face în prezența noastră, în ziua de 28 februarie, ora 9, a. m. când ne vom deplasa în comună pentru acest fapt. Invităm pe fostul primar **Ionuț Petru** din Crișan și pe **Magdalina Nistor**, președintele Comisiei interimare, precum și pe D-l notar Grădina Cornel, ca pe ziua și ora fixată să fie prezenți la locuința actualului președinte de comisie interimară"[413].

La 3 aprilie 1930 se constituia Consiliul comunei Crișan alcătuit din: **Nistor Magdalina** – primar; **Faur Ioan** – ajutor primar; **Golda Teodor**, **Cor Petru**, **Neaga Ioan** și **Brătila Ioan** – membri. Tot cu această ocazie se constitue și comisiile Consiliului: Comisia specială de verificare (**Bârna Virgil**, **Cor Petru**, **Neaga Ioan**); Delegația Consiliului (**Fugătă Alexandru**, **Golda Teodor**, **Brătila Ioan**). Casier al primăriei este **Cor Petru**[414]. În anul 1931, prin ordinul 3.980, prefectul județului ordona achitarea sumei de 2.479 lei „drept cheltuieli de alegeri comunale efectuate în anul 1930"[415].

De regulă, în perioada interbelică comuna Crișan era condusă de către un primar și Consiliul comunal alcătuit din 7 - 9 membri. Consiliul comunal cuprindea ca membri de drept, preotul comunei și directorul școlii. În anul 1928 consilieri erau **Brana Atanasie**, **Avram Nicolae**, **Faur Ioan**, **Cor Lazăr**, **Bârna Ioja**, **Alexandru Fugătă**, paroh și **Golda Ioan**[416]. Începând din anul 1929 la ședințele Consiliului comunal era prezent și notarul. Consilierii se schimbau cu ocazia alegerilor comunale, într-o proporție mai mică decât în orașe. Sunt cazuri când un consilier câștigă 2 sau 3 mandate.

Astfel în anul 1930 sunt aleși trei noi consilieri: **Cor Petru**, **Golda Toader** și **Brătila Ioan**[417]. În preajma alegerilor, vechiul Consiliu era dizolvat și se constituia o comisie interimară, alcătuită dintr-un președinte și 2-4 membri. La ședința Comisiei interimare, din 24 iulie 1931, luau parte: **Faur Ioan**, președinte, **Paul Pavel**, notar și

---

[409] Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1927, f. 41.
[410] Ibidem, Dosar 1/1930, f. 19-23.
[411] Ibidem.
[412] Ibidem, f. 29.
[413] Ibidem.
[414] Ibidem, Dosar 105/1931, f. 6.
[415] Ibidem, Dosar 1/1926, f. 38
[416] Ibidem, p. 9 v.
[417] Ibidem, p. 22 și 26.

https://biblioteca-digitala.ro

Golda Toader şi **Brana Atanasie**, membri[418]. Un an mai târziu, Comisia interimară era alcătuită din **Golda Ioan l Ioan**, **Golda Nicolae**, **Golda Ioan a Marinii** şi **Neaga Ioan**, iar preşedinte era **Nistor Magdalina**[419].

În anul 1929 se adopta Legea pentru reglementarea circulației pământurilor cultivabile, dobândite prin legile de împroprietărire, care a avut un impact deosebit în lumea satului. Alte legi ce au influențat viața de zi cu zi din lumea satului au fost: Legea pentru plantarea drumurilor publice, a păşunilor şi hotarelor lor (aprilie 1930) şi Legea pentru ameliorarea terenurilor degradate (iunie 1930).

Comuna Crişan (Vaca) făcea parte din pretura Brad, alături de alte 28 de comune. Prin legea din 1929, în fruntea preturii era un primpretor ajutat de unul sau mai mulți pretori. Pretorul avea şi atribuția de şef al poliției administrative şi de ofițer al poliției judiciare. El avea obligația să îndrume, să supravegheze şi să controleze administrația comunelor. În anul 1930 s-au asociat şi comunele în vederea formării circumscripțiilor notariale. Comuna **Crişan** urma să facă parte din notariatul Valea Brad, alături de comunele Valea Brad, Țărățel, Mesteacăn şi Potingani.

Comuna	Nr. loc.	Venit	Cotă adiț.	Total	Chelt.	Salariu notar	Total chelt.	Deficit
V. Brad	942	20.265	5.107	25.372	55.764	17.280	73.074	47.672
Crişan	787	24.292	11.746	36.038	44.000	17.280	61.280	25.242
Țărățel	1.050	77.000	25.245	102.245	81.084	25.920	107.004	4.759
Mesteacăn	678	16.000	7.365	23.365	55.714	21.600	77.314	53.949
Potingani	160	1.691	840	2.531	2.400	4.320	6.720	4.189

În comuna Crişan, pretorul din Brad a efectuat numeroase acțiuni de control şi îndrumare. În urma controlului pretorul întocmea un raport pe care-l înainta prefectului județului Hunedoara. La 15 mai 1931, pretorul Vasile Nistor înainta un raport în care descria situația generală din pretura Brad. Referindu-se la starea administrativă a preturii el arăta că aceasta se compune din 30 comune, toate alcătuite din câte un singur sat. În fiecare comună funcționează consilii locale, primari, ajutori de primari şi casieri, care administrează comunele[420].

Din punct de vedere financiar comunele se află într-o „stare financiară deplorabilă, salariile notarilor şi a celorlalți funcționari comunali, nu sunt achitate de luni de zile, ba chiar de un an"[421]. Pretorul motiva că această stare se „datorează lacunelor diferitelor legi de organizare administrativă, care au îngrădit dreptul comunelor de a mai percepe aruncuri comunale cu care locuitorii acestor ținuturi erau obişnuiți din timpurile vechi"[422]. De aici - susținea pretorul - a plecat „anul trecut ordinul ca bugetele comunelor să se încheie cu deficit, urmând ca statul să acopere lipsurile comunelor"[423].

---

[418] Ibidem, p. 34-35.
[419] Ibidem, p. 45-46.
[420] Ibidem, Dosar 2/1931, f. 17-20.
[421] Ibidem.
[422] Ibidem.
[423] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar starea financiară grea a statului nu a permis acoperirea deficitelor şi în această situaţie s-au „înfiinţat cotizaţiuni, în runde, arătate în tablou şi în procentele arătate acolo, care deşi mari, altă modalitate nu a fost"[424]. O altă cauză a deficitelor constă în faptul că statul „s-a desărcinat de plata notarilor şi a ajutorilor lor, trecând-o în sarcina comunelor. De asemenea s-au impus funcţiuni inutile, ca ajutorii de primari şi casierii, care nu pot presta nici un serviciu, în schimb împovărează bugetele"[425].

Starea materială a locuitorilor din comunele preturii este slabă. „Parte din locuitori se ocupă cu agricultura şi creşterea vitelor, iar starea acestora se înrăutăţeşte mereu, deoarece vitele, unica sursă de venituri a lor, sunt astăzi la preţuri discriminatorii, iar articolele de primă necesitate se menţin încă la preţuri ridicate"[426]. Pretorul se mai referă apoi şi la starea drumurilor care nu se pot întreţine în mod satisfăcător, „iar prin Legea drumurilor s-a desfiinţat munca publică"[427].

În raportul său, nr. 2 din 1931, pretorul Vasile Nistor sublinia şi o altă cauză a degradării stării populaţiei, care constă în obiceiul de a se „împrocesua unii pe alţii cu cea mai mare uşurătate, pricinuindu-şi uneori şi pentru 10-20 lei pagubă, mii de lei speze şi pierdere de timp în dezbateri"[428]. În acest raport, pretorul sublinia că situaţia materială a populaţiei s-ar putea îmbunătăţi prin: intensificarea exportului de vite, împrumuturi de amortizare pe termen îndelungat, prin construirea şoselelor judeţene şi vicinale, creându-se artere principale pe care să poată comunica transportându-şi obiectele sale de comerţ cu uşurinţă[429].

La 20 iulie 1931, pretura Brad stabilea câteva măsuri pentru redresarea situaţiei din comune. „Salariul primarului să nu treacă de 2.000 lei, oricare ar fi venitul comunei"[430]. Notarii vor „fi datori a inspecta tot la 2 săptămâni fiecare comună, vor aviza publicul despre zilele de inspecţie şi despre avizare se va întocmi proces verbal cu Consiliul comunal"[431]. Prefectul judeţului Hunedoara, prin Ordonanţa 20.889/1932, a convocat, pentru data de 14 decembrie, alegătorii să participe la alegerea „numărului de consilieri şi primari"[432]. La Crişan urmau să fie aleşi 8 consilieri. Tot acum au fost aleşi şi membri Comitetului agricol local, în persoana lui **Brana Athanasie** şi **Golda Toader**[433].

Noua Comisie interimară depune eforturi pentru reactivarea surselor de venituri ale comunei în vederea echilibrării bugetului. La 19 septembrie 1932, Comisia interimară a comunei Crişan, sub preşedinţia lui Nistor Magdalina, reînnoia Contractul de arendare a dreptului de vânătoare de pe teritoriul comunei. În conformitate cu dispoziţiile articolului 8 din Legea pentru protecţia vânatului şi reglementarea vânătoarei, membrii comisiei autorizează pe **Nistor Magdalina** să arendeze „dreptul de vânătoare de pe teritoriul

---

[424] Ibidem.
[425] Ibidem.
[426] Ibidem.
[427] Ibidem.
[428] Ibidem, f. 24-26 şi 27-29.
[429] Ibidem.
[430] Ibidem, f. 146-147.
[431] Ibidem.
[432] Ibidem, Dosar 1/1931, f. 32.
[433] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

comunei, prin licitație publică, sau în cazul când se va prezenta numai un licitant, [și] oferta lui va fi favorabilă, prin bună învoială"[434].

Trebuie să amintim că din satul Crișan doar doi locuitori, **Rusu Petru** și **Avram Tănase**, posedau arme de vânătoare, cu două țevi, de calibrul 16 mm"[435]. Dar la licitație mai puteau participa și vânători din satele învecinate, Ribița, Valea Bradului, Junc sau Potingani. Printr-o licitație reușită comuna putea beneficia de o importantă sumă de bani, necesară constituirii bugetului, care an de an se prevedea cu un deficit important. Timp de câțiva ani în comuna Crișan a funcționat și un Post de jandarmi, care împovăra și mai mult bugetul. În ședința din 1 mai 1933, Consiliul comunei este nevoit să prevadă în buget suma de 2.200 lei, „drept cotă de chirie a localului ocupat de Postul de jandarmi Crișan"[436]. Un alt venit pe care-l putea realiza comuna provine din arendarea „dreptului de pescuit, în apa Crișului Alb, pe teritoriul comunei Crișan"[437]. În cazul discutării unor probleme deosebite pentru comună, la lucrările Consiliului lua parte și pretorul plasei Brad. Astfel la ședința din 9 octombrie 1936, când se discuta problema ridicării unui pod peste Crișul Alb, pentru a înlesni legătura comunei cu orașul Brad, prin Mesteacăn, este prezent și pretorul Vasile Nistor. Realizarea podului respectiv și amenajarea drumului ar fi scurtat distanța dintre cele două localități cu peste 3 km[438].

O altă sursă de venit pentru comună se realiza din vânzarea de lemn din cele două păduri comunale „Cocoșu" și „Breaza". La 3 noiembrie 1936, Consiliul comunal Crișan aproba vinderea a 10 fire de stejar din pădurea exploatată de firma „Bereteu", lui Jorza Ștefan din satul Dupăpiatră[439]. Prețul firului de stejar se stabilea la 500 lei ceea ce însemna că numai din această tranzacție se realiza o sumă de 5.000 lei. În anul următor, 1937 se aproba vinderea a 20 fire de stejar firmei din Brad a lui **Rusu Cornel**, la același preț de 500 lei firul[440].

Instaurarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea a impus noi alegeri. Alegerile comunale din satul Crișan ele s-au desfășurat la 24 februarie 1938. Încă la 20 ianuarie 1938, în urma dizolvării Consiliilor județene și comunale, prefectura județului Hunedoara numește ca membri în Comisia interimară a comunei Crișan pe: **Tulea Ioan I Lazăr** – președinte; **Golda Ioan Filăru** – vicepreședinte; **Perian Tiberiu**, **Popa Marin**, **Filip Nicolae I Irimie**, **Magdalina Nistor**, **Lupea Nicolae I Nicolae** și **Cor Petru I Lazăr**, membri[441]. Prefectura Hunedoarei cere preturii din Brad, să se deplaseze de urgență în comune „pentru desemnarea unei comisii din 3 membri dintre gospodarii recunoscuți ca oameni cinstiți, cu autoritate și de preferință din cei ce nu au participat la luptele politice, urmând a indica pe unul din cei 3 membri ca primar"[442].

Pentru comuna Crișan, a fost propus, la 17 februarie 1938, pentru a fi numit primar, Tulea Ioan, agricultor, fără politică, născut în anul 1894[443]. El a fost înscris pe

---

[434] Dosar 1/1926, f. 47 v.
[435] Ibidem, Dosar 2/1941, f. 7.
[436] Ibidem, Dosar 1/1926, f. 53.
[437] Ibidem, f. 59.
[438] Ibidem, f. 81 V.
[439] Ibidem, f. 82 v.
[440] Ibidem, f. 84.
[441] Ibidem, Dosar 1/1938, f. 155 și 165.
[442] Ibidem, f. 118.
[443] Ibidem, f. 115.

https://biblioteca-digitala.ro

lista primarilor din pretură, după ce cu o zi înainte, semnase următoarea declarație: „Subsemnatul Tulea Ioan, din comuna Crişan, declar că nu fac nici un fel de politică de partid şi mă oblig a îndeplini funcțiunea ce mi s-a încredințat, aşa după cum autoritățile superioare vor cere"[444].

La 18 februarie 1938, colonelul C. Bengliu, prefectul județului Hunedoara, decide: „Art. 1. Numim pe **Tulea Ioan** ca primar al comunei rurale Crişan"[445]. Câteva zile mai târziu primarul şi membrii Consiliului vor lua măsuri pentru organizarea plebiscitului din 24 februarie 1938. Organizarea plebiscitului din Crişan s-a făcut de către primar şi un grup de locuitori de frunte ai satului. Procesul verbal încheiat după terminarea acțiunii de votare preciza următoarele: „Subsemnatul Tulea Ioan, primar al comunei Crişan, asistat de Paul Pavel, notar şi de către pr[eotul] Tiberiu Perian, învățătorul Marin Popa, Brana Atanasiu şi Golda Ioan Filăru, locuitori cu ştiință de carte, constituiți în biroul secțiunii de votare din comuna Crişan, pentru plebiscitul din 24 februarie 1938, privitor la noua Constituție:

Totalul cetățenilor votanți	229
Au votat pentru constituție cu Da	229
Au votat împotriva constituției cu Nu	-

Crişan 24 februarie 1938[446].

Şi totuşi unul dintre locuitorii comunei a votat împotriva Constituției. Este vorba de **Avram Nicolae**, de profesie agricultor, născut în anul 1890, care a votat la plebiscit cu „nu"[447]. În urma cercetării sale de către Judecătoria Brad a răspuns că a vrut să „ştie ce reiese dacă votează cu Nu"[448]. Alți doi dintre locuitorii satului, **Ionuț Petru** şi **Ionuț Tănase** nu s-au prezentat la votul din 24 februarie 1938[449]. La 16 martie 1938, pretorul plasei Brad, Vasile Nistor, îi comunica prefectului județului Hunedoara că „tabloul celor care nu au fost la vot s-a înaintat judecătoriei Brad, pentru a fi sancționați"[450].

Un alt fiu al satului, geologul **Viorel Brana**, funcționar la Societatea „Mica", a participat la plebiscit, dar a votat împotriva Constituției[451]. Dintre cei 8.453 votanți din Plasa Brad, 8.426 au votat pentru Constituție iar 27 împotriva ei. Cei 27 de aparțineau Partidului Totul pentru Țară (17), Frontului Plugarilor (5), iar social democraților (2)[452]. Marc Alexandru din Buceş şi Guga Emilian din Căinelul de Sus au votat împotriva Constituției pentru că nu li s-a „pus primar pe gustul lor"[453].

În luna iulie 1938, primăria comunei Crişan este înştiințată de către pretorul plasei „că M[ajestatea] S[a] Regina a încetat din viață, la 18 iulie 1938, orele 17.38 în

---

[444] Ibidem, f. 138.
[445] Ibidem, f. 138.
[446] Ibidem, Dosar 2/1938, f. 23.
[447] Ibidem, Dosar 7/1941, f. 3 şi 6.
[448] Ibidem.
[449] Ibidem,Dosar 2/1938, f. 56.
[450] Ibidem, f. 53.
[451] Ibidem, f. 1.
[452] Ibidem.
[453] Ibidem, f. 1 şi 64-65.

https://biblioteca-digitala.ro

Castelul Pelişor. Guvernul a ordonat doliu naţional până în ziua înmormântării. Toate edificiile publice vor avea drapelul Ţării cernit. În biserici se va oficia servicii religioase în fiecare zi, clopotele se vor trage zilnic între orele 17 şi 18"[454].

În toamna anului 1938, reprezentanţi ai comunităţii sunt chemaţi pentru a se pronunţa asupra statutului localităţii lor. În prezenţa pretorului, Vasile Nistor şi a notarului Paul Pavel, delegaţii obştii, arătând condiţiile vitrege în care se desfăşoară activitatea primăriei, se pronunţă, în unanimitate, pentru declararea comunei ca sat. Comuna Crişan făcea parte dintre comunele din pretură care nu dispunea de clădire proprie pentru primărie după cum se preciza în raportul pretorului din 28 noiembrie 1938[455]. În aceste împrejurări, în concordanţă cu opinia delegaţilor sătenilor, primarul Tulea Ioan emite, la 14 septembrie 1938, următoarea decizie:

„Art. 1. Comuna noastră cu numele Crişan se declară de noi sat, potrivit art. 194 şi 4 din Legea administrativă, aparţinând la comuna rurală Ţărăţel.

Art. 2. D-l notar se însărcinează cu executarea prezentei deciziuni"[456]. Au votat pentru noul statut al localităţii Crişan, delegaţii sătenilor, **Marin Popa**, **Nistor Magdalina**, **Bârna Nicolae**, **Golda Ioan Filăru**, **Avram Ioan**, **Bârna Viorel**, **Magdalina Tănase**, **David Petru**, **Avram Nicolae**, **Avram Miron**, **Pavel Ioan**, **Golda Ioan**, **David Gheorghe**, **Neaga Ioan**, **Bârna Ioan I Nicolae**, **Neaga Tănase**, **Bârna Petru**, precum şi primarul **Tulea Ioan**[457].

Începând din anul 1938 se intensifică inspecţiile pretorului şi ale notarului în comuna Crişan. Una din aceste inspecţii a avut loc la 7 iunie 1938, la sfârşitul căreia s-a încheiat un proces verbal. Referindu-se la activitatea primarului Tulea Ioan, pretorul Vasile Nistor consemnează următoarele: „Primarul **Tulea Ioan** se achită în mod îndestulitor de îndatoriri. Ordinele primite sunt executate şi se îngrijeşte ca legile să fie respectate"[458]. În ceea ce priveşte starea morală şi materială a populaţiei, este considerată de către pretor ca satisfăcătoare[459]. În schimb drumurile comunale şi cele de câmp sunt mediocre. În finalul procesului verbal pretorul dă dispoziţii pentru repararea drumului comunal **Ribiţa-Crişan-Junc**, şi marcarea lui în km şi sute de metri[460].

Cere de asemenea să se pună pietriş pe drum, care va fi transportat, de către cei aflaţi la distanţe mai mari de drum, cu vitele, iar de cei din apropiere cu roabele. Să se pună lucrători care să sape şanţurile, pentru ca apa să nu bălţească pe drum. O parte din locuitori care n-au vite sau roabe, să fie folosiţi la împrăştierea prismelor sau să dea ajutor celor cu vitele[461]. Pentru stabilirea distanţei până unde vor lucra cei din Crişan, la drumul

---

[454] Ibidem, f. 183-184.

[455] Ibidem, f. 97. Celelalte comune care nu dispuneau de local propriu pentru primărie sunt Valea Brad, Mesteacăn, Potingani, Luncoiul de Sus, Podele, Stejărel, Ormindea, Căinelul de Sus, Peştera, Crăciuneşti, Sălişte, Trestia, Hărţăgani, După Piatră, Stănija, Mihăileni, Curechiu, Bucuresci, Rovina Şesuri şi Zdrapţi.

[456] Ibidem, f. 113. Nu se cunoaşte motivul pentru care decizia primarului nu a fost pusă în aplicare, desfiinţarea comunei şi alipirea satului la comuna rurală Ţărăţel având loc abia la începutul anului 1943.

[457] Ibidem.

[458] Ibidem, Dosar 3/1938, f. 60-61 şi 62-63.

[459] Ibidem.

[460] Ibidem.

[461] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

spre Junc, să se înțeleagă, în caz contrar se va raporta Preturii pentru a se interveni la prefect „pentru stabilirea distanței fiecărei comune"[462].

I se mai ordonă primarului să viziteze fiecare gospodărie din Crișan, pentru a cere fiecărui gospodar să participe la înfrumusețarea comunei. Se avea în vedere ca în dreptul fiecărei gospodării, drumul să fie pietruit, cu șanțuri și săptămânal să fie curățat. La fel curtea fiecărui cetățean să fie curată, casa spoită (văruită n.n.) în interior și exterior de două ori pe an[463]. Se intervenea până la cele mai intime aspecte ale conviețuirii umane. În fiecare gospodărie latrina (WC-ul) să fie situată la loc potrivit, de regulă în spatele casei, departe de fântână și să nu lipsească din nici o curte[464]. De asemenea gunoiul vitelor să nu fie așezat lângă drum, ci în interior, după grajduri, care și ele trebuiau să fie ținute în curățenie, la fel și cotețele de porci și găini[465].

În urma controlului din decembrie 1938, pretorul considera că primarul „nu dovedește nici un fel de zel în executarea ordinelor"[466]. Pretorul nu este mulțumit nici de starea drumurilor din comună, „măsurile necesare nu sunt luate de primar pentru îndreptarea lor"[467]. Se concluziona că starea materială a populației comunei „e bună, venitul lor principal îl au din ocupațiunea lor ca muncitori mineri, din cultura grădinăritului și al viticulturii"[468]. În dispozițiile date pentru sfârșitul anului 1938 și primul trimestru al anului următor se referă la executarea ordinelor primite de către primar pentru „repararea drumului comunal Ribița-Crișan"[469].

De asemenea se pune pentru prima dată problema ridicării unei clădiri pentru sediul primăriei. În acest sens pretorul cere a se „pregăti planul unei primării comunale, materialul de lemn necesar la edificare și designarea locului de ridicare a edificiului"[470]. Raportul pretorului către prefectul județului, întocmit în iunie 1938, menționa că semănăturile sunt destul de bune, ca urmare a ploilor, dar inundațiile din primăvară au provocat pagube importante în „Juncul de Jos și de Sus, în Podele, Stejărel, Mesteacăn și Crișan"[471].

Drept urmare porumbul a trebuit să fie semănat pentru a doua oară[472]. Se menționează în raport importanța cultivării porumbului, căruia i se dă o „atenție deosebită, mălaiul și mămăliga fiind articolul lor de primă necesitate și nu lipsește din casa nici unui locuitor"[473]. În primăvara lui 1938 timpul a fost nu numai ploios ci și deosebit de rece. În aprilie, a căzut zăpada ca în luna decembrie. Bruma căzută chiar în zilele Sf. Paști a cauzat însă pagube mai puțin însemnate livezilor cu pruni, meri, peri

---

[462] Ibidem.
[463] Ibidem.
[464] Ibidem.
[465] Ibidem.
[466] Ibidem, f. 39.
[467] Ibidem.
[468] Ibidem.
[469] Ibidem.
[470] Ibidem.
[471] Ibidem, f. 259-267.
[472] Ibidem.
[473] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

etc[474]. Dintr-o schiță întocmită pentru o viitoare monografie a comunei Crișan[475], aflăm o serie de date dintre cele mai importante referitoare la această localitate:

Tabloul
monografiei comunei Crișan

Cum s-a numit înainte comuna	Vaca
Ce nume are acum	Crișan
Numărul locuitorilor, români - 824, minoritari -	
Câte locuințe sunt	195
Câți oameni înstăriți	56
Câți oameni săraci	139

Școli - 1; Biserici - 1; Dispensare - ; Băi populare - ; Cămine culturale -
Câți cai are - 13; Câți boi de jug - 42; Câte vaci - 90; Câți porci - 15; Câte oi – 310

Ce întindere semănată cu grâu -	134 ha
Ce întindere semănată cu porumb -	149 ha
Ce întindere semănată cu orz, ovăz -	13 ha
Ce întindere semănată cu cânepă, in -	6 ha

Ce producție are: În grâu, 53.600 kg; porumb,104.300 kg; ovăz, 5.200 kg; fân, 80 vagoane; lână, 400 kg; în fructe (mere, pere, nuci), 1.500 kg
Disponibil: în grâu - , porumb - , ovăz - , fructe - , fân - 4 vagoane
Dacă are moară de apă sau cu motor - 4 mori cu apă particulare
De ce lucrări necesare are nevoie satul, (drumuri, poduri, școli, biserici, dispensar, baie populară, cuptor de uscat prune, grajd comunal) – 1 pod peste vale și construirea unui drum nou spre Brad, prin Mesteacăn de 1 km.
Data la care trebuie terminate lucrările - 1 aprilie 1940
Din ce fond se execută – prin muncă obștească – drumul prin muncă publică
Cu bani de la buget – podul cu bani de la buget
Câți tauri are și ce rasă: comunali - , autorizați 1
Câți armăsari și ce rasă - ; Câți vieri și ce rasă –
Starea morală a populației – bună
Câți s-au înscris în Frontul Renașterii Naționale – 214
Sunt curente extremiste –

În noile condiții social politice din țară sunt numiți noi primari. Primarul din Crișan, **Ioan Tulea** și-a cerut demisia, fiind înlocuit cu **Petru Lupea**, care și-a luat funcția în primire la 5 februarie 1939[476]. Ajutor de primar a fost numit **Golda Ioan a Marini**, absolvent al învățământului primar, născut în anul 1894[477]. La 11 aprilie 1939 se face un inventar al resurselor umane și agricole din Plasa Brad. Comuna Crișan se prezintă în felul următor:

---

[474] Ibidem.
[475] Ibidem, Dosar 4/1938, f. 55-56.
[476] Ibidem, Dosar 1/1939, f. 49. Petru Lupea era în vârstă de 33 de ani, fiind fiul lui Nicolae Lupea, ce îndeplinise funcția de primar al comunei în anii imediat Unirii din 1918.
[477] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Bărbați mobilizabili	124
Bărbați nemobilizabili	148
Femei	230
Copii până la 16 ani	339
Grâu – existent	5.000 kg, necesar 60.000 kg
Porumb – existent	8.000 kg, necesar 80.000 kg
Ovăz – existent	1.000 kg, necesar 10.000 kg
Fân nepresat – existent	20.000 kg, necesar 250.000 kg
Paie nepresate – existent	5.000 kg, necesar 100.000 kg
Vite mari de tăiere	40 bucăți
Vite mari de tăiat pt. armată	10 bucăți
Vite mari de tracțiune, existent	30 capete, necesar 30 capete
Viței, existent	21 capete, necesar 16 capete
Viței pentru armată	5 capete
Oi și capre – existent	110 capete, necesar 60 capete
Pentru armată	50 bucăți
Porci, existent	35 bucăți, necesar 25 bucăți
Pentru armată	10 bucăți
Țuică, existent	300 l, necesar 300 l[478].

La 17 aprilie 1939, pretorul Vasile Nistor inspectează notariatul Valea Brad, urmărind printre alte probleme și evoluția populației pe comune. El ajunge la concluzia tristă că mișcarea populației lasă de dorit, exemplul cel mai concludent fiind „comuna Crișan unde natalitatea este foarte mică în comparație cu numărul morților"[479]. În anul 1938 s-au născut în Crișan 2 copii, s-a înregistrat o singură cununie și au fost 10 morți[480]. Cu prilejul inspecției efectuate în comună, la 22 august 1939, pretorul era dezamăgit de starea drumului comunal, care era deteriorat în mai multe locuri în urma ploilor torențiale din luna iulie.

Locuitorii comunei Crișan erau ocupați cu strângerea recoltei. Singura nemulțumire a locuitorilor comunei se datora faptului că din cauza „regimului nesigur al fabricării țuicii, comercianții nu cumpără prunele, astfel că țăranii neavând vase îndestulătoare spre a le aduna, se văd în situația de a nu-și putea valorifica această supraproducție de prune"[481]. Sunt date dispoziții ajutorului de primar, **Golda Ioan a Marini**, întrucât primarul **Petru Lupea** era concentrat, să ia măsuri pentru repararea drumului, curățirea și înfrumusețarea gospodăriilor și valorificarea producției de prune[482]. În septembrie 1939, populația comunei este zguduită de trista veste a asasinării primului ministru Armand Călinescu. La sediul primăriei este arborat drapelul îndoliat, iar în ziua de 24 septembrie 1939, la biserică s-a oficiat un serviciu religios de înmormântare a defunctului fost prim ministru Armand Călinescu[483].

---

[478] Ibidem, Dosar
[479] Ibidem, Dosar 3/1939, f. 69.
[480] Ibidem.
[481] Ibidem, f. 93.
[482] Ibidem.
[483] Ibidem, Dosar 5/1938, f. 6-7.

https://biblioteca-digitala.ro

Situația politică internațională este marcată de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. În interiorul țării sunt luate măsuri de restricționare a adunărilor publice. La 25 octombrie 1939, prefectul județului Hunedoara transmitea Preturii din Brad ordinul Ministrului Ordinii Publice, general Gabriel Marinescu prin care cere: „Luați măsuri ca să nu se mai elibereze nici o autorizație pentru întruniri și congrese care pot avea loc numai cu aprobare specială a Ministerului Ordinii Publice. Se exceptează întrunirile asociațiilor profesionale și a tuturor formațiilor încadrate în Frontul Renașterii Naționale"[484].

Noul pretor, Ștefan Popa, efectuează inspecția comunei Crișan la 8 decembrie 1939. Și cu acest prilej se constata starea necorespunzătoare a drumurilor. Măsuri de reparare s-au luat puține din cauza concentrării bărbaților apți de muncă și a rechiziționării cailor[485]. Este mulțumit de recolta de grâu și porumb obținută de săteni. Comuna are un taur pentru reproducere, care este particular, dar este bine întreținut. Pretorul remarcă faptul că locuitorii comunei, pe lângă practicarea agriculturii, creșterea vitelor și pomărit, se mai ocupă și cu mineritul, parte fiind angajați la minele de cărbuni de la Țebea, parte la minele de aur ale Societății Mica Brad[486].

Ca urmare a acestor posibilități de câștiguri suplimentare, starea materială a populației din comuna Crișan este bună[487]. Se cere locuitorilor ca în primăvară „să-și curețe pomii de omizi și să facă încă de acum gropi pentru plantarea pomilor fructiferi ce urmează a se planta în primăvara anului viitor"[488]. Conform unei situații, întocmite de către notariatul Valea Brad, în comuna Crișan era nevoie de 150 meri, 150 peri, 150 nuci, 200 pruni bistrițiși 100 de cireși[489]. Tot aici se impunea împădurirea a 28 iugăre de teren și procurarea unei pompe pentru stropit pomii pe 200 iugăre[490].

În anul 1940 mișcarea legionară își face simțită tot mai mult prezența pe scena politică a României. Încă la 10 februarie 1939, pretorul plasei Brad transmitea către tipografiile „Moților" și „Zarandul", ordinul Ministrului de Interne de a lua măsuri ca în „chestiunea dizolvării Gărzii de Fier și a foștilor legionari să nu se mai scrie nimic în ziarele ce apar în circumscripția noastră"[491]. În anul 1940, șeful mișcării legionare din Plasa Brad devine profesorul Cornel Rusu de la Liceul „Avram Iancu" din Brad, care îl înlocuiește pe geologul **Viorel Brana**[492].

Urmează apoi înlocuirea primarilor cu aderenți ai mișcării legionare. În comuna Crișan este numit primar **Iancu Ilie**, un membru activ al mișcării legionare din sat[493]. Îndată după numire, Ilie Iancu este concentrat în cadrul Regimentului 10 Călărași Sibiu[494]. Notariatul Valea Brad întocmește, la cererea organelor superioare, o statistică privind numărul de animale și disponibilul de tăiat pentru armată, în caz de război. Astfel într-un raport din 23 februarie 1940, notarul Pavel Paul înscria în dreptul comunei Crișan

---

[484] Ibidem, Dosar 6/1939, f. 2.
[485] Ibidem, Dosar 3/1939, f. 109.
[486] Ibidem.
[487] Ibidem.
[488] Ibidem.
[489] Ibidem, Dosar 1/1940, f. 37.
[490] Ibidem.
[491] Ibidem, Dosar 7/1939, f. 4.
[492] Ibidem, Dosar 1/1940, f. 5 și 6.
[493] Ibidem, f. 27 și 32.
[494] Ibidem, Dosar 5/1940, f. 111.

https://biblioteca-digitala.ro

următoarele date: Populație (824 locuitori), grâu (14.000 kg), porumb (20.000 kg), ovăz (700 kg), dovleac (1.200 kg), fasole (2.000 kg), cartofi (3.000 kg), fân (70.000 kg), paie (8.000 kg), animale de tăiat (bovine - 12 şi oi - 26)[495].

În iulie 1940, raportul pretorului din Brad consemna pentru comuna Crişan următorul efectiv de animale: 43 boi, 143 vaci, 84 mânzați, 15 viței. Animale necesare la munca câmpului, 53, necesare pentru reproducție, 219. Disponibil, vite mari, 13. Se mai adaugă la efectivul de animale al locuitorilor din Crişan, 486 oi, 23 capre şi 140 porci[496]. În urma recensământului pentru necesitățile armatei se iau în evidență 6 cai, 2 hamuri şi 1 căruță[497]. La 18 octombrie 1940, notarul Pavel Paul informa pretura Brad despre însămânțarea, până la acea dată, în comuna Crişan, a 7 ha cu grâu şi că localitățile din notariatul Valea Bradului ar avea nevoie de ½ vagon, grâu de sămânță, adus în gara Brad[498]. El informa pretura că „aprovizionarea populației din cele 5 localități ale notariatului se face din depozitele din Brad[499]

O situație statistică generală, întocmită în acelaşi an, înregistra pentru comuna Crişan următoarele date:

Locuitori, 865 (români), ortodocşi (865), familii, 196, case de locuit, 196.
Suprafața: arabil, 446 ha, păşune, 189 ha şi pădure, 342 ha.
Grâu – existent, 4.000 kg, necesar 50.000 kg. însămânțat, 5.000 kg.
Porumb – existent, 70.000 kg, necesar 120.000 kg, însămânțat, 5.000 kg.
Orz – existent, 1.000 kg, necesar, 1.000 kg, însămânțat, 500 kg.
Ovăz – existent, 3.000 kg, necesar 4.000 kg, însămânțat, 600 kg.
Cartofi – existent, 20.000 kg, necesar 30.000 kg. însămânțat 6.000 kg.
Mazăre – existent 2.300 kg, necesar 1.600 kg. Însămânțat 500 kg.
Animale: 36 boi, 6 cai, 94 vaci, 96 viței, 260 oi, 62 capre, 190 porci.
Mori – 4, prăvălii – 1, cârciumi – 1, şcoli – 1, săli de învățământ – 2, biserici - 1[500].

Din punct de vedere al conviețuirii sociale, sunt consemnate 3 perechi care trăiesc în concubinaj: **Cor Iosif** cu **Avram Marica**, **Avram Tănase** cu **Golda Elena** şi **Bârna Petru** cu **Josan Maria**[501].

Încă înainte de intrarea României în război contra Uniunii Sovietice se face simțită o acută lipsă de alimente şi cereale. În 29 martie 1941, pretorul din Brad raporta prefecturii că „am avut o criză de alimente, când mai multe persoane, îndeosebi femei, circa 35-40, s-au prezentat la pretură, la cooperativă şi la primăria din localitate. Li s-a distribuit, încă în aceeaşi zi, 4.000 kg porumb. Din această cantitate au fost îndestulate, circa 550 familii, primind fiecare 10 litre porumb[502]. Şi la notariatul Valea Bradului s-a repartizat, în 5 aprilie 1941, 1.000 kg porumb[503]. Pentru aprovizionarea populației din pretura Bradului s-au eliberat autorizații pentru a cumpăra bucate de la Hălmagiu, ce au fost trimise prefecturii din Arad. Dar locuitorii sunt nemulțumiți din cauza prețurilor prea

[495] Ibidem, Dosar 5/1940, f. 45.
[496] Ibidem, f. 54.
[497] Ibidem, f. 60.
[498] Ibidem, Dosar 5/1940, f. 111.
[499] Ibidem.
[500] Ibidem, Dosar 6/1940, f. 6 şi 12.
[501] Ibidem, f. 61.
[502] Ibidem, Dosar 11/1941, f. 14.
[503] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

mari, o măsură de porumb s-a vândut cu 220-250 lei, iar măsura de grâu cu 300-350 lei[504].

La 25 mai 1941, în sala cercului civilo-militar s-a desfăşurat prima şedinţă a Consiliului de pretură al plasei Brad la care au luat parte şi primarii din comunele Ţărăţel, După Piatră, Ruda Brad, Luncoiul de Sus, Podele, Ormindea, Crăciuneşti, Hărţăgani, Trestia, Căinelul de Sus, **Crişan**, Zdrapţi, Bucuresci, Şesuri, Stănija, Peştera şi Crişcior[505]. Consiliul de pretură era chemat să coordoneze şi să armonizeze activitatea tuturor serviciilor, să înlăture dificultăţile ce s-ar ivi în aplicarea legilor şi regulamentelor, şi să asigure aplicarea pe teren a tuturor măsurilor luate de puterea centrală[506]. Primarii trebuie să raporteze despre dificultăţile ce se ivesc şi să propună şi măsurile de luat în vederea ameliorării. Protopopul Ioan Indrei arată că „aprovizionarea populaţiei trebuie să se aibă, în primul rând, în vedere", căci nu se poate „lua nici o măsură şi nu se poate rezolva nici o chestiune dacă, în primul rând, nu se rezolvă problema atât de arzătoare şi de mare însemnătate a aprovizionării populaţiei"[507].

În luna decembrie 1941, pentru sprijinirea primarului şi a ajutorului de primar în desfăşurarea activităţii, se alege sfatul sătesc, care, conform ordinului prefectului, trebuia să fie compus din 2 localnici, destoinici gospodari şi cu ştiinţă de carte. În sfatul sătesc al comunei Crişan sunt aleşi **Neaga Ioan l Urs** şi **Popovici Nicolae**[508].

Intrarea României în războiul contra Uniunii Sovietice a dus la o agravare a vieţii locuitorilor din pretura Brad. Conferinţa administrativă a Preturii Brad, desfăşurată la 19 august 1941, consemna scumpirea vieţii, în general, precum şi lipsa de materii prime. Lipseau „cerealele, făina, fierul, cuiele pentru potcoave, talpa şi opinca. Nu se găseşte ţiglă, ciment şi bumbac"[509].

După înăbuşirea rebeliunii legionare din ianuarie 1941, primarii numiţi în toamna anului 1940 au fost revocaţi din funcţie. La 28 ianuarie 1941, la primăria comunei Crişan este numit din nou **Petru Lupea**, iar ajutor de primar **Neaga Ioan**[510]. Vor fi doi dintre cei mai grei ani pentru activitatea Primăriei din comuna Crişan. Dar chiar şi în condiţiile excepţionale de război, locuitorii trec la ridicarea unei băi populare, a cărei piatră fundamentală a fost pusă la 6 august 1941[511].

Cu prilejul inspecţiei din 27 martie 1942, pretorul constata o serie de lipsuri în organizarea prestaţiei de către locuitori, pietrişul pentru repararea drumului nefiind recepţionat. Cu aceeaşi ocazie pretorul ridică problema reparării podului de peste Crişul Alb, din comuna Ribiţa, la care participă şi comuna Crişan cu 5 fire de lemn de stejar[512]. Pentru populaţia comunei, constata pretorul, la 21 august 1942, lipsea porumbul şi încălţămintea[513].

---

[504] Ibidem, f. 18.
[505] Ibidem, Dosar 2/1941, f. 25-26.
[506] Ibidem.
[507] Ibidem.
[508] Ibidem, Dosar 1/1941, f. 56 şi 71.
[509] Ibidem, f. 56.
[510] Ibidem, f. 32.
[511] Ibidem, Dosar 3/1942, f. 52 şi 184.
[512] Ibidem.
[513] Ibidem, Dosar 2/1942, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Asupra locuitorilor comunei s-a abătut şi o altă tragedie. În lunile ianuarie şi februarie 1942 **„s-au îmbolnăvit mai multe oi, de călbează, sucombând, circa 120"**[514]. Pentru a reduce ceva din pagubă, din oile moarte s-a fabricat săpun. Prin această pierdere s-a redus aproape la jumătate numărul de oi, dar s-a redus drastic şi consumul de lapte şi carne a locuitorilor. Pentru sprijinirea ţăranilor, conducerea Preturii ia măsura aprovizionării cu seminţe de orz, livrându-se 1.600 kg şi cu grâu de primăvară[515]. În toamna anului 1941 s-au semănat 176 ha cu grâu şi 12 cu orz, iar în primăvara lui 1942, în cadrul semănăturilor de primăvară, grâu pe 26 ha, orz 12 ha, ovăz, 22 ha, lucernă, 15 ha, trifoi, 36 ha, fasole, 3 ha, ceapă, 2 ha, cartofi, 5 ha, varză, 6 ha, dovleci, 38 ha, cânepă, 6 ha şi in, 1 ha[516]. Pentru munca din agricultură locuitorii din comună dispuneau, în anul 1942, de 178 pluguri, 155 grape, 452 greble simple, 112 furci de lemn, 168 furci de fier, 164 coase, 435 seceri, 356 sape, 170 hârleţe, 42 târnăcoape, 171 lopeţi de fier şi 178 securi[517]. În acelaşi an locuitorii mai dispuneau de o serie de atelaje şi piese componente, înregistrându-se 26 care cu boi, 4 căruţe cu cai, 1 trăsură, 1 sanie de lux, 10 sănii de lemn simple, 2 sănii pentru cai, 5 harnaşamente pentru cai, 7 şei de lemn şi 156 juguri[518].

Mai existau în Crişan şi 3 maşini de treierat, a lui **Ionuţ Tănase** şi **Trifa Ioachim** cu o capacitate de prelucrare de 20.000 kg/24 ore şi a lui **Neaga Petru**, având o capacitate de prelucrare de 25.000 kg/24 ore[519]. În localitate mai existau 4 mori aparţinând lui **Ciocan Petru**, **Magdalina Tănase**, **Rusu Ioan** şi **Indrei Gheorghe**[520]. A crescut şi efectivul de animale care consta din: 52 boi, 56 viţei până la 2 ani, 118 vaci, 8 cai, 5 iepe, 380 oi, 1 ţap, 36 capre, 2 vieri, 96 mascuri, 62 scroafe, 6 câini ciobăneşti, 4 câini lup, 6 câini de oierit, 1 câine de lux, 32 câini de alte specii, 18 stupi şi 1 iepure de casă[521]. În comună existau 142 grajduri, 132 şuri, 3 pivniţe, 118 fântâni şi 38 closete[522].

În satul Crişan trăiau 819 locuitori, toţi români, dispunând de 192 case de locuit şi 186 gospodării[523]. Ei aveau de întreţinut 9 drumuri comunale şi 16 de hotar. În grădinile şi livezile din comună existau 1.280 meri, 400 peri, 6.308 pruni, 316 nuci, 121 piersici, 112 cireşi şi 56 gutui[524]. Tot acum se înregistrează, fără a preciza deţinătorul, şi un aparat de radio[525]. Existau în comună şi doi funcţionari comunali, preotul **Tiberiu Perian** cu 2 membri şi învăţătorul **Vasile Pop**, cu 2 membri[526].

Intrarea României în război ridica noi probleme pentru locuitorii din Zarand. Se înregistrează primele familii care au de suferit tragedii în urma războiului. În satul Crişan se înregistrează 2 orfani, 4 invalizi şi 4 văduve[527]. Se înaintează liste de subscripţii pentru

---

[514] Ibidem, Dosar 3/1942, f. 52 şi 184.
[515] Ibidem.
[516] Ibidem, Dosar 6/1942, f. 188.
[517] Ibidem, f. 184.
[518] Ibidem.
[519] Ibidem, f. 34.
[520] Ibidem, f. 179.
[521] Ibidem, f. 185.
[522] Ibidem, f. 90, 190 şi 209.
[523] Ibidem.
[524] Ibidem, f. 191.
[525] Ibidem.
[526] Ibidem, f. 64. Invăţătorul Vasile Pop şi familia erau refugiaţi din Ardealul de Nord.
[527] Ibidem, f. 185.

https://biblioteca-digitala.ro

locuitorii din Bucovina şi Basarabia afectaţi de război, prin valorificarea unor steguleţe. În comuna Crişan sunt trimise un număr de 10 steguleţe, ce au fost cumpărate de preotul **Tiberiu Perian**, primarul **Petru Lupea**, **Nistor Magdalina**, **Ionuţ Tănase**, **Popovici Nicolae**, **Petru Rus**, care au plătit câte 50 lei, **Indrei Ioan**, **Moţ Nicolae** şi **Avram Ioan Cengiuţ**, au plătit câte 20 lei, iar **Atanasie Brana** contribuie cu 100 lei, strângându-se suma de 465 lei[528]. Cu anul 1942 se încheie o etapă importantă din istoria comunităţii Crişan, întrucât la 1 ianuarie 1943, după câteva secole de administrare proprie, localitatea Crişan este retrogradată la statutul de sat şi este ataşată comunei şi primăriei din Ţărăţel.

[528] Ibidem, Dosar 19/1941, f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

SATUL CRIŞAN SUB ADMINISTRAŢIA COMUNEI ŢĂRĂŢEL (1943-1950)

La 31 ianuarie 1943, în cadrul şedinţei Sfatului comunal, la care a luat parte şi pretorul Ştefan Popa, s-a hotărât în unanimitate „transformarea comunei în sat [şi] a se alipi la comuna Ţărăţel"[529]. Perioada de transfer a funcţiilor şi actelor Primăriei Crişan către comuna Ţărăţel urma a se face într-un interval de două luni şi se încheia la 1 aprilie 1943, când comunele Valea Brad (cu satul Potingani), Mesteacăn, Crişan şi Ţărăţel, independente până atunci „se vor contopi, formându-se sate, iar Ţărăţel va rămânea comună"[530].

Perioada 1943-1950 a fost una dintre cele mai grele pentru locuitorii satului Crişan: încă doi ani şi jumătate de război, fraudarea alegerilor din 1946, instaurarea comunismului, controlul întregii vieţi economico-sociale de către statul totalitar, în curs de instaurare etc. Încet, dar din ce în ce mai sigur, aceste fenomene îşi fac simţită prezenţa şi în viaţa de zi cu zi a omului de rând de la sat. La acestea s-a adăugat criza continuă de alimente şi materii prime, fenomen pe care conducerea Preturii Brad şi apoi a Raionului nu vor reuşi s-o elimine în totalitate.

În ziua de 13 februarie 1943, pretorul Ştefan Popa a inspectat satul Crişan pentru a vedea dacă toate obiectivele prevăzute, cu ocazia inspecţiilor anterioare, au fost duse la îndeplinire. Au fost inspectate: Primăria, care se afla instalată în casa primarului, Şcoala, Biserica, care au fost aflate în stare corespunzătoare[531]. Au fost verificate actele şi registrele de contabilitate ale primăriei care au fost bine şi corect întocmite.

S-a constatat, la nivelul unui segment al populaţiei, mai ales al populaţiei sărace, lipsa porumbului, care din lipsă de bani nu se putea aproviziona pentru un timp mai îndelungat, ci doar pentru maximum 2-3 săptămâni „iar în depozite nu avem nici un bob de porumb"[532].

O altă constatare a pretorului este lipsa furajelor pentru vite, din care cauză locuitorii „sunt nevoiţi a le vinde cu duiumul sau a le tăia în mod clandestin şi a vinde carnea printre locuitori"[533]. Cu toată situaţia grea din timpul războiului locuitorii satului fac eforturi pentru ridicarea unor construcţii indispensabile. Numai în ultimul an (1943) a fost pusă în funcţiune Baia populară şi a fost construită o punte peste Crişul Alb în valoare de 37.000 lei[534]. Puntea avea o lungime de 14 m şi o lăţime de 1 m, fiind folosită, în primul rând de muncitorii de la Societatea Mica[535]. Pretorul stabileşte luarea unei serii

[529] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1943, f. 43.
[530] Ibidem, Dosar 2/1943, f. 41-43.
[531] Ibidem, Dosar 3/1943, f. 5-6.
[532] Ibidem.
[533] Ibidem.
[534] Ibidem.
[535] Ibidem, Dosar 2/1943, f. 41-43.

https://biblioteca-digitala.ro

de măsuri pentru încasarea tuturor veniturilor comunale şi încheierii formelor de angajare a cheltuielilor la Baia populară[536].

Raportul notarului comunei Ţărăţel, Aurel Adam, din 13 martie 1943, adresat Preturii din Brad, menţiona existenţa în satul Crişan a doi orfani de război, copii Teodor şi Aurel Lupea[537]. Se precizează că cei doi orfani au fost plasaţi la Centrul pentru ocrotirea copiilor din Timişoara, iar centrul i-a repartizat spre a fi întreţinuţi de rudele lor[538]. Cei doi copii „primesc şi pensie în urma morţii tatălui lor pe câmpul de luptă"[539]. Raportul notarului preciza faptul că din satul Crişan sunt doi morţi şi unul dispărut pe câmpul de luptă[540]. În timpul celui de-al doilea război mondial din satul Crişan au căzut pe câmpul de luptă un număr de 10 bărbaţi şi alţi 4 au devenit invalizi de război în urma rănilor primite[541]

Cu prilejul inspecţiei, din luna decembrie 1943, pretorul remarca înrăutăţirea situaţiei şcolare, faptul că elevii duc lipsă de încălţăminte, iar cantina şcolară nu a funcţionat în bune condiţiuni din lipsă de fonduri[542]. Între priorităţile satului Crişan, pentru anul 1944, se înscrie „schimbarea traseului drumului comunal ce duce de la Mesteacăn la Crişan pe o distanţă de 200 m[543]. La sfârşitul anului 1944, lipsa unor articole de primă necesitate pentru populaţie se simte din ce în ce mai acut. Raportul pretorului, din decembrie 1944, consemna lipsa de petrol, chibrituri şi încălţăminte[544]. Activitatea primăriilor comunale s-a desfăşurat, în această perioadă, după „Instrucţiunile pentru întocmirea planurilor de activitate ale Administraţiilor Locale", elaborate de către Oficiul de Studii, Documentare şi Statistică, la 4 februarie 1943[545]. Conform Instrucţiunilor, Primăria trebuia să-şi întocmească planul său pe baza planurilor săteşti. Pentru a avea o perspectivă a activităţii, planul trebuia întocmit pe o perioadă de 5 ani şi cuprindea toate activităţile locale – drumuri, şcoli, biserici, cultură, salubritate, acţiuni culturale, sanitare etc[546].

Unul dintre cele mai importante puncte ale planului era sprijinirea agriculturii. „Soarta agriculturii trebuie să preocupe în primul rând administraţia comunală, căci primăria comunei rurale este primăria sătenilor agricultori"[547]. În acest scop primăria va organiza: „câmpuri şi livezi demonstrative, pepiniere, prisăci, cuptoare pentru uscat prune, topitorii sistematice pentru in şi cânepă, grădini de zarzavat, iazuri cu peşte, brutării comunale şi cooperative, împădurirea părţilor râpoase, curăţirea şi îngrijirea izlazurilor"[548]. În temeiul acestor instrucţiuni se vor întocmi planurile anuale ale comunei Ţărăţel în viitorii ani. De asemenea primarii vor urmări în cadrul activităţii de îndrumare

[536] Ibidem, Dosar 3/1943, f. 5-6.
[537] Ibidem, Dosar 2/1943, f. 41-43.
[538] Ibidem.
[539] Ibidem.
[540] Ibidem.
[541] Informaţie de la Ioachim David din satul Crişan, în vârstă de 81 de ani, culeasă în anul 2006.
[542] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1943, f. 102.
[543] Ibidem, f. 167.
[544] Ibidem, Dosar 3/1944.
[545] Ibidem, Dosar 1/1943, f. 32-37.
[546] Ibidem.
[547] Ibidem.
[548] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

şi control din sate mersul lucrărilor agricole. Cu prilejul inspecției, din 5 august 1944, pretorul Ştefan Popa şi primarul comunei Țărățel, Nicolae Grama, constată că „muncile agricole decurg în condițiuni bune şi la timp"[549]. Pretorul recomanda primarului ca să evite „scoaterea oamenilor la diferite corvezi până după terminarea secerişului şi treieratului"[550].

După instaurarea guvernului Petru Groza activitatea Primăriei se va desfăşura mai mult după Dispozițiile şi Deciziile emise de acest guvern. Primăria comunei Țărățel îşi întocmea un tabel nominal cu producătorii de cereale din satul Crişan. Întocmirea sa se făcea conform Deciziunii ministeriale nr. 2339/1945 şi cuprindea 34 de producători de cereale din satul Crişan[551]:

Nr. crt.	Numele şi prenumele producătorului	Suprafață însămânțată		Producție obținută		Obs
		Grâu/iug.	Ovăz/iug.	Grâu/kg	Ovăz/kg	
1	Alecxe Tănase	1	½	250	50	
2	Lup Ioan	1	½	250	50	
3	Stânga Lazăr	1	½	250	50	
4	Tulia Lazăr	1	½	250	50	
5	Bârna Petru	1	½	250	50	
6	Ionuțiu Petru	2	-	500	-	
7	Golda Giorgie	1	½	250	50	
8	Faur Nicolae	2	1	500	100	
9	Josan Nicolae	1	½	250	50	
10	Avram Nicolae	½	½	125	50	
11	David Giorgie	½	½	125	50	
12	Avram Ioan	2	1	500	100	
13	Golda Toader	2	1	500	100	
14	Popovici Nicolae	2	1	500	100	
15	Niaga Ioan Urs	1	1	250	100	
16	Brana Tănase	3	2	750	200	
17	Golda Ioan Marini	1	1	250	100	
18	Golda Elena	2	1	500	100	
19	Golda Ioan Adam	2	1	500	100	
20	Vlad Dionisie	2	1	500	100	
21	Faur Ioan	2	1	500	100	
22	Golda Ioan Filăru	1	½	250	50	
23	Niaga Ioan	2	1	500	100	
24	Ianc Ilie	1	½	250	50	
25	Bexa Ioan	1	½	250	50	

[549] Ibidem, Dosar 2/1944, f. 114-116.
[550] Ibidem.
[551] Ibidem, Dosar 3/1945, f. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

26	Avram Ioan l Ioan	1	½	250	50	
27	Lupia Petru	1	½	250	50	
28	Avram Tănase	2	1	500	100	
29	Avram Ioan	1	½	250	50	
30	Doțiu Ioan	1	½	250	50	
31	Rus Petru	1	½	250	50	
32	Magdalina Nistor	1	½	250	50	
33	Josan Tănase	1	½	250	50	
34	Ciocan Petru	1	½	250	50	

De altfel pe întreaga comună Țărățel, în toamna anului 1945, s-au însămânțat 46 iugăre cu grâu și 24 ½ iugăre cu ovăz, obținându-se o producție de 11.500 kg grâu și 2.400 kg ovăz [552]. În același an se întocmea un alt tabel, mult mai complet, care cuprindea toți producătorii de porumb din comuna Țărățel. Din satul Crișan sunt cuprinși următorii agricultori, producători de porumb:

Nr. crt.	Numele și prenumele producătorului	Suprafață cultivată cu porumb	Producția medie obținută la ha	Cantitatea de porumb obținută	Cotă obligatorie de predat
79	Lup Ioan	½	250-300	150	
80	Stânga Lazăr	½	250-300	150	
81	Tulea Lazăr	½	250-300	150	
82	Avram Petru	½	250-300	150	
83	Bârna Petru	1	250-300	300	
84	Ionuț Petru	1	250-300	300	
85	David Gheorghe	½	250-300	150	
86	Avram Ioan	½	250-300	150	
87	Avram Nicolae	1	250-300	300	
88	Golda George	½	250-300	150	
89	Faur Nicolae	1	250-300	300	
90	David Loghin	½	250-300	150	
91	Josan Nicolae	½	250-300	150	
92	Golda Teodor	1	250-300	300	
93	Indrei Petru	1	250-300	300	
94	Popovici Nicolae	1	250-300	300	
95	Neaga Ioan	½	250-300	150	
96	Pavel Ioan	½	250-300	150	
97	Brana Atanasie	1	250-300	300	
98	Golda Ioan	½	250-300	150	
99	Tiberiu Perian	½	250-300	150	
100	Ianc Ilie	½	250-300	150	
101	Niaga Ioan	½	250-300	150	

[552] Ibidem, Dosar 3/1946, f. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

102	Ionuț Miron	½	250-300	150	
103	Golda Ioan Fileru	½	250-300	150	
104	Faur Ioan	½	250-300	150	
105	Golda Ioan l Adam	1	250-300	300	
106	Golda Elena	½	250-300	150	
107	Avram Ioan	½	250-300	150	
108	Avram Ioan Cengiuț	½	250-300	150	
109	Vlad Teodor	½	250-300	150	
110	Avram Tănase	½	250-300	150	
111	Lupea Petru	½	250-300	150	
112	Avram Nicolae	½	250-300	150	
113	Lazăr Gheorghe	½	250-300	150	
114	Ioan Avram	¼	250-300	75	
115	Tulea Ioan	1	250-300	300	
116	Tulea Teodor	1	250-300	300	
117	Dan Ioan	1	250-300	300	
118	Bârna Nicolae	¼	250-300	75	
119	Bexa Ioan	½	250-300	150	
120	Bexa Ioachim	½	250-300	150	
121	Ionuț Tănase	½	250-300	150	
122	Bârna Ioan	½	250-300	150	
123	Indrieș Petru	½	250-300	150	
124	Răm. Rus Ioan	1	250-300	300	
125	Lup Gheorghe	¼	250-300	75	
126	Indrei Ioan	¼	250-300	75	
127	Cor Petru	¼	250-300	75	
128	Alexe Tănase	½	250-300	150	
129	Avram Ioan	½	250-300	150	
130	Avram Tănase	1	250-300	300	
131	Văd. Maria Bârna	½	250-300	150	
132	Văd. Doțiu Ana	½	250-300	150	
133	Neaga Lazăr	½	250-300	150	
134	Filip Ioan	½	250-300	150	
135	Filip Nicolae	½	250-300	150	
136	Filip Visalon	½	250-300	150	
137	Dan Roman	½	250-300	150	
138	David Ioachim	½	250-300	150	
139	Bârna Petru	½	250-300	150	
140	Cor Ioan	1	250-300	300	
141	Indrei Miron	½	250-300	150	
142	Lazăr Petru	½	250-300	150	
143	Avram Nicolae	½	250-300	150	
144	Rus Petru	½	250-300	150	
145	Lupea Nicolae	½	250-300	150	
146	Avram Nicolae	½	250-300	150	

https://biblioteca-digitala.ro

147	Magdalina Nistor	1	250-300	300	
148	Bârna Ioan	1	250-300	300	
149	Cor Ioan	½	250-300	150	
150	Avram Ioan	½	250-300	150	
151	Manea Petru	½	250-300	150	
152	Indrei Ioan	½	250-300	150	
153	Josan Tănase	½	250-300	150	
154	Ianc Tănase	½	250/300	150	
155	Neaga Petru	½	250/300	150	
156	Lupea Tănase	½	250/300	150	
157	Ciocan Petru	1	250/300	300	
158	Brătila Ioan	½	250/300	150	
159	Comşa Marcu		250/300	150	
160	Lupea Gheorghe	1	250/300	300	
161	Lupea Tănase	½	250/300	150	
162	Avram Petru	½	250/300	150	

Din cei 84 cultivatori de porumb, 19 au fost obligaţi să însămânţeze câte un ha, 59 o jumătate de ha iar un număr de 6 familii (respectiv familiile Ioan Avram, Bârna Nicolae, Lup Gheorghe, Indrei Ioan, Cor Petru şi Comşa Marcu) au însămânţat numai câte un sfert de ha. Cea mai mare parte a gospodarilor din satul Crişan nu dispuneau de pământ suficient pentru a cultiva grâu şi porumb. De altfel, pe întreaga comună Ţărăţel, compusă din 5 localităţi (Crişan, Mesteacăn, Potingani, Ţărăţel şi Valea Brad) erau înregistraţi doar un număr de 332 producători de porumb care obţineau o producţie de 43.550 kg porumb[553].

Reforma agrară dispusă de guvernul Petru Groza avea puţine şanse să se concretizeze în Plasa Brad, după cum raporta pretura Brad la 10 iunie 1946[554]. „În cuprinsul acestei plăşi nu avem nici un caz de expropriere sau împroprietărire individuală"[555]. Totuşi – aprecia pretorul, nou numit, Radu Victor - în cuprinsul acestei plase sunt „un număr de 1.300 îndreptăţiţi la împroprietărire"[556]. Întocmirea definitivă a listelor celor îndreptăţiţi la împroprietărire, sunt în curs de executare, însă n-au putut fi terminate „din cauza timpului scurt de la primirea ordinelor în acest scop, precum şi din faptul că obştea satelor nu poate fi adunată decât numai Duminica şi sărbători, restul zilelor fiind ocupaţi cu muncile agricole"[557].

Lipsa pământului pentru împroprietărire a determinat autorităţile să îndemne ţăranii fără pământ sau cu pământ puţin să se colonizeze în Banat. Până la 10 iunie 1946 un număr de „800 locuitori au fost colonizaţi în Banat"[558]. Din satul Crişan mai mulţi locuitori au optat pentru colonizarea în Banat. Conform unei liste întocmite de către

[553] Ibidem, Dosar 3/1945, f. 2-7.
[554] Ibidem, Dosar 1/1946, f. 59-62 şi 95-98.
[555] Ibidem.
[556] Ibidem.
[557] Ibidem.
[558] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Primăria comunei Țărățel, la 2 aprilie 1945, din satul Crișan au plecat în Banat următorii locuitori[559]:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Localitatea de origine	Numărul membrilor	Localitatea unde au fost colonizați
1	Lupea Tănase	Crișan	4	Sânpetrul German
2	Nichici Emanoil	„	1	„
3	Filip Ioan	„	5	„
4	Trifa Ioan	„	-	„
5	Lup Gheorghe	„	-	„
6	Filip Nicolae	„	3	„
7	Miheț Teodor	„	-	„
8	Indrei Visalon	„	5	„
9	Iezan Tănase	„	-	„
10	Avram Nicolae	„	6	„

În anii următori și alte familii din sat vor lua drumul Banatului sau spre alte zone, pentru a-și procura cele necesare traiului. Conform unui document din 1947 alte zeci de familii vor fi nevoite să ia drumul Banatului[560]. Astfel, la 1 aprilie 1947 un alt grup de 25 de locuitori din sat își exprimau dorința de a fi împroprietăriți în alte părți ale țării[561].

Nr. crt.	Numele și pronumele	Satul	Ocupația	Etatea	Nr. membri	Dacă are vite	Invent. agricol
1	Golda Ioan	Crișan	Agricultor	65	2	2 boi	nu
2	Tomesc Salvina	"	"	21	2	nu	nu
3	Lup Petru l Gh.	"	"	26	-	1 vacă	nu
4	Gavrilă Ioan	"	"	34	4	nu	nu
5	Neaga Nicolae	"	"	47	4	nu	nu
6	Lupea Ioachim	"	"	26	4	nu	nu
7	David Lazăr	"	"	35	6	nu	nu
8	Avram Nicolae	"	"	34	5	1 vacă	nu
9	Indrei Miron	"	"	54	5	nu	nu
10	Drăghici Nicolae	"	"	32	4	nu	nu
11	Lupea Petru l Nic.	"	"	31	1	nu	nu
12	Avram Nicolae Cocu	"	"	56	3	2 vaci	nu
13	Manea Ioan	"	"	44	3	nu	nu
14	Tomesc Ioan	"	"	38	3	nu	nu
15	Indrieș Petru	"	"	49	5	1 vacă	nu
16	Lazăr Ioan	"	"	39	5	nu	nu
17	Indrei Ioan	"	"	56	6	1 vacă	nu
18	Văd. Adaș Maria	"	"	25	3	nu	nu
19	Lup Ioan l Aron	"	"	50	7	2 boi	nu

[559] Ibidem, Dosar 7/1945, f. 15 și 16.
[560] Ibidem, Dosar Dosar 6/1947, f. 7-8.
[561] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

20	Faur Nicolae	"	"	52	3	nu	nu
21	Cazan Salvina	"	"	43	3	nu	nu
22	Pârva Petru	"	"	51	5	nu	nu
23	Golda Gh. I Gligor	"	"	57	6	nu	nu
24	Avram Viorel	"	"	33	3	nu	nu
25	Manea Petru	"	"	60	4	2 vaci	nu

Conform procesului verbal întocmit la 25 martie 1946, membrii adunării parohiale au constatat că au „plecat şi s-au colonizat în Banat 40 de familii şi la Primăria comunei noastre s-au mai pregătit un nou tablou cu 35-40 familii"[562]. Plecările masive în Banat au afectat puternic economia satului Crişan şi în primul rând agricultura şi creşterea animalelor.

Cantităţile de grâu, porumb, ovăz şi zarzavaturi obţinute pe familie vor fi insuficiente, locuitorii fiind siliţi să-şi procure cantităţi importante din aceste produse de pe piaţa oraşului Brad, dar de multe ori sunt obligaţi să se deplaseze pentru procurarea lor la Hălmagiu, Ineu sau chiar Arad. Începe să se pună în aplicare noua politică agrară a guvernului Petru Groza, locuitorii fiind obligaţi să însămânţeze cerealele stabilite la nivel central. La 9 decembrie, primarul comunei Ţărăţel, Vanciu Dumitru, ajutorul de primar Ioan Avram şi membrii comisiei de însămânţări, Lean Adam, Tod Vasile şi Ana Ioan au efectuat, la ordinul pretorului, recensământul agricol general în satul Crişan. Membrii comisiei de însămânţări au mers din casă în casă, întocmind tabele semnate de fiecare proprietar, „terenurile fiind calculate în suprafeţe ce au fost însămânţate, pe baza declaraţiilor şi a sămânţei întrebuinţate, calculat la 4 măsuri la iugăr"[563]. Au fost stabilite definitiv „suprafeţele care au fost însămânţate cu grâu, iar din suprafeţele arate pentru primăvară şi rămase să fie arate în primăvara anului viitor se vor însămânţa cu porumb, ovăz, orz şi zarzavaturi diferite"[564]. În satul Crişan au fost recenzaţi următorii producători agricoli[565]:

Nr. crt.	Numele şi prenumele locuitorului	Supr. arabilă	Însăm. cu grâu	Însăm. în 1947	Arată	De arat
1	Alecsa Nicolae	¼	-	-	-	¼
2	Lup Ioan	2	1	1	-	1
3	Stânga Lazăr	1 ½	½	½	-	1
4	Tulea Lazăr	2	1	1	-	1
5	Ionuţ Ioan	1	½	½	¼	¼
6	Neaga Avram	½	-	-	-	½
7	Neaga Nicolae	½	¼	¼	1/8	1/8
8	Colţa Gheorghe	¾	¼	¼	-	2/4
9	Trifa Nicolae	½	¼	¼	1/8	1/8
10	Lupea Nicolae Jidovel	½	¼	¼	1/8	1/8
11	Bârna Petru	3	1	1	1	1

[562] Casa parohială Crişan, Protocol de şedinţe a Consiliului şi adunării parohiale,...p. 71.
[563] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 4/1947, f. 190.
[564] Ibidem.
[565] Ibidem, f. 194-196.

https://biblioteca-digitala.ro

12	Bârna Ioachim	1	½	½	-	½
13	Avram Ioan Ciovac	1	½	½	-	½
14	Avram Ioan a Teni	2	1	1	½	½
15	Ionuț Petru	2	½	½	-	½
16	Avram Nicolae Cocu	3	1	1	-	2
17	Golda George I Petrică	1	½	½	-	½
18	Țișca Crăciun	2	1	1	-	1
19	Faur Nicolae	2	1	1	½	½
20	David Petru	1 ½	½	½	½	½
21	Josan Nicolae	1	½	½	¼	¼
22	Golda Ioan I Toader	2	1	1	¼	¾
23	Trifa Ioachim	1	½	½	-	½
24	Neaga Ioan	½	¼	¼	-	¼
25	Indrei Petru	3	1	1	1	1
26	Avram Petru	½	¼	¼	-	¼
27	Popovici Nicolae	3	1 ½	1 ½	1 ½	-
28	Pavel Ioan	2	1	1	-	1
29	Neaga Ioan	2 ½	1 ½	1 ½	-	1
30	Brana Tănase	3	1 ½	1 ½	½	1
31	Tiberiu Perian	1	½	½	¼	¼
32	Golda Ioan	1	½	½	-	½
33	Ianc Ilie	2 ½	1	1	-	½
34	Neaga Ioan Negău	3	2	2	1	½
35	Ionuț Miron	1	½	½	½	½
36	Lup Georghe	½	¼	¼	-	¼
37	Huț Iosif	1	½	½	-	½
38	Lupea Petru	1	½	½	-	½
39	Lazăr Ioan	1	-	-	-	1
40	Golda Ioan Filăru	1 ½	1	1	-	½
41	Golda Ioan Bujac	1	½	½	-	½
42	Golda Gherasim	½	¼	¼	1/8	1/8
43	Faur Ioan	1	½	½	-	½
44	Vlad Dionisie	2	1	1	-	1
45	Golda Ioan I Adam	2 ½	1	1	½	1
46	Manea Petru	1 ½	1	1	¼	¼
47	Golda Elena	2	1	1	½	½
48	Faur Petru	1	½	½	¼	¼
49	Lupea Nicolae	1	½	½	-	½
50	Golda Ioachim	½	¼	¼	-	¼
51	Lupea Ioachim	½	¼	¼	-	¼
52	Lup Petru	½	¼	¼	-	¼
53	Avram Miron	½	½	¼	½	½
54	Josan Nicolae	1	½	½	-	½
55	Avram Ioan Cengiuț	1	½	½	-	½

https://biblioteca-digitala.ro

56	Golda Nicolae	2	1	1	¼	1/3
57	Avram Ion l Iosif	2	1	1	-	1
58	Avram Tănase	1	½	½	-	½
59	Bârna Mărioara	½	¼	¼	-	¼
60	Bârna Ruzalea	1	½	½		½
61	Neaga Nicolae	½	¼	¼	-	¼
62	Bârna Viorel	½	¼	¼	-	¼
63	Becsa Ioan	2	1	1	1	-
64	Becsa Ioachim	1 ½	½	½	½	½
65	Pârva Petru	¼	-	-	-	¼
66	Lazăr Nicolae	½	¼	¼	-	¼
67	David Nicolae	½	¼	¼	-	¼
68	David Lazăr	½	¼	¼	-	¼
69	Clej Solomon	1	½	½	-	½
70	Golda Tănase	1 ½	½	½	-	1
71	Neaga Tănase	¼	¼	¼	-	-
72	Dan Ioan	2	1	1	-	1
73	Lupea Petru	1 ½	1	1	-	½
74	Adaş Pasc	1 ½	½	½	½	½
75	Avram Nicolae l Ilie	1 ½	½	½	½	½
76	Lazăr George	1	½	½	-	½
77	Avram Iov	1	½	½	-	½
78	Tulea Ion l Lazăr	2	½	½	½	1
79	Tulea Todor	1 ½	½	½	-	1
80	Magdalina Tănase	½	¼	¼	-	¼
81	Bârna Ion a Vechi	1 ½	½	½	½	½
82	Golda George	¼	1/8	1/8	-	1/8
83	Bârna Tănase	¼	1/8	1/8	-	1/8
84	Ionuț Tănase	1	½	½	¼	¼
85	Indreș Petru	½	½	½	-	-
86	David Nicolae l Nic.	1	½	½	-	½
87	Lupea Ion a St.	1	½	½	-	½
88	Indrei Ion Coja	1	½	½	-	½
89	Cor Petru Dumitreş	1	½	½	-	½
90	Alecsa Ioan	1	½	½	-	½
91	Avram Ion Tot.	2	1	1	-	1
92	Avram Tănase	2	1	1	½	½
93	Filip Maria	1 ½	½	½	½	½
94	David Traian	1 ½	-	-	1	½
95	Doțiu George	1 ½	½	½	½	½
96	Doțiu Saveta	2	1	1	½	½
97	Lup Ion l Aron	1	½	½	-	½
98	Ianc Nicolae	1 ½	½	½	½	½
99	Bârna Maria	1 ½	1	1	-	½

https://biblioteca-digitala.ro

100	Cor Tănase Dtr.	1	½	½	-	½
101	Cor Ion Dtr.	1	½	½	-	½
102	Faur Nicolae	1	½	½	¼	¼
103	Neaga Lazăr	1 ½	½	½	½	½
104	Filip Ioan	1	½	½	-	½
105	Tulea Nicolae	1	½	½	-	½
106	Bârna Petru	1	½	½	-	½
107	Cor Tănase	1	½	½	-	½
108	Cor Ioan Bosel	2	1	1	-	1
109	David Ioachim	1 ½	¾	¾	¼	½
110	Dan Roman	1 ½	½	½	½	½
111	Indrei Miron	1	¼	¼	2/4	¼
112	Lazăr Petru	1 ½	1	1	¼	¼
113	Avram Salvina	1	½	½	-	½
114	Rusu Nicolae	1 ½	1	1	-	½
115	Vişa Gheorghe	½	¼	¼	-	¼
116	Lupea Nicolae	1 ½	½	½	-	1
117	Avram Nicolae	1 ½	¾	¾	¼	¼
118	Avram Tănase	¼	¼	¼	-	-
119	Magdalina Nistor	4	1	1	½	2 ½
120	Bârna Ioan Bot.	½	¼	¼	-	¼
121	Filip Lucreţia	1	½	½	-	½
122	Cor Tănase	1	¼	¼	¼	½
123	Cor Ion a Martei	1	½	½	-	½
124	Avram Ioan	2	1	1	-	1
125	Cor Ion	1	½	½	-	½
126	Cor Petru	½	¼	¼	-	¼
127	Bârna Ion l Ion	1	½	½	-	½
128	Manea Petru	1 ½	½	½	½	½
129	Colţa Nicolae	¾	¼	¼	-	½
130	Doţiu Ioachim	1	½	½	-	½
131	Lupesc Ion	1	½	½	¼	¼
132	Indrei Ion	1	½	½	-	½
133	Ezan Tănase	1 ½	½	½	-	1
...[566]	...	...	...	...	...	...
171	Iancu Miron	1 ½	½	½	-	1
172	Neaga Tănase	1	½	½	-	½
173	Lupea Ioan	1 ½	½	½	½	½
174	Niţa Ioan	½	¼	¼	1/8	1/8

[566] De la poziţia 134 la 170 lipsesc datele.

https://biblioteca-digitala.ro

175	Ciocan Petru	3	1 ½	1 ½	1	½
176	Neaga Petru	½	¼	¼	-	¼
177	Avram Maria	1	½	½	-	½
178	Brătila Ioan	1	½	½	-	½
179	Brătila Petru	1 ½	½	½	-	1
180	Trifa Nicolae	½	¼	¼	1/8	1/8
181	Lupea Gheorghe I P.	1	½	½	-	½
182	Lupea Gheorghe I T.	1	½	½	-	½
183	David Andron	1 ½	½	½	½	½
184	Avram Nicolae	½	¼	¼	-	¼
	Total general	184	83 ¼	83 ¼	23 ¾	76 ½

Din suprafața arabilă de 184 iugăre s-a însămânțat cu grâu 83 ¼ iugăre, lucrare executată în toamna anului 1947. S-au mai arat în aceeaşi toamnă şi 23 ¾ iugăre ce urmau a fi însămânțate în primăvara lui 1948 şi au mai rămas de arat încă 76 ½ iugăre[567]. În urma muncii de mobilizare dusă de către conducerea Preturii Brad şi a Primăriei Țărățel, campaniile agricole şi pomicole sunt executate în întregime. Prin introducerea cotelor obligatorii, organele locale ale statului erau interesate să se însămânțeze toată suprafața planificată şi a se strânge cotele de cereale.

La nivelul comunei Țărățel s-a obținut în urma treieratului o cotă de 22.312 kg la grâu şi 3.176 kg ovăz, şi un uium de 17.486 kg grâu şi 3.965 kg ovăz[568]. Din uiumul realizat, 10 % urma să se predea personalului de la batoze. Şi totuşi din uiumul de 1.748 kg s-a predat personalului de la batoze doar 979, diferența de 709 kg fiind predată de către batozari la bazele de recepție şi nu a mai putut fi repartizat[569].

În urma încheierii acțiunii de recoltare şi treierare a păioaselor din satul Crişan, rezulta o producție medie de 6-700 kg grâu la ha şi 700 kg ovăz[570]. Comuna Țărățel a predat la Romcereale, în toamna anului 1948, o cotă de grâu de 22.312 kg, ovăz 3.176 kg şi uium din grâu, 17.486 şi din ovăz 3.966 kg[571]. Conform tabelului întocmit de către Primăria comunei Țărățel, în satul Crişan existau 1.169 parcele.

Terenul arabil al satului se întindea pe 157 ha, 6.273 m², fânaț 53 ha, 4.897 m². S-au însămânțat cu grâu de toamnă (60 ha, 4.897 m²), cu grâu de primăvară (6 ha, 6.137 m²), secară (500 m²), orz de primăvară (2.800 m²), ovăz (19 ha, 8.276 m²), lucernă (3 ha, 7.597 m²), trifoi (1 ha, 1.177 m²), borceag (1.000 m²), cânepă (210 m²), porumb (52 ha, 567 m²), cartofi (1 ha, 2.775 m²), diferite legume (3.100 m²), trifoi vechi (11 ha, 4.334 m²) şi lucernă veche (2.000 m²)[572]. Locuitorii din satul Crişan, într-o proporție considerabilă, făceau parte din rândul proprietarilor săraci. Suprafața totală constituind proprietatea locuitorilor satului era de 480 ha 6193 m² şi era alcătuită din 2.062 parcele[573].

[567] Ibidem, Dosar 4/1947, f. 194-196.
[568] Ibidem, Dosar 3/1948, f. 46.
[569] Ibidem.
[570] Ibidem, f. 45.
[571] Ibidem.
[572] Ibidem, f. 25.
[573] Ibidem, f. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

Dintre locuitori cuprinşi în tabel, 6 erau fără pământ agricol, 38 aveau până la 5.000 m², 52 între 5.000 m² - 1 ha, 103 de la 1 ha - 2 ha, 38 între 2 - 3 ha, 37 între 3 - 5 ha, iar două familii dispuneau de o proprietate cuprinsă între 5 - 10 ha[574]. Dintre cei 178 locuitori recenzaţi doar 7 nu se ocupă cu agricultura. Ceilalţi 171 capi de familie exploatează 419 ha, 6.480 m², împărţite în 2.036 parcele[575]. Suprafaţa de 419 ha, 6.480 m² reprezenta: 163 ha, 6.509 m² teren arabil, 65 ha, 3.724 m² fâneţe şi 139 ha, 4.825 m² păşuni[576].

La această suprafaţă se mai adaugă 91 ha, 4.464 m² pădure şi 17 ha, 5.739 m² teren ocupat de curţile gospodăriilor şi 7 ha, 9.228 m² teren neproductiv[577]. Din terenul exploatat 450 ha, 6.636 m² era situat în hotarul satului iar 40 ha, 7.844 m² în hotarul altor sate. Pentru exploatarea terenului arabil, fâneţelor şi pădurii, locuitorii satului dispunea de 107 pluguri, 2 semănători, 2 ½ batoze, 1 trior, 1 pompă stropit, 1 tocătoare de nutreţ, 3 prăşitoare, 84 grape şi 109 care şi căruţe[578].

Criza de cereale determină Prefectura judeţului Hunedoara să ia măsuri drastice împotriva celor care fabricau spirt din cereale. Prefectul Augustin Almăşan transmitea, la 21 iunie 1945, primarilor din Pretura Brad, ordinul potrivit căruia toate „cazanele vor fi sigilate, dacă nu sunt sigilate conform instrucţiunilor date de organele Matului şi vor fi preluate cu dovadă"[579]. Se ordonă pretorilor să se îngrijească ca „toate aceste cazane să fie depuse într-o cameră aparte a Preturii şi bine îngrijite"[580]. În satul Crişan dispuneau de cazane de fabricat ţuica 4 locuitori: Brana Atanasie 1 cazan capacitate 150 l, Neaga Ioan, 1 cazan de 120 l, şi Magdalina Nistor, 1 cazan de 110 l capacitate[581]. Lor li se adaugă Rusu Cornel care era proprietarul unui cazan de 319 l[582]. Toate cazanele deţinătorilor din Plasa Brad, în număr de 42, printre care şi cele ale deţinătorilor din Crişan, au fost depuse la pretură, după cum raporta pretorul Ştefan Popa la 20 iulie 1945[583].

O deosebită dezvoltare a înregistrat pomicultura. În anul 1948 satul Crişan dispunea de un important fond pomicol constând din 200 peri, 10.000 pruni, 150 nuci, 1 cais, 30 piersici, 400 meri şi 30 gutui[584]. Când e recolta bună de prune – preciza preotul Alexandru Fugătă – se produc 7-9 vagoane de ţuică (vinars, „palincă)"[585]. Fondul pomicol din satul Crişan s-a constituit în mare parte prin acţiunea întreprinsă de autorităţi în anii premergători celui de-al doilea război mondial.

După Plenara CC al PMR, din 3-5 martie 1949, asupra agricultorilor români se îndreaptă întreaga furie a comunismului. Încă înainte de plenară, la 8 ianuarie 1949, notarul comunei Ţărăţel, informa pretura Brad despre zvonurile care circulă şi care „sunt cele mai intense în legătură cu colhozurile şi colectivizarea proprietăţii individuale"[586].

---

[574] Ibidem.
[575] Ibidem.
[576] Ibidem.
[577] Ibidem.
[578] Ibidem,
[579] Ibidem, Dosar 4/1945, f. 33.
[580] Ibidem.
[581] Ibidem, f. 34.
[582] Ibidem.
[583] Ibidem.
[584] Ibidem, Dosar 3/1948, f. 82.
[585] Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 1-4.
[586] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1949, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea, „categoriile de locuitori care sunt lezați în interesele lor, desigur că au efecte de nemulțumire, cum a fost cazul așezării cotelor din acest an"[587]. „Ici, colea - continua notarul comunei - câte o nemulțumire în legătură cu predarea diferitelor cote sau în executarea muncii voluntare. Toate acestea sunt soluționate pe loc de primărie în colaborare cu organele politice locale sau centrale"[588].

Cei mai destoinici și harnici țărani au fost incluși în categoria chiaburilor, fiind supuși la tot felul de șicane. Medicul primar veterinar, dr. Stiasni S. propunea, în 1949, mărirea fermei de la Mesteacăn „prin exproprierea de terenuri de la chiaburi"[589]. În Darea de seamă a Comitetului executiv al raionului Brad la loc central era situată „lupta de clasă, sarcina de bază a Sfaturilor populare, împotriva chiaburimii, să se insufle poporului muncitor ura față de acești hrăpăreți, care în trecut au stors vlaga poporului nostru muncitor"[590]. În același timp se iau măsuri pentru ca „acțiunea treierișului și a secerișului să poată fi dusă la îndeplinire în cele mai bune condițiuni"[591]. Toți proprietarii de batoze, care aproape fără excepție făceau parte din rândul chiaburimii, au fost convocați „într-o ședință de consfătuire la Raion"[592]. Acolo li s-a vorbit despre necesitatea de a executa toate „reparațiunile necesare a mijloacelor de treieriș pentru ca ele să poată fi puse în stare de funcționare la timpul cerut"[593].

De asemenea, în scopul de a atrage masele de țărani producători la treierișul colectiv s-au înființat: 3 arii electrice (1 la Baia de Criș, 2 la Țebea), 8 arii iluminate cu electricitate (2 la Brad, 2 la Zdrapți, 1 la Crișcior, 3 la Bucuresci) și 89 arii simple (7 la Brad, 6 la Baia de Criș, 9 la Buceș, 12 la Bucuresci, 2 la Crișcior, 6 la Luncoiul de Jos, 18 la Ribița, 2 la Rișculița, 14 la Tomești, 1 la Țărățel și 13 la Vața)[594]. Și în satul Crișan, aparținător de comuna Ribița au fost înființate arii simple, mai ales pe vale, unde producătorii dintr-o anumită zonă își aduceau grâul și ovăzul la treierat. Pentru impulsionarea muncii, la Raion s-a format un colectiv de instructori care au și plecat pe teren, înarmați cu directivele necesare pe această linie[595].

La raionul Brad, în cursul lunii aprilie 1949 s-au întocmit „acte de dare în judecată chiaburilor Ghilea Arsene din satul Lunca și Ghilean Nicolae din comuna Bucuresci, satul Rovina, primului pentru manifestare împotriva planului special legumicol și celui de-al doilea pentru nerespectarea planului de cultură[596].

Darea de seamă a Comitetului Provizoriu al plasei Brad, pentru perioada 1 iulie - 31 decembrie 1949, informa despre încheierea campaniei de recoltare și treierat. Se aprecia faptul că „prin aplicarea unei juste repartizări a cotelor, în cea mai mare parte, în spiritul luptei de clasă, din cota de 142.510 kg grâu s-a putut realiza cantitatea de 139.490 kg, diferența urmând a se obține prin treierișul care continuă cu îmblăciul în comunele

---

[587] Ibidem.
[588] Ibidem.
[589] Ibidem, Dosar 6/1949, f. 6-7.
[590] Ibidem, f. 1-5.
[591] Ibidem.
[592] Ibidem.
[593] Ibidem.
[594] Ibidem.
[595] Ibidem.
[596] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Blăjeni şi Buceş"[597]. Şi celelalte sectoare ale agriculturii sunt supuse planului de producţie şi controlului de stat. Instrucţiunile din 1943 stabileau pentru primari o serie de acţiuni pentru dezvoltarea sectorului zootehniei-veterinare. Administraţia comunală urma să construiască în comune: un dispensar veterinar, înzestrat cu farmacie veterinară, o staţie de montă, un grajd comunal încăpător pentru tot felul de reproducători (armăsari, tauri, vieri, berbeci)[598]. De asemenea Instrucţiunile mai prevedeau ridicarea de abatoare comunale, o măcelărie, cimitir de animale, atelier de potcovit, platformă comunală pentru gunoi şi groapa de nutreţ murat[599]. Desigur, doar o mică parte din aceste proiecte s-au putut realiza în satele comunei Ţărăţel. Alte acţiuni urmăreau să încurajeze dezvoltarea acestui important sector, între care amintim premierea celor mai buni gospodari crescători de vite, porci, păsări, albine, precum şi a gospodăriilor cu cele mai bune adăposturi pentru vite[600]. Datorită stării de război şi apoi a situaţiei economice dezastruoase a ţării, s-a produs o micşorare considerabilă a efectivelor de animale. Astfel, la 1 iulie 1945, în Plasa Brad existau 548 cabaline, 9.550 bovine, 13.436 ovine şi 2.229 porcine[601]. Până la 30 septembrie, acelaşi an, numărul lor a scăzut la 533 cabaline, 9.431 bovine şi 2.204 porcine[602]. Doar numărul ovinelor a crescut cu 1.945 capete[603].

La celelalte animale scăderea în numai două luni a fost de 15 cabaline, 119 bovine şi 95 porcine. La 7 iunie 1945 se iau noi măsuri pentru asigurarea controlului statului asupra creşterii şi sacrificării animalelor şi dirijarea lor prin Sindicatul pentru Organizarea Exportului de animale pentru URSS. La această dată, pretorul din Brad şi primarii comunelor primesc copia Ordinului Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării, care stabilea preţurile de cumpărare ale animalelor. Conform Ordinului se stabileau următoarele preţuri:

Bovine.

De la 200 – 350 kg greutate, lei 390/kg.
De la 351 – 500 kg greutate, lei 430 /kg.
De la 501 – 600 kg greutate, lei 550/kg.
De la 601 – 700 kg greutate, lei 630/kg.
De la 701 în sus kg greutate, lei 720/kg.

Porcine.

De la 90 – 110 kg greutate, lei 1.300/kg.
Porcine măcelărie, de la 111 – 140 kg greutate, lei 1.410/kg.
Porci îngrăşaţi peste 141 kg greutate, lei 1.480/kg.
Reproducţia, 1.480 lei/kg.
Sunt oprite tăierile de porcine sub 90 kg greutate.

---

[597] Ibidem, f. 16-21.
[598] Ibidem, Dosar 1/1943, f. 32-37.
[599] Ibidem.
[600] Ibidem.
[601] Ibidem, Dosar 3/1945, f. 33.
[602] Ibidem, f. 32.
[603] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Ovine.

Oi cu lână de la 25 – 30 kg greutate, lei 20.000 bucata.
De la 31 – 35 kg greutate, 21.000 bucata.
De la 36 în sus kg greutate, 22.000 bucata.
Oile tunse se socotesc cu 4.000 lei mai puțin la bucată.

Deva la 25 mai 1945.

La 1 august 1946, în comuna Țărățel existau un număr de 17 cabaline, 789 bovine, 841 ovine şi 162 porcine[604], situându-se printre comunele cu cel mai mic număr de animale. În situația dată locuitorii din satele Crişan şi Valea Bradului refuză predarea cotei de unt, motivând că nu sunt producători de unt, iar laptele obținut de la vacile lor, este insuficient pentru hrana familiilor lor[605]. În anul 1948, în satul Crişan exista următorul efectiv de animale: 3 cai şi 1 mânz, 46 boi, 127 vaci, 70 tineret bovin, 565 oi, 13 capre, 24 stupi şi 616 păsări[606]. Reveneau în medie pe o familie 1,3 bovine, 0,3 porcine şi doar 3,4 păsări.

Dintre satele comunei Țărățel doar satul Potingani se situa în urma sa. Autoritățile județului iau o serie de măsuri pentru sporirea numărului de animale sau pentru a limita reducerea efectivelor. Astfel, se interzic tăierile de vite şi se atrage atenția medicilor veterinari de a nu mai autoriza „tăieri pentru motive presupuse de rupere de picioare, prin care sistem se abuzează în mod tendențios"[607]. Pentru stoparea vânzărilor se introduc de către primării o serie de taxe. Cu începere de la 1 ianuarie 1949 primăria comunei Țărățel stabilea următoarele taxe de vânzare:

Pentru o vită mare (boi, vaci, cai, catâri, măgari, bivoli, tauri) 90 lei.
Pentru oi, capre, berbeci 15 lei de cap.
Pentru purcei, iezi, miei, de cap 15 lei.
Pentru iepuri de casă, mânzați, de cap 20 lei[608].

O altă cauză a scăderii efectivelor de animale a constituit-o jaful armatei sovietice de ocupație. Numai de la locuitori – raporta notarul comunei către Pretură, la 2 septembrie 1945 – s-au ridicat „direct şi fără nici o formă de către soldații armatei sovietice, 60 bucăți păsări diferite, 3 cai, 34 oi, 11 bovine şi 9 porci[609]. Şi din satul Crişan a fost colectată o vită pentru obligațiile Convenției de armistițiu[610].

În cursul anului 1949 s-a terminat construcția grajdului comunal din Crişan[611]. Tot acum se iau măsuri prin Comitetul Provizoriu de plasă pentru îmbunătățirea raselor animalelor, prin procurarea şi creşterea de reproducători de rasă[612]. Acțiunea de ameliorare a raselor urma a se realiza prin Stațiunea experimentală zootehnică Mesteacăn, unde au fost crescuți „un număr permanent de 30 tauri, rasa Pintzgau"[613]. Construcția

[604] Ibidem, Dosar 6/1946, f. 6.
[605] Ibidem, Dosar 12/1946, f. 28.
[606] Ibidem, Dosar 3/1948, f. 102.
[607] Ibidem, Dosar 2/1950, f. 207.
[608] Ibidem, Dosar 7/1949, f. 13-14.
[609] Ibidem, Dosar 12/1946, f. 38.
[610] Ibidem, Dosar 9/1945, f. 93
[611] Ibidem, Dosar 6/1949, f. 16-21.
[612] Ibidem.
[613] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

grajdului din Crişan a permis adăpostirea unui taur, renunţându-se la sistemul practicat anterior, prin care taurul era întreţinut de un particular din sat. „Grajdul din Crişan – raporta Comitetul provizoriu al comunei Ţărăţel, la 20 decembrie 1949, către Comitetul provizoriu al Plasei Brad – este terminat, taurii comunei au fost mutaţi în acest grajd"[614]

STAREA DE SPIRIT A POPULAŢIEI

Situaţia excepţională din anii 1943-1945 şi perioada ce a urmat era favorabilă răbufnirii unor nemulţumiri în rândul populaţiei. Rapoartele notarilor menţionează, cu multă reţinere, existenţa unei astfel de stări. În sânul populaţiei mocneşte o nemulţumire pe care şi-o reprimă cu greu din cauza fricii de represiune din partea noilor autorităţi instalate după 6 martie 1945. Agresiunea asupra satului românesc a început o dată cu adoptarea primelor măsuri „democratice" ale guvernului Groza.

Reforma agrară a fost legiferată la scurt timp după instalarea executivului, iar aplicarea ei pe cale „revoluţionară" urmărea ruperea echilibrului real şi tradiţional al satului românesc, distrugând solidaritatea sa internă. Aplicarea reformei a început chiar mai devreme, datorită unei propagande care îndemna mai degrabă la nesupunere. Ameninţaţi permanent cu contravenţii şi sancţiuni, conform prevederilor Legii de mobilizare agricolă şi a sabotajului economic, ţăranii sunt timoraţi şi nu-şi manifestă deschis nemulţumirile. În raportul Preturii, pe luna aprilie 1944, se menţiona că în satul Crişan se face simţită lipsa de opinci[615]. Câteva luni mai târziu nemulţumirea locuitorilor din satul Crişan viza lipsa petrolului, chibriturilor şi încălţămintei[616].

La 7 iulie 1945, prefectul Augustin Almăşan, emitea Ordonanţa nr. 5 prin care atrăgea atenţia producătorilor agricoli că cei ce nu respectă dispoziţiile date privind treieratul şi achitarea obligaţiilor către stat vor fi sancţionaţi conform „prevederilor Legii de mobilizare agricolă şi a sabotajului economic[617]. Chiar unii membri ai Frontului Plugarilor, cum e cazul lui Ioan Moga din Hărţăgani reclamă Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, la 9 iulie 1945, că la „Societatea de vânătoare din Brad" toţi membrii sunt „foşti legionari şi care îşi înscriu pe zi ce trece noi membri, tot din foştii legionari de prin comunele vecine, ceea ce înseamnă că în scurt timp ei se vor înarma sub masca că sunt vânători şi vor avea o bandă de legionari înarmată"[618].

În finalul reclamaţiei sale, Ioan Moga Fileru cerea ministrului „desfiinţarea acelei societăţi de vânătoare şi confiscarea armelor spre o mai bună siguranţă a viitorului"[619]. Reclamaţia afecta şi activitatea vânătorilor Rusu Petru şi Avram Tănase din satul Crişan[620]. Ancheta deschisă a dovedit că reclamaţia lui Ioan Moga Fileru era neîntemeiată şi bazată pe zvonuri. Este o reclamaţie care are la bază lupta pentru putere din interiorul

[614] Ibidem, Dosar 2/1949, f. 205.
[615] Ibidem, Dosar 3/1944, f. 98.
[616] Ibidem, f. 114.
[617] Ibidem, Dosar 3/1945, f. 87.
[618] Ibidem, f. 97.
[619] Ibidem.
[620] Ibidem, Dosar 2/1941, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

organizației „Frontul Plugarilor", președintele societății, avocatul Traian Ivan din Brad, fiind în același timp și membru marcant al „organizației politice Frontul Plugarilor"[621].

Nemulțumirile locuitorilor satului Crișan se accentuează și din cauza obligațiilor predării unor produse agricole pentru armata sovietică. La 7 noiembrie 1945, primăria comunei Țărățel comunica preturii Brad că locuitorii nu cultivă „ceapă, morcovi, pătrunjel și varză, locuitorii fiind în majoritate muncitori mineri sunt aprovizionați prin cantinele de aprovizionare a Societății Mica, iar numai o mică parte din ei își cultivă, în cantități insuficiente unele din aceste zarzavaturi, iar restul și le procură de pe piața Bradului"[622].

Se menționează, în aceeași informare, că locuitorii comunei au mai predat 2.000 kg subcercului de colectare Brad care i-a predat armatei sovietice"[623]. Întrucât comunele nu făceau față predării de produse pentru armata sovietică, Societatea Mica a sprijinit cu fonduri achiziționarea de pe piață a diverse produse agricole în contul comunelor. Comuna Țărățel a fost creditată în acest scop cu suma de 120.000 lei[624]. Cererea Prefecturii Hunedoara de a preda 20 de porci pentru armata de ocupație ridica noi dificultăți. Răspunzând prefectului, pretorul Ștefan Popa preciza, la 27 martie 1945, că a predat deja 14 porci dar pentru ceilalți 6 va fi nevoit să predea vite întrucât „porci de la 100 kg în sus și nici de la 60 kg nu sunt în Brad"[625]. La rândul său și satul Crișan este nevoit să contribuie la cumpărarea unei bovine, în contul obligațiilor Convenției de armistițiu[626]. Prefectul comunist al județului, Augustin Almășan este nemulțumit de activitatea primarilor din comunele Merișor, Buceș și Țărățel care vor fi înlocuiți cu alții de încredere. Primarul comunei Țărățel, **Nicolae Grama** era înlocuit, la 5 ianuarie 1945, cu **Gruieț Ioan**[627].

Pe lângă animale locuitorii satului sunt obligați să predea și diferite cantități de fân pentru hrana cailor armatei sovietice. Prefectura județului Hunedoara solicita Preturii plasei Brad să predea, până la 1 septembrie 1945, 15 vagoane pentru Frontul 3 Ucrainean, din care comunei Țărățel îi reveneau 20.000 kg fân[628]. Au loc însă și o serie de abuzuri din partea trupelor sovietice de ocupație. Un grup de locuitori din satul Crișan declarau, în fața primarului Ioan Gruieț și a martorilor **Magdalina Nistor** și **Ana Tulea** că le-a fost ridicate „fără nici o formă de plată de către soldații sovietici, în cursul lunii iunie – iulie 1945, cantitățile de fân scrise în dreptul fiecăruia"[629]. Prezentăm tabelul locuitorilor cărora li s-au ridicat de către armata sovietică următoarele cantități de fân:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Cantitatea de fân/kg
1	Comșa Marc	900
2	Avram Ioan	1.200
3	Lup Ioan	1.200

[621] Ibidem, Dosar 3/1945, f. 91 și 92.
[622] Ibidem, Dosar 9/1945, f. 3.
[623] Ibidem.
[624] Ibidem, f. 42.
[625] Ibidem, f. 47.
[626] Ibidem, f. 93.
[627] Ibidem, Dosar 1/1945, f. 37.
[628] Ibidem,Dosar 9/ 1945, f. 144.
[629] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

4	Stânga Lazăr	1.200
5	Tulea Lazăr	1.500
6	Tiberiu Perian	1.500
7	Ionuțiu Tănase	1.200
8	Vlad Dionisie	1.100
9	David Maria	-
	Total fân ridicat	9.800

De parcă n-ar fi fost suficiente presiunile din exteriorul comunității şi locuitorii din sat se pierd în dispute pe care trebuie să le stingă oficialii Preturii Brad şi ai Primăriei Țărățel. La 27 iulie 1945 pretorul Popa Ştefan, notarul Andrei Coza şi primarul Ioan Gruieț se deplasau în satul Crişan „în cauza unui drum vicinal, în care cauză sunt împrocesuați **Huț Iosif** şi **Avram Tănase** contra lui **Golda Ioan a Măriuții**"[630]. Sunt convocați locuitorii satului care au declarat că „drumul vechi pe unde au umblat ei, este cel îngrădit de locuitorul **Golda Ioan a Măriuții** şi că a fost lăsat să-l îngrădească numai cu condiția ca să țină în stare de circulație, astfel că drumul prezent este impracticabil, iar locuitorii interesați în acea parte nu au pe unde aduce recolta de pe hotar"[631].

Ordinele restrictive curg neîncetat de la prefectul Augustin Almăşan către pretură şi comune. La 19 aprilie 1945, printr-un astfel de ordin, se interzice fabricarea de „*brânză telemea din lapte de vacă între 30 aprilie – 1 noiembrie 1945*"[632]. Un alt ordin, din 19 iunie 1945, interzicea morarilor să macine făină albă, împotriva celor găsiți vinovați „aplicându-se pedepse severe infractorilor"[633]. La rândul lor proprietarii de teascuri sunt obligați să rețină şi să achite imediat locuitorilor 50 % din cantitatea de semințe aduse. Se lua această măsură, preciza dispoziția, din 6 iunie 1945 „pentru a putea colecta şi prelucra cât mai multe semințe de floarea soarelui în fabrici"[634]. Se iau măsuri şi împotriva etnicilor germani din zona Bradului. Bunurile grupului etnic german din Crişcior au fost „*predate Sindicatului muncitoresc, Domnului Roncea Nicolae*"[635].

De asemenea pretorul din Brad primeşte dispoziția de „conservare a cazanelor de fiert țuica de la deținătorii inamici"[636]. În 20 iunie 1945, Prefectura județului transmitea o notă telefonică pretorului din Brad potrivit căreia până în dimineața zilei de „21 iunie 1945, orele 8,00 să fie depuse la pretură toate cazanele de fiert țuică"[637].

Era o dispoziție aberantă dacă ne gândim la ce distanțe de Brad erau situate unele localități şi la faptul că aceste cazane urmau a fi aduse cu mijloace de transport cu tracțiune animală. Imposibilitatea respectării acestui termen ne este confirmată de faptul că abia în 13 iulie 1945 pretorul raporta prefectului că toate „cazanele de fiert rachiu din Brad au fost sigilate"[638].

---

[630] Ibidem, Dosar 1/1945, f. 114.
[631] Ibidem.
[632] Ibidem, Dosar 4/1945, f. 21.
[633] Ibidem, f. 23.
[634] Ibidem, f. 26.
[635] Ibidem, Dosar 9/1945, f. 153.
[636] Ibidem, Dosar 4/1945, f. 30.
[637] Ibidem, f. 31.
[638] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă până în anul 1946 singurul tablou al conducătorului statului care era prezent în instituțiile publice era cel al regelui Mihai I, iată că prefectura ordona pretorilor şi primarilor, la 14 iunie 1946, să ia toate măsurile pentru achiziționarea contra sumei de 5.000 lei a tabloului primului ministru Dr. Petru Groza şi „să fie afişat în birou la locul cuvenit"[639]. În lumea satului se declanşează o campanie înverşunată împotriva foştilor primari, a țăranilor mai înstăriți, pentru izolarea lor, a reducerii influenței lor în comunitate. Zona Bradului era puțin accesibilă forțelor de stânga, dovedindu-se una dintre cele mai conservatoare. Din această cauză şi măsurile luate de către conducerea județului Hunedoara, în frunte cu prefectul comunist, Augustin Almăşan, au vizat anihilarea şi reducerea influenței elitei politice şi intelectuale de aici.

În primul rând au fost atraşi o serie de învățători care urmau, la rândul lor, să influențeze sătenii despre binefacerile noului regim. Au fost atraşi învățătorii care au participat la războiul împotriva Uniunii Sovietice. Este şi cazul învățătorului director **Sârbu Aron** din Valea Brad care aduce grave acuzații împotriva unor locuitori din sat pe care-i numeşte „borfaşi" şi „bătăuşi".

Apoi echipe aparținând Frontului Plugarilor cutreieră localitățile pentru a impune primari care să înfăptuiască fără şovăire politica noului guvern. Până în luna martie 1946 schimbările de primari din Pretura plasei Brad se încheiase. La 13 martie 1946 Pretura plasei Brad raporta Prefecturii județului că în **„comuna Crişcior şi Țărățel primarii fac parte din Partidul Comunist, în celelalte comune primarii fac parte din organizația Frontul Plugarilor. Orientarea spre partidele democratice, Frontul Plugarilor prinde teren tot mai mult în masele poporului"**[640]. Cu toată politica pe care o propovăduiesc la sate funcționarii noului regim, în unele locuri mocnesc şi chiar izbucnesc nemulțumirile. Astfel, la 31 mai 1946, primăria comunei Țărățel raporta pretorului din Brad „că locuitorii din Valea Brad şi Crişan nu voiesc a preda untul, motivând că nu sunt producători de unt, iar laptele ce-l obțin de la vacile lor este insuficient pentru hrana familiilor lor"[641].

În mod abuziv sunt îndepărtați din funcții primarul oraşului Brad, avocatul Mircea Tisu şi pretorul Ştefan Popa. În urma intervenției sale la Ministerul Afacerilor Interne prefectura județului Hunedoara este nevoită să-l reîncadreze pe Ştefan Popa. La 4 octombrie 1946, subprefectul județului îi comunica noului pretor să-l anunțe pe Ştefan Popa că „în urma reintegrării sale în serviciu", găsindu-se „la dispoziția acestei Prefecturi urmează a se prezenta la noi unde va presta serviciul"[642]. Îndepărtarea din funcție a celor doi oameni politici din Brad avea să netezească şi mai mult drumul spre câştigarea alegerilor din toamna anului 1946.

În timpul alegerilor influența unor locuitori de frunte ai satului, a preoților şi învățătorilor a fost redusă, ei fiind izolați de marea masă a locuitorilor. Grupuri de tineri cutreierau ulițele satului strigând lozinci ale noii puteri. Un rol important pentru atitudinea tinerilor din satul Crişan l-a avut Avram Ioan I Totiş care îndeplinea funcția de ajutor de primar la primăria Țărățel.

---

[639] Ibidem, Dosar 1/1946, f. 53.
[640] Ibidem, Dosar 6/1946, f. 82.
[641] Ibidem, Dosar 12/1946, f. 13.
[642] Ibidem, Doasr 1/1946, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

Raportul pretorului Radu Victor, în urma alegerilor, este ilustrativ pentru climatul în care a avut loc scrutinul de la 19 noiembrie 1946. Desfăşurate în acest climat, reuşita forţelor „democratice" a fost cvasitotală. În fruntea secţiilor de votare au fost plasaţi oameni de încredere ai noului regim. Rezumând rezultatul alegerilor pretorul comunist Radu Victor informa că în plasa Brad n-a fost nici o secţie care „să învingă cu mai puţin de 83 %, ceea ce denotă că în această plasă, cetăţenii devotaţi, sinceri şi patrioţi şi-au îndeplinit pe deplin misiunea cu care au fost însărcinaţi"[643].

Rezumând rezultatul acestei reuşite depline pretorul menţiona că „nu s-a precupeţit nici timp, nici interese personale, cu un cuvânt absolut nimic, ci au luptat zi de zi pentru binele poporului"[644]. Totuşi opoziţia în unele sate a fost prea evidentă pentru a putea fi trecută cu totul sub tăcere. Sunt înfieraţi ca fiind reacţionari o serie de preoţi şi învăţători din diferite localităţi ale preturii. Se aduc astfel de acuzaţii la adresa unor preoţi sau învăţători din Căinelul de Sus, Hărţăgani, Ormindea, Ruda Brad, Blăjeni, Mihăileni, Curechiu, Şesuri, Bucureşci, Sălişte, Trestia şi Crişcior[645]. În oraşul Brad „*o parte dintre funcţionari şi liber profesionişti, la care s-a alăturat şi fostul pretor Ştefan Popa mai propaga curentul că alegerile nu vor fi recunoscute şi se va proceda la noi alegeri*"[646].

În urma alegerilor desfăşurate sub teroare şi fraudate s-au creat condiţiile pentru a se trece la o nouă etapă a instaurării comunismului prin îndepărtarea regelui Mihai I, proclamarea Republicii populare, Naţionalizarea din iunie 1948 şi colectivizarea agriculturii.

[643] Ibidem, f. 29-31.
[644] Ibidem.
[645] Ibidem.
[646] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

SATUL CRIŞAN
ÎN PERIOADA 1950 – 2006

După trecerea satului Crişan în componenţa comunei Ribiţa, urmează o perioadă de tranziţie pentru încadrarea obştii satului la noua unitate administrativă. Era pentru prima dată, după o lungă perioadă de timp, în care satul Crişan avusese autonomie proprie, după Unirea din 1918, aparţinuse de comuna rurală Brad, de notariatul Valea Brad şi de comuna Ţărăţel, când el este alipit unei alte unităţi administrative. Acum toate problemele urmau a fi rezolvate la Primăria Ribiţa[647].

Pentru a face cât mai rapidă această tranziţie odată cu satul a trecut la conducerea Primăriei din Ribiţa şi fostul Vicepreşedinte al Comitetului Provizoriu al comunei Ţărăţel, Ioan Avram I Totiş. Pe lângă problemele legate de adaptarea comunităţii şi a oamenilor ei la noua structură administrativă, fenomenul cu un impact deosebit asupra vieţii satului şi a locuitorilor săi l-a constituit presiunea continuă a autorităţilor comuniste pentru colectivizarea agriculturii.

În analiza acestui fenomen la nivelul satului Crişan, trebuie să ţinem seama de faptul că majoritatea locuitorilor săi se ocupau cu agricultura, chiar dacă capul familiei lucra la minele sau întreprinderile din Ţebea, Brad, Barza sau Gurabarza. Maşina de propagandă comunistă, teroarea instaurată de noile autorităţi, au creat o atmosferă tensionată, ce era afectată şi de pe urma războiului. Ea se manifestă prin pământul nelucrat datorită lipsei forţei de muncă masculină, rechiziţiile forţate, transformate în cote obligatorii, jafuri, distrugeri etc. Sub lozinca „înfrăţirii dintre ţărani şi muncitori" în sat vin tot mai des activişti de partid, care organizează şi aici o celulă, în care sunt atrase persoane dispuse să devină colaboratori ai noii puteri, mai ales pe cei dornici să parvină. Germenii noii ideologii este ilustrat şi de către acel grup de tineri care reclamase Prefecturii judeţului Hunedoara pe părintele Tiberiu Perian sau de către acei tineri utecişti care au demolat mai târziu crucea din faţa casei lui Atanasie Brana. Unul dintre propovăduitorii noului regim este şi Ioan Avram I Totiş, care ocupa o funcţie de conducere în cadrul Primăriei Ţărăţel încă din anul 1945.

Conducătorii tradiţionali ai satului, preotul şi învăţătorul pierd tot mai mult teren în faţa activistului de partid şi a miliţianului. Unii dintre cei care înainte făcuseră parte din mişcarea legionară, caută să-şi ascundă trecutul şi se înrolează în munca de partid. Este şi cazul lui Golda Ioachim a Marinii, fost legionar care apoi a slujit partidul comunist până la sfârşitul vieţii[648]. Pe aceste elemente se va baza noul regim în înfăptuirea politicii sale.

În satul Crişan existau diferenţe în privinţa proprietăţii, evidente fiind proprietăţile mici şi mijlocii, care predominau. Astfel, în anul 1948 exista un număr de 193 de proprietari ce posedau o proprietate ce era cuprinsă între 5.000 m² şi 2 ha, 75 cu proprietăţi între 2 şi 5 ha şi numai 21 dispuneau de o suprafaţă de pământ între 5 - 10 ha[649]. La

---

[647] Deşi unităţile administrative au purtat diverse denumiri - Sfatul Popular, Consiliul Popular – pentru o mai uşoară înţelegere de către cititori vom folosi termenul actual de Primărie şi Primar.
[648] Informaţie Ileana Iancu, 2005.
[649] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 3/1948, f. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

aceştia se mai adăugau 6 familii fără pământ agricol[650]. Suprafaţa totală agricolă a satului Crişan se ridica la 480 ha şi era fărâmiţată în 2.036 parcele[651].

În această situaţie era destul de uşor pentru organele raionale şi comunale să influenţeze, în primul rând, pe cei mai săraci despre avantajele colectivizării. Numărul celor fără pământ şi a celor cu pământ de până la 1 ha se ridica la 86 familii[652]. Cele 21 de familii ce dispuneau de suprafeţe agricole de peste 5 ha, au fost trecute, cu mici excepţii, în rândurile chiaburimii şi asupra lor s-a exercitat o gamă largă de măsuri de constrângere. În sistemul comunist procesul colectivizării urma să se desfăşoare după modelul sovietic. În concepţia acestui sistem proprietatea particulară trebuia să dispară. În acest fel se poate explica lipsa de scrupule şi menajamente prin care organele sistemului comunist au acţionat în direcţia îngrădirii şi apoi a desfiinţării proprietăţii particulare.

După Naţionalizarea din 1948, agricultura nu putea rămâne în afara controlului statului. Procesul colectivizării agriculturii a debutat o dată cu Plenara CC al PMR din 3-5 martie 1949, dar primele semne al acestui proces începuseră să fie evidenţe încă din anul anterior. La 27 decembrie 1948 Comitetul Provizoriu al judeţului Hunedoara transmitea un ordin confidenţial Comitetului provizoriu al plasei Brad prin care se cerea aplicarea normelor trasate de Partid şi Guvern. Potrivit ordinului, comitetele de plasă, oraşe şi comunale au sarcina de a da concursul organelor fiscale pentru încasarea taxelor şi amenzilor. „Urmărirea se va face de sus în jos, începând cu chiaburii, apoi salariaţii statului, preoţi, învăţători, medici, funcţionari fiscali, membrii Comitetului provizoriu, apoi ţăranii mijlocaşi şi pe urmă ţăranii săraci"[653]. „Faţă de chiaburi urmărirea va fi cât mai severă şi la acei ce opun rezistenţă şi de fapt cu posibilităţi de plată, se vor dresa acte de dare în judecată, iar în caz că este pericol de a sustrage şi face să dispară obiecte de valoare se va aplica sechestru cu ridicata"[654]. În sat se lăţise vestea încă din timpul războiului despre concentrarea bunurilor gospodăreşti, folosirea lor în comun şi servirea mesei la cazan. Aşa că nu erau uşor de lămurit locuitorii dârzi ai satului în care se născuse eroul de la 1784.

Raportul confidenţial al Preturii Brad către prefect menţiona că Plenara a avut un ecou favorabil în rândul ţărănimii sărace care este „convinsă că a fost şi că mai este încă exploatată de chiaburime şi este hotărâtă să termine cu această exploatare, ducând lupta contra chiaburilor"[655]. Dar în ceea ce priveşte „transformarea socialistă a agriculturii, adică unirea ţărănimii sărace şi mijlocaşe, pentru cultivarea pământului în comun, aceasta a produs oarecare îngrijorare în rândurile mijlocaşilor"[656].

Li s-a explicat însă că „înfiinţarea gospodăriilor colective nu se va face acum ci în viitor, după ce ţăranii săraci şi mijlocaşi vor fi convinşi de superioritatea şi randamentul cultivării pământului în comun, cu mijloace ştiinţifice, când vor fi convinşi de necesitatea constituirii de mari gospodării agricole, de a dobândi o bună stare materială şi de a scăpa de exploatarea chiaburului"[657]. Totodată se mai informa că organizaţiile de

---

[650] Ibidem.
[651] Ibidem.
[652] Ibidem.
[653] Ibidem, Dosar 2/1949, f. 198.
[654] Ibidem.
[655] Ibidem, Dosar 1/1949, f. 42-44.
[656] Ibidem.
[657] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

plasă ale PMR ajută efectiv pentru ducerea la îndeplinire a tuturor măsurilor de ordin economic şi de interes obştesc, prin conferinţe şi prin îndrumătorii ce se trimit în comunele şi satele din plasă, în fiecare sărbătoare şi Duminică[658].

Abuzurile comise de către autorităţile locale s-au bazat pe forţă. Unde era activistul de partid era prezent şi miliţianul. Pentru comuna Ribiţa a rămas întipărită în memoria locuitorilor activitatea brutală a fostului şef de post Frătuţ. Abuzurile comise de către autorităţile locale vor fi recunoscute oficial în august 1953, la Plenara CC al PMR: „Măsurile provocatoare faţă de unele gospodării chiabureşti prin impuneri exagerate şi ilegale în domeniul impozitelor, cotele de colectare şi a altor obligaţii care au dus la scăderea producţiei acestor gospodării, la lăsarea lor în paragină şi chiar la părăsirea lor de către proprietari, ceea ce a dăunat economiei naţionale"[659]. Aceasta determină regimul comunist să reducă presiunile asupra ţăranilor. Constatând că atragerea ţăranilor în GAC-uri nu a dat roade, regimul comunist a adoptat tactica întovărăşirilor ca o etapă intermediară, menită să atenueze reticenţele ţăranilor faţă de agricultura colectivistă. Chiar înainte de Plenară, la 8 ianuarie 1949, notarul comunei Ţărăţel informa autorităţile despre teama pe care o aveau ţăranii faţă de perspectiva pierderii proprietăţii.

Spiritul populaţiei este frământat „în special de problema colectivităţii proprietăţilor individuale, aşa după cum se poate observa din felul de comportament în munca pe care o depune în gospodăria sa"[660]. La aceste temeri ale locuitorilor satului se mai adaugă şi furia naturii. În ziua de 23 aprilie 1949, o ploaie torenţială a provocat alunecarea unui teren care a distrus 2 ha de semănături[661].

În cea de a doua etapă a colectivizării (1953-1956) s-au pus bazele şi în satul Crişan unei întovărăşiri agricole. Ea era o asociaţie liberă între ţărani, ei păstrându-şi animalele şi uneltele agricole. Neajunsul întovărăşirii din satul Crişan consta în faptul că era compusă din locuitori ai satului, care dispuneau de suprafeţe de pământ reduse, iar loturile erau răspândite în diverse părţi ale satului. La aceasta se mai adăuga neajunsul că nu dispuneau de uneltele şi animalele necesare lucrării pământului. Pentru impunerea cu forţa a întovărăşirii s-a procedat şi la schimburi de terenuri. Cel ce era înscris dacă avea teren slab, situat pe deal, primea terenul celui care avea proprietatea la Criş sau pe vale, dacă acesta nu se înscrisese în întovărăşire.

Cert este că întovărăşirea din satul Crişan a însemnat un eşec lamentabil pentru regimul comunist. După 1956 se trece la faza finală a colectivizării în vederea încheierii ei. Această etapă a fost şi cea mai brutală şi adânc resimţită de către locuitorii din sat. Colectivele de activişti erau mereu prezenţi în sat unde erau sprijiniţi şi de către membrii organizaţiei de bază în frunte cu secretarul Ioachim Golda a Marinii. Maşinile care îi aduceau pe muncitori de la lucru erau aşteptate de aceste colective în centrul satului pentru a-i îndupleca să se înscrie în colectiv. La asemenea procedee se răspundea adecvat şi de către muncitori. Totdeauna se afla cineva din sat la locul potrivit pentru a-i avertiza pe muncitori de prezenţa comisiei şi aceştia părăsind maşina, pe căi ocolite, se duceau acasă evitând întâlnirile cu aceşti musafiri nepoftiţi.

---

[658] Ibidem.

[659] Octavian Roske, Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962, în Arhivele totalitarismului, an. I, nr. 1/1993, p. 161.

[660] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1949, f. 16.

[661] Ibidem, f. 55.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar chiar şi atunci când vreunul dintre capii de familie era nevoit să se prezinte în faţa comisiei el declara că nu este proprietarul, că totul se află pe numele soţiei, a părinţilor, bunicilor etc. În faţa presiunii organelor colectivizării, grupuri de ţărani au adresat plângeri către organele centrale ale statului. Cert este că în jurul anului 1960, presiunea asupra proprietarilor din Crişan a încetat. Cerbicia şi încăpăţânarea locuitorilor din satul lui Crişan a dat peste cap planurile autorităţilor comuniste de a colectiviza şi acest sat. Constatând imposibilitatea colectivizării în satul Crişan cel mai roditor pământ situat în lunca Crişului Alb a fost răpit proprietarilor şi încadrat în GAS Mesteacăn. De altfel chiar de prin anul 1949 exista o propunere ca Ferma din Mesteacăn să se dezvolte „prin exproprierea de terenuri de la chiaburi, creând o Gospodărie de Stat cu caracter pur zootehnic"[662].

O altă pacoste care apăsa pe umerii ţăranilor din Crişan a constituit-o sistemul cotelor împovărătoare. Premisele aplicării lor au apărut o dată cu înfiinţarea „Oficiilor Economice Judeţene", care aveau menirea de a colecta produse agricole ce urmau a fi livrate către URSS în contul despăgubirilor de război. Sistemul cotelor urmărea ruinarea proprietarilor particulari, mai ales a celor cu pământ mult şi înscrierea lor în GAC-uri. În funcţie de suprafaţa de pământ deţinută se dădea un plan de cultură şi se stabilea o anumită cantitate de produse ce urma să fie predată statului. De la raion se stabilea, pentru fiecare ha de pământ, cultura ce trebuia însămânţată şi o cotă în care se preciza cât din produsul obţinut trebuia dat statului.

Regimul cotelor a fost impus printr-o serie de legi draconice menite să constrângă populaţia. Decretul 183, din 30 aprilie 1949, privind sancţionarea infracţiunilor economice prevedea pedepse celor care se opun colectivizării, deşi dispoziţiile sale nu prevăd explicit acest lucru[663]. Decretul 89/1958 considera rezistenţa la colectivizare ca un atac împotriva regimului comunist[664]. Prin Decretul din 7 ianuarie 1951 se stabilea că gospodăriile individuale de la 8 ha în sus dau cote obligatorii de lapte, chiar dacă oamenii nu aveau vite[665]. Proprietarii mai bine situaţi material primeau denumirea de chiaburi, după bunul plac al autorităţilor locale. Dacă aveau peste 10 ha de teren, deţineau o batoză sau o moară deveneau chiaburi. Este cazul şi în satul Crişan a familiilor **Brana**, **Ionuţ Tănase** şi alţii care au avut acest statut. Chiar şi cei mai săraci locuitori au fost obligaţi să dea cote. Apoi a devenit o practică sistemul contractelor. O familie chiar dacă nu deţinea porci, era obligată să se însoţească cu o alta şi să cumpere un porc, să-l crească până la o anumită greutate şi să-l dea statului la contract. Spre exemplu, familia **Lazăr Ioan l Teodor**, alcătuită din 5 persoane, ani de-a rândul, împreună cu **Avram Viorel a Huţului** a predat asemenea animale la contract. În general familiile din sat mai reuşeau să crească un număr mic de animale, porci, oi, capre, găini etc. iar cei mai bine situaţi material chiar şi vite mari. Câteva familii aveau chiar boi de jug.

În anul 1949 medicul veterinar, Dr. Stiasni S. preciza că efectivul de animale din Pretura plasei Brad se poate ameliora numai printr-o „îngrijire mai bună şi selecţie a

---

[662] Ibidem, Dosar 6/1949, f. 6-7.
[663] Octavian Roske, Op. cit., p. 151.
[664] Idem, Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală 1957-1962, în Arhivele totalitarismului, an. III, nr. 1/1995.
[665] Buletinul oficial, nr. 7 din 13 ianuarie 1951, p. 107-108.

https://biblioteca-digitala.ro

materialului existent"[666]. Plasa Brad – preciza medicul – fiind situată într-o „regiune de munte cu pământ puțin și foarte slab și ceea ce produce pământul nu ajunge nici pentru a asigura hrana populației"[667].

El propune renunțarea la diferitele culturi și transformarea acestor terenuri în „pășuni naturale și artificiale și prin cultivarea de plante furajere s-ar mări producția animalelor, atât din punct de vedere numeric cât și calitativ"[668]. Că agricultura în zona Bradului era puțin rentabilă s-a constatat „și de organele de specialitate, ingineri agronomi și organele politice" care au propus ca plasa Brad să devină „un centru de creșterea de animale și ca ramură a agriculturii să rămână numai pomicultura"[669].

În această situație Bradul fiind un centru muncitoresc, produsele animale, laptele cu derivatele sale, carnea și ouăle s-ar putea desface pe loc[670]. Satul Crișan era socotit un centru de producție animală alături de localitățile Brad, Țărățel și Mesteacăn „care aprovizionau orașul Brad cu toate produsele de origine animală, ca: lapte, unt, smântână și ouă"[671]. Și în plan administrativ se fac o serie de schimbări menite să intensifice procesul de instaurare a noii puteri.

La 6 iulie 1949, primarul Vanciu Dumitru și notarul Coza Andrei au predat treburile Primăriei către Comitetul Provizoriu al Comunei Țărățel, alcătuit din Matieș Maria, președinte, **Avram Ioan**, vicepreședinte și Birău Nicolae, secretar[672].

La 22 decembrie, același an, Comitetul provizoriu înainta Darea de seamă către Comitetul provizoriu al Plasei Brad referitoare la activitatea depusă în perioada 6 iulie - 25 decembrie 1949[673]. Între realizările Comitetului se înscrie și construcția grajdului din satul Crișan pentru care s-au cheltuit 300.000 lei[674]. Pe lângă suma cheltuită în numerar, se mai raporta că locuitorii au mai contribuit cu 250 zile cu brațul și 85 zile cu carul[675]. În primul raport, din 26 iulie, Comitetul provizoriu al comunei Țărățel se plângea Comitetului plasei Brad că întâmpină mari greutăți în procurarea materialelor, în special cărămida „pe care nu o putem procura la un preț convenabil, iar timp ca să o fabricăm nu avem, termenul prevăzut prin plan fiind 22 august 1949[676]. Guvernul a introdus pedeapsa cu moartea, lege care viza în primul rând pe oponenții noului regim. La 25 ianuarie 1949, notarul comunei Țărățel îl informa pe pretorul Bradului că legea este bine primită de populația muncitoare și puțin contrariați sunt doar cei înstăriți. Notarul este convins că prin aplicarea legii s-au „închis gurile celor care colportau diferite zvonuri tendențioase, în legătură cu dispozițiile și ordinele date de Guvern"[677].

Notarul comunei Țărățel informa, din nou la 9 aprilie 1949, Pretura Brad despre principalelor probleme din comună. Referindu-se la starea de spirit a populației el spune

---

[666] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 6/1949, f. 6-7.
[667] Ibidem.
[668] Ibidem.
[669] Ibidem.
[670] Ibidem, Dosar 6/1949, f. 6-7.
[671] Ibidem.
[672] Ibidem, Dosar 3/1949, f. 1.
[673] Ibidem, Dosar 2/1949, f. 256-257.
[674] Ibidem.
[675] Ibidem.
[676] Ibidem, Dosar 1/1949, f. 85.
[677] Ibidem, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

că se observă la „locuitorii comunei o îngrijorare în legătură cu zvonurile care circulă în rândurile populației în legătură cu înființarea colhozurilor"[678]. La 26 iulie 1949, președintele Comitetului provizoriu al comunei Țărățel raporta Comitetului plasei Brad despre începerea secerișului în satele Mesteacăn, Crișan și Valea Bradului[679].

Din anul 1950 satul Crișan trecea în componența comunei Ribița. Până la alegeri, în funcția de președinte al comunei Ribița este adus, începând cu data de 1 octombrie 1950, de la Țărățel **Avram Ioan I Totiș**[680]. Trecerea la noua unitate administrativă impunea organizarea de alegeri. Pentru funcția de președinte al Sfatului Popular al comunei Ribița, candidează și este ales **Avram Ioan I Totiș**. Experiența de vicepreședinte al Comitetului provizoriu al comunei Țărățel a fost decisivă în alegerea sa. Dar problemele comunei Ribița erau legate, în primul rând, de lupta împotriva chiaburimii și colectivizare. Fără a putea rezolva toate sarcinile trasate de către organele de partid el va fi schimbat din funcție la 9 iulie 1952[681]. Cu prilejul alegerilor, autoritățile comuniste iau o serie de măsuri pentru a evita unele surprize. Comitetul Provizoriu al raionului Brad, condus de tov. Papai Ioan, președinte și secretarul Luca Octavian întocmeau un tabel nominal cu indivizii care potrivit art. 5 din Legea nr. 6 din 7 septembrie 1950 „nu pot să fie alegători sau aleși"[682].

Tabelul confidențial cuprindea un număr de 96 de „nedemni" din raionul Brad, cărora le era refuzat dreptul de a-și exercita votul. Din satul Crișan sunt trecuți în tabel **Ionuț Tănase** și **Brana Tănase**[683]. În dreptul numelui lui **Ionuț Tănase** se notează: „Posedă avere imobilă și mobilă, are inventar agricol și un cazan de fiert țuică, a avut servitori, actualmente are un servitor. Are mijloace de exploatare mecanizate. Este reacționar"[684]. **Brana Tănase** se face vinovat de faptul că „posedă avere mobilă și imobilă pe care o lucră cu muncă salariată. A avut mijloace de exploatare, comerț și transformarea materiei prime"[685].

Un alt tabel cuprindea pe cei incapabili, care nu pot să fie alegători sau aleși. Sunt cuprinși aici cei bolnavi sau cu alte defecte fizice. Aici se încadrau cei care intrau în categoria „nebun", „tăntălău", „mut", „nătărău", „paralizat", „oarbă", „infirmă" sau „bolnavă, zace la pat"[686]. Din fericire asemenea indivizi nu s-au înregistrat pentru satul Crișan. O dată eliminați cei care puteau provoca neplăceri în timpul campaniei electorale, Comitetul provizoriu al raionului Brad ia măsuri pentru a fi numiți în cadrul birourilor circumscripțiilor electorale persoane de încredere, devotate noului regim. În Biroul circumscripției 22, la care erau arondați și locuitorii din Crișan, este numit președinte, **Obădău Iosif**, secretar, **Clej Ioan** și **Sârbu Șăruța**, membru[687].

În acest cadru „democratic" s-au desfășurat alegerile pentru Sfaturile populare. Candidații, firește, erau propuși de către Comitetul provizoriu al orașului Brad și al

---

[678] Ibidem, f. 56.
[679] Ibidem.
[680] Cartea de muncă a lui Avram Ioan I Totiș aflată în posesia fiicei sale.
[681] Ibidem.
[682] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1950, f. 4-12.
[683] Ibidem.
[684] Ibidem.
[685] Ibidem. Ulterior s-a notat cu creionul; Brana Tănase nu pe lista ultima.
[686] Ibidem, f. 13-14.
[687] Ibidem, f. 15-20.

https://biblioteca-digitala.ro

comunelor. În circumscripția 26 din care făcea parte și comuna Ribița, candidat de deputat pentru Sfatul popular regional este propus Bolcu Mihai, din partea ARLUS[688]. Pentru Sfatul raional, în circumscripțiile din comuna Ribița erau propuși Stoica Dumitru din Brad (Circumscripția 21, Ribița 1) și Pavel Ioan din Brad (Circumscripția 22, Ribița 2)[689]. În circumscripția 22, Ribița 2 vor vota și alegătorii din satul Crișan. Pentru a cunoaște mecanismul prin care se făceau propunerile de candidați să urmărim cazul lui Stoica Dumitru. Activul PMR, pentru propunerea deputaților, se întrunește sub președinția tov. Gorcea Gherasim și a secretarului Iancu Ioachim și cei prezenți, în număr de 53 au aprobat în unanimitate propunerea făcută de Roman Gheorghe ca în „circumscripția nr. 21 să fie propus candidat tov. Stoica Dumitru, apartenența politică PMR, de profesie fierar, domiciliat în Brad, str. Cuza Vodă, nr. 24"[690]. Alegerile s-au desfășurat în 3 decembrie 1950 și la secția de votare nr. 21 Ribița, din cei 310 înscriși în liste, au votat pentru Stoica Dumitru un număr de 286 votanți[691].

Un detașament de avangardă al noului regim l-au reprezentat foștii prizonieri de război întorși din URSS. Din cei 20 foști prizonieri reveniți la Băița, toți sunt considerați atașați regimului[692]. O excepție o fac doar cei din Blăjeni, unde din 22 de foști prizonieri, doar 7 erau atașați regimului[693]. Pentru reușita alegerilor președintele Papai a întocmit și un plan de acțiune menit să asigure succesul.

Comitetele provizorii ale comunelor primeau sarcina să se îngrijească de curățenie, pavoazare cu drapele și lozinci mobilizatoare. De asemenea era interzisă vânzarea băuturilor în perioada 2-4 decembrie 1950[694]. Pentru cazul de forță majoră urma să se constituie un grup de 20 cetățeni „buni membri de partid și organizațiilor de masă care nu sunt încă introduși în alte munci pentru a putea conta pe ei în caz de nevoie"[695].

În aceste condiții nu se ridica nici o problemă privind alegerea lui **Avram Ioan l Totiș**. După alegeri s-a desfășurat sesiunea de constituire a Sfatului Popular al comunei Ribița, programată pentru data de 21 decembrie 1950. Pentru desfășurarea în bune condiții a sesiunii s-a constituit o comisie formată din 5 membri, activiști ai PMR și delegați ai Sfatului raional, de care urma să răspundă Pavel Ioan[696]. În urma sesiunii comunale, în funcția de Președinte a fost ales **Avram Ioan l Totiș** din satul Crișan[697]. Societatea comunistă fusese instalată pentru multă vreme, ceea ce obligă locuitorii satului Crișan să se adapteze regulilor ei. Mai întâi cei care au făcut politică de dreapta în perioada anterioară și nu și-au luat măsuri de siguranță prin manifestarea loialității față de noul regim au fost închiși pentru diferite perioade. S-a făcut simțită și activitatea securității unul dintre tinerii satului, **Golda Avram l Gligor,** fiind acuzat de furt de aur, a fost arestat, schingiuit și omorât în beciurile acestei instituții. A fost cedat familiei pentru a fi îngropat fără a i se permite să se deschidă sicriul pentru a fi pregătit creștinește.

---

[688] Ibidem, f. 1-3.
[689] Ibidem.
[690] Ibidem, f. 83.
[691] Ibidem, f. 86.
[692] Ibidem, Dosar 2/1950, f. 193.
[693] Ibidem, f. 196.
[694] Ibidem, Dosar 1/1950, f. 53.
[695] Ibidem.
[696] Ibidem, f. 54-57.
[697] Cartea de muncă a lui Avram Ioan l Totiș păstrată de fiica sa.

https://biblioteca-digitala.ro

Acelaşi şef de post **Frătuţ** a vegheat pentru ca dispoziţiile mai marilor săi să fie respectate cu strictețe.

În anul 1961, preşedintele **Nicolae Obădău**, **Niţă Iosif**, secretar, **Iosif Cotuţ**. directorul şcolii de 4 ani, **Cleşiu Gherasim**, preşedintele GAC, **Basa Petru**, tehnician agricol şi **Comşa Vasile**, funcţionar, s-au întrunit *„în comisie pentru delimitarea vetrei satului Crişan"*[698]. Cu acest prilej comisia a constatat că satul Crişan are 189 de gospodării, iar ocupaţia de bază a locuitorilor este mineritul şi în parte agricultura. Gradul de răspândire al construcţiilor este de 240 km². Materialele de bază folosite în construcţia caselor este cărămida şi în parte lemnul. Gradul de conservare al construcţiilor este următorul: 40 % bune, 35 % mediocre iar restul de 25 % rele[699].

În consecinţă Comisia stabileşte perimetrul satului Crişan pe următorul traseu: De la colţul proprietăţii lui **Neaga Nicolae**, traversează drumul comunal pe limita proprietăţii lui **Trifa Nicolae**, de unde în linie dreaptă până la colţul proprietăţii lui **Lupea Gheorghe**, în continuare urmăreşte traseul drumului comunal la distanţa de 200 m până la limita proprietăţii lui **Alexa Nicolae**, în continuare pe după proprietatea acestuia ocoleşte proprietatea lui **Pavel Ioan**, apoi terenul bisericii, pe după proprietatea lui **Lupea Nicolae** şi mergând pe traseul drumului spre deal până la colţul proprietăţii lui **Lupea Roman**.

De aici în linie dreaptă până la colţul proprietăţii lui **Muţiu Nicolae**, unde coboară la limita drumului până în dreptul proprietăţii lui **Golda Gheorghe**, ocoleşte proprietatea acestuia şi în linie dreaptă până la colţul proprietăţii lui **Neaga Maria**, de unde continuă paralel cu drumul comunal la distanţa de 250 m până la colţul proprietăţii, spre deal, a lui **David Ana**, pe limita proprietăţii acesteia coboară în jos spre drumul comunal până la colţul proprietăţii lui **Bârna Tănase**.

În continuare traseul urmăreşte drumul comunal la distanţa de 100 m spre Juncu de Jos, pe după proprietatea lui **Lup Ioan**, pe limita proprietăţii acestuia până la colţul proprietăţii lui **Rusu Ioan**, pe limita proprietăţii acestuia spre deal până la punctul care marchează distanţa de 100 m, pe deal paralel cu drumul până la colţul proprietăţii spre deal a lui **Indrei Sabin**. Apoi pe limita proprietăţii acestuia spre drumul comunal, traversează drumul comunal în dreptul proprietăţii lui **Faur Nicolae**, colţul spre deal, paralel cu drumul comunal spre Ribiţa, pe partea dreaptă la distanţa de 100 m, pe după proprietatea lui **Golda Ioachim**, pe după proprietatea lui **Rusu Petru**, până la colţul proprietăţii lui **Ştefan Ioan**, de unde în linie dreaptă până la colţul proprietăţii lui **Cor Ioan**, continuă până la colţul proprietăţii lui **Avram Ioan**, proprietatea lui **Miron Ioan**, pe limita proprietăţii lui **Miron Ioan** şi pe limita proprietăţii acestuia, continuă de-a lungul proprietăţii lui **Stânga Ioan**, până la colţul spre drum, continuă traseul drumului comunal până la colţul proprietăţii lui **Neaga Tănase**, pe după proprietatea acestuia şi proprietatea lui **Lupea Iliana**, colţul spre drum, de aici în linie dreaptă până la colţul proprietăţii lui **Trifa Nicolae**, pe limita proprietăţii acestuia, în linie dreaptă până la colţul proprietăţii lui **Neaga Ilie**[700].

Stabilirea acestui perimetru avea drept scop să restrângă pe viitor construcţiile doar în acest perimetru. Se avea în vedere faptul că aproape 80 % dintre construcţiile

---

[698] Proces verbal încheiat la 5 ianuarie 1961, copie aflată în posesia lui Ioachim Lazăr.
[699] Ibidem.
[700] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

existente erau clasificate în categoria „mediocre şi rele", fiind necesară, mai devreme sau mai târziu refacerea lor. De altfel procesul verbal încheiat prevedea că „se interzice executarea de construcţii de locuinţe cât şi eliberarea de autorizaţii pentru acestea"[701]. Pentru construcţiile situate în afara perimetrului stabilit se admitea doar „executarea de construcţii anexe cu caracter provizoriu", iar la casele de locuit „lucrări de reparaţii curente"[702]. Din fericire smulgerea unor familii din locurile unde vieţuiau de generaţii nu s-a pus în practică.

Din punct de vederea al clădirilor de utilitate publică, satul Crişan se prezenta modest: Şcoala cu o sală de clasă unde se desfăşura învăţământul de 4 ani, Baia comunală, Căminul cultural[703] şi Cooperativa[704]. La instituţiile de utilitate publică trebuie să includem şi Biserica ortodoxă din sat, care din motivele cunoscute era omisă de către regimul comunist.

În anii următori unele dintre clădirile de utilitate publică se vor moderniza, prin construirea de noi sedii. Astfel în deceniul 1961-1970 se vor construi Căminul cultural şi Şcoala. Apoi în anul 1979 va apărea o nouă instituţie publică, Casa memorială Crişan. În urma construirii şi punerii în circulaţia turistică a Casei memoriale Crişan s-a asfaltat şi porţiunea drumului de la ramificaţia de la Ribiţa şi până la Casa Crişan care a fost modernizat şi acoperit cu covor asfaltic. În continuare, din centrul satului şi până la Dumbrava de Jos drumul a rămas cu îmbrăcămintea din piatră de carieră. Drumurile de hotar a ajuns într-o stare deplorabilă, restrângerea activităţii agricole şi zootehnice de pe loturile aflate pe deal a dus la neglijarea amenajării lor.

Până prin anii 1960, satul era plin de holde de grâu, porumb, cartofi, plante furajere etc. Spre exemplificare în fiecare an drumul de pe Grui era amenajat pentru ca batoza lui Ionuţ Tănase Rigăl să poată fi urcată până la Bexăşti, La Ionel a Samfirii , la Viorel, ginerele Huţului, la Mărioara Bexi sau la Ticuş. La fel se proceda şi cu drumul de pe Colnic pentru a ajunge la Ilie a Gafi, a Sâlvi sau la Mironul lui Valenuţ.

Astăzi, agricultura s-a restrâns la terenurile aflate în apropiere de vatra satului sau în lunca Crişului Alb, culturile de porumb şi cartofi de pe deal fiind distruse an de an de către porcii mistreţi. Se cultivă grâu, porumb, cartofi, legume şi plante furajere. O îngrijorătoare restrângere a suferit şi zootehnia, puţini locuitori mai cresc vite mari, majoritatea rezumându-se la câte o vacă de lapte, câteva oi sau capre. Restrângerea creşterii animalelor se datorează îmbătrânirii populaţiei care se preocupa de creşterea animalelor, iar tinerii care au mai rămas în sat, au alte preocupări, telefonul mobil, calculatorul, televiziunea prin satelit etc.

În anul 1992 satul Crişan mai avea 168 de gospodării, cu 174 clădiri ce corespundeau aceluiaşi număr de locuinţe şi numărau 412 camere[705]. În sat existau 5 locuinţe cu o singură cameră, 154 cu 2 camere, 12 cu 3 camere şi doar 3 case aveau câte 4 camere. Ponderea locuinţelor cu 2 camere era covârşitoare, reprezentând 88,50 %. Din cele 174 locuinţe, 151 aveau bucătărie, 47 baie sau duş şi 53 cu apă curentă şi canal[706]. O

---

[701] Ibidem.
[702] Ibidem.
[703] Căminul cultural funcţiona într-o sală din casele lui Brana Viorel.
[704] Cooperativa funcţ
[705] PUG-ul comunei Ribiţa, Nota de fundamentaree, p. 6
[706] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

caracteristică a gospodăriilor din satul Crişan, mai ales la cele situate pe vale, este plasarea grajdului şi a şurii la drum, iar locuinţa este retrasă de la drum.

Planul general de sistematizare al satului Crişan, etapa I, 1990, înregistra câteva date interesante despre localitate. Numărul populaţiei va înregistra a scădere îngrijorătoare, fiind consemnaţi doar 579 locuitori, care ocupau o zonă de locuit în suprafaţă de 32 ha din suprafaţa totală a intravilanului de 65,55 ha[707].

Revoluţia din 1989 a pus capăt planului diabolic de sistematizare a satului Crişan aprobat în anul 1987. Conform acestui plan suprafaţa în perimetrul ocupat de construcţii se restrângea de la 24,50 la 10,80 ha, zona de locuit de la 13,20 la 4,60 ha. Străzile şi drumurile urmau a ocupa o suprafaţă de 1,50 ha faţă de 4,85 cât era în anul 1987[708]. Reducerea prevăzută la terenul ocupat de locuinţe era de 13,70 ha, ceea ce însemna în procente 55,92 %[709]. Acest plan urma să afecteze un număr de 141 gospodării, rămase în afara perimetrului construibil, din totalul de 190[710]. Creşteri erau prevăzute doar la zona de dotări (0,40 la 0,45 ha) şi spaţii verzi (de la o,70 la 1,25 ha)[711]. Conform acestui plan de sistematizare în câteva decenii gospodăriile din afara perimetrului construibil trebuiau să dispară, locul lor fiind transformat în teren de păşunat pentru animale şi livezi de pomi.

Mai mult, planul prevedea şi măsuri imposibilederealizat, între care şi creşterea populaţiei satului Crişan de la 565 locuitori la 600[712], în condiţiile reducerii dramatice a natalităţii şi în ciuda faptului că în perioada 1978-1987 dinamica populaţiei a fost negativă, cu excepţia anilor 1980 şi 1986 când creşterea a fost egală cu 0 şi a anului 1985 când s-a înregistrat o creştere de + 5[713]. În prezent locuitorii satului pot să-şi renoveze sau să-şi construiască alte locuinţe acolo unde-şi au proprietatea, desigur cu obţinerea autorizaţiei necesare. Se deschide astfel posibilitatea stopării migrării locuitorilor spre alte zări, stabilizându-i în vatra unde au trăit părinţii, moşii şi strămoşii lor.

[707] Copia hărţii din 1990, aflată în posesia lui Ioachim Lazăr.
[708] Copia hărţii din 1987, aflată în posesia lui Ioachim Lazăr.
[709] Ibidem.
[710] Ibidem.
[711] Ibidem.
[712] Ibidem.
[713] Vezi anexa XV.

https://biblioteca-digitala.ro

PRIMARII SATULUI CRIŞAN

În îndelungata sa existenţă comunitatea satului s-a bucurat întotdeauna de conducători, aleşi din rândul celor mai harnici locuitori ai săi. Rolul acestor conducători, care erau şi ei la rândul lor ţărani ceva mai răsăriţi şi cu o anumită stare materială, era de a păstra legătura între obşte şi stăpânul feudal. Unul dintre primii conducători ai satului Vaca, amintit la 1525, a fost **Jowan** crainic[714]. La 1680 rolul de jude al satului îl îndeplinea unul dintre membrii familiilor amintite acum, **Madalina**, **Manea, Lazăr** sau **Vărguţ**[715]. În timpul răscoalei lui Horea, jude al satului trebuie să fi fost Toma Bârna, care a fost ridicat la rangul de căpitan de către Crişan.

Imediat după revoluţia din 1848-1849 în fruntea obştii satului este amintit judele **Lupea Petruţ**[716]. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea judele sau primarul satului era un membru al familiei **Brana**. Astfel, la 16 ianuarie 1877, **Brana Ioan**, jude din Vaca, era naşul de cununie a lui Avram Nicolae l Petru, de 22 ani şi al tinerei Golda Maria de 18 ani[717]. Funcţia de primar avea o mare importanţă şi o îndeplineau unii dintre cei mai destoinici gospodari ai satului şi având o anumită cotă de popularitate în rândul membrilor comunităţii. În cazul nostru această funcţiei este îndeplinită, de-a lungul anilor, de membri ai familiilor **Lupea**, **Brana**, **Magdalina**, **Ionuţ**, **Tulea**, **Iancu**, **Avram,** iar în prezent de către actualul primar **Ioan Faur**.

NICOLAE LUPEA

Primul dintre primarii satului despre care există date mai multe este Nicolae Lupea. El a îndeplinit funcţia de primar în anii anteriori unirii din 1918 şi până în 1926. Cu ocazia înfiinţării Băncii populare „Fraga" din sat, în anul 1913, Petru Lupea îndeplinea funcţia de primar. Este amintit cu certitudine îndeplinind această funcţie, în anul 1922, cu ocazia lucrărilor pentru aplicarea Reformei agrare în satul Vaca. Că a îndeplinit funcţia de primar înainte de 1918 ne-o dovedeşte şi supranumele „birău". De altfel fiului său Petru Lupea care va fi primar, era cunoscut ca Pătru birăului.

Nicolae Lupea contribuie la întocmirea listei cuprinzând cele 38 de persoane îndreptăţite de a fi împroprietărite. Nicolae Lupea, în calitatea sa de primar şi Golda Ioan, din partea partidelor politice, participă ca reprezentanţi ai sătenilor la lucrările Comisiei de împroprietărire care analizau şi posibilitatea înfiinţării păşunilor comunale din sat. La 9 iunie 1922, Nicolae Lupea, în numele locuitorilor din sat, se opune proiectului membrilor Comisiei de Ocol de a expropria terenurile sterile pentru a fi împădurite, cerând un răgaz de 10 ani, timp în care fiecare proprietar să facă împădurirea terenului

---

[714] David Prodan, Domeniul cetăţii Şiria,... p. 73.
[715] Idem, Iobăgia în Transilvania în sec. XVII,... p. 106.
[716] Pentru libertate şi unitate naţională,... p. 76.
[717] DJHAN, Colecţia stare civilă, Protocolul căsătoriţilor din satul Vaca (Crişan).

https://biblioteca-digitala.ro

său[718]. Nicolae Lupea este cel care face demersurile necesare pentru împroprietărirea satului cu 15 iugăre şi 1.504 stânjini pătraţi de pădure de la „Cocoşu"[719].

PETRU IONUŢ
(1926-1929)

Primul primar despre care există un număr suficient de documente, a fost **Petru Ionuţ** care a îndeplinit această funcţie în perioada 1926-1929. Petru Ionuţ (Iuonuţ) s-a născut în anul 1893, fiind fiul lui Ioan Ionuţiu l Nicolae şi al Rusaliei, născută Faur. Naşa copilului a fost preoteasa Eufemia Costea, iar moaşă Treja Huieţiu l George din Valea Bradului[720]. În momentul în care ocupa funcţia de primar al satului avea vârsta de 33 ani. Membri ai Consiliului comunal erau Athanasie Brana, Cor Lazăr, Faur Ioan, Bârna Ioja, Ioan Neaga l Urs, Ioan Bârna l Nicolae şi Alexandru Fugătă[721]. În şedinţa din 25 septembrie 1926, primarul Ionuţ Petru supune analizei Consiliului comunal cererile pentru lemne ale locuitorilor Filip Nicolae l Irimie, Ioan Neaga l Negău, Ioan Cor l Ambrozie şi a comitetului şcolar din satul Crişan.

Primarul informa de asemenea membri Consiliului despre starea rea a drumului comunal şi a drumurilor de hotar. El cere Consiliului să adopte o pedeapsă contra acelora care nu-şi fac drumul la timp[722]. Proiectul primarului de a se construi un pod peste vale este amânat de către Consiliu, deoarece „comuna e foarte săracă şi nu are banii necesari" şi îi cere acestuia să intervină la Prefectură şi la Ministrul comunicaţiilor pentru a se obţine un ajutor în bani[723]. În şedinţa Consiliului din 26 octombrie 1926, primarul Petru Ionuţ reia problema drumurilor şi a ulicelor din ţarină care se află într-o stare foarte rea. Cu toate ameninţările făcute „nici un locuitor nu-şi îndeplineşte zilele de muncă prescrise în natură", respectiv cele „4 zile de muncă cu braţele, iar cei ce dispun de tracţiune animalică cel puţin 4 zile cu carul"[724]. În şedinţa Consiliului comunal, din 26 martie 1927, primarul Ionuţ Petru aduce în dezbatere cererea pentru casă a învăţătorului Virgil Bârna, care în luna următoare „urmează să se căsătorească"[725]. Consiliul hotărăşte să i se dea „casele lui Golda Gheorghe, prin Rus Medrea, tutore la domnul învăţător"[726].

Primarul Petru Ionuţ aduce în discuţia consiliului, la şedinţa din 5 februarie 1928, problema intabulării terenului pe care este zidită şcoala confesională, „parcelă care din eroare se află intabulată pe comuna politică Vaca"[727]. În aceeaşi şedinţă primarul este mandatat să-l atenţioneze pe Rus Medrea să-şi facă podeţ peste iaz[728].

---

[718] Ibidem, Fond Judecătoria Brad. Dosar 16/1922, f. 43-44.
[719] Ibidem, Dosar 1/1922, f. 15.
[720] Ibidem, Colecţia stare civilă, Protocolul botezaţilor din satul Vaca.
[721] Ibidem, Pretura plasei Brad, Dosar 1/1926, f. 1-3.
[722] Ibidem.
[723] Ibidem.
[724] Ibidem, f. 4-6.
[725] Ibidem, f. 5.
[726] Ibidem, f. 6.
[727] Ibidem, f. 7-8.
[728] Ibidem, f. 8 v.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1929, Societatea Mica avertiza comunele notariatului Valea Brad să achite prețul caselor cumpărate pentru notariat[729]. Pentru acoperirea celor 75.000 lei ce reveneau satului Crișan, Consiliul hotărăşte ca această sumă să fie repartizată „pe toți proprietarii de pământ ce posedă realități pe teritoriul comunei Vaca indiferent unde domiciliază, în proporția venitului agricol"[730]. La 8 septembrie 1929, primarul Ionuț Petru informează Consiliul despre dispozițiile legii pentru organizarea administrativă locală. Consiliul comunal hotărăşte în unanimitate ca satul să-şi păstreze mai departe caracterul de comună rurală[731]. În Consiliul comunal din 22 octombrie 1929, primarul ridica problema lemnelor de foc pentru unii locuitori din sat. Consiliul hotărăşte să se ceară de la Ocolul silvic din Baia de Criş delimitarea „parchetului scadent pentru iarna 1929-1930"[732]. Şedința Consiliului din 22 octombrie 1929 a fost ultima pe care a prezidat-o primarul Petru Ionuț.

NISTOR MAGDALINA
(1930-1931; 1932-1937)

Nistor Magdalina provine dintr-o familie foarte veche a satului. Un strămoş al familiei, cu acelaşi prenume, este amintit încă din anul 1680, fiind liderul unei familii formate din 7 membri majori[733]. Nistor Magdalina s-a născut la 13 decembrie 1888, fiind fiul lui Ioan Magdalina şi a soției sale Veca n. Fărău[734]. Şcoala primară o urmează în satul natal. Spiritul de aventură al tânărului Nistor Magdalina îl determină să plece în America alături de alți tineri din sat pentru a se realiza din punct de vedere material. Pleacă spre Statele Unite ale Americii, în anul 1904, unde rămâne timp de 17 ani[735].

Nistor Magdalina este unul dintre membri cei mai importanți ai coloniei românilor din America. La apelul preotului Alexandru Fugătă de a se strânge fonduri pentru procurarea a 2 clopote necesare bisericii din sat, în locul celor confiscate de către armata maghiară, Nistor Magdalina răspunde cu entuziasm. În lista donatorilor se situează primul, strângându-se suma de 27.600 lei[736]. Împreună cu alți şapte confrați, Nistor Magdalina se preocupă de confecționarea unui prapur tricolor pe care-l donează bisericii din satul natal. Cei 8 locuitori din sat plecați în America donează fiecare câte 12,50 dolari. În lista donatorilor, alături de Nistor Magdalina, mai apare numele lui Teodor Golda, Ioan Lazăr, Tănase Iezan (pe prapur este scris Josan), Nicolae Neaga, Niță Dumitru, Ioan Indrei şi Ioan Golda[737].

În anul 1921, Nistor Magdalina se îmbarcă pe vapor pentru reîntoarcerea în țară. Avea aproape 33 de ani şi era timpul să-şi întemeieze o familie. La 18 februarie 1922 se căsătoreşte cu Anica Golda, o fată din sat, în vârstă de 21 de ani. Se pare însă că tânăra

---

[729] Ibidem, f. 17-18. Notariatul Valea Brad era format din comunele Vaca, Mesteacăn, Valea Brad, Țărățel şi Potingani.
[730] Ibidem.
[731] Ibidem, p. 20.
[732] Ibidem, p. 21.
[733] David Prodan, Iobăgia în Transilvania, I,... p. 106 şi 375.
[734] DJHAN, Colecția stare civilă, Protocolul botezaților din satul Crişan.
[735] Casa parohială Crişan, Condica parohială, p. 12. Vezi anexa V.
[736] Ibidem, p. 11.
[737] Ibidem, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

soție a încetat din viață după câțiva ani deoarece la 8 noiembrie 1925, Nistor Magdalina se căsătorește, pentru a doua oară, cu Elena Rus a Medri. Familia întemeiată este printre cele mai de frunte din sat. Între anii 1927-1930 se vor naște cei patru copii ai lor, trei fete și un băiat: Maria (1927), Mihai Victor (1928), Maria-Silvia (1930) și Viorica, căsătorită Avram[738]. Numele familiei Magdalina s-a continuat prin cei doi copii ai lui Mihai-Victor, Vasile-Petru născut la 1 ianuarie 1959 și Nistoruț născut la 10 noiembrie 1955.

În anul 1930 Nistor Magdalina va fi ales primar al satului Crișan. La 28 mai 1930, el prezidează ședința Consiliului comunal care discută și fixează salariile funcționarilor primăriei. La propunerea lui Toader Golda, Consiliul aprobă următoarele salarii: pentru primar (3.000 lei), ajutor primar (1.000 lei), casier (2.000 lei), înmânuatori și străji de noapte câte 1.000 lei anual[739]. De numele primarului Nistor Magdalina se leagă, într-o oarecare măsură, și schimbarea numelui satului din Vaca în Crișan[740]. Problemele discutate în ședința Consiliului din 17 iunie 1930 se referă la situația drumurilor din comună. Consiliul comunal în urma discuțiilor purtate „hotărăște în unanimitate clasarea drumurilor naturale neclasate din comuna Crișan în drumuri comunale și anume : „**La Baltă**", „**Libaia**", „**Fraga**", „**Măgurele**", „**Colnic**", „**Gruiu-Farca**", „**Bunea-Slatina**", „**Valea Mărului**", „**Valea Mare-Colnicele**", „**Coastea Mori**" și „**Peste Părău**"[741].

Câteva zile mai târziu, la 24 iunie, Consiliul comunal este convocat pentru a fi informat asupra hotărârii Delegației Consiliului județean privind formarea „notariatului **Valea Brad**, cu sediul în Brad, compus din comunele **Valea Brad**, **Crișan**, **Țărățel**, **Potingani** și **Mesteacăn**"[742]. La 14 octombrie 1930, primarul Nistor Magdalina prezintă principalele puncte ale Ordinii de zi, între care: aprobarea bugetului pe anul 1930, sistemizarea postului de secretar comunal, edificarea locuinței necesare învățătorului director[743]. Printre hotărârile cele mai importante ale Consiliului comunal amintim:

„Înființarea unui post de secretar comunal care să funcționeze în biroul circumscripției notariale Valea Bradului. Comuna Crișan se asociază cu comunele Valea Brad, Mesteacăn, Potingani și Țărățel pentru a plăti în comun retribuțiile acestui secretar. În ce privește locuința învățătorului se decide ca el să rămână în școală până se vor primi banii pentru pădurea vândută, din care 70.000 de lei se vor preda bisericii pentru ridicarea locuinței învățătorului director"[744].

Ședința din 20 ianuarie 1931 este condusă de ajutorul de primar Ioan Faur. Se rezolvă cererile pentru lemne ale locuitorilor Bârna Ioan, Popa Marin și ale Primăriei din Mesteacăn[745]. Împotriva primarului Nistor Magdalina - informa membrii consiliului, Ioan Faur - s-a făcut „la Prefectura jud[ețului] un denunț anonim, prin care se pretinde că ar fi

---

[738] DJHAN, Colecția stare civilă, Protocolul botezaților din satul Crișan.
[739] Ibidem, Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 22 v.
[740] Ibidem, p. 21 și 22. Cf. Procesului verbal din 22 octombrie 1929 satul încă mai purta numele Vaca, dar la 27 mai 1930 primise deja numele de Crișan.
[741] Ibidem, p. 23.
[742] Ibidem, p. 23-24.
[743] Ibidem, p. 26-27.
[744] Ibidem.
[745] Ibidem, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

administrat incorect averea, adică pădurea comunală, prin faptul că a permis ca Dl. Brana Atanasiu să facă din pădurea comunei traverse, pe care le vinde la prețuri mari"[746].

La pădurea Breaza s-au deplasat Golda Nicolae și Ionuț Tănase și au constatat că Brana Atanasie a prelucrat 20 care de crengi, din care a plătit doar 10, iar 2 le avea primite gratuit ca locuitor al comunei. În consecință Consiliul comunal aprobă, cu 5 voturi pentru, contra 1, decizia ca Brana Atanasie să plătească 500 lei despăgubire pentru lemnele folosite în plus[747]. Primarul Nistor Magdalina revine la conducerea comunei prezidând ședința din 3 martie 1931, când se discută bugetul pe anul 1931[748].

În cadrul ședinței consiliului, din 24 martie 1931, el ridică problema distrugerii omizilor și curățirea locurilor cultivabile de mărăcini. Cine nu execută lucrările cerute, primăria va forma echipe pentru efectuarea lor în contul celui neglijent, iar respectivul este obligat să achite costul lucrărilor[749].

Se pare că reclamația anonimă a avut rezultatul dorit de către autori, întrucât primarul Nistor Magdalina a fost înlocuit cu Ioan Faur. Conducerea comunei în acest an se face prin Comisia interimară, alcătuită din Ioan Faur, președinte, Paul Pavel, notar, Golda Toader și Atanasie Brana, membri[750].

Dar valoarea și calitățile de bun gospodar au determinat readucerea lui Nistor Magdalina în fruntea comunei Crișan. Comisia interimară, în ședința sa din 11 iulie 1932, este condusă de președintele **Nistor Magdalina**.[751]. Membri ai comisiei interimare sunt **Golda Ioan l Ioan Dubel**, **Golda Nicolae**, **Golda Ioan a Marinii** și **Neaga Ioan**[752].

La 17 septembrie 1932, președintele Nistor Magdalina solicită comisiei să aprobe „înlocuirea pădurarului Duma Ioan din Zdrapți de la pădurea comunală **<Cocoșu>** și numirea unui alt pădurar"[753]. Într-o altă ședință, din 19 septembrie 1932, Comisia interimară împuternicește pe Nistor Magdalina să „arendeze dreptul de vânătoare de pe teritoriul comunei prin licitație publică, sau în cazul în care se va prezenta numai un licitant și oferta lui va fi favorabilă, prin bună învoială"[754]. Comisia interimară, în frunte cu președintele Nistor Magdalina, acordă diferite cantități de lemne, din pădurile „**Cocoșu**" și „**Breaza**", unui număr de 15 locuitori ai satului. Cetățenii cărora li se acordă lemn de construcție sunt: **Iezan Tănase**, **Manea Petru l Ioan**, **Magdalina Tănase**, **Huț Iosif**, **Golda Toader**, **Bârna Lazăr**, **Neaga Ioan l Nicolae**, **David Gheorghe l Ioan**, **Golda Nicolae**, **Bârna Ioan l Nicolae**, **Magdalina Nistor**, **Bucur Alexandru**, **Vișescu Ioan** (plutonier) și preotului **Alexandru Fugătă**[755].

În ședința din 12 decembrie 1932 Comisia aprobă adjudecarea licitației de vânătoare pe teritoriul comunei Crișan „**Societății de vânătoare <Fazanul> din Brad**"[756]. Una dintre cele mai agitate ședințe s-a desfășurat la 8 mai 1933 când se discută;

---

[746] Ibidem, p. 29.
[747] Ibidem.
[748] Ibidem, p. 30-32.
[749] Ibidem, p. 32-33.
[750] Ibidem, p. 33 v.
[751] Ibidem, p. 45.
[752] Ibidem.
[753] Ibidem, p. 46.
[754] Ibidem, p. 47 v.
[755] Ibidem, p. 48-49.
[756] Ibidem, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro

chiria pentru localul ocupat de Postul de jandarmi şi problema terenului ocupat abuziv de către consilierul Avram Nicolae[757].

Comisia constată inutilitatea postului de jandarmi, deoarece locuitorii comunei Crişan şi a celorlalte două sate afiliate la acest post, Valea Bradului şi Potingani, sunt „paşnici şi supuşi îndeajuns legilor şi regulamentelor"[758]. Mai mult, locuitorii satelor Potingani şi Valea Brad aveau accesul mai uşor spre Brad şi în această situaţie Consiliul comunal cere Prefecturii desfiinţarea postului şi ataşarea comunei la Postul de jandarmi din Brad. În ceea ce-l priveşte pe Avram Nicolae se constata că acesta a ocupat o porţiune de teren din drumul comunal pe care a împrejmuit-o fără autorizarea primăriei. Consiliul decide ca în termen de 8 zile să-şi retragă împrejmuirea „în caz contrar se va proceda contra lui conform art, 96 din legea drumurilor"[759].

La 1 mai 1933 comuna este inspectată de către pretorul plasei Brad, care aprobă lucrările făcute de locuitorii comunei de pe malul stâng al văii, aceştia aducând drumul într-o stare practicabilă, cu excepţia lui Avram Nicolae care trebuie să deschidă „drum pe marginea locului său până la părăul **Urzicos**"[760].

Se constata de asemenea că şi alţi doi locuitori. **Iancu Nicolae** şi **Bârna Gheorghe** de pe malul drept al văii „care au pus sălcii şi plopi pe zona drumului şi au ridicat împrejmuiri, sunt obligaţi ca în termen de 15 zile să execute lucrările ordonate: Iancu Nicolae să-şi retragă împrejmuirea cu 2 m înăuntrul grădinii sale" iar Bârna Gheorghe să „deschidă drum pe lângă grădina sa, mutând sălciile cu 3 m"[761]. În caz contrar primarul Nistor Magdalina se autorizează a „înainta actele dresate contra lor la Judecătoria rurală Brad spre a fi pedepsiţi conform art. 96 din legea drumurilor"[762]. În şedinţa din 19 august 1933, Consiliul a răspuns afirmativ cererii Primăriei din Mesteacăn, acordându-i 20 bucăţi lemne de stejar pentru „construirea unui pod peste Crişul Alb"[763].

Acordarea lemnelor se face punându-se condiţia ca Primăria Mesteacăn „să deschidă locuitorilor din Crişan un drum direct la pod prin imobilul proprietatea lui Florea Sabin din Mesteacăn"[764]. În aceeaşi şedinţă de consiliu se decide să se dea „în arendă dreptul de pescuit în apa Crişului Alb pe raza comunei Crişan"[765]. În şedinţa din 19 septembrie 1933 se aprobă licitaţia, ţinută în 5 septembrie, „privind arendarea dreptului de pescuit în apa Crişului Alb, pe teritoriul comunei Crişan şi se adjudecă definitiv asupra Soc[ietăţii] Miniere <Mica> din Brad cu o arendă anuală de lei 1.310 şi pe 10 ani"[766].

Consiliul comunal îl delegă, la 25 octombrie 1933, pe Nistor Magdalina, ca împreună cu ajutorul de primar, Avram Nicolae, şi cu delegatul Ioan Faur să intervină la banca „Crişana" pentru retranscrierea pe primărie a unui libel (libret) pentru fondul pădurii „Cocoşu", trecut din greşeală pe Biserica ortodoxă Crişan. Modificarea actului era

---

[757] Ibidem, p. 53 v.
[758] Ibidem, p. 53.
[759] Ibidem, p. 54.
[760] Ibidem, p. 54 v.
[761] Ibidem.
[762] Ibidem.
[763] Ibidem, p. 58 v.
[764] Ibidem.
[765] Ibidem.
[766] Ibidem, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro

necesară pentru a folosi din banii respectivi o sumă în scopul procurării lemnelor de foc pentru şcoală[767].

La 16 februarie 1934, Consiliul comunal aprobă lemne din pădurile „Cocoşu" şi „Breaza" la mai mulţi locuitori din comună. Invalizii de război, **Magdalina Tanase**, **Golda Ioan** şi **Tulea Ioan** primesc câte un fir de stejar din pădurea „Breaza" în mod gratuit[768]. Locuitorul Avram Nicolae este somat din nou, la 10 iulie 1934, pentru a-şi îndepărta împrejmuirea de pe drumul comunal, în termen de 5 zile. Primarului Nistor Magdalina i se cere ca în caz contrar să sesizeze „Postul de jandarmi" spre a constata contravenţia, iar actele întocmite să fie înaintate Judecătoriei rurale Brad[769].

Una dintre problemele cele mai arzătoare de pe agenda primarului era procurarea resurselor financiare pentru construirea unui pod peste vale. Până la urmă s-a obţinut un ajutor financiar din partea deputatului **C. Tisu**. La 10 martie 1935, prin bătaia tobei, s-a anunţat licitaţia pentru ziua de 12 martie. Anunţul licitaţiei s-a făcut şi la Valea Brad şi Potingani. S-au prezentat **Pavel Ioan** din Crişan care a cerut 15.000 lei şi **Bortoş Alexandru** din Sohodol care a pretins doar 9.500 lei[770].

Comisia de licitaţie formată din **Faur Ioan** şi **Brătila Ioan** consideră că şi această sumă este prea mare şi continuă licitaţia oral până ce suma este coborâtă la 6.900 lei iar lucrarea este adjudecată provizoriu de către Bortoş Alexandru din Sohodol[771]. Dar la 18 martie licitanţii se prezintă în faţa membrilor consiliului şi a primarului, renunţând la lucrare. Apare un al treilea concurent, **Roba Ioan** şi ortacii din Sohodol, căruia i se încredinţează lucrarea la preţul de 15.000 lei, incluzându-se şi piesele din fier necesare podului[772]. Piatra necesară se încredinţează lui Faur Petru, care trebuie să pregătească 10 stânjeni de piatră pentru suma de 1.700 lei[773].

Consiliul comunal îl împuterniceşte pe Nistor Magdalina să susţină cauza comunei în procesul cu Avram Nicolae, cerând judecătorului să fie ascultaţi toţi membrii consiliului. Dacă nu i se acceptă cererea să dea procură Dr. Cornel Glava, avocat din Brad, spre a susţine interesele comunei Crişan[774]. Întrucât şi Iancu Nicolae a ocupat un teren din zona drumului se cere sesizarea Postului de jandarmi Brad spre a se constata şi a se întocmi actele de contravenţie conform legii drumurilor[775].

Şedinţa Consiliului comunal, din 23 iulie 1935, se desfăşoară în prezenţa primpretorului plasei Brad, Dr. Ştefan Popa. Consiliul ia în discuţie cererea Primăriei Blăjeni prin care solicita 8 bucăţi lemn de stejar din pădurea „Cocoşu" pentru construcţia unui pod. Întrucât numărul lemnelor de stejar este redus, consiliul nu poate onora cererea Primăriei din Blăjeni[776]. Se dezbate apoi cererea lui Avram Petru şi Avram Ioan de a se lua măsuri faţă de Iancu Nicolae care în loc să-şi retragă împrejmuirea de lângă vale, a

---

[767] Ibidem, p. 59-60.
[768] Ibidem, p. 64 v.
[769] Ibidem, p. 67-68.
[770] Ibidem, p. 72 v.
[771] Ibidem.
[772] Ibidem.
[773] Ibidem, p. 73.
[774] Ibidem.
[775] Ibidem.
[776] Ibidem, p. 74 v.

https://biblioteca-digitala.ro

ocupat încă un metru lățime şi 150 m din țărmul văii „făcând o întăritură din stâlpi cu nuiele, iar după ea umplând cu pietre[777].

Membrii consiliului, împreună cu primpretorul şi primarul s-au deplasat la fața locului şi constată adevărul despre cele relatate. Se mai constată că şi locuitorii **Bârna Veselie**, **Bârna Gheorghe** şi **Cor Petru I Dumitru** au ocupat din terenul comunal ce serveşte ca zonă a drumului şi albiei văii[778]. În consecință Consiliul decide continuarea procesului cu Iancu Nicolae şi trimiterea în judecată şi a lui Bârna Veselie, Bârna Gheorghe şi Cor Petru I. Dumitru. La rândul său **Avram Nicolae** dă dovadă de o tenacitate rară, demnă de o cauză mai bună. Pierzând procesul la Judecătoria din Brad el face apel la Tribunalul Hunedoara, ce urma să se dezbată la 11 decembrie 1935. În şedința din 9 decembrie, primarul Nistor Magdalina informează consiliul cerând delegarea unui membru care să reprezinte interesele comunei în fața tribunalului, întrucât dânsul fiind mult timp plecat nu cunoaşte situația „aşa precum a fost mai demult"[779]. Este delegat consilierul **Golda Ioan Fileru** căruia i se plăteşte transportul şi diurna în sumă de 170 lei[780].

Pentru situațiile excepționale, incendii, inundații, înzăpeziri, Consiliul comunal hotărăşte, la 12 mai 1936, să înființeze „prestațiunea în natură, obligatorie pentru toți locuitorii comunei"[781]. Cei care nu pot sau nu vor să presteze munca o vor plăti în bani achitând câte 200 de lei cei care au vite trăgătoare şi 40 lei cei cu brațele[782]. Pentru repararea drumurilor locuitorii cu vite trăgătoare sunt obligați a lucra 2 zile, iar cei cu brațele 5 zile pe an[783].

La 9 octombrie 1936 are loc o şedință extraordinară a Consiliului comunei Crişan, la care participă şi pretorul plasei Brad, Dr. Ştefan Popa. Sunt prezenți toți consilierii: preotul **Tiberiu Perian**, **Popa Marin**, învățător, **Rusu Cornel**, **Faur Ioan**, **Golda Ioan**, **Golda Toader**, **Brătila Ioan**, **Tulea Ioan**, **Popovici Nicolae**, **Tulea Lazăr** şi **Ionuț Tănase**. Se discută cererea comunei Mesteacăn pentru lemne necesare la construcția podului de peste Criş. Sunt solicitate 40 fire de stejar din pădurea Breaza[784]. Consilierii, în frunte cu primarul Nistor Magdalina, analizând cererea, consideră necesar acest pod şi pentru locuitorii comunei Crişan, întrucât vor circula peste locul unde „se pune podul, scurtându-se drumul astfel cu peste 3 km"[785]. Dar, stejarul este destul de puțin numeros în această pădure şi în consecință se aprobă tăierea a 20 fire de la „Breaza" şi 10 de la „Cocoşu"[786]. Pentru cumpărarea terenului necesar deschiderii unui nou drum de acces la pod, comuna Crişan va contribui cu o sumă de până la 1.500 lei[787].

În şedința consiliului din 16 ianuarie 1937 se aprobă tăierea a 10 fire de stejar din cele 20 cerute din pădurea „Cocoşu" la prețul de 500 lei firul, punându-se condiția de a

---

[777] Ibidem.
[778] Ibidem, p. 75.
[779] Ibidem, p. 77-78.
[780] Ibidem.
[781] Ibidem, p. 78-79.
[782] Ibidem.
[783] Ibidem.
[784] Ibidem, p. 81 v. – 82.
[785] Ibidem.
[786] Ibidem.
[787] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

transporta până în comuna Crişan 6 fire de stejar necesare la „construirea podului peste vale"[788]. În şedinţa din 14 septembrie 1937 se aprobă planul şi devizul pentru construirea drumului comunal Mesteacăn-Crişan şi se decide ţinerea unei licitaţii publice pentru aprovizionarea cu 80 m³ piatră brută şi 200 m³ pietriş şi construirea podului peste vale[789]. Problema lucrărilor pentru construirea podului se reia în şedinţa din 13 decembrie 1937, când se fixează preţul pentru transportul pietrei de către locuitorii comunei. În funcţie de distanţă se aprobă pentru transportul pietrei următoarele preţuri:

- Pentru 1 stânjen transportat până la **Alexa Nicolae**, 200 lei.
- Pentru 1 stânjen transportat până la puntea de peste **Criş,** 400 lei.
- Pentru 1 stânjen până la **Dobârcău Gheorghe**, 600 lei[790].

Cu şedinţa din 13 decembrie 1937 se încheie şi misiunea de primar a lui Nistor Magdalina. Timp de 6 ani şi aproape 3 luni el a condus primăria din satul Crişan fiind unul dintre cei mai vrednici şi dovedindu-se un bun organizator al activităţii primăriei. Desigur că cei 17 ani petrecuţi în America, experienţa acumulată l-au ajutat de a deveni unul dintre cei mai apreciaţi cetăţeni ai satului Crişan. După încheierea mandatului de primar, Nistor Magdalina se dedică problemelor frumoasei sale gospodării, familiei şi creşterii copiilor.

Nistor Magdalina activează şi în cadrul Bisericii ortodoxe, în calitate de reprezentant al adunării parohiale, unde îl întâlnim începând din 17 ianuarie 1941[791]. Pentru corectitudinea dovedită în timpul îndeplinirii mandatului de primar, adunarea parohială îl împuterniceşte a face parte din comisia verificatoare. calitate pe care o îndeplineşte până la 16 februarie 1949. După instaurarea regimului comunist, o persoană care a locuit în Statele Unite ale Americii atâţia ani nu mai era bine văzută de către conducătorii Primăriei comunei Ţărăţel şi apoi ai Primăriei comunei Ribiţa, fiind încetul cu încetul dat la o parte. De altfel, şi vârsta înaintată îl obligă să-şi restrângă activitatea publică. Se rezervă la cântatul în strana bisericii până la sfârşitul vieţii. La 6 februarie 1964, fiul său Mihai Victor Magdalina cerea să intre în strana dreapta ca stabil în locul rămas vacant de la tatăl său Magdalina Nistor[792]. Nistor Magdalina a încetat din viaţă la 21 martie 1963[793], la vârsta de 75 de ani, fiind înmormântat în cimitirul bisericii din satul natal, pe care o slujise cu atâta devotament.

IOAN FAUR
(1931-1932)

Ioan Faur apare pentru prima dată în postura de primar al comunei Crişan cu ocazia şedinţei din 24 iulie 1931. El conducea şedinţa Comisiei interimare a comunei Crişan alcătuită din primarul (preşedintele) **Ioan Faur**, notarul **Paul Pavel** şi membri **Golda Toader** şi **Brana Atanasie**[794]. La ordinea de zi sunt 6 puncte, trei însă de mare

[788] Ibidem, p. 84.
[789] Ibidem, p. 88-88 v.
[790] Ibidem.
[791] Casa parohială Crişan, Protocolul de şedinţe a Consiliului şi adunării parohiale, 23 IV 1940-1982, p. 11.
[792] Ibidem, p. 207.
[793] Ibidem, Protocolul morţilor 1930-2005.
[794] DJHAN, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Registrul de procese verbale, p. 33 v.

https://biblioteca-digitala.ro

importanță pentru localitate. Aceste puncte sunt: Statutul viitor al comunei; situația casierului comunal şi paza de noapte în comună[795]. Preşedintele Ioan Faur informa comisia despre dispozițiile noii legi pentru modificarea unor articole ale Legii Organizării Administrației Locale, prin care „autoritățile locale sunt în drept a se pronunța din nou asupra viitoarei lor formațiuni administrative, ținând seama de situația materială a comunei şi de situația din anul 1925[796]. Analizând situația expusă de preşedintele Ioan Faur, comisia decide: „ Comuna Crişan îşi păstrează şi mai departe caracterul de comună rurală independentă"[797].

Pentru salarizarea notarului, a celorlalți funcționari, comuna Crişan „se asociază cu comunele Mesteacăn, Valea Brad, Potingani şi Țărățel" şi formează împreună „o circumscripție notarială sub denumirea de circumscripția notarială Valea Brad, cu sediul în Brad"[798]. Întrucât casierul nu a depus garanția, comisia îl consideră „demisionat din funcția de casier comunal pe Cor Tănase, pe data de 20 iulie"[799]. În ceea ce priveşte paza de noapte comisia decide ca „înmanuatorii Trifa Ioachim şi Iezan Tănase vor îndeplini şi serviciul de străjeri de noapte în comună"[800].

În cadrul şedinței Comisiei interimare, din 5 august 1931, se adoptă recomandările Comisiei interimare județene în privința bugetului pe anul 1931[801]. La 13 octombrie 1931, comisia interimară aprobă numirea, în funcția de grefier la circumscripția notarială Valea Bradului, a lui Jula Ioan, începând cu data de 1 martie 1931[802]. În aceeaşi şedință se stabilesc şi aprobă diurnele de deplasare a preşedintelui şi a celorlalți funcționari ai primăriei. Primarul (preşedintele) primea pentru deplasarea în vederea estimărilor unor pagube, la locurile din afara grădinilor, 15 lei iar delegatul însoțitor avea dreptul tot la 15 lei[803]. Pentru deplasarea la locurile numite „în grădini" vor primi câte 10 lei[804].

Dacă mai făceau estimări şi la alți locuitori în aceeaşi parte de hotar şi dacă depărtarea dintre locuri era mai mare de 200 m „taxele de deplasare stabilite mai sus se vor împărți proporțional pe toți proprietarii cărora li se face estimarea adăugându-se de fiecare o taxă în plus de 15 lei"[805]. Pentru redactarea certificatului de estimare primarul putea încasa o taxă de 10 lei[806]. Cu ocazia diferitelor deplasări în comună primarul „mai avea dreptul la o diurnă sau taxă de deplasare de lei, 30 iar membri delegați, lei 20 fiecare"[807]. Pentru deplasarea efectuată în zilele de Duminică sau alte sărbători legale se încasa o taxă suplimentară de ½ parte din taxele stabilite[808]. În finalul şedinței, comisia, în

---

[795] Ibidem, p. 34.
[796] Ibidem.
[797] Ibidem.
[798] Ibidem.
[799] Ibidem.
[800] Ibidem.
[801] Ibidem, p. 35.
[802] Ibidem, p. 36 v. –37.
[803] Ibidem.
[804] Ibidem.
[805] Ibidem.
[806] Ibidem.
[807] Ibidem.
[808] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

frunte cu primarul Ioan Faur, votează decizia d-lui prefect privind modificarea bugetului care prevedea la:

Venituri normale şi periodice, lei..... 87.351.

Cheltuieli normale şi periodice, lei..... 87.351[809].

Primarul Ioan Faur convoacă şedinţa din 4 decembrie 1931, pentru a discuta şi aproba deschiderea unui credit extraordinar de 2.479 lei, pentru achitarea cheltuielilor prilejuite de „alegerile comunale din anul 1930"[810]. Cu ocazia şedinţei, din 23 decembrie 1931, se discuta numirea impiegatului la notariat, întocmirea şi votarea proiectului de buget pe anul 1931[811]. În şedinţa din 21 ianuarie 1932 sunt aduse în discuţia comisiei două dintre problemele majore ale comunei: numirea înmanuatorilor comunali şi cererea lui Vas Carol din Abrud prin care solicită un fir de stejar din pădurea de la Cocoşu[812]. Pentru funcţia de înmanuatori comunali şi-au depus cereri Magdalina Tănase şi Manea Petru. Analizând cererea lor şi ţinând seama de prevederile bugetare pentru anul 1932, comisia decide următoarele:

- „Se numesc în serviciul de înmanuatori comunali Magdalina Tănase şi Manea Petru pe ziua de 1 ianuarie 1932.

- Numiţii sunt datori a se deplasa de trei ori pe săptămână la sediul circumscripţiei notariale din Brad, sau ori de câte ori se va simţi nevoie pentru a aduce corespondenţa privind locuitorii comunei, de a înmanua actele administrative şi judecătoreşti, de a înapoia la timp filele de înmanuare funcţionarului de la notariat însărcinat cu manipularea lor"[813].

- Numiţii vor răspunde materialmente de orice întârziere în ridicarea actelor şi remiterea filelor de înmanuare, precum şi de orice pierdere de acte şi corespondenţe[814].

- De asemenea cererea lui Vas Carol din Abrud este soluţionată în mod favorabil, acordându-i-se „1 fir stejar, de 70 cm gros şi 10 m lung din pădurea comunei de la Cocoşu" cu preţul ce se va stabili de către delegatul Ocolului silvic[815].

În şedinţa convocată de către primarul Ioan Faur pe 26 februarie 1932, sunt aprobate conturile de gestiune din anii 1928-1931[816]. Ultima şedinţă pe care o prezidează Ioan Faur în calitate de preşedinte al Comisiei interimare a comunei Crişan se desfăşoară la 11 aprilie 1932[817]. Acum se discută de către membrii comisiei interimare, alcătuită din Ioan Faur, preşedinte, Paul Pavel, notar, Brana Atanasie şi Golda Todor, membri, cererea lui Jula Ioan, de-a i se plăti salariul de impiegat notarial începând cu data de 15 octombrie 1931[818]. Analizând cererea lui Jula Ioan, se decide ca până la numirea definitivă a impiegatului să i se acorde o indemnizaţie lunară de 3.000 lei (perioada 1 octombrie-31 decembrie 1931) şi de 2.500 lei lunar de la 1 ianuarie 1932[819].

---

[809] Ibidem.
[810] Ibidem, p. 38-38 v.
[811] Ibidem, p. 39- 39 v.
[812] Ibidem, p. 41-42.
[813] Ibidem.
[814] Ibidem.
[815] Ibidem.
[816] Ibidem, p. 42-44.
[817] Ibidem, p. 44 v.
[818] Ibidem.
[819] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu această acțiune se încheie activitatea de primar al comunei Crișan desfășurată de către Ioan Faur. În tradiția majorității primarilor el își va continua activitatea în cadrul Consiliului parohial al Bisericii ortodoxe Crișan, unde a îndeplinit funcția de epitrop vreme de peste 40 de ani începând din anul 1910[820]. La 20 iunie 1939 Ioan Faur semna contractul de închiriere a localului școlii, încheiat între Parohia ortodoxă Crișan și primăria din aceeași localitate[821].

Conform registrului de procese verbale al Consiliului și adunării parohiale din Crișan, Ioan Faur este prezent neîntrerupt la toate ședințele și adunările Consiliului parohial din perioada 23 aprilie 1940 – 6 august 1949[822]. Conform procesului verbal din 15 iunie 1949, Ioan Faur îndeplinea funcția de prim epitrop al bisericii[823]. La 6 august vechii epitropi **I. Faur**. **I. Golda** și **M. Iancu** predau noului epitrop M. Iancu „întreaga avere bisericească, mișcătoare și nemișcătoare, conform inventarului bisericii din 31 XII 1948, precum și schimbările abvenite de atunci"[824]. Cu acest prilej, preotul Tiberiu Perian, în numele Consiliului parohial „mulțumește fostului epitrop Ioan Faur, care a ținut această slujbă 40 ani"[825].

Ioan Faur și-a îndeplinit cu cinste și onoare, atât funcția bisericească cât și pe cea administrativă încredințată de către locuitorii comunei Crișan. Mai ales funcția bisericească și-a desfășurat-o în cele mai grele momente ale istoriei României, Dualismului austro-ungar (1910-1918), a României întregite (1918-1940), a celui de-al doilea război mondial (1941-1945) și a instaurării comunismului în România (1945-1949).

IOAN TULEA
(1938 - 1939)

Ioan Tulea (**Nuțu lui Lazăr**) s-a născut la 22 mai 1894, fiind fiul lui Lazăr Tulea și Flurie n. Iezan. Naşă de botez i-a fost **Marta Bârna l Iosif** iar moașă **Sofia Lupea l Nicolae**[826]. Tatăl său Tulea Lazăr se căsătorise, la 28 ianuarie 1876, la vârsta de 23 de ani cu Flurie Iezan din Ribicioara, în vârstă de 15 ani[827]. Naşul tinerilor a fost **Neaga Ioan** din Vaca iar preotul cununătoriu Ioan Popovici din Ribicioara[828]. Tulea Lazăr a fost unul dintre locuitorii de frunte din satul contemporan lui, el și familia ridicând o frumoasă cruce din piatră la „Colnic", care a fost sfințită la 25 martie 1895. Ioan Tulea provenea dintr-o familie dintre cele mai importante din satul Crișan, din rândul ei ridicându-se o serie întreagă de preoți, cantori, cântăreți în strana bisericii. Un **Constantin Tulea** a fost omorât de către rebelii unguri la 3 februarie 1849[829].

---

[820] Ibidem, p. 109.
[821] DJHAN,Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 1/1939, f. 3.
[822] Casa parohială Crișan, Protocolul de ședințe,... f. 5-109.
[823] Ibidem, f. 5.
[824] Ibidem, f. 109.
[825] Ibidem.
[826] DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Protocolul botezaților din satul Vaca pentru perioada 1864-1888.
[827] Ibidem, Protocolul căsătoriților din Ribicioara, f. 19.
[828] Ibidem.
[829] Ibidem, Protocolul morților din satul Vaca.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Tulea a urmat şcoala primară în satul natal avându-l ca învăţător pe Ioan Bârna. După terminarea şcolii îl ajută pe tatăl său în treburile gospodăriei. În timpul primului război mondial este mobilizat participând la operaţiunile unui război ale cărui ţeluri, erau străine de interesele naţionale ale românilor din Transilvania. Este rănit devenind invalid de război alături de alţi tineri din sat între care amintim pe Tănase Magdalina şi Ioan Golda Fileru. Beneficiind de situaţia sa de invalid, Ioan Tulea primea, în 1934, în mod gratuit, un fir de stejar din pădurea „Breaza"[830].

La vârsta de 25 de ani păşeşte la întemeierea unei familii, căsătorindu-se, la 5 iunie 1919, cu **Ana** fiica lui **Nicolae Avram** din satul Crişan[831]. Ana era născută la 26 martie 1901, tatăl său având, la naşterea sa, vârsta de 36 de ani iar mama, Avram Maria, 28 de ani[832]. Au avut trei copii **Ioan, Lazăr** şi **Mărioara**. Fiul mai mare, Ioan s-a născut la 19 martie 1923 şi s-a căsătorit la 26 octombrie 1948 cu **Lucreţia**, fiica lui **Ioan Cor**, născută la 2 mai 1922.

Fiul său cel mai mare Ioan a decedat, la vârsta de numai 27 de ani, la 21 mai 1950. Cel de-al doilea fiu a murit în urma unui accident la pădure, iar fata arsă, luând foc hainele de pe ea. A fost una din cele mai mari tragedii ale unei familii din satul Crişan. După câţiva ani de văduvie, Lucreţia, nora lui Ioan Tulea lui Lazăr se va căsători cu **Ioan Lupea (Oniţa Mărişcuţii)**, fiul lui Nicolae Lupea şi Sofia, născut la 22 iulie 1930[833].

Prima şedinţă pe care **Ioan Tulea** o conduce în calitate de preşedinte al Comisiei interimare a comunei Crişan are loc la 1 februarie 1938[834]. La şedinţă au mai participat Paul Pavel, în calitate de notar, şi consilierii **Tiberiu Perian, Popa Marin, Magdalina Nistor, Golda Ioan Filăru** şi **Lupea Petru**, absenţi fiind **Filip Nicolae I Irimie** şi **Cor Petru I Lazăr**. La ordinea de zi au avut de discutat trei puncte:

- Aprobarea listei parţiale de lucrări la drumul **Crişan - Mesteacăn** în contul unei cotizaţii speciale.

- Cererea învăţătoarei **Conta Aneta** pentru lemne de foc la şcoală.

- Cererea locuitorilor **Stânga Lazăr, Indrieş Petru** şi **Brătila Petru** pentru lemne de construcţie din pădurea comunală[835].

Comisia interimară aprobă lista de lucrări la drumul Crişan - Mesteacăn în contul cotizaţiunii speciale în valoare de 6.296 lei, sumă ce urmează a fi scăzută din debitul locuitorilor care au executat acele lucrări[836]. Cererea învăţătoarei se aprobă acordându-se 2 care de lemne de foc din parchetul Şcolii primare din pădurea „Breaza", în mod gratuit[837]. Cererea celor trei locuitori pentru lemne de construcţiei se amână întrucât la 23 februarie urmează a se alege consiliul comunal, care are autoritatea de a decide în această chestiune[838].

În funcţia de primar a fost ales Ioan Tulea. Chiar a doua zi după alegerile din 23 februarie, primarul Ioan Tulea organizează plebiscitul din 24 februarie privitor la noua

---

[830] Ibidem, Parohia ortodoxă Crişan, Registrul de procese verbale, p. 59.
[831] Ibidem, Vezi Certificatul de căsătorie păstrat la urmaşii familiei lui Ioan Tulea.
[832] Ibidem.
[833] Ibidem.
[834] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Registrul de procese verbale, p. 91 v.
[835] Ibidem, p. 91 v. - 92.
[836] Ibidem.
[837] Ibidem.
[838] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Constituție. S-au prezentat la urne 229 votanți și toți au votat pentru constituție cu Da[839]. Conform dispoziției 867 din 15 februarie 1938, toate actele juridice și administrative care erau de competența Consiliilor comunale se decid de către primari. În consecință primarul Ioan Tulea aproba, la 28 aprilie 1938, proiectul de buget pe anul 1938/39 și înființează „prestațiunea în natură", pentru „repararea drumurilor comunale, stabilind pentru fiecare bărbat, între 18 - 60 ani, 6 zile de prestațiune cu brațul și 3 zile pentru locuitorii având vite trăgătoare, iar echivalentul acestora la lei 50 pentru o zi cu brațele și lei 200 pentru o zi cu carul"[840].

Primarul Ioan Tulea emite Decizia, din 5 august 1938, prin care în comuna Crișan, cu începere de la 1 octombrie va funcționa 1 debit de băuturi[841]. Debitul vacant se va scoate la licitație conform celor hotărâte de Comisiunea specială[842]. La 24 octombrie 1938 el mai aprobă proiectul de modificare a bugetului pe anul financiar 1938/1939. În urma modificărilor bugetul comunei Crișan arăta în felul următor:

Venituri și cheltuieli ordinare..... 38.584 lei.
Venituri și cheltuieli extraordinare..... -
Venituri și cheltuieli cu destinație specială.....11.000 lei.
Total..... 49.584 lei[843].

La 23 ianuarie 1939, primarul Ioan Tulea decide angajarea lui **Golda Ioan a Marinii** din Crișan în „serviciul de înmanuator comunal, pe ziua de 1 februarie 1939, cu un salariu lunar de 200 lei"[844]. Se preciza că sus-numitul „va aduce corespondența de la notariat de 3 ori pe săptămână și este responsabil de orice întârziere în înmanuarea actelor judecătorești sau orice pierdere de corespondență privind locuitorii comunei"[845]. Este ultima decizie a primarului Ioan Tulea, întrucât după modificarea administrativă, prin înființarea ținuturilor, se instalează noi primari. Deși a condus puțin timp primăria, 1 februarie 1938 - ianuarie 1939, Ioan Tulea s-a angajat cu responsabilitate în toate problemele ce necesitau o rezolvare urgentă.

După perioada petrecută la primărie Ioan Tulea continuă tradiția familiei, apropiindu-se tot mai mult de problemele bisericii din satul Crișan. Activitatea din cadrul Consiliului parohial al Bisericii ortodoxe din Crișan îi va aduce mari satisfacții. Pe o serie de cărți va rămâne înscris numele lui Ioan Tulea. Astfel pe un Minei, tipărit la Sibiu, în anul 1855, se află însemnarea „**Cantor Tulea Ioan năs[cut] la [1]894**"[846]. Pe „Mineiul" lunii decembrie, tipărit la Sibiu, în 1856, a fost scrisă, de mâna sa, însemnarea „**Legat de Ioan Tulea, cantor năs[cut] 21 mai [1]894**"[847].

Activitatea sa în cadrul bisericii din satul Crișan a început imediat după așezarea aici a preotului Alexandru Fugătă. Ioan Tulea a făcut parte din Consiliul parohial al

[839] Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 2/1938, f. 23.
[840] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 93.
[841] Ibidem, p. 94 v.
[842] Ibidem, p. 94.
[843] Ibidem, p. 94.
[844] Ibidem, p. 95.
[845] Ibidem.
[846] Biblioteca Casei parohiale Crișan.
[847] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Bisericii care l-a sprijinit pe Alexandru Fugătă în toate acțiunile întreprinse pentru repararea bisericii și mai ales a ridicării monumentului lui Gheorghe Crișan[848]. În cadrul adunării parohiale din 11 februarie 1945, Ioan Tulea este ales membru al comisiei de verificare alături de Avram Ioan lui Nicolae[849]. În martie 1947, Ioan Tulea a condus una din cele 10 echipe formate și care au acționat pentru colectarea de produse agricole, acțiune ordonată de către autorități prin Oficiul protopopesc[850].

Începând din anul 1947, Ioan Tulea este ales membru în cadrul Consiliului parohial al Bisericii ortodoxe din Crișan[851]. În această calitate ia parte la ședințele pentru licitarea diverselor lucrări ce se execută pentru biserică sau la acordarea în arendă a terenurilor parohiei. În anul 1948 Ioan Tulea este ales din nou Consilier și împreună cu ceilalți aleși, desemnează ca epitrop pe **Iancu Miron**[852]. La 16 aprilie 1950 are loc ședința extraordinară a Consiliului parohial pentru arendarea pământului bisericesc „Gruiu".

La epitropia bisericii s-au prezentat doi pretendenți. **Ioan Lazăr l Teodor** și **Nicolae Bârna** care au oferit câte 1.800 lei[853]. Membrii prezenți, **Ioan Tulea**, **Ioan Golda**, **Nicolae Cor**, **Petru Brătila** și **Miron Iancu**, în prezența președintelui consiliului, preotul Tiberiu Perian, după ce au dezbătut situația materială a celor doi consăteni au hotărât să dea pământul în arendă lui **Ioan Lazăr** pentru suma de 1.800 lei, plătiți în două rate[854].

Cu ocazia adunării generale electorale, din 7 martie 1954, Ioan Tulea nu mai intra în vederea bărbaților de încredere **Avram Tănase** și **Alexa Ioan**, a secretarului organizației de bază, **Golda Ioachim** și în consecință nu mai este propus pentru un alt mandat[855]. Acum sunt propuși și votați prin aclamațiune **Avram Petru l Ioan T[otiș]**, **Rus Petru**, **Cor Nicolae a Bosi**, **Iancu Miron**, **Avram Tănase**, **Stânga Lazăr** și **Bârna Viorel**, iar ca supleanți **Avram Nicolae l Iov** și **Cor Ioan a Gâb[ului]**[856]. Se constată că de data aceasta tehnica alegerii consilierilor a fost impusă de către secretarul **Golda Ioachim**.

Ioan Tulea se va bucura și în continuare de totala stimă și încredere a credincioșilor din sat care-l aleg ca reprezentant al lor la diversele adunări parohiale. La 16 martie 1954 este secretarul consiliului parohial care desemna un delegat în colegiul electoral mirenesc ce urma să aleagă pe cei doi membri mireni în Adunarea eparhială[857]. La sfârșitul ședinței s-a constatat că toți membrii Consiliului parohial l-au votat ca delegat pe Ioan Tulea care a obținut 10 voturi[858].

---

[848] Inscripția de pe monument privind componența Consiliului parohial.
[849] Biblioteca Casei parohiale Crișan, Protocolul de ședințe, p. 56.
[850] Ibidem, p. 82.
[851] Ibidem. Se pare că alegerea sa este determinată și de apropierea de noii protagoniști ai puterii. De altfel el va deveni membru al Partidului Comunist conform unei fotografii păstrate la mai multe familii din sat.
[852] Ibidem, p. 106.
[853] Ibidem, p. 113.
[854] Ibidem. Ioan Lazăr era fiul lui Teodor Lazăr și Macinica, fiind născut în noiembrie 1908.
[855] Ibidem, p. 133.
[856] Ibidem.
[857] Ibidem, p. 136-137.
[858] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Tulea a primit un exemplar din procesul verbal al şedinţei, întărit cu sigiliul parohiei, urmând să se prezinte în oraşul Brad şi să predea procesul verbal delegatului eparhial şi în calitate de membru al colegiului mirenesc să ia parte la alegere[859]. În anul 1955 îl găsim din nou membru al Consiliului parohial participând la şedinţa din 9 februarie, în care se discuta situaţia financiară a parohiei[860]. La 17 martie 1957 analizându-se colecta ordonată de către episcopia Aradului, este prezentă şi soţia sa Ana, care luase parte la acţiune[861]. Ioan Tulea participă, la 8 septembrie 1957 la recepţia lucrărilor de zidărie executate la biserica din Crişan[862].

Cu ocazia alegerii noului Consiliu, în 9 martie 1958, Ioan Tulea este ales bărbat de încredere, alături de Bârna Viorel[863]. În octombrie 1958 este ales din nou delegat pentru alegerea membrilor mireni ai Eparhiei Aradului[864]. În calitatea sa de membru a Consiliului parohial a trăit şi clipele amare ale decăderii parohiei la statutul de filie a bisericii din Mesteacăn şi apoi la revenirea, în anul 1964 la statutul de parohie.

Ioan Tulea face parte şi din Consiliul parohial din primii ani de activitate ai noului preot Iancu Coroi[865]. În calitate de secretar al adunării parohiale, din 8 noiembrie 1967, Ioan Tulea ia parte la aprobarea proiectului de buget pe anul 1968[866]. Dar în toată această perioadă Ioan Tulea este cântăreţ în strana bisericii. În decembrie 1967, alături de el mai cântau în strană **Petru Lupea**, **Avram Ioan Cengiuţ**, **Avram Ioan l Ioan Cengiuţ**, **Avram Ioan l Iov**, **Avram Nicolae l Iov**, **Golda Viorel**, **Bota Ioan**, **Trifa Ioan a Varvarii**, **Trifa Ioan l Nicolae**, **David Sabin** şi **Magdalina Mihai**[867].

La 8 noiembrie 1969 ia parte la şedinţa Consiliului parohial pentru întocmirea şi aprobarea proiectului de buget pe anul 1970[868]. Şedinţa din 29 octombrie 1972 este ultima la care a mai luat parte în calitatea de secretar al adunării. Cantorul Ioan Tulea înceta din viaţă după o perioadă de activitate de peste 50 de ani puşi în slujba comunităţii Crişan.

ILIE IANCU
(1940 - 1941)

Pentru o scurtă perioadă de timp, în acele grele împrejurări politice din toamna anului 1940 şi iarna lui 1941, funcţia de primar al comunei Crişan a fost îndeplinită de către Ilie Iancu. România era în pragul dispariţiei sale ca stat după rapturile teritoriale din 1940. **Ilie Iancu** a fost membru al mişcării legionare, la fel cum au fost mulţi alţii din satul Crişan. S-a născut la 3 octombrie 1911 fiind fiul lui **Ioan Iancu l Ioan** şi **Salvina**[869]. A urmat şcoala primară în satul Crişan având-l ca învăţător pe Ioan Micu din Blăjeni.

---

[859] Ibidem.
[860] Ibidem, p. 150.
[861] Ibidem, p. 162.
[862] Ibidem, p. 170-171.
[863] Ibidem, p. 174-175.
[864] Ibidem, p. 184-185
[865] Ibidem, p. 213-215.
[866] Ibidem, p. 224.
[867] Ibidem, p. 227.
[868] Ibidem.
[869] Acte aflate în posesia familiei Iancu.

https://biblioteca-digitala.ro

Fiind un tânăr chipeş şi înalt el a fost încadrat militar în cadrul Gărzii regale. După terminarea stagiului militar, la vârsta de 27 de ani se căsătoreşte cu **Ileana Neaga**, fiica lui **Neaga Nicolae** din satul Crişan şi a **Gafiei n. Duşan**[870]. Au doi copii, **Parmina-Mărioara**, născută la 8 iunie 1945 şi **Ioan-Nicolae,** născut la 19 octombrie 1947. După izbucnirea războiului ia parte la luptele pentru eliberarea Basarabiei ca soldat în cadrul Regimentului 10 Călăraşi Sibiu[871].

Prin actul nr. 23.229 al Cancelariei prefectului judeţului Hunedoara sunt numiţi primari provizorii într-o serie de comune din judeţ. Pentru primăria Crişan este numit Ilie Iancu începând cu data de 4 octombrie 1940[872]. La 16 decembrie 1940 comuna este inspectată de către pretorul plasei Brad. Inspecţia se face în conformitate cu dispoziţiile art. 106 din Legea administrativă, în prezenţa primarului şi a notarului comunei[873].

Verificând starea agricolă a comunei s-a constatat că s-a însămânţat întreaga suprafaţă pentru grâu şi s-au ajutorat şi soţiile concentraţilor cu premilitari şi legionari[874]. În ceea ce priveşte starea sanitară a populaţiei nu s-a semnalat nici o boală în ultimii ani. Majoritatea fiind muncitori mineri au asigurată asistenţa din partea medicului Societăţii Mica. Se mai constata lipsa unei moaşe calificate, asistenţa la naşteri făcându-se de moaşele din sat, în mod empiric.

Din punct de vedere veterinar nu s-au semnalat boli între animale, taurul reproducător folosit este cel din satul Mesteacăn, iar cimitirul de animale nu era îngrădit[875]. Drumurile trebuie reparate imediat ce se desprimăvărează accentuându-se asupra drumului dintre Crişan şi Mesteacăn[876]. Se cere primarului să se ocupe de aprovizionarea cu lemne de foc a şcolii şi îngrădirea cimitirului de animale. De asemenea, în înţelegere cu comuna Ribiţa să se refacă şi drumul spre Ribiţa[877]. Pregătirea lemnelor pentru şcoală provoacă un incident între primarul Ilie Iancu şi Viorel Bârna. Acesta din urmă îl reclama Preturii din Brad că a fost înjurat şi îmbrâncit de el[878]. „În ziua de 8 ianuarie 1941, pe la orele 4 după masa m-am întâlnit cu primarul comunei Crişan, Ilie Iancu, la cârciuma D[omnu]lui Brana A[tanase] şi m-a luat la ceartă, că de ce nu am fost la tăiat de lemne la şcoală, eu i-am răspuns că mama este capul familiei şi să se adreseze ei deoarece eu sunt la serviciu într-una la Soc[ietatea] Mica şi nu pot lipsi, mai ales că suntem săraci"[879]. Atunci, scrie Viorel Bârna, primarul m-a înjurat cu cuvintele „Dumnezeu şi soarele tău să piei din faţa mea şi m-a prins cu mâinile sale de piept şi m-a îmbrâncit azvârlindu-mă de era să cad"[880]. „Primarul a mai zis către mine că îmi dă cu piciorul în fund şi are drept să-mi dea două palme şi să mă abzică din serviciul

---

[870] Ibidem.
[871] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 5/1940, f. 111.
[872] Ibidem,Dosar 1/1940, f. 27.
[873] Ibidem, Dosar 2/1940, f. 178.
[874] Ibidem.
[875] Ibidem.
[876] Ibidem.
[877] Ibidem.
[878] Ibidem, Dosar 1/1940, f. 57.
[879] Ibidem.
[880] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

societății"[881]. În sprijinul reclamației sale Viorel Bârna îi cheamă ca martori pe Brătila Petru, Trifa Ioan şi Cor Ioan.

La 16 ianuarie 1941, notarul Aurel Adam, la ordinul primit din partea pretorului, cheamă părțile în cauză să fie ascultate. Primarul Ilie Iancu, de 30 de ani declară: „Am pus în vedere lui Bârna Viorel ca să meargă la Breaza la tăiat de lemne, ceea ce m-a refuzat, că nu are timp şi m-a îndrumat să trimit pe mama sa. I-am spus că mama sa este văduvă de război şi nu poate face prestația în natură. La aceasta m-a refuzat şi a declarat că acestea legi le facem noi legionarii. Numitul este un element rău şi nici la facerea drumului nu vrea să meargă la prestație, totdeauna o trimite pe mama sa. Nu ascultă nici un fel de lege în comună"[882].

Dintre cei trei martori chemați de Viorel Bârna s-a prezentat doar Trifa Ioan l Nicolae. Acesta a declarat următoarele: „Ştiu atâta că au venit doi băieți şi au cerut de la primar, că au fost la pădure, costul zilei de lucru, în care timp a venit Bârna Viorel căruia primarul i-a zis, plăteşte la băiatul acesta care a fost la pădure de a tăiat lemne în locul tău, la care individul Bârna Viorel i-a comunicat să-l trimită la mama sa să plătească pentru că eu nu am copii la şcoală. În cazul că nu vrea să plătească primarul i-a spus la Bârna Viorel ca să plece din fața Domnului primar, la care nu a vrut să plece din fața primarului. Ştiu şi aceea că din această cauză s-a scandalizat toată lumea şi oamenii nu mai vreau să facă munca publică"[883].

Din declarația lui Trifa Ioan l Nicolae nu se desprind acuze grave la adresa primarului Ilie Iancu pentru a fi destituit din funcție. După rebeliune legionară urmată de evenimentele tragice din ianuarie 1941 au avut loc o serie de schimbări în administrație, printre care şi înlocuirea unor primari. La primăria din Crişan va reveni fostul primar Petru Lupea.

Ilie Iancu îşi va vedea de familie, de treburile gospodăreşti, de creşterea şi educarea în spiritul moralei creştine a celor doi copii ai săi, Parmina şi Ioan. Va fi urmărit toată viața de spectrul acuzării pentru convingerile sale politice din tinerețe. El va da dovadă de o tărie de caracter deosebită şi de o discreție totală față de foştii săi camarazi. Atunci când unul dintre ei, Golda Ioachim, se va orienta spre noua ideologie comunistă, Ilie Iancu nu va ezita să-l protejeze pentru a-şi urma noua cale politică.

Când Ilie Iancu va cârti contra cotelor introduse, acesta nu va ezita să-l denunțe organelor de represiune comuniste. Pe scările clădirii din Brad unde a fost cercetat, Ilie Iancu se întâlneşte întâmplător (?!!!) cu Golda Ioachim, care-l întreabă, prefăcându-se uimit de prezența lui acolo: Moşule ce faci aici ? La care Ilie Iancu i-a răspuns sec: *Am venit unde m-ai trimis tu* ![884] Comentariile acestei întâmplări sunt de prisos. Cert este că Ilie Iancu a rămas până la moartea sa un om de o moralitate deosebită, un exemplu pentru mulți alți locuitori din sat.

---

[881] Ibidem.
[882] Ibidem.
[883] Ibidem.
[884] Informație de la soția sa Ileana, august 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

PETRU LUPEA
(1939 - 1940; 1941 - 1943)

Petru Lupea provenea dintr-o familie ce era una dintre cele mai vechi şi importante din satul Crişan. Unii din membrii familiei Lupea (sau Lupej cum sunt consemnaţi în documentele de epocă) au luat parte la atacul ţăranilor răsculaţi asupra curţilor nobiliare din Ribiţa, fiind implicaţi în omorârea unor nobili, între care îi amintim pe **Lupej Onu**, **Lupej Gabor** şi **Lupej George**[885]. Patru dintre participanţii familiei Lupe şi anume **Lupea Gheorghe**, **Lupea Onu**, **Lupea Gabor** şi **Lupea Ioan a Florichi** au fost deportaţi în Banat[886]. Deşi documentele nu vorbesc despre cei care au reuşit să revină din Banat, în satul lor natal, acest fapt e mai mult ca sigur, având în vedere numărul extrem de mare al familiilor cu numele Lupea. După revoluţia din 1848-1849, un **Lupea Petruţ** este jude al satului Vaca, acesta fiind probabil stră-străbunicul lui Petru Lupea, primarul despre care vorbim.

Petru Lupea s-a născut la 19 august 1906, fiind fiul lui **Nicolae Lupea I Gavrilă** şi **Marta Lupea** n. **Zeriu**[887], originară din satul Ţebea. Naşă de botez i-a fost preoteasa Sofia Rus, iar moaşă Marta Bârna I Iosif[888]. Petru Lupea s-a căsătorit la vârsta de 25 de ani cu tânăra şi frumoasa **Catalina,** de 17 ani, fiica lui Nicolae Avram şi Marica n. Golda[889]. Căsătoria civilă a avut loc la Brad, în data de 5 februarie 1931[890]. La 5 iunie 1951, Sfatul popular al Oraşului Brad elibera o dovadă prin care certifica oficial că „tov[arăşul] Lupea Petru este născut în comuna Crişan, regiunea Hunedoara, la data de 19 august 1906, din părinţi Lupea Nicolae şi Zeriu Marta. Drept pentru care am eliberat prezenta dovadă spre a-i servi la obţinerea Buletinului de identitate"[891]. Prin căsătorie s-au pus bazele unei frumoase şi trainice familii, prin cei doi copii **Nicolae** (Culiţa) şi **Mărioara**. Petru Lupea a fost numit primar pentru primul mandat, la începutul anului 1939. La 9 februarie 1939 el emitea prima Decizie, referitoare la întocmirea bugetului pe anul financiar 1939/40[892]. Pentru echilibrarea bugetului comunei era necesară suma de 52.673 lei care nu se puteau acoperi „decât prin înfiinţarea cotelor adiţionale suplimentare"[893]. În consecinţă el emite următoarea decizie:

„Art, 1. Pentru echilibrarea bugetului administraţiunii comunale pe anul financiar 1939/40 se înfiinţează cote adiţionale suplimentare în limita sumei de lei 52.672.

Art. 2. Această sumă se va impune în felul următor:

- 25 % după venitul exploatărilor agricole.
- 5 % după venitul exploatărilor comerciale şi industriale.
- - % după venitul din –

---

[885] Numele lor era Lupea aşa cum îi prezintă şi istoricul Ioan Fruma în cartea sa.
[886] Ioan Fruma, Horia, procesul şi martiriul ,...p. 254
[887] Actele aflate în posesia urmaşilor familiei.
[888] DJHAN, Fond Colecţia Stare Civilă, Protocolul născuţilor din satul Crişan.
[889] Acte aflate în posesia urmaşilor familiei Lupea din Crişan.
[890] Ibidem.
[891] Ibidem.
[892] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Registrul de Procese verbale, p. 95 v.
[893] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Art, 3. Această deciziune va deveni executorie numai după încuviințarea şi aprobarea Ministerelor de Interne şi Finanțe"[894].

La 23 februarie 1939 primarul Petru Lupea emitea Decizia nr. 4/1939, prin care se aproba acordarea dreptului de „exploatare, din cariera proprie, a 10 stânjeni de piatră brută, necesară la drum, lui **Faur Gheorghe** şi **Avram Petru** pentru suma de lei 4.000"[895]. Lui Avram Petru i se mai achita şi o despăgubire de 200 lei pentru locul pe unde va trebui să treacă carele „locuitorilor, atunci când se va transporta piatra"[896]. Prin Decizia nr. 5/1939 primarul Petru Lupea aproba pentru **Ioan Golda** a **Marinii**, o indemnizație de lei 600 pentru „însărcinarea de înmanuator pe lunile februarie şi martie 1939 şi pentru supravegherea lucrărilor de reparare a drumurilor comunale de către locuitori prin prestație în natură"[897]. La 18 august 1939 aproba plata următoarelor activități:

„Procurarea furniturilor de birou la notariat pe anul 1939/40 în valoare de 2.000 lei.

Procurarea a 22 m. c. lemne de foc pentru notariat.

Amenajarea camerei şi instalarea băii la locuința notarială, în valoare de lei 54.200.

Procurarea mobilierului necesar birourilor notariatului şi repararea celui existent în valoare de lei 1.500.

Construirea unui pod peste vale în valoare de lei 8.000.

Furnizarea ălor 12 stânjeni de piatră brută, necesară construcției de drum în valoare de lei 6.800"[898].

În perioada primului mandat de primar a lui Petru Lupea, respectiv la 4 ianuarie 1939, comunitatea satului Crişan număra 803 locuitori cu 213 capi de familie[899]. Satul avea cam aceeaşi mărime cu satele Mesteacăn (811), Luncoiul de Jos (814), Şesuri (850), Bucuresci (785) sau Rovina (789)[900].

La 8 decembrie 1939, notarul Paul Pavel întocmea o listă cu toți funcționarii administrativi aparținând Ministerului de Interne de pe raza notariatului Valea Brad. În comuna Crişan[901] se aflau următorii funcționari: **Petru Lupea**, primar, **Golda Ioan**, curier poştal, **Bârna Nicolae** şi **Avram Miron**, paznici de noapte, **Ana Ioan** şi **Popa Simedrea**, pădurari. De regulă trimestrial comuna era inspectată de către pretorul Dr. Ştefan Popa. O astfel de inspecție are loc şi la 11 mai 1940, când pretorul, însoțit de secretarul plasei, Adam Aurel şi de către primarul Petru Lupea s-au deplasat în comună pentru a constata starea sanitară, veterinară, agricolă, pomicolă şi condițiile de trai ale populației.

Cu ocazia inspecției s-a constatat că starea sanitară a populației este bună, întrucât nu s-au ivit boli contagioase, locuitorii sunt buni gospodari şi locuințele s-au aflat văruite şi curțile curate[902]. Din punct de vedere al stării veterinare, este nevoie de un reproducător, întrucât oamenii sunt „nevoiți să se deplaseze cu vacile la reproducător în

---

[894] Ibidem.
[895] Ibidem, p. 97.
[896] Ibidem.
[897] Ibidem, f. 97 v – 98.
[898] Ibidem, f. 99 v.
[899] Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1939, f. 150.
[900] Ibidem.
[901] Ibidem, f. 97.
[902] Ibidem, Dosar 2/1940, f. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

comuna Mesteacăn şi Ribiţa"[903]. „Starea semănăturilor este bună iar grădinile de zarzavaturi ale locuitorilor se prezintă în condiţii foarte bune. Creşterea grâului şi a porumbului însă întâmpină dificultăţi din cauza timpului extrem de răcoros, iar în ceea ce priveşte poamele vor fi puţine din cauza brumei ce a căzut în săptămâna trecută şi care a distrus, în special, recolta de prune"[904]. Pretorul este mulţumit de frumuseţea livezilor de pomi fructiferi, dar cărora nu li se dă atenţia cuvenită, mulţi dintre pomi nu sunt văruiţi. Drumurile sunt bune, dar în unele locuri drumul ar trebui ridicat în raport cu nivelul văii, iar lucrările de la podul înspre Brad şi Mesteacăn încă nu sunt terminate[905].

Condiţiile de trai ale locuitorilor sunt bune. În urma controlului efectuat pretorul transmite primarului Petru Lupea şi notarului să se intereseze „de procurarea unui reproducător pentru această comună, sau va invita un gospodar mai cu stare să ţină un reproducător, fixându-i o taxă de montă corespunzătoare"[906]. De asemenea să ia „măsuri pentru terminarea podului amintit şi refacerea drumului în unele părţi"[907]. În toamna anului 1940 în activitatea primarului va interveni o scurtă vacanţă de câteva luni, fiind înlocuit cu Ilie Iancu.

La 28 ianuarie 1941, Petru Lupea a fost numit primar. Conform deciziei de numire el era o persoană căsătorită şi avea drept pregătire 6 clase primare[908]. Ca ajutor de primar a fost instalat, la aceeaşi dată, **Neaga Miron**[909]. La 28 martie 1941, primarul Petru Lupea se adresează Preturii plasei Brad, reclamându-l pe fostul primar, Nistor Magdalina, cerând să fie chemat la ordine pentru data de 3 aprilie 1941[910]. Se preciza în plângere că Nistor Magdalina nu „*voieşte a-şi face vatra de drum*" şi în „*ziua de 27 III 941, la ora 7 seara, veni ca despre cârciuma Domnului Atanasiu Brana, beat şi striga în gura mare, căci cinie m-au pus pe mine primar şi înjura pe tătă conducerea*"[911]. Primarul Petru Lupea îl ruga pe pretorul Ştefan Popa să „*cerceteze cauza fiindcă ieu nu m-am atins de această persoană nici când, dar şi fiind un beţiv*"[912].

La 28 iulie, primarul primeşte ordin din partea preturii Brad să organizeze o listă de subscripţii pentru ajutorarea populaţiei nevoiaşe din Basarabia şi Bucovina, strângându-se suma de 465 lei pe care Petru Lupea o şi înainta preturii la 30 iulie 1941[913]. La 19 septembrie 1941 este redactat şi aprobat de către consiliu un „Regulament de înfiinţarea taxelor pentru uzul excepţional al drumurilor comunale şi pentru înfiinţarea prestaţiei în natură în cazurile de calamităţi şi facerea drumurilor"[914]. Regulamentul are 3 capitole şi 18 articole şi cuprinde o serie de măsuri obligatorii pentru locuitorii comunei. Pe lângă locuitorii cu domiciliu în comună sunt obligaţi „*să execute 2-3 zile de prestaţie*

---

[903] Ibidem.
[904] Ibidem.
[905] Ibidem.
[906] Ibidem.
[907] Ibidem.
[908] Ibidem, f. 229.
[909] Ibidem.
[910] Ibidem, Dosar 1/1941, f. 7.
[911] Ibidem.
[912] Ibidem.
[913] Ibidem, Dosar 19/1941, f. 35.
[914] Ibidem, Dosar 2/1940, f. 156-158. Vezi anexa VI.

https://biblioteca-digitala.ro

pe an şi locuitorii din alte comune care au proprietăţi imobile pe raza comunei"[915]. În cazuri de calamităţi naturale „*fiecare locuitor al comunei este obligat să presteze în natură, cu uneltele sale proprii serviciile excepţionale ce vor fi necesare în aceia împrejurare şi cari se vor ordona de către organele primăriei*"[916].

Prin ordinul 39.706/1941 prefectul judeţului Hunedoara a ordonat delegarea în sfaturile săteşti a doi destoinici gospodari şi cu ştiinţă de carte[917]. În baza acestui ordin pretorul Gheorghe Pop, aprobă, la propunerea notarului, cooptarea în sfatul sătesc din Crişan a lui Neaga Ioan I Urs şi a lui Popoviciu Gheorghe[918]. Inspecţiile noului pretor Gheorghe Pop vor continua şi în lunile următoare ale anului 1941. Cu prilejul inspecţiei din 8 decembrie 1941, se constata că aproape toţi locuitorii, cu excepţia a 5 familii au tăiat porc de Crăciun, dar porcii de slănină „*în această regiune sunt mai mult purcei şi care foarte rareori ajung la greutatea de 60 kgr*"[919].

Au fost vizitate şi controlate biserica, şcoala, cimitirul, baia populară, aprovizionarea populaţiei cu alimente etc[920]. Pentru a se convinge de nivelul de trai al locuitorilor, au fost vizitate gospodăriile familiilor Ana Lupea şi a ginerelui său, Miheţ Teodor, situate în centrul comunei. În gospodăria Anei Lupea s-a constatat o „*sărăcie pronunţată, în singura cameră locuită de dânsa şi de 3 copii, numita făcea pâine din mălai cumpărat din oraşul Brad. Într-o doniţă erau câteva kgr făină de grâu măcinată la o moară ţărănească*"[921]. În podul casei s-au aflat doi saci de porumb mucegăit pe care agronomul Trofin Guja l-a declarat neconsumabil[922].

În casa lui Teodor Miheţ, miner la mina Ţebea, situaţia alimentară era alta, mult mai bună. El primea de la Societatea Minieră Mica, pe lângă salariul de 110 lei zilnic şi 11 kg făină pentru fiecare membru al familiei[923]. După terminarea inspecţiei comunei pretorul Gheorghe Pop, notarul Aurel Adam, primarul Petru Lupea, inginerul agronom Trofin Guja, subinspectorul şcolar Ioan Casian, ajutorul de primar Nistor Magdalina şi Atanasie Brana, ultimii doi fiind membri în Sfatul sătesc, analizează cele constatate şi întocmesc o listă de măsuri ce cuprinde următoarele obiective:

„*Înfiinţarea cantinei şcolare; Procurarea de burlane pentru sobele de la şcoală; Combaterea pelagrei care ameninţă populaţia în urma consumării porumbului necopt; Sfătuirea populaţiei de a însămânţa porumb cicantin, lăpuşneac şi moldovenesc; Însămânţări cu grâu de primăvară; Aprovizionarea populaţiei şi transportul gunoiului la câmp*"[924].

În urma inspecţiei pretorului şi a funcţionarilor preturii, primarul **Petru Lupea**, notarul **Aurel Adam**, membrii Sfatului sătesc, preotul **Tiberiu Perian**, învăţătorul **Vasile Pop**, **Atanasie Brana** şi **Nistor Magdalina**, se întrunesc într-o şedinţă, ce a avut loc la 23 decembrie 1941, cu scopul de a analiza modul în care măsurile trasate se pot duce la

---

[915] Ibidem.
[916] Ibidem.
[917] Ibidem, Dosar 1/1941, f. 71.
[918] Ibidem.
[919] Ibidem, f. 33-34.
[920] Ibidem.
[921] Ibidem.
[922] Ibidem.
[923] Ibidem
[924] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

îndeplinire. Primarul Petru Lupea expune situația cantinei școlare, care se poate deschide la data de 8 ianuarie 1942, întrucât grâul pentru pâine este asigurat, dar mai rămâne de procurat laptele necesar și a fondului în acest scop[925].

Sfatul comunal îi cere învățătorului să aleagă *„un număr de 20 copii care să fie aprovizionați cu pâine și lapte"*[926] și să organizeze *„serbări școlare pentru a strânge un fond pentru procurarea laptelui necesar"*[927]. Tot în acest scop, de Crăciun, primarul va organiza, ceva serbări, pentru strângerea fondului necesar[928]. În ceea ce privește podul peste vale se considera că trecerea la finalizarea lui este inoportună, din lipsa materialelor și a forței de muncă[929]. La ședința din 25 ianuarie 1942 a Sfatului comunal au participat: primarul Petru Lupea, preotul Tiberiu Perian, învățătoarea Elena Pop și proprietarii Nistor Magdalina și Tănase Popovici[930]. La ordinea de zi au figurat următoarele probleme:

„Funcționarea cantinei școlare, procurarea unui reproducător în comună, procurarea unor burlane pentru școală și recensământul animalelor din comună"[931]. La primul punct al ordinii de zi, învățătoarea Elena Pop aduce la cunoștința membrilor Sfatului comunal că, începând din 10 ianuarie, cantina funcționează *„în mod mulțumitor și sunt alimentați cu lapte și pâine toți elevii în fiecare zi"*[932].

În ceea ce privește procurarea unui taur de reproducere, se decide ca în urma recensământului animalelor să se facă un tabel cu proprietarii de vaci, iar în noul buget să se prevadă suma necesară pentru procurarea lui. Până atunci notarul să ia legătura cu medicul veterinar pentru a afla *„taurul necesar spre cumpărare"*[933]. Referitor la procurarea burlanelor primarul Petru Lupea informa membrii Sfatului că nu sunt prevăzute fonduri în bugetul comunei și este necesar să se prevadă în viitor. Recensământul animalelor se va face și dânsul personal se va deplasa *„la fiecare locuitor în curte pentru conscriere"*[934]. O nouă inspecție din partea preturii are loc la 27 martie 1942.

Obiectivul principal al inspecției era refacerea drumurilor comunale prin prestație publică, conform articolului 167 din legea administrativă. Se constată, cu această ocazie, că locuitorii scot nisip și prund din albia văii, în loc de piatră sau pietriș trecut prin ciur[935]. Podul de la Ribița, în deschidere de 14 m se afla în construcție, și la el a participat și comuna Crișan cu 5 fire, lemn de stejar, de 8 m lungime și 40 cm grosime[936].

Baia populară a fost terminată „în roșu" și pusă sub acoperiș, urmând să fie dată în folosința populației. S-au distribuit 1.200 kg orz de sămânță și grâu de primăvară pentru a fi însămânțat[937]. La 2 iunie 1942 pretorul Gheorghe Pop face o nouă vizită în

---

[925] Ibidem, f. 179.
[926] Ibidem.
[927] Ibiddem.
[928] Ibidem.
[929] Ibidem.
[930] Ibidem, Dosar 2/1941, f. 94.
[931] Ibidem.
[932] Ibidem.
[933] Ibidem.
[934] Ibidem.
[935] Ibidem, Dosar 3/1941, f. 52-53.
[936] Ibidem.
[937] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

comună. În urma celor constatate el se declară mulțumit de starea comunei și a populației de aici. Ca măsuri de îndreptare a neregulilor constatate el cere următoarele:

Primăria va proceda de urgență la facerea a două podețe comunale, pe drumul din interiorul comunei și va obliga pe locuitorul **Ciocan Petru** și **Magdalina Tănase** de a-și face podurile. Primăria se va îngriji de închirierea unui local. De asemenea, primăria va pune la dispoziția comitetului școlar suma necesară pentru procurarea lemnelor necesare școlii și pentru curățirea localului[938].

În urma inspecției din 2 iunie, primarul Petru Lupea convoacă, la 28 iunie, Sfatul comunal pentru a discuta problemele comunei ce trebuie rezolvate, având în vederea starea excepțională în care se afla țara. La ordinea de zi: curățitul șanțurilor, împietruirea de drumuri și prevenirea incendiilor[939]. La primul punct primarul menționează că prășitul porumbului s-a terminat, iar până la seceriș mai sunt 2 săptămâni, timp în care *„fiecare locuitor să-și curețe șanțurile de scaieți, de pe marginea drumului și în dreptul casei sale"*[940]. Referitor la amenajarea drumurilor, sfatul decide ca primarul să întocmească o listă a locuitorilor ce urmează a executa prestația, și aceștia să fie somați să *„înceapă executarea lucrărilor atât cu carele, cât și cu brațele"*[941]. Fiind o vară secetoasă, cu temperaturi ridicate, în vederea combaterii incendiilor, primarul propune ca fiecare locuitor să țină *„în curtea sa, în imediata apropiere a casei, câte un butoi, eventual bute, plină cu apă pentru prevenirea incendiilor"*[942].

Revenit în fruntea Preturii plasei Brad, Dr. Ștefan Popa întreprinde o inspecție amănunțită a comunei Crișan, la 21 august 1942[943]. Inspecția cuprinde toate domeniile activității comunei, de la situația sanitară, alimentară, școlară, demografică, la problemele de administrare și de respectare a legislației. Cinci zile după această inspecție, primarul Petru Lupea convoacă Sfatul comunal pentru a găsi soluțiile de rezolvare a problemelor trasate de către pretor. Acestea se referă la repararea drumurilor, curățitul șanțurilor și aratul miriștilor[944].

Inspecțiile pretorului Ștefan Popa din 13 octombrie și 28 decembrie 1942 urmăresc cam aceleași probleme ca și în cazul celor întreprinse anterior: Inspecția din teren, afișajul, cuvântul mareșalului și cutia cu reclamații, localul școlii, comitetul școlar, cantina școlară, căminul cultural, biserica, cimitirul, cimitirul de animale, monumentul eroilor, sănătatea publică, cooperația, locuințele țărănești, pompierii, grajdul comunal, abatorul, oborul comunal, islazul comunal, localuri de consumație, drumuri, locuri virane, inspecția primăriei, starea civilă, sfatul comunal, planul de cultură etc[945].

La 20 decembrie 1942, primarul Petru Lupea convoca membrii Sfatului comunal spre a discuta modul de folosire a băii populare de către populație și copii de școală[946]. Acesta decide ca baia să funcționeze pentru copii de școală atunci când „învățătorul află de cuviință", iar pentru populație în fiecare zi de miercuri și sâmbătă, iar pentru mineri în

---

[938] Ibidem, Dosar 3/1942, f. 186-189.
[939] Ibidem, Dosar 2/1942, f. 99.
[940] Ibidem.
[941] Ibidem.
[942] Ibidem.
[943] Ibidem, Dosar 4/1942, f. 197-201.
[944] Ibidem, Dosar 2/1942, f. 105.
[945] Ibidem, Dosar 4/1942, f. 292-295 și Dosar 3/1942, f. 200-202.
[946] Ibidem, Dosar 2/1942, f. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

fiecare sâmbătă după masă[947]. Pentru încălzitul apei lemnele se aduc de la şcoală pentru copii iar particularii fiecare să-şi aducă lemnele. Taxele pentru baie se vor introduce din anul financiar viitor.

Situaţia financiară tot mai grea în care se afla ţara, din cauza războiului, va duce la o serie de modificări ale situaţiei administrative. La 31 ianuarie 1943, pretorul plasei Brad se deplasează la Crişan, unde convoacă Sfatul comunal în şedinţă pentru a se pronunţa „dacă este cazul de a se menţine sau a se desfiinţa comuna"[948]. Pretorul este însoţit de notarul – secretar Aurel Adam, iar comuna este reprezentată de către primarul Petru Lupea şi reprezentantul satului, Atanasie Brana[949].

Sfatul comunal, luând în discuţie situaţia creată şi *„ţinând seama de mijloacele financiare reduse ale comunei, în unanimitate, avizează transformarea comunei în sat şi a se alipi la comuna Ţărăţel"*[950]. Cu această decizie, luată de către o minoritate, fără a fi consultată întreaga populaţie, comuna Crişan îşi încetează existenţa administrativă independentă şi se coboară la rolul unui sat oarecare, afiliat la o altă entitate administrativă, aflată la mare distanţă. Primarul Petru Lupea şi Atanasie Brana sunt cei care, independent de voinţa lor, îşi leagă numele de încetarea statutului de comună al localităţii Crişan. Ataşarea mai durează câteva săptămâni, până la încheierea bilanţului financiar şi predarea arhivei şi documentelor. La 13 februarie 1943, pretorul Ştefan Popa, însoţit de către notarul Aurel Adam şi primarul Petru Lupea efectuează o ultimă inspecţie „în comuna Crişan"[951]. Este inspecţia de verificare a execuţiei bugetare în vederea predării şi preluării de către Primăria comunei Ţărăţel.

Petru Lupea îşi va continua activitatea în cadrul Bisericii ortodoxe. Încă la 17 ianuarie 1941, el era ales, din partea adunării parohiale, în comisia de verificare a contului de gestiune al parohiei pe anul 1940[952]. La 6 aprilie 1941, Petru Lupea licitează şi câştigă contra sumei de 505 lei, doi frăgari din curtea şcolii[953]. El este apoi cooptat în comisia de verificare a contului de gestiune al parohiei şi în anul 1942[954].

Adunarea parohială, din 11 iulie 1943, îl alege ca notar, pentru a participa la discutarea lucrărilor de reparare a casei parohiale şi a devizului întocmit de arhitectul A. Şortan[955]. Bucurându-se de o reputaţie şi o stimă deosebită în rândul locuitorilor din sat, Petru Lupea este ales membru în comisiile verificatoare şi în anii 1944[956], 1945[957], 1946[958] şi 1947[959]. În şedinţa adunării parohiale din 24 ianuarie 1954, care aprobă gestiune financiară a parohiei Crişan pentru anul 1953 şi unele lucrări de reparaţie ale

---

[947] Ibidem.
[948] Ibidem, Dosar 1/1943, f. 43.
[949] Ibidem.
[950] Ibidem.
[951] Ibidem, Dosar 3/1943, f. 5-6.
[952] Casa parohială Crişan, Protocolul de şedinţe, p. 11.
[953] Ibidem, p. 16.
[954] Ibidem, p. 20.
[955] Ibidem, p. 45.
[956] Ibidem, p. 46.
[957] Ibidem, p. 53.
[958] Ibidem, p. 69.
[959] Ibidem, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro

bisericii, Petru Lupea este ales notar al adunării[960]. În aceeaşi calitate de notar este ales şi în şedinţa din 29 ianuarie 1956[961].

În cadrul adunării generale extraordinare din parohia Crişan, din 19 februarie 1967, Petru Lupea este ales din nou secretar[962]. Preotul Iancu Coroi pune în discuţia adunării problema ridicării unei case parohiale în locul vechii bucătării. Activitatea cea mai importantă în cadrul parohiei Petru Lupea o desfăşoară cântând în strană. În anul 1967 este trecut în fruntea listei cântăreţilor, care mai cuprindea pe Avram Ioan Cengiuţ, Avram Ioan (Nelu) I Ioan Cengiuţ, Avram Ioan I Iov, Avram Nicolae I Iov, Golda Viorel (Ionic al Marinii), Bota Ioan, Trifa Ioan a Varvarii, Trifa Ioan I Nicolae, Tulea Ioan, David Sabin şi Magdalina Mihai[963].

Continuă în acelaşi timp să fie cooptat membru în comisia verificatoare a execuţiei bugetare a parohiei Crişan pentru anii 1968[964], 1969[965], 1970[966], 1973[967] şi 1974[968]. La întocmirea procesului verbal, din 10 martie 1974, privind încheierea colectei pentru Fondul Central Misionar, între membrii consiliului parohial care-l semnează apare şi numele lui Petru Lupea[969]. La 13 aprilie 1975, numele lui Petru Lupea este scris imediat după cel al parohului Iancu Coroi şi a epitropului Ianc Miron, îndeplinind funcţia de cantor[970]. De aici înainte este prezent la toate şedinţele Consiliului parohial Crişan, spunându-şi punctul de vedere asupra tuturor hotărârilor adoptate.

În anul 1978 Petru Lupea depune jurământul în calitatea sa de cantor al bisericii luându-şi sarcina de a administra *„cu cea mai deplină cinste toţi banii bisericii precum şi tot avutul bisericii şi lucrând cu toată râvna pentru păstrarea şi sporirea întregului venit al bisericii din Crişan"*[971]. La 3 octombrie 1978 este ales delegat şi în calitate de membru al colegiului mirenesc să ia parte la alegerile din cadrul Eparhiei[972].

La 23 mai 1982, la vârsta de 76 de ani, Petru Lupea şi-a încheiat misiunea de cantor al bisericii din Crişan[973]. El a încetat din viaţă la 13 mai 1986, cu aproximativ trei luni înainte de împlinirea vârstei de 80 de ani, fiind înmormântat în cimitirul Bisericii ortodoxe din Crişan. În memoria colectivă a satului Petru Lupea a rămas ca unul dintre cei mai corecţi şi intransigenţi oameni, un priceput gospodar şi mai ales ca unul dintre cei mai pricepuţi crescători de animale, pe care se pricepea să le trateze de anumite boli, ceea ce l-a făcut renumit prin satele din jur.

---

[960] Ibidem, p. 131.
[961] Ibidem, p. 156.
[962] Ibidem, p. 219.
[963] Ibidem, p. 227.
[964] Ibidem, p. 231-232.
[965] Ibidem, p. 242.
[966] Ibidem, p. 248.
[967] Ibidem, p. 280.
[968] Ibidem, p. 285.
[969] Ibidem, p. 286.
[970] Ibidem, p. 300.
[971] Ibidem, p. 331.
[972] Ibidem, p. 333-334.
[973] Ibidem, p. 366-367.

https://biblioteca-digitala.ro

AVRAM IOAN L. IOAN TOTIŞ
(1945 - 1950; 1956 - 1960)

Între anii 1943-1950 satul Crişan a fost administrat de către Primăria comunei Ţărăţel. În această perioadă primar al comunei a fost **Grama Nicolae**, care va fi înlocuit, începând cu data de 10 ianuarie 1945, de către **Ioan Gruieţ**[974]. După ofensiva forţelor de stânga, sprijinite de către URSS, şi aducerea la putere a guvernului condus de Petru Groza, şi în cadrul administraţiei locale ale comunei Ţărăţel au loc o serie de schimbări. De altfel schimbarea primarului şi ajutorului de primar din comuna Ţărăţel s-a făcut întrucât nu au fost consultaţi şi „reprezentanţii partidelor politice care compun guvernul"[975], îşi motiva gestul, la 5 ianuarie 1945, prefectul Augustin Almăşan.

În funcţia de Vicepreşedinte al Comitetului provizoriu al comunei Ţărăţel a fost numit, începând cu data de 1 august 1945, **Avram Ioan l Ioan Totiş** originar din satul Crişan. Era născut la 29 decembrie 1904. Urmează şcoala primară în satul natal avându-l ca învăţător pe Ioan Micu, originar din comuna Blăjeni. După absolvire învaţă meseria de dulgher. Este încorporat militar, la 11 februarie 1927, şi după un stagiu de 1 an şi opt luni, respectiv la 18 octombrie 1928, este lăsat la vatră[976]. La 8 noiembrie 1928 se căsătoreşte cu Ana, fiica lui Avram Iov, născută la 10 octombrie 1909[977]. Îşi continuă meseria de dulgher până la intrarea României în război împotriva U.R.S.S. Este concentrat, la 22 iunie 1941, dar după numai cinci luni este lăsat la vatră. Este trimis din nou pe front la 25 martie 1942 şi lăsat la vatră la 2 februarie 1943. Din motive mai puţin cunoscute îşi încheie participarea la cel de-al doilea război mondial. În această perioadă ia contactul cu ideologia comunistă.

În calitatea sa de Vicepreşedinte al Comitetului provizoriu al comunei Ţărăţel este nevoit să ordone acţiuni la care credem că nu a aderat cu toată convingerea. Strângerea de produse de la o populaţiei sărăcită de cei patru ani de război pentru trupele sovietice de ocupaţie se făcea cu mare greutate. Întreaga comună Ţărăţel, alcătuită din 5 sate abia a reuşit să adune 2.000 kg cartofi care au fost predaţi subcentrului de colectare din Brad[978]. Tot în cadrul convenţiei de armistiţiu au mai fost predate diferite animale, între care vite şi porci. Satului Crişan i-a revenit sarcina să predea 1 bovină[979].

Încet dar sigur politica guvernului este pusă în aplicare prin ordinele date de către prefectul Augustin Almăşan. La 12 septembrie 1945, prefectul cerea pretorilor să oblige *„proprietarii de batoze la predarea imediată a uiumului, controlaţi morile ţărăneşti, cunoscând că nu se poate măcina fără autorizaţii, că se vor emite bonuri de măciniş, iar plata uiumului în bani este interzisă, iar morile vor preda uiumul chiar dacă au încasat bani, se vor dresa procese de sabotaj morilor contraveninente cu concursul centrelor de exploatare şi chiar santinele la morile importante. Controlaţi transportul de cereale prin echipe volante şi posturi fixe"*[980]. Sunt primele măsuri luate de către noua putere care va

---

[974] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 9/1945, f. 144.
[975] Ibidem, Dosar 1/1945.
[976] Acte personale aflate în posesia fiicei sale Mărioara Jorza.
[977] Ibidem.
[978] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 9/1945, f. 3.
[979] Ibidem, f. 93.
[980] Ibidem, Dosar 4/1945, f. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

urmări controlarea totală a activității cetățenilor. Se interzice fabricarea de telemea din lapte de vacă în perioada 30 aprilie – 1 noiembrie 1945[981]. La 19 iunie 1945 prefectul Augustin Almășan ordona interzicerea *„măcinării de făină albă. Se va intensifica controlul aplicându-se pedepse severe infractorilor"*[982].

Cazanele de fiert țuică se vor conserva de la deținătorii „inamici"[983]. Celelalte cazane au fost sigilate la deținători, după cum raporta pretorul către prefect, la 13 iunie 1945, menționând: „Cazanele de rachiu din plasa Brad au fost sigilate"[984]. Prefectul n-are încredere în această măsură și ordonă concentrarea lor. Prin nota telefonică, din 20 iunie 1945, prefectura ordona ca până „în dimineața zilei de 21 iunie 1945, orele 8, să fie depuse la pretură toate cazanele de fiert țuică"[985]. Din satul Crișan și-au depus cazanele **Brana Atanasie** (150 litri capacitate), Neaga Ioan (120 l), **Magdalina Nistor** (110 l) și **Rusu Cornel** (319 l)[986]. Apar și primele semne ale rezistenței din partea locuitorilor satelor.

La 31 mai 1946 primăria comunei Țărățel reclama noului pretor, Radu Victor, că *„locuitorii satelor Valea Brad și Crișan nu voiesc a preda untul motivând că nu sunt producători de unt, iar laptele ce obțin de la vacile lor le este insuficient pentru hrana familiilor lor"*[987]. Primarii și notarii sunt numiți din rândurile partidului comunist sau fac parte din organizații apropiate de acesta.

În comunele Criscior și Țărățel primarii fac parte din partidul comunist, în celelalte comune primarii fac parte din organizația Frontul plugarilor, raporta pretura plasei Brad la 13 martie 1946[988]. Notarul Paul Pavel, în februarie 1945, s-a înscris și a activat în cadrul Uniunii patrioților[989]. Acesta manifestă atitudine democrată, este înscris în Partidul Național Popular și a solicitat înscrierea în Partidul comunist, raporta primarul Bradului, Vlad Ioan, la 17 decembrie 1947[990]. Itinerariul său prin aceste organizații a dus la promovarea sa în funcția de notar al orașului Brad. Schimbări de funcționari s-au produs și la nivelul preturii plasei Brad, unde la 10 aprilie 1946, în funcția de prim pretor apare Radu Victor în locul lui Ștefan Popa[991]. La 6 iulie 1948, primarul **Vanciu Dumitru** a predat toate agendele primăriei Comitetului provizoriu al comunei Țărățel, compus din Matieș Maria, președintă, **Avram Ioan**, vicepreședinte și **Birău Nicolae**, secretar[992]. Prin promovarea unor oameni fideli noului regim se putea aplica fără crâcnire politica sa. Măsurile restrictive împotriva populației continuă și în anii următori.

În august 1948 primpretorul Radu Victor verifică dacă a fost pusă în funcțiune batoza pentru treierat cerealele. În satul Crișan constata că încă din 9 august „a început a

---

[981] Ibidem, f. 21.
[982] Ibidem, f. 23.
[983] Ibidem, f. 30.
[984] Ibidem, f. 36.
[985] Ibidem, f. 31.
[986] Ibidem, f. 33 și 34.
[987] Ibidem, Dosar 12/1946, f. 28.
[988] Ibidem, Dosar 6/1946, f. 82.
[989] Ibidem, Dosar 2/1947, f. 87.
[990] Ibidem. Paul Pavel era născut la 18 ianuarie 1907 în satul Căzănești.
[991] Ibidem, Dosar 2/1946, f. 19.
[992] Ibidem, Dosar 3/1948, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

fi pusă în funcțiune una batoză a locuitorului Ionuț Tănase, repartizată în acel sat"[993]. O nouă inspecție a primpretorului în satul Crișan cu scopul de a „verifica la fața locului mersul acțiunilor de treieriș și colectare"[994], are loc la 16 septembrie 1948. În satul Crișan pretorul este mulțumit că aici „funcționează două batoze. Delegații sunt prezenți la batoze. Controlând registrele de treier, au constatat înregistrările la zi. Se va cerceta de către comisia comunală poziția Golda Elena care de pe 0,58 ha a produs o cantitate de 837 kg grâu, având numai o cotă de 34 kg grâu pentru predat"[995]. „De asemenea se vor lua măsuri de către comisia comunală ca toți acei locuitori care au avut cotele majorate să predea imediat diferența de cereale la Romcereale Brad raportând de executare în termen de 24 ore"[996].

O panică deosebită a stârnit între locuitorii satelor zvonul că „statul va prelua întreaga cantitate de țuică. Din această cauză locuitorii neglijează culesul prunelor, care din cauză că nu sunt adunate la timp, putrezesc pe jos"[997]. Pentru a evita eventualele nemulțumiri, Comitetul provizoriu al plasei Brad precizează că „pentru fiecare familie se vor lăsa 120 litri de țuică iar restul o va ține la dispoziție M.A.T. la prețul oficial"[998]. „Veți sfătui locuitorii ca să adune prunele și să nu le lase să se piardă, căci prisosul ce-l vor avea îl vor putea valorifica prin vânzarea țuicii la preț bun, celor ce cu rea voință vor lăsa prunele să se piardă le puteți dresa acte"[999]. Comitetul provizoriu al comunei Țărățel își dă silința și reușește să obțină încrederea superiorilor de la pretură și județ.

Problema care frământa cel mai mult primăria și pretura, aceea a finalizării grajdului comunal din Crișan nu era rezolvată nici în anul 1950. Medicul veterinar Stasni Sigfrid cere ieșirea la fața locului a unei comisii pentru a lua măsurile necesare pentru terminarea definitivă a grajdului. „Fondurile – preciza el – au fost terminate, dar grajdul nu este terminat"[1000]. Măsurile luate și-au dovedit eficiența. La 1 martie 1950 se menționa că în ce privește Stațiunea de montă de la Crișan, situația este următoarea: „Grajdul nou adăpostește 2 tauri, urmează să-i aducă completări. S-au trimis directive pentru amenajarea unui stand de montă și îngrădirea unui loc rezervat preumblării taurilor"[1001].

În aceste evenimente din satul Crișan un rol de frunte l-a jucat și președintele (în unele perioade vicepreședinte) Comitetului provizoriu al Comunei Țărățel, Avram Ioan I. Ioan Totiș. În urma noii organizări administrative lui Ioan Avram i se încheie activitatea în cadrul Primăriei Țărățel, cu data de 1 octombrie 1950[1002]. Cu aceeași dată este încadrat în funcția de președinte al Sfatului popular al Comunei Ribița[1003], comună căreia i-a fost atașat satul Crișan. În anul 1950 el căsătorea pe tinerii Tisu Lazăr și Șăruța Lazăr din Mesteacăn[1004]. „Noi Avram Ioan, ofițer al stării civile, după ce față fiind martorii, am

---

[993] Ibidem, Dosar 1/1948, f. 1-2.
[994] Ibidem, f. 3.
[995] Ibidem.
[996] Ibidem.
[997] Ibidem, Dosar 1/1949, f. 129-130.
[998] Ibidem, f. 139.
[999] Ibidem.
[1000] Ibidem, Dosar 2/1950, f. 13.
[1001] Ibidem, f. 102.
[1002] Cartea de muncă a lui Avram Ioan.
[1003] Ibidem.
[1004] Primăria comunei Ribița, Plasa Baia de Criș, Registru pentru căsătoriți, vol. I pe anul 1950, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

întrebat pe rând pe viitorii soți prezenți, împreună și în persoană dacă voiesc să se căsătorească unul cu celălalt, la răspunsurile lor afirmative, în numele legii, i-am declarați uniți prin căsătorie"[1005].

Punerea în practică a politicii partidului era mai greu de realizat în satele acestei comune. Locuitorii satelor Ribița, Crișan, Dumbrava, Ribicioara și Uibărești se arată recalcitranți, chiar dacă nu în mod fățiș. Sistemul de cote devine tot mai apăsător, se pun sechestre pe bunurile celor care nu și le predau la timp. În această funcție Ioan Avram nu este menținut decât până la 9 iulie 1952, de la această dată fiind încadrat ca responsabil la Întreprinderea Cinematografică[1006]. În acest nou loc de muncă Ioan Avram are ocazia să fie într-un permanent contact cu politica statului comunist, prin intermediul jurnalelor de actualități și a legăturilor cu alți activiști de partid. La conducerea Sfatului Popular al Comunei Ribița sunt aduse persoane străine de această comună între care amintim pe **Tod Maxim**, originar din Luncoiul de Jos și **Verejan Arhip**[1007].

Într-o nouă încercare de-al folosi pe Ioan Avram, care cunoștea locuitorii comunei, să-și impună politica, autoritățile comuniste îl readuc în funcție începând cu data de 15 martie 1956[1008]. În fața sa se ridicau probleme mult mai complicate, legate de colectivizarea satelor comunei Ribița. În această acțiune Ioan Avram devine din ce în ce mai autoritar, se distanțează de oameni comunei și ai satului de origine.

Cotelor obligatorii oamenii comunei le fac față tot mai greu. Traiul lor se înrăutățește din ce în ce mai mult Mămăliga pentru cei mai săraci, devine un aliment la ordinea zilei. Pâinea neagră devenise un lux. Când se termina rația de pe cartelă, mai ales în cazul familiilor cu mulți copii, se procura cu greu, câte un sfert de persoană de la Brad. Aici cozile erau interminabile, iar atunci când o persoană ajungea de două ori la rând, procurându-și o jumătate de pâine, se considera fericită. Nici copii nu erau scutiți de acest supliciu. Așezați la rând erau în pericolul de a fi striviți de forța mulțimii înfometate și dezlănțuite[1009].

Părerile locuitorilor din sat despre Ioan Avram I Totiș sunt împărțite. Unii sunt de acord că ar fi tergiversat cât mai mult cu putință înființarea colectivului. Dar sunt și păreri care acuză comportarea dură a președintelui, chiar și față de unele fețe bisericești. Obligarea unui preot să amâne slujba în zi de sărbătoare pentru a-și curăța șanțul și a mătura drumul din fața casei sale este una dintre acuzele cele mai grave.

Cert este că președintele se amestecă tot mai mult și în problemele parohiei Crișan, luând parte la ședințele Consiliului parohial. La ședința din 5 mai 1960, participa la ședința Consiliului parohial ca invitat „Ioan Avram I Ioan, președintele Sfatului popular Ribița"[1010]. În această calitate ia parte la demarcarea pământului bisericii de la „Fierărie", de proprietatea lui Ioan Neaga I Ioan I Urs[1011].

[1005] Ibidem.

[1006] Cartea de muncă a lui Avram Ioan.

[1007] Informație de la Nicolae Obădău din Ribița, fost președinte al Consiliului popular al Comunei Ribița între anii 1960-1979.

[1008] Cartea de muncă a lui Avram Ioan.

[1009] În câteva rânduri, la vârsta de 10-12 ani, când nu eram la școală am fost dus de mama mea la Brad pentru a sta la rând să cumpăr câte un sfert de pâine neagră, cunoscând direct calvarul acelor ani.

[1010] Casa parohială Crișan, Registrul de procese verbale, p. 196-200.

[1011] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Înființarea unei întovărășiri agricole în satul Crișan, în care s-au înscris doar cei mai săraci, fără pământ, animale și atelaje, dar dornici de a parveni, n-a reușit să-i înduplece pe ceilalți gospodari ai satului să-i urmeze. Chiar și amenințarea cu darea afară din serviciu sau a copiilor din școală nu mai impresiona pe oameni.

Se pare că din cauza eșecului președintelui Ioan Avram de a colectiviza satul natal Crișan se va trage și înlocuirea sa din funcție, la 13 decembrie 1960[1012], fiind trimis în producție la Exploatarea minieră Barza. De aici a fost transferat, la 3 ianuarie 1964, la Atelierele Centrale Crișcior, de unde se propune pensionarea sa, începând cu data de 1 ianuarie 1965[1013]. În ultima parte a vieții a fost grav bolnav, și după decesul său a fost înmormântat în cimitirul din sat.

NICOLAE OBĂDĂU
(1960 - 1979)

După îndepărtarea din funcție a lui Ioan Avram I Ioan Totiș, ca președinte al Consiliului comunal Ribița este promovat **Nicolae Obădău**. Nicolae Obădău a fost unul dintre cei mai longevivi președinți ai comunei Ribița. Originar din centrul de comună, Nicolae Obădău s-a născut la 13 decembrie 1933, fiind fiul lui Iosif Obădău și Anei n. Iepure[1014]. Școala primară o urmează la Ribița, fiind absolvent de 7 clase. În perioada 1952-1955 lucrează la Sfatul popular având funcția de referent agricol, după care este angajat în producție, la mina Țebea, unde își desfășoară activitatea timp de doi ani (1955-1957).

În anii 1958-1958 urmează o Școală specială pentru cadre de conducere în industria minieră. Se reîntoarce la mina Țebea, în funcția de șef serviciu personal. În anul 1960 este promovat în funcția de Președinte al Sfatului popular Ribița, unde lucrează până către sfârșitul anului 1979. Din anul 1980 s-a angajat la I. M. Barza de unde a și fost pensionat în anul 1990[1015]. Din punct de vedere familial Nicolae Obădău a avut două căsătorii: prima, la 3 octombrie 1959, cu Salvina Furdui din satul Crișan și a doua, încheiată în anul 1971, cu Maria Pițu, o tânără în vârstă de 27 ani. Din a doua căsătorie are doi copii, Nicoleta-Mărioara și Marian-Nicolae[1016].

La 26 august 1968, președintele Nicolae Obădău, în calitate de Ofițer al Stării civile căsătorea pe Lazăr Ioan, născut la 16 ianuarie 1947, fiul lui Lazăr Ioan și Maria, cu Tomesc Viorica, născută la 17 mai 1952, din Dumbrava de Sus, nr. 13, fiica lui Tomesc Avram și Maria[1017].

În primii ani ai funcției sale s-au făcut ultimele încercări de colectivizare a satului Crișan. În timpul mandatului lui Nicolae Obădău s-au ridicat câteva edificii culturale în satul Crișan: Căminul cultural (1968), Casa Crișan (1979) și a fost electrificat satul în anii 1962-1963. Pentru activitatea sa, Nicolae Obădău, a fost decorat cu Steaua Republicii,

---

[1012] Cartea de muncă a lui Ioan Avram.
[1013] Ibidem.
[1014] Acte personale aparținând lui Nicolae Obădău.
[1015] Ibidem.
[1016] Ibidem.
[1017] Primăria comunei Ribița, Registru de stare civilă pentru căsătoriți, vol. II, anul 1965-1969, actul nr. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

clasa a II-a (1971) şi cu alte ordine şi medalii. În prezent trăieşte ca pensionar în localitatea Ribiţa. După Nicolae Obădău în funcţia de preşedinţi sau primari ai comunei Ribiţa au mai fost **Roman Nicolae**, **Aron Medrea**, **Roman Nicolae**, **Iulian Comşa**, şi **Ioan Paulin Budău**.

IOAN FAUR
(2004 – prezent)

Până la alegerea unui primar care să fie legat de satul Crişan au fost numiţi sau aleşi în această funcţie persoane din alte sate ale comunei sau chiar din afara ei. Între cei care au condus primăria după **Ioan Avram I Totiş** s-au numărat **Nicolae Obădău** (Ribiţa), **Nicolae Roman** (Uibăreşti), **Aron Medrea** (Brad), **Iulian Comşa** (Ribiţa) şi **Paul Ioan Budău** (Ribiţa). În anul 2004 a fost ales în funcţia de primar, **Ioan Faur**, originar din Dumbrava de Jos, dar cu domiciliul în satul Crişan unde s-a stabilit începând din anul 2003[1018].

Ioan Faur s-a născut, la 23 octombrie 1957, în satul Juncul de Jos (azi Dumbrava). A urmat Şcoala primară depatru ani în satul natal iar clasele V-VIII la Şcoala generală Ribiţa, în perioada 1968-1972. Se înscrie apoi la Şcoala profesională Gurabarza unde învaţă meseria de electrician. În perioada 1978-1981 frecventează cursurile Liceului Industrial Minier din Moldova Nouă.

Continuă să-şi ridice pregătirea profesională şi în perioada 1986-1988 urmează Şcoala de Maiştri Electromecanici Gurabarza. A lucrat la Întreprinderea Minieră Barza, profilat pe activitatea sportivă, la Oraviţa, Moldova Nouă şi apoi din nou la Brad. S-a căsătorit, în anul 1986, cu Mărioara-Lenuţa n. Tomesc, originară din satul vecin Potingani. Au o fată ce poartă numele Ioana, născută în anul 1988 şi care este elevă în cadrul Liceului „Avram Iancu" din Brad.

A debutat în politică începând din anul 2001, ca membru al Partidului Democrat. În cel de-al doilea tur de scrutin al alegerilor din iunie 2004, a ieşit învingător, devenind primarul comunei Ribiţa. În cei doi ani petrecuţi în fruntea Primăriei, Ioan Faur a izbutit câteva realizări notabile, între care amintim: reabilitarea şcolilor din Ribiţa, Crişan şi Dumbrava de Jos, a căminelor culturale, modernizarea sediului Primăriei, amenajarea arenei sportive, deschiderea unei farmacii şi a unei brutării. De asemenea a realizat deschiderea unui serviciu de gospodărie comunală prin cumpărarea unui buldoexcavator şi a tractor cu remorcă. Desigur că nu toate proiectele primarului Ioan Faur a putut căpăta o concretizare, în calea multora dintre ele, cum e cazul reabilitării drumurilor existând numeroase piedici. Dar cu tenacitatea care-l caracterizează, cu sprijinul consilierilor comunei Ribiţa care se vor gândi doar la interesele comune, va izbuti şi realizarea acestora.

Primarul Ioan Faur are în gând şi realizarea altor proiecte în viitor cuprinse într-un plan de dezvoltare a localităţilor comunei pentru perioada 2007-2013. După modul favorabil în care este apreciat de locuitorii din comună suntem convinşi că Ioan Faur va mai obţine mandate de primar şi la viitoarele alegeri locale

[1018] Curriculum vitae pus la dispoziţia noastră de către Ioan Faur.

https://biblioteca-digitala.ro

IANCU-PETRU AVRAM
(1971-2001)

Tot din satul Crişan este originar unul dintre cei mai vechi secretari de primărie Iancu Petru Avram. S-a născut la 10 iulie 1939, fiind al doilea copil a lui Avram Ioan Cengiuţ şi al Gafiei n. Faur, originară din Dumbrava de Jos. Tatăl său, Ioan era născut la 12 ianuarie 1909 şi s-a remarcat printre locuitorii satului, ca un vornic neîntrecut şi unul dintre cei mai buni cântăreţi din strana bisericii[1019]. Bunicul său purta supranumele „Maioru", şi era născut în anul 1875. Din căsătoria lui Avram Ioan Cengiuţ cu Faur Gafia, încheiată la 8 noiembrie 1935, s-au născut cei doi copii, Ioan şi Petru Iancu. Fiul cel mai mic Petru Iancu a urmat şcoala primară în satul natal şi apoi gimnaziul la Brad. Urmează apoi o şcoală cu profil administrativ şi de la 1 februarie 1970 este încadrat în funcţia de secretar la Primăria Ribiţa.

La 4 septembrie 1970, Nicolae Obădău, în calitate de Ofiţer al Stării civile căsătorea pe Avram Petru Iancu cu Drăghici Maria, născută la 14 martie 1947, în comuna Ţărăţel, fiica lui Drăghici Nicolae şi Maria[1020]. Din căsătoria lor au rezultat doi băieţi, Eugen Iancu, născut la 5 septembrie 1971 şi Daniel Ioan, născut la 3 octombrie 1973. În timpul activităţii sale de secretar al Primăriei Ribiţa, Iancu Petru Avram a fost părtaş la toate realizările din comună şi mai ales la cele din satul Crişan. A fost pensionat, 1 septembrie 2001, după o activitate desfăşurată în cadrul primăriei de peste 31 de ani[1021]. În prezent este pensionar, locuind într-o frumoasă gospodărie, ridicată prin eforturile proprii, situată la intrarea pe pârâul Bănesc din satul Crişan.

ALEXANDRINA MIRON
(1968 – 2005)

Primăria comunei Ribiţa a beneficiat de serviciile îndelungate ale Alexandrinei Miron care a îndeplinit funcţia de contabil vreme de peste 37 de ani. Se cuvine să menţionăm şi numele ei în monografia satului Crişan, deoarece în tot acest timp şi-a dat concursul, mai ales din punct de vedere financiar pentru realizarea unor lucrări de investiţii sau în organizarea acţiunii cultural-ştiinţifice „Omagiu lui Crişan" ce se desfăşoară fără întrerupere din anul 1979. Alexandrina Nicoleta s-a născut, la 6 iulie 1946, în localitatea Ribiţa, fiind prima fiică a soţilor Zachei Cleşiu (1916-2001) şi Roma (1924), născută Iezan. A mai avut o soră, Lia Diana decedată în anul 1966 în urma unui stupid accident, în plină tinereţe.

Alexandrina (Sanda cum obişnuiesc colegii sau prietenii s-o numească) a învăţat la Şcoala generală din localitatea natală după care a urmat Liceul Avram Iancu din Brad. Începând cu data de 14 iunie 1968 a devenit salariată a Primăriei (fost Consiliu Popular) din Ribiţa . Un an mai târziu, în 1969, s-a căsătorit cu Ştefan Miron, având profesia de medic veterinar. Are doi băieţi căsătoriţi, Lucian Ştefan (n. 1969) şi Valentin Alexandru (n. 1974).

[1019] Informaţii de la fiul său Iancu Petru Avram, pensionar din satul Crişan

[1020] Primăria comunei Ribiţa, Registru de satre civilă pentru căsătoriţi, vol. I, 1969-1974, actul nr. 8.

[1021] Datele privindu-l pe Iancu Petru Avram au fost culese de la titular.

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandrina Nicoleta Miron şi-a desfăşurat activitatea sub 6 primari: Nicolae Obădău, Nicolae Roman, Aron Medrea, Iulian Comşa, Ioan Paul Budău şi Ioan Faur, fără ca vreunul dintre ei să-i poată reproşa ceva referitor la îndeplinirea funcţiei sale. A căutat să se perfecţioneze continuu ajungând la funcţia de referent superior[1022]. După o activitate îndelungată şi plină de satisfacţii Alexandrina Nicoleta Miron a fost pensionată începând cu data de 1 iulie 2005. A mai fost reţinută în funcţie şi după pensionare pentru a sprijini la integrarea în munca a celei care i-a urmat pe postul de contabil.

Alexandrina Nicoleta Miron rămâne un exemplu de fidelitate faţă de aceeaşi instituţie, calitate care se poate întâlni din ce în ce mai rar în zilele noastre.

[1022] Legitimaţia nr. 4 eliberată de Primăria comunei Ribiţa pe numele Alexandrina Miron.

https://biblioteca-digitala.ro

VIAȚA SPIRITUALĂ ȘI MORAL - RELIGIOASĂ A LOCUITORILOR SATULUI CRIȘAN

Viața religioasă a românilor din Transilvania a cunoscut în decursul derulării ei numeroase presiuni exercitate din partea bisericilor aparținând unor stăpâniri străine. Religia creștină a fost introdusă în Dacia încă înainte de cucerirea ei de către împăratul Traian. Scriitorul latin Tertulian consemna că în cei dintâi ani ai veacului al III-lea numele lui Hristos și credința în el a ajuns la toate neamurile între care înșira pe britani, sciți, sarmați, daci[1023]. În secolul al VI-lea daco-romanii erau cu toții creștini consolidându-se viața creștină tot mai mult în secolul următor, când se poate vorbi și de o oarecare organizare bisericească. Dovada vechimii creștinismului la români ne-o atestă și numeroșii termeni bisericești de origine latină: Dumnezeu, cruce, creștin, lege, biserică, preot, Santa Scriptură, crez, botez, cuminecătură, altar, tâmplă, rugăciune, închinăciune, înger etc[1024].

De asemenea strămoșii noștri aveau biserici în care creștinii se rugau lui Dumnezeu. Religia cea nouă pentru ei era lege. Țineau sărbătorile: Duminica, Crăciunul, Floriile, Rusaliile și cunoșteau cultul sfinților creștini, Ioan, Nicolae, Dimitrie, Petru, Gheorghe etc[1025].

În urma invaziei slavo-bulgarilor contactul între populațiile de același neam au fost întrerupte. În urma stabilirii slavilor în Dacia aureliană, românii din sudul Dunării au fost încetul cu încetul slavizați. Contactul creștinilor români de la nordul Dunării cu lumea latină s-a întrerupt. Chiar Bizanțul a devenit imperiu de limba greacă, pe la 606 limba latină fiind înlocuită cu cea greacă chiar și în armată și justiție. După creștinarea ungurilor, aceștia veneau cu spada și crucea pe meleagurile românești cu misiunea de catolicizare a ereticilor, a păgânilor. În această calitatea ei au cucerit, în etape succesive, Transilvania, amenințând însăși libertatea religioasă a românilor. După creștinarea bulgarilor, în anul 864, limba slavonă a devenit și limba bisericii, cu îngăduința papei care a autorizat pe Ciril și Metodie, creștinătorii slavilor din Moravia și Bohemia. Prin filiera bulgară limba slavonă pătrunde și în biserica românească. În secolele VIII-X credința creștină însoțea pe români pretutindeni. Ea îl îndemna la fapte bune creștinești, îl mângâia în nenorocirile zilnice și le dădea speranța zilei de mâine, când Dumnezeu va risipi nenorocirile și norul greu de barbari căzut asupra capetelor lor.

Semnul crucii se făcea iar cuvintele „Doamne ajută" se ziceau tot mai des. Rugăciunile „Tatăl nostru, „Credeul", „Împărate ceresc" și altele, învățate încă din perioada romană și în care nu se află nici un cuvânt slav, ci numai latinești, se rosteau zilnic de mai multe ori, când românul se așeza sau ridica de la masă, când se culca sau

---

[1023] Ștefan Meteș, Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria până la 1700, vol. I, Arad, 1918, p. 3.
[1024] Henric Stahl, Țările românești până în preajma timpurilor moderne, București, 1922, p. 15.
[1025] Ștefan Meteș, Op. cit., p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

trezea din somn, când pleca la lucru sau război, datoria de bun creştin nu şi-a uitat-o, înălţând câte o rugăciune pioasă către tatăl ceresc[1026].

Sărbătorile şi posturile le ţineau cu sfinţenie, o mulţime de sărbători, posturi, credinţe şi obiceiuri păgâne se strecoară pe nesimţite în legea creştină, pe care o primiseră şi românii şi le păstrează şi astăzi, între care amintim obiceiurile păgâne păstrate la Crăciun, colinda la Sf. Vasile (Anul nou), punerea de bani pe cosciugul morţilor, sunt uzanţe păgâne care dovedesc vechimea creştinismului românesc, primit în epoca daco-romană[1027].

La începutul mileniului II au loc evenimente care vor influenţa şi viaţa religioasă a românilor. În anul 1018 statul bulgar era desfiinţat, în urma unui groaznic măcel săvârşit de către armatele împăratului bizantin Vasile al II-lea supranumit Bulgaroctonul (ucigătorul de bulgari). În urma înfrângerii şi a ruşilor lui Sviatoslav, care şi-a avut pentru o vreme capitala la Silistra, pe tot lungul Dunării s-a întins iarăşi împărăţia bizantină, de limbă greacă şi în acelaşi timp rivala Ungariei catolicizante[1028].

În urma gravelor înfrângeri suferite de bulgari în faţa oştilor conduse de împăratul bizantin, Vasile al II-lea, o bună parte a populaţiei se refugiază la nordul Dunării. Între aceşti refugiaţi au fost şi foarte mulţi clerici, care au întărit la noi biserica în ritul slavon. Românii din Transilvania se bucurau de aceleaşi drepturi, ca şi noii veniţi, până către mijlocul secolului al XIV-lea. Dar presiunea bisericii catolice asupra românilor şi a instituţiilor lor religioase se accentuează după ce cuceritorii maghiari îşi revin din şocul marii invazii tătare din anul 1241. Religia ortodoxă a românilor era o piedică puternică în realizarea planurilor papale de extindere a catolicismului spre est. La 14 noiembrie 1234, Papa Grigore al IX-lea adresa o scrisoare regelui Ungariei, Bela al IV-lea, în care se spune: „Am înţeles că în episcopatul cumanilor, se află nişte popoare care se numesc români şi cu toate că se socotesc a fi creştini, totuşi au diferite rituri şi datine, ce sunt contrare cu numele de creştin. Disprețuiesc biserica romană, nu primesc tainele de la episcopul cumanilor din acea diecezã ci de la nişte pseudo-episcopi de ritul grecilor şi mulţi unguri, teutoni (saşi) şi alţii trec la dânşii, făcându-se un popor cu românii şi primind prescrisele taine de la ei"[1029].

La sinodul episcopilor unguri ţinut la Buda, în anul 1279, se cerea să se „interzică ortodocşilor construirea de biserici şi de a lua parte la slujbă"[1030]. Ortodocşii din Transilvania, consideraţi „schismatici", au fost persecutaţi atât de către puterea de stat cât şi de biserica catolică. Ludovic de Anjou ordona dregătorilor din comitate să prindă preoţii ortodocşi, împreună cu familiile lor şi să-i scoată din ţară[1031]. La 1366, acelaşi rege a pus criteriul confesional la baza politicii sale de transformare a românilor transilvăneni în populaţie tolerată, fără drepturi politice. El condiţionează dreptul de a poseda pământ al cnezilor şi nobililor români de îmbrăţişarea catolicismului.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea, o atenţie deosebită pentru problemele bisericeşti ale românilor din Transilvania este

---

[1026] Ibidem, p. 21-22.
[1027] Ibidem, p. 22.
[1028] Ibidem, p. 19.
[1029] Ibidem, p. 36.
[1030] N. Dobrescu, Istoria bisericii române, Bucureşti, 1926, p. 14.
[1031] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

manifestată de către mitropolitul Țării Românești, având și însărcinarea specială a Patriarhiei din Constantinopol. În locul preoților ortodocși izgoniți sau exterminați își fac apariția călugării franciscani care construiesc convente la Orșova, Hațeg, Cuvin Sebeș, Ineu și în alte localități din Banat și Transilvania. Politica prozelită continuă cu o intensitate sporită și fără întrerupere folosind toate modalitățile, de la propagarea catolicismului de către călugări și preoți, la construirea de biserici și înzestrarea acestora, mergând până la scutirea de dijme a celor convertiți la catolicism. Se folosesc din ce în ce mai des măsuri de constrângere, între care interzicerea bisericilor schismatice (ortodoxe) și a slujbei religioase ortodoxe, prinderea preoților, a copiilor, soțiilor preoților și confiscarea bunurilor acestora.

În anul 1428, Sigismund de Luxemburg adăuga noi dispoziții care prevedeau „că nobililor și cnezilor români li se interzice să posede moșii, de a întreține preoți de altă religie decât catolică, preoții care încercau să-i atragă pe catolici la biserica ortodoxă erau arestați și bunurile lor confiscate. Copiii nobililor și ai cnezilor nu puteau fi botezați decât de preoți catolici, iar cei ce se converteau la religia ortodoxă își pierdeau bunurile etc". Românii din Ardeal și Ungaria au avut până în veacul al XV-lea o organizare bisericească în frunte cu episcopi, protopopi, preoți. După întemeierea Mitropoliilor Țării Românești și Moldovei influența lor asupra fraților de același sânge și credință din Transilvania crește, biserica de aici ajungând dependentă de ele, dependență care s-a păstrat, cu mici întreruperi până la 1700[1032].

Menționarea unor preoți români, chiar dacă sunt mai rar întâlniți în documentele oficiale, presupune existența de protopopiate în întreaga Transilvanie, din Hațeg până în Bihor, din Banat în Maramureș. O serie de cnezi români ridică biserici din piatră, între care îi amintim pe Bâlea din Crișcior, jupanii Vladislav și Miclăuș din Ribița. Între bisericile ridicate în Zarand amintim pe cele de la Crișcior, Ribița și Hălmagiu care au slujit nevoilor spirituale ale creștinilor ortodocși din satele apropiate. Primele piedici în folosirea bisericii de către credincioșii ortodocși, apar după mijlocul secolului al XVI-lea, odată cu răspândirea Reformei.

Nici nu scăpase bine de prigoana catolicismului și Biserica română ortodoxă va fi pândită de aceleași intenții prozelite, de astă dată a bisericilor reformate, luterană și calvină. Lipsa de susținere de care s-a izbit hotărârea Conciliului florentin în întreaga lume ortodoxă, în special după căderea Constantinopolului, a creat drum liber Reformei. Puterea absolută a catolicismului în Transilvania a fost înlăturată pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Dieta Transilvaniei, desfășurată la Cluj, în anul 1556, desființa Episcopia catolică de Alba Iulia și secularizează averile bisericii catolice[1033]. În același timp confesiunea ortodoxă era considerată idolatră și trebuie să se stârpească din țară[1034].

Deci noul val de prozelitism calvin din secolul al XVI-lea a pus la grea încercare rezistența elementului românesc. Mai ales principele pune mult zel pentru câștigarea românilor pentru calvinism, spre a lărgi baza puterii centrale și a ușura lupta în exterior. În acest scop el a căutat să dea bisericii românești din Transilvania o ierarhie proprie ruptă de cea a țărilor române, Muntenia și Moldova, să supună aparatul bisericesc românesc episcopilor calvini, să câștige prin avantaje și promisiuni preoțimea, și apoi prin

---

[1032] Ștefan Meteș, Op. cit., p. 38.

[1033] George Popoviciu, Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I, Lugoj, 1901, p. 13.

[1034] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

ea, poporul. Reacția preoților români este, în oarecare măsură, favorabilă acestui nou curent religios. La 1526, castelanul cetății Hunedoara, Georg Scholcz, adept al înnoirilor religioase, mergând la casa unui preot român, deşi era vreme de post a mâncat carne împreună cu românii[1035]. Pasul decisiv către Reformă a oraşului Oradea s-a făcut în anul 1557, când cea mai mare parte a locuitorilor au renunțat la catolicism[1036]. Apoi după trecerea la calvinism a comunei Voivodeni (Bihor) propaganda calvină se îndreaptă pe Crişul Alb în sus, străbătând munții locuiți de români, ajungând până la Vârfuri şi în satele din jur.

Reforma transilvană s-a propagat cu repeziciune. Invocarea repunerii creştinătății pe făgaşul creştinismului primar a fost şi în Transilvania, ca şi în restul Europei, un deziderat frumos dar imposibil de realizat. Reforma venea în contradicție cu pretențiile nobilimii de a-şi însuşi averile Bisericii catolice, probând prin acest gest însăşi apartenența sa la Reformă. Din anul 1560, maghiarii erau de orientare calvină, câştigându-l de partea lor şi pe principele Transilvaniei, Ioan Sigismund Zapolya[1037].

În secolul al XVII-lea absolutismul princiar calvin a dus la construirea unui absolutism episcopal calvin, caracterizat de multe ori, prin conservatorism, dar şi prin reacții de anihilare a altor confesiuni. În scopul organizării administrative a vieții bisericeşti s-au constituit episcopatele, senioratele-protopopiatele şi parohiile. Un astfel de seniorat a fost constituit şi în Zarand de către principele Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy I. Era un seniorat calvinesc de rit grecesc, purtând numele de protopopiatul Crişului, cum este amintit în Diploma de numire a episcopului Simion Ştefan din 10 octombrie 1643[1038]. Protopopul numit al acestui protopopiat român-calvin a fost instituit pe lângă anumite condiții şi era supus superintendentului calvin. Principele s-a înşelat privind persoana numită întrucât la 15 decembrie 1648, încunoştințează comitatul Zarandului, că a întărit pe Petru din Ciuci (Vârfuri) în protopopiatul românesc al Zarandului, pe care înaintaşul său nu l-a condus cu vrednicie[1039].

Condițiile numirii sale a fost predicarea „cuvântului lui Dumnezeu româneşte şi tot aşa să facă preoții supuşi lui, cuvântul lui Dumnezeu, să răspândească Catehismul calvin şi să părăsească boscoanele de la botez şi cununii"[1040]. „Întru toate să asculte de episcopul ungur calvin şi să i se supună. Deoarece răutatea a început să se răspândească pretutindeni, îi îngăduie să cerceteze bisericile care îi sunt supuse şi vizitațiunile acestea să le facă după obiceiul vechi recunoscut"[1041]. Pentru a-şi întări autoritatea, principele porunceşte tuturor preoților din numitul protopopiat să-l recunoască şi să asculte de protopopul Petru, căci la din contră îşi pierd slujba[1042]. Dar Principele Transilvaniei nu numea numai preoți şi protopopi calvini ci şi episcopi. La 30 septembrie 1641, Gheorghe Rakoczy I numeşte pe Avram Burdanfalvi în funcția de episcop în Bihor, cerându-i „să predice ca şi preoții săi, în limba poporului ca astfel şi bieții valahi să-şi poată câştiga zilnic hrana sufletească, atât în religia cât şi în ştiința mântuitoare şi din zi în

[1035] Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania, Alba Iulia, 2000, p. 15.
[1036] Ibidem, p. 25.
[1037] Ibidem, p. 29.
[1038] Ştefan Meteş, Op. cit., p. 195.
[1039] Ibidem.
[1040] Ibidem.
[1041] Ibidem.
[1042] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

zi, scoţându-se din întunericul rătăcitor, să fie conduşi spre lumină"[1043]. Pentru convertirea cât mai grabnică a românilor sunt tălmăcite cărţile calvine în româneşte. În anul 1648 se tipăreşte Catehismul calvinesc în româneşte cu litere latine şi ortografie ungurească. Principele Gheorghe Rakoczy al II-lea îi cere lui Petru Ciuci să primească şi să impună şi altora Catehismul calvinesc. I se mai cerea să „nu despartă pe cei căsătoriţi fără ştirea episcopului calvin maghiar". El trebuia să se ţină de instrucţiunile date de principele Transilvaniei înainte cu 5 ani.

Impactul calvinismului asupra românilor ortodocşi poate fi ilustrat prin prevederile decretului din 1662 prin care românii din Deva sunt opriţi a mai pune cruci la morminte, de a mai da pomeni după morţi, de a folosi ceremonii la slujbele bisericeşti, lucruri care se împotrivesc cuvântului dumnezeiesc şi obiceiurilor creştine[1044]. Românii au constituit adevărata provocare pentru misionarii calvini. În 1566 Dieta Transilvaniei îi conferea lui Gheorghe de Sângeorz titlul de episcop reformat, permiţându-i să acţioneze pretutindeni între români pentru care i se dădea voie să organizeze dispute publice cu oricine se împotrivea, fie vlădică, fie preot, fie călugăr[1045]. Cu toate eforturile, dar mai ales presiunile dietei, principelui şi clerului superior calvin, Reforma a prins rădăcini, aproape exclusiv în mediul nobiliar.

După ani de trudă, episcopul Gheorghe de Sângeorz concluziona că „lucrul de căpetenie", de care a reuşit să-i convingă pe preoţii români era, să facă în Sfânta Biserică toată slujba în limba română ca obştea să înţeleagă[1046]. Momentul Mihai Viteazul a însemnat un reviriment pentru ortodocşii Transilvaniei. În tratatul încheiat cu Sigismund Bathory, la 20 mai 1595, se prevedea că „toate bisericile româneşti care sunt în ţinuturile Craiului vor fi sub jurisdicţia şi dispusul Arhiepiscopiei din Târgovişte, potrivit cu dreptul bisericesc şi rânduielile acelei ţări muntene, şi-şi vor avea veniturile obişnuite"[1047].

În condiţiile unor noi presiuni făcute de către principele Mihail Apafi I (1679-1688), care a impus preoţimii române ortodoxe contribuţii grele, situaţia credincioşilor ortodocşi se deteriorează şi mai mult. Chiar o serie de familii nobiliare române sunt decăzute din statutul lor, diplomele nobilitare fiind anulate. Dar cea mai gravă încălcare a drepturilor naturale ale românilor a constat din osândirea capului bisericii lor, mitropolitul Sava Brancovici. Sinodul desfăşurat la 2 iulie 1680, îl declara pe mitropolit criminal, urmând a fi întemniţat şi osândit la pierderea întregii sale averi[1048].

Însăşi starea Bisericii ortodoxe era cumplită. Autonomia sa era o iluzie, mitropolitul şi sinodul erau despuiaţi de drepturile lor fiind supuşi superintendentului calvin, care purta şi titlul de episcop român[1049]. Nici situaţia clerului ortodox nu era mai bună. Cu un cuvânt românii aflaţi sub o cruntă exploatare socială, erau persecutaţi şi din punct de vedere al vieţii moral-religioase. Clerul ortodox a fost împins până la treapta cea mai de jos a culturii. Educaţia preoţilor cuprindea simple noţiuni de scris-citit, iar de o cultură teologico-ştiinţifică nici nu putea fi vorba. În întreaga Transilvanie nu exista un

---

[1043] Ibidem, p. 196.
[1044] Ibidem, p. 347.
[1045] Relaţii interconfesionale...p. 43.
[1046] Ibidem, p. 46.
[1047] Ibidem, p. 49.
[1048] George Popoviciu, Op. cit., p. 19.
[1049] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

singur institut de educație pentru preoții ortodocși, sumara lor instrucțiune o primeau pe la mănăstiri, înainte de hirotonire[1050].

Îmbrățișarea Reformei de către descendenții maghiarizați ai jupanilor români Vladislav și Miclăuș însemna totodată și adaptarea bisericii ortodoxe la noua religie. Picturile excepționale sunt acoperite cu tencuială și dintr-o dată credincioșii români, adoratori ai icoanelor, sunt puși în situația de a nu mai avea la ce se închina. În mentalitatea religioasă a românilor, pe lângă ținerea postului, un sens similar îl avea venerarea icoanelor și troițelor ridicate la răspântii de drumuri. În aceste împrejurări grele, fiind în situația de a renunța la tradițiile religiei strămoșești, locuitorii din cele două sate, Ribița și Vaca au pus bazele unei mănăstiri, ctitorită pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și dezvoltată în primele decenii ale secolului al XVII-lea[1051]. Mănăstirea Vaca a devenit astfel un centru religios ortodox în jurul căruia s-au grupat comunitățile ortodoxe din Zarand pentru a rezista propagandei calvine. Vreme de aproape un secol și jumătate ea a servit nevoilor spirituale ale românilor ortodocși din Zarand.

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea asupra românilor din Transilvania s-a abătut o nouă furtună, Unirea cu Biserica Romei. După trecerea provinciei sub stăpânirea habsburgică, Curtea din Viena și Papalitatea tind să-și subordoneze comunitățile de rit bizantin. Prin atragerea elementului românesc la catolicism se intenționa întărirea partidei catolice care în timpul principilor calvini, aproape dispăruse cu totul. Chiar în perioada instaurării stăpânirii habsburgice asupra Transilvaniei, generalul Rabutin primise instrucțiuni de la monarh „ca să poarte de grijă, cum că românii să nu se unească cu o altă confesiune, decât numai cu cea catolică"[1052].

Odată cu trecerea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgică se ridică noi probleme în fața națiunii române și a bisericii sale. Curtea din Viena considera că o stăpânire de durată asupra Transilvaniei se putea baza pe întărirea catolicismului. Pentru a-și atinge acest scop era necesară atragerea elementului românesc la catolicism. Calea cea mai rapidă în realizarea acestui scop consta în crearea unor avantaje materiale pentru clerul ortodox, prin care apoi s-ar atrage și credincioșii. În același timp propaganda catolică încerca să demonstreze că diferența între biserica catolică și cea ortodoxă ar fi neînsemnată, mărginindu-se numai la „primat". Celelalte, între care adaosul de „filioque", azima și purgatoriu ar fi numai niște lucruri secundare[1053].

Avantajele materiale promise clerului ortodox cât și slaba sa cultură, au facilitat calea spre unirea cu biserica catolică. La sinodul, din 7 octombrie 1698, de la Alba Iulia, care dezbătea Unirea cu Biserica Romei, participă și protopopul Ilie de la Criș[1054]. După moartea mitropolitului Teofil, este convocat un nou sinod, de către mitropolitul Atanasie, care se desfășoară, în zilele de 4-5 septembrie 1700, tot la Alba Iulia. De această dată participă protopopul Teodor din Criș împreună cu 20 de preoți[1055]. Între participanții la sinod a fost prezent și călugărul de la mănăstirea Vaca, **Pahomie**.

[1050] Ibidem.

[1051] Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Mănăstirea Vaca, în Ars Transsilvaniae, 2/1992, p. 162-163. Despre istoricul mănăstirii și reactivarea ei în anul 1992 vom vorbi într-un subcapitol aparte.

[1052] George Popovicu, Op. cit., p. 31.

[1053] Ibidem, p. 23.

[1054] Ibidem, p. 87.

[1055] Ibidem, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro

Istoricul Nicolae Densuşianu, fiul preotului greco-catolic Vizantie Pop din Densuş, scria că „românii din Transilvania, după lungi şi grele suferinţe dorind, în fine să scape de mizeriile unei servituţi insuportabile, ca şi de persecuţiile religioase, se hotărâră să-şi schimbe religiunea şi în modul acesta să ajungă la o stare politică mai fericită"[1056]. În actul Unirii din 5 septembrie 1700, erau înscrise 54 nume de protopopi, iar alături de numele fiecăruia, numărul preoţilor eparhiei lor, socotiţi aderenţi, în total 1563[1057]. Împotriva unirii românilor s-au ridicat chiar Stările privilegiate ale Transilvaniei care au înaintat un protest spunând: „Să dea Dumnezeu ca această naţiune barbară şi prolifică să nu se încumete la timpul său la răsturnarea celorlalte naţiuni"[1058].

Dar reacţia cea mai puternică împotriva unirii venea din Ţara Românească, din partea domnitorului Constantin Brâncoveanu, a Cantacuzinilor, a sfetnicilor lui şi a înaltului cler. Unirea era nesigură chiar în Transilvania. În rândul ţărănimii române stăruia o adevărată confuzie. Cât timp nu li se schimba ritul ei nu fac o deosebire clară între unit şi neunit. O statistică a clerului românesc din anul 1716 înregistra 2260 preoţi uniţi şi 456 neuniţi[1059]. Cu toată această stare de confuzie încep revoltele şi nemulţumirile românilor. În anul 1720 s-au răsculat românii din comitatul Hunedoarei, luând cu asalt cetatea Deva. O altă răscoală s-a dezlănţuit, în anul 1727, în ţinutul Abrudului[1060] Ambele răscoale au fost înăbuşite după lupte sângeroase.

Înlăturarea episcopului Inochentie Micu a declanşat noi mişcări în părţile Dobrei, Devei, Orăştiei, Sebeşului, Miercurei, Sălişte şi Sibiului. „Rechizitele, odăjdiile, cărţile şi alte lucruri bisericeşti au fost lăpădate afară din bisericile gr. catolice de poporul înfuriat şi chiar pământul a fost săpat de un cot şi aruncat afară şi adus altul în loc. Au spălat icoanele din biserici. Toate acestea le-au făcut fiindcă considerau că atât locurile cât şi vasele au fost pângărite şi spurcate de preoţii greco-catolici. Chiar şi unele persoane înmormântate cu preoţi uniţi au fost dezgropate şi îngropate cu preoţi ortodocşi[1061].

În anul 1759 călugărul ortodox Sofronie din Cioara a început să agite împotriva unirii credincioşii din comitatul Hunedoarei. La 12 noiembrie 1759, guvernul trimitea comitatului copia unei proclamaţii pe care Sofronie a adresat-o către orăşenii din Brad, cerând să cerceteze dacă mai sunt asemenea tulburători să-i prindă şi să înştiinţeze guvernul. În proclamaţia care purta data de 6 octombrie 1759, Sofronie aducea la cunoştinţa locuitorilor din Brad faptul că regina s-a îndurat „prea graţios a lăsa în voia liberă a oricui, de-a îmbrăţişa sau nu unirea, de-a se declara unit sau neunit"[1062]. Dacă vor să rămână în legea şi ritul grecesc „să adune toţi locuitorii orăşelului Brad şi publicând aceasta să se întrebe unii pe alţii şi să stabilească în scris într-o listă, cine ce fel de lege vrea să urmeze. Cu scrisoarea de la oraş şi cu banii pentru vlădica, să-l caute pe Sofronie în săptămâna următoare la Deva, unde, dacă vor mai avea şi alte treburi, le va îngriji şi pe acelea. În urmă îi îndeamnă să ia cheile bisericilor de la preoţii uniţi, pe care să-i socotească de acum ca pe alţi oameni simpli"[1063].

[1056] Ibidem, p. 197.
[1057] David Prodan, Supplex Libellus Valachorum,... p. 144.
[1058] Ibidem, p. 146.
[1059] Ibidem, p. 150.
[1060] George Popoviciu, Op. cit., p. 185.
[1061] Ibidem, p. 188-189.
[1062] Silviu Dragomir, Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, Vol. II, Sibiu, 1930, p. 154.
[1063] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Prins de către autorități Sofronie este închis în temnița castelului din Bobâlna. La aflarea veștii o mulțime de români înarmați fiecare cu măciucă, năvăliră în curtea comitelui Ladislau Balog din Geoagiul de Jos, cerând eliberarea călugărului. Intenția guvernului de a-l transfera pe Sofronie la temnița din Alba Iulia a fost zădărnicită de mulțimea de români. În ziua de 13 februarie 1760, vreo 5-600 de țărani din părțile Abrudului, din Zarand, din comitatul Hunedoarei și cei mai mulți din jurul Geoagiului îl eliberară pe Sofronie. Apoi au intrat în Rapolt, unde a doua zi dimineața intrând în biserică au dat mulțămită lui Dumnezeu că au izbutit să scape pe călugărul lor[1064]. Apoi Sofronie trece munții și se adăpostește în Zarand. Comitele suprem al comitatului Zarand, raportând guvernului spunea că Sofronie „amăgește poporul, dar nimeni nu se poate apropia de el, fiindcă românii îl apără în tot chipul"[1065].

Țăranii adresau Congregației de primăvară a comitatului Hunedoara un memoriu în care afirmau drepturile omenești călcate în picioare spunând: „Cinstiți prin Dumnezeu aleși și de înaltul Guvern crăiesc așezați domni ai măritului comitat al Hunedoarei, mărite comite și jude suprem ai nobililor și către voi ceilalți. Iată noi țăranii din principat facem de știre Măriilor Voastre, anume din acest județ al Hunedoarei, al Albei, al Zarandului, împreună cu scaunele cele mai îndepărtate, despre acest lucru, că noi așa poftim de la cel mai mare până la cel mai mic. Dacă vreți să scoateți de la noi ceva, sub cuvânt de contribuire ori altă trebuință a principatului, noi suntem gata la toate, dar religia nu ne-o părăsim, până când trăim.

Toate neamurile își au legea lor și au pace în legea lor. Și prorocul Moise a dat lege jidanilor și ei o țin în pace, iar noi suntem prigoniți neîncetat pentru legea noastră. De ce nu ne dați pace, ca să ne odihnim ? De ce să dăm uniților bisericile, pe care bieții de noi le-am zidit, cu cheltuiala și cu mâinile noastre ? Nu, niciodată până ce suntem vii ! Dar să fim scurți, cinstiți domni: când va sosi episcopul și stăpânul legii noastre și va face judecată și asupra bisericilor, care să se dea uniților, le vom da, până atunci însă nu. Că e păcat mare să rămână bisericile închise în acest post. Nu-i cu cuviință, nici Dumnezeu nu vrea și nici românii n-o îngăduie. Căci prea îndeajuns ne-am rugat cu toată cuviința și n-am primit nici un răspuns, ca și când niciodată nu ne-am rugat. Nici noi nu suntem vite, cum cred Măriile Voastre, ci avem biserica noastră. Iar bisericile nu de aceea sunt clădite, ca să rămână goale și nici noi nu ne vom mai închina în grajduri, ci ne vom duce la biserici, ca să ne rugăm acolo și ca să nu rămână goale. Căci postul fără rugăciune e lucru mort. Până atunci protestăm înaintea Măriilor Voastre, oprindu-vă de a ne mai tulbura, până ce nu va veni vlădica. Vom face atunci, cum ne va porunci el, căci e stăpânul legii noastre. Iar noi rămânem în veci prea supuse slugi ale înaltei împărății"[1066].

În curând pilda din Zarand s-a întins și în alte părți. Poporul a început să-și facă singur dreptate, ocupând bisericile pe care le-a cerut mai înainte. Comisarii guvernamentali trimiși pentru a publica „patenta" reginei, au fost nevoiți a se întoarce, fără de nici o ispravă și a raporta, că în cele mai multe sate românești n-au găsit uniți, decât pe popi[1067]. Timp de două luni a stat călugărul Sofronie în ținutul Zarandului, unde

[1064] Ibidem, p. 156.
[1065] Ibidem.
[1066] Ibidem, p. 157-158.
[1067] Ibidem, p. 158-159.

https://biblioteca-digitala.ro

a izbutit să întoarcă pe toți românii la biserica strămoșească[1068]. Evenimentele revoluționare au cuprins și satul Vaca. În această perioadă satul făcea parte din protopopiatul Brad, care număra 37 de comunități. În anul 1733, conform conscripției realizate din porunca episcopului Inochentie Micu, satul avea trei preoți uniți, Surca (Jurca n.n.) Petru și Iuon, care păstoreau 25 de familii[1069]. În urma mișcărilor produse de prezența în Transilvania a călugărului sârb Visarion Sarai, conscripția realizată în anul 1750, din ordinul episcopului Petru Pavel Aron, înregistra 220 de locuitori, care aveau o biserică și erau păstoriți de 3 preoți și 1 cantor, desigur toți uniți[1070].

De altfel, în urma decretului Mariei Tereza, din 9 septembrie 1743, s-a limitat numărul preoților și se stabilea ca preoților uniți să li se dea, fie din teritoriul comunal, fie din domeniile nobiliare, porțiune canonică, adică teren arabil și fânețe, din a căror venituri să poată trăi[1071]. Trebuie să menționăm că parohia din satul Vaca apare înregistrată încă din anul 1733 că dispunea de teren arabil (arabiles cubulorum) de 2 găleteă (1 găleată fiind egală cu 4 feldere) și fânețe (foeneta currum) de 2 care de fân[1072]. La 1750, însă, parohia nu mai apare înregistrată ca dispunând de acest teren. În urma mișcării lui Sofronie, Conscripția ordonată de către generalul Buccow și realizată în anii 1760-1762, înregistrează alte cifre pentru satul Vaca. Acum există în sat 2 preoți uniți și 115 familii neunite[1073]. Aceeași conscripție înregistra existența și a mănăstirii rămasă în continuare unită. În urma revenirii în totalitate a locuitorilor satului la religia strămoșească, însăși mănăstirea decade, devenind aproape o ruină, cum o afla episcopul Petru Pavel Aron, în anul 1759, cu ocazia vizitațiunii canonice din Zarand[1074].

Conform Statisticii românilor ortodocși din Transilvania, realizată în anul 1766, de către Biserica Ortodoxă transilvană, se înregistrau pentru satul Vaca un număr de 458 credincioși, din care 218 bărbați și 240 femei[1075]. Din punct de vedere al autorității bisericești parohia Vaca aparținea protopopiatului Trestia, din comitatul Zarand[1076]. Cu excepția unor încercări de prozelitism înregistrate la mijlocul secolului al XIX-lea, viața credincioșilor ortodocși și-a continuat cursul fără alte evenimente deosebite.

Ortodoxia ieșise biruitoare peste tot în Munții Apuseni. Călugărul Sofronie convocă un sinod, ce s-a desfășurat la Alba Iulia, între 14 și 18 februarie (st. v.). Cu această ocazie el îndemna poporul să-și plătească darea cuvenită la domni, dar credința să și-o păstreze cu statornicie și dacă pe cineva care ar vrea să-l convertească cu forța la unire, să se pună toți împotrivă, dându-i știre și lui despre aceasta. Dezbaterile sinodului au fost comunicate guvernului de către Sofronie însuși, care le-a redactat în 19 puncte:

1. Să vedem dacă țara cere episcop sau ba și dacă nu, ce-i de făcut.

[1068] Ibidem, p. 159.
[1069] Augustin Bunea, Episcopul Ioan Inochentie Klein (1728-1751) în Transilvania, nr. 9-10, 1898.
[1070] Idem, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, în Transilvania, anul XXX, nr. 9, Sibiu, noiembrie 1901, p. 281.
[1071] Ibidem, p. 238.
[1072] Ibidem.
[1073] Virgil Ciobanu, Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762, în AIIN, III, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 666.
[1074] Despre starea mănăstirii vom vorbi într-un subcapitol aparte.
[1075] Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766, în Mitropolia Ardealului, nr. 7-9, an. XXII, iulie-septembrie, p. 535.
[1076] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Să ceară pe nişte prizonieri, care sunt arestaţi nu se ştie unde pentru ţară şi pentru lege, anume Oprea Micleuş din Sălişte, popa Măcinic din Sibiel, popa Ioan din Galeş şi popa Ioan din Sadu.
3. Să fie înştiinţat cinstitul guvern, să facă de ştire şi să poruncească tuturor funcţionarilor şi domnilor din această ţară, cum şi episcopului Aron şi preoţilor săi uniţi, să nu se mai răscoale împotriva noastră, nici să nu se mai amestece în treburile ţării noastre, căci de nu vor conteni, ne temem că nu vom putea să restabilim dragostea dintre popor şi ei.
4. Ai noştri de asemenea să fie blânzi şi cuminţi, să nu hulească pe nimeni, nici să facă vreun rău. Să plătească darea împărătească şi să îndeplinească celelalte servicii care se cuvin. Altfel să nu facă, ci să fie şi de acum ascultători.
5. Ne-au venit plângeri, că umblă mulţi oameni răi în ţară şi înşeală, afirmând, că sunt trimişi de sinodul nostru, dând porunci fără cădere şi adunând pe nedrept bani. Unii ca aceştia să fie arestaţi, până îşi vor da socoteală.
6. În ce priveşte contribuţia preoţilor şi crâsnicilor neuniţi, ce zice ţara. le îngăduie sau ba să plătească ?
7. Să fie înştiinţat episcopul Aron, să restituie antimisele, pe care le-a luat din biserici şi să şi-le adune pe ale sale.
8. Despre banii şi celelalte lucruri confiscate de la dieci, în Buia, comitatul Dobâca şi de la călugărul Sofronie din Bobâlna prin comitele suprem.
9. Dacă ţara vrea, să înlocuiască în toate districtele protopopeşti pe protopopi cu câte un preot harnic ca inspector al districtului.
10. Preoţii însărcinaţi cu asemenea inspecţie să comunice hotărârile sinodului celorlalţi preoţi şi laicilor.
11. Să reţină pe preoţi de la cercetarea crâşmelor şi de la beutură.
12. Preoţii să îngrijească de biserici.
13. Preoţii să înveţe rânduiala slujbelor.
14. Mirenii să se spovedească negreşit.
15. Oamenii să cumpere cele ce sunt de lipsă în biserici şi să-şi câştige cimiterii.
16. Cercetează oamenii totdeauna biserica şi ce se întâmplă cu aceia, care nu o vor cerceta.
17. Oamenii să înveţe rugăciunile şi să nu înjure.
18. Care lucruri sunt necesarii la cununie şi căsătorie să se facă cu ştirea satului şi a părinţilor şi alte multe.
19. Ce pedepse va da biserica, dacă toate acestea nu vor fi respectate şi ţinute"[1077].

Sinodul reprezintă triumful desăvârşit al ortodoxiei, care a reuşit să scuture lanţurile robiei după şase decenii de suferinţe grele şi lupte necurmate[1078]. Întinderea mişcării în toată Transilvania obligă Curtea din Viena să ia măsuri energice pentru a pune stavilă mişcării româneşti. Baronul Kemeny, guvernatorul Transilvaniei, raporta Cancelariei aulice, în primăvara anului 1761, următoarele: „Înnoirile şi excesele lui Sofronie cresc zilnic şi reclamă din zi în zi atenţie tot mai mare. Ni-e ruşine că un

[1077] Silviu Dragomir, Op. cit., p. 195-196.
[1078] Ibidem, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea om rău stăpânește guvernul și toată țara și că lui singur i se îngăduie orice, fără să fie pedepsit, spre marea piedică a serviciului crăiesc și spre stricăciunea patriei. Deoarece însă Excelentia Voastră și Curtea Majestății Sale se va informa în mod special despre aceste, nu vă reținem mai pe larg cu ele. De altminteri toți credem ca sigur că această scânteie ce a izbucnit sub pretextul religiunii, se va preface în foc mare"[1079].

În situația creată, în funcția de comandant al forțelor militare austriece din Transilvania a fost numit Adolf, baron de Buccow, căruia i se încredințează misiunea de pacificare a țării. La 30 martie 1761, generalul Buccow trece frontiera în Transilvania și la 5 aprilie își face intrarea în Sibiu. La 7 aprilie se prezintă în fața sa o delegație de 40 români, condusă de protopopul Ioan din Sălişte, Irimie Stoica din comitatul Alba de Jos, Opre Mosan și Miclăuș Popa din scaunul Sălištei, care spuneau că reprezintă pe toți românii din Ardeal[1080]. După ce îi urează bun venit, în numele tuturor românilor din „Ardeal de legea grecească, neuniți", îl roagă cu lacrimi să le fie milostiv și să le asculte plângerile și necazurile, ce le pătimesc de 17 ani, pentru credința lor[1081].

Ei îi spun că „noi nu disprețuim sfânta unire, nici nu o surpăm, ci numai nu voim să o ținem, căci nu o înțelegem. Preoții uniți să o țină în numele Domnului, dar noi niciodată nu am știut că suntem uniți[1082]. De asemenea ei cer să li se lase bisericile, locurile și pământurile bisericești „căci cu multă sudoare am zidit bisericile, iar locurile și pământurile cu banii noștri le-am cumpărat. Până și bisericile nu de mult zidite, nu le-au făcut popii cei uniți cu banii lor, ci noi le-am ridicat cu multă sărăcie. Bisericile mai vechi au fost clădite de strămoșii noștri, de fiii și nepoții lor, când nu se știa încă nimic în Transilvania despre unire"[1083].

În finalul memoriului lor îl roagă pe general să le stea în ajutor să obțină un episcop neunit, de legea grecească. Candidații la preoție n-au unde să se hirotonească, deoarece domnii nu le dau pașapoarte să treacă în alte țări, iar dacă trec munții, sunt prinși și prigoniți. Cer pașapoarte pentru a căuta să se hirotonească în alte țări, până ce regina se va îndura să le trimită, episcop neunit, de legea grecească. După primele investigații generalul Buccow înainta împărătesei un raport nefavorabil. Aceasta îi răspunde, la 4 iunie 1761, că deoarece constată cu durere că în cele mai multe comune nu rămân decât vreo câțiva puțini uniți, va trebui cu atât mai vârtos să fie cu grijă. Pacificarea românilor ortodocși se desfășura astfel în deplin acord cu instrucțiunile ce-s-au dat de la Viena. La început generalul manifestase oarecare blândețe, dar cu cât trecea timpul necesar consolidării unirii, devenea tot mai dur.

Pentru pacificarea Munților Apuseni generalul trimite numeroase trupe. În fața noii situații, moții au acceptat condițiile impuse de către Buccow, întărindu-le cu jurământul juzilor și al juraților. În Zarand au fost anchetate 91 de comune și nu s-a aflat nici un suflet care să îmbrățișeze unirea. Între comunele curat ortodoxe amintim: Hărțăgani, Bucuresci, Ormindea, Valea Bradului, Buceș, Brad, Mesteacăn, Vaca, Juncul, După Piatră, Blăjeni, Bulzești, Țebea și Risculița[1084].

[1079] Ibidem, p. 220.
[1080] Ibidem, p. 222.
[1081] Ibidem, p. 223.
[1082] Ibidem, p. 223-224.
[1083] Ibidem, p. 224.
[1084] Ibidem, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu toate măsurile luate au continuat legăturile cu Muntenia şi Moldova. O serie de preoţi au fost sfinţiţi aici. În anul 1759 au fost sfinţiţi Mihai Popovici din Mânerău şi Simion din Teliuc. În 1760 Avram Stănculeţ din Sulighete, Dumitru Crişan din Fornădie, Solomon Popovici din Banpotoc, Simion Popovici din Strei-Săcel, Mihai şi David Popovici din Cinciş[1085].

Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) a voit să pună capăt tulburărilor religioase şi a emis Edictul de toleranţă. În 1783 îl denumeşte pe Nichitici episcop al ortodocşilor, şi din 1786 se stabileşte o dare pentru fiecare familie constând din 1-2 ferdele de cucuruz pentru a asigura existenţa preoţilor[1086]. În anul 1805 se iau noi măsuri pentru organizarea parohiilor. Astfel Guvernul cere Consistoriului ortodox să cheme pe toţi protopopii la Sibiu pentru a face o dare de seamă despre bisericile şi preoţii de sub supravegherea lor.

În această perioadă tractul Zarandului era condus şi administrat de către protopopul Ioan Mariş[1087]. Protopopiatul era unul foarte întins fiind alcătuit din 45 de eclesii, matre şi filii[1088]. Parohia ortodoxă Vaca consta din 110 familii ce erau păstorite de către preotul Daniil Ilieş, hirotonit în Transilvania în anul 1790[1089]. Abia în anul 1810, după o vacanţă de 13 ani, Biserica ortodoxă îşi primeşte conducătorul său, fiind numit episcop Vasile Moga.

BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI FOLOSITE DE CREDINCIOŞII ORTODOCŞI DIN SAT

În îndelungata sa existenţă comunitatea credincioşilor din satul Vaca a fost nevoită să-şi satisfacă setea de credinţă strămoşească în mai multe biserici sau mănăstiri. La începuturile sale comunitatea fiind foarte redusă ca număr de familii se găsea în situaţia imposibilă de a-şi putea ridica singură un lăcaş de cult, mai ales că pământurile şi pădurile se aflau în proprietate nobiliară. Din această cauză credincioşii au fost nevoiţi să-şi îndrepte paşii spre bisericile ridicate de către voievozii, cnezii sau jupanii români din Zarand. În cazul comunităţii ortodoxe din satul Vaca cea mai apropiată biserică pentru a-şi satisface nevoile spirituale se afla în localitatea vecină Ribiţa.

BISERICA DIN RIBIŢA

Biserica din Ribiţa se află situată în apropierea râului care străbate localitatea şi este una dintre cele mai frumoase şi mai vechi biserici din Transilvania. Edificiul de cult de la Ribiţa este construit din piatră brută, doar la muchii meşterii au folosit piatra de talie. Ea este construită după un plan des întâlnit la monumentele româneşti de cult din secolele XIII-XIV, fiind o navă unică cu un altar patrulater şi cu un turn alipit în partea de vest[1090].

[1085] Ibidem, p. 292.
[1086] Ibidem.
[1087] Matei Voileanu, Op. cit., p. 74-75.
[1088] Ibidem, p. 74-79.
[1089] Ibidem.
[1090] Liana Tugearu, Biserica Sf. Nicolae din com. Ribiţa (Jud. Hunedoara), în Pagini de veche artă românească, vol. V, Bucureşti, 1985, p. 129-148.

https://biblioteca-digitala.ro

Asupra datării monumentului de la Ribița au fost emise mai multe ipoteze, vehiculându-se anii 1404, 1414 și 1417. Biserica a fost ridicată de către cnezii români din Ribița, cunoscuți din Tabloul votiv și din inscripția pictată pe peretele sudic al monumentului[1091]. Ctitorii lăcașului și ai picturii sunt doi frați, jupanii Vladislav și Miclăuș cu soțiile lor Stana și Sora[1092]. În urma cercetărilor întreprinse, Dr. Adrian Andrei Rusu susține că data ridicării Bisericii din Ribița este anul 1417[1093]. Unul dintre cnezii ribițeni, Neacșa Teodor a primit, în anul 1369, confirmarea moștenirii asupra satelor Ribița, Mesteacănul de Jos, Mesteacănul de Sus, Brad și Țebea.

În anul 1404 însă, fiul lui Neacșa, Vladislav a fost pedepsit cu pierderea moșiilor de către regele Sigismund de Luxemburg pentru infidelitate[1094]. În același an, fiii lui Vladislav, Matia, Vratislav și Miclăuș au primit înapoi moșiile[1095]. Prima mențiune documentară a Ribiței, în afara pisaniei, este din anul 1439, când ea era parte a domeniului cetății Șiria, aparținător despotului sârb Gheorghe Brancovici[1096]. Între anii 1441-1445 întregul domeniu va fi transferat în posesia lui Iancu de Hunedoara[1097]. În anul 1445 sunt pomeniți în documente și alți urmași ai ctitorilor ribițeni, probabil fii acestora „nobilii bărbați" Șorban și Ioan de Ribița[1098].

Dintre cei doi cnezi ribițeni, pomeniți la 1445, Ioan se întâlnește și în anul 1453, în legătură cu un proces al lui Brancovici[1099]. Un alt document, din 1461, menționează numele unui Andrei de Ribița în calitate de om de mărturie[1100]. La 1525 apar două sate cu acest nume, Ribița Mare și Ribița Mică[1101]. În acest an Ribița Mare număra 18 capi familii de iobagi[1102]. Din secolul al XVI-lea nu mai știm nimic despre localitatea Ribița. Abia în secolul următor familia Ribiczey iese din anonimat, ocupând diferite posturi comitatense.

În pisania bisericii din Ribița apare și termenul de „mănăstire", pe care cercetătorii monumentului l-au interpretat în diferite feluri. În pisanie se spune că jupanul Vladislav, cu soția Stava, frații Miclăuș, cu soția Sora, Matia și copiii lor au ridicat și zugrăvit o mănăstire cu hramul menționat[1103]. Adrian Andrei Rusu consideră că, ctitorii de la Ribița „au avut în vedere și rolul de mănăstire al construcției lor, dar nu au înlăturat și nici nu aveau mijloacele ca să separe strict funcțiile ei de cele de biserică parohială ori de curte"[1104].

[1091] Silviu Dragomir, Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor .... p. 223-264.
[1092] Liana Tugearu, Op. cit., p. 130.
[1093] Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița,... p. 5-9.
[1094] Ibidem.
[1095] Ibidem.
[1096] Ibidem, p. 9.
[1097] Ibidem.
[1098] Liana Tugearu, Op. cit., p. 130.
[1099] Adrian Andrei Rusu, Op. cit., p. 9.
[1100] Ibidem.
[1101] Ibidem.
[1102] David Prodan, Domeniul cetății Șiria,... p. 41-42.
[1103] Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Maria Makó Lupescu, Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Cluj-Napoca, 2000, p. 217-217.
[1104] Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița,... p. 5-9.

https://biblioteca-digitala.ro

Călugării de la Ribița au trăit în număr mic în preajma bisericii. Totodată Biserica din Ribița a deservit nevoilor spirituale ale creștinilor ortodocși din localitate dar și din satele apropiate Vaca, Uibărești și Ribicioara, vreme de peste două secole. Aici au venit, în momentele de liniște și reculegere spirituală, pentru a se ruga și credincioșii din satul Vaca[1105]. În momentul în care urmașii familiei de ctitori ai bisericii de la Ribița au îmbrățișat noua religie calvină, în fața obștii credincioșilor din cele două sate, Ribița și Vaca se ridica problema gravă a lipsei unui locaș de cult în care să se închine conform legii strămoșești. Chiar și biserica suferă o serie de transformări drastice, din cauza trecerii familiei nobiliare la calvinism și a maghiarizării. A dispărut din biserică vechiul iconostas și masa altarului, dotări incompatibile cu practicile religiei calvine. Pereții au fost acoperiți cu tencuieli și odată cu ei a fost acoperită și celebra pictură de factură bizantină.

În biserică s-au înmulțit înmormântările, fiind afectat din această cauză și perimetrul vechiului altar. Lespedea funerară a Susanei Puy dovedește, fără nici un dubiu, prezențele non-ortodoxe[1106]. În urma acestor transformări Biserica din Ribița nu mai corespundea pretențiilor cultului ortodox a credincioșilor din Ribița și Vaca. În situația nou creată ei vor căuta să rezolve pierderea lăcașului de cult, pe care-l folosiseră zeci de generații, prin ridicarea unei mănăstiri. Un rol de seamă în ridicarea mănăstirii l-au avut, desigur, și călugării de la Ribița.

În ceea ce privește Biserica din Ribița, trebuie să mai menționăm că odată cu anexarea Transilvaniei de către Habsburgi, românii de aici presupuși a fi trecuți în masă la religia greco-catolică au fost direct sprijiniți pentru a-și recâștiga vechea biserică. Nobilii reformați au fost siliți la rândul lor să-și construiască o altă biserică, distrusă la 1784[1107]. Pentru credincioșii ortodocși din satul Vaca, Biserica din Ribița își pierduse interesul, ei ridicându-și lăcaș de cult în satul lor.

ÎNTEMEIEREA MĂNĂSTIRII VACA (CRIȘAN)

După pierderea lăcașului de cult de la Ribița, călugării care au viețuit aici și-au ales un teren pentru ridicarea unei mănăstiri pe teritoriul satului Vaca, în apropierea hotarului dintre cele două sate. Iată câteva date despre amplasarea noului lăcaș de cult ridicat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. După ce pătrundem pe drumul comunal 9, primul afluent mai important al văii Vacii, de pe partea sa dreaptă, este Pârâul Mănăstirii sau Pârâul Poieni. Este o vale scurtă, cu pante line spre dreapta către cea mai înaltă cotă situată la 399 m.

Pe acest pârâu, aproape paralel urcă un drum, astăzi modernizat. După parcurgerea a circa 300 m, se ajunge la un mic platou pe care s-a construit odinioară Sfânta Mănăstire Vaca. Locul acestui lăcaș de cult a fost marcat printr-o cruce, ridicată, în anul 1926, de către proprietarii terenului. În anul 1990, concomitent cu lucrările de cercetare de la Ribița[1108], a început investigația arheologică și la ruinele mănăstirii Vaca.

[1105] Satul se afla la circa 2 km de biserică din Ribița.

[1106] Adrian Andrei Rusu, Biserica ronească de la Ribița,... p. 9.

[1107] David Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I,... p. 285.

[1108] Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița,... p. 5-9.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1990 s-au practicat trei secțiuni care au pus în evidență existența ruinelor complexului mănăstiresc[1109].

În anul 1991, cercetările au fost extinse asupra întregului complex[1110]. Cercetările au evidențiat faptul că biserica a fost amplasată în partea de est a complexului mănăstiresc[1111]. Biserica a fost construită din pietre de dimensiuni medii, prinse cu mortar mult și de bună calitate. Lungimea totală a bisericii, pe axa est-vest, este de 9,5 m, iar deschiderea în dreptul absidelor laterale a fost de aproximativ 5,5 m[1112].

Altarul prezenta o închidere semicirculară, având un iconostas marcat printr-o talpă de pietre fără mortar. În extrema de vest se afla o mică încăpere, cu rost de pridvor, spre naos, prin care se pătrundea în biserică, prin două uși succesive. Această planimetrie ar părea la prima vedere că intenția ctitorilor și constructorilor bisericii ar fi avut în vedere un plan triconic, foarte frecvent în ambianța arhitecturii religioase de tradiție bizantină[1113]. Biserica a fost acoperită cu olane semitubulare, multe dintre ele având imprimate, înainte de ardere, diferite inscripții. S-au mai constatat și urme de frescă, în culorile negru, albastru-gri, galben-portocaliu, roșu și combinații[1114]. Încă de la început, în preajma bisericii au fost ridicate și câteva încăperi.

Astfel, în partea de vest a complexului, paralel cu drumul de acces a fost construit un coridor, lung de aproape 7 m și o lățime de 1.5 m. Din exterior se pătrundea în acest coridor și apoi în curtea mănăstirii. La cele două capete ale coridorului se aflau două încăperi. Camera dinspre sud, cu dimensiunea de 4.6 x 3.6 m, a îndeplinit un rol locativ, bine conturat, dovedit de existența, în interior, a unor sobe de cahle, refăcute de trei ori[1115]. În extremitatea nordică se afla o altă cameră, cu dimensiunile 2.35 x 2.65 m, suprapusă peste un beci cu bolta semicirculară din piatră, având accesul dinspre coridor. O a treia cameră a fost identificată pe latura de sud, între biserică și camera cu sobe de cahle.

După încheierea campaniei arheologice din anul 1991 ruinele au fost acoperite din nou cu pământ, ele fiind dezvelite după 10 ani, în 2001. Cu prilejul lucrărilor de consolidare-conservare și punere în valoare a ruinelor mănăstirii au apărut zidurile unei a patra camere, parțial distrusă de drumul de acces spre proprietățile din zonă. Descoperirea acestei camere ne trimite la analiza contractului pentru refacerea mănăstirii din anul 1759, care prevedea refacerea din temelii a întregului complex mănăstiresc[1116].

Mănăstirea a viețuit continuu în cursul secolului al XVII-lea. Un reper concret al istoriei sale îl constituie contribuția meșterului olar Ioan, poate originar din Țara Hațegului. Inscripția de pe cahlele sale, cu data de 16 martie 1676, are o semnificație

---

[1109] La cercetarea din anul 1990, coordonată de către Adrian Andrei Rusu, a participat Ioachim Lazăr de la Muzeul din Deva și doar doi lucrători, lipsa forței de muncă, dar mai ales obstrucționarea acțiunii de către preotul din sat, Iancu Coroi, au încetinit cercetarea desfășurată în această campanie.

[1110] La campania din 1991 a participat întregul colectiv de arheologi de la Ribița, și a fost recrutată a numeroasă forță de muncă din orașul Brad.

[1111] Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Op. Cit., p. 145-167.

[1112] Ibidem.

[1113] Adrian Andrei Rusu, Op.cit., ... p. 21-23.

[1114] Ibidem.

[1115] Ibidem.

[1116] Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului, Lugoj,... p. 370-371. Vezi anexa I.

https://biblioteca-digitala.ro

deosebită[1117]. Tot din secolul al XVII-lea provin încă două însemnări manuscrise de pe cărți vechi românești. Cea mai veche, databilă către sfârșitul secolului, se afla înscrisă pe o „Cazanie" a lui Varlaam (Iași, 1643). Pe verso-ul coperții I interioare este notat: „Scris-am eu, eromonah Iosipu, Mănăstirea Vaca. Scris-am eu eromonah Pahomie, Mănăstirea Vaca"[1118].

Pe un „Nou Testament" (Bălgrad, 1648) se consemnează că a fost cumpărat de doi locuitori din satul După-piatră, pentru 90 „florinți de bani", de la călugărul Pahomie[1119]. Însemnarea se încheie cu precizările: „s-au făcut această tocmeală în Mănăstirea Vacii, văleat 1701, mesiața noiembrie, 21 zile. Scris-am eu Pahomie[1120]. Știrile se aglomerează în așa fel încât ni-l putem închipui pe călugărul Pahomie ca pe un bun mânuitor al condeiului și un familiar al cărților. Cât privește mănăstirea în sine ea pare să fi atins o oarecare prosperitate în deceniile de după anul 1650.

Sfârșitul secolului al XVII-lea punea în fața călugărilor de la mănăstire și a credincioșilor ortodocși o nouă și gravă problemă, Unirea cu Biserica Romei. Reușind să reziste în fața ofensivei Reformei promovate și de către principii calvini ai Transilvaniei fără a ceda, în fața slujitorilor mănăstirii se ivește o altă alternativă, tentația Unirii cu Biserica Romei. Aceasta în condițiile unor noi presiuni făcute de principele Michail Apafy I (1679-1688), care a impus preoțimea română ortodoxă la contribuții grele. În același timp, el a anulat și o serie de Diplome nobilitare ale familiilor române[1121]. În această perioadă viețuiau aici doi călugări știutori de carte și tot atunci zestrea de volume a mănăstirii era adusă la zi, cu posibilități de a oferi excedentul solicitanților, cu dotări interioare destul de pretențioase care se refac, cu monede care se pierd împrăștiate prin camere și curte[1122].

La începutul secolului al XVIII-lea doi dintre călugări s-au săvârșit și au fost îngropați lângă biserica mănăstirii. De asemenea lipsesc monedele din secolul al XVIII-lea ceea ce dovedește lipsa unor ajutoare materiale pentru mănăstire. La aceasta se mai adaugă urmele unui mare incendiu care a mistuit mănăstirea, tot în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Trecerea călugărilor de la mănăstire la Unirea cu Biserica Romei a dus cu încetul la ruinarea clădirilor anexe. Cu prilejul vizitei canonice efectuate aici de către episcopul Petru Pavel Aron aspectul jalnic al mănăstirii i-a produs înaltului prelat, numai lacrimi de supărare. El mărturisește că „o am găsit așa de grozăvită și negrijită, cât fără lacrimi nimic am putut de acolo avea de bucurie"[1123]. La îndemnul său, egumenul Varlaam de la Mănăstirea Prislop a pornit demersurile necesare pentru reparația bisericii și a clădirilor anexe. Prin contractul încheiat cu meșterul zidar Ioan din Zlatna se înțelege că era nevoie de repararea acoperișurilor „de șindrilă și de țiglă câte se află aicia"[1124].

[1117] Adriana Andrei Rusu, Op. cit.,... p. 22.
[1118] Ibidem.
[1119] Maria Basarab, Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți românești vechi din județul Hunedoara, Deva 2001, p. 39, 104 și 113.
[1120] Ibidem.
[1121] George Popovici. Op. cit., p. 19.
[1122] Adrian Andrei Rusu, Mănăstirea Vaca,... p. 22.
[1123] Vezi anexa I.
[1124] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Egumenul Varlaam împreună cu protopopul Ghiura Ilianul, încheiau la 19 februarie 1759 un contract de zidire cu meşterul zidar, Ioan din Zlatna, care prevedea refacerea mănăstirii Vaca[1125] care suferise grave deteriorări în urma mişcărilor religioase conduse de către călugărul Sofronie din Cioara. Contractul prevedea ca „mănăstirea afară de biserica cu turn, să stea din patru chilii deasupra pentru călugări şi patru chilii dedesupt pentru refector şi şcoală"[1126]. Lucrarea urma să fie plătită cu 300 florini, mâncare şi băutură îndestulătoare. Se oferea meşterului, ajutoarele şi mâna de lucru necalificată pentru ca „într-această vară toată zidirea să se pună subt acoperemânt"[1127].

Se poate deduce uşor că meşterul Ioan şi oamenii săi s-au ocupat de reparaţia bisericii şi mai ales de partea de nord a complexului care era mai deteriorat. Un fragment de ţiglă cu inscripţie latino-maghiară ce datează din această perioadă ne dovedeşte aducerea unui lot de olane pentru completarea golurilor şi stricăciunilor de la acoperiş. Suprapunerea de pelicule de frescă, ca şi descoperirea unui fragment dintr-o pisanie românească ne indică prezenţa unor zugravi. Având în vedere implicarea călugărilor de la Prislop sub a cărei ascultare a fost pusă şi Mănăstirea Vaca, este posibil ca pictorul care a lucrat aici să fi fost unul dintre zugravii de acolo. Este cunoscut că în această perioadă activa la Prislop Popa Simion din Piteşti şi ucenicul său Nicolae.

Lipsa mormintelor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ne arată imaginea unui locaş refăcut dar lipsit de călugări. La 9 iunie 1762, Mănăstirea nu era decât un „territorium" necesar a fi reluat de către greco-catolici de la ortodocşi, cu sprijinul administraţiei generalului Buccow. Peste vreo trei ani, ea figurează ca mănăstire unită, dar din lipsa călugărilor, slujbele religioase erau făcute de către unul dintre preoţii parohi din Vaca. Tradiţia păstrată în sat în perioada interbelică, ne spune că s-a încercat convertirea unui creştin din sat, Gheorghe Dili, om cetitor, pentru a-l sfinţi ca preot unit în Vaca, dacă va trece la uniaţie, dar fără de folos[1128].

Ultima oară se mai pomeneşte despre mănăstire în anul 1772, când este pomenită doar ca obiect de patrimoniu imobiliar. Pământul bisericii a rămas în folosinţa preotului greco-catolic din Bucuresci şi apoi s-a vândut de către protopopul greco-catolic din Baia de Criş unui locuitor ortodox din Vaca în anul 1922[1129]. După toate probabilităţile, mănăstirea şi-a încetat definitiv orice activitate datorită unor serioase alunecări de teren. Acestea au dislocat absida centrală a altarului, deplasând-o spre sud. Potrivit altei tradiţii locale Valea Mănăstirii ar fi fost locul de execuţie în timpul Revoluţiei de la 1848.

În jurul existenţei mănăstirii s-au ţesut şi alte legende. În lacul de lângă mănăstire, folosit drept pescărie în timpul funcţionării ei se spunea că ar fi fost aruncate clopotele, pentru a fi ferite din calea ungurilor. Altă legendă se referă la stâncile de peste pârâu, în care se spune că ar fi fost răpită o fată frumoasă de către necuratul care ar fi închis-o acolo. Cert este că în timp în memoria colectivă a satului au rămas doi termeni, un hidronim „Pârâul mănăstirii" şi un toponim „La Mănăstire", dar localnicii nu mai ştiau cu exactitate locul unde a fost în vechime Sfânta Mănăstire Vaca.

[1125] Demetriu Radu, Diecesa Lugoşului. Şematism istoric, Lugoj, 1903, p. 471; Iacob Radu, Op. cit,... p. 99.
[1126] Ibidem.
[1127] Ibidem. Vezi şi anexa I.
[1128] Casa parohială Crişan, Cronica parohială a parohiei Crişan (Vaca), Jud. Hunedoara, f. 3-30.
[1129] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

REACTIVAREA MĂNĂSTIRII CRIŞAN
1992

După ce a servit timp de peste două secole nevoilor spirituale ale credincioşilor ortodocşi din sat, au urmat alte două secole în care mănăstirea s-a cufundat în uitare transformându-se într-o ruină. În anul 1990, zelul religios descătuşat al credincioşilor ortodocşi din Ribiţa a deschis posibilitatea cercetării arheologice a bisericii de aici în vederea restaurării. A fost prilejul favorabil pentru o cercetare arheologică în vederea depistării ruinelor fostei mănăstiri Vaca. La insistenţele noastre conducătorul şantierului arheologic de la Ribiţa, Dr. Adrian Andrei Rusu a inclus, în campania din 1990, şi sondajul de la Mănăstirea Vaca.

Sondajul arheologic, din anul 1990, s-a desfăşurat sub supravegherea muzeografului Ioachim Lazăr de la Muzeul din Deva care a lucrat cot la cot cu cei doi tineri elevi[1130]. Rezultatele relevante obţinute în 1990 au decis extinderea cercetării la nivelul întregului complex mănăstiresc, organizându-se o campanie specială. Se implicau în această campanie de cercetare Adrian Andrei Rusu de la Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca, Ioachim Lazăr şi Gheorghe Petrov de la Muzeul din Deva, Dana Marcu, referent arheolog al Direcţiei Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice Bucureşti[1131], precum şi câţiva studenţi aflaţi în practică.

La încheierea cercetării arheologice, în data de 6 august 1991, participanţii la şantier şi-au lăsat câteva gânduri pentru posteritate. „Colectivul de arheologi de pe şantierul din localitatea Crişan (Vaca), format din cercetătorul Dr. Adrian Andrei Rusu, Marcu Daniela, Pascu Ioan, Felea Mihai, Petre Ştefan, Ioachim Lazăr şi Gheorghe Petrov, adresează posterităţii următoarele mesaje personale [...][1132]. Mesajul nostru a exprimat următoarele aprecieri şi doleanţe: „A fost o perioadă foarte frumoasă. Colegii mei s-au comportat admirabil. Ca fiu al acestui sat sper din toată inima într-o refacere a mănăstirii Vaca şi a consolidării ruinelor monumentului. Ce păcat că nu ajungem încă la o înţelegere cu baciul Niţa Teni. Cu respect Ioachim Lazăr"[1133].

Şi totuşi până la urmă speranţa noastră s-a îndeplinit. Rezultatul cercetărilor din campania anului 1991 au determinat redeschiderea istoriei mănăstirii. Ca urmarea a sugestiei colectivului de cercetare, stăruinţei Protopopiatului ortodox Brad, în frunte cu părintele protopop Ioan Jorza, Prea Sfinţitul Episcop al Aradului, Ienopolei şi Hunedoarei, Dr. Timotei Seviciu a efectuat o vizită pe şantier. Impresionat de valoarea descoperirilor de aici înaltul prelat şi-a dat acordul pentru reînfiinţarea vechii mănăstiri sub numele Crişan.

Actul de înfiinţare a Mănăstirii Crişan s-a emis cu data de 1 decembrie 1991[1134]. Începutul a fost dificil după cum ne spune în prefaţa broşurii „Mănăstirea Crişan" părintele stareţ Visarion Neag: „Locul sfânt spre care s-au îndreptat paşii pelerinilor în

---

[1130] La sondaje au participat tinerii elevi de liceu, Lazăr Claudius Sebastian, astăzi călugăr la Mănăstirea Lainici, sub numele monahal de Siluan şi Trifa Daniel, fiul fostului custode de la Casa Crişan, Trifa Rodica.

[1131] Adrian Andrei Rusu, Mănăstirea Vaca,... p. 21.

[1132] Document în posesia autorului.

[1133] Ibidem.

[1134] Visarion Neag, Istoricul Sfintei Mănăstiri Crişan, manuscris.

https://biblioteca-digitala.ro

curgerea vremii, a chemat la reînființarea mănăstirii pe doi monahi originari din comuna Scărișoara, din Munții Apuseni, pentru a perpetua legătura celor plecați, prin rugăciunile celor ce sunt și vor veni după noi, pentru a menține vie flacăra credinței strămoșești și a o transmite peste vremi. La scurt timp după venire, unul dintre cei doi și anume monahul Dionisie Trifa a fost chemat la viața de dincolo, sol trimis lui Dumnezeu pentru a-i cere ajutor și binecuvântare pentru loc și viețuitori.

Binecuvântarea lui Dumnezeu nu a întârziat și, pe lângă dobândirea celor materiale necesare vieții de zi cu zi, s-au atașat acestei înfăptuiri părinți veniți și din alte mănăstiri din Moldova, ucenici ai marelui duhovnic, Părintele Arhimandrit Ilie Cleopa, alții din Muntenia, dar cei mai mulți sunt originari din Țara Moților"[1135].

În anul 1996 obștea Sfintei Mănăstiri Crișan era alcătuită din 20 membri, părinți și frați. În acest an obștea mănăstirii avea următoarea componență:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Calitatea	Ocupația/funcția
1	Visarion Neag	Protosinghel	Stareț
2	Antonie Lazea	Ieromonah	Duhovnic
3	Cleopa Zugravu	Ieromonah	Econom
4	Veniamin Hobe	Ierodiacon	Croitor
5	Dometie Dan	Ierodiacon	Cântăreț
6	Gherontie Corduneanu	Monah	Eclisiarh
7	Spiridon Rădoane	Monah	Paraclisier
8	Sofronie Napău	Rasofor	Tipicar
9	Narcis Ionesi	Rasofor	Grădinar
10	Sofronie Lazăr	Rasofor	Bucătar
11	Daniel Danciu	Frate	Șofer
12	Ciprian Brici	Frate	Croitor
13	Nicolae Pantinteu	Frate	Brutar
14	Ioan Păunescu	Frate	Cântăreț
15	Sorin Todea	Frate	Zidar
16	Emil David	Frate	Tâmplar
17	Florinel Todea	Frate	Citeț
18	Daniel Bendea	Frate	Pomelnicar
19	Cornel Bănărescu	Frate	Arhondar
20	Nicolae Nuță	Frate	Ascultător
	Filofteia Popa	Monahie	Bătrână

După o muncă istovitoare și fără de odihnă, în timpul căreia părinții călugări au locuit într-o casă din sat s-a reușit turnarea fundației bisericii. La 28 iunie 1992 a fost sfințită piatra de temelie a bisericii mănăstirii având hramul „Nașterea Maicii Domnului", de către Prea Sfințitul Părinte Episcop Dr. Timotei Seviciu.

[1135] Mănăstirea Crișan, Arad, 1997, Prefața de protosinghel Visarion Neag, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Pisania mănăstirii reactivate este: „Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului şi cu împreună lucrarea Sfântului Duh s-a zidit biserica Mănăstirii Crişan cu hramul „Naşterea Maicii Domnului" între anii 1992-2005.

S-a sfinţit astăzi 22 oct. 2006 de către:

P.S. Părinte Episcop Dr. Timotei Seviciu al Aradului şi Hunedoarei, P.S. Părinte Episcop Daniil al Episcopiei Dacia Felix, Arhimandrit Exarh Nestor Iovan, Protopop Pr. Ioan Jorza, stareţ, Protosinghel Visarion Neag, cu întrega obşte monahală, alăturându-se un sobor de părinţi exarhi, stareţi, preoţi şi diaconi din întreaga ţară.

Arhitect fiind domnul Anghel Valentin din Deva, iar pictura a fost executată de Bumbu Constantin cu fiii.

Binecuvintează Doamne pe cei ce iubesc podoaba casei Tale! Amin".

În anii 1992-1993 a fost ridicat un corp de chilii cu un număr de 20 camere, iar în 1994 Biserica complexului mănăstiresc. Prin anul 1994 s-a introdus aprovizionarea cu apă prin captarea unui izvor la circa 1 km în amonte de mănăstire. Pentru stabilirea perimetrului sfintei mănăstiri a fost ridicată o Poartă în stil maramureşean, lucrată printr-o firmă din Alba Iulia şi donată de familia Amilcar Ştefan din Bucureşti.

Pentru săvârşirea ceremoniilor religioase în perioada caldă, în anul 1995, s-a ridicat Paraclisului de vară din pădure, în a cărui construcţie sau încorporat materiale de la Biserica din Ribicioara de Sus, şi ale cărei părţi componente au fost aduse aici. Pisania Paraclisului de vară are următorul conţinut:

„Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului şi împreună lucrarea Sf. Duh, înălţatu-s-a acest paraclis în anul Domnului 1995-1997, cu hramul Tuturor Sfinţilor Români. În construcţia paraclisului sunt încorporate materiale de la Biserica din Ribicioara de Sus strămutată aici prin osteneala personalului monahal de la Mănăstirea Crişan, jertfelnicia credincioşilor şi îndrumarea chiriarhului local. Sfinţitu-s-a acest Sf. Locaş în anul Domnului 1998, luna aprilie 24, prin rugăciunile Prea Sfinţiei Sale Dr. Timotei Seviciu, Episcopul Aradului şi Hunedoarei. Primeşte Doamne jertfa tuturor ostenitorilor în jertfelnicul tău cel mai presus de ceruri. Amin"[1136].

În anul 1997 s-a întocmit şi tipărit şi prima publicaţie despre Sfânta Mănăstire Crişan, prin contribuţia P.S. Episcop Dr. Timotei Seviciu, a stareţului Visarion Neag şi a şefului secţiei istorie de la Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva, Ioachim Lazăr. Broşura conţinând date despre istoricul şi activitatea mănăstirii a apărut sub egida Editurii Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului. În capitolul „Argument", P. S. Dr. Timotei Seviciu aprecia în mod deosebit contribuţia tuturor celor care au contribuit la înălţarea acestei mănăstiri, spunând:

„Pentru descoperitorii vestigiilor cât şi pentru păstrătorii pământului sfânt, ce l-au oferit acum celor în drept şi nu mai puţin pentru ostenitorii ce au rectitorit sfântul locaş, adevărata mulţumire o constituie săparea numelor lor în pietrele ce s-au binecuvântat pentru veşnicie Biserica şi Paraclisul, aşezate pe înălţimi, clădirea stăreţiei, a chiliilor şi dependinţelor, oferă în cadrul montan o vedere din cele mai frumoase, ce dispune la aleasă reculegere"[1137]

[1136] Visarion Neag, Istoricul Sfintei Mănăstiri Crişan, p. 2.

[1137] Mănăstirea Crişan,...p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Peste doi ani a început construcția Paraclisului de iarnă. Pisania pictată aici amintește pe cei care și-au adus contribuția la realizarea sa. Pisania din Paraclisul de iarnă are următorul text:

„Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și împreună lucrarea Sf. Duh s-a ridicat Paraclisul de iarnă a Mănăstirii Crișan cu hramul <Izvorul Tămăduirii>, între anii 2000-2004 prin strădania obștei monahale, stareț fiind Protos. Visarion Neag, arhitect, Valentin Anghel. Aportul deosebit la edificarea lui și l-au adus fam. Protopop Anton Rudeanu cu fii săi, Pr. Ioan și Dr. Mihail și toți ostenitorii și donatorii. Pictat în frescă de Paul și Gabriela Irimescu. Clopotul mare de 770 kg donat de inginerul Valer Crițac din America și s-a sfințit azi 2006 de către P. S. Dr. Timotei Seviciu, Episcopul Aradului și Hunedoarei, alăturându-se Arhim. Nestor Iovan, exarhul Episcopiei și Pr. Ioan Jorza, Protopopul zonei Zarandului din orașul Brad cu soborul de preoți și diaconi. Binecuvântează Doamne pe cei ce iubesc podoaba casei Tale".

Un an mai târziu, în 2005, s-a pictat în aceeași tehnică și Biserica Mănăstirii de către pictorul Bumbu Constantin din județul Cluj. Ca o dovadă a dragostei moților pentru eroii lor, în stânga intrării în biserică, sub cor, au fost redate chipurile lui Horea, Cloșca, Crișan și Avram Iancu. În același timp, în semn de mulțumire pentru sprijinul, moral sau material, acordat pentru această lucrare, în Sfântul Altar a fost înscris următorul text:

„**Pomelnic.**

P. S. Timotei, părintele vicar Iacob cu familia, preoți consilieri Traian și Vasile, arh. Nestor, arh. Neonil, ierom. Nifon, arhit. Anghel Valentin, protopop Anton Rudeanu cu fii Ioan și dr. Mihail, Iulia, Goffingh Jozef Arnols și Emilienne (Belgia), Faur Ioan cu fam., Alba Vasile, Alba Florian, Ungureanu Ioan, Cioară Horică, Părău Emil, Cergă Dan Depcia Doru, Pil Toma, Haiduc Remus, Mihancea Gheorghe, Sterian Nicolae, Pop Vasile, cu familiile, Anastasiu și Maria, Olteanu Ionel, Olteanu Iosif, Alexa Mariana, Moloț Mircea, Betea Doru, Dr. Rudeanu Angela și Mihaela, Pr. Ioan Jorza, protopopul Zarandului, Budău Paul, Guranda Marius și Ioana, Murărescu Bogdan și Alina, Faur Ioan – Crișan, Popa Dorin, Cheptea Iordache, dr. Ioachim Lazăr".

Odată cu terminarea marilor lucrări și eliberarea terenului ruinelor vechii mănăstiri s-a trecut la dezvelirea lor în vederea consolidării și a punerii lor în valoare turistică. În vara anului 2001 ruinele au fost dezvelite în totalitate, iar apoi sub supravegherea lui Ioachim Lazăr s-a trecut la consolidarea zidurilor. Peste pivnița vechii mănăstiri a fost ridicată o platformă care oferă privitorilor, urcați aici, o imagine de ansamblu asupra planimetriei monumentului. Tot în ideea punerii în valoare a ruinelor, pe locul vechii pietre de altar a fost ridicată o cruce simbol și a fost marcată și ușa de intrare în biserică printr-un cadru din lemn. În cadrul aceleași acțiuni de punere în valoare a ruinelor, crucea din piatră, ridicată, în anul 1926, de către proprietarul terenului Toader Golda, a fost reamplasată pentru a se încadra în noua structură a complexului mănăstiresc. Crucea are următorul text:

„Mântuie D-ne pre toți creștinii care ți se închină răstignirii tale pre cruce și măresc învierea ta. Această sfântă cruce s-a ridicat întru mărirea lui D-zeu și spre iertarea păcatelor acestor creștini. Toader Golda cu soția Ana și fiu lor". Pe partea laterală dreapta a crucii se continuă cu textul: „Sfințită la 31 oct. 1926".

https://biblioteca-digitala.ro

Se pune întrebarea dacă a fost o simplă coincidență faptul că sfânta cruce ridicată pe locul vechii mănăstiri s-a sfințit chiar în ziua de 31 octombrie, zi în care cu 142 de ani în urmă se desfășurase Adunarea de la Mesteacăn, convocată de către căpitanul Crișan, în urma căreia s-a declanșat marea răscoală țărănească din 1784. Desigur că desfășurarea acestei ceremonii religioase, în data de 31 octombrie, trebuie pusă în legătură cu evenimentul de la Mesteacăn și constituie o rememorare de către colectivitatea satului a răscoalei de la 1784 și a jertfei căpitanului Crișan. Pentru informarea turiștilor, dar mai ales a miilor de credincioși care trec în pelerinaj pe la Sfânta Mănăstire Crișan, asupra istoriei acestui monument, în apropierea ruinelor a fost amplasat un panou pe care sunt înscrise următoarele date:

„Mănăstirea Crișan"

Mănăstirea Crișan a fost întemeiată, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prin eforturile credincioșilor ortodocși din satele Vaca (azi Crișan) și Ribița. În secolul al XVII-lea mănăstirea constituie un adevărat focar de cultură, călugării săi, în special Pahomie, contribuind la răspândirea cărților religioase și a învățăturii creștine ortodoxe în rândul credincioșilor din satele zărăndene. Mănăstirea era compusă din biserică, corpul de chilii, trapeza (sala de mese), turnul clopotniță și alte anexe. În urma frământărilor religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea, mănăstirea s-a ruinat, fiind necesară repararea ei în anul 1759. În urma unor alunecări de teren, ce au provocat prăbușirea parțială a altarului, mănăstirea a fost părăsită, întrerupându-se activitatea monahală vreme de peste două secole. În anul 1992, prin grija Episcopiei Aradului și Hunedoarei, viața monahală a fost reînodată prin punerea și sfințirea pietrei de temelie a noii Mănăstiri Crișan".

În același timp obștea mănăstirii sub conducerea și povățuirea tenacelui părinte stareț. Visarion Neag. a continuat munca susținută pentru dotarea complexului mănăstiresc cu cele necesare. S-au procurat cele 7 clopote ale mănăstirii care au fost sfințite, în anul 2002, de către Episcopul Aradului și Hunedoarei, Dr. Timotei Seviciu. În anul următor părintele Visarion s-a angajat într-o altă mare lucrare, ridicarea unei stăreții, o clădire impunătoare, alcătuită din 30 de camere și utilitățile necesare, printre care și dotarea cu un sistem de încălzire centrală folosind drept combustibil lemnul. Pe măsura ridicării Bisericii și a celor două altare a fost comandat și executat mobilierul necesar. Mobilierul este din lemn de stejar și a fost sculptat de către meșteri din județul Neamț. Proiectarea construcțiilor din complexul mănăstiresc Crișan aparține arhitectului Anghel Valentin din Deva.

Paralel cu acțiunea de închegare a complexului, obștea mănăstirii Crișan s-a preocupat și de organizarea bazei economice. Prin donații, moșteniri sau cumpărări Mănăstirea a devenit proprietara unor importante suprafețe de teren, arabil, fânaț, pășune și pădure. În anul 1997 a fost preluată spre îngrijire familia Roman și Catița Faur, primind în schimb toată averea mobilă și imobilă care o dețineau. Prin această moștenire, terenul compact al mănăstirii s-a extins, permițând ridicarea unor construcții anexe. În anul 2002 a fost preluată spre îngrijire familia Anastasiu și Maria Toma, în schimbul donării proprietăților acestei familii rămasă fără moștenitori.

În anul 1997, Mănăstirea Crișan primește de la Primăria și Consiliul local Ribița, un teren, în suprafață de 35 ha, aflat la o distanță de 15 km. Terenul se află în locul numit Murgașu și a fost destinat înființării unei gospodării de vară. Sunt construite, o casă cu

https://biblioteca-digitala.ro

dimensiunile 16/6 m la care se mai adaugă o serie de anexe gospodăreşti. Gospodăria din cadrul mănăstirii dispune de un număr de 18 capete vite mari şi are o livadă cu 500 de pomi fructiferi.

Mănăstirea mai deţine un teren agricol, în suprafaţă de 4,5 ha, primit donaţie în comuna Fântânele din judeţul Arad. În apropierea bisericii s-a amenajat vechiul lac care a fost populat cu peşte şi având o suprafaţă de 130 m². În prezent Mănăstirea Crişan are un personal alcătuit din 20 persoane, între care 5 preoţi şi 4 diaconi. Dar iată componenţa obştii mănăstirii în prezent:

Protosinghel Visarion Neag
Ieromonah Antonie Lazea
Ieromonah Cleopa Zugravu
Ieromonah Spiridon Rădoane
Ieromonah Eftimie David
Ierodiacon Dometie Dan
Ierodiacon Calinic Bănărescu
Ierodiacon Nifon Jorza
Ierodiacon Vartolomeu Tiniş
Monah Dosoftei Bendea
Monah Nectarie Ionesi
Monah Nicodim Potinteu
Rasofor Chiril Tatu
Rasofor Natanail Cârjă
Frate Iosif Florea
Frate Radu Boldica
Frate Andrei Fundulea
Frate Liviu Ionel
Frate Marian Badea
Monahie Filofteia Popa.

Programul zilnic obligatoriu de rugăciune se desfăşoară de trei ori pe zi, săvârşindu-se cele şapte laude[1138]. În fiecare Duminică zeci de credincioşi din localitate sau satele din apropiere participă la slujbă. Pentru transportul celor doritori din municipiul Brad s-a pus la dispoziţie transportul gratuit cu autobuzul. Prin reactivarea Mănăstirii Crişan tradiţia culturală şi spirituală din Zarand a fost revigorată. Activitatea călugărilor de la mănăstire, deşi privită la început cu oarecare suspiciune de către parohul local, s-a integrat deplin nu numai în viaţa spirituală a satului ci a mai multor comunităţi din Zarand. Astăzi aproape că nu există înmormântare în sat la care să nu fie invitaţi şi preoţi călugări de la mănăstire.

O activitate neobosită desfăşoară conducătorul obştii, Părintele Protosinghel Visarion Neag, starețul mănăstirii. La toate ceremoniile religioase, desfăşurate în cadrul unor manifestări cultural ştiinţifice din Zarand şi nu numai, îşi aduce sprijinul şi părintele stareţ. Astfel îl putem întâlni, în primul rând, la manifestarea tradiţională din sat, „Omagiu lui Crişan" dar şi la Ţebea, Curechiu, După Piatră etc. Atât la hramul Mănăstirii

[1138] Visarion Neag, Op. cit. p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Crişan, care are loc în fiecare an, la Sântămăria Mică (8 septembrie), precum şi la ceremoniile desfăşurate în altarul de vară („Izvorul Tămăduirii") şi altarul de iarnă („Duminica Sf. Români"), participă sute de credincioşi din toate părţile Zarandului, dar şi din alte judeţe.

După finalizarea lucrărilor aflate în desfăşurare şi sfinţirea noii stăreţii, în planul părintelui stareţ se înscrie şi ridicarea unei clădiri care să adăpostească un muzeu şi o bibliotecă, ceea ce ar revigora tradiţia culturală a acestui aşezământ monahal şi ar aduce rolul mănăstirii la nivelul cerinţelor acestui început de mileniu trei. Muzeul va trebui să adăpostească obiecte de cult (cădelniţe, talere, feşnice, prapori, cruci, icoane pe lemn sau sticlă, părţi componente de la unele altare etc) scoase din uz şi care se mai află prin bisericile din Zarand, iar biblioteca să conţină revistele bisericeşti, cărţile religioase scrise cu litere chirilice sau latine nefolosite.

Prin acest muzeu miile de credincioşi veniţi în pelerinaj la Sfânta Mănăstire Crişan ar cunoaşte tragedia unor lăcaşuri de cult din Zarand, ale unor slujitori ai bisericii ortodoxe din Transilvania din timpul stăpânirii străine, dar şi realizările, prin eforturi considerabile, ale unor credincioşi de aceeaşi religie în frunte cu mentorii lor spirituali pentru supravieţuirea şi apărarea religiei strămoşeşti ortodoxe.

Biblioteca printr-o dotare corespunzătoare (donaţii, transfer sau achiziţii) cu publicaţii şi cărţi de cultură şi religioase ar putea deveni în viitor un focar de cultură, unde cei interesaţi ar putea studia în vederea întocmirii unor lucrări de diplomă, masterat sau chiar doctorat. Indiferent dacă realizarea acestor obiective nu pare a se realiza într-un viitor prea apropiat, cert este că astăzi nimeni nu mai poate privi sau gândi viaţa cultural-spirituală din Zarand fără a face referire la Mănăstirea Crişan.

PRIMA BISERICĂ PAROHIALĂ DIN SATUL VACA (CRIŞAN)

După o perioadă de instabilitate generată de ocuparea Transilvaniei de către trupele austriece, de acţiunile noilor autorităţi pentru refacerea autorităţii bisericii catolice prin atragerea românilor la unirea cu Biserica Romei, obştea credincioşilor ortodocşi din satul Vaca se află în faţa a două alternative: să îmbrăţişeze noua religie renunţând la religia strămoşească sau să-şi ridice o biserică parohială. Ridicarea unei biserici punea o serie de probleme legate de procurarea materialelor de construcţie, piatră, lemn, var, plătirea meşterilor, ceea ce presupunea serioase eforturi materiale şi umane din partea comunităţii.

Păstrarea credinţei strămoşeşti a fost mult mai puternică şi credincioşii s-au decis, cu toate riscurile asumate, să-şi ridice o biserică parohială. Cu ocazia conscripţiei din anul 1733 efectuată din iniţiativa episcopului Inochentie Micu, sunt menţionaţi trei preoţi uniţi, Surka (probabil Jurca), Petru şi Iuon, care păstoreau 24 familii, având o biserică[1139] Biserica dispunea de pământ de fânaţ, de 2 care şi de teren arabil, de 2 găleţi[1140].

Conscripţia din anul 1750 ne prezintă o altă realitate a comunităţii ortodoxe din sat. Acum sunt înregistraţi un număr de 220 locuitori, care dispuneau de o biserică fiind

[1139] Augustin Bunea, Episcopul Ioan Inocenţiu Klein ,... p. 360.
[1140] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

păstoriți de 3 preoți greco-catolici[1141]. Aceeași conscripție mai menționează existența unui cantor și a unui crâsnic, dar parohia nu mai dispunea de pământul menționat la 1733. Trebuie precizat că printr-un decret al Mariei Tereza, din 9 septembrie 1743, se limita numărul preoților dintr-o parohie și se dispunea ca preoților uniți să li se dea, din teritoriul comunal, sau din domeniul nobiliar, o porțiune canonică, constând din teren arabil și fânețe, ca să poată trăi[1142].

Dar decretul se aplică greu, unele sate, cum e și cazul satului Vaca, nu dispun de pământul necesar iar nobilii acceptau cu greu ruperea unei porții din pământul alodial. Conscripția care arată adevărata realitate din comunitatea Vaca este cea realizată în anii 1760-1762, din ordinul generalului Buccow. Cu acest prilej se înregistrează aici o situație diametral opusă celor din 1733 și 1750. Sunt înregistrați 2 preoți uniți, care nu aveau nici un credincios, și 115 familii neunite, dar fără preot[1143]. Conscripția mai menționa pe lângă biserică și existența unei mănăstiri unite. Biserica dispunea de pământ arabil de 16 cubuli, fânat de 6 care și de o vie de 2 vedre. Se mai înregistrează și existența a două case parohiale. Statistica din anul 1766, realizată sub păstoria episcopului neunit, Dionisie Novacovici menționa parohia Vaca ca fiind ortodoxă și având o populație de 458 credincioși[1144].

Printre măsurile de pacificare a Transilvaniei luate de către generalul Buccow a fost și distrugerea mănăstirilor ortodoxe. Această operațiune nefastă a început în iunie 1761 și a continuat și în anii următori. La 1766 parohia Vaca făcea parte din protopopiatul ortodox Trestia. În perioada 1762-1766 ortodocșii din Transilvania au suferit mari pierderi. Numărul lor s-a micșorat cu 22.744 familii după Statistica întocmită de generalul Hadik și cu 85.189 conform Statisticii lui Novacovici[1145]. Conform Recensământului realizat în timpul împăratului Iosif al II-lea (1784-1787) biserica din satul Vaca beneficia de serviciile a 5 preoți. La 1805 parohia Vaca aparținea protopopiatului Zarand, administrat de către protopopul Ioan Mariș[1146]. Aici este consemnată și existența unei biserici, ridicată probabil în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În Cronica parohiei Crișan, întocmită de către preotul Alexandru Fugătă, se face referire la această biserică și se spune că ea a „ars pe timpul revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan"[1147]. Publicând un articol despre parohia Crișan, același preot vorbește despre două biserici, una de piatră (este vorba de biserica mănăstirii) și alta de lemn distrusă cu prilejul revoluției din 1848[1148].

Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate la ruinele acestei biserici a fost surprins un strat gros de arsură de la cele două incendii. Probabil că după incendiul din timpul răscoalei de la 1784, biserica a fost refăcută. Dar chiar înainte de incendierea bisericii parohiale de către invadatorii unguri în timpul expedițiilor de represalii din 1848, biserica se găsea într-o asemenea stare încât reclama ridicarea unui nou lăcaș de

---

[1141] Idem, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, ... p. 281.
[1142] Ibidem, p. 237.
[1143] Virgil Ciobanu, Op. cit., p. 667.
[1144] Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766, în Mitropolia Ardealului, an. XXII, nr. 7-9, iulie septembrie, p. 505-537.
[1145] Ibidem.
[1146] Matei Voileanu, Contribuțiuni la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu, 1928, p. 74-79.
[1147] Vezi Anexele V și VI.
[1148] Ibidem, Anexa VI.

https://biblioteca-digitala.ro

închinăciune. Acest fapt devine posibil odată cu numirea în parohia a unui vrednic preot al locului, Ioan Manea, care va construi, prin grele jertfe materiale şi umane actuala biserică parohială, una dintre cele mai frumoase şi impunătoare din tot Zarandul.

ACTUALA BISERICĂ PAROHIALĂ DIN SATUL CRIŞAN

Comunitatea ortodoxă a satului, la mijlocul secolului al XIX-lea, era suficient de numeroasă şi relativ bine situată material, încât să păşească la ridicarea unui nou locaş de cult. Iniţiativa ridicării bisericii a aparţinut preotului Ioan Manea, originar din satul Vaca. El era fiul preotului Iovu Manea şi cunoştea enoriaşii din parohie cu defectele, dar mai ales le cunoştea calităţile, între care amintim încăpăţânarea şi hotărârea de a duce la final un lucru odată început. Văcenii erau oamenii hotărâţi iar atunci când îşi puneau în gând şi faptă realizarea unui plan nu se astâmpărau până la finalizarea lui.

Pentru a ilustra cele susţinute amintim eforturile depuse de aceşti enoriaşi pentru ridicarea mănăstirii, apoi a primei biserici parohiale, la refacerea locuinţelor incendiate şi distruse de insurgenţii unguri în timpul revoluţiei din 1848-1849. Mai târziu aceste fapte vor fi continuate prin ridicarea şcolii confesionale, a casei parohiale, înfiinţarea Băncii populare „Fraga" şi ridicarea monumentului lui Crişan. „Locuitorii parohiei – mărturisea Alexandru Fugătă, unul dintre cei mai zeloşi şi morali preoţi ce au slujit în această parohie – sunt oameni evlavioşi, care ţin cu sfinţenie vechile datini, cercetează regulat Sfânta Biserică, iar la serviciul divin aproape toţi, bărbaţi şi femei, citesc din cărţile lor de rugăciuni"[1149].

Nici în această acţiune de ridicare a bisericii credincioşii din parohie nu se vor lăsa învinşi de greutăţi. La mai puţin de 5 ani după ocuparea parohiei ortodoxe Vaca, preotul Ioan Manea reuşea să determine enoriaşii să păşească la această importantă lucrare. Cei care aveau boi de tracţiune, ceilalţi cu braţele, au trecut la procurarea materialelor, piatră, lemn, nisip, var. A fost cumpărată o mare cantitate de var necesar pentru lucrări. Piatra de temelie a noii biserici a fost pusă în anul 1844. Într-un document din anul 1846 se menţionează că „aicea se ridică biserica de zid şi s-au cheltuit de 2 ani peste 5.000 florini şi aşa însă mai multe e datoare casa bisericii"[1150]. Veniturile în acest an (1846) ale parohiei erau de 69 florini renani, 12 creiţari, iar cheltuielile ajunseseră, numai în anul 1846, la suma de 2.432 Rfl"[1151].

În aceste condiţii, este de la sine înţeles, că fără contribuţia credincioşilor din sat era imposibil a se ridica biserica. Titori ai bisericii, în anul 1846, erau Niaga Petru, Petru Golda, Rusz Petru, Bârna Petru, Lupia Petru şi Luca Simion[1152]. Cu acest prilej documentul mai consemnează câteva date referitoare la biserică. „Antimisul este în stare bună, fiind dat de către episcopul Dionisie (Novacovici n.n.)[1153]. Antimisul era vălul liturgic, simbolizând masa altarului, pe care o substituie în timpul slujbelor oficiate în

[1149] Ibidem.
[1150] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1846, f. 21 v.
[1151] Ibidem.
[1152] Ibidem.
[1153] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

afara bisericii[1154]. Era confecţionat dintr-o ţesătură de in sau mătase, fiind decorat prin pictare cu atributele mesei altarului, instrument al patimilor la mijloc şi simbolurile evangheliştilor la colţuri[1155]. Preotul Ioan Manea şi titorii biserici şi-au concentrat eforturile pentru ridicarea bisericii, alergând din casă în casă pentru lămurirea credincioşilor să contribuie fiecare, cu ce poate, la strângerea de fonduri pentru achitarea măcar parţială a cheltuielilor. Nu se strângeau numai bani ci şi produse, vegetale sau animale; cartofi, porumb, fasole, ouă, unt, brânză şi chiar animale (miei, oi, capre iezi).

Prin eforturile considerabile ale credincioşilor din parohie s-a reuşit, ca până la izbucnirea revoluţiei din 1848, biserica să fie pusă sub acoperiş[1156]. În timpul revoluţiei vechea biserică, după cum menţionează documentele, a fost incendiată. Deşi documentele nu pomenesc despre noua biserică e sigur că şi noua construcţie a fost afectată de evenimente, având în vedere timpul extrem de lung, peste patru ani, până la sfinţirea ei.

După încetarea revoluţiei, credincioşii satului erau preocupaţi, în primul rând de refacerea gospodăriilor lor distruse de către insurgenţii unguri. Şi din această cauză, lucrările la biserică sau prelungit până în vara anului 1852. Acum preotul Ioan Manea cere, prin intermediul protopopului Iosif Başa, aprobarea episcopului Andrei Şaguna pentru sfinţirea noului lăcaş[1157]. Sfinţirea a avut loc, la 15 august 1852, în ziua praznicului Adormirii Maicii Domnului, biserica având acest hram. Biserica sfinţită la 1852 era alcătuită din Biserica femeilor (pronaosul), Biserica bărbaţilor (naos) şi altarul. Turnul bisericii s-a ridicat abia peste 15 ani, în 1867[1158].

La 5/17 noiembrie 1859 s-au aşezat curatori la Sfânta Biserică Vaca precum urmează:

Nicolae Rus – curator mare
Nicolae Golda – curator mic
Nicolae Neaga
Nicolae Avrămesc
Petru Trifa
Petru Bârna
Onica Cor
Iancu Golda
Iovu Mania
Ioan Lupia I Petru
Adam Bârna
George Cor
Ioja Avrămesc
Petru Avrămesc
Nicolae Cor[1159]

[1154] Vasile Drăguţ, Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească, Bucureşti, 1976, p. 21.
[1155] Ibidem.
[1156] Vezi anexa VI.
[1157] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 5.
[1158] Vezi anexa VI.
[1159] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1854, f. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

Conform unor date înscrise în Protocolul din 25 martie 1874 biserica a costat, pe lângă ceea ce au dat credincioşii „7.533 florini, bani împrumutați pentru biserică, de părintele Manea, de la mai mulți zărăndeni"[1160].

Pentru acoperirea sumei, comitetul parohial a cerut, prin intermediul oficiului protopopesc Zarand, Consistoriului din Sibiu „să slobozească o chetă în arhidieceză"[1161]. În şedința Comitetului parohial, din 12 mai 1868, la care a luat parte şi protopopul Moise Lazăr, preotul **Ioan Manea** şi Simion Băcilă, s-au discutat modalitățile de urmat pentru acoperirea cheltuielilor avute cu terminarea bisericii. S-a hotărât că „fiecare familie e obligată să dea 10 florini"[1162]. La rândul său, preotul Ioan Manea face mai multe donații în pomi fructiferi, pentru ca din recolta lor să se acopere o parte din cheltuieli.

Preotul Ioan Manea ia şi alte inițiative pentru sprijinirea enoriaşilor săi. La 25 aprilie 1870 înființează un „fond de înmormântare a oamenilor săraci"[1163]. În acest scop din lada bisericii „se iau 40 florini, iar 24 florini se iau tot din banii bisericii pentru a cumpăra grâu frumos pentru colaci, cum şi scânduri"[1164]. Acest fond aflat sub controlul preotului Ioan Manea era condus de către credinciosul **Onica**[1165]. El avea să dea cele de lipsă la înmormântare „dar numai pentru cei răposați din comuna Vaca şi care sunt de religiunea greco-răsăriteană şi a acelor religiuni care se țin de religia căpătată prin Sfântul botez"[1166].

În protocolul din 29 iunie 1870 s-a hotărât pedepsirea celor care lucrează în Duminici şi în praznice, precum şi crâşmarul care vinde vinars în crâşmă „până când nu iese preotul din serviciul Dumnezeiesc din Sfânta Biserică"[1167]. Se decide de asemenea ca „cei ce lucră în câmp cu palmele să se amendeze cu 1 florin, crâşmarul cu 5 florini, cei care fac clăci, 5 florini şi tot 5 florini să fie pedepsiți cei ce dau boii"[1168]. În şedința din 7 ianuarie 1874, preotul Manea propune ca fiecare credincios să planteze 200 fire de floarea soarelui, pentru sporirea averii bisericii. Sămânța se dă gratuit de către preot[1169]. În timpul preotului Ioan Manea se pune baza averii bisericii. O parte din locurile bisericii au fost donate de fostul „administrator parohial, **Nicolae Tulea**, preot în Valea Bradului şi de soția sa Sofia, cu îndatorirea ca an de an, în ziua de Sfântul Nicolae să li se ridice un parastas"[1170]. Dar cea mai mare parte a pământurilor biserica le-a cumpărat în decursul timpului[1171].

Din arendarea lor la diferiți credincioşi, an de an, s-au strâns fonduri pentru plata salariului învățătorului de la şcoala confesională şi apoi zidirea şcolii din sat. Conform extrasului de carte funduară, nr. 33[1172], parohia ortodoxă Crişan dispunea de următoarea avere:

[1160] Vezi anexa VI.
[1161] Ibidem.
[1162] Ibidem.
[1163] Ibidem.
[1164] Ibidem.
[1165] Ibidem.
[1166] Ibidem.
[1167] Ibidem.
[1168] Ibidem.
[1169] Ibidem.
[1170] Ibidem.
[1171] Ibidem.
[1172] Casa parohială Crişan, Acte neînregistrate.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. top	Denumirea locului	Iugăre	Stânjini	Ha	M²
3	Grădină intravilan	-	800	-	2.878
4	Grădină intravilan	-	200	-	720
5	Grădină intravilan	-	200	-	720
65	Biserica, cimitir, grădină	3	-	1	7265
68	Casa cu nr.105-106, curte şi grădină	1	-	-	5755
72	Casă, curte şi grădină	-	50	-	180
73	Casă şi grădină	-	100	-	360
224/a 1	Loc intravilan	-	64	-	231
521	Arător Măgurele	1	400	-	7.195
522	Arător Măgurele	-	800	-	2.880
588	Arător Măgurele	-	200	-	720
589	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
647	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
648	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
929	Fânaţ Colnic	1	400	-	7.195
1110/b	Arător la Grui	2	-	1	1.510
1110/d	Arător la Grui	2	-	1	1.510
11/a	Grădină intravilan	-	300	-	1.080
650	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
651	Fânaţ Măgurele	-	100	-	360
652	Fânaţ Măgurele	-	400	-	1.440
590/a	Arător Măgurele	-	134	-	482
2/b	Curte şi grădină intravilan	-	100	-	360
646/a	Arător Măgurele	-	200	-	720
649/b	Arător Măgurele	-	200	-	720

La 8 septembrie 1927, în baza procesului verbal întocmit de „instanţa cărţii funduare Brad, în 3 septembrie 1927, dreptul de proprietate asupra imobilelor nr. ord. A 1-25 transnotate din prot. fund. 933. 875, 474. 33, 284. 315, 1300. 1052, 878, 874, 934, 877, 285, 1, 17, 301 ca unificarea cărţii funduare, cu titlul de posesiune faptică se intabulează în favoarea Bisèricii ort. com. Crişan"[1173]. La 9 decembrie 1940, Direcţiunea cărţii funduare certifica că „prezenta copie privitoare la paginile A şi B consună întocmai cu originalul, până în ziua de azi"[1174].

Proprietatea Bisericii ortodoxe din Crişan a suferit câteva modificări atât din punct de vedere al folosinţei cât şi al locului situat în hotarul satului, după cum se poate observa şi din inventarul întocmit la 25 ianuarie 1949. Conform acestui inventar parohia Crişan dispunea de următoarele terenuri:

[1173] Casa parohială Crişan, Acte neînregistrate.
[1174] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Locul situării	Vecini	Modul dobând.	Felul teren.	Destin.	Supraf.	Valoare
		Fânețe și Islazuri					
1	Gruiu	Est Lupea Petru Vest - " " Sud-drum Nord-Neaga Ioan	Stăpân. veche	Fânaț	Fânaț de Coasă, cl. VI	6.109 m²	8.498
2	Colnic	Est - drum Vest-Miron Avram Sud-Tulea Ioan Nord-Tulea Sabina	"	"	"	8.632 m²	9.768
3	Fraga	Est- Sima Ioan Vest-Indrei Ioan Sud- Golda G. Nord-Vlad D.	"	"	"	8.632 m²	7.768
4	Orbu	Est-Ciocan-Nic. Vest-Colța Gh. Sud-Avram N. Nord-drum	"	"	"	1 ha, 1.150 m²	10.359
5	Lângă cimitir	Est-cimitirul Vest-drum Sud- Popovici N. Nord-drum	"	"	"	1 ha, 4.387 m²	11.942
		Pădure					
1	Gruiu	Est-Neaga Ioan Vest-Părău Sud-Lupea Petru Nord-părău	"	Pădure	Fag	1 ha, 1510 m²	2.230
		Terenuri clădite și virane					
1	Mijlocul satului	Est-Lupea Nic. Vest-drum Sud-drum Nord-drum	"	Teren clădit	Biserica	132 m²	792
2	Părăul Goldesc	Est-cimitirul Vest-At. Brana Sud- " " Nord-drum	"	"	Casa parohială	152 m²	902
3	"	"	"	Teren pietruit	Curte	925 m²	5.550
4	La țigan	Est-biserica Vest-Neaga Ioan Sud-Vlad Sofia Nord-Neaga Ioan	"	Teren clădit	Casă locuit	29 m²	174
5	"	"	"	Teren petruit	Curte	250 m²	1.500
		Terenuri necultivabile					
1	Mijlocul satului	Est-Lupea N. Vest-drum Sud-drum Nord drum	"	Teren Necultiv.	Cimitir	8.500 m²	4.250
		Total				**7 ha, 0768 m²**	**59.739**

https://biblioteca-digitala.ro

În anii primului război mondial Bisericii din Crişan i-au fost rechiziţionate 2 clopote în greutate de 183 kg şi o valoare de 732 coroane[1175]. După instalarea în parohie a lui Alexandru Fugătă, el va lua măsurile necesare pentru procurarea a 2 clopote noi. Cu banii strânşi de 14 locuitori din sat plecaţi în America s-au procurat cele 2 clopote, turnate la Fabrica Nowotny din Timişoara[1176]. La 8/21 ianuarie 1920, preotul Alexandru Fugătă comunica Oficiului protopopesc din Brad că locuitorii din comună „aflători în America au donat bisericii suma de lei 27.800 pentru procurarea clopotelor la Sft. Biserică, alta donaţie nu s-a făcut"[1177].

La 21 februarie 1921, un grup de locuitori din sat, între care se aflau Ioan Bârna, Ioan Lazăr, Ioan Avram şi Rus Medrea cereau ţinerea unui nou sinod în care „să se aleagă comisia pentru a se duce şi cumpăra clopotele necesare"[1178]. Ei se arătau nemulţumiţi de faptul că în şedinţa din 2 februarie 1921, Comitetul parohial a ales pe „parohul Alexandru Fugătă, At. Brana şi Lup George pe spesele bisericii, deşi între membri sinodului...între donatori sunt unii care s-au oferit a merge pe spesele lor proprii, cruţând la biserică o sumă destul de mare"[1179]. Ei mai invocau şi faptul că fără ştirea membrilor sinodului s-a „trimis o comisie de trei inşi spre a merge la Ribicioara, să vadă clopotele de acolo, dându-le 60 de lei din banii fondului, deşi alţii ar fi mers fără plată şi ce e mai mult, oameni neexperţi"[1180].

Oficiul protopopesc Brad, prin cuvântul protopopului Pompiliu Piso, le răspunde că toate „clopotele se vor cumpăra odată la toate bisericile din tractul nostru de la o firmă care ne va garanta şi calitatea"[1181]. În felul acesta se pune capăt disputei dintre membri sinodului şi comitet în problema procurării clopotelor.

În anul 1924, după ce s-au colectat fonduri, Alexandru Fugătă a trecut la renovarea bisericii. În casă se aflau doar 40.000 lei iar lucrările proiectate se ridicau la peste 175.000 lei[1182]. Din colectele realizate în diferite zone ale ţării s-au adunat 130.000, din repartiţia pe credincioşi alte 18.000, la care s-au mai adăugat o donaţie de 2.000 lei din partea credinciosului Atanasie Brana[1183]. Pentru completarea sumei s-au mai împrumutat încă 60.000 lei de la o bancă maghiară din Baia de Criş, întrucât Banca „Crişana" din Brad refuzase[1184]. Lucrările au constat din „ridicarea edificiului bisericii de jur împrejur cu 1 m şi acoperirea cu ţiglă"[1185].

Procurarea materialului pentru lucrări s-a făcut în regie proprie de către epitropia Sf. Biserici. Materialul întreg s-a adus de la Brad gratuit de către credincioşii din comună[1186]. A fost refăcută cerimea bisericii şi turnarea din ciment a pardoselii. Turnul a

---

[1175] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1918, f. 86 şi 2/1921, f. 41.
[1176] Casa parohială Crişan, Cronica parohială, p. 11.
[1177] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1921, f. 14.
[1178] Ibidem, f. 4.
[1179] Ibidem.
[1180] Ibidem.
[1181] Ibidem.
[1182] Casa parohială Crişan, Cronica parohială,... p. 3-30.Vezi şi anexa V.
[1183] Ibidem.
[1184] Ibidem.
[1185] Ibidem.
[1186] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

fost şi el renovat şi vopsit de către Robert Kneizel din Brad. Acesta pentru suma de 15.000 lei a vopsit turnul, întreg mobilierul din Sf. Biserică, precum şi uşile şi ferestrele Sf. Chivot[1187]. Cu ocazia renovării s-a executat şi pictura interioară de către zugravul Gheorghe Zsigmond, român ortodox din Buciumani[1188].

Pictura a costat 14.000 lei. Lucrările de renovare ale bisericii au început la 1 iulie şi au fost terminate la 1 noiembrie 1924[1189]. La 8 noiembrie 1924 a avut loc ceremonia de sfinţire a Bisericii din satul Crişan. La sfinţirea bisericii au participat: protopopul Zarandului, Pompiliu Piso, delegat din partea Înalt Prea Sfinţitului mitropolit, Dr. Nicolae Bălan şi preoţii Iosif Tisu şi Ioan Indrei din Ţebea, Aurel Barna din Mesteacăn, Iosif Comşa din Ribiţa, Andron Bogdan din Ţărăţel, Ioachim Ivan din Podele, Miron Popovici din Mihăileni, Alexandru Fugătă, preotul locului şi diaconul Valer Fugătă, profesor de religie la Liceul „Avram Iancu" din Brad[1190]. În timpul Sfintei Liturghii a cântat corul bisericii condus de învăţătorul Virgil Bârna[1191].

Dar la mai puţin de 5 ani de la renovare biserica a suferit grave stricăciuni în timpul unei furtuni. La 22 mai 1929, într-o zi de miercuri, un trăsnet a lovit biserica în partea de sud a turnului, provocându-i stricăciuni de circa 50.000 lei[1192]. Cu ocazia reparaţiilor s-a montat şi un parafulger (paratrăsnet n.n.) la turn. Lucrările au costat 42000 lei. În urma acestor lucrări biserica a fost sfinţită în Duminica Floriilor anului 1930. Noi lucrări de reparaţii nu s-au mai făcut decât sub preotul Tiberiu Perian, originar din Mesteacăn. În anul 1936 lucrările executate au constat din tencuirea exterioară, montarea burlanelor pentru scurgerea apelor pluviale, vopsirea uşilor şi ferestrelor, padimentarea altarului cu ciment, zugrăvirea interiorului sub pictură şi construirea unui şanţ cu piatră în jurul altarului[1193].

La finalul lucrărilor a avut loc sfinţirea bisericii care s-a desfăşurat în data de 25 octombrie 1936. La ceremonie au fost prezenţi protopopul Zarandului, Ioan Indrei şi preoţii Aurel Barna, Alexandru Fugătă, Iosif Comşa, Romul Crişţiu, Tiberiu Perian şi diaconul Valer Fugătă[1194]. Au participat un mare număr de credincioşi din satul Crişan cât şi din satele Juncul de Jos, Ribiţa, Mesteacăn şi Valea Brad. După terminarea serviciului divin, credincioşilor li s-a dat pâine şi ţuică, iar pentru intelectuali s-a organizat o masă în şcoala primară din sat.

Conform circularei nr. 714 din 1940, preotul, membrii consiliului parohial, epitropii şi crâsnicul sunt obligaţi la efectuarea unui inventar al tuturor obiectelor şi mobilierului din biserică, casa parohială şi şcoală, în vederea predării lor în gestiunea crâsnicului Athanasie Brana. Conform inventarului, efectuat la 16 noiembrie 1940, biserica din Crişan avea la acea dată următoarele obiecte[1195]:

[1187] Ibidem.
[1188] Ibidem.
[1189] Ibidem.
[1190] Ibidem.
[1191] Ibidem.
[1192] Ibidem.
[1193] Ibidem.
[1194] Ibidem.
[1195] Ibidem, Protocolul de şedinţe..., p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Denumirea obiectului	Anul proc.	Valoare	Nr. expl.	Donat	Starea
	Clopote					
1	Clopot mare	1921	7.000	1	Da	Bună
2	Clopot mijlociu	1921	5.000	1	"	"
3	Clopot mic	1866	3.000	1	"	"
4	Clopoțel masa altarului	1940	100	1	"	"
	Odăjdii					
5	Un rând odăjdii roșii	1921	2.500	1	"	"
6	Un rând odăjdii vânăt	1921	2.200	1	"	"
7	Un rând odăjdii negre	1938	6.750	1	"	noi
8	Un rând odăjdii verzi	vechi	100	1	"	uzate
9	Un rând odăjdii galbene	"	100	1	"	"
10	Un rând odăjdii galbene	"	100	1	"	"
	Icoane					
11	Isus Hristos	veche	200	1	"	bună
12	Maica Domnului	"	200	1	"	"
13	Adormirea Maici Domn.	1866	200	1	"	"
14	Sfântul Nicolae	1866	200	1	"	"
15	Arhanghelul Mihail	1866	100	1	"	"
16	Arhanghelul Mihail	1866	50	1	"	"
17	Învierea	1927	50	1	"	"
18	Adormirea	1927	50	1	"	"
19	Sfânta Treime	1927	50	1	"	"
20	Naşt. Sf. Ioan Botezătorul	1866	50	1	"	"
21	Sfânta Înviere	1866	50	1	"	"
22	Arhid. Ştefan	1866	50	1	"	"
23	Sfântul Dimitrie	1866	50	1	"	"
24	Tăierea cap Sf. Ioan Botez.	1866	50	1	"	"
25	Naşterea Dlui Hristos	1870	50	1	"	"
26	Muc. T. Tiron	1866	50	1	"	"
27	Trei Sfinți	1866	50	1	"	"
28	Intrarea în Biserică	1866	50	1	"	"
29	Înălțarea Sf. Cruci	1866	50	1	"	"
30	Buna Vestire	1866	50	1	"	"
31	Schimbarea la față	1866	50	1	"	"
32	Botezul Domnului	1866	50	1	"	"
33	Prorocul Ilie	1866	50	1	"	"
34	Apostolii Petru şi Pavel	1866	50	1	"	"
35	Înălțarea d. Isus Hristos	1866	50	1	"	"
36	Sfânta Paraschiva	1866	50	1	"	"
37	Maica Precista	1866	50	1	"	"
38	Pogorârea Sf. Duh	1866	50	1	"	"
39	40 de Mucenici	1866	50	1	"	"
40	Duminica Floriilor	1866	50	1	"	"
41	Tăierea împrejur a D. Isus	1866	50	1	"	"
42	Arh. Mihail şi Gavril	1866	50	1	"	"
43	Sf. Sim. Stâlnicu	1866	50	1	"	"

https://biblioteca-digitala.ro

44	Constantin şi Elena	1866	50	1	"	"
45	Sfântul Nicolae	1866	50	1	"	"
46	Întâmpinarea Domnului	1866	50	1	"	"
47	Mucenicul Gheorghe	1866	50	1	"	"
48	Isus Hristos	1866	50	1	"	"
49	Sfânta Maria	1866	50	1	"	"
50	Înălţarea Domnului	1866	50	1	"	"
51	Maica Domnului cu Fiul	1866	50	1	"	"
52	Domnul Isus Hristos	1866	50	1	"	"
53	Intrarea în Ierusalim	1866	50	1	"	"
54	Adormirea maicii Domn.	1866	50	1	"	"
55	Vinerea Patimilor	1866	50	1	"	"
56	Adormirea M. Precistei	1866	50	1	"	"
57	Adormirea d. Isus H.	1866	50	1	"	"
	Cruci					
58	Cruce de metal	1930	800	1	"	"
59	Cruce de metal	1920	200	1	"	"
60	Cruce de lemn	Veche	100	1	"	"
61	Cruce de lemn	1870	50	1	"	"
62	Cruce de lemn	1870	50	1	"	"
	Prapori					
63	Învierea Domnului - roşu	1921	3.000	1	"	"
64	Sfântul Nicolae - roşu	1933	500	1	"	"
65	Isus Hristos - negru	1933	500	1	"	"
66	Constantin şi Elena –roşu	1920	200	1	"	Slabă
67	Mihail şi Gavril – roşu	1910	200	1	"	"
68	Buna Vestire – vânăt	1910	200	1	"	"
69	Botezul Domnului – roşu	1866	200	1	"	"
70	Sfântul Iosif - negru	1875	200	1	"	"
	Feşnice					
71	O pereche de metal	1921	400	1	"	"
72	O bucată de metal	1921	100	1	"	"
73	O pereche de lemn	1924	200	1	"	"
74	O pereche de lemn	1924	140	1	"	"
75	O bucată mare	1937	500	1	"	nou
76	O pereche mari	1934	100	1	"	bună
77	O pereche mari	1880	40	1	"	slabă
78	O pereche mari	1880	40	1	"	"
79	O pereche mici	1900	30	1	"	"
80	O bucată	1910	20	1	"	"
81	O bucată de metal	1920	30	1	"	"
	Candele					
82	O candelă mare	1915	300	1	"	bună
83	Două perechi candele mici	1920	700	1	"	"
	Vase					
84	Un potir nou	1930	2.000	1	"	Nou
85	Un potir folosit	1915	1.700	1	"	bună
86	Un disc	1930	100	1	"	"

https://biblioteca-digitala.ro

87	Una steluță	1930	100	1	"	"
88	Una linguriță	1930	100	1	"	"
	Evanghelii					
89	Evanghelie legată	1930	6.800	1	"	"
90	Evanghelie în pânză și piele	1940	2.000	1	"	Nouă
91	Evanghelie în piele	1910	100	1	"	slabă
	Cărți rituale					
92	Minee cu chirilice	1880	500	10	"	bună
93	Minee cu litere latine	1924	1.500	15	"	bune
94	Trioduri cu litere latine	1917	400	2	"	"
95	Penticostar în chirilică	1880	100	1	"	"
96	Penticostar cu latine	1917	400	2	"	"
97	Octoih mare în chirilică	1880	100	1	"	"
98	Octoih mare cu latine	1916	400	2	"	"
99	Cazanie cu latine	1911	100	1	"	"
100	Apostol cu litere latine	1899	450	2	"	"
101	Psaltire cu litere latine	1904	200	1	"	"
102	Ceaslov cu latine	1925	195	1	"	"
103	Liturghier cu latine	1926	205	1	Cump.	"
104	Molitvelnic	1910	400	1	donat	"
105	Carte de rugăciuni	1937	50	1	"	"
106	Cărți rituale vechi	1866	3000	16	"	"
	Obiecte					
107	Candelabru	1880	2.000	1	"	"
108	Cădelniță	1930	2.000	1	"	nouă
109	Cădelniță de aramă	1900	800	1	"	bună
110	Cădelniță	1880	200	1	"	slabă
	Mobilier					
111	Chivot	1880	500	1	"	bună
112	Strane pentru cântăreți	1900	300	2	"	"
113	Tetrapod	1924	100	1	"	"
114	Dulap pentru veşminte	-	600	1	"	"
115	Masă pentru parastas	1924	100	1	"	"
116	Scaune în biserica bărbaț.	1924	50	5	"	"
117	Scaun în biserica femeilor	1924	50	1	"	"
118	Tetrapod pentru evanghelie	1924	100	1	"	"
119	Proscomidia cu ramă și sticlă	1940	210	1	"	nouă
120	Steag negru	1940	200	1	Cump.	bună
121	Steagul Național Dr. I Hodoş	1869	-	1	donat	slabă
122	Scaune ale credincioşilor	-	-	153	"	bună

Vreme de aproape 18 ani nu s-au mai făcut reparații la biserică. În şedința Consiliului parohial din 23 ianuarie 1954 se propune „repararea turnului bisericii în afară şi acoperirea turnului cu tablă, căci cea veche s-a ruinat"[1196]. Propunerea este supusă discuției adunării parohiale de a doua zi. Adunarea parohială hotărăşte să se repare tencuiala, în afară, la biserică şi, să se acopere turnul cu tablă, făcându-se o repartiție pe

[1196] Ibidem, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro

toți credincioșii bisericii de 100, 50 și 20 lei, conform listei prezentate de Consiliul parohial[1197].

La 10 august 1954 preotul Tiberiu Perian adresa o cerere către Ministerul Cultelor pentru obținerea de fonduri. Cererea este înaintată de către episcopul Aradului, Dr. Andrei Magieru. Devizul lucrărilor este întocmit de către arhitectul episcopiei și se ridica la valoarea de 31.330,07 lei[1198]. În cererea sa, preotul Tiberiu Perian menționa faptul că biserica „s-a ruinat în decursul timpurilor și necesită urgente reparații pe care acești credincioși săraci nu le pot suporta"[1199]. În numele credincioșilor din parohie preotul Perian solicita ministerului acordarea „unui ajutor mai substanțial pentru a scăpa de la ruină lăcașul nostru de închinare"[1200].

În preambulul cererii preotul își motiva solicitarea prin faptul că parohia Crișan „este situată într-o regiune foarte săracă, în Munții Apuseni și compusă din credincioși săraci și mineri, 98 % care scormonesc măruntaiele pământului pentru a da scumpei noastre Patrii cât mai mult aur și cărbune"[1201]. Dar funcționarii ministerului nu se arată impresionați de cuvintele patriotice ale preotului din Crișan. La 6 ianuarie 1955, din partea Ministerului Cultelor, Direcțiunea contabilității, parohia Crișan primea următorul răspuns:

„**Urmare la adresa Dvs. nr. 3351/1954, vă facem cunoscut că din lipsă de fonduri nu s-a putut acorda dotația solicitată**"[1202].

În situația dată sarcina reparării bisericii rămânea numai pe umerii credincioșilor din parohie. Lucrările au fost executate în cursul anului 1955. Pentru procurarea materialelor necesare s-au cheltuit, în anul 1955, suma de 2.352 lei din care s-a cumpărat ciment și var. Tot acum s-au mai cheltuit 115 lei pentru stins varul și 448 pentru refacerea treptelor de la intrarea în biserica femeilor. De la credincioși s-au strâns 1.352 lei.

Pentru completarea sumei necesare reparațiilor s-au vândut prin licitație materiale rămase de la reparații sau provenite din dezvelirea turnului. Au fost licitate și vândute unor credincioși din parohie: ciment, tablă, lemn recuperat, scândură, o ușă și ferestre de la turn. Lucrările de tinichigerie au fost executate de către Dumitru Zimbran din comuna Buteni, nr. 442, regiunea Arad[1203]. Pe lângă acoperirea turnului cu tablă el a mai executat 3 cruci pe biserică și legarea tablei pe stâlpii exteriori bisericii[1204]. Fiind mulțumiți de calitatea lucrărilor executate membrii comisiei de recepție decid ca „maiestrul să fie cinstit cu suma de 500 lei"[1205].

La repararea turnului a contribuit cu o sumă importantă și învățătorul Gheorghe Costin. Drept recompensă consiliul parohial îi acordă în arendă terenul de la fierărie „lăsând la aprecierea domnului învățător cât să plătească pentru acest pământ"[1206]. La 22

[1197] Ibidem, p. 131.
[1198] Casa parohială Crișan, Acte neînregistrate.
[1199] Ibidem.
[1200] Ibidem.
[1201] Ibidem.
[1202] Ibidem.
[1203] Ibidem.
[1204] Ibidem.
[1205] Ibidem, Protocolul de ședințe al Consiliului,...p. 148-149.
[1206] Ibidem, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro

iulie 1957, la biserica din Crişan se deplasează maistrul Almăşan Gheorghe ca să „constate dacă din tencuiala veche mai trebuie dată jos sau nu"[1207].

Cu acest prilej expertul decide că mari părţi din tencuială trebuie îndepărtate şi propune „să se dea jos tot ce constată maiştrii zidari"[1208]. Pentru a strânge fondurile necesare la reparaţii, Comitetul parohial licitează lemne din cimitir, adunând o sumă de 1487 lei[1209].

Cu prilejul unei noi licitaţii, organizate la 8 septembrie 1957 se mai strâng încă 1112 lei[1210]. În aceeaşi zi de 8 septembrie 1957 se recepţionează şi lucrările de zidărie executate la biserică. Contractul pentru aceste lucrări a fost încheiat cu zidarii Şortan Ştefan din Crişcior şi Brătima Florea din Brad[1211]. În contract au fost prevăzute următoarele lucrări:

Baterea tencuielii vechi jos de pe pereţii de miază zi în întregime, de răsărit şi miază noapte ceea ce este stricat până la 50 %.

Baterea tencuielii de pe turn, pereţii de Apus şi miază noapte, numai ce este stricat.

Baterea tencuielii vechi de pe soclu de jur împrejur în întregime.

Măturarea prafului de pe pereţii goliţi de tencuiala veche, spălarea cu apă a tuturor pereţilor bătuţi de tencuială[1212].

După curăţirea pereţilor, meşterii zidari trebuiau să treacă la facerea soclului bisericii din beton armat cu sârmă şi cuie. De asemenea trebuiau să mai facă un şanţ de beton în jurul altarului cu scurgerea spre miază zi, tencuirea pereţilor goliţi de tencuială, măturaţi şi spălaţi. Sclivisirea întregii suprafeţe exterioare a bisericii[1213].

La recepţia lucrărilor, membrii Consiliului parohial se declarau mulţumiţi, doar culoarea nu este aceeaşi peste tot. Zidarii se obligă ca până la 15 octombrie 1957 să revină „să repare soclul, unde este necesar, şi tot atunci să-l vopsească"[1214]. În anii 1959 şi 1960 biserica a fost impusă să plătească suma de 490 lei pentru electrificarea satului Crişan[1215].

În anul 1963 se fac demersuri pentru electrificarea bisericii, întocmindu-se un deviz de către Uzina electrică Gurabarza în valoare de 32.500 lei[1216]. Lucrările s-au executat în cursul anului 1965 şi la 9 septembrie s-a desfăşurat recepţia lor. La recepţie au participat Budugan Traian din partea Uzinei electrice Gurabarza, iar din partea comunităţii Crişan, preotul Tiberiu Perian şi Iancu Miron[1217]. În urma recepţiei lucrărilor, la 17 septembrie 1965, se încheie contractul pentru furnizarea energiei electrice între Uzina electrică Gurabarza şi Biserica ortodoxă Crişan[1218].

[1207] Ibidem, p.165.
[1208] Ibidem.
[1209] Ibidem, p. 166-167.
[1210] Ibidem, p. 168-169.
[1211] Ibidem, p. 170-171.
[1212] Ibidem.
[1213] Ibidem.
[1214] Ibidem.
[1215] Ibidem, p. 186 şi 192.
[1216] Casa parohială Crişan, Acte neînregistrate.
[1217] Ibidem.
[1218] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Preotul Iancu Coroi a luat măsura reparării marginilor acoperişului la biserică, cu tablă zincată, scândură şi ţiglă nouă pentru a „nu mai putea lua vântul ţigla de pe biserică"[1219]. Cu acel prilej a fost reparat şi paratrăsnetul de la Sf. Biserică[1220]. Preotul Iancu Coroi s-a preocupat şi de sporirea dotării bisericii. „Am cumpărat – scrie preotul Coroi – cinci rânduri de ornate noi, 3 rânduri de odăjdii colorate şi 2 rânduri de odăjdii negre.

S-au cumpărat prapuri noi, potir nou, disc nou, steluţă nouă, cruce mare cu <Răstignirea Domnului>, 3 feşnice pentru lumini noi, epitaf nou, dulap în altar pentru odăjdii preoţeşti, sobă nouă, molitvelnic nou, aghiazmator nou, liturghier nou, 8 minee noi, perdea la uşile Sf. altar nouă, stihare noi, prosoape noi, covoare noi, icoane noi etc[1221].

Ultimele lucrări la biserică făcute sub preotul Iancu Coroi au constat din refacerea picturii interioare. În anul 1997 stratul de pictură a fost refăcut de către fiul satului Crişan, Tănase Bârna. Actualul preot Adorian Lucian Trif a determinat credincioşii din sat să ridice un şopron acoperit pentru desfăşurarea ceremoniilor religioase ocazionate de ridicarea parastaselor pentru morţi sau alte ocazii.

Astăzi, datorită credincioşilor din parohie, conduşi de păstorul lor, tânărul preot Adorian Lucian Trif, biserica parohială, cu turnul său semeţ, înălţată pe colina situată deasupra centrului satului, se prezintă ca un monument bine îngrijit şi gospodărit, atrăgând atenţia vizitatorilor ce se opresc aici pentru a vizita locurile istorice şi monumentele din cel mai renumit sat din Zarand, Crişan.

CASA PAROHIALĂ CRIŞAN

În secolul al XVIII-lea casa parohială era situată în casa preotului paroh, care în cele mai multe cazuri provenea din sat. Conscripţia din anul 1733 înregistrează existenţa unei case parohiale (domus parochialis)[1222]. La 1750 cu prilejul conscripţiei realizate de către Petru Pavel Aron nu se înregistrează nici loc de casă parohială[1223]. În schimb conscripţia din anii 1760-62 consemna existenţa a 2 case parohiale[1224], dovadă că în această perioadă existau cel puţin doi preoţi în parohie.

Şi în secolul al XIX-lea, casa parohială era situată, în cele mai multe cazuri în casa preotului. Preotul Iosif Costea venind dintr-o altă localitate este nevoit să-şi ridice casă de locuit, care va fi şi casa parohială. Casele ridicate de către preotul Iosif Costea (1875-1918) erau situate sub cimitirul satului, în apropiere de Pârâul Goldeştilor.

După moartea preotului, soţia sa, preoteasa Eufrosina Costea s-a mutat în Ribiţa şi a vândut casele noului preot Alexandru Fugătă care le-a cumpărat pentru suma de 14.000 lei plătiţi din banii parohiei[1225]. În anul 1921, preotul Alexandru Fugătă a mai cheltuit alte 7.000 lei pentru repararea lor[1226]. Vreme de aproape 15 ani nu se mai execută lucrări de reparaţii generale la casa parohială ci doar de întreţinere. În anul 1937, preotul

[1219] Ibidem.
[1220] Ibidem.
[1221] Ibidem.
[1222] Conscripţia din 1733, p. 360.
[1223] Augustin Bunea, Op. cit., 281.
[1224] Virgil Ciobanu, Op. cit., p. 666.
[1225] Cronica parohială,...p. 11.
[1226] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Tiberiu Perian a renovat fântâna de la casa parohială, acoperind-o şi punându-i o vadră cu roată pentru trasul apei[1227]. Conform inventarului realizat la 16 noiembrie 1940, în casa parohială se aflau următoarele obiecte:

Denumirea obiectelor	Anul	Valoarea	Cumpărat	Donat	Starea
Dulap cu cărţi şi arhiva	-	500	Da	-	Bună
Casa de bani	1921	2.500	Da	-	Bună
Sobă pentru 2 săli	1921	500	Da	-	Slabă
Sobă pentru o cameră	1921	500	Da	-	Slabă
Cuptor în bucătărie	1921	100	Da	-	Slabă
Cuptor afară	1921	100	Da	-	Slabă
4 bănci	1934	200	Da	-	Bună

După cum se poate observa inventarul casei este destul de modest. Dar în casă se mai păstrează un număr mare de cărţi, atât bisericeşti cât şi laice. Biblioteca Casei parohiale cuprindea, în anul 1946, un număr de 885 volume şi 101 reviste[1228]. Se păstrau aici cărţi scrise de o serie de autori cunoscuţi între care amintim pe: Andrei Şaguna, Ilarion Felea, Dumitru Stăniloaie, Liviu Stan, Th. Bodogae, Ştefan Meteş, Gh. Tulbure, Enea Hodoş, Nicolae Bălan, Gh. Ciuhandu, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, B. P. Haşdeu, I. Raţiu, Nicolae Dobrescu, Nicolae Iorga, Ioan Lupaş, Nichifor Crainic, Ioan Pop Reteganul, G. Coşbuc, Ion Clopoţel, V. Branişte, Oct. Tăslăuanu, Pavel Oprişa, I. Agârbiceanu, Vasile C. Osvadă, D. Bolintineanu, Al. Vlahuţă, I. Slavici, I. Creangă, Eminescu, Dikens, Balzac, Tolstoi, Cehov, Gorki, Ibsen etc[1229].

În aceeaşi bibliotecă se aflau multe dintre revistele şi ziarele vremii, între care amintim: „Telegraful român" (1935-1948), „Revista teologică" (1911, 1931-1947), „Calendarul bunului creştin" (1928, 1934-1948), „Lumina satelor" şi „Oastea Domnului" (1938-1948), „Protocoalele Congresului Naţional al Bisericii Române" - Sibiu (1868, 1870, 1891, 1895,1897, 1888-1900, 1906, 1924, 1933), „Procesele verbale ale Adunării Eparhiale din Sibiu" (1872, 1896, 1898-1914, 1916, 1926-1928, 1930, 1936-1944), Congresul Naţional Bisericesc al Patriarhiei" (1932 şi 1935)[1230]. Asupra acestei biblioteci s-a abătut una din cele mai mari tragedii, distrugerea ei în vremea regimului comunist. Cărţile şi revistele din Biblioteca parohială Crişan au fost epurate şi topite după 1945[1231].

Revenind la prezentarea Casei parohiale să urmărim mai departe istoria ei. Preotul Tiberiu Perian este nevoit să execute, tot mai des, lucrări de reparaţii. La 10 iulie 1943, Consiliul parohial dezbătea devizul întocmit pentru repararea casei parohiale şi în acest scop prevede în buget suma de 55.460 lei[1232]. Devizul şi suma prevăzută sunt

---

[1227] Ibidem, p. 30.
[1228] Casa parohială Crişan, Catalogul special al Bibliotecii, partea I, cărţi; Catalogul special al Bibliotecii parohiale, partea a II-a, colecţie.
[1229] Ibidem.
[1230] Ibidem.
[1231] Despre formarea, completarea, lista donatorilor şi apoi distrugerea acestei Biblioteci vom întocmi un studiu aparte.
[1232] Casa Parohială Crişan, Protocol de şedinţe,...p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

aprobate, a doua zi şi de către Adunarea parohială[1233]. Dar abia la 29 august 1945 lucrarea este încredinţată zidarului Ioan Alexa I. Tănase, pentru suma de 110.000 lei, care trebuie să execute: „îndreptarea pereţilor, tencuirea lor, facerea tavanului, baterea trestiei la 2 camere, tencuirea pereţilor pe dinafară repararea sobei de bucătărie"[1234]. Lucrările de lemnărie, constând din „facerea porţii mari şi a celei mici, cu 2 stâlpi noi, repararea capetelor la casă (stabloane)", se încredinţează lui Pavel Ioan pentru suma de 52.000 lei[1235]. Pentru acoperirea cheltuielilor adunarea parohială din 14 octombrie 1945 aprobă vinderea a 6 fire de frasin pentru construcţie din cimitir şi a unui cireş uscat pentru foc[1236]. Frasinul este vândut lui Doica Petru din Brad pentru suma de 120.000 lei[1237]. Licitaţia pentru cireş este câştigată de către Bârna Viorel contra sumei de 10.200 lei[1238]. Reparaţia se încheie către sfârşitul anului 1945, fiind recepţionată la 28 decembrie, acelaşi an[1239].

În anul 1947 Consiliul parohial angaja pe „Ioan Golda ca să aşeze lemnele şi să facă un şopron cu ţiglă, ca lemnele să fie apărate, cu suma de lei, 10.000"[1240]. În şedinţa Consiliului parohial, din 23 ianuarie 1953, se propune „repararea podelelor la bucătăria de la Casa parohială, fântâna de la Casa parohială şi treptele de la uşa femeilor, la Biserică"[1241].

Consiliul parohial din Crişan constata, cu ocazia şedinţei din 2 februarie 1967, că „bucătăria este veche şi este pe punctul de a se dărâma" şi propune „să se demoleze şi să se strângă materialul necesar pentru facerea unei case noi în locul bucătăriei demolate"[1242]. Noua casă urma să fie „formată dintr-o cameră de locuit, o bucătărie şi un mic şpaiţ"[1243].

Pentru acoperirea cheltuielilor se repartizează pe fiecare gospodărie suma de lei 175. „În anul 1967 – scrie preotul Iancu Coroi – după ce am demolat bucătăria de la Casa parohială din Crişan, care era pe punctul de a se dărâma, fiind foarte veche, am construit o casă nouă cu 3 încăperi"[1244]. „Totodată am construit, din nou o poartă nouă şi gardul complet care împrejmuieşte curtea de la casa parohială. Iar la Casa parohială veche coarnele şi ţigla fiind aplecate într-o parte, s-a dat toată ţigla jos, s-au îndreptat toate coarnele de la acoperişul casei, s-au pus contrafişe şi s-a acoperit cu ţiglă din nou, completându-se cu ţiglă nouă şi cu olane unde era de lipsă"[1245]. Ultimele lucrări pentru reabilitarea casei, construite în anul 1967, au fost făcute de către actualul preot, Adorian Lucian Trif care a adus câteva îmbunătăţiri privind confortul locuinţei.

[1233] Ibidem.
[1234] Ibidem, p. 61.
[1235] Ibidem.
[1236] Ibidem, p. 63.
[1237] Ibidem, p. 64.
[1238] Ibidem.
[1239] Ibidem, p. 66.
[1240] Ibidem, p. 110.
[1241] Ibidem, p. 125.
[1242] Ibidem, p. 217 şi 219.
[1243] Ibidem.
[1244] Ibidem, Acte neînregistrate.
[1245] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

PREOȚI CARE AU SLUJIT ÎN PAROHIA CRIȘAN (VACA)

IOAN TULEA

Despre preotul din satul Vaca, **Ioan Tulea** se cunosc puține date. În 31 octombrie 1784 el l-a însoțit pe Gheorghe Crișan la adunarea de la Mesteacăn. Ioan Tulea era unul dintre cei 5 preoți care funcționau în satul Vaca pe care îi menționează recensământul din anii 1784-1787 ordonat de către împăratul Iosif al II-lea[1246].

Aici - nota un ziar polonez - le-a relatat Horia (Crișan n. n.) că a primit din partea împăratului ordin să-i elibereze pe români din jugul iobăgiei. Spre adeverirea misiunii sale le arată o scrisoare deschisă cu litere de aur și o cruce de aur, pe care toți participanții au trebuit să jure „prin persoana popilor, că sunt în stare să-și dea și ultima picătură de sânge"[1247].

De altfel, menționa ziarul polonez „Presspürske Nowiny" din 18 decembrie 1784, țăranii s-au întrunit la Mesteacăn, într-un număr greu de descris „fiecare sat cu preotul său, ori fiecare popă cu satul său"[1248]. Cu ocazia atacului asupra curților nemețești din Ribița, preotul din Vaca este amintit ca fiind cel care a participat la acest atac și a convins pe unii membri ai familiei Nemeș se revină din pădure, unde se refugiaseră, promițându-le că nu li se va întâmpla nimic. Odată cu sfârșitul răscoalei, numele preotului Ioan Tulea trece în anonimat. Pe un registru parohial al comunei Tomești se află o însemnare „**Tullya Miklos** den Vaka, varmegya Zarandului. Tulya Miklos, anul 1827 s-au scris în 14 zile"[1249]. Acest Tulea Nicolae e posibil să fi fost fiul preotului participant la răscoala lui Horea.

POPA DĂNILĂ COR (1790 - 1815)

În protocoalele pentru însemnarea cununaților și a morților din satul Vaca apare numele de **Popa Dănilă**[1250]. Credem că este vorba despre una și aceeași persoană cu acel Daniil Ilieș, care a fost hirotonit în Transilvania în anul 1790[1251]. **Popa Dănilă** alias **Daniil Ilieș** a slujit în parohia Vaca, până în anul 1815, deci aproape 25 de ani, când locul său a fost ocupat de către preotul Giorgie Cor.

[1246] Az elsö magyarországi népszámlálás (1784-1787), Budapest, 1960, p. 322.
[1247] Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. III, Presă. Broșuri, 1784-1785, București, 1984, p. 48.
[1248] Ibidem.
[1249] Registrul se află în posesia profesorului Buzdugan din Vața de Jos.
[1250] DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul pentru însemnarea cununaților și a morților din parohia Crișan (Vaca).
[1251] Mateiu Voileanu, Op. cit., p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro

POPA GIORGIE COR
(1815 - 1823)

Este consemnat în protocoalele cununaților și a morților din parohia Vaca începând din 13 februarie 1815, când semnează cu numele **Popa Giorgie Cor**[1252]. La 5 februarie 1816, preotul Giorgie Cor oficia căsătoria tinerilor Pârva Lazăr cu Sofia Brana din satul Vaca[1253]. Câteva zile mai târziu, la 13 februarie, el cununa pe Avram Gligor din satul Vaca cu Măriuța Clej din Ribicioara[1254].

În anul 1815, preotul Giorgie Cor oficia înmormântarea unui locuitor din sat având o vârstă de peste 100 de ani[1255]. Anul următor înceta din viață credinciosul Rus Pătru, în vârstă de 70 de ani și 5 luni fiind înmormântat de către preotul Giorgie Cor[1256].

Preotul Giorgie Cor a slujit în parohia Vaca până în februarie 1819[1257]. Probabil că în ultimii ani ai vieții boala l-a împiedicat să-și mai exercite funcțiunile preoțești, întrucât numele său nu mai apare în protocoale decât o singură dată, cu ocazia morții sale, în anul 1823[1258]. La 20 martie 1823 înceta din viață, la vârsta de 45 de ani, Popa Giorgie Cor, fiind înmormântat de Popa Iovu Manea, paroh Vaca[1259].

IOVU MANEA
(1819-1839)

Numele său este consemnat pentru prima dată în protocoale, în anul 1819, cu ocazia preluării oficiului de preot. „La anul 1819, l-am primit în luna februarie 24. Eu **Iov Manea,** paroh Vaca"[1260]. „Pe o Cazanie tipărită la București, în anul 1768, găsim însemnarea: Această Cazanie este a bisericii de la Vaca, unde este hramul Adormirii M. D. și s-au dat de Ioan Avram la anul 1822. Popa Iov"[1261]. La 2 februarie 1822, preotul Iov Manea cununa pe tinerii Madalina Petru cu Sofia Madalina, din satul Vaca, nașul tinerilor fiind Todor Manea[1262]. La 30 mai 1826, el oficia cununia lui Brana Petru din Vaca cu tânăra Marie din Ribicioara, nașul de cununie fiind Lupe Petru[1263].

Se pare că tânăra a încetat din viață la scurt timp deoarece, la 2 februarie 1830, același Brana Petru se căsătorea, pentru a doua oară cu Popa Chisana, căsătoria fiind oficiată de către **Popa Iovu Manea**, paroh în Vaca[1264]. Preotul Iov Manea trece prin multe încercări sufletești. La nici patru ani după primirea parohiei, înceta din viață, la 11

[1252] DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocoalele pentru însemnarea cununaților și a morților din parohia Crișan (Vaca).
[1253] Ibidem.
[1254] Ibidem.
[1255] Ibidem.
[1256] Ibidem.
[1257] Ibidem.
[1258] Ibidem.
[1259] Ibidem.
[1260] Ibidem.
[1261] Biblioteca Casei parohiale Crișan.
[1262] DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocoalele pentru însemnarea cununaților și a morților din parohia Crișan (Vaca).
[1263] Ibidem.
[1264] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

aprilie 1823, Sofia, fiica preotului în vârstă de 1 an, fiind înmormântată de către preotul Lupu din Junc[1265].

În timpul preoției sale Iovu Manea ia parte la înmormântarea a doi confrați, Popa Giorgie Cor și Popa Jurca. Preotul **Giorgie Cor** încetase din viață la 20 martie 1823, iar Popa Jurca, șapte ani mai târziu. La 24 aprilie 1830, înceta din viață **Popa Jurca**, în vârstă de 42 de ani[1266]. Se pare că din cauza vârstei înaintate, dar mai ales pentru a lăsa parohia fiului său Ioan Manea, preotul Iovu Manea se retrage din activitate în anul 1840.

El înceta din viață, la 20 ianuarie 1853, în vârstă de 78 de ani, 5 luni și 2 zile, fiind înmormântat de către **Nicolae Tulia**, parohul din satul vecin Valea Bradului[1267]. Preotul **Iovu Manea** a păstorit parohia Vaca timp de 21 de ani, ceea ce ne face să presupunem că a mai fost preot și în alt sat, deoarece este nefiresc a deveni preot la vârsta de 45 de ani.

NICOLAE TULEA

Mai multe știri amintesc despre preotul **Nicolae Tulea**, care a slujit în satul vecin Valea Bradului. Faptul că era originar din satul Vaca ne-o dovedesc cele câteva cruci ridicate de el pe teritoriul satului. Chiar la intrarea în sat străjuiește, la bifurcația drumurilor, o cruce ridicată în urmă cu peste 136 de ani de către acest preot. Pe partea laterală stânga a crucii este scris: „*Niculae Tulia, popă Vaca*". Pe partea din spate a crucii este menționat numele celor care au cheltuit pentru ridicarea ei: „*Prin cheltuiala lui Tulea Niculae și Lupea Ianăș, Tulea Ioaneș, Indrei Niculae, în anul 1869*".

Iată deci că la anul ridicării crucii de la intrarea în satul Crișan, Nicolae Tulea era preot aici. E posibil ca el să fi locuit permanent în satul Vaca și să fie preot în parohia vecină Valea Bradului. De asemenea în cimitirul actual al Bisericii ortodoxe din satul Crișan se află mormântul acestui preot la căpătâiul căruia străjuiește o cruce de piatră cu următorul text:

PO[MENEȘTE] D[OAMNE] / PRE RO[BUL] / TĂU / PREUT / NICOLAE / TULIA / MAIU / ÎN 17 / 1870

O parte din pământurile bisericii din Vaca au fost primite ca donație de la fostul administrator parohial, Nicolae Tulea, fost preot în Valea Brad și de la soția sa Sofia, cu îndatorirea ca an de an, în ziua de Sf. Nicolae, să li se ridice un parastas[1268]. Credem că este vorba de același **Nicolae Tulia** care și-a scris numele pe acel Protocol al bisericii din Tomești, în anul 1827 și aflat în posesia profesorului Buzdugan din Vața de Jos. El făcea parte din marea familie Tulea și erau un descendent, poate chiar nepot, al preotului Ioan Tulea cel care l-a însoțit pe căpitanul Crișan la adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie 1784.

[1265] Ibidem. Protocolul pentru însemnarea morților, f. 15
[1266] Ibidem, f. 25.
[1267] Ibidem, f. 59.
[1268] Vezi anexa VI.

https://biblioteca-digitala.ro

IOAN MANEA
(1839-1875)

După retragerea preotului Iovu Manea îi urmează în parohie **Ioan Manea**. Pe o „Predică", tipărită, la Buda, în anul 1810, se păstrează următoarea însemnare: **„Această carte dată S[fintei] Biserici de la Vaca... varmeghia Zarandului, preot Ionuț Manea, popitu la anul [1]839"**[1269]. În anii 1843 și 1844 protocoalele bisericii au fost verificate și avizate de către protopopul Iosif Bașa. La 17 septembrie 1844, preotul Ioan Manea căsătorea pe tinerii Ioan Bob din Ribița cu Golda Mariuța din Vaca, iar câteva săptămâni mai târziu, la 23 octombrie, pe Lupea Toader din Ribița cu Safta Tulea din Vaca[1270].

Biserica în care slujea preotul Ioan Manea se afla într-o stare îngrijorătoare de degradare, ceea ce-l determină să ridice un nou locaș de cult. Bazele noii biserici au fost puse în anul 1844 dar nu s-a reușit terminarea ei până la izbucnirea revoluției. Mai mult și vechea biserică, așa dărăpănată cum era a căzut furiei insurgenților unguri care au incendiat-o și distrus-o. Despre atitudinea preotului Ioan Manea în timpul revoluției de la 1848, circula o tradiție care nu e susținută de documentele și faptele istorice contemporane. Dar iată ce spune tradiția, transmisă nouă de către preotul Alexandru Fugătă: „Familia nobililor Brady, în 1848, s-a refugiat din calea pericolului, și-au căutat scăparea la preotul I. Manea din Vaca, căruia i-a promis că dacă îi va ascunde bine, îi va da bani ca să termine biserica. Planul de scăpare n-a reușit deoarece venind românii de la Bulzești și Tomnatic și satele din jur sub conducerea unui conducător, numit <maiorul> au aflat pe toți membrii familiei Brady, vreo 12-13 persoane, i-au prins și i-au dus pe pârâul Mănăstirii și i-au omorât până la unul și apoi morții, ori vii cum erau i-au îngropat acolo"[1271]. După revoluție, membrii rămași în viață din familia Brady i-au dezgropat și i-au îngropat într-un mormânt comun în cimitirul unguresc din Baia de Criș, care se vede și azi în partea stângă a drumului[1272]. Realitatea evenimentelor este însă cu totul alta[1273]. După revoluție preotul Ioan Manea și enoriașii săi depun deosebite eforturi materiale și umane pentru terminarea bisericii aflate în construcție încă din 1844. După aproape trei ani, în vara lui 1852, preotul Ioan Manea, cerea protopopului Iosif Bașa să intervină la episcopul Andrei Șaguna pentru sfințirea bisericii. Protopopul Iosif Bașa scrie episcopului Șaguna următoarea scrisoare:

„Înalt Prea Sfințite D[oam]ne Ep[isco]pe !

Din aicia cu umilită plecăciune așternuta rugare a parohului nostru din Vaka, Iuanu Manya cu a curatorilor bisericii noastre de acolo luminat se va descoperi prin oficii noastre, cum aceia cer îndreptare în privința sfințirei Bisericii de acolo, de vreme cu peste vro 40 zile va fi gata și tare doresc a se mângâia în cielea duhovnicești cu sfințirea casei domnului, pentru care și eu cu umilită plecăciune mă

[1269] Biblioteca Casei parohiale Crișan.

[1270] Ibidem, Fond Colecția stare civilă, Protocolul căsătoriilor, Tom. I, 1794, f. 26-27.

[1271] Parohia ortodoxă Crișan. Cronica parohială,... p. 5.

[1272] Ibidem.

[1273] Episodul uciderii membrilor familiei Brady a fost dezvoltată în capitolul "Istoria satului Crișan în perioada 1848-1948".

https://biblioteca-digitala.ro

rog ca în privinţia acelui sfânt lucru să vă milostiviţi În[alt] Pria Sf[in]ţ[ia] Voastră am trimite binecuvântată îndreptare care aşteptându-o cu adâncă plecăciune.

Sărutând sfintele binecuv[ântatele] mâni pururia sunt"[1274].

Deci în vara anului 1852, mai precis la 15 august de sărbătoarea „Adormirii Maicii Domnului", s-a sfinţit noua biserică, fapt atestat şi de hramul pe care-l poartă noul locaş de cult până în zilele noastre. În procesul verbal din 12 mai 1868, fiind de faţă protopopul Zarandului Moise Lazăr, preotul Ioan Manea şi Simeon Băcilă, ca notar, s-a discutat, în prezenţa membrilor comitetului parohial, modalităţile pentru acoperirea speselor avute cu terminarea bisericii ce se ridicau la impresionanta sumă de 7.533 florini[1275].

Pentru acoperirea unei părţi din cheltuieli, preotul Ioan Manea a donat bisericii: 1 cireş, 1 măr altoit, 1 păr, 1 nuc, 2 pruni, unul roşu altul bistriţ. Mai dăruieşte jumătate din dreptul său din arenda pentru beutura de vinars. Mai cedează dreptul său din competinţa sa anuală, numită „adău", pentru plătirea unui rând de odăjdii[1276]. În aceeaşi şedinţă s-a decis înfiinţarea unui magazin de bucate, care a funcţionat până în anul 1885, „pentru ca oamenii să cumpere bucatele de la biserică şi nu de la străini"[1277]. Bucatele s-au dat tot de părintele Ioan Manea. Magazinul a luat fiinţă la 1 ianuarie 1869, depunându-se în el 200 de măsuri de cucuruz şi 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă][1278]. Pentru păstrarea banilor, preotul Ioan Manea, mai dăruieşte bisericii o „casă mare ferecată, în preţ de 20 fl[orini][1279].

Preotul Ioan Manea se remarcă prin seriozitatea şi moralitatea-i exemplară, ceea ce determină alegerea sa în rândul membrilor tribunalului matrimonial protopopesc, numele său apărând, în cele mai multe cazuri, imediat după cel al protopopului Iosif Başa. În anul 1852 ia parte la judecarea pricinii dintre Florinca Tuduran cu bărbatul său, Lazăr Tuduran, din Şesuri. Se hotărăşte ca „mama Florinchii, Barbura, să dea contractul junerului său Lazăr despre iosag şi avere şi atuncia ginerele său se îndatoreşte a şedea cu dânsele, dând chizeş despre partea dânsului, că le va bitiului precum se cuvine şi de la şezători fără voia nu va şedea, şi de va greşi, judecata să se pedepsească cu 12 bicie"[1280].

În anul 1854 din iniţiativa preotului Ioan Manea a fost ridicată o cruce din piatră, frumos lucrată, pe locul numit „Colnic" pe care se menţionează că a fost ridicată prin **„cheltuiala obştii Vaca. Parohu Iuonutz Manya şi cantor Petru Lupia"**[1281]. Preotul Ioan Manea îi comunica protopopului Iosif Başa, la 26 ianuarie 1861, că văduvul Pârva Ioan din Vaca, născut la anul 1810, luna martie 9, s-a încredinţat în 12 ianuarie, anul c[urent] cu Maria Avramescu din Vaca, născută la anul 1815, august 7. Ei au hotărât a „păşi la taina căsătoriei şi descoperindu-mi mie cugetul lor cât şi înaintea a doi martori, am încheiat între dânşii contractul bunei învoiri"[1282]. Întrucât văduvul Ioan Pârva păşeşte

---

[1274] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 74.
[1275] Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 1-4.
[1276] Ibidem.
[1277] Ibidem.
[1278] Ibidem.
[1279] Ibidem.
[1280] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 66.
[1281] Cruce aflată la Colnic.
[1282] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1861, f. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

la a 4-a căsătorie, este foarte sărac, are pruncii mici şi n-are cine duce rânduiala casei „pentru care ne rugăm Prea Cinstit Domniei Tale ca să milostiveşti către Excelenţia Sa Episcopul nostru Andrei Baron de Şaguna ca să milostivească a da dispenzaţia"[1283]. Episcopul Andrei Şaguna acordă dispensaţia cerută de către preotul Ioan Manea la 3 februarie 1861[1284].

Din prea mult zel creştinesc preotul Ioan Manea, care fusese desemnat să rezolve anumite probleme ale protopopiatului în lipsa lui Iosif Başa, intră în conflict cu unii dintre confraţii săi preoţi. Implicându-se în problemele parohiei Bradului îi trezeşte suspiciunea preotului George Bogdan care îi adresează, la 20 mai 1861, o scrisoare în care spune, printre altele, următoarele: „Prin urmare te rog părinte Ioan Manea, de vreme ce Sfinţia Ta ai popor şi fapte bune în poporul Sfinţiei Tale, dară de altele nu te îngriji că în comuna noastră Brad, ie lucru a meu nu a altuia, că de vreo opt ani de când port şi eu sarcina Sfintei preoţii asupra-mi şi până într-asta nu mi s-a dat nici o îmbolditurâ neplăcută din partea mai marilor noştri"[1285].

Dar trecând peste aceste mici neplăceri ale preotului, trebuie să subliniem rolul său în edificarea gimnaziului din Brad. Parohia Vaca este cuprinsă în prima clasă de contribuţie, revenindu-i achitarea a 50 florini[1286]. Preotul Ioan Manea depune toate eforturile în lămurirea enoriaşilor săi despre importanţa înfiinţării unui astfel de institut de învăţământ pentru copii locuitorilor din satul Vaca, în special, şi în general pentru întreaga Ţară a Zarandului şi nu numai. La deschiderea gimnaziului, din anul 1869 participă o importantă delegaţie a sătenilor din Vaca, condusă de preotul Ioan Manea, având în frunte un falnic tricolor naţional[1287]. În anul 1873 preotul Ioan Manea se confruntă cu cea mai gravă tragedie din parohia sa. Izbucnirea unei epidemii de holeră seceră fără milă zeci de credincioşi începând de la copii până la oamenii cei mai bătrâni. Astfel, din iulie până în 19 august 1873 cad seceraţi de cumplita epidemie un număr de 35 persoane, de la copilul Indrei Trina, de 4 luni şi 2 zile, până la bătrânul Georgie Indrei de 76 ani[1288]. Pe un „Apostol" tipărit la Sibiu, în anul 1851, se află însemnarea: „Petruţu Mania din Vaca. Această carte a lui Petruţ Mania dau, Ioan Mania, anul 1872"[1289]

Împovărat de atâtea necazuri preotul Ioan Manea înceta din viaţă, la 12 februarie 1875, la vârsta de numai 55 de ani, două luni şi 10 zile[1290]. La slujba de înmormântare au participat, protopopul Zarandului, Nicolae Mihălţianu, şi preoţii din Ribiţa, Lazăr Comşa, şi Ribicioara, Ioan Popovici[1291]. Soţia sa, preoteasa Sofia Manea, nu-i supravieţuieşte decât două zile, încetând din viaţă, în 14 februarie 1875, fiind înmormântată de către preoţii din Ribiţa şi Ribicioara. Preotul Ioan Manea a administrat parohia Vaca vreme de 35 de ani, contribuind la ridicarea bisericii parohiale, la înfiinţarea gimnaziului din Brad, fiind unul dintre cei mai vrednici şi zeloşi preoţi ortodocşi din întregul Zarand.

[1283] Ibidem.
[1284] Ibidem, f. 64.
[1285] Ibidem, f. 83-84.
[1286] Ibidem, Dosar 1/1855, f. 191.
[1287] Ioachim Lazăr, Valorificarea patrimoniului cultural-naţional în cadrul caselor memoriale "Crişan" şi "Vlaicu Bârna" din satul Crişan ... p. 393-405.
[1288] DJHAN, Fond Colecţia stare civilă, Protocolul pentru însămnarea morţilor din parohia Crişan.
[1289] Biblioteca Casei parohiale Crişan.
[1290] DJHAN, Fond Colecţia stare civilă, Protocolul pentru însămnarea morţilor din parohia Crişan.
[1291] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

IOSIF COSTEA
(1875 - 1918)

După moartea preotului Ioan Manea (12 februarie 1875) parohia Vaca a fost administrată alternativ, până în luna decembrie de către preoții Lazăr Comșa din Ribița și Toma Faur din Valea Bradului[1292]. La 25 decembrie 1875 postul de paroh al comunității Vaca este ocupat de către tânărul preot **Iosif Costea**[1293]. O însemnare de pe o Sfântă Evanghelie are următorul conținut: „Subscrisul am primit darul preoției în 21 decembrie, anul Domnului 1875, Iosif Costea, preot gr[eco] ort[odox] în Vaca. Vaca 22 ianuarie/5 februarie 1876"[1294].

Între anii 1881-1885 familia preotului Iosif Costea trece prin mari încercări sufletești trei copii murind la o vârstă fragedă. La 25 iulie 1881 moartea o răpește pe fiica sa **Eugenia**, în vârstă de 1 an, 8 luni și 14 zile, iar la 6 iunie 1882 pe **Eufemia**, în vârstă de 3 luni și 4 zile[1295]. Cele două fetițe au fost înmormântate de către preotul din Valea Bradului, Toma Faur[1296]. La 20 noiembrie 1885 moartea îi răpește încă o fetiță, **Sofia**, la numai două zile după naștere, slujba de înmormântare fiind oficiată de către preotul Ioan Rusu[1297]. Dar șirul tragediilor preotului Iosif Costea și a soției sale Eufrosina nu se încheie aici. La 12 octombrie 1894, înceta din viață și fiul său **Vasilie-George**, în vârstă de numai o lună și 10 zile[1298]. După numeroasele necazuri care au trecut peste familia sa au urmat și bucuriile: căsătoria fiicelor și fiilor ajunși la maturitate. La 25 mai st. vechi, 1898 domnul Lazăr Gabor din Băița și domnișoara Elena Costea din Vaca își serbau cununia la Biserica gr[reco] or[todoxă] din Vaca"[1299], anunța Revista Orăștiei, din 17 mai 1898.

Două sunt realizările de excepție ale sale: ridicarea casei parohiale și a Școlii confesionale. Casele ridicate de preotul Iosif Costea erau proprietatea familiei sale și abia după moartea preotului, ele au fost vândute parohiei Crișan, de către preoteasa văduvă Eufrosina Costea, pentru suma de 14.000 lei[1300]. În anul 1878, parohia Vaca avea un număr de 603 credincioși, dintre care 304 bărbați și 299 femei[1301]. În același an, preotul Iosif Costea a cununat 7 perechi, a botezat 21 nou născuți și a înmormântat 23 persoane, dintre care 8 bărbați și 15 femei[1302].

La 21 ianuarie 1879, preotul cununa pe „junele **Nicolae Lazăr**, din Vaca, în vârstă de 24 ani, cu **Lazăr Maria l. Ioan**, de 22 ani"[1303]. Strigările în biserică s-au făcut în 14, 20 și 21 ianuarie 1879. Întrucât nu s-a ridicat nici o obiecție, cei doi tineri au fost

---

[1292] Ibidem, f. 112-113.
[1293] Ibidem, f. 114.
[1294] Biblioteca Casei parohiale Crișan.
[1295] DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocol pentru însemnarea morților din parohia Crișan (Vaca), p. 127-128.
[1296] Ibidem.
[1297] Ibidem, p. 135.
[1298] Ibidem.
[1299] Revista Orăștiei, Anul IV, nr. 20 din 16/28 mai 1898, p. 79.
[1300] Casa parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca), Jud. Hunedoara, p. 11; Alexandru Fugătă, op. cit., p. 1-4; Vezi anexa 2.
[1301] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1878, f. 8.
[1302] Ibidem.
[1303] Ibidem, Fond Colecția stare civilă, Protocolul cununaților din parohia Crișan (Vaca).

https://biblioteca-digitala.ro

cununați în data de 21 ianuarie 1879. Naşi de cununie le-a fost familia Bârna Iosif l. Ioan. În anul următor 1880, la 18 septembrie se naşte primul fiu al tinerilor cununați, Teodor. Preot botezător i-a fost Iosif Costea, naşă Bârna Sofia l Iosif, iar moaşă Bârna Safta[1304]. Peste 25 de ani, respectiv la 10 octombrie 1904, acelaşi preot îl cununa pe junele **Teodor Lazăr**, de 25 ani cu **Măcinica Mihăiesc** din Ribicioara de Jos, junâ de 18 ani[1305]. Preotul Iosif Costea boteza de asemenea, la 25 decembrie 1896, pe **Cornel Tiberiu Crăciun**, fiul preotului Ioan Rusu şi al preotesei Sofia[1306], cel care avea să devină primul culegător de folclor din Ţinutul Zarandului[1307]. La 10 ianuarie 1878, preotul Iosif Costea era convocat de către protopopul Zarandului, Nicolae I. Mihălţianu, să participe la alegerea membrilor preoți în sinodul protopopesc, pe anii 1878-1881, ce urma a se desfăşura, joi, 18 ianuarie 1879, la Brad[1308].

La 19 august 1912, Iosif Costea informa protopopiatul că „Şcoala din Vaca s-a adoptat la anul 1909, cu preţul de 2.100 coroane"[1309]. Un an mai târziu, la 20 octombrie, s-a desfăşurat activitatea grupului religios din Cercul I Brad, la care au participat parohii din Junc, Mesteacăn şi Vaca, cei din Ţărăţel şi Valea Bradului, au absentat, având cununii[1310].

Cu acest prilej, protopopul Vasile Damian informa Consistoriul, la 20 octombrie 1913, că „s-a îndeplinit în sobor sfinţirea apei cu care s-au stropit înnoirile făcute la zidirea bisericii, care au costat între 3.000-4.000 coroane, şi credincioşii"[1311]. De asemenea „s-a slujit utrenia, liturghia şi parastas pentru Aurel Vlaicu, participând un mare număr de credincioşi şi din comunele învecinate"[1312].

În câteva rânduri preotul trebuie să se pregătească şi pentru primirea oaspeţilor din celelalte parohii. La 9 octombrie 1913, protopopul Vasile Damian convoca preoţimea aparţinătoare Grupului I religios de a se întruni, în 13 octombrie, „în comuna Vaca, unde se va servi Sf. Liturghie, la finea căreia subscrisul va cuvânta, apoi vom cerceta starea în care se află biserica, cum e prevăzută cu toate cele recerute, apoi şcoala şi în fine cum conduce parohul agendele şi în ce stare ţine arhiva"[1313].

La 10 martie 1915, preotul Iosif Costea înainta protopopiatului Zarand „ratiociniul bisericii şi şcolii, pe anul 1914, fiind ambele revăzute de comitet, în 11 ianuarie 1915 şi aflate în ordine, spre a le înainta Venerabilului Consistoriu spre aprobare"[1314]. În anul 1914, preotul Iosif Costea a fost dispensat de obligaţia de a preda în şcoala confesională „la cererea sa, fiind neputincios"[1315]. La 30 iulie 1915, el trimitea o adresă către Oficiul protopopesc prin care îl informa despre dorinţa comitetului şcolar de

---

[1304] Ibidem, Protocolul botezaţilor.
[1305] Ibidem, Protocolul cununaţilor.
[1306] Ibidem, Protocolul botezaţilor.
[1307] Maria Razba, Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX), Dicţionar, 2004, p. 487-488.
[1308] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1879, f. 50.
[1309] Ibidem, Dosar 1/1912, f. 174.
[1310] Ibidem, Dosar 1/1913, f. 140-141.
[1311] Ibidem.
[1312] Ibidem.
[1313] Ibidem, f. 144. Din Grupul I religios făceau parte preoţii din Ţărăţel, Mesteacăn, Valea Bradului şi Vaca.
[1314] Ibidem, Dosar 2/1915, f. 8.
[1315] Ibidem, Dosar 1/1915, f. 318.

https://biblioteca-digitala.ro

a se cere Consistoriului din Sibiu să fie numit învățător suplinitor la școala confesională *„în caz contrar comitetul declara că mai bine să fie sistat învățământul, decât să mai funcționeze înv[ățătorul] penz[ionar] **Ioan Bârna**"*[1316].

Dar preotul Iosif Costea se arată din ce în ce mai slăbit de bătrânețe și ros de boală. El face față cu greu sarcinilor preoțești dar mai ales ca învățător „fiind înaintat în vârstă, 69 ani și are vederea cam slabă"[1317], cum raporta protopopul Vasile Damian Consistoriului din Sibiu. Este motivul pentru care preotul este scutit „din cauză binecuvântată de la ținerea școlii"[1318], pe anul școlar 1916/1917, învățătorul **Ioan Micu** fiind mobilizat. În anul 1917, parohia Vaca avea 170 familii de credincioși, dintre care 447 erau bărbați și doar 398 femei[1319]. În anul 1918, preotul este din ce în ce mai bolnav, oficiul parohial fiind îndeplinit de către preotul **Ioan Rusu**. La 17 noiembrie 1918, preotul Iosif Costea înceta din viață, suferind de „aprindere de plămâni"[1320]. A fost înmormântat în cimitirul ortodox din satul Crișan.

IOAN RUSU
(1918-1920)

S-a născut în satul Vaca în anul 1859, provenind dintr-o familie de frunte a comunității. Școala primară a urmat-o în satul natal avându-l ca dascăl pe Spiridon Ignaton[1321]. Apoi s-a înscris, în toamna anului 1873, la Gimnaziul din Brad pe care-l absolvă cu promoția din anul 1876-1877[1322]. Din promoția sa amintim câțiva colegi care au avut un rol deosebit în dezvoltarea vieții spirituale și pedagogice din Zarand.

În primul rând îl amintim pe profesorul Pavel Oprișa, originar din satul Țebea și care a predat la Gimnaziul din Brad româna, istoria și latina în perioada 1890-1927, îndeplinind și funcția de director al Gimnaziului între anii 1904-1908[1323]. Alți 8 absolvenți ai gimnaziului, între care se înscrie și Ioan Rusu, au urmat cariera preoțească: Ioan Draia din Tomnatic, Ioan Felea din Ciuruleasa, Petru Mihuț din Balșa, Login Popa din Podele, N. Popa din Porcurea, I. Șt. Preda din Petrila, Ioan Rusu din Vaca și Teodor Zeriu din Țebea[1324]. Doar doi colegi, Andron Marcu din Bucuresci și Alexandru Toda din Hălmagiu, au rămas în satele lor, ocupându-se cu agricultura[1325]. După absolvirea gimnaziului Ioan Rusu urmează Academia teologică din Sibiu. Funcționează ca dascăl în satul natal vreme de câțiva ani[1326]. După căsătoria sa cu Sofia și hirotonire tânărul preot

---

[1316] Ibidem, f. 256.
[1317] Ibidem, Dosar 1/1917, f. 10-11.
[1318] Ibidem, f. 30.
[1319] Ibidem, Dosar 4/1917, f. 3.
[1320] Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul morților din parohia Crișan (Vaca), p. 68.
[1321] Ibidem, Protocolul botezaților Crișan, 1864-1888, f. 7.
[1322] Ioan Radu, Monografia Gimnaziului român gr. or. din Brad, Orăștie, 1919, p. 69.
[1323] Nestor Lupei, Romulus Neagu, Stelian Circo, Monografia Liceului „Avram Iancu" din Brad, Brad, 1994, p. 69.
[1324] Ioan Radu, Op. cit., p. 69.
[1325] Ibidem.
[1326] DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul botezaților, f. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

ocupă parohia Juncul de Jos, începând din anul 1885[1327], iar din anul 1886 el administrează şi filia Juncul de Sus[1328].

La 27 mai 1912, preotul Ioan Rusu semna, alături de învățătorul Lazăr Lazăr şi Savu Stănilă, un raport despre situația şcolii din cele două sate. Conform raportului, şcoala a început la 1 octombrie 1911 şi s-a încheiat la 27 mai 1912. Din cei 148 copii existenți, au fost înmatriculați 74, din care 68 băieți şi 6 fete, dar au fost prezenți doar 24, între care 22 băieți şi 2 fete[1329]. Învățătorul are o locuință, ce corespunde numai în parte, cunoaşte limbile română şi maghiară, conduce şi cântă liturghia cu copiii de şcoală[1330].

Din parohia Juncul de Sus, preotul Ioan Rusu se adresa protopopiatului pentru a cere admiterea la examen la Sibiu a tânărului Tomesc Andron. „Tânărul Tomesc Andron, - scria preotul Ioan Rusu - în vârstă de 22 ani, din comuna Juncul de Sus, cu purtare morală bună şi carele totdeauna a luat parte la slujbele bisericeşti şi a arătat râvnă către Sf. biserică şi m-am folosit cu el, în şi în afară de biserică - voieşte să se supună examenului de cantor. După ce pe lângă purtarea morală bună posede şi cunoştințele în cântări, fiind şi altcum mare lipsă de cantor, căci nu am pe altul - mă rog să fie admis la facerea examenului"[1331].

La 26 iunie 1917, preotul Ioan Rusu îl informa pe Pompiliu Piso, protopopul Zarandului, cu privire la situația sa familiară precară, în vederea obținerii unui sprijin material. Din această relatare rezultă atât salariul modest al preotului (200 coroane pe an), dar mai ales cunoaştem familia sa numeroasă. Preotul Rusu, în petiția sa, ne spune că are 7 copii sub 24 ani şi anume:

Nicolae-Emil născut în 18 iulie 1894.
Cornel Tiberiu Crăciun, născut în 25 decembrie 1896.
Petru Victor Ioan, născut în 27 iunie 1899.
Victoria Lucreția Augusta, născută în 10 octombrie 1901.
Zorița Sofia născută în 24 decembrie 1903.
Octavia Margareta născută în 17 decembrie 1906.
Viorica Elena născută în 28 decembrie 1907"[1332].

Trebuie să menționăm că alți trei copii au decedat prematur: Lucreția Elisabeta, de 3 ani, la 20 martie 1894, Petru, de 13 ani, decedat la 23 ianuarie 1899 şi Viorel Traian, de 10 luni, mort la 1 ianuarie 1912[1333]. Preotul Ioan Rusu a luat parte şi la înmormântarea unuia dintre cei mai vechi preoți din Zarand, Lazăr Comşa din Ribița, decedat la 11 august 1905, la venerabila vârstă de 84 ani 11 luni şi 10 zile[1334]. Slujba de înmormântare a fost oficiată de către protopopul Zarandului, Vasile Damian, şi un sobor de preoți alcătuit

[1327] Ibidem, Protocolul căsătoriilor din parohia Dumbrava de Jos.
[1328] Ibidem.
[1329] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1912, f. 13-14.
[1330] Ibidem.
[1331] Ibide, Dosar 1/1916, f. 74.
[1332] Ibidem, Dosar 1/1917, f. 180.
[1333] Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul morților din parohia Crişan (Vaca), p. 11, 27 şi 54.
[1334] Ibidem, Protocolul morților din parohia Ribița, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

din Ioan Micluția, Ioan Jurca, Ioan Stănilă, Petru Rimbaşiu, Nicolae Pop, Gavrilă Simedrea, Iosif Costea, Savu Stănilă şi Ioan Rusu[1335].

De asemenea, la moartea preotului din parohia Vaca, Iosif Costea, din 17 noiembrie 1918, Ioan Rusu a luat parte la slujba de înmormântare, alături de Andron Bogdan, Ioan Indrei, Iosif Tisu şi Aurel Barna[1336]. După moartea preotului Iosif Costea, Ioan Rusu a fost desemnat preot administrator al parohiei Vaca. Printre copii botezați de către preotul Rusu a fost şi Lazăr, fiul lui Iosif Huțu şi al Mariei n. Bârna[1337]. Este din ce în ce mai bolnav. Un document din anul 1917 menționa următoarele: „În Junc. parohul e cam înaintat în vârstă şi locuința şi-o are în comuna Vaca"[1338].

La 12 ianuarie 1920, preotul Ioan Rusu înceta din viață la vârsta de 60 de ani. La înmormântarea sa au participat o mulțime de credincioşi din satul natal, dar mai ales din satele Juncul de Jos şi de Sus, pe care defunctul preot l-a păstorit vreme de aproape 35 de ani. La slujba de înmormântare a luat parte protopopul Zarandului, Pompiliu Piso, precum şi preoții Ioan Felea din Valea Bradului, Aurel Barna din Mesteacăn şi Iosif Comşa din Ribița[1339].

În ultimele luni din viață preotul Ioan Rusu a fost în imposibilitate de a-şi putea exercita funcțiunile preoțeşti, parohia Vaca fiind administrată, încă din luna iulie 1919, de către preotul din Ribița, Iosif Comşa[1340].

Preoteasa Sofia Rusu îi va mai supraviețui încă trei decenii, ea încetând din viață la 26 februarie 1951, la vârsta de 84 ani[1341]. Familia preotului Ioan Rusu a constituit un exemplu demn de urmat de către credincioşii din satul Crişan din punctul de vedere al hărniciei, credinței şi moralității.

ALEXANDRU FUGĂTĂ
(1920-1934)

Unul dintre cei mai vrednici preoți care au slujit în Biserica ortodoxă Crişan a fost cuviosul părinte Alexandru Fugătă. S-a născut în data de 10 octombrie 1885, în localitatea Luncoiul de Jos[1342]. Era fiul notarului Nicolae Fugătă din acest sat, cel care absolvise în prima promoție de elevi ai Gimnaziului din Brad[1343]. Urmează şcoala primară în satul natal, după care se înscrie la Liceul din Braşov pe care l-a absolvit în anul 1907. În toamna aceluiaşi an se înscrie la Institutul Teologic din Sibiu[1344]. După susținerea examenelor de absolvire, în anul 1912, se căsătoreşte, fiind sfințit preot în anul 1912, şi apoi repartizat în parohia din Blăjeni Plai[1345]. După patru ani de păstorire a credincioşilor

---

[1335] Ibidem.
[1336] Ibidem, Protocolul morților din parohia Crişan (Vaca), p. 68.
[1337] Ibidem, Protocolul botezaților din parohia Crişan (Vaca).
[1338] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1917, f. 10-11.
[1339] Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul morților din parohia Crişan.
[1340] Ibidem.
[1341] Casa parohială Crişan, Protocolul morților Crişan 1930-2005.
[1342] Casa parohială Crişan, Cronica parohială a parohiei Crişan, jud. Hunedoara, p. 3. Vezi anexa V.
[1343] Ioan Radu, Op. cit., p. 67.
[1344] Casa parohială Crişan, Cronica parohială a parohiei Crişan, județul Hunedoara, p. 3.
[1345] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

ortodocşi din acest sat, este mobilizat în 1916 fiind înrolat ca preot având gradul de căpitan, în armata austro-ungară, unde a servit până la 1 noiembrie 1918[1346].

Izbucnirea revoluției din toamna anului 1918 îl găseşte în oraşul austriac Graz, unde îndeplinea misiunea de preot de Corp de armată[1347]. Se reîntoarce în mijlocul familiei şi după o perioadă de refacere îşi reia funcția de preot în Blăjeni Plai. În martie 1920 este ales preot în parohia Crişan. El îi urma preotului titular Iosif Costea care a decedat în 17 noiembrie 1918. În perioada cât parohia a fost vacantă ea a fost administrată de către preotul Ioan Rusu, titularul parohiei Juncul de Jos şi de Sus, originar din satul Crişan.

Conform istoricului parohiei scris de către preotul Alexandru Fugătă, el a fost ales şi întărit în martie 1920 ca paroh în comuna Vaca[1348]. Totuşi conform unui document din 8/21 ianuarie 1920, preotul Alexandru Fugătă informa protopopiatul Brad despre fondurile adunate de un grup de credincioşi pentru procurarea clopotelor rechiziționate de armata maghiară în timpul primului război mondial[1349]. Îndată după sosirea sa în parohia Crişan, noul preot se dovedeşte un bun organizator şi mai ales păstor al credincioşilor din sat rămaşi de aproape doi ani fără preot titular. Problema cea mai urgentă ce trebuia să fie rezolvată era procurarea a două noi clopote în locul celor luate de către armata ungară. Din biserica de aici au fost ridicate două clopote în greutate de 183 kg[1350]. Această problemă preocupă mai mulți credincioşii din parohie şi pe membri consiliului parohial. La 25 februarie 1921 un grup de credincioşi cere protopopului Zarandului ținerea unui nou sinod parohial care să aleagă comisia pentru a se deplasa şi cumpăra clopotele necesare[1351].

La cererea credincioşilor din parohie, protopopul Pompiliu Piso răspunde comunicând preotului Alexandru Fugătă decizia protopopiatului de a „cumpăra clopotele de la o firmă care va garanta şi calitatea lor"[1352], şi rugându-l să aducă aceasta şi la cunoştința credincioşilor din satul Crişan. Preotul Alexandru Fugătă se arată încă de la venirea sa, în parohia Crişan, nemulțumit de viața moral- religioasă a credincioşilor pe care îi păstoreşte. Majoritatea locuitorilor, bărbați şi femei, beau la rachiu în măsură mare. Fiecare familie produce rachiu, pe care-l consumă acasă, „un rău mare, fiindcă sub cuvânt să nu le <descrească copiii> dau şi copiilor cât ar fi de mici să bea"[1353].

Părintele paroh Alexandru Fugătă remarca şi deruta pe care a provocat-o printre credincioşi schimbarea calendarului „aşa că sărbătorile după calendarul îndreptat nu le prea țin"[1354]. Imediat după sosirea sa în parohie, preotul Alexandru Fugătă a plătit, din fondurile bisericii, suma de 14.000 lei, reprezentând prețul caselor parohiale cumpărate de la preoteasa văduvă **Eufrosina Costea**[1355]. În anul următor a mai cheltuit, cu aprobarea membrilor consiliului parohial, încă 7.000 de lei pentru repararea lor[1356].

[1346] Ibidem.
[1347] Ibidem.
[1348] Ibidem.
[1349] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1921, f. 14.
[1350] Ibidem, Dosar 2/1918, f. 96.
[1351] Ibidem, Dosar 2/1921, f. 4.
[1352] Ibidem, f. 4 v.
[1353] Casa parohială Crişan, Cronica parohială... p. 9.
[1354] Ibidem, p. 10.
[1355] Ibidem, p. 11.
[1356] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Întrucât fondurile adunate pentru cumpărarea clopotelor au fost cheltuite în mare parte pentru cumpărarea şi repararea caselor parohiale, preotul Alexandru Fugătă a cerut mai multor credincioşi aflaţi în America să colecteze banii necesari pentru procurarea clopotelor. Cererea s-a a avut ecou în rândul credincioşilor din sat plecaţi în America, care au colectat suma de 27.000 lei[1357]. Din suma adunată au fost cumpărate două clopote, unul de 176 kg şi altul de 86 kg turnate la Fabrica Nowothy din Timişoara[1358], care au costat 20.800 lei. Cu suma de 3.150 lei s-au mai cumpărat, de la Librăria diecesană din Arad, două rânduri de odăjdii, unul de culoare roşie-galbenă şi altul vânăt-galben[1359]. În această perioadă biserica era acoperită cu şindrilă care se deteriora la scurte intervale de timp fiind necesară repararea acoperişului. Dar preotul Alexandru Fugătă nu se mulţumeşte numai cu repararea acoperişului ci doreşte o modificare a bisericii. În acest scop se adresează Ministerului Ocrotirilor Sociale şi obţine dreptul de a colecta fonduri din întreaga ţară pentru repararea bisericii. În urma acestei acţiuni se adună suma de 130.000 lei. la care s-a mai adăugat 40.000 bani luaţi cu împrumut de la bancă. 18.000 din repartiţia pe credincioşi şi încă 2.000 donaţia credinciosului **Atanasie Brana**[1360].

Costul reparaţiei s-a ridicat la 175.000 lei. iar din restul de 15.000 s-a achitat o parte din împrumutul de 60.000 luat de la o Bancă ungurească din Baia de Criş întrucât banca românească „Crişana" din Brad n-a voit să le dea[1361]. După încheierea lucrărilor. biserica a fost sfinţită la 8 noiembrie 1924. de ziua Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril[1362]. Dar după numai cinci ani. în 22 mai 1929. în timpul unei puternice furtuni. un fulger a lovit în turla biserici. omorând pe **Ioan Iczan**, ginerele lui **Tuliştel**. care trăgea clopotele. conform unui obicei mai vechi[1363].

S-a declanşat un incendiu care a distrus parţial biserica. fiind necesare noi reparaţii. La puţin timp după instalarea sa în parohia Vaca. familia preotului trăieşte o adevărată dramă prin încetarea din viaţă, la 18 aprilie 1921. a fiicei sale de 1 an. Tatiana-Leonida, care suferise de „tuse măgărească"[1364]. În anul 1924. preotul Alexandru Fugătă dona bisericii un „Triod", ediţia a II-a. tipărit la Bucureşti în anul 1897. Pe cartea donată părintele Alexandru Fugătă a lăsat următoarea însemnare:

„Această Sf[ân]tă carte numit Triodiu s-a dăruit Sf[in]tei biserici din Vaca, întru pomenirea sufletului fetiţei lor Tatiana, de către preotul Alexandru Fugătă, preoteasa Rafila şi fetiţa lor Didica. S-a legat ia cu spesele cantorilor Athanasie Brana. Avram Gheorghe, Nicolae Popovici, Ioan Lazăr, Ioan Golda, Nistor Magdalina, Ioan Tulea. Ioan Neaga, credinciosul Cor Nistor.

Vaca la 11/24 februarie 1924.
Alexandru Fugătă, preot"[1365].

[1357] Ibidem.
[1358] Ibidem.
[1359] Ibidem.
[1360] Ibidem, p. 13.
[1361] Ibidem.
[1362] Ibidem, p. 14.
[1363] Ibidem, p. 17.
[1364] DJHAN, Fond Colecţia stare civilă, Protocolul pentru însămnarea morţilor din parohia Crişan.
[1365] Biblioteca Casei parohiale Crişan.

https://biblioteca-digitala.ro

O altă realizare importantă a preotului Alexandru Fugătă pentru satul Crişan a constituit-o ridicarea monumentului lui Crişan, operă a artistului **Marcel Olinescu**, profesor la Liceul „Avram Iancu" din Brad[1366]. Cu prilejul dezvelirii monumentului, la 29 septembrie 1929, în sat au avut loc festivităţi deosebite[1367]. Suma necesară ridicării impunătorului monument s-a realizat tot în urma unei colecte organizate prin diferite centre ale României.

În Duminica Floriilor, din anul 1930, a fost sfinţită din nou biserica, refăcută în urma incendiului provocat de furtună şi cu această ocazie, pentru a preîntâmpina producerea unor asemenea evenimente tragice, a fost instalat şi parafulgerul[1368]. În iulie 1930, preotul Alexandru Fugătă a fost „absolvit de la administrarea protopopiatului Zarand, pe care l-a administrat începând din anul 1926"[1369].

Pentru modul cum s-a achitat de această nobilă misiune, cât şi pentru însemnatele realizări din parohia Crişan, preotul Alexandru Fugătă a fost distins de către Inalt Preasfinţitul Mitropolit Dr. Nicolae Bălan cu dreptul de a purta brâu roşu[1370]. Fiind unul dintre cei mai apreciaţi preoţi din protopopiat, Consiliul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia şi Sibiu l-a numit pe Alexandru Fugătă în „postul de catehet de la Şcoala normală de fete din Brad[1371].

Criza financiară din anii 1929-1933 a lovit puternic şi în situaţia materială a preoţimii. „În deosebi noi preoţii – scria Alexandru Fugătă – am fost greu loviţi în salariul nostru prin aşa zisele curbe de sacrificiu introduse de guvernul de tristă amintire a naţional-ţărăniştilor, guvern ce a predominat jaful şi furtul în avutul public"[1372]. „În timpul crizei salariile preoţimii au fost reduse cu 66 %, iar în data de 22 aprilie 1932 se împlineau 9 luni de când n-am mai primit nici un leu"[1373], nota cu amărăciune preotul Fugătă în istoricul parohiei Crişan.

O altă misiune importantă încredinţată de către ierarhia bisericească era conducerea Conferinţelor cu preoţii făcând parte din grupul I. În anul 1931 această conferinţă s-a ţinut în biserica din Crişan, la ea participând preoţii Andron Bogdan din Ţărăţel, Ioan Fugătă din Luncoiul de Jos, Aron Roman din Luncoiul de Sus, Aurel Barna din Mesteacăn şi Iosif Comşa din Ribiţa[1374]. În finalul conferinţei a cântat corul orfanelor de război de la Şcoala normală din Brad, unde preotul Alexandru Fugătă era catihet.

Preotul Alexandru Fugătă a luat parte activă la viaţa religioasă a elevilor şcolii din satul Crişan, ţinând catehizarea lor în patru zile pe săptămână: luni, marţi, vineri şi sâmbătă. În 9 iunie 1933, cu ocazia examenului de religie, la care au asistat protopopul Ioan Indrei, preoţii Iosif Comşa şi Aron Bogdan, epitropii şi câţiva părinţi, elevii au dat răspunsuri apreciabile, evoluţia lor fiind apreciată de întreaga asistenţă şi obţinând

---

[1366] Casa parohială Crişan, Cronica parohială... p. 17.
[1367] Ibidem.
[1368] Ibidem, p. 19.
[1369] Ibidem.
[1370] Ibidem.
[1371] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1930, f. 47.
[1372] Casa parohială Crişan, Cronica parohială...p. 17.
[1373] Ibidem.
[1374] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

calificativul „Foarte bun”[1375]. Am reținut din spusele unor locuitori din sat, care i-au fost elevi că părintele Alexandru Fugătă a folosit și disciplina biciului numit „Sfântul Nicolae”.

În anul 1933, preotul Alexandru Fugătă a înființat **Reuniunea femeilor ortodoxe** din satul Crișan și a reorganizat **Societatea Sf[ântul]. Gheorghe**. Cu acest prilej, în 27 august 1933, ambele societăți au organizat o petrecere sub conducerea fiicei preotului Didi (Didica) Fugătă[1376]. Preotul s-a preocupat continuu de înzestrarea bisericii și a casei parohiale cu diferite odoare și cărți.

Biblioteca casei parohiale păstrată în cadrul școlii număra în anul 1933, 550 de volume. Din donația de 8.750 făcută de către credinciosul Avram Crăciun și familia sa, stabiliți în America, a fost procurată o Sfântă Evanghelie, legată în catifea și ferecată în argint, o Sf[ântă] cruce din argint, un Sf[ânt] potir și o cădelniță[1377].

Starea morală a credincioșilor din parohie îl dezamăgește pe exigentul preot. „Se observă o înstrăinare de Sf[ânta] biserică. Nu mai cercetează regulat Sf. biserică ca și în trecut și ceea ce e mai dureros nu mai țin sărbătorile. Lucrează în toate sărbătorile, fie în clacă fie în particular și încă de dimineață.

Dacă le spun să nu mai lucre - fiindcă ne ceartă Dumnezeu cu lucruri rele - îmi răspund că nici domnii nu țin sărbătorile, că și la Brad se țin prăvăliile deschise și altele”[1378]. În acest an satul Crișan a avut un oaspete deosebit, fiind vizitat de cunoscutul profesor universitar din Cluj, Dr. **Ioan Lupaș**. Distinsul profesor a cercetat Școala, Biserica, unde a studiat cărțile vechi, a vizitat Monumentul lui Crișan și s-a interesat de familia lui, în vederea culegerii unor date pentru cartea ce se pregătea să o scrie pentru „serbările ce se vor ține în toamna anului 1934, la împlinirea a 150 de ani de la marele eveniment”[1379]. Din 1 ianuarie 1934, în urma morții unchiului său, preotul Ioan Fugătă, întâmplată la 27 martie 1933, preotul Alexandru Fugătă a preluat și administrarea parohiei Luncoiul de Jos[1380].

La cererea insistentă a credincioșilor din Luncoiul de Jos, Prea Veneratul Consistoriu arhidiecezan, prin actul nr. 2546/1934 din 13 martie, preotul Alexandru Fugătă a fost „numit de paroh definitiv pentru parohia Luncoiul de Jos”[1381]. În urma deciziei înaltului for arhiepiescopesc din Sibiu, Duminică, în 25 martie 1934 „am slujit pentru ultima dată Sfânta Liturghie în parohia Crișan-Vaca, pe care cu ajutorul bunului Dumnezeu o am păstrat 14 ani și o lună”[1382].

Alexandru Fugătă lăsa vacantă o parohie în care a avut multe realizări dar și dese nemulțumiri. Aici a renovat biserica, a cumpărat și renovat casele parohiale și a ridicat monumentul lui Gheorghe Crișan. Părăsea parohia Crișan cu regretul că n-a reușit să elimine toate proastele obiceiuri ale credincioșilor pe care i-a păstorit cu atâta râvnă. Îl nemulțumea faptul că „Duminica și în sărbători, copiii mici și cei de școală inundau crâșma și jocul, apoi beția ce și azi bântuie în mare măsură”[1383].

[1375] Ibidem, p. 28.
[1376] Ibidem, p. 29.
[1377] Ibidem, p. 19.
[1378] Ibidem, p. 21.
[1379] Ibidem, p. 22.
[1380] Ibidem, p. 25.
[1381] Ibidem.
[1382] Ibidem.
[1383] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

„Credincioşii nu se îngrijeau de păstrarea cimitirului îngrădit cu gard viu, făceau cale cu carul şi piciorul, dar toate aceste neajunsuri şi alte multe cu încetul le-am desfiinţat şi azi e ordine în parohie"[1384]. Preotul Alexandru Fugătă a fost unul dintre cei mai exigenţi slujitori ai altarului din parohia Crişan, luptând cu tenacitatea-i cunoscută pentru impunerea unei vieţi moral-religioase normale timpurilor de atunci, pentru eliminarea furtului, beţiei, imoralităţii şi a altor neajunsuri din viaţa comunităţii creştine de aici.

TIBERIU PERIAN
(1935-1965)

După transferarea preotului Alexandru Fugătă în parohia Luncoiul de Jos administrarea parohiei Crişan a fost încredinţată preotului titular din Ribiţa, Iosif Comşa. Dar la sărbătorile Învierii Domnului, din 1934, a slujit preotul Candin Ciocan, directorul Liceului „Avram Iancu" din Brad, plătindu-i parohia cheltuielile de transport, întrucât preotul administrator Iosif Comşa era ocupat în parohia sa[1385].

Rămaşi de atâta timp fără preot titular credincioşii din Crişan devin nerăbdători şi cer numirea unui nou preot. Astfel, în iulie 1934, Consiliul parohial din Crişan se adresează Arhiepiscopiei din Sibiu, cerând, de astă dată, „să le dăm preot pe învăţătorul **Marin Popescu**"[1386]. La 4 august, Arhiepiscopia cerea Oficiului protopopesc din Brad să încunoştinţeze pe membrii Consiliului parohial din Crişan că nu se pot admite „la parohii învăţători şi să aibă răbdare, căci se vor afla candidaţi cu pregătire teologică. Până acum am dat binecuvântare de candidare clericului **Tiberiu Perian** din Mesteacăn, care e absolvent al Academiei teologice din Sibiu"[1387].

În iulie 1934 se publică şi apoi organizează concursul pentru ocuparea parohiei Crişan, la care participă preotul administrator Iosif Comşa şi tânărul absolvent de teologie Tiberiu Perian, originar din satul Mesteacăn[1388]. În ziua de 2 septembrie s-a făcut alegerea dintre cei doi candidaţi, în prezenţa protopopului Ioan Indrei. Alegerea s-a oprit asupra tânărului cleric Tiberiu Perian. Întrucât nu era căsătorit şi deci sfinţit preot, ocuparea parohiei urma să se facă abia după căsătorie. În ajunul Bobotezei anului 1935, Tiberiu Perian a umblat cu crucea pe la casele credincioşilor, după ce apa a fost sfinţită de către preotul Iosif Comşa din Ribiţa[1389].

A fost însoţit de către cântăreţii Atanasie Brana, Ioan Golda a Marinii şi Lupea Petru[1390]. La începutul lunii februarie tânărul absolvent de teologie se deplasează la Sibiu unde s-a căsătorit cu **Silvia Turean**, funcţionară la Librăria arhidiecezană, ceremonia căsătoriei având loc în ziua de 17 februarie 1935[1391]. După căsătorie, Tiberiu Perian a fost sfinţit ca diacon, în data de 1 martie, şi apoi în ziua următoare ca preot, sfinţire săvârşită

[1384] Ibidem.
[1385] Ibidem, p. 26.
[1386] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1934, f. 23.
[1387] Ibidem.
[1388] Casa parohială Crişan, Cronica parohială...p. 26.
[1389] Ibidem.
[1390] Ibidem, p. 27.
[1391] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

de către vicarul mitropolitan, Dr. Vasile Stan[1392]. După revenirea în satul natal, Mesteacăn, Tiberiu Perian se prezintă la protopopul Ioan Indrei pentru a-l ruga să fixeze data instalării în parohie. Protopopul a hotărât ca acest act să aibă loc în ziua de „Buna Vestire", 25 martie 1935[1393]. În această zi, preotul Tiberiu Perian a plecat dimineață devreme cu trăsura, a trecut prin Ribița și apoi însoțit de preotul Iosif Comșa s-au îndrepta spre satul Crișan. La intrarea în sat erau așteptați de un însemnat grup de credincioși îmbrăcați în haine de sărbătoare, purtând praporii din biserică.

Apoi în bătaia clopotelor bisericii și a toacelor s-au îndreptat spre biserică. Aici, cei doi preoți au slujit utrenia, la sfârșitul căreia a sosit și protopopul Ioan Indrei, și apoi împreună au slujit Sfânta Liturghie. La sfârșitul slujbei protopopul Ioan Indrei l-a prezentat pe Tiberiu Perian credincioșilor spunându-le că „de astăzi înainte sunt parohul lor"[1394]. S-a adresat apoi mulțimii preotul Iosif Comșa mulțumind pentru înțelegerea de care au dat dovadă în perioada în care a administrat parohia Crișan. A vorbit, în final, și preotul nou instalat Tiberiu Perian prezentându-le pe scurt „activitatea ce o va desfășura în parohia nou încredințată"[1395].

La Oficiul parohial, în prezența protopopului Ioan Indrei, a membrilor Consiliului și a Epitropiei parohiale, a avut loc predarea inventarului mijloacelor fixe și mobile, a gestiunii parohiei către preotul Tiberiu Perian[1396]. Tot cu această ocazie i s-a dat spre administrare și parohia Juncul de Jos. După predare s-a organizat o masă comună restrânsă la care au luat parte: protopopul **Ioan Indrei**, preoții **Iosif Comșa** și **Tiberiu Perian**, învățătorul **Marin Popa**, geologul **Viorel Brana** împreună cu tatăl său **Atanasie Brana**, **E. Fugătă** și delegații Consiliului și a Epitropiei parohiale, **Ionuț Petru** și **Ionuț Tănase**[1397].

La 10 octombrie 1935, în parohia Crișan s-a desfășurat Cercul religios la care au participat preoții: A. Roman, A. Barna, I. Comșa, C. Boncu, V. Stan și Crișțiu, după care toți preoții au plecat la Brad spre a participa la înmormântarea lui Adolf Sieber, directorul Societății „Mica" din Brad[1398]. Preotul Tiberiu Perian s-a preocupat, în anul următor și de repararea bisericii, care a fost sfințită în ziua de 25 octombrie cu participarea preoților din parohiile vecine și în prezența unui mare număr de credincioși.

În anul 1937, parohia Juncul de Jos este dată spre administrare preotului Iosif Comșa din Ribița, Tiberiu Perian primind în schimb administrarea parohiei Țebea II, rămasă vacantă în urma alegerii titularului de aici, Ioan Indrei, în funcția de protopop[1399]. În 1 februarie 1939 este convocat Consiliul parohial și Epitropia, la ordinul Prea Veneratului Consistoriu episcopesc, pentru fixarea contractului de închiriere a școlii către Primăria din localitate[1400]. Membri ai Consiliului erau: **Ioan Golda**, **Toader Golda**, **Ioan**

[1392] Ibidem.
[1393] Ibidem.
[1394] Ibidem, p. 28.
[1395] Ibidem.
[1396] Ibidem.
[1397] Ibidem.
[1398] Ibidem, p. 29.
[1399] Ibidem, p. 30.
[1400] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1939, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Neaga, **Ioan Brătila**, **Petru Indrieş**, **Tănase Ionuţ**, **Nicolae Avram**, **Pentru Manea**, **Nicolae Cor**, **Ioan Filip** şi **Lazăr Stânga**[1401].

Din epitropie făceau parte **Ioan Faur**, **Miron Ianc** şi **Petru Cor**[1402]. Unul dintre credincioşii din sat, Ionuţ Petru, care îndeplinise funcţia de primar între anii 1926-1929, reclama Oficiului protopopesc că se pretind unele sume de bani „1 leu pentru fiecare suflet", bani care reveneau cantorilor pentru serviciul lor la sărbătoarea Paştilor. Pentru întărirea celor reclamate **Ionuţ Petru** dădea câteva exemple: „**Golda Lazăr**, care într-un an nu a luat Sfintele Paşti pentru că nu a avut 4 lei să plătească pentru el, nevastă şi doi copii. **Avram Miron** a luat în ziua Sfintelor Paşti 2 lei împrumut, iar lui **Faur Gheorghe** i-au refuzat paharul să-i pună Sfintele Paşti fiindcă era fără lei"[1403].

Faţă de neregulile semnalate de către Ionuţ Petru, protopopul Ioan Indrei comunica oficiului parohial Crişan, la 18 aprilie 1938, că „Sfintele Paşti se vor împărţi de preot şi numai în caz de imposibilitate se admite să fie împărţite de primul cântăreţ, ori de epitropii bisericii"[1404]. Se cere preotului Tiberiu Perian să ia măsurile de lipsă ca „împărţirea Sf. Paşti să se facă cu evlavia şi demnitatea cerută"[1405]. În anul 1939, preotul Tiberiu Perian este suspendat de la „exercitarea darului la săvârşirea anumitor funcţiuni bisericeşti"[1406].

Această interdicţie nu se referea şi la predarea în şcoala primară. Protopopul Ioan Indrei îi cere să predea „la şcoala primară învăţământul pentru un despărţământ"[1407], întrucât învăţătorul Marin Popa a fost luat la concentrare. În 1940 a fost concentrat şi epitropul Miron Iancu, care predă cheia a doua de la casa de bani lui Ioan Faur[1408]. La 17 ianuarie 1941 comisia verificatoare constata situaţia contului de execuţie pe anul 1940, consemnând că suma de 1.940 lei au fost daţi pentru înzestrarea armatei, conform ordinului superiorităţii bisericeşti[1409]. După anexarea Basarabiei şi Bucovinei la U.R.S.S. şi parohia Crişan este solicitată pentru strângerea de ajutoare pentru refugiaţii din aceste două provincii româneşti. În acest scop se adună suma de 465 lei, ce se predă preturii din Brad, prin primarul **Petru Lupea**. Au contribuit cu suma de 50 lei, preotul **Tiberiu Perian**, **Petru Lupea**, **Nistor Magdalina**, **Ionuţ Tănase**, **Popovici Nicolae** şi **Petru Rus**, iar **Atanasie Brana** a donat 100 de lei, **Moţ Nicolae** 25 lei şi câte 20 de lei au donat **Indrei Ioan** şi **Avram Ioan Cengiuţ**[1410].

Pentru sporirea veniturilor bisericii în fiecare an se licitează pământurile bisericii şi unele scaune. În anul 1941 în urma licitării a trei scaune şi a pământurilor de la „**Gruiu**", „**Colnic**", „**Orbu**", „**Fraga**" şi „**Fierărie**", s-a obţinut suma de 21.600 lei[1411]. În cadrul adunării parohiale, din 25 ianuarie 1942, se stabilesc şi diurnele pentru epitropi:

[1401] Ibidem.
[1402] Ibidem.
[1403] Ibidem, Dosar 2/1938, f. 12-13.
[1404] Ibidem, f. 11.
[1405] Ibidem.
[1406] Ibidem, Dosar 1/1939, f. 34.
[1407] Ibidem.
[1408] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Protocolul de şedinţe a Consiliului şi adunării parohiale, p. 5.
[1409] Ibidem, p. 11.
[1410] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 19/1941, f. 35.
[1411] Ibidem, Parohia ortodoxă Crişan, Protocol de şedinţe...p. 17-19.

https://biblioteca-digitala.ro

epitropul I - 300 lei, epitropul II - 200 lei, epitropul III - 100 lei[1412]. În aceeaşi şedinţă adunarea parohială numeşte ca „păzitor al pădurii pe **Bârna Nicolae a Culăiţii**, fiind plătit cu 300 de lei pe an[1413].

În timpul păstoriei sale părintele Tiberiu Perian se întâlneşte şi cu situaţii de-a dreptul comice, pe care trebuie să le discute în cadrul adunării parohiale spre rezolvare. Astfel „**Lupea Nicolae I. Nicolae** cere ca biserica să taie pădurea care-i ţine umbră, şi pentru anul curent (1942) să-i restituie paguba care pretinde că s-a făcut din cauza umbrei la locul lui de lângă pădure, cumpărat de la Neaga Ioan din Brad"[1414]. Pentru rezolvarea reclamaţiei este chemat vânzătorul locului care declară următoarele: „I-am vândut pământul de lângă pădurea bisericii la Lupea Nicolae I. Nicolae însă fără condiţia ca să-i dau pământul fără umbra ce i-o ţine pădurea bisericii"[1415]. În situaţia dată Consiliul parohial nu recunoaşte paguba reclamată de către Lupea Nicolae I. Nicolae.

După instaurarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945, apar primele simptome ale comportamentului protagoniştilor noii orânduiri. La 7 aprilie 1945 un grup de tineri din satul Crişan, reclama prefectului faptul că „cimitirul Bisericii ortodoxe Române din satul Crişan care este dat la părintele Perian pentru fânaţ şi nu pentru cultivat. Partea cimitirului din sus a fost pentru tineretul din această comună pentru a-şi petrece după obiceiurile vechi din moşi-strămoşi cât ţine postul Paştilor"[1416].

„Acum părintele Perian a început să lucreze acest cimitir, iar cum dă iarba părintele dă drumul la vite prin cimitir la păscut, care în acest timp pot rupe cruci după morminte care costă în timpul de azi bani grei. Întrucât prin cele de mai sus părintele vrea să ne strice obiceiurile strămoşeşti, pe care noi vrem să le păstrăm, vă rugăm a dispune în consecinţă"[1417]. Reclamaţia era semnată de **Lupea Ioan I. Nicolae, Golda Ioan, Lupea Nicolae, Lupea Nicolae I. Nicolae, Avram Ioan** şi **Lup Gheorghe**[1418].

Reclamaţia este tipică noii orânduiri ce se va impune prin forţă, şi unde se întâlnesc formulări de tipul „a dispune în consecinţă", folosite tot mai des în următorii 50 de ani. În acelaşi timp, în sat, se constituie un nucleu de tineri care vor fi manipulaţi împotriva locuitorilor mai bine situaţi material. De asemenea este primul pas pentru eliminarea influenţei preoţimii asupra comunităţilor de credincioşi, influenţă pe care preotul o exercitase asupra enoriaşilor secole de-a rândul. Urmarea reclamaţiei este ordonarea unei cercetări de către prefectul judeţului. Din partea Preturii Brad sunt desemnaţi pentru cercetarea reclamaţiei primarul şi notarul comunei Ţărăţel de care aparţinea satul Crişan. Cei doi reprezentanţi ai noi puteri se deplasează la faţa locului şi îi solicită preotului Tiberiu Perian o declaraţie.

Părinţele Perian, la rândul său, acuză locuitorii de faptul că rup gardurile cimitirului, tăind drum de care sau făcând poteci de străbătut cu piciorul. În ceea ce priveşte însămânţarea unei părţi a cimitirului părintele se justifica prin Pastorala trimisă de mitropolitul Nicolae, „care în înţelegere cu organele de stat, sfătuia pe plugari să

[1412] Ibidem, p. 23.
[1413] Ibidem.
[1414] Ibidem, p. 31.
[1415] Ibidem.
[1416] DJHAN, Fond Prefectura judeţului Hunedoara, Dosar 6/1945, f. 4.
[1417] Ibidem.
[1418] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

însămânțeze ultima palmă de pământ cultivabil, că așa ne cer vremurile. Acest îndemn pentru credincioși, pentru preot este un ordin al conștiinței, ca să păștești cel dintâi ca exemplu"[1419]. În ceea ce privește jocurile tinerilor, „ele se pot desfășura în jurul bisericii și în cimitirul propriu-zis, care este cel mai mare cimitir dintre toate satele din jur"[1420]. „Astfel am însămânțat pământul liber dinspre răsăritul cimitirului și nicidecum cimitirul, ceea ce se poate constata de orice trecător"[1421].

Referitor la păscutul cimitirului părintele Tiberiu Perian neagă cele scrise în reclamație, arătând că „Cimitirul propriu-zis a fost întotdeauna cosit și nu păștunat"[1422]. În urma raportului trimis de către pretura din Brad, subprefectul județului dă un răspuns inteligent, echidistant față de cele două părți. Se cere să se pună în vedere „preotului Perian că cimitirele morților nu se vor însămânța și nici păștuna cu vitele, ci numai a se folosi furajul, spre a se putea păstra respectul față de cultul morților. La fel însă tineretul nu-l poate folosi pentru jocuri de distracție cât acele jocuri tradiționale au fost ilegal tolerate până acum. Cimitirele morților trebuie îngrădite de primăria comunală și ținute în bună stare și ordine"[1423].

În toamna anului 1945, când grosul trupelor sovietice se reîntorceau de pe front după capitularea Germaniei, grupuri izolate de soldați străbăteau satele, confiscând animale și alte lucruri de prin gospodăriile oamenilor, îmbătându-se și jignind femeile. Trei asemenea soldați ruși au ajuns și în satul Crișan, intrând în conflict cu un grup de locuitori în fruntea căruia se afla preotul Perian. Se pare că soldații au primit o lecție de comportare civilizată, după care au fost făcuți scăpați, dar a doua zi au revenit cu forțe sporite, căutându-l pe preot, pe care-l socoteau vinovatul principal al incidentului. Părintele a scăpat cu fuga, sărind pe fereastra din spatele locuinței și refugiindu-se în pădurile din hotarul satelor Crișan și Ribița[1424].

În același an, consiliul parohial aprobă repararea caselor parohiale și a unei sobe din bucătărie. Lucrarea este încredințată zidarului **Ioan Alexa l. Tănase** pentru suma de 110.000 lei[1425]. În anul 1946, în procesul verbal din 25 martie, se consemnează una dintre situațiile triste pentru satul Crișan, constatându-se că din „membrii adunării parohiale a bisericii noastre au plecat și s-au colonizat în Banat 40 familii și la Primăria comunei noastre s-au mai pregătit un nou tablou cu 35-40 familii"[1426]. Încă nu se instalase bine nou regim comunist și la 27 februarie 1947, preotul Tiberiu Perian și epitropul Ioan Faur au fost nevoiți să ardă și distrugă un număr de 6 cărți din biblioteca parohială, cărți socotite ca având un „conținut fascist și antisovietic (?!).

Acțiunea a fost ordonată de către Oficiul protopopesc Brad. Pentru a ne dumiri despre ceea ce înțelegeau protagoniștii noii puteri comuniste prin cărți cu conținut fascist

---

[1419] Ibidem, f. 1-3.
[1420] Ibidem.
[1421] Ibidem.
[1422] Ibidem.
[1423] Ibidem, f. 6.
[1424] Întâmplare relatată de Maria Lazăr (1921-2003) care a aflat cele scrise din gura preotului pe care l-a întâlnit în momentul când se reîntorcea din Ribicioara de Jos de la unchiul său, Giurgiu Trifa a Găunului, împreună cu cei doi copii, dintre care unul, Petru își pierduse un șoșon pe care l-a aflat preotul și i l-a înapoiat.
[1425] Parohia ortodoxă Crișan, Protocolul de ședințe...p. 61.
[1426] Ibidem, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

şi antisovietic, menţionăm că erau înscrise în categoria mai sus citată cărţi precum „Renaşterea Basarabiei" de I. Matei şi „Calendarul Bunului Creştin" de pe anii 1940-1944[1427]. Acţiunea de epurare a Bibliotecii parohiale şi şcolare va continua şi în anii următori, pierzându-se pentru totdeauna un fond de carte extrem de valoros.

În acelaşi timp este obligat şi preotul Perian de a participa la acţiuni culturale în favoarea guvernului Petru Groza. Primăria din Ţărăţel primea Ordinul nr. 807/1947 din partea Preturii plasei Brad pentru a lua măsuri în vederea ţinerii unor conferinţe în satele aparţinătoare comunei. La Crişan conferenţia, la 10 august 1947, preotul Tiberiu Perian despre „Realizările guvernului în această direcţie şi în linii generale"[1428].

În data de 2 martie 1947 s-a ordonat formarea a 10 echipe pentru colectarea de produse agricole. În cadrul acţiunii s-au colectat 106 kg porumb, 69 kg fasole şi 5 kg cartofi[1429]. Începând din anul 1948 se observă şi în cadrul acestei parohii un tot mai accentuat amestec al politicului în problemele bisericii. La 25 iulie 1948 este convocată o „şedinţă" extraordinară a membrilor adunării parohiale având ca temă de dezbatere „ lucrarea fânului de pe terenurile bisericii"[1430]. La şedinţă participă pentru prima dată un funcţionar de stat, în cazul nostru fiind vorba despre preşedintele **Ioan Avram l Totiş**[1431].

Pentru bunul mers al lucrărilor adunării se alege un comitet format din primarul (preşedintele) **Ioan Avram**, **Ionuţ Petru**, **Niţă Ioan**, **Manea Petru**, sub preşedinţia administratorului protopopesc I. Bunea, care să hotărască „preţul fiecărei bucăţi de fân, cât şi oamenii săraci cărora să li se dea"[1432]. După evaluarea preţului fânului de pe fiecare loc al bisericii, se repartizează locul „**Colnic**" la 4 familii, „**Orbu**" la 6 familii, „**Fraga**" la 4 familii şi „**Gruiu**", care avea cea mai restrânsă suprafaţă, la 2 familii, respectiv la **David Nicolae lui Nicolae** şi **Bârna Maria**[1433].

Prin adresa Oficiului protopopesc Brad, nr. 4.248/1948, se dispune introducerea în funcţie a noilor epitropi ai bisericii. Preotul Tiberiu Perian mulţumeşte lui **Petru Cor** pentru serviciile aduse Sfintei Biserici în timpul epitropiei sale de 17 ani, apoi noul epitrop, **Ioachim Golda**, a depus jurământul cerut[1434]. Pentru anul 1949 Consiliul parohial Crişan finalizează lista membrilor adunării generale care cuprinde un număr de 170 membri[1435].

Schimbările produse în cadrul adunării bisericeşti urmăresc introducerea unor membri mai docili noului regim, care să permită subordonarea şi a acestei instituţii naţionale, cei mai bătrâni fiind mult mai greu de manipulat. De altfel, la 5 iulie 1949, se constituie noul Consiliu parohial, format din consilierii **Stânga Lazăr**, **Avram Ioan**, **Cor Nicolae**, **Golda Ioan**, **Tulea Ioan**, **Brătilă Petru**, **Bârna Ioachim** şi **Iancu Miron**, cărora li se citeşte Circulara Sf. Episcopii cu nr. 1.845/1946 referitoare la" viaţa particulară şi socială a fiecăruia"[1436]. În şedinţa Comitetului parohial, din 6 august 1949,

---

[1427] Ibidem.
[1428] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 9/1947, f. 1.
[1429] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Protocolul de şedinţe, p. 82.
[1430] Ibidem, p. 97-98.
[1431] Ibidem.
[1432] Ibidem.
[1433] Ibidem.
[1434] Ibidem, p. 99.
[1435] Ibidem, p. 100.
[1436] Ibidem, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro

are loc predarea averii bisericii de către vechii epitropi noului ales, Iancu Miron. După încheierea formalităților predării, preotul Tiberiu Perian mulțumește vechiului epitrop „care a ținut această slujbă 40 de ani"[1437].

La 27 aprilie 1953, Consiliul parohial, în înțelegere cu secretarul organizației de bază, **Ioachim Golda**, a ales pe cei mai săraci, repartizându-i apoi pe grupuri de familii la câte un pământ al bisericii[1438]. Se mai precizează în hotărârea Consiliului că în cazul în care pământul bisericii „va fi supus cotelor de fân, cota se repartizează pentru <**Orbu**> - 45 %, <**Colnicul**> 30 %, <**Fraga**>, 15 % și <**Gruiu**> 10 %"[1439]. Cei ce primesc fânul sunt obligați a preda cota repartizată prin procentajul de mai sus, reducându-li-se prețul cu 1 leu de fiecare kg predat „în bune condițiuni și de calitate bună"[1440]. Recolta nu se putea duce acasă numai după predarea cotei transportată de ei[1441]. Cu tot amestecul tot mai accentuat al politicului în treburile bisericii, părintele Tiberiu Perian, își găsește timp și pentru rezolvarea treburilor bisericești. La 23 ianuarie 1954 propune Consiliului parohial „repararea turnului bisericii în afară și acoperirea cu tablă, căci cea veche este ruinată"[1442], propunere aprobată și de către adunarea generală în ședința sa din 24 ianuarie 1954[1443]. La 7 martie 1954, se aleg noii membri ai Consiliului parohial, care se votează prin aclamațiuni, după care ei depun jurământul introdus:

Jurământ

Eu „Avram Petru l. T[otiș], Rusu Petru, Cor Nicolae a Boxi, Iancu Miron, Avram Tănase, Stânga Lazăr, Bârna Viorel, Avram Nicolae l Iov și Cor Ioan a Gâb[ului], ales în demnitatea de membru al Consiliului parohial al Bisericii parohiale, cu hramul <Adormirea Maicii Domnului>, satul Crișan, regiunea Hunedoara, Eparhia Arad, jur înaintea lui Dumnezeu și pe conștiința mea că voi îndeplini obligațiile mele de consilier parohial cu cea mai deplină conștiinciozitate, respectând Statutul și Regulamentele bisericești din Patriarhia Română.

Așa să-mi ajute Dumnezeu !"[1444].

La 25 aprilie 1954 s-a repartizat fânul de pe locurile „Orbu" cu 1.500 lei, la 11 familii, „Colnic" cu 1.500 lei la 8 familii, „Fraga" cu 1.000 lei la 7 familii și „Gruiu"cu 400 lei la **Avram Ionel a Samfirii** și **Petru Faur**[1445]. În aceeași ședință, cântărețul **Viorel Golda l Ioan** „cere să i se recunoască dreptul ce i se cuvine unui cântăreț din strană, fiind cel mai vechi în serviciu dintre toți cei în afara stranei[1446]. Consiliul parohial analizând cererea lui, împreună cu a lui **Ioan Avram l Iov**, hotărăște ca ambii „să intre în strană și să primească partea întreagă de cântăreț"[1447].

[1437] Ibidem, p. 109.
[1438] Ibidem, p. 129.
[1439] Ibidem, p. 127.
[1440] Ibidem.
[1441] Ibidem.
[1442] Ibidem, p. 130.
[1443] Ibidem, p. 131.
[1444] Ibidem, p. 133-134.
[1445] Ibidem, p. 152-153.
[1446] Ibidem.
[1447] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

La 19 martie 1954 s-au vândut prin licitație materialele rămase de la reparația turnului bisericii: ciment, tablă, scândură, lemne etc. Acoperirea turnului cu tablă s-a făcut de către meșterul Dumitru Zimbran din comuna Buteni (județul Arad)[1448]. La 31 martie 1957 s-a încheiat un nou contract pentru repararea bisericii cu zidarii Sortan Ștefan din Crișcior și Brătima Ioan din Brad. Lucrările executate de cei doi zidari au fost finalizate în toamna aceluiași an, la 8 septembrie, fiind recepționate de către membrii Consiliului parohial în frunte cu preotul Tiberiu Perian[1449].

În ceea ce privește modul de desfășurare a adunărilor parohiale, ele încep să semene tot mai mult cu cele ale organizațiilor de partid. Astfel la 9 martie 1958 are loc adunarea electorală parohială. La început adunarea este deschisă de către preotul Tiberiu Perian printr-o cuvântare ocazională. Apoi se aleg doi bărbați de încredere și anume **Tulea Ioan** și **Bârna Viorel**. La propunerea adunării parohiale s-a format o comisie de candidare formată din **Lupea Petru**, **Neaga Ioan I Urs**, **Avram Petru I Totiș**, **Trifa Nicolae a Oniți** și **Colța Nicolae**. Ședința se suspendă pentru 15 minute, iar comisia de candidare părăsește sfânta Biserică, ieșind afară pentru a se înțelege asupra propunerilor noilor membri în Consiliul parohial[1450].

Odată cu revenirea comisiei, președintele Tiberiu Perian redeschide ședința și se dă citire listei. Citindu-se lista de candidare, se proclamă aleși prin aclamațiuni următorii: **Bârna Nicolae I Nicolae I Filip**, **Bârna Viorel I Iosif**, **Avram Petru I Ioan Totiș**, **Ioan Neaga I Ioan I Urs**, **Iancu Miron I Ioan**, **Avram Tănase a Niculi** și **Cor Nicolae Bosel**[1451]. Din 1958 este prezent la ședințele Consiliului parohial, tot mai des și, secretarul organizației de bază, **Golda Ioachim**[1452]. Biserica se susține tot mai greu din cauza lipsei de fonduri, părintele Tiberiu Perian ezitând a impune noi taxe, așa cum va face succesorul său Iancu Coroi, asupra credincioșilor din parohie. Drept urmare în anul 1960 parohia Crișan este desființată devenind filie a parohiei Mesteacăn situație care durează până în anul 1964.

Și ca o ultimă lovitură dată bisericii ortodoxe din satul Crișan, în 6 mai 1961, a fost punerea în aplicare a ordinelor repetate ale forurilor superioare bisericești, silite să aplice politica statului comunist. Conform acestor dispoziții toate pământurile cultivabile **„arabile, fânețe, pășuni, vii, livezile, proprietăți ale bisericilor trebuie predate statului nostru R. P. R."**[1453].

Membrii Consiliului parohial sunt siliți să mai îndeplinească o formalitate și anume hotărăsc în „unanimitate" să fie predate statului prin Sfatul popular al comunei toate terenurile proprietatea bisericii, „**Fraga**", „**Orbu**", „**Colnic**", „**Gruiu**" și o grădină de 5.755 m p din care i se rezervă preotului Tiberiu Perian, care nu avea nici un fel de pământ, numai suprafața de 2.755 m p[1454]. Urmare a trecerii pământurilor în proprietatea statului, a constituit-o desființarea parohiei Crișan și afilierea ei la parohia Mesteacăn. Părintele Tiberiu Perian convoacă, la 10 iunie 1961, Consiliul parohial, pentru a afla

---

[1448] Ibidem, p. 148-149.
[1449] Ibidem, p. 170-171.
[1450] Ibidem, p. 174-175.
[1451] Ibidem.
[1452] Ibidem, p. 182.
[1453] Ibidem, p. 202.
[1454] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

„modalitatea de susținere a bisericii"[1455]. Consiliul parohial hotărăşte mărirea contribuției pe familie, de la 10 la 25 de lei şi fiecare credincios care foloseşte scaun în biserică să contribuie cu suma de 5 lei[1456].

Cântărețul **Mihai Magdalina** cere să intre în strana dreaptă, ca stabil, în locul rămas de la tatăl său Magdalina Nistor. Adunarea parohială constata că, încă la 3 decembrie 1961, se hotărâse să ocupe acest loc cântăreții **Nicolae Avram**, **Bota Ioan**, **Magdalina Mihai** şi **Trifa Ioan l Nicolae**, după cum vor sosi de repede la biserică. În situația creată adunarea hotărăşte, la 9 februarie 1964, ca cei patru cântăreți „să se verseze în mânuirea cântării bisericeşti, dându-le termen un an de zile şi când împlinesc anul, adunarea va stabili care din aceşti 4 cântăreți va intre în strană ca loc stabil"[1457].

La 21 martie 1965, părintele Tiberiu Perian semnează pentru ultima dată un proces verbal de şedință, prin care se constata strângerea obolului credincioşilor din Crişan pentru Fondul central misionar, acțiune ordonată de către Episcopia Aradului, conform Pastoralei Sf. Sinod[1458].

Părintele Tiberiu Perian îşi încheia o activitate de 30 de ani în fruntea parohiei ortodoxe Crişan. În îndelungata sa activitate a cunoscut mărirea şi decăderea funcției bisericii şi a preotului, imixtiunea unor reprezentanți ai puterii de stat şi politice în luarea unor decizii ale Consiliului parohial, pentru ca în finalul carierei sale să asiste neputincios la desființarea parohiei şi despuierea bisericii de pământurile care au constituit o sursă de venit pentru susținerea bisericii ajutând-o să supraviețuiască timp de câteva secole.

Ultima semnătură a părintelui Perian din protocolul născuților din parohia Crişan este din 1 septembrie 1965[1459]. Pe o fotografie executată la 15 august 1965 şi donată de către preotul Tiberiu Perian familiei Neaga Ioan 1 Urs el scria următoarele: „O veşnică amintire de la acel care v-a păstorit timp de 30 ani. Fotografia s-a făcut la 15 aug[ust] 1965 în uşa Bisericii din Mesteacăn. A trecut în lumea drepților la 27 sept[embrie] 1965, ducând blândețea şi cinstea cu care a fost înzestrat, în mormânt cu el"[1460].

Cu sănătatea zdruncinată părintele **Tiberiu Perian** va înceta din viață în data de 27 septembrie 1965, în vârstă de numai 58 de ani plecând pentru totdeauna din mijlocul credincioşilor pe care îi slujise cu devotament 30 de ani[1461]. Corpul său neînsuflețit va fi dus la Sibiu şi aşezat în cripta familiei soției sale Silvia Perian, născută Turean.

Încercările vieții au marcat profund sănătatea Prea Cucernicului preot Tiberiu Perian. Cunoscându-l din perioada copilăriei, în memoria mea părintele Perian s-a întipărit pentru totdeauna ca prototipul preotului de la sat, instruit, blând, cucernic, gata oricând să dea un sfat bun credincioşilor, să împace oamenii în momentele critice, să ofere căldura spirituală pentru credinciosul din parohie.

[1455] Ibidem, p. 204.
[1456] Ibidem.
[1457] Ibidem.
[1458] Ibidem, p. 212.
[1459] Casa Parohială Crişan, Protocolul născuților, Tom. V/1, 1932.
[1460] Fotografie aparținând urmaşilor familiei Neaga din satul Crişan. Data de 27 septembrie 1965 a fost completată ulterior de o altă mână decât cea a preotului Perian.
[1461] Casa parohială Crişan, Protocolul morților, 1930-2005.

https://biblioteca-digitala.ro

IANCU COROI
(1966-1999)

După moartea părintelui Tiberiu Perian parohia vacantă Crişan a fost ocupată de către preotul **Iancu Coroi**. Părintele Iancu Coroi s-a născut la 26 decembrie 1930 în comuna Hălmagiu, fiind fiul lui Gheorghe Coroi şi Rafila. Părinţii săi erau originari din comuna Avram Iancu, stabilindu-se la Hălmagiu încă din tinereţe.

Părintele Iancu Coroi era al şaselea copil din cei 7 ai familiei Coroi. Şcoala primară o urmează ăn Hălmagiu apoi trece la Liceul Avram Iancu din Brad, unde a terminat şase clase, liceul desfiinţându-se în urma reformei învăţământului din 1948. Îşi continuă studiile în cadrul Liceului „Moise Nicoară" din Arad, luându-şi bacalaureatul în anul 1950[1462]. Se înscrie apoi la Institutul de Teologie din Cluj, după desfiinţarea lui în anul 1952, continuându-şi studiile universitare la Sibiu, absolvindu-le în anul 1954. În acelaşi an se căsătoreşte cu Aurelia Jivan. La 15 noiembrie 1954 a fost hirotonit diacon, iar a doua zi preot de către episcopul Andrei Mageru.

După hirotonire i se repartizează parohia Dumbrava de Jos cu filia Dumbrava de Sus, post pe care-l ocupă începând din 25 noiembrie 1954. Păstoreşte creştinii ortodocşi din aceste sate timp de 12 ani. În timpul cât a fost preot la Dumbrava i s-au născut cei doi copii, Florin (12 aprilie 1956) şi Petru (15 iunie 1961)[1463]. Imediat după ocuparea parohiei se preocupă de repararea Casei parohiale. Starea precară a celor două biserici determină luarea unor măsuri pentru repararea lor. Lucrările de reparaţie încep în anul 1959, concomitent la cele două biserici, fiind finalizate în anul 1964. Biserica din Dumbrava de Sus a fost sfinţită la 24 mai 1964 de către consilierul episcopal Petru Sălăgean[1464]. La 18 octombrie, acelaşi an, este sfinţită şi Biserica din Dumbrava de Jos de către protopopul Trifu Benea[1465].

La 1 octombrie 1966 a fost transferat în parohia Crişan cu filia Ribicioara de Jos. După instalarea sa noul preot convoacă, la 6 noiembrie 1966, şedinţa ordinară a Consiliului parohial din filia Ribicioara de Jos, în care se discută şi aprobă proiectul de buget pe anul 1967[1466]. În aceeaşi şedinţă se discută şi bugetul parohiei Crişan, stabilindu-se la 20.000 lei[1467]. În primul Consiliu parohial, condus de părintele Iancu Coroi, erau prezenţi **Miron Iancu**, **Tulea Ioan**, **Neaga Ioan**, **Lazăr Gheorghe** şi **Bârna Viorel**[1468]. În şedinţa din 2 februarie 1967, preotul Iancu Coroi ridică problema construirii unei noi case, în locul bucătăriei dărăpănate, constând dintr-o cameră de locuit, o bucătărie şi un şpaiţ[1469].

Pentru procurarea fondurilor necesare se stabileşte o contribuţie pe fiecare casă în sumă de 175 de lei[1470]. La 25 noiembrie 1967, Consiliul parohial adopta o hotărâre foarte

---

[1462] Ibidem, Scurtă autobiografie a preotului Iancu Coroi.
[1463] Ibidem.
[1464] Ibidem.
[1465] Ibidem.
[1466] Ibidem, Protocolul de şedinţe, p. 213.
[1467] Ibidem, p. 215.
[1468] Ibidem, p. 213.
[1469] Ibidem, p. 217.
[1470] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

dură la adresa credincioşilor, pe un ton ultimativ care suna în felul următor: „Hotărăşte în unanimitate ca începând cu data de astăzi, 25 noiembrie 1967, fiecare poziţie de casă de pe cuprinsul parohiei este obligată ca să achite la timp contribuţia benevolă (?!) precum şi suma de 175 de lei care s-a hotărât de adunarea generală parohială şi banii pentru scaune în sumă de 10 lei pentru un scaun, precum şi orice taxă care s-ar pune pe fiecare poziţie de casă pentru biserică sau casa parohială". În cazul că unul sau mai mulţi credincioşi refuză să achite taxele sau nu plătesc taxele la timp, „preotul Coroi Iancu să nu le facă nici un fel de slujbă până ce nu plăteşte fiecare taxele care se ţin de parohie"[1471].

Era pentru prima dată în istoria bisericii din Crişan când se adopta o asemenea hotărâre, fără a se ţine seama de starea de sărăcie a credincioşilor. Căci trebuie ştiut că cei care nu puteau plăti taxele erau familiile cele mai sărace din parohie. Hotărârea luată lăsa deschisă calea pentru impunerea de noi taxe în viitor. La 22 septembrie 1967 se adopta o hotărâre prin care cântăreţii sunt chemaţi „să vină la Sf. biserică în fiecare Duminică şi sărbătoare şi când începe utrenia să fie prezenţi în biserică pentru a învăţa mai bine mersul stranei"[1472].

Insuficienţa fondurilor aduce parohia în situaţia de a fi desfiinţată pentru a doua oară, în decurs de numai un deceniu. Prin ordinul 761/1967 oficiul protopopesc somează Consiliul parohial „că în cazul că nu-şi achită toate contribuţiile pentru susţinerea parohiei, parohie se desfiinţează şi se va afilia celei mai apropiate parohii"[1473]. Pentru a se putea evita această neplăcută situaţie, Consiliul parohial hotărăşte mărirea taxei de la 25 la 45 lei[1474].

În şedinţa din 7 decembrie 1969 se ia în discuţie problema scaunului bărbătesc cu nr. 65 din lista compusă în anul 1926. Consiliul parohial hotărăşte în unanimitate „ca acest scaun să fie trecut pe **Avram Ionel** şi fratele lui, **Viorel**"[1475]. Patru cântăreţi ai bisericii cer Consiliului parohial să li se dea drept de strană stabil. Consiliul analizează cererea lor şi acordă drept de strană stabil lui **Trifa Ioan l Nicolae**, **Magdalina Mihai**, **Trifa Ioan Varvara**, iar **Avram Nicolae l Iov** rămâne în rezervă până se va ivi un loc vacant[1476].

La 20 octombrie 1970, Consiliul parohial hotărăşte cumpărarea de lumânări din banii bisericii care apoi să fie vândute credincioşilor. Se interzicea folosirea luminilor albe în sfânta biserică. De asemenea la „fiecare cununie să se plătească la sfânta biserică o taxă de 25 lei pentru iluminat"[1477]. Protopopiatul ortodox Brad continuă cu ameninţările desfiinţării parohiei Crişan şi în anul 1972. În şedinţa Consiliului parohial din 22 octombrie 1972 se hotărăşte dublarea taxei pentru scaun care ajunge la 20 lei, scaunele bisericii la 40 lei iar cel folosit de **Bârna Ioachim** să i se mărească taxa la 50 lei[1478]. Din 4 în 4 ani se aleg membrii Consiliului parohial, conform tradiţiei. În urma formalităţilor de alegere, din 12 mai 1974, sunt aleşi prin aclamaţiuni şi vot deschis următorii: **Bârna**

[1471] Ibidem, p. 225-226.
[1472] Ibidem, p. 227.
[1473] Ibidem, p. 229.
[1474] Ibidem.
[1475] Ibidem. p. 243.
[1476] Ibidem, p. 246.
[1477] Ibidem, p. 260.
[1478] Ibidem, p. 276-277.

https://biblioteca-digitala.ro

Petru I Nicolae, Lazăr Gheorghe, Iancu Miron, Neaga Ioan Ursei, Golda Ioan a Teni, Manea Tănase și **Avram Viorel I Nicolae a Iovului**[1479].

În anul 1975, Departamentul Cultelor ordona ca „fiecare paroh, preot, cântăreț bisericesc și asimilați, sunt obligați să înregistreze în gestiunea parohiei toate veniturile pe care le încasează, eliberând chitanțe individuale la botezuri, cununii și înmormântări"[1480].

În urma ședinței Consiliului parohial, din 6 iulie 1975, s-au stabilit următoarele taxe: Botez...50 lei, Cununii ...100 lei, Înmormântări...100 lei, Maslu individual...40 lei. Totodată se precizează și obligația de a se valorifica terenurile și recolta, fructe, iarba, numai prin licitație publică[1481]. Din 1975 se mărește și contribuția benevolă de la 45 la 65 lei pentru fiecare familie[1482]. Conform ordinului protopopesc, nr. 279/1977, „clopotele trebuie încredințate unei persoane care le știe trage". Consiliul parohial hotărăște ca „de clopotele bisericii din Crișan să răspundă crâsnicul **Golda Viorel** și **Avram Viorel Hutu**"[1483]. La 5 aprilie 1975, preotul Iancu Coroi cere un antemis nou cu hramul „Adormirea Maicii Domnului"[1484].

Preotul Iancu Coroi, împlinea, în anul 1980, 26 de ani de preoție și Consiliul hotăra ca de la 15 noiembrie, el să beneficieze de întregirea de salariu conform încadrării noi, de la 26 de ani înainte[1485]. La 29 noiembrie 1981 se discuta cererea lui **Lupea Ioan** și **Josan Petru** care solicită schimbarea terenului de la „**Monument**" aparținând bisericii cu două parcele din locul numit „**Rogina**" și „**Colnic**", sau cu locul numit „**Sub Stean**"[1486]. Adunarea parohială aprobă cererea lui **Lupea Ioan Nelu** și **Josan Petru** și acceptă schimbul cu locurile din Rogina și Colnic, dar nucul dinspre marginea cimitirului și gardul de la drum să rămână în favorul parohiei[1487]. Pentru urmărirea tuturor formalităților schimbului sunt împuterniciți de către Adunarea generală parohială **Avram Petru Gegera** și **Bârna Nicolae Iojica**[1488]. La 23 mai 1982 se alege un nou Consiliu parohial compus din **Bârna Petru I Nicolae, Lazăr Gheorghe, Golda Ioan Teana, Manea Tănase, Avram Viorel I Nicolae, Lupea Petru a Stancii** și **Josan Ioan Puiu**[1489]. Membri supleanți sunt aleși **Avram Ioan Gegera** și **Avram Toader a Brânduși**[1490].

La 17 octombrie 1982, epitropii, Consiliul parohial, în frunte cu preotul Iancu Coroi adoptă o serie de hotărâri care vin în contrazicere cu libertatea de exprimare a persoanei. La acest consiliu au luat parte, pe lângă preotul **Iancu Coroi**, epitropii **Avram Viorel** și **Lazăr Gheorghe**, precum și membrii **Golda Ioan, Manea Tănase, Avram Teodor, Lupea Petru Stancii, Josan Ioan Puiu** și **Avram Ioan Gegera**. Lipsea doar **Bârna Petru I Nicolae**. La primul punct al ordinii de zi se discută proiectul de buget

---

[1479] Ibidem, p. 287-288.
[1480] Ibidem, p. 294.
[1481] Ibidem, p. 302.
[1482] Ibidem, p. 305.
[1483] Ibidem, p. 318.
[1484] Casa parohială Crișan, Arhiva parohiei 1966-1975.
[1485] Ibidem, Protocolul de ședințe, p. 352
[1486] Ibidem, p. 362-363.
[1487] Ibidem.
[1488] Ibidem.
[1489] Ibidem, p. 366-367.
[1490] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru anul 1983, stabilindu-se la 63.400 la venituri şi 63.300 la cheltuieli. La punctul 2 se discută comportarea cântăreţilor din strana bisericii.

Pentru a instaura un climat de ordine şi disciplină, se hotărăşte ca începând din data de 24 octombrie „fiecare cântăreţ bisericesc este obligat, în rotaţie, ca să vină de rând la strană la Sf. biserică în fiecare Duminică şi sărbătoare, la rând câte unul, începând de la strana dreaptă întâi, apoi să urmeze să vină câte unul de la strana stânga", în felul următor: „În prima Duminică să fie prezent la 9 dimineaţa la Sf. biserică **Avram Ioan l Iov**, într-a 2-a Duminică sau sărbătoare să vină **Trifa Ioan l Nicolae**, într-a 3-a Duminică sau sărbătoare **Magdalina Mihai**, într-a 4-a Duminică sau sărbătoare să vină, începând de la strana stânga. **Avram Ioan Cengiuţ**, într-a 5-a Duminică sau sărbătoare să vină **Golda Viorel**, într-a 6-a Duminică sau sărbătoare să vină **Trifa Ioan Varvara**, într-a 7-a Duminică sau sărbătoare să vină **David Sabin**, într-a 8-a Duminică sau sărbătoare să vină **Boc Ioan** şi **Lupea Toader**"[1491].

Apoi în aceeaşi ordine se reia prezenţa la biserică. Consiliul decide ca acel cântăreţ care are 3 absenţe într-o lună să fie suspendat de la strană o lună de zile, dacă repetă abaterea să fie suspendat 3 luni, iar pentru a 3-a oară să-şi piardă dreptul la strană[1492]. Consiliul parohial mai stabilea o sarcină pentru cântăreţii bisericii: obligaţia de a merge de 3 ori pe an după bani prin sectorul repartizat şi anume la sfârşitul lui martie, iunie şi august[1493]. O altă obligaţie impusă cântăreţilor era aceea de a se spovedi şi cumineca în postul Paştilor a fiecărui an „altfel n-are voie să intre în altar"[1494]. De asemenea, în postul Paştilor fiecare cântăreţ este obligat să participe dimineaţa la utrenie şi liturghie şi după masa la vecernie[1495].

Dar cea mai dură hotărâre se referă la credincioşi şi lovea în primul rând pe cei care aveau scaune în biserică. Dacă un astfel de credincios nu vine la biserică o dată pe lună în ziua de Duminică şi la cele 8 sărbători mari – **Anul Nou**, **Boboteaza**, **Duminica Floriilor**, **Sf[intele] Paşti**, **Duminica Tomi**, **Sf[intele] Rusalii**, **Sf[ânta] Maria Mare** şi **Crăciunul**, adică de 20 de ori pe an, atunci „automat să-şi piardă dreptul la scaun"[1496]. Hotărârea constituia un abuz, mai ales dacă enoriaşul îşi plătea taxa pentru scaun. Aceeaşi sancţiune o primesc credincioşii, bărbaţi sau femei, care ridică parastas pentru morţi şi nu iau parte la slujbă, ci vor aştepta afară lângă parastas[1497].

Epitropii sunt însărcinaţi să urmărească prezenţa credincioşilor la biserică „şi vor lua în scris numerele de la scaunele libere din biserică în timpul sf[intei] slujbe în Duminica şi sărbători mari şi apoi se vor uita în caietul cu numele credincioşilor care au scaune în Sf[ânta] Biserică şi vor afla pe cei care au scaunele şi care nu vin la Sf[ânta] Biserică"[1498]. Consiliul parohial îl însărcinează pe preotul Iancu Coroi să urmărească cântăreţii, pentru ca cele hotărâte să fie aplicate[1499]. Nu credem că prin aceste măsuri credincioşii au ajuns să se îmbulzească în biserică.

[1491] Ibidem, p. 374.
[1492] Ibidem.
[1493] Ibidem, p. 375.
[1494] Ibidem.
[1495] Ibidem.
[1496] Ibidem, p. 375-376.
[1497] Ibidem.
[1498] Ibidem, p. 376-377.
[1499] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

De altfel ne-a surprins atitudinea dacă nu ostilă cel puțin indiferentă, a preotului Iancu Coroi față de activitatea grupului de arheologi care cercetau ruinele mănăstirii în campania din anii 1990 și 1991, încercând pe toate căile să minimalizeze valoarea descoperirilor făcute. „Iacă au găsit și ei acolo niște cioburi", le spunea preotul credincioșilor curioși de acțiunea întreprinsă de către arheologi. De altfel conducătorul grupului de arheologi, Dr. **Adrian Andrei Rusu** a avut numai cuvinte de reproș la atitudinea părintelui Iancu Coroi[1500]. Trecând peste atitudinea indiferentă sau chiar ostilă față de intenția de reactivare a mănăstirii, să mai punctăm câteva evenimente din ultima parte a activității preotului Iancu Coroi în parohia Crișan. La 9 iunie 1986, preotul Iancu Coroi se adresa Oficiului protopopesc Brad pentru a-l informa asupra desfășurării alegerilor de consilieri. „În parohia Crișan alegerile pentru membrii Consiliului parohial și Comitetul parohial de la data de 1 iunie 1986 s-au desfășurat în mod pașnic, iar ca epitropi au fost delegați **Avram Viorel lui Nicolae** și **Onea Ioan a Danului**. Crișan 9 iunie 1986. Iancu Coroi"[1501].

În consiliul parohial au fost aleși cu această ocazie **Avram Viorel**, **Golda Viorel**, **Golda Ioan**, **Avram Ioan Gegera**, **Avram Toader a Brânduși**, **Josan Ioan Puiu** și **Onea Ioan a Danului**[1502]. În anul 1997, Consiliul parohial a hotărât refacerea picturii din biserică, lucrare executată de către meșterul **Tănase Bârna**, care la terminarea lucrării a zugrăvit pe peretele nordic al naosului următoarea inscripție: „În anul 1997, în timpul preotului Iancu Coroi s-a refăcut toată pictura din biserică cu contribuția credincioșilor din sat de către meșterul Bârna Tănase lui Nicolae din Crișan"[1503].

În anul 1998 preotului Iancu Coroi i se acorda treapta ierarhică de preot iconom stavrofor prin Diploma eliberată de către Episcopia Aradului, la 3 mai 1998. Era o recunoaștere a activității de 32 de ani pe care părintele Iancu Coroi a desfășurat-o în parohia Crișan și filia sa Ribicioara. Bolnav, părintele Iancu Coroi se retrăgea, în anul 1999, la binemeritata-i pensie.

ADORIAN LUCIAN TRIF

(2000 - prezent)

După ieșirea la pensie a preotului Iancu Coroi pentru parohia Crișan este organizat un concurs pe care-l câștigă tânărul absolvent de teologie **Adorian Lucian Trif**. Actualul preot Adorian Lucian Trif s-a născut în municipiul Arad la data de 16 februarie 1977 din părinții Aurel și Lucia Trif. Școala primară a urmat-o în cartierul Micălaca și apoi Liceul industrial nr. 9 din Arad, secția industrie alimentară. Între anii 1996-2000 a urmat cursurile Facultății de teologie, secția Pastorală. În anul 1999 s-a căsătorit cu Camelia-Andreia Vidu.

După terminarea facultății și susținerea licenței s-a înscris la concurs pentru ocuparea parohiei Crișan, rămasă vacantă în urma pensionării fostului preot Iancu Coroi. La 1 iulie 2000 a fost titularizat pe acest post. La 6 august 2000 a fost hirotonit diacon iar în 15 august preot. Ceremoniile sfințirii de diacon și preot au avut loc la Mănăstirea Bodrog din Arad și au fost săvârșite de către P. S. Timotei Seviciu, episcopul Aradului și

---

[1500] Vezi anexa nr.

[1501] Casa parohială Crișan, Arhiva parohiei, 1986-1990.

[1502] Ibidem.

[1503] Inscripția din Biserica parohială Crișan.

https://biblioteca-digitala.ro

Hunedoarei. Instalarea preotului Adorian Lucian Trif s-a făcut cu o oarecare întârziere din cauza tergiversării eliberării casei parohiale de către fostul preot. Ea a avut totuşi loc la 23 august 2000. Tânărul preot a fost primit cu oarecare reticenţă de către credincioşii din satul Crişan, obişnuiţi ani de-a rândul cu preoţi tradiţionali aşa cum au fost Tiberiu Perian şi Iancu Coroi.

Tinereţea sa, prietenia cu o serie de tineri ai satului, participarea la unele jocuri sportive au alertat credincioşii mai bătrâni şi mai ales pe membrii Consiliului parohial Crişan. Noul preot s-a dovedit şi se confirmă ca un tenace preot luând în mâinile sale conducerea parohiei. Unii membri ai consiliului obişnuiţi a conduce parohia, substituindu-se de multe ori preotului, au recurs la o adevărată grevă parohială. Cântăreţi în strană, pe care din motive lesne de înţeles nu-i mai amintim cu numele s-au retras pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă din activitatea din biserică.

Tînărul preot Adorian Lucian Trif şi-a continuat drumul său şi astăzi comunitatea împărţită la început în tabere pro şi contra a început să-l accepte şi în prezent tânărul preot confirmă crezul său „de a repune parohia Crişan pe un drum al iubirii faţă de Dumnezeu şi faţă de aproape"[1504]

CÂNTĂREŢI ÎN STRANA BISERICII DIN CRIŞAN

Câteva date despre primii cântăreţi care au activat în strana bisericii din Crişan ne-a lăsat fostul preot **Tiberiu Perian** (1935-1965) El aminteşte câţiva dintre cântăreţii bisericii într-o încercare de întocmire a unei monografii a satului despre:

1. „**Petru Lupea**, zis Pătruţ din a cărui familie nu mai este nimeni.

2. **Bârna Toader lui Cocoş**, care a locuit pe Vale în sus, din familia Cocoşeştilor. A trăit multă vreme văduv şi apoi a trăit şi cu femeia numită Grima. Mai trăieşte astăzi (1939) din familia lui o fată care e mamă la Rus Nicolae a Medri. A fost un bun cântăreţ.

3. Al 3-lea a fost învăţătorul confesional **Ioan Micu**, care a lăsat o pleiadă de cântăreţi buni în sat. Astăzi director la Şcoala primară din Baia de Criş. Ultimul învăţător confesional în sat.

4. **Nicolae Lupea** fost primar, om cu multă autoritate în sat. Deşi se spune că nu prea se pricepea la rânduiala bisericească, credincioşii tot l-au dorit să fie slujitorul bisericii. El şi-a luat de ajutor pe cântăreţul Atanasie Popoviciu, bun cunoscător al tipicului.

5. După moartea lui Nicolae Lupea, **Popoviciu At[anasie]** i-a urmat şi [în funcţia de] cantor. A fost un om drept şi cu frica lui D[umne]zeu. Şi-a făcut un copil preot şi cel mai mic cântăreţ în biserică.

6. După Atanasiu Popoviciu a urmat, actualul cantor **Ioan Golda**, bun cântăreţ şi bun cunoscător al tipicului"[1505].

În anul 1945, cu prilejul colectării unor fonduri din parohia Crişan pentru Orfelinatul din Sibiu, sunt înscrişi în lista de donatori următorii cântăreţi: **Ioan Golda a Marinii**, **Atanasiu Brana**, **Ioan Neaga Negău**, **Gheorghe Avram**, **Nicolae Popoviciu**,

[1504] Date oferite de către preotul Adorian Lucian Trif din parohia Crişan.
[1505] Casa parohială Crişan, Cronica parohială.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Tulea, Nistor Magdalina, Petru Lupea, Ioan Avram Cengiuț și **Ioan Golda a Mărițiii**[1506].

Cu ocazia consfătuirii din 22 decembrie 1967, preotul Iancu Coroi convoca toți cântăreții bisericii pentru a stabili unele măsuri pentru îmbunătățirea activității bisericii. Au răspuns prezent următorii cântăreți: **Lupea Petru, Avram Ioan Cengiuț, Avram Ioan I. Ioan Cengiuț, Avram Ioan I Iov, Avram Nicolae I Iov, Golda Viorel, Bota Ioan, Trifa Ioan a Varvarii, Trifa Ioan I Nicolae, Tulea Ioan, David Sabin** și **Magdalina Mihai**[1507]. Peste alți 15 ani, în anul 1982 sunt menționați următorii cântăreți ai bisericii: **Avram Ioan I Iov, Trifa Ioan I Nicolae, Magdalina Mihai, Avram Ioan Cengiuț, Golda Viorel, Trifa Ioan Varvara, David Sabin, Boc Ioan** și **Lupea Toader**[1508].

În prezent grupul cântăreților din strana Bisericii Ortodoxe „Adormirea Maicii Domnului" din satul Crișan are următoarea componență: Avram Ioan I. Ioan Cengiuț, Lup Tănase, Lupea Toader a Sofi, Trifa Ioan (doi lei), Boc Ioan, Onea Ioan, Rus Mircea, Dineș Marcel (cantor), Rus Dorin și Tulea Voicu (crâsnic).

DONATORI AI BISERICII DIN CRIȘAN

De-a lungul existenței sale biserica din satul Crișan a supraviețuit în bună parte prin mâna darnică a credincioșilor din parohie. Nu a existat familie din satul nostru care să nu fi rupt din puținul său și să fi donat câte vreun obiect sau bun pentru biserică. Dacă cercetăm biserica prin interior, prin pod sau cor, găsim zeci de obiecte, prapuri, perdele, covoare, fețe de masă, icoane, donate de unul sau altul dintre credincioși.

Între primii donatori ai Bisericii din Vaca îl aflăm pe **Ioan Avram** care, în anul 1822, dona o „Cazanie, tipărită la București în anul 1768"[1509]. Între cei mai însemnați donatori ai bisericii s-au numărat preoții Nicolae Tulea și Ioan Manea. Preotul **Nicolae Tulea** a donat o parte dintre pământurile bisericii[1510]. La rândul său, preotul **Ioan Manea** a făcut mai multe donații constând din pomi fructiferi, dreptul de arendă pentru crâșmărit, „dreptul său din vânzarea de sare și competința sa anuală numită adău, pentru plătirea unui rând de odăjdii"[1511]. Același preot Ioan Manea a mai cumpărat o casă de bani, cu suma de 20 florini, pe care a dăruit-o bisericii[1512].

Credinciosul Nistor Magdalina a adus din America un prapur tricolor și o acoperitoare pentru Sfânta masă a altarului, pentru cumpărarea cărora au contribuit cu câte 12,50 dolari mai mulți locuitori aflați în America și anume: **Teodor Golda, Ioan Lazăr, Tănase Iezan, Nicolae Neaga, Niță Dumitru, Ioan Indrei, Ioan Golda** și **Nistor Magdalina**[1513]. Pe acest steag se află înscris următorul text: Bisericii noastre Ort. Romîne din com. Vaca, Jud. Hunedoara, România. Dăruit de frații români consăteni aflați

---

[1506] Vezi anexa XI.
[1507] Casa parohială Crișan, Protocol de ședințe,...p. 227.
[1508] Ibidem, p. 374-375.
[1509] Casa parohială Crișan, Biblioteca.
[1510] Vezi anexele V și VI.
[1511] Ibidem.
[1512] Ibidem.
[1513] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

în America de Nord, în anul 1921. Următorii: Nistor Magdalina, Ioan Lazăr, Toader Golda, Tănase Josan, Nicolae Niaga, Ioan Indrei l. Vis., Ioan Golda T, Niția Dumitru. Pe spatele prapurelui se află textul: Renovat de următorii consăteni din satul Crișan, în anul 1980. Următorii: Mihail Magdalina, Ioan Golda, Lazăr Gheorghe, Iezan Nicolae, Niaga Lazăr, Indrei Dionisie, Avram Ioan Benz. Nița Ioan. În centru prapurelui este pictată scena Învierii Domnului Is. Hs.

În strana din dreapta se află o icoană pictată pe suport din lemn, reprezentând Învierea Domnului Isus Christos. Pe spatele icoanei se află următorul text: Donată de Didi Fugătă, în 22.IV. 1927, în Vinerea Sft. Patimi la Sft. Maslu, s-a sfințit de preoții Iosif Comșa și Alexandru Fugătă.

Pentru ridicarea monumentului lui Crișan, **Banca Națională a României**, prin sucursala Deva a donat, în anul 1929, suma de 20.000 lei[1514]. La rândul său credinciosul **Atanase Brana** a donat 2.000 lei pentru renovarea Bisericii[1515]. Pentru același scop, **Avram Crăciun** și familia sa, stabiliți în America, a donat în 1929, 8.750 lei[1516].

În anul 1931 s-a cumpărat un prapur roșu din donația moștenitorilor văduvei Floarea Manea. **Ioachim** și **Ioan Bexa**[1517]. **Tănase Bârna** a donat bisericii un steag pe care a pictat chipurile lui Horea, Cloșca și Crișan și Avram Iancu. Pe steag se află următoarea inscripție: „Lucrat și donat de Bârna Tănase, Crișan, 1982".

În anul 1973, familiile Pârva I. Maria, Josan I. Maria și Bârna N. Florica dăruiau bisericii un prapor lucrat din lână. Familiile Lazăr Ioan, Avram Viorel, Cor Ioan au donat în anul 1974 un prapur lucrat din lână, având pictat în centru chipul lui Isus Cristos. În același an, familia Avram Nicolae, Minerva și Salvina a donat un prapor tricolor. Un alt prapur a fost donat de familia David Ioachim și Maria în anul 1979. Alți doi prapuri, fără a avea menționată data donației, au fost oferiți bisericii, primul, de către epitropul Iancu Miron și soția sa Salvina, iar al doilea de către Golda Gheorghe și Ileana și Savu Nicolae și Viorica.

În anul 1998, **Dimitrian Laurențiu Viorel Brana**, renumitul geolog, născut în satul Crișan, dona ușile împărătești Bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din satul natal[1518].

[1514] Ibidem, Anexa V.
[1515] Ibidem.
[1516] Ibidem.
[1517] Ibidem.
[1518] Ioachim Lazăr, Dimitrian Laurențiu Viorel Brana (1907-1998), necrolog, în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p. 743-745.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNVĂȚĂMÂNT, ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ ÎN SATUL CRIȘAN

Despre un învățământ organizat în satul Crișan nu se poate vorbi până la revoluția din anul 1848. Înainte de revoluție a funcționat, periodic, o școală pe lângă Mănăstirea Vaca, la care predau călugării de aici. În legătură cu această școală, în sat s-a păstrat tradiția conform căreia un călugăr „mai bătrân chema la el copiii care păsteau vitele și le da o bucată de pâine și 1 palmă bună, însoțită de cuvintele <ține minte>"[1519]. Nu știm cât adevăr și câtă legendă conține această tradiție. Cert este că la 1759, când este refăcută mănăstirea Vaca, se ridicau și 2 săli pentru școală[1520].

După părăsirea mănăstirii și școala de aici își încetează existența, copiii dornici de învățătură, primind unele cunoștințe de scris, citit și rugăciunile bisericești de la preotul din sat. Unii cu posibilități mai mari puteau să frecventeze școala din Brad, amintită încă din anul 1792[1521]. Însemnarea de pe o Evanghelie, tipărită, la Blaj, în 1765, aparținând satului Blăjeni, ne face cunoscut că această carte a cumpărat-o „Trifu Simion din Blăjeni de la dascălul din Brad, numitul Simion Savai cu douăzeci și patru de mărieși, în anul 1792, iunie, 12 zile"[1522].

Școala din Brad a fost înființată în anul 1786. În acel an, Camera aulică din Viena hotărăște înființarea de școli la Zlatna, Abrud și Brad[1523]. Școala din Brad continuă să funcționeze neîntrerupt și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Potrivit Calendarului lui Martin Hochmeister, tipărit la Cluj, în anul 1807, școala ortodoxă din Brad funcționa, în acest an, având-l ca dascăl pe Nicolae Popovici[1524]. În anul școlar 1842-1843, la școala din Brad învățau 283 elevi[1525].

Desigur că elevii din satul Vaca care învățau aici erau într-un număr foarte mic, doar fii de preoți, dascăli sau cantori care aveau condiții materiale mai bune, puteau urma cursurile acestei școli. Absolvirea ei îi oferea tânărului posibilitatea de a frecventa cursul teologic sau pedagogic de la Sibiu. Era necesară înființarea unei școli primare în sat, lucru ce se va întâmpla abia după revoluția din anii 1848-1849. În primii ani nici nu se putea înființa o școală, datorită distrugerilor pe care satul le-a suferit în timpul revoluției. Chiar și puținele școli din Zarand, înființate în perioada anterioară revoluției, au fost afectate grav, clădiri distruse sau incendiate, dascăli uciși, zeci de sate rase de pe fața pământului de către invadatorii unguri.

Într-o adresă trimisă de către protopopiatul Brad către comisarul regal cercual, expediată din Birtin, la 10 ianuarie 1852, se preciza că „nici una schola nu există în tot

---

[1519] Vezi anexa V.
[1520] Vezi anexa I.
[1521] Ioachim Lazăr, Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848) în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-232.
[1522] Ibidem.
[1523] Ibidem.
[1524] Ibidem.
[1525] Eugen Gluck, O filă din trecutul învățământului din județul Hunedoara, în RP, nr. 10/1986, p. 63-64.

https://biblioteca-digitala.ro

protopresbiteratul. Numai se speră că la Brad şi Tomnatic se va înfiinţa, însă cu mare greutate"[1526]. În urma publicării „Principiilor generale privind reorganizarea învăţământului", de către guvernatorul Transilvaniei, la 19 aprilie 1850, se iau o serie de măsuri pentru înfiinţarea şcolilor săteşti. Conform Principiilor, statul avea dreptul de inspecţie superioară asupra tuturor instituţiilor şcolare.

Episcopul Andrei Şaguna convoacă un sinod al Bisericii ortodoxe, în anul 1850, care avea principala preocupare să scoată şcolile româneşti de sub controlul episcopului catolic din Alba Iulia[1527]. Cu acest prilej se stabileşte ca fiecare protopop „să fie inspector de şcoli în districtul său şi din timp în timp să raporteze P.S. Sale"[1528].

Episcopul Şaguna prezenta membrilor sinodului situaţia şcolilor ortodoxe din Transilvania, spunând: „Deşi comunităţile noastre parohiale erau într-o stare materială foarte rea, totuşi multe din ele şi-au ridicat şcoli pentru copiii săi, în care se învaţă citirea, scrierea, învăţătura creştinească şi datoriile supuşilor către Împărat"[1529].

Sinodul ia hotărârea să înainteze împăratului şi Ministerului de Culte o cerere prin care să „solicite ajutor material pentru înmulţirea şi organizarea şcolilor poporale confesionale din eparhia Ardealului"[1530]. Dar episcopul Andrei Şaguna n-a aşteptat să vină aprobarea „împărăţiei" şi şi-a continuat opera şcolară pe cont propriu. El ia o serie de măsuri pentru înmulţirea clădirilor şcolare, stăruind ca fiecare sat să-şi zidească şcoală corespunzătoare. La opera de construcţii şcolare angajează pe dascăli cu tot zelul lor, însufleţind pe cei devotaţi şi ameninţând cu greu canon pe cei îndărătnici"[1531].

În circulara din anul 1852, privind înfiinţarea, organizarea şi conducerea şcolilor, Andrei Şaguna aşeza la temelia organizării şcolilor principiul confesional. El cerea ca acele comune, oricât ar fi de sărace, să nu se întovărăşească cu vreo obşte de altă religie pentru zidirea unei şcoli. Totodată lăuda preoţii care s-au străduit şi au animat pe săteni să-şi construiască şcoală dotată şi înzestrată cu învăţători harnici.

Într-o altă Circulară, din 24 aprilie 1852, episcopul Şaguna precizează îndatoririle şcolare ale preoţilor şi învăţătorilor, concretizându-le în şase puncte:

- „Fiecare comună bisericească să-şi aibă şcoala sa.
- Învăţătorul să fie de religie greco-orientală.
- Manualele didactice sunt admise numai cele tipărite în tipografia diecezană.
- Învăţătorii trebuie să aibă certificat de capacitate de la episcopul lor.
- Orice raport privitor la starea şcolară se va înainta de acum înainte Consistoriului.
- Şcolile confesionale româneşti nu sunt supuse controlului unui inspector de altă religie"[1532].

Circularele episcopului Şaguna referitoare la şcoli ajung din ce în ce mai des şi la protopopul Zarandului, Iosif Başa. În calitatea sa de inspector şcolar districtual el transmite dispoziţiile episcopului către preoţii din protopopiatul său. Şcoala din Brad este

---

[1526] Ioachim Lazăr, Aspecte privind eforturile zărăndenilor pentru înfiinţarea unui gimnaziu naţional, în Restituiri, I, Deva, 1993, p. 58-69.
[1527] Gheorghe Tulbure, Şcoala sătească din Ardeal în epoca lui Şaguna, Cluj, 1937, p. 18.
[1528] Ibidem.
[1529] Ibidem, p. 19.
[1530] Ibidem.
[1531] Ibidem, p. 20-21.
[1532] Ibidem, p. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro

printre primele care-şi reia activitatea. De la această şcoală în timpul revoluţiei şi-a pierdut viaţa Ioan Molnar, fostul învăţător şi paroh[1533]. La 9/21 aprilie 1851, protopopul Iosif Başa îi cere preotului Ioan Manea din satul Vaca să meargă la Brad pentru darea examenului[1534], ceea ce ne certifică că încă din toamna anului 1850, şcoala din Brad îşi reluase activitatea.

În toamna anului 1848, la 14/26 septembrie, protopopul Başa se adresa preoţilor din Ribiţa, Vaca, Bucuresci şi Băiţa, cerându-le ca să vie înainte, pe Joi, la Brad, pentru darea informaţiilor pentru şcoli şi dascăli[1535]. Izbucnirea războiului civil din Transilvania, începând din octombrie 1848, amâna pentru viitor asemenea planuri şcolare. Încă la 11/23 octombrie 1848 protopopul Iosif Başa îl informa pe superiorul său despre tristele evenimente din Zarand[1536]. La 7/19 noiembrie 1848, prefectul Ioan Buteanu, transmitea protopopului Iosif Başa ordinul ca să publice „porunca Comitetului român de la Sibiu, prin preoţi, poporului"[1537].

La 20 august 1850 se cere de către Consistoriul din Sibiu completarea formularului pentru şcoli de către preoţi şi trimiterea lui la Directorul de şcoli din Sibiu[1538]. În cursul anului 1850 se reiau cursurile doar la câteva dintre şcolile Zarandului. În toamna anului 1851, parohul din Ribiţa, Lazăr Comşa, expedia protopopiatului, pentru a fi înaintată la Sibiu, o situaţie şcolară cuprinzând „familiile, sufletele şi pruncii de şcoală"[1539].

Preotului Ioan Manea îi revine meritul de a reînfiinţa şcoala din satul Vaca. La 26 noiembrie 1852, protopopul Iosif Başa înainta Comisarului cercual din Baia de Criş contractul încheiat „între paroh şi comunitatea Vaca cu fostul învăţător la Zimbru, **Ioan Ille (Ilea)**, în Ungaria, din care luminat se va vedea cum înaintea mea s-a tocmit să înveţe pruncii şi pruncele, într-un an de zile, în zisul sat"[1540].

Protopopul Başa îi cere comisarului ca în baza ordinului Guvernului Transilvaniei, din 26 iunie 1852, să-l înştiinţeze dacă acest învăţător se poate „aplica în staţiunea dăscăliei tocmite"[1541]. Câteva săptămâni mai târziu, protopopul Iosif Başa, îi comunica comisarului cercual că actele învăţătorului Ioan Ilea, aduse din Ungaria „sunt false, de vreme ce o purtare de totul ticăloasă şi slabă a avut, beţiv ca nimeni altul şi nici o silinţă pentru deprinderea pruncilor la învăţătură"[1542]. Fiind chemat pentru a da socoteală de purtarea şi activitatea lui slabă, învăţătorul a părăsit şcoala şi localitatea şi „acum de 3 săptămâni nu se ştie de dânsul unde ar fi"[1543].

În situaţia creată preotul Ioan Manea, împreună cu judele (primarul) Petru Lupea, au tocmit „pe un diac, **Toader Tulia**, numit pentru dascăl, a căror contract aici se

---

[1533] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1846, f. 87.
[1534] Ibidem, f. 96.
[1535] Ibidem, f. 33 v.
[1536] Ibidem, f. 84 v.
[1537] Ibidem.
[1538] Ibidem, f. 89.
[1539] Ibidem, f. 99.
[1540] Ibidem, Dosar 1/1850, f. 80.
[1541] Ibidem.
[1542] Ibidem, f. 88.
[1543] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

aşterne"[1544]. Primind documentele, protopopul Başa le înaintează comisarului cercual, rugându-l „a orândui cele cuviincioase în privinţa tocmitului învăţător"[1545]. Aşadar, debutul şcolii în comunitatea Vaca s-a făcut cu dificultate, ceea ce putea, şi a şi influenţat negativ, până la urmă, credincioşii din parohie. Era necesar ca în fiecare an să fie lămuriţi sătenii despre folosul şcolii, pentru a accepta angajarea aceluiaşi sau a unui alt învăţător.

Protopopul Iosif Başa se adresa preturii, în anul 1854, pentru a-i arăta strădaniile făcute pe linia dezvoltării şcolii, scriind: „Nu numai iubirea către omenime şi naţiune, dar şi dregătoria Inspectoratului şcolar districtual, fiindu-mi mie încredinţată pentru înaintarea şi întemeierea şcolilor, m-a îndatorat şi sileşte ca să mă străduiesc, dacă nu şi la toate comunele, acum batăr pe cât se poate la mai multe a se aşeza învăţători (dascăli), precum se aşezară la Birtin, la Ţebea, La Luncoiu de Jos, la Bucuresci, la Brad, la Ribiţa, la Junc, la Valea Bradului, încă şi la Vaca am orânduit ca să se tocmească cu **Petru Lupia**, cantorul de acolo"[1546].

În perioada 1852-1855 şcoala confesională din Vaca a întâmpinat o serie de dificultăţi în funcţionarea ei, între care amintim, lipsa dascălilor, slaba frecvenţă a copiilor, neplata la timp a salariului învăţătorului etc. Aceeaşi situaţie este în tot Zarandul. Episcopul Şaguna îl mustră pe protopopul Başa pentru stagnarea şcolii din protopopiatul său. La această mustrare protopopul Başa răspunde, arătând gravele piedici pe care le întâmpină, la tot pasul, în dezvoltarea şcolii:

„Cu obidată întristare primi-i Or. I. Pr. Sf. Ep. Voastre din 5 l. c. prin care sunt învinovăţit că pentru lenevirea şi neactivitatea mea nu se înaintează sporirea şi înaintarea intereselor şcolare. În tractul acesta aducându-se de exemplu şcoala din După Piatră că i s-au pustiit materialele pentru zidirea acei şcoli, la care cu umilită plecăciune descopăr precum că acolo şcoală osebită niciodată nu a fost, fără în anii trecuţi s-a ţinut şcoală în casa unui locuitori de acolo. Încât se atinge de materiale, acolo numai vreo câteva lemne au fost adunat şi bine nici acum precum s-au prăpădit nu se ştie, de vreme ce mulţi în mai multe lipsuri descoperă pentru ei. Cu multă cercetare pentru zisa-i şcoală şi pentru prăpădirea acelor lemne pentru care sunt îndatorat, a făcut şi pentru fostul învăţător Dimitrie Lugojan, însă întristare, pretura nu a rânduit acea cercetare mixtă.

Ce se atinge de celelalte şcoli din comunităţi, se ţineau mai în toate comunele şcoală prin cantorii bisericii şi se deprinde bine tinerimea întru cetanie şi alte deprinderi întru datorinţa la creştinătate şi alte fapte bune, însă tristă mâhnire, că în mai multe comune făcând contracturi ca să-şi capete cantorul puţintică leafă pentru osteneală de la comune, în urmă unii din popor se trag a nu plăti că nu au prunci de şcoală, alţii că n-au cu ce plăti că sunt săraci şi alţii în mai multe chipuri pentru cari lipsesc.

Am făcut sesizare la dregătoria locală de la care nici o asistenţia nu ni se mijloceşte la scoaterea lefii învăţătorilor, precum de la Brad, Rovina şi de la Stănija. La Juncu se deprindeau pruncii prin cantorii de acolo binişor întru învăţătură şi cântau frumos în biserică, însă fiind pricină pentru leafa dascălului, domnul subcomisariu Iacob Orosz li-au zis că dacă n-au dascăl mai învăţat, de aşa şcoală nu este de lipsă, la care

[1544] Ibidem.
[1545] Ibidem.
[1546] Ibidem, Registru 1/1854, f. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

oamenii alduindu-l de Dumnezeu pe acest comisariu, că nu ne sileşte să ţinem şcoala, aşa sfatul preotului local nu s-au ascultat şi învăţătura se nimici din acea comunitate.

Eu casele mele de la Birtin, care potrivit s-ar putea folosi pentru şcoală, fiind Birtinul centrul comunelor Lunca, Cărăstău, Tătărăşti şi Prihodişte, pentru care cu umilită plecăciune mă rog ca să vă îndurați a scrie la C. R. Com. de Pretură, aici în Baia de Criş, ca să-mi stea într-ajutor întru a îndupleca poporul din comunele acestea pentru a făgădui leafa anuală potrivită unui învăţătoriu, fiindcă numai cu preoţii locali nu putem face nimic.

10/22 martie 1855"[1547].

La 22 octombrie 1855, preotul Ioan Manea primeşte dispoziţie din partea protopopiatului ca „se înţeleagă cu părintele din Junc şi Ribiţa pentru a se putea aşeza dascăl Iosif Almăşan din Cozia"[1548]. La 9/21 noiembrie, acelaşi an, preotul intervenea la protopopul Iosif Başa pentru a cere preturii din Baia de Criş să ajute „la scoaterea lefii fostului dascăl din Vaca, Toader Tulia"[1549]. Pentru întărirea înţelegerilor dintre comunităţi şi învăţători, Ministerul de Culte dă o dispoziţie, la 29 decembrie 1855, ca „între comună şi dascăl să se facă 2 contracte, 1 cu timbru şi 1 fără"[1550].

În anul următor copiii din Vaca vor frecventa şcoala deschisă în Ribiţa, întrucât preotul Ioan Manea, în calitatea sa de director şcolar, răspunde de această şcoală. Astfel, la 29 iunie 1856, el informa protopopiatul că „la şcoala din Ribiţa se află 70 de şcolari"[1551]. În 22 ianuarie 1856, preotul Manea îşi informa superiorii despre faptul că Pretura din Baia de Criş „a îngăduit înfiinţarea unei şcoli la Ribicioara, în contra planului pentru şcoala din Ribiţa, făcută"[1552]. În urma intervenţiei preotul Ioan Manea primeşte ordin, la 3 februarie 1856, „ca să se ţie şcoală la Ribiţa, că se va desfiinţa şcoala din Ribicioara"[1553]. În aceeaşi dată protopopul Iosif Başa înaintează o cerere la Pretura din Baia de Criş „pentru a se întări planul de şcoală la Ribiţa şi nu la Ribicioara"[1554].

Dar se mai întâmpină dificultăţi în funcţionarea şcolilor, şi din cauza părinţilor, care nu respectă, cu toate ameninţările, dispoziţiile de a-şi trimite copii la şcoală. La 9/21 februarie 1856, dascălul din Ribiţa, Toader Tulia cere a i se mijloci mergerea pruncilor la şcoală[1555]. Câteva zile mai târziu, la 12/24 februarie, acelaşi, Toader Tulia cere satisfacţie asupra celor care l-au „ponosluit că nu se ţine de şcoală"[1556]. În această situaţie, la 8/20 mai 1856, Pretura ordonă preoţilor „să sfătuiască poporul pentru a-şi da pruncii la şcoală"[1557].

Pentru impulsionarea învăţământului din Zarand, soseşte aici directorul şcolilor ortodoxe Pavel Vasici. La 21 mai-2 iunie 1856, protopopul Iosif Başa îl înştiinţa pe Ioan

---

[1547] Ibidem, Dosar 1/1855, f. 76 v.
[1548] Ibidem, f. 5.
[1549] Ibidem.
[1550] Ibidem, f. 6 v.
[1551] Ibidem, f. 12 v.
[1552] Ibidem, f. 7 v.
[1553] Ibidem.
[1554] Ibidem.
[1555] Ibidem.
[1556] Ibidem, f. 8.
[1557] Ibidem, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Manea şi pe curatorul şcolii din Ribiţa[1558] despre sosirea lui Pavel Vasici în Zarand. La 5/17 iulie 1856, preotul din Vaca şi curatorul şcolii din Ribiţa cerea să se „încunoştinţeze preoţii de la comunele de acia şcoală ţiitoare, precum că în 8/20 iulie va fi examinarea pruncilor de şcoală, cam pe la 11 ore către amiazi"[1559].

În noul an şcolar, 1856/1857, este încheiat contract cu un alt învăţător. La 15 octombrie 1856, părintele din Vaca, Ioan Manea face cunoscut protopopiatului Zarand că „diacul **Daniil Cor** s-ar obliga a învăţa pruncii până la primăvară în casa sa"[1560]. Nu se cunosc motivele pentru care această propunere n-a fost acceptată de către pretură şi protopopiat. La 16/28 decembrie 1856, este întărit contractul învăţătorului „Ioan Şipoş, cu comunele Ribiţa, Vaca şi Uibăreşti"[1561]. La 2/14 septembrie 1857 este confirmat testimoniul pentru purtarea ca dascăl la Vaca a lui **George Şuluţu**[1562].

Însă preotul Ioan Manea doreşte să trimită la şcoală, la Sibiu, pentru a se califica învăţător, un tânăr din parohia Vaca. Astfel în noiembrie 1854, episcopul Andrei Şaguna ordonă mergerea la Sibiu a lui Daniil Coru, diacul din Vaca[1563]. Dacă un tânăr avea prilejul să înveţe pe lângă un dascăl mai priceput, el putea aspira la calitatea de diac sau cantor al bisericii. Exemplul cel mai concludent este al tânărului Brădean Ioan din Valea Porcului care a studiat în anii 1856 şi 1857 la învăţătorul Andronic Slevas din Trâmpoele, şi a învăţat Catehismul, Ceaslovul, Psaltirea şi rânduiala stranei şi cele 8 glasuri. În recomandarea sa învăţătorul spune „că ar fi vrednic de acea dregătorie a o purta"[1564]. Probabil că asemenea pregătire o urmase şi diacul din Vaca, **Daniil Cor**. Comunitatea acceptă cu greu, la începutul fiecărui an şcolar, încheierea unui contract cu învăţătorul. Astfel, la 19 noiembrie 1857, părintele din Vaca informa protopopiatul Zarand că „obştea nu se învoieşte a tocmi dascăl şi şcoala stă goală"[1565].

Dar în urma insistenţelor preotului Ioan Manea, la 8/20 noiembrie, obştea cedează şi se întăreşte contractul dintre „învăţătorul **Petru Lupea** şi comuna Vaca şi înscrierea pruncilor de la 6 la 13 ani ajunşi"[1566]. La 21 noiembrie 1858, preotul informa protopopiatul că „a tocmit comuna de dascăl, pe fostul până acolo dascăl, Petru Lupia"[1567]. În 20 noiembrie 1858, Episcopia Sibiului trimitea certificatele de calificaţiune precum şi decretele de numire ale dascălilor „Alexandru Hegi, George Făraşiu, Aron Mozu, Aftenasie Bârna şi Petru Lupea"[1568].

La 7/19 ianuarie 1859, decretele dascălilor Ioan Anghel – Brad, Aftenasie Bârna – Valea Bradului, **Petru Lupea** – Vaca, Ioan Jurca – Ţebea, George Făraşiu – Bucuresci Sat, Arom Mozu – Junc şi Alexandru Hegi – Luncoiu de Jos[1569] erau înmânate titularilor.

[1558] Ibidem, f. 14.
[1559] Ibidem, f. 15.
[1560] Ibidem, f. 25.
[1561] Ibidem, f. 20.
[1562] Ibidem, f. 28.
[1563] Ibidem, f. 5 v.
[1564] Ibidem, Dosar 2/1861, f. 5.
[1565] Ibidem, Dosar 1/1855, f. 28.
[1566] Ibidem.
[1567] Ibidem, f. 37.
[1568] Ibidem, f. 40.
[1569] Ibidem, f. 41 v.

https://biblioteca-digitala.ro

La 11/23 martie 1858, învățătorul Petru Lupea plătea taxa pentru abonament la ziarul „Telegraful român"[1570].

Potrivit unui document descoperit în fosta arhivă a Liceului „Avram Iancu" din Brad, publicat de către Nicolae Albu, la sfârșitul anului 1858, zărăndenii „înființaseră și erau încadrate cu învățători capabili școlile din Bucuresci, Birtin, Brad, **Vaca**, Valea Bradului, Țebea, Luncoiu de Jos, Ribița și Junc"[1571]. În anul școlar 1858/59, la școala confesională ortodoxă din satul Vaca, învățătorul Petru Lupea învăța un număr de 35 elevi[1572].

Protopopiatul Zarandului îi cere preotului Ioan Manea, la 11/23 ianuarie 1859, să trimită „în scris numele inspectorilor mireni de școală, la Junc, Vaca și Valea Bradului"[1573]. La sfârșitul acestui an școlar protopopul Iosif Bașa îi cerea lui George Bogdan, preotul din Brad, să fie prezent în după amiaza zilei de 13/25 iulie la „Valea Bradului, iar în 14/26 la Vaca, pentru darea examenului"[1574].

Apoi timp de aproape 15 ani lipsesc documentele referitoare la școala din această comunitate, ceea ce nu înseamnă că ea nu a funcționat. La 15 februarie 1874, protopopul Nicolae I. Mihălțianu conducea Conferința învățătorilor din protopopiatul Zarandului. Între cei 30 de învățători, participanți la conferință se numără și **Spiridon Ignaton**, de la Școala confesională din Vaca[1575]. În cuvântul de deschidere, protopopul Mihălțianu preciza că factorul principal al acestei instituțiuni, atât de folositoare învățământului în poporul nostru a fost mitropolitul Andrei Baron de Șaguna, care ne-a „stat ca model de virtute, înțelepciune și activitate"[1576].

În cele două zile de conferință au fost dezbătute două probleme: modul de folosire al Abecedarului și predarea computului (adunării)[1577]. Învățătorul Spiridon Ignaton a funcționat timp de mai mulți ani la școala din comunitatea Vaca. Peste trei ani, la 28 martie 1877 „se năștea Spiridon, fiul lui Spiridon Ignaton, dascăl, cu Maria, din comuna Gladna, din Banat, nașă Sofia Manea a parohului, moașă Maria Tulea I Nicolae din Valea Bradului, Ioan Manea, preot botezătoriu"[1578].

În monografia parohiei Crișan, preotul Alexandru Fugătă mai amintește în rândul învățătorilor care au funcționat în satul Vaca, pe **Ioan Bușa**, până la 1860, **Simeon Munteanu**, până la 1875 și apoi **Spiridon Ignaton**, între 1876-1878[1579], date care, cel puțin în parte, corespund realității. În anul școlar 1879-1880 în satul Vaca existau 81 copii de școală, între 6 și 12 ani, dintre care 40 sunt băieți și 41 fete[1580]. Din cei 81 de copii obligați a frecventa școala, în semestrul I, au fost prezenți 30 băieți și 20 fete, în

---

[1570] Ibidem, f. 42.
[1571] Ioachim Lazăr, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Cluj-Napoca, 2002, p. 80.
[1572] Nicolae Albu, Istoria școlilor din Transilvania între 1800-1867, București, 1971, p. 234.
[1573] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 33.
[1574] Ibidem, f. 44.
[1575] Ibidem, Dosar 2/1874, f. 6-11.
[1576] Ibidem.
[1577] Ibidem.
[1578] Ibidem, Fond Colecția stare civilă, Protocolul botezaților din Crișan (1864-1888).
[1579] Vezi anexa VI.
[1580] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1879, f. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

total 50, ceea ce reprezenta un procent al frecvenței de 61,72 %[1581]. Frecvența scade puțin în semestrul al II-lea, când numărul celor prezenți a fost de 41. dintre care 26 băieți și 15 fete[1582].

În situația de încheiere pentru anul școlar 1878/1879, se precizează că suma „tuturor copiilor umblători la școală a fost de 57, 33 băieți și 24 fete"[1583]. În anul trecut, respectiv 1877/1878 au frecventat școala confesională 28 băieți și 20 fete[1584]. Analizând situația lor la învățătură, preotul Iosif Costea, îi clasifică în felul următor: 30 distinși, 20 buni și 7 debili[1585]. După confesiune, toți 57 sunt ortodocși, iar după naționalitate, toți 57 sunt români[1586]. În timpul cursurilor 30 de copii au dispus de cărți pentru toate obiectele, 21 numai în parte, iar 6 au fost neprevăzuți cu cărți[1587].

Conform conspectului școlilor din tractul Zarandului, pentru anul 1874, învățătorul **Spiridon Ignaton** avea o bună pregătire de specialitate, constând din 4 clase normale și calificare pedagogică[1588]. În același conspect se mai notează și câteva nemulțumiri ale protopopului Nicolae I. Mihălțianu, între care amintim:

- Acolo unde sunt edificii școlare, acele corespund legii, iar unde nu sunt nu s-au putut face din cauza sărăciei și nici nu se pot face în timpul prezent.

- În 8 comune nu sunt edificii școlare, adică; Blăjeni, După Piatră, Luncoiu de Sus, Podele, Mihăileni, Peștera, Potingani și Prihodiște. Toate acestea – afară de cele două dintâi – sunt comune mici și nu sunt în stare a-și face.

- Nu este nici o comună în care nu s-ar fi ținut școală. peste iarnă și peste vară și dacă cumva nu s-ar fi ținut, atunci nu s-a ținut pentru că nu a venit nici un prunc la școală, învățătorii însă în toată sâmbăta au predat antistiilor comunale listele de lenevire, însă fără nici un efect, pentru că D. Pretori se mulțumesc cu rapoartele, față de antistii nu fac nimic întru trimiterea pruncilor la școală.

- Comună fără școală nu există în acest tract.

- Împreunate la o școală sunt Țebea, Rișca și Căraciu, Bucuresci și Rovina, Prihodiște și Tătărăști"[1589]. Comunitatea bisericească din satul Vaca reușise imediat după 1850 să-și ridice o școală care să corespundă legislației din perioada neoabsolutismului austriac (1849-1860). Adoptarea legii școlare din anul 1868, imediat după încheierea actului dualist austro-ungar, va stabili noi parametri pentru școli, ceea ce va determina comuna să-și ridice o nouă școală conform cerințelor acestei legi. Biserica - nota preotul Alexandru Fugătă în monografia parohiei, publicată în anul 1933 - și-a zidit cu mari jertfe, în 1882-1883 o frumoasă școală din piatră, în locul celei din lemn, zidită înainte de anul 1850[1590].

Legea școlară 38 din anul 1868 stabilea și materiile care se predau în școlile confesionale. Conform legii în școala confesională se predau următoarele obiecte de

---

[1581] Ibidem.
[1582] Ibidem.
[1583] Ibidem.
[1584] Ibidem.
[1585] Ibidem.
[1586] Ibidem.
[1587] Ibidem.
[1588] Ibidem.
[1589] Ibidem.
[1590] Vezi anexa VI.

https://biblioteca-digitala.ro

învățământ: Doctrina religiei şi a moralei, citirea şi scrierea, calculul din cap şi cu cifre şi cunoaşterea măsurilor din patrie, geografia şi istoria patriei, exerciții sătești de câmp, economice şi grădinărit, scurtă cunoaştere a drepturilor şi datorințelor civile, cântul şi exerciții corporale cu privire la exercițiul militar[1591]. Şcoala înființată trebuia prevăzută cu table şi cu cele mai necesare mijloace instrucționale. Durata anului şcolar se stabilea, de cel puțin opt luni pentru şcolile de la sate[1592]. Legea mai stabilea că orice şcoală confesională pentru „instrucțiunea populară stă sub supravegherea statului"[1593]. Organele statului au dreptul şi obligația de a vizita din timp în timp şcolile confesionale pentru a se „convinge de alocarea sigură a averii şcolare şi asupra folosirii aceleia în scopul stabilit"[1594].

Ierarhiile celor două biserici române şi-au dat seama de pericolul pierderii şcolilor confesionale dacă nu îndeplinesc cerințele legii. Pentru a se pune de acord cu legea, Andrei Şaguna, decide, în anul 1869, tipărirea de noi manuale didactice[1595]. Totodată anunță renunțarea la „Instrucțiunile" din 1862, care nu mai corespund „cercului lărgit al obiectelor de învățământ pe care legea îl prescrie"[1596].

Mitropolitul Andrei Şaguna le cere protopopilor şi administratorilor protopopeşti să stăruie pentru a „susține şcolile confesionale pe baza celor cuprinse în pct. 8 din protocolul Congresului național bisericesc din 1868"[1597]. În acelaşi timp le cere să lămurească comunele despre „folosul şcolilor confesionale şi acelea să le țină în ordine bună, iar pe învățători a-i înzestra cu lefi potrivite, deoarece, în caz contrar, statul, prin comunele politice, le va face lor şcoli şi le va numi învățători fără să le întrebe pe ele"[1598].

În circulara din 27 martie 1869, Andrei Şaguna le comunica şi materiile de învățământ obligatorii în şcolile populare şi cerea înzestrarea şcolilor cu materialul didactic şi cu rechizitele şcolare prevăzute de lege: hărți, globuri, tablouri intuitive şi maşina de comput[1599]. Atrage atenția clerului din subordinea sa că durata şcolii este „obligatorie, la sate opt luni şi la orașe nouă luni"[1600]. Alte precizări din circulară, privind cubajul sălilor de clasă, a numărului de 80 de elevi pentru un învățător, ordinea şi disciplina şcolară, marchează progresul şcolii primare din Ardeal. La 23 decembrie 1878, Mitropolia din Sibiu cere protopopului Nicolae I. Mihălțianu să comunice următoarele:

„În câte comune din tractul D-Tale sunt şcoli şi în câte nu sunt ?

Câte şi care şcoli sunt admoniate că n-ar corespunde prescriptelor legii ?

Dacă şi care şcoală s-a închis din partea administrațiunei politice, sub cuvânt că n-ar corespunde legii ?

Înființatu-s-a în anul acesta vreo şcoală din nou ori ba ?

Avem în tractul D-Tale vreo şcoală cu altă confesiune ori ba ?

[1591] Colecțiunea legilor din anul 1868, Buda, 1868, § 11.
[1592] Ibidem.
[1593] Ibidem.
[1594] Ibidem, § 14.
[1595] Gheorghe Tulbure, Op. cit., p. 62.
[1596] Ibidem, p. 63.
[1597] Ibidem.
[1598] Ibidem.
[1599] Ibidem, p. 65.
[1600] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Statul a înființat ori ba vreo școală comunală în vreuna din comunele noastre bisericești ?

Ce măsuri ai luat pentru înființarea de școli confesionale, în acele comune unde încă nu există"[1601]? Totodată îi mai cerea protopopului Mihălțianu să aștearnă o relație despre următoarele probleme:

„Este în comună edificiu de școală și în ce stare, corespunde acela prescriptelor legii și recerințelor ?

Este docent și de ce calificațiune, ce salariu are și prestează-i-se regulat ?

Prevăzută e școala cu ustensile de învățământ și școlarii cu cărți ?

Câți școlari a examinat inspectorul cu ocazia vizitațiunii și ce sporiu a constatat la dânșii"[1602] ?

I se atrăgea atenția că inspectorii de școală (protopopii n. n.) sunt îndatorați a vizita cel puțin de două ori în an școlile populare confesionale din tractul lor[1603].

Începând din anul 1870, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice începe să editeze și răspândească cărți pe seama școlilor românești, străine de spiritul poporului român. În același timp unele dintre cele mai valoroase manuale școlare, ale lui Zaharia Boiu, Ioan Popescu, Vasile Petri, Atanasie Marienescu, Ioan Micu Moldovan, Ioan V. Rusu, remarcabile datorită calităților pedagogice, apreciate și cu o largă circulație în școlile românești, sunt interzise.

Legea 28 din 1876 împuternicea inspectorul școlar de stat să verifice planurile de învățământ, manualele școlare și materialul didactic pe care-l foloseau învățătorii[1604]. Fiecare comitat forma un cerc de învățământ iar între membrii comitetului administrativ al comitatului intra și un inspector regesc cu sarcini majore pe linia învățământului. Legea împuternicea comitetul să aibă grijă ca în „școlile poporale să nu se folosească manuale didactice, care nu sunt aprobate nici de regim, nici de autoritățile competente ale școlilor confesionale, sau sunt chiar interzise"[1605]. Folosirea unui manual didactic sau mijloc de învățământ constituia o faptă deosebit de gravă și se „pedepsea cu amendă de până la 300 florini sau cu închisoare până la 2 luni, iar învățătorul își putea pierde postul"[1606].

La 6 iunie 1877, Ministerul trimitea Consistoriului din Sibiu o listă de 47 de manuale și atlase școlare, din care 14 erau românești, pentru a fi interzisă folosirea lor în școală[1607]. Motivul interzicerii: „sunt cu totul contrare dreptului public și stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar"[1608]. Într-adevăr, „Lepturariul" lui Aron Pumnul, „Istoria românilor" a lui August Treboniu Laurian, sau „Istoria Transilvaniei", compusă de I. V. Rusu, prezentau originea românilor ardeleni și continuitatea lor pe aceste plaiuri.

Discutarea în Parlament și apoi adoptarea legii școlare maghiare din 1879, pune din nou în alertă autoritățile bisericii ortodoxe și greco-catolice românești, obligându-le să ceară comunităților să facă noi eforturi pentru ca școlile să corespundă standardelor

---

[1601] DJHAN, Fond protopopiatul ortodox Brad, Dosar2/1874, f. 35.
[1602] Ibidem, f. 34.
[1603] Ibidem.
[1604] Ioachim Lazăr, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei....p. 173.
[1605] Ibidem.
[1606] Ibidem.
[1607] Ibidem, p. 172.
[1608] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

prevăzute de lege, pentru asigurarea salariului învățătorilor și mai ales pentru a evita închiderea școlilor din cauză nepromovării limbii maghiare cu suficientă preocupare.

La 16 noiembrie 1879, Consistoriul din Sibiu cerea protopopilor, printre care și lui Nicolae I. Mihălțianu să raporteze următoarele:

- Câte și care sunt cu numele acele școli confesionale [în care învățătorii] sau nu știu nimic sau abia știu ceva unguresce ?
- Câte și care sunt acele școli, unde unii dintre băieți știu bine unguresce ?
- În acele școli, câți și care învățătoriu este care nu știe nimic unguresce, sau care știu ceva, sau care știe bine unguresce ?
- La învățătorii care sau nu știu nimic sau știu ceva unguresce, va fi de a se însemna anii etatei și anii de serviciu. Acești învățători sunt liberi de a-și apropia limba maghiară sau prin instrucțiune proprie sau prin cercetarea cursurilor supletorie în vacanțele cele mari de vară[1609].

În anul 1884, la 5 aprilie, învățătorul **Ioan Bârna** era naşul de botez al Sofiei, fiica lui Huieț George și Treja din satul Vaca[1610]. Ioan Bârna mai este amintit funcționând ca învățător în satul Vaca și în anii 1903 și 1904, când i se nasc cei doi copii, Ioan Virgil și Silvia[1611]. În perioada următoare, până la 1919 au mai funcționat aici ca învățători, preotul **Iosif Costea**, **Ioan Albu**, **Gherasim Clej**, **Teodor Groza**, **Nicolae Crăciun**, **Andron Bogdan**, **Ioan Clej**, **Alexandru Florea**, **Ioan Bârna**, **Valer Damian** și **Ioan Micu**[1612].

Legilor școlare adoptate după anul 1875 au fost aplicate, iar nerespectarea lor a fost urmărită cu o consecvență rar întâlnită, mai ales în anii de început ai secolului al XX-lea, prevestind măsurile ce urmau să fie luate prin legislația școlară de mai târziu. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Wlassich, încă în anul 1900, a început să facă presiuni asupra senatelor școlare de pe lângă Mitropoliile și Episcopiile românești să mărească bugetele școlilor și să treacă la amenajarea clădirilor ce adăposteau școlile poporale. Se încearcă punerea în fața locuitorilor satelor a alternativei de a avea școală de stat sau una pe care să o întrețină cu banii lor.

De altfel, pentru a ilustra sprijinul financiar al statului maghiar pentru învățământul românesc este suficient a menționa că în anul 1901, școlile populare ortodoxe au primit din partea guvernului suma de 15.707 coroane, iar salariul pe întregul an al învățătorilor se ridica la 357.797 coroane[1613].

La 3 noiembrie 1903, împăratul Francisc I l-a numit în funcția de prim-ministru al Ungariei pe Istvan Tisza, șeful partidului liberal. În discursul inaugural rostit în fața Parlamentului, Istvan Tisza a declarat cu privire la școli următoarele: „Trebuie să veghem cu strictețe ca școala confesională să-și îndeplinească acea obligație legală, care i-o impune pe terenul învățării limbii maghiare, a răspândirii culturii maghiare. Această

[1609] Ibidem, f. 26.

[1610] DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul botezaților...1864-1888.

[1611] Ibidem, Protocolul botezaților 1889-1931.

[1612] Vezi anexa VI.

[1613] Liviu Maior, Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914), AIIC, XXX, 1990-1991, p. 123-138.

https://biblioteca-digitala.ro

supraveghere trebuie să o facem mai sever decât am făcut-o până acum"[1614]. Era semnalul accentuării politicii de maghiarizare a învățământului naționalităților nemaghiare.

După întâlnirea cu prefecții comitatelor din Transilvania, din 20-21 iulie 1904, Tisza a dispus elaborarea unui proiect de lege școlară cu scopul de a intensifica controlul statului în școlile confesionale românești și implicit să restrângă autonomia bisericească. Proiectul de lege școlară este întocmit de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Albert Berzeviczy și luat în dezbatere publică în cursul anului 1904, și urmărea să înlocuiască legea lui Trefort din 1879 și să accelereze procesul de maghiarizare prin școală[1615]. Proiectul de lege a lui Berzeviczy, declara mitropolitul Ioan Mețianu „scoate afacerea școlară din cercul de competență al autonomiilor confesionale și nu lasă confesiunilor decât numai trebuința de a contribui și dânsele la susținerea școlilor elementare"[1616].

În urma puternicilor proteste românești, a crizei politice dintre Viena și Budapesta Tisza a fost silit să retragă, în septembrie 1904, din dezbaterea parlamentului acest proiect de lege școlară. Dar prevederile lui se vor regăsi. în legile Apponyi, care le-a reprodus aproape în întregime.

Legile școlare a lui Albert Apponyi aveau menirea să dea lovitura de grație învățământului confesional românesc din Transilvania. Apponyi a prezentat în parlament, la 12 februarie 1907. primul proiect, cel care viza școlile elementare de stat, urmat la 4 martie de legea privind școlile elementare care nu erau de stat, adică cele confesionale sau întreținute de societăți. fundații etc.

În motivarea legii se declara fățiș că „fiecare școală și fiecare învățător fără considerare la caracterul școlii și la împrejurarea că beneficia de ajutor de stat sau nu, se îndatorează a dezvolta și întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară și conștiința aparținerii la națiunea maghiară. Punctul acesta de vedere trebuie să predomine în întreaga instrucțiune"[1617].

Învățătorii erau declarați funcționari de stat și în consecință supuși măsurilor disciplinare care se puteau aplica de către organele de justiție și nu de cele bisericești. Dacă 20 % dintre elevii înscriși erau maghiari, automat limba de predare devenea limba maghiară. Ajutorul de stat se acorda numai după îndeplinirea următoarelor prevederi:

„Dacă în respectiva școală limba română, aritmetica, geografia și istoria patriei se predau după planul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și erau folosite manualele aprobate de minister.

Dacă se întrebuințau cărți și manuale cu conținut patriotic"[1618].

Legea mai prevedea și delictele disciplinare ale învățătorilor și anume:

„Dacă se neglija predarea limbii maghiare.

Dacă în școală folosește manuale și recuzite de învățământ oprite de guvern sau ne aprobate de minister.

[1614] Ibidem, p. 124.
[1615] Ibidem, p. 125.
[1616] Ibidem, p. 126.
[1617] Ibidem, p. 129.
[1618] Ibidem, p. 129-130.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă urmăreşte tendinţe contrare statului. Ca tendinţă contrară statului se consideră cu deosebire orice faptă care se îndreaptă în contra constituţiei statului, a caracterului naţional, a unităţii şi independenţei, a integrităţii teritoriale.

Dacă agită contra confesiunilor sau în contra unei clase sociale"[1619].

Legile şcolare ale lui Apponyi au avut şi un caracter discriminatoriu. Cele două biserici româneşti puteau primi subvenţii condiţionat, în timp ce celelalte confesiuni, catolică, calvină, mozaică, dispuneau liber de ajutorul statului, deoarece erau considerate de guvern „patriotice. Efectul legilor din 1907 a fost resimţit din plin şi de şcoala confesională din satul Vaca.

Documente referitoare la activitatea şcolii avem din nou din anul 1912. La 28 mai 1912, şcoala era inspectată de către protopopul Vasile Damian. Cu acest prilej inspectorul districtual nota următoarele: „Şcoala – elementaria. Toate în ordine. Tablouri, Isus Cristos, Moise, Şaguna. Numărul elevilor – 118. Înmatriculaţi. 47 băieţi şi 37 fete, în total 79. Prezenţi 57[1620]. Prelegerile în acest an şcolar au început la 1 septembrie 1911 şi au durat până la 28 mai/10 iunie 1912. În timpul anului şcolar s-a acordat o vacanţă de 2 săptămâni la Paşti şi cele prevăzute de regulament[1621].

Învăţător este Ioan Micu, calificat şi care funcţionează din anul 1907/1908. În această şcoală el funcţionează din 1910 şi cunoaşte limba română şi în parte limba maghiară[1622]. Beneficiază de un salariu de 1.000 coroane, ce se plăteşte din casa bisericii[1623]. Inspectorul districtual constată că progresul elevilor a fost foarte bun. Acum s-a pus baza şi unei biblioteci. Şcoala are o grădină şcolară de 400 stj. pătraţi. Folosul grădinii se materializează în tovărăşie şcolară. La încheierea procesului verbal al inspecţiei i se recomandă preotului Iosif Costea şi învăţătorului Ioan Micu ca să „continue cu deschiderea claselor a V-a şi a VI-a şi să cultive grădina şcolară"[1624].

Învăţătorul Ioan Micu s-a dovedit unul dintre cei mai vrednici din întregul protopopiat. Învăţătorul Ioan Micu s-a născut, la 20 aprilie 1885, în comuna Blăjeni Criş[1625]. A urmat gimnaziul din Brad pe care l-a absolvit în 1902[1626]. Apoi frecventează cursul preparandial din Sibiu şi obţine „Testimoniul de cualificaţiune" în anul 1907, în urma unui examen riguros „teoretic şi practic prescris pentru aspiranţii la oficii învăţătoreşti"[1627].

El a fost încadrat la şcoala din satul Vaca începând cu data de 1 septembrie 1910. S-a remarcat şi prin instruirea adulţilor, întemeind un cor şi cu aceştia a susţinut şi câteva producţii teatrale[1628]. Aceleaşi cuvinte laudative la adresa şcolii confesionale din satul Vaca a avut-o şi inspectorul mirean M. Gian. În procesul verbal de inspecţiei de la sfârşitul anului şcolar 1910/1911 el scria următoarele: Şcoala aceasta este cea mai bine situată din toate câte are tractul. Oamenii nici arunc nu plătesc, acoperindu-se salariul

---

[1619] Ibidem, p. 130.
[1620] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1912, f. 37-38.
[1621] Ibidem.
[1622] Ibidem.
[1623] Ibidem.
[1624] Ibidem.
[1625] Copia „Absolutoriu-lui aflat în posesia noastră.
[1626] Testimoniul şcolastic al lui Ioan Micu aflat în posesia noastră.
[1627] Testimoniu de cualificaţiune aflat în posesia noastră.
[1628] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1912, f. 7-8.

https://biblioteca-digitala.ro

învățătoresc din arenzile pământurilor. Nici n-am făcut nici o observare, nici şcoalei, nici învățătorului. Am atras atenția poporului numai asupra împrejurării de a se pregăti, la timp, pentru o a doua sală, trecând numărul obligaților la şcoală peste 100"[1629].

La 19 august 1912, preotul Iosif Costea, comunica protopopiatului că „şcoala s-a adaptat, la anul 1909, cu prețul de 2.100 coroane"[1630]. În 9 octombrie 1913, protopopul Vasile Damian convoca preoțimea zărăndeană aparținând Cercului I religios, pentru Duminică 13 octombrie la Vaca „unde după Sfânta Liturghie se va vizita şcoala şi apoi cum conduce parohul agendele şi în ce stare ține arhiva"[1631].

La 27 martie 1914, Consistoriul din Sibiu anunța Protopopiatul Zarandului despre Congresul învățătorilor de la Sibiu şi cerea ca în conferința protopopiatului să se aleagă cel puțin „doi delegați cu mandat şi se va lua măsuri pentru acoperirea speselor"[1632]. Învățătorii din Zarand sunt convocați la o conferință ce urma să se desfăşoare pe 27 aprilie, în localul şcolii elementare legate de Gimnaziu, pentru a „alege 2 delegați şi a elabora un proiect program asupra temelor pedagogice ce vor fi dezbătute în Congres"[1633]. Protopopul Vasile Damian preciza ca cei aleşi pentru Congres „să fie oameni cu trecut în ale şcolii şi cu bun renume pe terenul şcolar"[1634]. În cadrul conferinței învățătorul Ioan Micu este ales bărbat de încredere, alături de Petru Rusu[1635]. Apoi la propunerea învățătoarei Irina Cosciuc, conferința alege, prin aclamații, pe Ioan Gherman, Petru Rusu, Pavel Lazăr şi Petru Mateş[1636].

Învățătorul Ioan Gherman propune înscrierea în proiect a temelor: Şcoala activă, Desenul în şcolile populare; Articolul de lege XXVII din 1907, cu privire la propunerea limbii maghiare"[1637]. Conferința propune a se mai susține la Congres ca „forurile bisericeşti să intervină ca acolo unde nu e introdusă şi obligatorie citirea şi scrierea, respectiv instruirea în limba română pentru elevii gr. or. până la regularea acestei afaceri catehetul să fie îndreptățit a instrui în cetirea şi scrierea română pe elevii gr. or. pe lângă catehizare, având a primi remunerațiunea cuvenită de la stat"[1638].

Învățătorul Ioan Micu, prezent la conferință, este repartizat să lucreze la proiect împreună cu învățătorii din Brad, Junc, Ribicioara, Uibăreşti, Ribița şi Țebea[1639]. Pe 22 mai 1914 este convocată şedința trimestrială a învățătorilor din protopopiatul Zarand, care urmă să dezbată următoarele probleme ale şcolii:

- „Sistemul alternativ al învățământului în şcolile confesionale", conferențiar Petru Rusu; „O lecție practică din aritmetică cu clasa a III-a", susținută de Nicolae Faur; „O lecție practică din Geografie", cu clasa a IV-a, susținută de către învățătorul Ioan

[1629] Ibidem, Dosar 1/ 1911, f. 85.
[1630] Ibidem, f. 179.
[1631] Ibidem, Dosar 1/1913, f. 144.
[1632] Ibidem Dosar 1/1914, f. 23-24.
[1633] Ibidem.
[1634] Ibidem, f. 10.
[1635] Ibidem.
[1636] Ibidem.
[1637] Ibidem, f. 60-61.
[1638] Ibidem.
[1639] Ibidem, f. 24 v. Şi 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Bucur din Băița[1640]. În finalul Conferinței urma o discuție „asupra modului încasării salariului învățătoresc din repartiție"[1641].

La conferință ia cuvântul și inspectorul regesc Benkö Andras, care le cere „a lucra și în afară de școală și dă îndrumări pentru păstrarea pădurilor și plantarea râpelor cu soiuri de arbori și pomi care se potrivesc cu solul contribuind, în chipul acesta, la ridicarea bunei stări a populației"[1642]. În cursul anului școlar 1913/1914, protopopul Damian informa Consistoriul că au fost vizitate 22 de școli în care s-a ținut instrucție: Băița, Blăjeni Sat, Bucuresci, Buceș, Țebea, Crișcior, Curechi, După Piatră, Hărțăgani, Junc, Luncoiul de Jos, Mesteacăn, Mihăileni, Ormindea, Ribicioara, Ribița, Rovina, Sălișteț, Țărățel, Uibărești, Vaca și Valea Brad[1643]. Din cele 22 de școli, raporta protopopul, 20 au fost vizitate prin mine[1644].

La izbucnirea primului război mondial majoritatea învățătorilor sunt mobilizați pe front sau la servicii în spatele frontului. Din protopopiatul Zarandului sunt chemați pe câmpul de luptă 26 de învățători definitivi la școlile poporale[1645]. Între cei mobilizați se numără Ioan Micu din Vaca, Petru Popa din Ribicioara, Lazăr Lazăr din Junc și Traian Grozav din Ribița[1646]. După mobilizarea învățătorilor, Consistoriul ia o serie de măsuri pentru suplinirea învățătorilor mobilizați cu ajutorul preoților sau al învățătorilor pensionari. La 18 septembrie 1914, Consistoriul din Sibiu dispune că în substituirea „învățătorului Ioan Micu din Vaca se încredințează învățătorul pensionat Ioan Bârna de acolo"[1647].

La 27 ianuarie 1915, preotul Iosif Costea înainta protopopiatului un raport prin care răspundea circularei Consistoriului din Sibiu, menționând că la școala din Vaca în „clasa a VI-a de învățământ nu a ajuns nici un elev și nici nu este a VI-a clasă"[1648]. La 26 februarie, Arhiepiscopia din Sibiu trimitea protopopiatului din Brad un ordin al Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică prin care acorda „dreptul bisericii de a catehiza în limba maternă și asupra școlilor generale de repetițiune și asupra școlilor economice de repetițiune"[1649]. Sub presiunea mișcării naționale românești și a evenimentelor politice, Ministerul maghiar acceptase o derogare de la prevederile articolului 18 al legii din 1907 și catehizarea elevilor nemaghiari „să se facă exclusiv în limba maternă a elevilor"[1650].

Ordinul ministerial mai permite încă o derogare de la lege și anume ca în școlile primare cu caracter comunal și confesional a căror limbă de predare nu era cea maghiară, atât livretele cât și atestatele și tipăriturile școlare „se pot redacta în viitor, paralel cu limba maghiară și în limba de predarea școlii"[1651]. Astfel, în rubricile maghiare ale

---

[1640] Ibidem, f. 52-53.
[1641] Ibidem.
[1642] Ibidem, f. 54-55.
[1643] Ibidem, f. 115.
[1644] Ibidem.
[1645] Ibidem, Dosar 1/1914, f. 254.
[1646] Ibidem.
[1647] Ibidem, Dosar 1914, f. 10.
[1648] Ibidem, Dosar 1/1915, f. 4.
[1649] Ibidem, f. 47.
[1650] Ibidem.
[1651] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

tipăriturilor „numele de botez al elevilor se poate scrie în limba lor maternă, pe când cel de familie trebuie să rămână acelaşi cu al matriculei de stat (adică maghiarizat)"[1652].

La 22 ianuarie 1915 din spitalul din Orăştie învăţătorul Ioan Micu adresa o scrisoare Consistoriului din Sibiu cu următorul conţinut:

„Prea Venerat Consistor Archidiecesan Sibiu,

Subscrisul Ioan Micu, învăţător definitiv în comuna Vaca, protopresbiteratul Zarand şi care de prezent mă aflu mobilizat din 1 august 1914, vin către Prea Veneratul Consistoriu Archidiecesan cu următoarea rugare: Comitetul parochial gr. or. din comuna Vaca au ţinut în luna ianuarie 1915 o şedinţă în care au luat hotărâre cu unanimitate, ca pe învăţătorul supleant Ioan Bârna, învăţ. pensionat, să-l plătească lunar cu 50 coroane din salariul meu propriu, ceea ce face jumătate din salariul meu. Sunt om cu familie, soţia îmi e bolnavă, dând naştere unui copil. în luna decembrie, nu dispun de avere ca să poată trăi şi aşa familia mea cu restul ce rămâne din salariu, în scumpătatea aceasta, ar fi imposibil să trăiască. Dacă sunt mobilizat şi nu pot ţinea nu e vina mea. Din cauza unui morb am fost concediat de la miliţie din 10 octombrie până în 10 decembrie 1914 şi cu toate că am fost bolnav am ţinut prelegere dând dovadă de iubirea carierei mele. Hotărârea comitetului mi-a făcut o nedreptate fiind şi în contrazicere atât cu circularul Prea Ven. Consistor cât şi cu ordinaţiunea ministerială.

Rog pe Prea Veneratul Consistoriu Archidiecesan să dea ordin onoratului comitet parochial ca să solvească întreg salariul soţiei mele Rozalia Micu, n. Zeriu, iar pe învăţătorul suplent să-l remunereze din mijloacele proprii. Dacă Prea Veneratul Consistoriu află de bine că eu pe lângă jertfa trupească ce o aduc pentru patrie să mai contribui şi cu jertfa materială, atunci să modifice hotărârea Comitetului de 50 coroane lunar, la 16 coroane, ceea ce pentru mine şi familia mea săracă e o jertfă destul de însemnată.

Cu profund respect rog pe Prea veneratul Consistoriu Archidiecesan a mă încunoştinţa şi pe mine despre rezultatul umilitei mele rugări, rămân Al Prea Veneratului Consistor Archidiecesan supus fiu.

Orăştie la 22 ianuarie 1915 **Ioan Micu**, învăţător

K.M.K. Reserve Spital Colegium, Orăstie, (Szaszváros)"[1653].

La 31 august 1915, Consistoriul din Sibiu emitea o nouă circulară prin care transmitea protopopiatelor ordinul ministrului privind „strângerea de gogoşi prin elevii şcolilor noastre"[1654]. „Gogoşile – preciza circulara – se produc prin înţepăturile viespilor pe frunzele de stejar şi taninul ce-l conţin serveşte în industrie ca bun material de argăseală"[1655].

[1652] Ibidem.
[1653] Ibidem, f. 16-17.
[1654] Ibidem, f. 315.
[1655] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Protopopul Zarandului împarte şcolile în patru grupuri, şcoala din Vaca aparţinând „grupului Ribiţa, care grupa toate comunele din jur şi de la munte"[1656]. În anul şcolar 1915/1916, postul de învăţător la Şcoala din Vaca a fost încredinţat din nou lui Ioan Bârna care a funcţionat aici şi în anul trecut[1657]. „Întrucât preotul Iosif Costea a fost dispensat cu anul trecut de la obligaţia de a preda în şcoală, la cererea sa <fiind neputincios> acum nu mai putem reveni"[1658], preciza ordinul Consistoriului din Sibiu din 3 septembrie 1915.

Învăţătorul Ioan Bârna care era pensionat din învăţământ, dorea să îmbrăţişeze cariera preoţească. În acest sens înaintează o cerere Consistoriului pentru a fi primit la cursurile teologice din Arad „pentru a ocupa o parohie vacantă din Bihor"[1659]. La 8 octombrie 1915, vicarul episcopesc Vasile Mangra îi răspundea din Oradea Mare că episcopul diecezan n-a putut aproba cererea deoarece „cursul extraordinar de moralişti la Institutul Teologic din Arad nu este introdus"[1660]. Dacă petiţionarul „doreşte a îmbrăţişa, totuşi, chemarea preoţească, poate să ceară admiterea sa la cursuri ca privatist"[1661].

Conform unei publicaţii apărute la Sibiu sub îngrijirea lui Ioan Mateiu şi întitulată „Şcoala noastră şi războiul", din Zarand au fost mobilizaţi 25 de învăţători[1662]. Dintre aceştia Ioan Bârna din Vaca şi Ioan Crăciun din Stănija, la insistenţele Consistoriului au fost scutiţi de armată pe timp nedeterminat. Alţi doi, George Bucur din Zdrapţi şi Ilie Bunea din Blăjeni Criş, au căzut prizonieri, iar Ioan Pavel din Bulzeştii de Sus a căzut în luptă[1663]. Ioan Micu din satul Vaca a fost încorporat în Regimentul 64 din Orăştie[1664].

Elevii şcolilor confesionale sunt obligaţi să efectueze şi alte munci voluntare pentru necesităţile războiului. Ei primesc ordin să strângă plante pentru armată: Bolondariţă, Corn de secară, Nalbă, Coada vacii, Pelin alb şi Cintaură[1665]. La 11 august 1916, Consistoriul le cere să strângă şi urzici, din care să pregătească bumbac pentru trebuinţa armatei"[1666].

În anul 1917 se produce o întrerupere a activităţii şcolare din sat. La 19 martie, preotul Iosif Costea informa protopopiatul că „din cauză că învăţătorul ordinar este dus la război, iar substitut nu s-a aflat, oficiul parohial fiind absolvat, din cauză binecuvântată, de la ţinerea şcolii, cu copiii în anul şcolar 1916/1917 nu s-a ţinut prelegere şi aşa nici examen nu este"[1667]. În acest an şcolar 67 de băieţi şi 47 de fete, cu vârsta între 6 şi 12 ani au fost lipsiţi de instrucţie şcolară.

În urma deselor cereri ale comunităţii Vaca şi intervenţiilor Consistoriului la Ministerul de război, învăţătorul Micu este demobilizat temporar. La 22 octombrie 1917, preotul Iosif Costea informa protopopiatul că învăţătorul Ioan Micu, „fost chemat la

---

[1656] Ibidem, f. 315 v.
[1657] Ibidem, f. 318.
[1658] Ibidem.
[1659] Ibidem, f. 327.
[1660] Ibidem.
[1661] Ibidem.
[1662] Ibidem, f. 376.
[1663] Ibidem.
[1664] Ibidem.
[1665] Ibidem, Dosar 1/1916, f. 221.
[1666] Ibidem.
[1667] Ibidem, Dosar 1/1917, f. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

mobilizare, la război, a fost eliberat şi s-a prezentat la şcoală, care s-a început la 16 octombrie 1917 st. n."[1668].

Conform unui raport din 1917, Şcoala din Vaca avea un edificiu cu locuinţă pentru învăţător în valoare de 6.000 coroane[1669]. Preţul mobilelor şi a rechizitelor din şcoală se ridica la 623 coroane[1670]. În acest an satul Vaca avea o populaţie de 845 locuitori, din care 447 bărbaţi şi 398 femei. Dintre aceştia ştiau scrie şi citi 150 de bărbaţi şi 100 femei[1671]. Protopopiatul Brad întocmeşte, la 26 iulie 1917, un conspect despre învăţătorii îndreptăţiţi a primi adaos familiar de la stat, între cei 11 învăţători fiind înscris şi Ioan Micu care avea un băiat, Viorel, în vârstă de 2 ani şi jumătate[1672].

La sfârşitul anului şcolar 1917/1918, Ioan Micu a fost trimis din nou pe front deoarece la 27 august vicarul Eusebiu Roşca îi comunica protopopului Damian că a intervenit pentru dispensarea învăţătorului Ioan Micu din Vaca la locul competent[1673]. La rândul său protopopul îl înştiinţa pe Iosif Costea, la 22 august, că Veneratul Consistoriu din Sibiu „a intervenit la locul competent pentru dispensarea învăţătorului Ioan Micu de la armată"[1674]. Dar abia în toamna lui 1918, după dezintegrarea armatei austro-ungare, se consemnează în documente că „Ioan Micu, învăţător definitiv, reîntors de pe câmpul de luptă"[1675]. Conspectul învăţătorilor aflaţi la posturile lor, întocmit la 16 ianuarie 1919, consemna numele a 23 de dascăli, între care şi al lui Ioan Micu, ce funcţionau la posturile din comunele lor. Pe Silviu Glava din Bucuresci, reîntors de pe front, poporul nu l-a mai primit în şcoală[1676]. La rândul lor, învăţătorii Valeriu Damian din Crişcior, Ioan Fodor din Curechiu, Simion Stănuleţ din Mihăileni, Gheorghe Bucur din Zdrapţi şi Traian Grozav din Ribiţa nu reveniseră de pe front la 16 ianuarie 1919[1677].

Mai mult, despre Traian Grozav se consemnează „că de 2 ani nu se ştie nimic despre el. Îi zvon că ar fi căzut pe câmpul de luptă"[1678]. Pierderea războiului de către Puterile Centrale determină pe ministrul maghiar Lovaszy Márton să anuleze unele prevederi ale legii privind obligativitatea învăţării limbii maghiare. La 25 octombrie 1918, Consistoriul din Sibiu comunica protopopiatelor din subordinea sa „că în clasele I şi II ale şcolilor elementare cu limba de propunere nemaghiară, instrucţia în limba maghiară, de la primirea acestui esmis nu este obligatorie şi astfel să se sisteze imediat"[1679].

După Marea Unire din anul 1918 şi în domeniul şcolar au loc o serie de reforme. În anul 1919, între 24-26 februarie, are loc la Sibiu, Congresul învăţătorilor români din Transilvania, Banat şi Părţile Ungurene. Obiectivul Congresului era de a ridica şcoala românească la un nivel şcolilor străine, hotărând ca toate şcolile primare, cel mai târziu cu

---

[1668] Ibidem, f. 262.
[1669] Ibidem, f. 57.
[1670] Ibidem.
[1671] Ibidem, Dosar 4/1917, f. 3 şi 9.
[1672] Ibidem, f. 135.
[1673] Ibidem, Dosar 1/1918, f. 149.
[1674] Ibidem.
[1675] Ibidem, f. 216.
[1676] Ibidem, f. 218-219.
[1677] Ibidem.
[1678] Ibidem.
[1679] Ibidem, f. 189.

https://biblioteca-digitala.ro

începerea anului şcolar 1919/1920 să fie statificate[1680]. La 5/18 august 1920, preotul Alexandru Fugătă cerea să se publice concursul pentru ocuparea postului de învăţător. Anunţul avea următorul conţinut:

Concurs

„Pentru ocuparea postului învăţătoresc la Şcoala confesională gr. or. română din Vaca, protopresbiteratul Zarandului, se escrie concurs, cu termen de 15 zile de la prima publicare în Telegraful român.

Emolumente: 1.000 coroane şi anume jumătate de la biserică şi jumătate din alodiul comunal, cuartir conform legii şi grădină în natură. Alesul se îndatorează, fără remuneraţie specială, a conduce elevii la biserică în Duminici şi sărbători şi a cânta cu ei la Sfta. Liturghie şi a-i instrui în grădinărit. Concurenţii au să-şi înainteze cererile, conform normelor în vigoare P. O. Ofic. Protopresbiteral al tractului Zarand în termenul deschis. Cei cu cunoştinţe muzicale vor fi preferiţi.

Vaca la 5/18 august 1920 — Pentru comitetul parohial
Alexandru Fugătă, paroh"[1681].

Deja în anul şcolar 1923/1924 Şcoala confesională din satul Vaca avea statutul de şcoală de stat[1682]. În anul 1924 învăţător la şcoală era Virgil Bârna[1683]. În acest an şcolar elevii plăteau, la înscriere, o taxă de 2 lei, pe care au achitat-o 48 de elevi[1684]. Un număr de 7 elevi au fost scutiţi de taxă fiind prea săraci pentru a o plăti. Pentru acest an în bugetul şcolii au mai intrat 1.361 lei din impozitul şcolar de 14 % şi 2.000 de lei din amenzile şcolare[1685]. Sala de învăţământ avea următoarele dimensiuni: 9,60 m lungime, 5,60 lăţime şi 3,40 înălţime, având un volum de 11,21 m³[1686]. Pe lângă sala de învăţământ şcoala mai dispunea de o bucătărie şi două odăi de locuit[1687]. Sumele cele mai mari se cheltuiau, pe lângă salariul învăţătorilor, cu procurarea lemnelor pentru încălzit. Cumpăratul, transportul şi tăiatul unui m³ de lemne costa 150 de lei şi pentru procurarea şi pregătirea lemnelor de foc s-au cheltuit 3.238 lei[1688].

La 13 iunie 1924 are loc adunarea generală ordinară a comunei Vaca ţinută în sala de învăţământ a şcolii, care a aprobat bugetul şcolii pe anul 1924. Bugetul consta din 3.781 lei venit, la care se mai adăuga suma de 5.131 lei, ce trebuiau acoperiţi din alte fonduri[1689]. Cei 5.131 lei erau folosiţi la următoarele cheltuieli:

[1680] Analele Asociaţiunii învăţătorilor români din Ardeal, Banat şi Părţile Ungurene, Sibiu, 1919, p. 9.
[1681] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1920, f. 88.
[1682] Ibidem, Fond Revizoratul şcolar al judeţului Hunedoara, Dosar 3/1924, f. 163.
[1683] Ibidem, f. 164.
[1684] Ibidem, f. 163.
[1685] Ibidem.
[1686] Ibidem, f. 164.
[1687] Ibidem.
[1688] Ibidem.
[1689] Ibidem, f. 165.

https://biblioteca-digitala.ro

Curățirea sălilor	500 lei
Taxă susținere școală	24 lei
Pentru biblioteca învățătorilor și elevilor	96 lei
Încălzit	3.238 lei
Luminat	100 lei
Curățirea lunară a școlii	1.200 lei
Reparații mai mici	100 lei
Curățire horn și latrine	100 lei
Ustensile	100 lei
Tipărituri	250 lei
Ajutoare pentru elevii săraci	2.000 lei
Competința comitetului școlar	204,15 lei
Diurnă și speze călătorie pentru învățător	1.000 lei
Total cheltuieli	8.912 lei
Venituri	3.781 lei
De acoperit	5.131,15 lei[1690].

În anul 1924 chiar bugetul comunei era mic, înregistrând 5.150 lei la venituri și 11.446,15 lei la cheltuieli[1691]. Învățătorul Virgil Bârna era retribuit cu un salariu de 736 lei[1692]. În anul școlar 1925/1926 comitetul școlar era alcătuit din Alexandru Fugătă, preot - președinte, Ionuț Petru, primar – casier și învățătorul Marin Popa[1693]. La 5 martie 1926, școala din Vaca primea un ajutor de 8.000 lei din partea Revizoratului Școlar al județului Hunedoara[1694]. Răspunzând unei adrese a Comitetului școlar județean, Comitetul școlar din comună preciza că „în exercițiul 1924/25 nu s-au efectuat construcții școlare la Școala primară din Vaca"[1695]. Răspunsul trimis era semnat de către preotul Alexandru Fugătă și de către învățătorul director, Marin Popa[1696]. În anul 1927 preotul Alexandru Fugătă trimitea protopopiatului un istoric al parohiei în care menționa că „în satul Vaca sunt 192 de familii cu 898 suflete, din care 493 bărbați și 395 femei. Dintre aceștia un număr de 680 sunt știutori de carte[1697].

La 8 noiembrie 1928, învățătorul director Virgil Bârna înainta un raport către președintele Comitetului școlar județean cuprinzând câteva date privind istoricul școlii și despre folosirea celor 8.000 lei primiți ca ajutor. Se arăta că din acea sumă „Comitetul a întrebuințat fără nici o aprobare 6.500 lei la edificiul școlii care este proprietatea bisericii române ort. din loc"[1698]. Referitor la împroprietărirea școlii „membri senatului școlar au fost citați de comisia de expropriere pentru a destina terenul de expropriat. Membrii comitetului au răspuns că ei nu pot destina teren pentru expropriat"[1699]. „Școala noastră –

[1690] Ibidem, f. 166.
[1691] Ibidem, Dosar 5/1924, f. 563-564.
[1692] Ibidem, Dosar 4/1925, f. 12.
[1693] Ibidem, Dosar 1/1926, f. 148.
[1694] Ibidem, f. 10.
[1695] Ibidem, Dosar 7/1926, f. 92.
[1696] Ibidem.
[1697] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1928, f. 57.
[1698] Ibidem, Fond Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Dosar 17/1928, f. 213.
[1699] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

menționa învățătorul Virgil Bârna – are trebuință de împroprietărire atât pentru experiențe agricole, cât și pentru teren pe care să se edifice o sală de învățământ sau cuartir pentru învățătorul director"[1700]. Se pare că acest raport va declanșa o dispută în anii următori cu preotul Alexandru Fugătă.

Între timp sala a doua pentru învățământ a fost amenajată din cele două camere pentru învățător iar din bucătărie s-a amenajat cancelaria, dar ea a fost ocupată de către învățătorul director Virgil Bârna. La 30 iunie 1930, preotul Alexandru Fugătă intervine la Protopopiatul Brad pentru a mijloci cu revizorul școlar din Deva sau chiar prin Inspectoratul Școlar Cluj „ca învățătorul director de la Școala din Vaca, Virgil Bârna, să evacueze a II-a sală de învățământ și pe care pe nedreptul o ocupă ca locuință privată de aproape 4 ani"[1701]. „Din această situație - menționa Alexandru Fugătă - învățământul suferă foarte mult, fiindcă el se ține alternativ, un învățător înainte de masă, iar celălalt după masă. În comună e o locuință foarte bună de ocupat și pe care cu ocazia unei anchete a cercetat-o și D-l revizor Vasile Lucaci, și a aflat-o foarte bună de locuință"[1702].

Deși revizorul a ordonat ca „sala să fie evacuată, dar D-l învățător Virgil Bârna desconsideră ordinele primite"[1703]. „Rog a face pașii necesari - cerea preotul Fugătă - ca sala a II-a să fie evacuată, cât mai curând, fiindcă trebuie să facem o mulțime de reparațiuni, edificiul fiind proprietatea bisericii"[1704].

În anul școlar 1930/1931 situația școlară se prezenta astfel:

Clasa I-a	12 băieți și 16 fete
Clasa a II-a și a III-a	31 băieți și 17 fete
Clasa a IV-a	5 băieți și 5 fete
Clasa a V-a și a VI-a	11 băieți și 6 fete[1705].

În același an școlar biblioteca cuprindea un număr de 137 volume[1706].

La 5 iunie 1931 a avut loc examenul de sfârșit de an, care a început cu studiul religiei. La clasele I-a, a II-a și a V-a, conduse de către învățătoarea Florentina Ghilea s-au examinat din: „Semnul Sfintei Cruci, Rugăciunea, Rugăciunea de dimineață, Rugăciunea de seara, Tatăl nostru, Îngerelul, Nașterea Domnului Isus Christos, Botezul Domnului Isus Christos, Isus și Templul din Ierusalim, Facerea lumii, Adam și Eva, Pedeapsa, Potopul și fericirile[1707]. La clasele a III-a, a IV-a și a VI-a conduse de către învățătorul Marin Popa elevii au fost examinați din „Dreptul Iov, Fiul rătăcit, Banul de drojdie, Minunea în pustie, Patimile Domnului Isus Christos, Sfânta Scriptură, Tradiția și organizarea bisericească. Elevii – menționează preotul Alexandru Fugătă – au dat răspunsuri bune, rezultatul examenului fiind bun"[1708].

[1700] Ibidem.
[1701] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1930, f. 24.
[1702] Ibidem.
[1703] Ibidem.
[1704] Ibidem.
[1705] Ibidem, Dosar 2/1931, f. 65.
[1706] Ibidem.
[1707] Ibidem, Dosar 1/1932, f. 13.
[1708] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Intervenția preotului Alexandru Fugătă a rezolvat situația celea de a II-a săli de învățământ, întrucât la 15 august 1930 s-a pus la dispoziția D-lui învățător-director de la școala din Crișan „o locuință corespunzătoare și anume aceea care s-a arătat și D-lui revizor școlar cu ocazia unei anchete"[1709], raporta protopopul Zarandului Revizoratului școlar al județului Hunedoara.

Înainte cu câteva zile, respectiv la 5 august, preotul Fugătă comunica protopopului Zarandului că începând din 15 august „s-a închiriat o locuință corespunzătoare pentru învățătorul director de la școala din parohia Vaca (Crișan)"[1710]. Totuși preotul Fugătă cere și sprijinul protopopiatului ca „în 15 a VIII-a să ni se evacueze sala a II-a de învățământ, ca până la începerea noului an școlar să facem reparațiunile și curățenia necesară"[1711].

La 7 august protopopul Ioan Indrei cerea Revizoratului școlar din Deva să „dea ordin D-lui învățător director să evacueze a II-a sală de învățământ ca să se poată face reparaturile necesare și să se poată urma învățământul în mod legal"[1712]. În acest an Școala din Crișan era încadrată cu doi învățători și înregistrează progrese semnificative în procesul de instruire al copiilor. În anul 1932 la Școala din Crișan învățător-director era Popa Marin lângă care mai funcționa și o învățătoare. Acum sunt înscriși la școală un număr de 132 elevi repartizați în clase după cum urmează:

Clasa I-a	20 băieți și 18 fete
Clasa a II-a și a III-a	19 băieți și 19 fete
Clasa a IV-a	11 băieți și 7 fete
Clasa a V-a și a VI-a	18 băieți și 9 fete
Clasa a VII-a	2 băieți[1713].

Din cei 123 de elevi înscriși au frecventat școala doar 49 de băieți și 30 fete, rămânând repetenți, la sfârșitul anului școlar 1931/1932, 14 elevi, dintre care 9 erau băieți și 5 fete[1714]. Se înregistrează și alte situații deosebite (retrași, eliminați sau morți), numărul cărora se ridica la 45, 21 băieți și 24 fete[1715]. La școala primară de stat din Crișan, catehizarea elevilor îi revenea preotului Alexandru Fugătă. „Catehizația o face subsemnatul. Școala are 7 clase cu două puteri didactice. Religia o propun în următoarele zile:

- Luni și sâmbătă – clasele III, IV, VII și V de la orele 9 - 10½.
- Marți și vineri – clasele I, II, VI, de la orele 9 la 10 ½.

Crișan – Vaca la 25 octombrie 1932[1716].

Deoarece clădirea școlii aparținea Bisericii ortodoxe din sat, Consiliul parohial se întrunește în ședință, la 3 mai 1932, pentru a lua în discuție o serie de probleme ale școlii. Au fost prezenți la ședință, preotul Alexandru Fugătă, președintele consiliului și membrii

[1709] Ibidem, Dosar2/ 1930, f. 24.
[1710] Ibidem, f. 25.
[1711] Ibidem, f. 29.
[1712] Ibidem, f. 29 v.
[1713] Ibidem, Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Dosar 9/1932, f. 17.
[1714] Ibidem.
[1715] Ibidem.
[1716] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar1/1932, f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

Atanasie Golda, Ionuț Tănase, Ioan Bârna, Ioan Brătila, Lazăr Bârna, Teodor Golda și Nistor Magdalina[1717]. Se prezintă procesul verbal referitor la arendarea clădirii școlii și se prezintă contractul de arendare[1718].

Consiliul parohial aprobă contractul încheiat cu comitetul școlar „fixându-se o chirie pentru restul anului 1932 în sumă de 200 lei, iar pentru anii 1933, 1934, și 1935, chiria se fixează la 500 lei anual[1719]. Anul școlar 1933/1934 s-a inaugurat „Duminică, 1 octombrie, în prezența tuturor credincioșilor. După terminarea Sfintei Liturghii s-a făcut sfințirea apei"[1720]. Cu această ocazie preotul Alexandru Fugătă a rostit o emoționantă cuvântare, cuprinzând mai multe pilde și învățături. El atrage atenția părinților să nu înfricoșeze copii cu amenințări de felul „îți taie popa limba"[1721]. „Părintele care își crește bine copii va avea mângâiere la bătrânețe, iar cei ce îi vor crește rău, adică nu îngrijesc bine de copii lor vor avea supărări și necazuri"[1722].

La 7 martie 1934, preotul Alexandru Fugătă întocmea un istoric al parohiei Crișan în care introducea și o serie de date referitoare la școală. Școala în care au învățat zeci de generații, a fost construită, începând din data de 3 iulie 1899, pe locul vechii școli și a fost făcută din banii bisericii, fără a se stabili o repartiție pe credincioși[1723]. La data zidirii acestei școli – menționa preotul Alexandru Fugătă – funcționa ca preot Iosif Costea[1724]. „Edificiul de atunci până azi a fost proprietatea bisericii, el nici când n-a fost al comunei politice. Aici au funcționat neîntrerupt de la 1850-1860, Ion Bârna (?), Simion Munteanu până la 1875, Ignațiu (corect este Spiridon Ignaton 1876-1878), iar din 1878 a funcționat Iosif Costea, Ion Albu, Gherman Clej, Teodor Groza, Andrei Popoviciu, Ion Clej, Alexandru Florea, Ioan Bârna, Ioan Micu. După unire au mai funcționat la școala din Vaca, Marin Popa, Pr. Alexandru Fugătă, Lucreția Rusu, Virgil Bârna, Marin Popa, Manea Boloțiu, Moise Ghicu, Silvia Florea. Din anul 1926 sunt 2 posturi"[1725].

„Școala actuală, începută la 3 iulie 1899, s-a terminat la 15 martie 1900 și a costat ,fără prestarea în lucru, cam 2.000 florini (4.000 coroane), bani achitați din lada bisericii. Salariul învățătorului până la 1919 s-a plătit lună de lună prin epitrop la mâna învățătorilor. Salariul s-a achitat totdeauna, cel stabilit de legile ungurești, 300 florini, apoi 800, 1.000 și 1.200 coroane. În acest scop Comisia bisericească încasa de la comuna politică darea comunală și restul îl întregea din banii bisericii. Așa că suma ce biserica a spesat-o cu edificarea școlii și salariul învățătorilor, de la 1850 până la 5 februarie 1919, este de 70.000 coroane"[1726]. „Din parohia Vaca, aici a fost preot Ioan Rusu, născut aici, ceilalți preoți venind din alte părți, apoi Nicolae Rusu, controlor fiscal în Orăștie, Cornel Rusu, ziarist, Ioan Bârna, fost învățător, Virgil Bârna în Țebea, Lucreția Rusu, învățătoare în Ribița, D. Fugătă, Vlaicu Bârna, student în litere, an. II, în București"[1727].

[1717] Ibidem, Dosar 1/1933, f. 28.
[1718] Ibidem.
[1719] Ibidem.
[1720] Ibidem, f. 96.
[1721] Vezi anexa X.
[1722] Ibidem.
[1723] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 1/1934, f. 1.
[1724] Ibidem.
[1725] Ibidem.
[1726] Ibidem.
[1727] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

„Credincioşii, cu toate legile date de sus, n-au cedat edificiul şcolar, el [învăţământul n. n.] totdeauna făcându-se în limba română şi nici ajutor de la statul unguresc n-a primit"[1728].

Învăţătorul Marin Popa se adresa Consiliului parohial, la 7 aprilie 1935, cerând o bucată de teren pentru grădina şcolară. „Având în vedere ordinele organelor superioare şi având în vedere regiunea în care e situată comuna noastră, se simte nevoia unei grădini pentru altoit, în care copii de la şcoală vor planta pădureţi şi-i vor altoi, apoi se vor împărţi între şcolari şi dacă va lua această grădină o proporţie mai mare se vor da şi la locuitorii comunei cu un preţ redus"[1729].

Pentru aceasta vă rog să binevoiţi a aproba ca din terenul de lângă Monument să se destineze o bucată de pământ în lungime de 10 m. Această grădină a fost hotărâtă de oameni ca să fie întreagă pentru acest scop, dar ţinând seama că preotul n-are unde să-şi puie zarzavat mai aproape de casă, cere numai această mică porţiune"[1730]. Preotul Tiberiu Perian informa protopopiatul Brad, la 14 decembrie 1935, că „s-a dat şcolii de către Comitetul parohial un teren de 7 m patraţi, ca să planteze puieţi, spre a-i deprinde pe copii cu altoitul pomilor, fără arândă"[1731].

În aprilie 1937, oficiul protopopesc aproba ca din pământul bisericii „Orbul" să se dea Comitetului şcolar 50 m², în arendă cu suma de 100 lei[1732]. La 7 aprilie 1937, preotul Perian convoca o şedinţă a membrilor Consiliului bisericesc şi epitropiei, pentru a pune în practică hotărârea protopopiatului Brad:

Convocator

Notaţii, membri ai epitropiei şi delegaţii Consiliului parohial sunt convocaţi la locul bisericii „Orbul", pentru a măsura terenul de 50 m² ce se dă Comitetului şcolar pentru pomărit, precum şi a-l preda Comitetului şcolar, care încă va fi reprezentat prin cineva acolo, vineri, 9 aprilie, a. c., ora 6 seara.

Crişan, 7 aprilie 1937

Epitropia şi delegaţii Consiliului
Ioan Faur
Toader Golda
preot Tiberiu Perian
Ioan Golda
Ioan Brătila
Petru Golda[1733].

La 31 octombrie 1940, Guvernul cerea Ministerului Educaţiei Naţionale, al Cultelor şi Artelor să „se şteargă din toate bisericile, mănăstirile şi localurile aparţinătoare în vreun fel bisericii, chipul şi numele ex-regelui Carol al II-lea"[1734]. La 15 martie 1941, preotul Tiberiu Perian solicita 33 exemplare cărţi de religie pentru elevii şcolii din

[1728] Ibidem.
[1729] Ibidem, f. 3.
[1730] Ibidem.
[1731] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1936, f. 49.
[1732] Ibidem, Parohia ortodoxă Crişan, Dosar 3/1937, f. 3-4.
[1733] Ibidem
[1734] Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1940, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Crişan[1735]. În acest an la şcoala din Crişan se aflau 28 elevi în clasa I-a, 13 în clasa a II-a, 19 în clasa a III-a, 19 în clasa a IV-a, 12 în clasa a V-a, 11 în clasa a VI-a şi 9 în clasa a VII-a[1736]. La începutul lunii noiembrie 1940, preotul Tiberiu Perian înainta protopopiatului Brad următorul raport:

Către Oficiul Protopopesc Brad

Raport privind situaţia învăţământului din parohia Crişan. Anul şcolar s-a început normal, la data fixată de autoritatea şcolară (1 X 1940) premergându-i sfinţirea localului şcolar, cu o singură putere didactică, învăţătorul director Marin Popa, care era în concediu din concentrare, iar la postul doi titulara Maria Pavelescu, nu s-a prezentat. În acest timp, cât a fost numai singur, a fost ajutorat şi de subsemnatul.

Plecând la concentrare învăţătorul director Marin Popa, s-a prezentat la şcoală învăţătorul Vasile Pop şi soţia sa Elena Pop, tot învăţătoare, care ambii sunt utilizaţi ca învăţători la şcoala noastră pentru anul şcolar 1940/41 pe lângă cele două posturi existente. Titularii celor două posturi avute, fiindcă lipsesc în prezent aceşti 2 învăţători şi-au împărţit elevii în cele două sale de învăţământ şi au început şcoala să funcţioneze normal.

Pentru o mai bună orientare asupra învăţământului din parohia noastră, dau răspunsul cuvenit la cele 10 întrebări din mai sus numita circulară:

1. În parohia noastră sunt 2 sale de învăţământ.
2. La şcoala noastră sunt numite 4 puteri didactice
3. Sunt prezenţi la şcoală doi învăţători şi anume, învăţătorul Vasile Pop şi soţia sa Elena.
4. Anul şcolar s-a început la 1 octombrie 1940.
5. Sfinţirea localului şi deschiderea anului şcolar s-a făcut la 1 octombrie 1940.
6.

Clasa	Elevi înscrişi	Frecventează
I	29	25
II	14	10
III	19	17
IV	25	20
V	12	8
VI	18	12
VII	14	8

7. Catehizaţia se face marţi şi vineri de la ora 11 la 1.
8. Catehizaţia a început de la începutul anului şcolar.
9. Învăţători sunt 2 prezenţi la posturi, aşa că şcoala funcţionează normal.
10. Circulara mai sus amintită nu s-a citit în biserică, întrucât n-a fost cazul.

Crişan, 6 noiembrie 1940 Tiberiu Perian[1737].

[1735] Ibidem, Dosar 1/1941, f. 54.
[1736] Ibidem, f. 55-56. Vezi şi anexa XI.
[1737] Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Dosar 1/1940, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

Oficiul protopopiatului Brad trimitea o circulară către parohii prin care cerea inventarierea obiectelor şi mobilierului din „biserică, şcoala şi casa parohială, împreună cu cantorul şi crâsnicul[1738]. La 19 noiembrie 1940, preotul Tiberiu Perian comunica Oficiului protopopesc rezultatul inventarierii: „Consiliul parohial constată că inventarul consună întru toate cu realitatea. După această constatare Consiliul parohial purcede la predarea tuturor obiectelor şi mobilierului din biserică, şcoală şi casa parohială epitropiei parohiale, spre îngrijire şi răspundere materială faţă de orice obiecte înşirate în sus-zisele inventare[1739].

Cu ocazia efectuării inventarului şcolii au fost înregistrate următoarele obiecte:

Nr. crt.	Numele obiectului	Valoare	Cumpărat
1	Dulap, 1 bucată	1.000	Da
2	Mese, 2 bucăţi	1.000	Da
3	Catedră, 1 bucată	300	Da
4	Bănci, 15 bucăţi	6.500	Da
5	Material didactic: 1 maşină calculat, 4 sticle acizi, 1 vas comunicant	1.000	Da
6	1 sobă în sala mare	1.000	Da
7	1 sobă în sala a doua	500	Da

Scăzând valoarea sobelor inventarului rămâne suma de 9.800 lei.
Crişan la 16 noiembrie 1940.

Epitropi
Faur Ioan
Cor Petru[1740].

Oficiul parohial,
Tiberiu Perian, paroh

La 22 februarie 1941, preotul Tiberiu Perian raporta Oficiului protopopesc Brad „că înainte de 1918 şcoala noastră a constat dintr-o sală de învăţământ şi locuinţă pentru director. După aceea dată s-a făcut a doua sală din locuinţa învăţătorului director şi anume din 2 camere, iar din bucătărie s-a făcut cancelarie"[1741].

Preotul Tiberiu Perian se adresa din nou Oficiului protopopesc Brad raportând deschiderea anului şcolar cu întârziere. „Şcoala noastră – raporta preotul Perian – de mai mulţi ani n-a fost renovată radical, ci numai curăţenia obişnuită, la începerea unui an şcolar, în anul acesta se face o renovare radicală, atât interioară cât şi exterioară, şi care renovare a împiedecat începerea anului şcolar la data de 9 IX şi începerea anului şcolar se va face vineri 12 IX 1941, cu serviciul divin rânduit cu această ocazie"[1742]. Referindu-se la pregătirea lemnelor pentru încălzitul şcolii, preotul Tiberiu Perian menţiona că „lemnele de foc necesare pentru iarnă le va da comuna din pădurea comunală, aducându-le şi tăindu-le cu muncă publică"[1743].

[1738] Ibidem, f. 14.
[1739] Ibidem.
[1740] Ibidem, f. 15.
[1741] Ibidem, Dosar 1/1941, f. 1.
[1742] Ibidem, f. 3.
[1743] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

La 3 iunie 1942, preotul Tiberiu Perian raporta protopopiatului despre desfăşurarea anului şcolar 1941/1942. „La 23 ianuarie 1942 învăţătorul director V. Pop a fost concentrat şi a fost împuternicită pentru înlocuirea D-sale doamna E. Pop care a ţinut înainte de masă cu un despărţământ, iar după masă cu alt despărţământ. În 20 mai s-au încheiat cursurile din ordinul autorităţii şcolare, iar la 2 iunie s-a făcut încheierea festivă a anului şcolar. Elevii au fost ascultaţi şi la studierea religiei, vorbindu-li-se şi despre roadele câştigate"[1744].

După instaurarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945, comuniştii încep o intensă propagandă pentru lichidarea analfabetismului şi câştigarea de noi adepţi. Apoi sub presiunea Moscovei, în anul 1948 s-a elaborat o nouă lege pentru reorganizarea învăţământului. În primul rând, dintre materii a fost eliminată predarea religiei, preoţii fiind îndepărtaţi de şcoală. Un prim efect al acestei măsuri a fost scăderea drastică a moralităţii creştine a elevilor, religiozitatea lor depinzând doar de părinţi.

Din bibliotecile şcolare au fost îndepărtate sau distruse cărţile care veneau în contradicţie cu noua ideologie. Au fost interzise cărţile aparţinând unor personalităţi de frunte ai Bisericii ortodoxe, între care amintim pe Andrei Şaguna, Ilarion Felea, Dumitru Stăniloaie, Spiridon Cândea, Liviu Stan, Ştefan Meteş, Nicolae Bălan, George Ciuhandu etc. Au fost interzişi şi marii noştri oameni de cultură şi istorici, cărţile lor fiind ridicate şi apoi distruse de către autorităţile comuniste. Astfel cărţile lui Nicolae Iorga, Teodor Păcăţian, Ioan Lupaş, Ilarion Puşcariu, Ilie Beu, Octavian Goga, Ion Clopoţel, Ioan Pop Reteganul, Dimitrie Bolintineanu, Mihail Sadoveanu, Ioan Slavici şi mulţi alţii au fost epurate din biblioteca şcolii din Crişan, pierzându-se fondul de carte al uneia dintre cele mai bogate biblioteci din judeţul Hunedoara.

De asemenea învăţătorii care au avut contact cu biserica, având şi studii teologice au fost îndepărtaţi din învăţământ. Una dintre cele mai capabile învăţătoare de la şcoală din Crişan, preoteasa Silvia Perian[1745] a fost înlocuită cu o altă învăţătoare doar pe motivul că soţul său era preot. A fost schimbat însuşi sistemul de notare al elevilor, adoptându-se cel sovietic, de la nota 1 la 5. Manualele şcolare au fost împânate cu lecturi şi exemple din viaţa poporului sovietic. Chiar şi cărţile de poveşti şi basme au fost înlocuite cu altele din literatura rusă. Îmi aduc aminte ce mândru eram, la sfârşitul clasei a V-a de la Şcoala din Valea Bradului, când am primit drept premiu cartea „Ruslan şi Ludmila".

De noua ideologie n-au fost scutiţi nici elevii cu toată vârsta lor fragedă. Cei mai mari, din clasele a III-a şi a IV-a eram duşi la Brad, cu ocazia zilei de 1 Mai sau altor sărbători introduse şi puşi să strigăm lozincile ce erau la modă, între care îmi amintesc pe cea dedicată marelui dascăl al omenirii „Stalin şi poporul rus, libertate ne-au adus ! Stalin ! Stalin ! La şcoala din Crişan numărul claselor s-a redus de la şapte la patru, devenind şcoală primară de patru clase. Astfel elevii care doreau să-şi continue şcoala erau obligaţi să parcurgă drumul până la Valea Bradului (5 km) sau la Brad (8 km).

Cei mai mulţi din generaţia mea am frecventat şcoala din satul vecin Valea Bradului. Primul dintre copii din Crişan care a mers la şcoala din Valea Bradului a fost Cor Leontin. A fost urmat apoi de Colţa Nicolae, Lazăr Ioachim, Trifa Ioan Tuliştel, Lazăr Petru, David Nicolae, Cornel Furdui, Cor Petru şi alţii. Parcurgerea zilnică a acestei

---

[1744] Ibidem, Dosar 1/1942, f. 1.

[1745] Păstrez o deosebită amintirea acestei învăţătoare care în anul 1949 m-a învăţat să îndrăgesc şcoala.

https://biblioteca-digitala.ro

distanțe, prin frig, ploaie sau căldură toridă supunea elevii la mari eforturi afectând grav puterea şi mai ales timpul dedicat studiului.

După înființarea Şcolii generale de şapte clase din Ribița, copii din Crişan şi celelalte sate aparținătoare comunei Ribița au învățat aici. S-au luat şi o serie de măsuri în favoarea elevilor între care amintim acordarea manualelor, în mod gratuit şi burse pentru elevii mai săraci şi merituoşi. În satul Crişan a fost construită o nouă şcoală menită să cuprindă un mare număr de elevi. Cu trecerea anilor s-a înregistrat un alt fenomen dramatic, scăderea continuă a numărului de copii, datorat atât scăderii ratei natalității cât şi plecării familiilor tinere spre alte zări.

După 1948 la şcoala din Crişan au predat învățătorii Silvia Perian, Gheorghe Costin, Lilica Costin, Mariana Popovici, Elena Pavel şi Mărioara Lupea, care a funcționat aici în perioada 1979-1983 şi 1989 până în prezent. În anul 1992 funcționau la şcoala din Crişan Mărioara Lupea şi Elena Pavel care învățau un număr de 24 elevi. Odată cu scăderea numărului de elevi s-a redus şi unul dintre posturi în prezent învățătoarea predă simultan la patru clase. Perspectiva menținerii şcolii din Crişan este sumbră din cauza numărului foarte mic de copii. În 1999 s-au născut 4 copii, în 2000 - 2, 2001 - 2, 2202 - 1, 2003 - 6 şi 2004 - 2 copii. Dacă va continua acțiunea de reducere a unităților şcolare cu un număr insuficient de elevi în viitorii ani s-ar putea ca din Şcoala primară „Vlaicu Bârna" să rămână doar numele şi clădirea.

https://biblioteca-digitala.ro

OAMENI DE SEAMĂ AI SATULUI CRIŞAN

GHEORGHE CRIŞAN
(1732 - 1785)

Cel dintâi locuitor al satului, care şi-a pus amprenta personalităţii sale asupra localităţii în care s-a născut, a fost Gheorghe Crişan, cel de-al treilea conducător al răscoalei ţăranilor români din 1784, alături de Horea şi Cloşca. S-a născut în anul 1732 fiind fiul lui Petru Golda, de pe Pârâul Goldeştilor. Rămas orfan de mic copil, a fost crescut de bunicul său Teodor Giurgiu, care apoi l-a trimis la Şcoala din Abrud. Ajuns la vârsta majoratului este încorporat în armata austriacă, satisfăcându-şi serviciul militar în cadrul Regimentului „Francisc Gyulai". Regimul cazon din armată l-a călit şi înăsprit, trăsături care-i vor marca acţiunile militare din timpul răscoalei. După armată se căsătoreşte cu Ilina, o fată din satul Cărpiniş, de lângă Abrud, unde se şi stabileşte.

Este cel de-al treilea căpitan al răscoalei ţăranilor români din 1784, fiind adevăratul ei conducător militar. Crişan ţine o permanentă legătură cu Horea şi Cloşca, dar acţionează cu predilecţie în Zarand. În ziua de 28 octombrie 1784, convoacă, cu prilejul târgului săptămânal de la Brad, Adunarea de la Mesteacăn, pentru ziua de Duminică, 31 octombrie, pentru a le comunica poruncile împăratului aduse de Horea de la Viena.

În acea zi de Duminică se adună la biserica din Mesteacăn o mulţime neobişnuit de mare de români. După ce preotul din Mesteacăn, Ioaneş Cazan, sluji sfânta Liturghie, soseşte pe la amiază şi Crişan însoţit de preotul din Vaca, Ioan Tulea. Adresându-se mulţimii de ţărani din preajma bisericii, el le spuse că Horea are poruncă de la împăratul să conducă pe români la Alba Iulia să primească toţi arme[1746]. După ce preotul din Mesteacăn întări cele spuse de Crişan, hotărâră să plece neîntârziat la Alba Iulia. Jurară cu toţii pe cruce, iar preotul Ioaneş Cazan rosti rugăciuni ca să le fie cu noroc călătoria. La sfârşitul adunării Crişan le spuse să-şi ia merinde pentru 4 zile, şi luni, să fie la Curechiu.

Crişan cu o parte din însoţitorii săi, pleacă spre satul Vaca, unde aveau să rămână peste noapte. A doua zi, luni, 1 noiembrie, ţărani din mai multe sate se adunară la Curechiu, unde înnoptară pentru a-şi continua apoi călătoria spre Alba Iulia. După ce-i căutară pe ţărani la Mesteacăn juzii nobililor, Mihail Gal din Baia de Criş şi Farkas Naláczi din Brad, însoţiţi de câtiva soldaţi, ajung noaptea târziu la Curechiu. Pentru a descoperi locul unde se află Crişan, trimit pe gornicul Petru Cara din Crişcior. Acesta află unde dormea Crişan şi-i conduce pe cei doi juzi şi pe soldaţi să-l prindă. Crişan însă este avertizat de o femeie şi fugi.

Juzii nobililor ordonă soldaţilor să tragă în urma lui. La zgomotul produs de arme, mulţimea se adună, unii cu bâte, cu pietre şi cu ce apucă fiecare şi tăbărî asupra

---

[1746] David Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I,... p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro

juzilor pe care-i ucise pe loc. Îl prind şi pe gornicul Petru Cara, pe care, la porunca lui Crişan, îl loviră şi pe el de moarte[1747]. Adunând, a doua zi dimineaţa pe ţărani la crucea din sat, Crişan încearcă a-i îndupleca să-şi continue drumul spre Alba Iulia. Ei refuză, deoarece în urma incidentului îşi simţeau familiile de acasă în primejdie de moarte.

Atunci Crişan îi conduce la biserica din sat, pentru a le comunica noua poruncă, spunându-le: „Nu vă speriaţi, fiindcă eu am poruncă de la împăratul de a prăda şi omorî pe toţi ungurii"[1748]. Apoi răsculaţii, în frunte cu Gheorghe Crişan, s-au îndreptat spre Crişcior, lovind pe neaşteptate nobilimea de aici. În numai câteva zile întreg Zarandul se afla sub stăpânirea ţăranilor. Încă din primele zile Crişan şi-a format un grup ce număra vreo 200 de călăreţi, înarmaţi cu lănci şi puşti. Răscoala se întinde cu repeziciune în comitatele Hunedoara, Alba, în părţile Aradului şi Clujului. Crişan şi-a impus autoritatea în Zarand, luând iniţiative după împrejurări. Acţionând în Zarand, Crişan numeşte o serie de căpitani între care îi amintim pe **Toma Bârna** din Vaca, Giurgiu Marcu din Crişcior şi Ioan Faur din Tomnatic. Încheie armistiţiul de la Valea Bradului, la solicitarea guvernului, prin intermediul medicului Ioan Molnar Piuariu.

După reluarea luptelor cetele răsculaţilor conduse de către Crişan repurtează, la Brad, una dintre cele mai importante victorii împotriva trupelor imperiale, aflate sub comanda maiorului Stojanich. După înfrângerea răscoalei Crişan este arestat, la 30 ianuarie 1785 şi închis în cetatea Alba Iulia. Aici este supus interogatoriului, el răspunzând la 47 de întrebări şi dezvăluind cauzele care au dus la declanşarea răscoalei. Duritatea regimului din închisoare precum şi severitatea interogatoriului l-au determinat să-şi pună capăt zilelor la 13 februarie 1785. A doua zi, asupra corpului său neînsufleţit a fost pronunţată sentinţa frângerii cu roata. Corpul său a fost tăiat în patru bucăţi, care au fost expuse pe roată, la Abrud, Bucium, Brad şi Mihăileni, iar capul i-a fost înfipt în ţeapă la domiciliul său din Cărpiniş.

Pentru a-i cinsti memoria locuitorii din satul natal i-au ridicat, în anul 1929, un bust din bronz, lucrat de sculptorul Marcel Olinescu, profesor la Liceul „Avram Iancu" din Brad. În 1930 satul în care a văzut lumina zilei conducătorul răscoalei de la 1784 a primit numele său. În anul 1979, a fost refăcută, după o imagine publicată de către istoricul Ioan Lupaş, casa în care s-a născut, în interiorul căreia s-a amenajat o expoziţiei documentară referitoare la istoria satului Crişan, a răscoalei din 1784 şi a rolului important pe care l-a avut Crişan în cadrul răscoalei. Tot din acest an, 1979, se organizează, în cursul lunii octombrie, manifestarea cultural artistică „Omagiu lui Crişan", ajunsă la a XXVII-a ediţie. Manifestarea reuneşte locuitori atât din satul Crişan, cât şi din localităţile apropiate, veniţi să cinstească cum se cuvine memoria eroului de la 1784. Cu acest prilej se organizează expoziţii de artă populară, parade ale portului popular, depuneri de coroane şi jerbe de flori la monumentul lui Crişan. Istorici din judeţul Hunedoara, şi nu numai, evocă, în cadrul unor simpozioane, memoria eroului Crişan, precum şi jertfele moţilor în marile confruntări pentru dreptate şi libertate. În anul 2004 s-a tipărit şi un pliant întitulat „Crişan – un sat istoric din Zarand", şi s-au bătut două insigne, una reprezentându-l pe Crişan, iar a doua redând imaginea „Casei memoriale Crişan".

[1747] Ibidem, p. 288.
[1748] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

CORNEL TIBERIU CRĂCIUN RUSU
(1896 - ?)

La 25 decembrie 1896[1749] se naşte **Cornel Tiberiu Crăciun** cel de-al patrulea copil al preotului Ioan Rusu şi al soţiei sale Sofia. Şcoala primară o urmează în satul natal avându-l ca învăţător pe Ioan Bârna. După terminarea cursurilor primare Cornel Tiberiu Crăciun Rusu se înscrie la Gimnaziul din Brad pe care-l absolvă în anul 1912, avându-i ca profesori pe Ioan Radu, Vasile Boneu, Pr. Mihai Stoia, Traian Suciu şi Ioan Keri[1750].

După terminarea cursurilor gimnaziale se înscrie la Liceul din Braşov. Încă din timpul studiilor liceale a fost preocupat de culegerea folclorului din ţinutul Zarandului. Materialul cules, deosebit de valoros, a fost tipărit într-o broşură intitulată „Strigături şi uituri culese de la frumoasele jocuri poporale din ţinutul Zarandului", apărută, în primă ediţie la Braşov, în Editura Librăriei Ioan I. Ciurcu[1751]. Broşura se bucură de un interes deosebit în rândul locuitorilor din Zarand, fiind cerută retipărirea ei. A doua ediţie apare, tot la Braşov, în anul 1921[1752]. La pagina 14 a celor două ediţii se află o strigătură culeasă din satul natal, Vaca. Iată versurile ei culese de către autor din satul Vaca:

Foaie verde măgheran,
Nu e mult de acum un an,
Cât de tinerel eram.
Şi a iubi începeam.
Mustaţă, barbă, n-aveam,
Nici barbă, nici mustaţă,
Tinerel eram la faţă
Până dam a strânge-n braţă
Şi a săruta cu dulceaţă.
Uită, uită bate-o doamne,
Cum joacă moartă de foame,
Cu rochia vânt făcând
Cu cizmele tropotind,
Cu ochii badii trăgând.
Hopa, ţupa iac-aşa,
Ca să vadă mândra mea,
Că nu-mi prea pasă de ea.
Dragile mele nepoate,
Nu vă pot juca pe toate,
Faceţi bine şi iertaţi,
Că pe rând şi voi jucaţi[1753].

[1749] DJHAN, fond Colecţia stare civilă, Protocolul născuţilor pe anii 1864 – 1889.
[1750] Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, Monografia liceului "Avram Iancu" Brad, p. 136 şi 176.
[1751] Cornel Tiberiu Rusu, Strigături şi uituri culese de la frumoasele jocuri poporale din ţinutul Zarandului, Brassó-Braşov, 1915.
[1752] Idem, Strigături şi uituri culese de la frumoasele jocuri poporale din ţinutul Zarandului, Ediţia a II-a, Braşov, 1921.
[1753] Ibidem, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

Deşi nu am găsit referiri la participarea sa la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, publicarea unei broşuri, în anul 1929, intitulată „La Alba Iulia, în amintirea a 10 ani de la Unire"[1754], este o dovadă despre participarea sa la măreţul eveniment al istoriei românilor. După o perioadă petrecută la Braşov, Cornel Tiberiu Crăciun Rusu revine în satul natal, unde-l aflăm, în anii 1933-1934 în funcţia de consilier comunal al Primăriei din Crişan[1755].

În şedinţa ordinară a comunei, din 13 martie 1934, prezidată de către primarul Nistor Magdalina, Cornel Rusu aprobă, alături de colegii săi consilieri, Popa Marin, Faur Ioan, Cor Ioan, Avram Nicolae şi Golda Toader, decizia Consiliului comunal Ţărăţel de schimbare a numelui Circumscripţiei notariale Valea Bradului în aceea de Circumscripţia notarială Ţărăţel, având în vedere cheltuielile notariale mai mari pe care le face această comună[1756]. În anul 1945, Cornel Rusu este menţionat ca deţinător al unui cazan de ţuică cu o capacitate de 318 l[1757]. Din păcate nu cunoaştem pe deplin viaţa şi activitatea acestui fiu al satului Crişan.

El rămâne însă atât prin activitatea culturală cât şi prin cea administrativă desfăşurată, una dintre principalele personalităţi ale satului fiind cuprins şi în Dicţionarul personalităţilor hunedorene[1758]. În acelaşi timp Cornel Tiberiu Crăciun Rusu este un precursor al folcloriştilor hunedoreni, numele său înscriindu-se alături de cel al lui Vizante Pop şi Ovid Densuşianu, şi fiind printre primii culegători de folclor din judeţul Hunedoara.

DIMITRIAN LAURENŢIU VIOREL BRANA
(1907 - 1998)

S-a născut la 26 octombrie 1907, fiind singurul copil al comerciantului Atanasie Brana şi a soţiei sale Maria n. Josan. Tatăl său Athanasie, născut la 19 ianuarie 1884, era descendentul unei vechi familii din satul Crişan, În anul 1850, Chisana Brana se stingea din viaţă la venerabila vârstă de 100 de ani. Mama sa, Josan (Filip) Maria, era originară din satul vecin Juncu de Jos (azi Dumbrava), fiind adoptată de Filip Dumitru din satul Crişan. Un Ioan Brana, probabil chiar bunicul lui Viorel îndeplineşte funcţia de jude (primar) al satului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ioan Brana era căsătorit cu Ana Lupea şi au avut 4 copii: Maria, născută la 7 iulie 1874, Marcu (14 noiembrie 1876 – 11 aprilie 1894), Nicolae (3 februarie 1881- 14 iunie 1882) şi Athanasie (1884-1950). Cei doi tineri, Athanasie (22 ani) şi Maria (15 ani), se căsătoresc la 22 octombrie 1906, unicul lor vlăstar fiind Viorel Brana. Familia lui Athanasie Brana era una dintre cele mai respectabile din sat, deschizându-şi o prăvălie chiar în centrul localităţii. În anul 1924 Athanasie Brana dona suma de 2.000 lei pentru repararea bisericii din sat[1759]. Cu prilejul inaugurării Monumentului lui Crişan, Athanasie Brana îşi pune la dispoziţie localul său în

[1754] Idem, La Alba Iulia. În amintirea a 10 ani de la Unire, Cluj, 1929, 44 pagini.
[1755] DJHAN, Fond Pretura plăşii Brad, Dosar 1/1926, f. 1-99.
[1756] Ibidem, f. 65-65 v.
[1757] Ibidem, Dosar 4/1945, f. 34.
[1758] Maria Razba, Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX) Dicţionar, Deva, 2004, p.487-488.
[1759] Casa parohială Crişan, Cronica parohială a parohiei Crişan (Vaca), Jud. Hunedoara, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

care este organizat un banchet la care au participat „82 de domni şi doamne din Brad şi jur, Deva şi Baia de Criş"[1760].

Situaţia materială destul de bună le-a permis să-şi trimită fiul la diferite şcoli. Viorel Brana şi-a început şcoala primară în satul natal, având-l ca învăţător pe Ioan Micu, originar din Blăjeni. După primele două clase, învăţătorul a fost înrolat în armata austro-ungară, tânărul elev fiind nevoit să-şi continue şcoala la Brad. S-a înscris apoi la Liceul „Avram Iancu" din Brad pe care l-a absolvit la sfârşitul anului şcolar 1926-1927, unde l-a avut coleg pe viitorul om de ştiinţă şi profesor universitar, Nestor Lupei. După absolvirea liceului, fără a promova examenul de bacalaureat, se înscrie la Şcoala Superioară de Ştiinţe de Stat din Bucureşti.

În timpul studenţiei de la Bucureşti, pentru a face faţă cheltuielilor foarte mari, s-a angajat ca arhivar la „Asigurarea românească" cu un salariu de 3.000 lei pe lună. Dar năzuinţa tânărului Viorel Brana era de a-şi promova examenul de bacalaureat şi a putea urma studii universitare. Revine la Deva, în anul 1928, unde îşi susţine cu succes bacalaureatul, după care se înscrie, în toamna aceluiaşi an la Facultatea de Ştiinţe din Bucureşti, secţia naturale.

Tot din timpul studiilor de la Bucureşti, are mandatul comunităţii din satul natal pentru a interveni la Ministerul de Interne în vederea atribuirii numelui lui Crişan satului Vaca. Tânărul Viorel Brana, încă din timpul studenţiei se înscrie în mişcarea legionară, fiind arestat în mai multe rânduri de către politie. Revenit la Brad, este angajat ca profesor de educaţie fizică, econom şi pedagog la Liceul „Avram Iancu" din Brad. Legat de acest episod al vieţii sale amintim că în anul 1994 participa, alături de fiica sa, Aluna, la ceremoniile legate de aniversarea a 125 de ani de la înfiinţarea acestei instituţii şcolare. A plecat total dezamăgit deoarece organizatorii, la enumerarea marilor personalităţi pe care le-a dat liceul, au uitat, voit sau nu, să pronunţe şi numele reputatului geolog Viorel Brana.

Este angajat ca geolog la Societatea „Mica", efectuând cercetări la minele Barza, Stănija, Hărţăgani etc. În acelaşi timp se avântă cu tot entuziasmul tinereţii în tumultul mişcării legionare, fiind numit şef de plasă, pentru o scurtă perioadă, calitate în care-l cunoaşte pe căpitanul Corneliu-Zelea Codreanu. La 26 martie 1935, geologul Viorel Brana lua parte, împreună cu tatăl său Athanasie, la masa comună organizată de către Consiliul parohial şi Epitropia Crişan cu prilejul instalării preotului Tiberiu Perian[1761].

După instaurarea statului naţional-legionar, Viorel Brana este numit membru în Consiliul de Administraţie al Societăţii „Mica". După intrarea României în război, alături de Germania, este înrolat şi participă la luptele purtate de armata română pe frontul de est, pentru dezrobirea Basarabiei şi apoi la acţiunile militare din Crimeia şi Caucaz. Pentru actele de bravură săvârşite pe câmpul de luptă Viorel Brana a primit o serie de distincţii militare, între care amintim „Coroana României", clasa a V-a, „Medalia de Est" (Germania), „Virtutea Militară", „Cruciada împotriva comunismului", „Medalia Comemorativă" a celui de-al doilea război mondial[1762]. După 1944 este arestat şi internat în lagărul de la Caracal, de unde este eliberat condiţionat la intervenţia unui funcţionar al

[1760] Ibidem, p. 17
[1761] Ibidem, p. 28.
[1762] Maria Razba, Op. cit., p. 74-75.

https://biblioteca-digitala.ro

Ministerului de Interne, pe care îl cunoştea din familie, fiindu-i fixat domiciliu obligatoriu în Bucureşti.

A lucrat la Agenţia Comercială de Exploatări Geologice, urmărind o serie de lucrări efectuate în diferite zone ale ţării. Revine apoi ca angajat la Societatea „Mica" iar după naţionalizarea ei, în 1948, la Întreprinderea de Stat pentru Exploatări Miniere. I se încredinţează conducerea lucrărilor de cercetare geologică din perimetrul situat la nord de râul Mureş, unde descoperă o serie de zăcăminte minerale. Printre rezervele minerale puse în evidenţă de către geologul Viorel Brana se numără cele de mangan de la Pârneşti, de pirită de la Boiţa-Haţeg, brucitul din Munţii Bihor, cuprul de la Şoimuş-Highiş, sulful de la Pucioasa, zirconiul de la Ditrău etc[1763]. Pentru activitatea desfăşurată ca geolog, Viorel Brana a fost decorat cu Premiul de Stat, clasa a III-a şi 7.000 lei. Necesitatea intensificării exploatării zăcămintelor auro-argentifere a determinat trecerea sa la Oficiul Tehnic Minier al Ministerului de Interne.

A colaborat alături de alţi reputaţi geologi la întocmirea unui proiect de cercetare a tuturor terenurilor aurifere din zona Stănija şi Zlatna[1764]. Izbucnirea revoluţiei din Ungaria, din anul 1956, a însemnat un nou val de arestări şi supravegheri pentru toţi cei socotiţi periculoşi. Şi geologul Viorel Brana este permanent însoţit de un cadru al securităţii care raporta zilnic despre activitatea sa. Bogata experienţă de geolog îi permite publicarea primei sale cărţi privind zăcămintele metalifere ale României[1765].

Părăseşte Oficiul Tehnic al Ministerului de Interne şi se angajează la Comitetul de Stat al Geologiei. Gestul său avea să-l coste scump. Împotriva sa este pusă la cale o diversiune. Geologul Udubaşa, de la Comitetul de Stat al Geologiei îi cere să dezvăluie modul în care exploata Ministerul de Interne zăcămintele de aur[1766], întrucât o echipă de geologi şi alţi specialişti vor pleca la Brad pentru cercetări. Peste câteva zile este arestat, supus anchetei timp de 8 luni şi apoi condamnat de către Tribunalul militar la „20 de ani temniţă grea şi confiscarea totală a averii"[1767]. Este deţinut în închisorile din Deva şi Aiud, executând 4 ani şi opt luni de închisoare, fiind eliberat la 8 iulie 1964[1768].

Se reîncadrează la Întreprinderea de Prospectări Geologice, unde activează până la vârsta de 70 de ani, îndeplinind funcţia de geolog principal. Se dedică tot mai intens activităţii ştiinţifice publicând mai multe cărţi[1769] şi studii de specialitate. Autor al unui număr important de cărţi privind resursele minerale ale României, Viorel Brana şi-a petrecut ultima perioadă a vieţii într-un anonimat regretabil.

Chiar în satul natal era privit cu suspiciune şi neîncredere, din cauza concepţiilor şi afinităţilor sale politice din tinereţe. Abia în anul 1992, când a fost prezent la omagierea

---

[1763] Viorel Brana, Memoriile unui geolog, fost deţinut politic, Bucureşti, 1997.
[1764] Ibidem.
[1765] Idem, Zăcăminte metalifere ale subsolului românesc, Oradea, 1958.
[1766] Idem, Memoriile unui geolog,.. p. 69-78.
[1767] Ibidem.
[1768] Ibidem.
[1769] Idem, Zăcămintele nemetalifere din România, Bucureşti, Editura Tehnică, 1967; Zestrea minerală a lumii, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1971; Aurul şi argintul, Bucureşti, Editura Tehnică, 1972 (în colaborare cu I. Lăzărescu); Baritina, Witheritul şi Celestina, Bucureşti, Editura Tehnică, 1979; Avuţii din piatră seacă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981; Sunt epuizabile resursele minerale ?, Bucureşti, Editura Tehnică, 1983; Substanţe minerale nemetalifere, Bucureşti, Editura Tehnică, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro

căpitanului Crişan, conducător al răscoalei din 1784, a avut prilejul de a se adresa public, pentru prima dată în ultimii 50 de ani, consătenilor săi, explicând o serie de fapte şi evenimente din trecutul său.

Cu acest prilej, pe volumul „Aurul şi argintul", Viorel Brana îmi scria următoarea dedicaţie: **„Bunului meu prieten, Ioachim Lazăr, cu cele mai alese gânduri", Crişan, 1 nov. 1992, V. Brana"**[1770]. După 1992, a fost mereu prezent, până la moartea sa, la principalele manifestări ştiinţifice dedicate eroului Crişan sau la Hramul Mănăstirii Crişan. În anul 1998, a donat noile uşi împărăteşti pentru biserica din satul natal.

La târnosirea Bisericii din satul Crişan, ce a avut loc în ziua de 3 mai 1998, Viorel Brana îşi revedea pentru ultima dată meleagurile natale. El înceta din viaţă la venerabila vârstă de aproape 91 de ani. Prin dispariţia sa ştiinţa românească pierdea pe unul dintre cei mai veneraţi şi devotaţi slujitori. Numele său va rămânea înscris pentru totdeauna alături de marile personalităţi ale geologiei româneşti. În semn de preţuire pentru acest fiu remarcabil al satului, aşezământului de cultură de aici i sa atribuit numele cunoscutei personalităţi, devenind „Căminul Cultural „Viorel Brana". Acţiunea nu a fost lipsită de o anumită rezistenţă, mai ales din partea unor consilieri ai Primăriei comunei Ribiţa, originari din satul Crişan, aşa zişi cunoscători ai istoriei familiei Brana, care au încercat să se opună acestei acţiuni.

În anul 2004, fiica geologului, Aluna Brana a venit în sat pentru a-şi revendica o parte a fostelor proprietăţi, între care şi terenul pe care este construit căminul cultural. În momentul în care a observat schimbarea numelui căminului cultural în cel al tatălui său, a renunţat la orice fel de pretenţii din partea sa. Şi tot ca o recunoaştere a prestigiului ştiinţific al lui Viorel Brana, în anul 2004, Primăria şi Consiliul Local Ribiţa, la sugestia noastră, l-a declarat Cetăţean de Onoare - post mortem. Prin aceste acţiuni comunitatea satului Crişan a dorit să-şi manifeste grija şi respectul pentru fiii săi cei mai onorabili, care au făcut ca prestigiul acestui sat să fie ridicat la cotele cele mai înalte.

VLAICU BÂRNA
(1913 – 1999)

Poetul şi scriitorul Vlaicu Bârna s-a născut la 4 decembrie 1913, în satul Crişan, judeţul Hunedoara, dintr-o respectabilă familie de moţi. Şcoala primară o urmează în Valea Bradului (clasa I) şi în satul natal (clasele II-IV), beneficiind de îndrumarea învăţătorului Ioan Micu. Apoi urmează cursurile Liceului „Avram Iancu" din Brad, absolvindu-l cu promoţia 1932[1771]. În timpul liceului activează în cadrul „Societăţii de lectură Ion Creangă" unde îşi prezintă primele încercări literare, fiind poreclit de către colegi „poetul". Îşi continuă studiile la Facultatea de Litere din Bucureşti. Încă din timpul studenţiei dovedeşte aptitudini deosebite pentru poezie şi literatură. În primul an de facultate se prezintă la Radiodifuziune unde periodic interpretează la fluier cântece pentru a se putea întreţine.

Debutul său literar are loc în anul 1934 când publică poezii în revistele „Azi", „Viaţa literară", „Familia", „Litere" etc. În anul următor, 1935, i se acordă de către

[1770] Ioachim Lazăr, In Memoriam Dimitrian-Laurenţiu-Viorel Brana (1907-1998), în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p.743-745.
[1771] Maria Razba, Personalităţi hunedorene (sec. XX),... p. 51-54.

https://biblioteca-digitala.ro

Societatea Scriitorilor Români premiul „Ionel Pavelescu" pentru sonet[1772]. În anul 1936 debutează editorial prin publicarea volumului „Cabane albe", în cadrul colecției revistei „Azi", publicat la Editura Cartea Românească.

Publică apoi volumul de poeme „Brume" la Editura „Miron Neagu" din Sighișoara (1940). Sub conducerea sa apare, la București, începând din 21 mai 1941, revista „Arta" la care colaborează cunoscute personalități culturale și artistice. Între colaboratorii cei mai de seamă amintim pe Emil Giurgiuca, Cezar Petrescu, Ioan Vlasiu, Tudor Arghezi, Ion Pillat, Nicolae Carandino. Vlaicu Bârna a mai condus și câteva reviste cu profil miscelaneu și cu o viață destul de scurtă: „Arta nouă" (1942-1943)", „Viața nouă" (1942-1943) și „Câmpia Libertății" (1944)[1773]. Publică și alte poezii prin diverse alte reviste și calendare din țară. Una dintre aceste poezii, intitulată „Mateiu Craiul – inscripție pentru statuia din Cluj"[1774] este tipărită în calendarul „Zarandul" pe anul 1943. Este una dintre poeziile care putea să-i aducă scriitorului mari necazuri, după instaurarea regimului comunist în România. Pentru edificarea cititorului redăm în întregime această poezie:

Fața smeadă, falca mare
Ochii blânzi și muierești
Subt o frunte de lumină;
Buza groasă, nara fină,
Trupul svelt închis în fiare
Și-n viesminte `mpărătești.
Aprig luptător de castă,
Palatină, din ciobani,
Te-nstărești pe-o altă turmă;
Neamul tău rămase-n urmă
Umilit ca să robească
Pe sub fagii transilvani
Prinț valah cu fruntea dreaptă
Os latin, umbrindu-ți gloria,
Te-a înscăunat în puste,
Nobilimea de lăcuste
Te-a cerut stăpân și-n faptă
Tu le-ai ctitorit istoria.
Oltul, Mureșul și munții
Stând sub paloșul Corvin
Ți-au știut domnească faimă
De cinci veacuri de defaimă
Toți ciobanii tăi cărunții,
De pe plaiul carpatin.
Legea lor a fost mai tare
Fără steme și papiruri;
Pasu-n vatră mai statornic.

[1772] Ibidem.
[1773] Ibidem.
[1774] Calendarul Zarandul.....

https://biblioteca-digitala.ro

Neamul apăsat dar spornic,
Măcinat de grofi şi biruri
Te-a `ngrădit între hotare.
Vlaicu Bârna.

Vlaicu Bârna solicită aprobarea pentru înfiinţarea unei reviste bilunare „Câmpia libertăţii" cerere care i se aprobă la sfârşitul anului 1943. Primul număr apare la 16 ianuarie 1944 şi cuprinde articole în care sunt prezentate drepturile milenare ale poporului român asupra Transilvaniei. Din aprilie 1944, după bombardarea capitalei, revista apare în oraşul Câmpulung Muscel, până la sfârşitul lunii septembrie.

La 1 august 1944, Ion Apostol Popescu editează, în cadrul Fundaţiei Regele Mihai I, antologia „Literatura ardeleană nouă", în care este prezentat în mod elogios poetul Vlaicu Bârna[1775]. Vlaicu Bârna continuă publicarea a noi volume de poezii inspirate din tradiţia şi obiceiurile de pe meleagurile natale: „Turnuri" (1945), „Minerii din satul lui Crişan" (1949), „Tulnice în munţi", versuri de notaţie reportericească, ale cărui ciclu, care poartă numele volumului, evocă figura lui Horea şi alte personalităţi remarcate în trecutul de luptă al românilor din Transilvania (1950)[1776].

În volumul „Minerii din satul lui Crişan" poetul şi scriitorul Vlaicu Bârna redă munca istovitoare a minerilor care lucrau în subteranul minei de cărbuni din Ţebea. Continuând inspiraţia din viaţa şi tradiţiile locuitorilor din satul natal, Vlaicu Bârna publica, în anul 1956, volumul „Cerbul roşu", un vast poem care închipuie o monografie poetico-istorică a satului Crişan[1777]. Vlaicu Bârna are şi două volume de proză istorică: „Romanul Caterinei Varga (1960) şi „Când era Horea împărat" (1962).

Cu volumul „Ceas de umbră" (1966), poetul se apleacă stăruitor către închegarea unor metafore noi şi expresive. Apoi, în cadrul Editurii „Minerva" publică volumul de poezie „Cupa de aur" (1970), iar la „Cartea românească" îi apar volumele „Corabia de fum" (1971), „Grăuntele timpului" (1976) şi „Poligonul de tir" (1984), în care poetul Vlaicu Bârna este un cântăreţ al deziluziilor şi al înstrăinării[1778]. La Editura „Eminescu" publică volumele de poezii „Auster" (1973), „Patria mea, plai al Mioriţei" (1977), „Sandala lui Empedocle" (1980) şi „Monotonia metronomului" (1985).

În cadrul Editurii „Dacia" din Cluj-Napoca îi apare volumul de poezii patriotice „Cântec despre ţară" (1987), iar în anul următor, 1988, publică, în cadrul Editurii „Albatros", volumul „Între Capşa şi Corso"[1779]. Este un volum care cuprinde amintiri şi relatări despre diferite personalităţi culturale începând de prin anii 1930 şi până la data apariţiei volumului. La 20 mai 1994, cu prilejul „Zilelor scriitorilor zărăndeni", Vlaicu Bârna era omagiat, la Brad de către participanţii la manifestare. Cu această ocazie s-a desfăşurat şi prima ediţie a „Festivalului de poezie Vlaicu Bârna", care a ajuns la a V-a ediţie şi i s-a decernat titlul şi diploma de „Cetăţean de Onoare al municipiului Brad". La 24 iunie 1998, i se acordă de către Academia „Carpatica" din Bucureşti Premiul „Cultura Militans" pentru merite culturale excepţionale.

[1775] Vlaicu Bârna, Fişă biobliografică pusă la dispoziţia noastră de către familia poetului.
[1776] Maria Razba, Op. cit., p. 51-54.
[1777] Ibidem.
[1778] Ibidem.
[1779] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

În îndelungata sa activitate, Vlaicu Bârna a făcut parte sau a condus numeroase delegații ale Uniunii Scriitorilor la congrese ale scriitorilor din diferite țări europene. Scriitorul și poetul Vlaicu Bârna a fost o personalitate deosebit de activă până în ultimele zile ale vieții sale. A încetat din viață la 11 martie 1999. Potrivit propriei dorințe, rămășițele pământene au fost aduse și înhumate în cimitirul din satul Crișan, alături de scumpii săi părinți, Ioan și Maria Bârna născută Pavel. Înainte de înhumare, corpul său a fost depus în fața casei părintești unde i s-a făcut o slujbă de înmormântare de către preotul satului Iancu Coroi. Aici, un alt fiu al satului, Ioachim Lazăr, a rostit un scurt cuvânt de omagiere a poetului și scriitorului Vlaicu Bârna. Redăm acest cuvânt omagial ca un semn al recunoștinței consătenilor săi pentru cel ce a fost Vlaicu Bârna:

„Întristată asistență,

O mare durere ne încearcă acum când așternem câteva rânduri de aducere aminte și cinstire pentru cel care a fost fiu de onoare al acestui sat, scriitorul, publicistul și omul de cultură Vlaicu Bârna. Oamenii acestor locuri s-au înfiorat de durere când au aflat de moartea „celui dintâi poet moț" cum a fost numit de către Emil Giurgiuca, o voce a munților săi natali, cântând istoria Transilvaniei, a poetului, în versurile căruia stăruie obsesia măreției tragice a figurilor lui Horea, a lui Crișan și Avram Iancu.

Ne părăsește astăzi pentru totdeauna decanul de vârstă al scriitorilor zărăndeni, născut acum mai bine de 85 de ani, în satul Vaca (azi Crișan), la 4 decembrie 1913, dintr-o familie de moți. Urmează cursurile Liceului „Avram Iancu" din Brad, apoi Facultatea de Litere din București. Publică primele poezii, în anul 1934, în revistele „Azi", Viața literară", „Familia", iar debutul literar îl face în 1936 cu volumul de poezii „Cabane albe" apărut la Editura „Cartea Românească".

În anul 1935 a primit premiul „Ionel Pavelescu" al Societății Scriitorilor Români, pentru sonet. A condus revista „Arta" apărută în 1941, în București, la care au colaborat Emil Giurgiuca, Cezar Petrescu, Tudor Arghezi, Ion Pillat, apoi revistele „Arta Nouă" (1942-1943) și „Câmpia Libertății" (1944). A fost membru al Uniunii Scriitorilor și Cetățean de onoare al Municipiului Brad. Din 1994, în cadrul acțiunii culturale „Zilele scriitorilor zărăndeni", ca o onoare adusă personalității sale, a fost inițiat „Festivalul de poezie Vlaicu Bârna", ajuns la a III-a ediție.

Ca fiu al acestor locuri, atunci când sănătatea i-a permis, a răspuns la orice chemare a noastră, la „Zilele scriitorilor zărăndeni", și-a pus bătrânețele pe drumuri lungi, pentru a veni la Brad. Vlaicu Bârna are publicate 21 de volume de poezii și proză, zeci de articole apărute în volum și periodice literare. A fost un bun traducător din literatura universală, din chineză, poloneză, maghiară etc.

Volumele sale de poezii „Minerii din satul lui Crișan" (1949), „Tulnice în munți" (1950), „Cerbul roșu" (1956), precum și prozele istorice „Romanul Caterinei Varga (1960) și „Când era Horea împărat" (1962), ni-l prezintă ca un adevărat fiu al moților. În ultimii ani, la o vârstă înaintată, a scris mult în presa de specialitate, materiale valoroase despre viața literară din România interbelică.

La 85 de ani s-a stins din viață în plină creație literară. Legat cu fiecare fibră de aceste meleaguri, Vlaicu Bârna s-a întors în ultimul său drum, aici, acasă, în inima Apusenilor, în pacea și odihna pământului acestor locuri, pe care le-a iubit atât de mult. Astăzi, aici și acolo, unde se va întâlni cu Dumnezeu, suntem alături de el, cu gândul și simțirea, cu amintirile, necazurile și bucuriile. Prin tot ce a lăsat pe acest pământ, Vlaicu

https://biblioteca-digitala.ro

Bârna va trăi veşnic în inimile tuturor românilor. Neştearsă va rămâne amintirea lui în sufletele noastre.

Dumnezeu să-l odihnească în pace"[1780] !

După săvârşirea ceremoniei, familia o oferit tuturor participanţilor, conform străvechiului obicei al înmormântării, un colac, o lumânare, un pahar de vinars, şi obiceiului mai nou introdus, virşli calzi, pâine şi cozonac. Apoi a fost condus spre cimitirul din sat unde a fost înhumat. După moartea sa locuitorii din sat s-au decis să-i cinstească memoria şi personalitatea, în urma a două acţiuni importante.

În anul 2001, Şcoala din satul natal a primit numele de **Şcoala primară de 4 clase "Vlaicu Bârna"**, iar în anul 2004, la împlinirea a 565 de ani de la prima atestare documentară a satului Crişan, a 245 de ani de la restaurarea Mănăstirii Vaca şi a 25 de ani de la înfiinţarea Casei Memoriale Crişan, a fost declarat „Cetăţean de onoare – post mortem" al Comunei Ribiţa, respectiv al satului Crişan. În anii când se mai organizează „Zilele scriitorilor zărăndeni", grupul de participanţi, vizitează Casa părintească a scriitorului, azi muzeu, şi depun câte o floare pe mormântul său aflat în cimitirul ortodox al satului.

IOACHIM LAZĂR[1781]

(n. 1942)

Pasionat cercetător al istoriei moderne a Transilvaniei, Ioachim Lazăr s-a născut la 15 mai 1942, în oraşul Lupeni din judeţul Hunedoara, fiind primul copil al familiei Ioan Lazăr (1908-1969) şi Maria Lazăr n. Toma (1921-2003). Tatăl său, Ioan, provenea dintr-o ramură a familiei Lăzăreştilor, una dintre cele mai vechi din acest sat. Un Lazăr Stava era amintit chiar la începutul secolului al XVI-lea, la 1525, iar un Lazăr Toma era menţionat, în satul Vaca, la anul 1680.

Tatăl său, Ioan, s-a născut în noiembrie 1908, fiind primul copil a lui Toader Lazăr lui Nicolae Sperluţ, născut în anul 1880 şi Macinica, n. Miheţ, din satul Ribicioara de Jos. Fiind primul din cei 7 copii, ajunşi la maturitate, ai familiei Teodor Lazăr[1782] şi Macinica, imediat după căsătorie (1941) este nevoit să-şi părăsească căminul părintesc şi să-şi caute existenţa în Valea Jiului.

Mama, Maria Toma s-a născut la 3 martie 1921, dar după numai un an rămâne orfană de tată, iar mama sa, Marta, se recăsătoreşte în anul 1924, în satul Crişan, cu Avram Nicolae a Samfirii. La vârsta de 16 ani rămâne orfană şi de mamă, fiind silită să-şi câştige existenţa ca slujnică, timp de aproape 4 ani (1937-1941). În anul 1941, prin căsătorie îşi urmează soţul în oraşul Lupeni, unde acesta se angajase la minele de cărbuni. Aici s-au născut primii doi copii, Ioachim, la 15 mai 1942 şi Petru, 13 ianuarie 1944[1783].

[1780] Compusă de Maria Razba şi Ioachim Lazăr.

[1781] Marcel Morar, Dr. Ioachim Lazăr la a 60-a aniversare, în Sargetia, XXX, 2001-2002, p. 11-22.

[1782] După Ioan (1908) s-au mai născut : Ana (1910), Elena (1912), Nicolae (1914), Iosif (1919), Petru (1922) şi Marioara (1924).

[1783] După revenirea familiei în satul Crişan se năştea cel de-al treilea copil, Ioan (Ionic), la 16 ianuarie 1947.

https://biblioteca-digitala.ro

După încetarea celui de-al doilea război mondial familia revine în satul Crişan unde încearcă şi reuşeşte abia după ani de eforturi să-şi înjghebeze o modestă gospodărie.

Ioachim Lazăr îşi începe şcoala primară în sat, în toamna lui 1949, având ca învățătoare pe Silvia Perian, soția preotului Tiberiu Perian. Se remarcă printre cei mai capabili elevi din şcoală, ceea ce determină părinții, ca la terminarea celor 4 clase să-l trimită la şcoala din satul vecin, Valea Bradului, unde va urma clasele V-VII. Aici beneficiază de o serie de profesori deosebiți care îi dezvoltă dragostea pentru carte, între care amintim pe Aron şi Maria Sârbu, pe Ioan Pavelescu. Este pasionat de ştiințele umaniste între care istoria este pe primul loc.

La absolvirea şcolii generale, în anul 1956, întreg corpul profesoral al şcolii a fost surprins de faptul că cel mai bun elev din şcoală va urma o şcoală profesională şi nu un liceu. S-a înscris la Şcoala profesională de ucenici din Gurabarza, meseria de lăcătuş mecanic, pe care a absolvit-o în anul 1959. Se încadrează, începând din 9 iulie, ca lăcătuş mecanic de întreținere la Uzina de Preparare a Minereurilor din Gurabarza. Începând din toamna anului 1960 frecventează cursurile Şcolii Medii Serale din Gurabarza pe care o absolvă în anul 1964. După promovarea examenului de bacalaureat se înscrie, susține şi promovează examenul de admitere la Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității Babeş-Bolyai din Cluj, specialitatea Istoria României. La 12 ianuarie 1966 se căsătoreşte cu Alexandrina Buici originară din satul Vierşani, comuna Bărbăteşti, județul Gorj, studentă la Institutul Pedagogic din Cluj.

Din cauza dificultăților financiare, din toamna anului 1967, trece la cursurile fără frecvență ale aceleaşi facultăți. Se angajează ca profesor suplinitor la Şcoala generală Petros, unde funcționează până în anul 1971, acumulând o bună experiență pedagogică. În primăvara anului 1971 este propus pentru funcția de director al Muzeului Castelul Corvineştilor din Hunedoara, pe care o preia începând cu 1 iunie. Găseşte o instituție care numai cu numele era muzeu, fără o expoziție de bază, fără bibliotecă, cu un personal insuficient pentru deservirea acestui important obiectiv turistic.

Începe o muncă asiduă pentru documentare în vederea organizării unei expoziții care să redea principalele aspecte din istoria castelului şi a domeniului, a familiei Corvinilor. Cercetarea de arhivă, bibliotecă şi muzeu se va finaliza, în anul 1974, prin inaugurarea primei expoziții de bază organizată în sălile Castelului din Hunedoara. Expoziția va funcționa până la evenimentele din 1989 când va fi reorganizată. La 3 februarie 1972 un eveniment deosebit din viața familiei, se naşte primul copil, Claudius Sebastian, urmat apoi de sora sa, Alexandra Claudia, născută la 2 octombrie 1975.

Încă din perioada activității de la Hunedoara, Ioachim Lazăr debutează şi în cercetarea ştiințifică, publicând un album al Castelului[1784] şi un pliant, precum şi articole referitoare la exploatarea fierului[1785] şi a metalelor prețioase[1786] de pe domeniul Hunedoarei. Se remarcă printre cei mai activi oameni de muzeu, ceea ce determină forurile conducătoare ale județului să-l promoveze, începând cu 1 iulie 1978, în funcția de

[1784] Ioachim Lazăr, Viorel Răceanu, Laslo Evelei, Castelul Corvineştilor Hunedoara, Editura sport-turism, Bucureşti, 1976.

[1785] Ioachim Lazăr, Nicolae Chindler, Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei, în Sargetia, XIII, 1977, p. 341-354.

[1786] Ioachim Lazăr, Câteva date privind exploatarea aurului pe domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia, XIII, 1977, p. 307-315.

https://biblioteca-digitala.ro

director al Muzeului Județean Hunedoara Deva. În acești ani județul Hunedoara se afla într-o mare fierbere, având în vedere sărbătorirea, în anul 1980, a 2050 de ani de la constituirea statului dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista și apoi în 1981, a 60 de ani de la înființarea PCR. Începe derularea unui vast proiect de restaurare, conservare și punerea în valoare din punct de vedere turistic a cetăților dacice din Munții Orăștiei, prin construirea drumurilor de acces.

Pentru aniversarea partidului s-a ordonat din partea organelor de partid județene refacerea expoziției muzeului. În vara anului 1979 se reface Casa lui Crișan folosind ca document o fotografie publicată de către istoricul Ioan Lupaș. Apoi se organizează în interior o expoziție dedicată răscoalei de la 1784 și un interior moțesc. Casa Memorială Crișan este inaugurată la 4 noiembrie 1979 în cadrul unor mari manifestări cultural-științifice. După o activitate istovitoare, sub permanenta presiune a organelor de partid din cadrul secției de propagandă de la nivel central și județean, la 8 mai 1981 este inaugurată expoziția de bază a Muzeului din Deva care a dispărut odată cu evenimentele din 1989.

Realizarea de obiective muzeale continuă prin construirea unui local și organizarea unei expoziții permanente dedicate inventatorului și pilotului Aurel Vlaicu, cu ocazia aniversării centenarului nașterii sale. La 19 noiembrie 1982, în prezența cosmonauților Dumitru Prunaru și Dumitru Dediu este inaugurată expoziția de bază din Muzeul Memorial Aurel Vlaicu. În urma obținerii unui nou spațiu pentru Muzeul Arheologic din Sarmizegetusa și expoziția acestui muzeu este reorganizată din temelii, noua expoziție fiind inaugurată în vara anului 1982.

În mai-iunie 1982 a obținut a obținut o bursă de studii în Italia. Vizitarea orașelor Veneția, Florența, Roma, Napoli, Pisa, Genova și Milano precum și a principalelor lor obiective turistice a constituit pentru tânărul director al muzeului din Deva o experiență de neuitat. În anul 1984 s-au aniversat 200 de ani de la Răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, organizându-se o importantă sesiune științifică la Gurabarza. Apoi a urmat un pelerinaj al participanților la sesiune prin locurile unde au avut loc cele mai importante evenimente; Mesteacăn, Crișan, Curechiu, Crișcior, Mihăileni, Ribița etc. Tot cu acest prilej s-a inaugurat și o expoziție foto-documentară și de meșteșuguri populare zărăndene în Căminul cultural din Țebea. În fața sediului muzeului din Deva au fost reamplasate busturile lui Horea, Cloșca și Crișan, autor Ion Vlasiu. Proiectul de a ridica la Mesteacăn un monument dedicat eroilor răscoalei a fost abandonat.

În anul 1987, Ioachim Lazăr a fost înlocuit din funcția de director al muzeului dedicându-se cercetării științifice. Continuă finalizarea temelor dedicate meșteșugurilor din Hunedoara prin publicare unor studii și articole[1787] în revista Sargetia. După 1990, sfera de cercetare a istoricului Ioachim Lazăr se lărgește considerabil, îmbrățișând domenii ale culturii, învățământului, istoriei bisericii și vieții spirituale românești. În același an se înscrie la doctorat cu tema „Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei între anii 1848-1883".

[1787] Idem, Trei statute de breaslă de la Hunedoara din prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Sargetia, XIV, 1979, p. 243-265 (în colaborare cu Costin Feneșan), Idem, Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX, în Sargetia, XV, 1981, p. 195-229; Idem, Lăzi ale breslelor românești din Hunedoara, în Sargetia, XIV, 1981, p. 281-287.

https://biblioteca-digitala.ro

Rezultatele cercetării pentru doctorat se finalizează prin publicarea unei serii de studii şi articole dedicate învăţământului[1788]. O atenţie aparte este acordată de către istoricul Ioachim Lazăr studierii vieţii şi activităţii unor personalităţi, între care amintim pe: Iancu de Hunedoara[1789], Petru Groza[1790], Aron Densuşianu[1791], Avram Iancu[1792], Ioan Buteanu[1793], Francisc Hossu Longin[1794], Beniamin Densuşianu[1795], Andrei Şaguna[1796], Nicolae Bălan[1797], Valeriu Traian Frenţiu[1798], Aron Budai[1799], Simion Bărnuţiu[1800], Simion Ulpianu[1801], Ioan I. Jenea[1802], Aron Pumnul[1803], Ioan Pop Reteganul[1804] şi Elisa Circa[1805].

[1788] Idem, Din activitatea Preparandiei din Haţeg (1854-1857), în AIIA Cluj-Napoca, 29, 1989, p. 503-512; Idem, Contribuţii la istoria învăţământului elementar din judeţul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-223; Idem, Aspecte privind învăţământul elementar din satul Ostrov, din Ţara Haţegului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Sargetia XXI-XXIV, 1988-1991, p. 347-392; Idem.Aspecte privind eforturile zărăndenilor întru înfiinţarea unui gimnaziu naţional, în Restituiri, I, 1993, p. 58-69; Idem, Învăţământul pedagogic hunedorean între anii 1849-1883, în Sargetia, XXV, 1992-1994, p. 201-217; Idem, Politica şcolară a Curţii din Viena şi a guvernelor maghiare în perioada 1848-1883, în Sargetia, XXVI/2, 1995-1996, p. 87-103; Idem, Învăţământul pedagogic, gimnazial şi liceal din sud-vestul Transilvaniei în perioada 1853-1883, în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p. 37-104; Idem, Din activitatea Mănăstirii Plosca: Şcoala de preoţi greco-catolici (1859-1861), în Corviniana, V, nr. 5/1999, p. 174-185.

[1789] Idem, Iancu de Hunedoara şi lupta poporului român pentru neatârnare, în Sargetia, XIII, 1977, p. 19-28.

[1790] Idem, Dr. Petru Groza şi Marea Unire de la 1 decembrie 1918, în Sargetia, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 315-321.

[1791] Idem, Aron Densuşianu (1837-1900) promotor al luptei pentru unitatea naţională a poporului român, în Sargetia, XX, 1986-1987, p. 342-353.

[1792] Idem, Funeraliile lui Avram Iancu şi teama autorităţilor maghiare de amploarea mişcării naţionale româneşti, în Restituiri, II, Deva, 1994, p. 88-97 ; Idem, Avram Iancu (1824-1872) - 125 de ani de la moartea sa, în Restituiri, V, Deva, 1997, p. 9-15.

[1793] Idem, Ioan Buteanu - apărător al Zarandului în revoluţia de la 1848, în Acta MP, XXIII, 1998, p. 167-177.

[1794] Idem, Francisc Hossu Longin (1847-1935), luptător pentru drepturile naţionale ale românilor transilvăneni, în Restituiri, III, Deva, 1995, p. 109-124.

[1795] Idem, Beniamin Densuşianu (1829-1915) un vrednic şi devotat slujitor al Bisericii româneşti greco-catolice, în Cultura creştină, Blaj an. I, nr. 1/1995, p. 23-28; an. II, nr. 1/1996, p. 96-101; an. III, nr. 1/1997, p. 120-126; Idem, Din viaţa şi activitatea lui Beniamin Densuşianu (1829-1915), în Restituiri, IV, nr. 4/1996, p. 23-43.

[1796] Idem, O aniversare cu adânci semnificaţii : centenarul naşterii Mitropolitului Andrei Şaguna (1809-1909), în Sargetia, XXVI/2, 1995-1996, p. 267-297.

[1797] Idem, Contribuţia dr. Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului la realizarea Marii Uniri, în Angustia, II, 1997, p. 273-276.

[1798] Idem, Valeriu Traian Frenţiu – protopop al Orăştiei (1904-1912), în Acta MP, XXIII/2, 2000, p. 129-150.

[1799] Idem, Aron Budai (1763-1847) şi mişcarea pentru emancipare naţională a românilor din Transilvania, în Sargetia, XXVII/1, 1997-1998, p. 863-871 ; Idem, Un document inedit : testamentul lui Aron Budai din anul 1847, în Apulum, XXXVII/2, 2000, p. 93-107.

[1800] Idem, Un exemplar inedit al Proclamaţiei lui Simion Bărnuţiu din 24/25 martie 1848, în Marisia, Studii şi materiale, XXVI, 2000, p. 219-238.

[1801] Idem, Din viaţa şi activitatea lui Simion Ulpianu (? – 1863), în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 123-155.

https://biblioteca-digitala.ro

În 25 februarie 1999 şi-a susţinut teza de doctorat în faţa unei comisii alcătuită din Prof. Univ. Dr. Liviu Maior, conducător ştiinţific, Prof. Univ. Dr. Nicolae Bocşan, preşedintele comisiei, Prof. Univ. Dr. Teodor Pavel, Dr. Simion Retegan, cercetător ştiinţific gradul I şi Dr. Stelian Mândruţ, membri. O contribuţie importantă şi-a adus-o la apariţia revistei Sargetia, volumele XIV- XXXII, pe care a condus-o în calitate de redactor responsabil. A iniţiat şi condus apariţia revistei Restituiri, vol. I-V, editată între anii 1993-1997. În anul 1995 a fost iniţiatorul şi redactorului responsabil al revistei Castelului Corvineştilor din Hunedoara, Corviniana, vol. I-III.

Cu prilejul împlinirii a 110 ani de la punerea în funcţiune a primului furnal de la Hunedoara, a coordonat editarea unui volum ce cuprinde studii şi articole referitoare la extragerea şi prelucrarea fierului pe meleagurile hunedorene, din vechime şi până în perioada interbelică. La împlinirea a 750 de ani de la prima atestare documentară a Ţării Haţegului a organizat o sesiune ştiinţifică şi a editat două lucrări: Haţeg, istorie, cultură şi civilizaţie, Haţeg, 1997, 63 pagini şi o culegere de studii „Haţeg 750, 1998, 250 pagini.

La împlinirea a 775 de ani de la prima atestare documentară a Orăştiei, împreună cu un colectiv de istorici a publicat monografia-album „Orăştie 775". S-a implicat, iniţiind şi organizând o serie de simpozioane dedicate unor mari evenimente istorice: „100 de ani de la Congresul naţionalităţilor" (august 1995), „150 de ani de la naşterea lui Nicolae Densuşianu" (aprilie 1996), „Haţeg – 750 de ani de la prima atestare documentară" (1997), „Orăştie – 775 de ani de la atestarea oraşului" (1999), „120 de ani de la înfiinţarea Muzeului din Deva" (octombrie 2002), la care au participat valoroşi istorici şi cercetători din ţară şi străinătate.

Cu prilejul aniversării unor evenimente deosebite a iniţiat baterea unei serii de medalii între care amintim: „Bicentenarul răscoalei conduse de Horea, Cloşca şi Crişan"(1984), „Muzeul din Deva – 100 de ani de la înfiinţare"(1982), „Centenarul naşterii lui Aurel Vlaicu" (1982), „50 de ani de la înfiinţarea Parcului Naţional Retezat" (1985), „150 de ani de la naşterea istoricului Nicolae Densuşianu" (1996). An de an s-a implicat în organizarea acţiunilor din satul Crişan (Omagiu lui Crişan), Curechiu, După Piatră şi mai ales la Ţebea. În anii 2004 şi 2005 i-a revenit onoarea de a evoca viaţa şi activitatea eroului revoluţiei de la 1848, Avram Iancu, activitate ce s-a desfăşurat în 2004 în prezenţa preşedintelui României, D-l. Ion Iliescu şi a primului ministru Adrian Năstase, iar în 2005 în prezenţa preşedintelui ţării, D-l. Traian Băsescu.

În anul 2004 a contribuit la realizarea unei acţiuni deosebite în satul Crişan cu ocazia împlinirii a 565 de ani de la prima atestare documentară, a 245 de ani de la refacerea Mănăstirii Vaca şi a 25 de ani de la înfiinţarea Casei memoriale Crişan. Cu această ocazie a fost editat un pliant „Crişan – un sat istoric din Zarand", şi realizarea a două insigne. Tot cu această ocazie a avut loc întâlnirea fiilor satului şi au fost acordate diplome. În anul 2002 şi-a susţinut concursul pentru ocuparea funcţiei de Cercetător

---

[1802] Idem, Din viaţa şi activitatea protopopului greco-catolic al Orăştiei, Ioan I. Jenea (1914-1934), în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 323.345.

[1803] Idem, Un exemplar al Proclamaţiei lui Aron Pumnul păstrat în arhiva Beniamin Densuşianu de la Biblioteca Academiei Române, în Apulum,XXXVIII/2, p. 65-77.

[1804] Conferinţa privind rolul şcolii româneşti susţinută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiana (1880), în Sargetia, XXX, 2001-2002, p. 533-543.

[1805] Idem, O braşoveancă pe scenele Europei: Elisa Circa, în Ţara Bârsei, Braşov, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

ştiinţific gradul II. În 23 ianuarie 2006, datorită activităţii ştiinţifice susţinute prin publicarea de cărţi şi o serie de studii şi articole, şi-a susţinut cu succes concursul pentru ocuparea postului de Cercetător ştiinţific gradul I.

După înaintarea dosarului de concurs a obţinut din partea Ministerului Învăţământului şi Cercetării titlul de Cercetător ştiinţific gradul I şi dreptul de a conduce doctorat. Începând din septembrie 2006 a fost cooptat în colectivul conducătorilor de doctorat de la Universitatea 1 Decembrie din Alba Iulia. O activitate susţinută a desfăşurat şi pe linia popularizării patrimoniului muzeal, publicând o serie de articole în presa sau la radio şi televiziune. Textele unor plăci pe monumente sau pe clădiri care marcau momente importante din istoria naţională au fost întocmite de către istoricul Ioachim Lazăr, între care amintim cele de pe monumentele din Blăjeni şi Curechiu, sau de pe o serie de clădiri monument istoric: Bobâlna, Orăştie şi Haţeg. A militat pentru cinstirea memoriei unor mari personalităţi născute în satul său natal, printre care amintim pe Gheorghe Crişan, Viorel Brana şi Vlaicu Bârna.

În anul 2001, cu ocazia acţiunii „Omagiu lui Crişan", Şcoala generală de 4 ani a primit numele lui Vlaicu Bârna, iar Căminul Cultural pe cel al geologului Viorel Brana. Dar una dintre cele mai importante acţiuni la care a luat parte istoricul Ioachim Lazăr a fost legată de dezvelirea şi apoi conservarea ruinelor Mănăstirii Vaca. Rezultatele descoperirii de la Crişan au determinat Episcopia Aradului şi Hunedoarei să reactiveze Mănăstirea Crişan, a cărei piatră de temelie s-a sfinţit în iunie 1992.

În ultimii ani s-a aplecat asupra cercetării istoriei unor personalităţi sau comune din judeţul Hunedoara publicând monografiile lor. În anul 2002 a publicat monografia „Beniamin Densuşianu (1829-1915). Din viaţa şi activitatea sa, Deva. 2002, 264 pagini". Tot acum şi-a publicat şi teza de doctorat sub titlul „Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2002, 364 pagini". În anul următor, împreună cu regretatul Ioan Pilu Tămaş a fost publicată „Monografia comunei Baru Mare, Editura Emia, Deva, 2003, 460 pagini. Cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la prima atestare documentară a localităţii Vălişoara, cu sprijinul Primăriei şi Consiliului local Vălişoara a publicat volumul „Vălişoara – studiu monografic", Editura Paula, Deva, 2006, 190 pagini.

CORNEL FURDUI

(n. 1948)

Dintre fii satului Crişan care s-au impus în domeniul ştiinţelor tehnice din România un loc aparte îl ocupă Prof. Dr. Cornel Furdui, fiul lui Ioan Furdui şi al Salvinei n. Lupea. Tatăl său Ioan provenea dintr-o familie de moţi din comuna Sohodol, satul Peleş, unde s-a născut la 29 septembrie 1923. Între anii 1944-1946 şi-a satisfăcut stagiul militar, ajungând la gradul de sergent[1806]. Ioan Furdui a fost încorporat, la 20 mai 1944, în cadrul Regimentului de infanterie 91 din Alba Iulia[1807]. După ce serveşte prin unităţi militare din Bucureşti, Timişoara şi Râmnicu Vâlcea, la 1 februarie 1945 este încadrat în Batalionul 6 operativ participând la ultima fază a războiului mondial împotriva Germaniei. Este lăsat la vatră la 20 mai 1946. Ca o recunoaştere a meritelor sale militare

[1806] Date oferite de către soţia sa Salvina.
[1807] Livretul militar aparţinând lui Ioan Furdui.

https://biblioteca-digitala.ro

este decorat prin Decretul 825 din 6 august 1954 al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române cu medalia „Eliberarea de sub jugul fascist"[1808].

În urma căsătoriei cu tânăra Salvina Lupea, încheiată la 29 mai 1947, se stabilește în satul Crișan, unde prin eforturi deosebite pun bazele unei frumoase gospodării. Aici se naște unicul său fiu, Cornel, la 1 august 1948.

Cornel Furdui urmează școala primară, clasele I-IV, în satul Crișan, după care continuă clasele V-VII la Școala din satul vecin Valea Bradului. După terminarea școlii generale se înscrie la Liceul „Avram Iancu" din Brad pe care-l frecventează între anii 1961-1965 luându-și Diploma de bacalaureat[1809]. În toamna anului 1965 susține examenul de admitere la Politehnica din Timișoara, fiind declarat admis. În anul 1970 termină studiile universitare, devenind inginer cu specialitatea Construcții Civile, Industriale și Agricole.

Remarcându-se prin muncă și seriozitate este reținut în cadrul învățământului universitar unde parcurge toate treptele didactice, de la asistent (1970-1980), șef de lucrări (1980-1990), conferențiar (1990-1992), iar din 1992 profesor universitar. La 30 iunie 1973 se căsătorește cu tânăra Lucreția-Valeria, născută Negescu, de profesie inginer electrotehnician. Au un băiat Ioan Cornel Furdui, născut la 8 septembrie 1983, student al Facultății de Construcții din Timișoara.

În anul 1983 își susține doctoratul cu teza „Contribuții privind studiul betoanelor ușoare de rezistență și al comportării lor în structuri cu diafragme"[1810]. Începând din anul 1992 a îndeplinit și funcția de secretar științific în cadrul Universității Timișoara, funcție de care s-a achitat cu cinste până în anul 1996.

Între anii 2000-2001 este Șef de catedră și Director Departament Construcții civile, industriale și agricole de la Facultatea de Construcții Timișoara. Între anii 2001 și 2005 a îndeplinit funcția de Inspector general de construcții pe județele Timiș, Caraș-Severin și Hunedoara, iar din 2005 este Inspector general teritorial adjunct[1811]. Este vicepreședinte al Filialei Timiș a Asociației Inginerilor din România (AGIR).

Profesorul universitar Dr. Cornel Furdui are o importantă operă științifică, fiind autorul a 4 invenții și 2 inovații. Este autorul a două manuale și a peste 120 de lucrări științifice publicate în cunoscute reviste din țară și străinătate[1812]. Deși departe de satul natal, profesorul Cornel Furdui nu și-a uitat părinții, rudele sau prietenii revenind, ori de câte ori dispunea de răgazul necesar, pe plaiurile natale.

IOAN COR
(n. 1935)

Ioan Cor s-a născut, în satul Crișan, la 11 septembrie 1935, fiind fiul lui Nicolae Cor și Salvina. A absolvit cele 7 clase primare la școala din satul natal în anul școlar 1947-1948, făcând parte din ultima generație de elevi care au mai studiat după legea învățământului primar adoptată în anul 1924. Între anii 1950-1953 este elev al Școlii

[1808] Acte personale păstrate în arhiva familiei Furdui.
[1809] Maria Razba, Personalități hunedorene (sec. XV-XX), Dicționar,... p.210.
[1810] Curriculum vitae al profesorului dr. Cornel Furdui.
[1811] Ibidem.
[1812] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

profesionale din Gurabarza. După absolvire a fost încadrat în cadrul Exploatării miniere Ruşchiţa în meseria de electrician. Dovedind multă profesionalitate în meserie, după numai un an a fost promovat şef de echipă electricieni.

Tot din cadrul producţiei, în anul 1960, a fost trimis la cursurile Şcolii Tehnice de maiştri din Brad pe care a absolvit-o în anul 1963. După absolvirea acestei şcoli a revenit în producţie ca maistru electrician. După alţi 4 ani a fost transferat de către Trustul Minier Deva la Sectorul minier Bănița, în funcţia de mecanic şef. În anul 1968 a fost transferat la Întreprinderea de Industrie Locală Petroşani în funcţia de şef de secţie ramură mixtă.

În paralel Ioan Cor s-a preocupat şi de ridicarea pregătirii sale profesionale. A urmat cursurile serale ale Liceului Mecanic Petroşani, după care s-a înscrie la Institutul de Mine pe care l-a absolvit în anul 1982. După absolvirea Institutului de Subingineri lui Ioan Cor i-a fost încredinţată funcţia de diriginte de şantier, în această calitate conducând lucrările de construcţie a fabricilor de mobilă din Livezeni şi Petrila.

La terminarea celor două obiective, Ioan Cor a rămas în funcţia de mecanic şef la Fabrica de mobilă Petrila. În perioada 1988-1991 a funcţionat ca mecanic şef la Mica Industrie Petroşani de unde s-a şi pensionat începând cu data de 1 ianuarie 1991. În perioada activităţii desfăşurate la Bănița a cunoscut-o pe tânăra Olga, fiica lui Pavel şi Ana Rahotă din Baru Mare, născută la 28 martie 1947. În urma căsătoriei au o fată cu numele Simona, născută la 7 aprilie 1977.

După terminarea şcolii generale şi a liceului s-a înscris la Facultate de Ştiinţe Economice din Timişoara pe care a absolvit-o în anul 2000. Din anul 2002 s-a stabilit în Statele Unite ale Americii unde lucrează ca economistă la Casa de asigurări de sănătate din oraşul Anaheim.

Ioan Cor este unul din fiii satului Crişan care a reuşit să se realizeze prin forţele proprii străbătând toate treptele devenirii profesionale, de la muncitor electrician, maistru, diriginte de şantier şi mecanic şef. Peste tot unde a lucrat a dovedit competenţă şi seriozitate impunându-se printre cadrele de bază ale instituţiei respective. Astăzi îşi petrece viaţa ca pensionar în municipiul Petroşani, strada Constantin Mille, nr. 8/27, unde îşi are domiciliul.

NICOLAE COR[1813]

(n. 1939)

Este al doilea băiat al familiei Nicolae Cor şi Salvina, absolvent de studii universitare. Nicolae (Nicu) s-a născut la 29 august 1939, în satul Crişan, în casa situată pe locul care poartă numele Zapozie. A urmat cele patru clase primare la şcoala din sat după care a continuat clasele V-VII la Brad. După absolvirea celor şapte clase s-a înscris la Şcoala Medie Tehnică din Brad, dar în al doilea an s-a transferat la Şcoala profesională de ucenici din Gurabarza, pe care a absolvit-o în anul 1958, specialitatea Prepararea minereurilor. Imediat după terminarea şcolii se angajează la Uzina de Preparare a Minereurilor Gurabarza ca manipulant maşini şi instalaţii preparare minereuri.

În anul 1961, după ce frecventează cursurile Şcolii Tehnice de Personal Tehnic Brad, se angajează ca tehnician geolog. În anul 1962 îşi satisface stagiul militar după care se înscrie la Facultatea de Mecanică Agricolă a Institutului Politehnic din Timişoara,

[1813] Curriculum Vitae întocmit şi pus la dispoziţia noastră de către Nicolae Cor.

https://biblioteca-digitala.ro

devenind inginer. După terminarea facultății lucrează ca inginer șef mecanic la Întreprinderea Agricolă de Stat din Periam, județul Timiș. În anul 1977 se stabilește în orașul Deva, unde funcționează timp de 1 an (1977-1978) ca profesor în cadrul Liceului „Decebal". Dar aptitudinile sale îl recomandau pentru activitatea în cadrul unor întreprinderi productive. Astfel că din anul 1978 și până în anul 1999 lucrează ca Inginer mecanic șef în cadrul la Întreprinderea de Prelucrare a Lemnului Deva (azi SARMISMOB S. A.) de unde se și pensionează.

În timpul activității sale ca inginer Nicolae Cor continuă să se perfecționeze din punct de vedere al pregătirii profesionale. Astfel, în perioada 1975-1976, urmează un curs postuniversitar în cadrul Facultății de Mecanică Agricolă Timișoara. În perioada activității sale de la Fabrica de Mobilă din Deva, frecventează, în anul 1988, un curs de perfecționarea cadrelor în condițiile activității energetice, desfășurat la Bușteni.

Nicolae Cor s-a căsătorit cu Elena născută Lăzăroiu, originară din Râmnicul Vâlcea, absolventă de asemenea a Universității din Timișoara. Din căsătorie au rezultat trei copii toți realizați din punct de vedere profesional. Adina Cor, măritată Miron s-a stabilit în Statele Unite ale Americii, obținând cetățenie americană. Cel de-al doilea copil, Alexandru Cor, este procuror șef la DNA Brașov iar Nicolae-Daniel Cor este șef compartiment credite în cadrul BANKPOST București.

Nicolae Cor și-a continuat activitatea în cadrul unor instituții și după pensionarea sa de la I.P.L. Deva. Din anul 2000 a devenit agent de asigurări în cadrul Societății de asigurări „ATLASSIB" SA Sibiu, Agenția Deva (în prezent Societatea CARPATICA Asig. SA Deva). Din anul 2001 și până în prezent lucrează ca profesor inginer la Colegiul Tehnic „Transilvania" din Deva. În cadrul îndelungatei sale activități, Nicolae Cor a acumulat serioase cunoștințe de specialitate în diverse domenii și specialități. El posedă „cunoștințe solide în domeniul tehnic, profesional, tehnologic, protecția muncii și protecție socială, protecția mediului, PSI și securitatea firmei Girant ISCIR"[1814]. Nicolae Cor, așa după cum se descrie, posedă un „spirit întreprinzător, serios, ordonat și cu o bogată experiență în muncă"[1815]. Numai seriozitatea și vasta sa experiență explică continuarea activității pe care încă o desfășoară la vârsta de aproape 67 de ani, în timp ce zeci de tineri sunt în căutare de lucru.

NICOLAE DAVID
(n. 1946)

Nicolae David s-a născut în satul Crișan la 9 februarie 1946. Este fiul lui Ioachim David și Sofia a Parizii. Tatăl său s-a născut la 1 aprilie 1925, fiind unul dintre cei mai destoinici gospodari din satul Crișan. Ioachim David s-a căsătorit cu Maria Avram a lui Tănase a lui Crăciun din același sat. Din căsătoria lor s-au născut doi copii, Nicolae și Floarea, născută la 8 august 1948[1816].

[1814] Ibidem.
[1815] Ibidem.
[1816] Din discuția cu Ioachim David am fost informat că au mai avut un copil care a decedat.

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae urmează cursurile Şcolii primare din satul natal şi apoi pe cele gimnaziale şi liceale în cadrul Liceului „Avram Iancu" din Brad. Între anii 1974-1978 este student al Facultăţii de Teologie din Sibiu. După căsătorie este hirotonit preot şi din 3 octombrie 1978 este repartizat în parohia Vălişoara, cu filia Peştera. Dar în anul 1979 membrii familiei, primesc grea lovitură a destinului prin decesul soţiei lui Ioachim şi mama celor doi copii, Nicolae şi Floarea. Au fost un moment care a îndoliat întreaga comunitate.

Preotul Nicolae David după numirea sa în parohia Vălişoara a depus o muncă tenace pentru ridicarea unei dintre cele mai frumoase biserici din judeţul Hunedoara. În prezent depune o muncă susţinută şi pentru finalizarea Casei parohiale. Preotul Nicolae David s-a integrat pe deplin în viaţa spirituală a comunei Vălişoara luând parte la marile manifestări ce se desfăşoară cu prilejul Zilei Eroilor, când se ridică parastase în memoria celor căzuţi pentru apărarea libertăţii şi a pământului şi se depun coroane şi jerbe de flori.

IOAN NEAGA[1817]

(n. 1953)

Ioan Neaga s-a născut, în satul Crişan la data de 7 iunie 1953, părinţii săi fiind Dionisie şi Salvina Neaga. Între anii 1960-1964 urmează Şcoala primară din satul natal după care continuă clasele V-VIII la Şcoala generală nr. 2 Brad. După absolvirea celor 8 clase se înscrie la Şcoala profesională din Gurabarza, pe care o absolvă, în anul 1971, obţinând calificarea în meseria de lăcătuş mecanic. După absolvire lucrează ca lăcătuş mecanic în cadrul Întreprinderii pentru Explorări şi Prospecţiuni Geologice Deva. În perioada 1972-1973 lucrează în aceeaşi meserie la Întreprinderea Minieră Barza. Este încorporat şi îşi efectuează stagiul militar (1973-1974) după care revine la aceeaşi întreprindere unde îşi exercită meseria până în anul 1980.

Optează pentru o altă profesiune şi în perioada 1980-1983 urmează cursurile Şcolii militare de ofiţeri M. I. din Bucureşti, obţinând Diploma de absolvire şi gradul de locotenent. Îndată după absolvire este repartizat la Braşov ca ofiţer M.A.I. Ofiţerul Ioan Neaga nu se mulţumeşte numai cu aceste studii şi continuă să-şi ridice calificarea profesională şi între anii 1991-1996 urmează Facultatea de Drept din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", specialitatea „Ştiinţe juridice". În anii 1998-1999 urmează Studii Postuniversitare în cadrul Academiei de Poliţie „Alexandru Ioan Cuza" din Bucureşti specializându-se în „Relaţii internaţionale".

Ioan Neaga s-a căsătorit cu Gabriela, născută, la 12 iunie 1958, în Braşov, având funcţia actuală de comisar de poliţie în cadrul I.J.P. Braşov. Au o faţă Ioana-Mihaela, născută la data de 28 octombrie 1989, elevă în clasa a XI-a la Colegiul Naţional „Dr. Ion Meşotă" din Braşov.

În prezent Ofiţerul Ioan Neaga lucrează în cadrul M.A.I. ca Şef de birou în cadrul Biroului Judeţean pentru Străini Braşov, având gradul profesional „Comisar Şef Poliţie. Prin locurile de muncă prin care a activat Ioan Neaga a dovedit profesionalism, seriozitate şi corectitudine, contribuind la creşterea prestigiului localităţii în care s-a născut. Este un fiu de nădejde al satului Crişan.

[1817] Curriculum vitae pus la dispoziţia noastră de către titular.

https://biblioteca-digitala.ro

PETRU COR
(n. 1948)

Cel de-al treilea intelectual, cu studii superioare, al familiei Cor Nicolae şi al soţiei sale Salvina este Petru (Petrică cum îi spuneau colegii, prietenii şi membri familiei). S-a născut în satul Crişan, la data de 12 mai 1948, făcând parte dintr-o familie cu 7 copii. Şcoala primară, clasele I-IV, a urmat-o în satul natal după absolvirea căreia s-a înscris la Şcoala generală din Valea Bradului, pe care o frecventează între anii 1958-1961. După absolvirea Şcolii generale se înscrie la Liceul Militar din localitatea Breaza. După numai un an (1961-1962) se retrage din motive medicale.

Începând din anul 1963 urmează cursurile Liceului „Avram Iancu" din Brad, secţia reală. După terminarea liceului şi obţinerea examenului de bacalaureat urmează cursurile Şcolii Tehnice de Telecomunicaţii din Timişoara, în perioada 1967-1970. După absolvire, lucrează pentru o scurtă perioadă de timp la Întreprinderea de Telecomunicaţii din Bucureşti. În toamna anului 1970 este încorporat militar, satisfăcându-şi stagiul militar la unităţi din Bucureşti şi Oradea.

Dar tânărul Petru Cor nu se mulţumeşte doar cu absolvirea unor studii medii şi în toamna anului 1972 devine student al Institutului de Mine din Petroşani, Facultatea de electromecanică. După absolvirea Institutului, la 1 septembrie 1977 este încadrat profesor în cadrul Liceului „Decebal" din Deva pe o catedră de discipline tehnice. Funcţionează în cadrul Liceului „Decebal" până la 1 septembrie 1990. De la această dată, Petru Cor este numit profesor în cadrul Liceului Minier din Deva, transformat în Grupul Şcolar „Grigore Moisil". Odată cu schimbarea numelui acestui liceu şi-a schimbat şi profilul din „industrial minier" în „economic, administrativ, servicii şi alimentaţie publică".

Din aprilie 1999, inginerul şi economistul Petru Cor a devenit directorul acestei instituţii de ştiinţă şi cultură, de numele său fiind legate toate transformările din acest grup şcolar. Pe lângă Grupul Şcolar „Grigore Moisil" funcţionează o filială a Facultăţii de Ştiinţe" de pe lângă Universitatea din Petroşani, în cadrul căreia, începând din anul şcolar 2002/2003, Petru Cor este încadrat ca director de filială.

În anul 2000, Petru Cor a absolvit şi Facultatea de Ştiinţe Economice de pe lângă Universitatea din Petroşani. Din anul 2003 Petru Cor a devenit doctorand al Universităţii din Petroşani, în prezent pregătindu-se pentru susţinerea tezei de doctorat cu tema „Alegerea optimă a instalaţiilor de perforat în minele de minereuri". Petru Cor este căsătorit cu Silvia Cor, absolventă de studii superioare. Inginerul şi economistul Petru Cor a izbutit, datorită perseverenţei şi tenacităţii, să urce pas cu pas în ierarhia socială devenind un specialist recunoscut în cadrul judeţului Hunedoara, o personalitate care face cinste satului Crişan.

MĂRIOARA LUPEA
(n. 1953)

S-a născut, la 6 ianuarie 1953, în satul Valea Bradului, situat la est de Crişan. Şcoala generală de 8 ani a urmat-o în satul natal după care s-a înscris la Liceul Pedagogic din Abrud pe care l-a urmat între anii 1969-1973. După absolvirea şcolii pedagogice a fost repartizată la Şcoala generală din satul Sticlăria, comuna Scobinţi, din judeţul Iaşi, unde a funcţionat între anii 1976-1979.

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi a revenit în județul Hunedoara, fiind încadrată ca învățătoare la școlile din Potingani (1979-1983), Crișan (1983-1989), cu o scurtă perioadă la Dumbrava de Jos, iar din 1989 și până în prezent funcționează la Școala Primară „Vlaicu Bârna" din satul Crișan. S-a căsătorit la 7 ianuarie 1978, cu Ioan Lupea, din satul Crișan. Împreună au o fată, Alina-Elena, absolventă a Colegiului Pedagogic Deva.

Învățătoarea Mărioara Lupea nu s-a limitat doar la lecțiile desfășurate la clasă și s-a remarcat printr-o bogată activitate extrașcolară. A efectuat numeroase excursii cu elevii atât în cadrul comunei cât și a județului Hunedoara pentru cunoașterea frumusețiilor naturii și a principalelor monumente istorice.

O altă pasiune a învățătoarei Mărioara Lupea a constat în strângerea unui material etnografic bogat, pe care l-a expus într-o valoroasă expoziție organizată în cadrul școlii din Crișan. Concluzii despre valoarea acestor mărturii etnografice, învățătoarea Mărioara Lupea le-a publicat în revista Miorița din Deva.

NISTOR VLAICU MAGDALINA

(n. 1955)

Cunoscuta familie Magdalina din satul Crișan are o continuitate de generații prin cei doi copii ai lui Mihai Magdalina și soția sa Maria n. Lupea, Vasile și Nistor Vlaicu. Nistor Vlaicu Magdalina s-a născut la 10 noiembrie 1955. A urmat Școala primară din satul Crișan după care a trecut la Școala generală de 8 ani din Ribița, unde a absolvit cele 8 clase. În perioada 1970-1974 a fost elev al Liceului „Avram Iancu" din Brad. S-a înscris apoi la Institutul de Mine din Petroșani pe care l-a absolvit în anul 1982.

În același an a fost repartizat în funcția de inginer stagiar la Întreprinderea Minieră Aghireș (Județul Cluj) unde a funcționat doar câteva luni, după care s-a transferat la Întreprinderea Minieră Barza, în funcția de Șef raion[1818]. Se remarcă prin capacitatea sa organizatorică, fapt care-l propulsează în funcțiile de Șef de sector și Adjunct șef de mină. Între anii 1994-1999 trece la Exploatarea Minieră Brusturi, din județul Arad, fiind promovat în funcția de director.

În perioada 1999 – 2005 a fost Șeful Serviciului de privatizare la Compania Minvest Deva. Din luna mai și până în prezent (2006) este administrator la Filiala Brad Min. S.A. Inginerul Nistor Vlaicu Magdalina a urmat și absolvit mai multe cursuri de perfecționare între care amintim: Conducerea întreprinderilor Miniere; Privatizarea Întreprinderilor Miniere; Specialist în achiziții în industrie.

Și din punct de vedere familial Nistor Vlaicu Magdalina este o persoană realizată. S-a căsătorit, în anul 1983, cu Georgeta n. Popescu întemeindu-și o respectată și durabilă familie și prin cei doi băieți, Mădălin, născut la 4 iulie 1983 și Daniel, născut la 19 iulie 1986. Din punct de vedere profesional copii l-au urmat pe tatăl lor fiind studenți la Universitatea Tehnică Petroșani. Mădălin este student în anul V, al acestei universități, la Facultatea Protecția Mediului, iar Daniel, anul II, la aceeași universitate, Facultatea de Mașini.

Prin activitatea desfășurată până în prezent, Nistor Vlaicu Magdalina s-a impus ca un specialist de înaltă calificare în profesia sa, dovedind seriozitate și perseverență în

[1818] Curriculum vitae primit din partea lui Nistor Vlaicu Magdalina.

https://biblioteca-digitala.ro

munca desfăşurată. Este un fiu de nădejde al satului Crişan, înscriindu-se printre oamenii de seamă care s-au născut aici şi căruia consătenii săi îi poartă un respect deosebit.

IOAN LUPEA
(n. 1965)

Un alt fiu al satului Crişan care a îmbrăţişat specialitatea ştiinţelor tehnice este Ioan Lupea[1819]. S-a născut la 1 septembrie 1965, fiind fiul lui Ioan Lupea şi Floarea n. Josan. Familia sa face parte din neamul numeros al Lupeştilor, unii dintre membrii acestei familii jucând un rol de frunte în Răscoala ţăranilor români de la 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan. Câţiva membri ai acestei familii au luat parte la atacul curţilor nemeşeşti din Ribiţa, fiind implicaţi în uciderea unor nobili, fapt care a dus la deportarea unora dintre ei în Banat.

Ioan Lupea a urmat şcoala primară în satul natal, apoi clasele V-VIII la Şcoala generală din Ribiţa. După absolvirea Şcolii generale devine elev al Liceului „Avram Iancu" din Brad unde termină clasele a IX-a şi a X-a. Se transferă la Liceul Industrial Gurabarza unde a absolvit clasa a XII-a luându-şi Diploma de bacalaureat. Trebuie să menţionăm că începând din clasa I şi până în a XII-a, Ioan Lupea a fost tot timpul un elev premiant. Deşi a înclinat până la urmă către ştiinţele exacte, Ioan Lupea a fost un îndrăgostit de materiile umaniste, Istoria şi Limba şi literatura română, participând la fazele judeţene ale Olimpiadelor, organizate la aceste obiecte de învăţământ.

După terminarea liceului susţine examenul de admitere în cadrul Institutului de Mine Petroşani, Secţia preparare a minereurilor. Termină institutul în anul 1989 luându-şi Diploma de inginer în specialitatea amintită. Specialitatea urmată îi va fi deosebit de utilă în viitoarea carieră de inginer. La absolvirea Institutului a fost repartizat la Combinatul Cuprifer Roşia Poieni, unde a lucrat aproape un an. Inginerul Ioan Lupea s-a căsătorit imediat după terminarea institutului şi are un băiat cu numele Vlăduţ, născut în anul 1994.

Imediat după evenimentele din anul 1989, s-a transferat la BRADMIN S.A. Uzina de preparare Gurabarza, unde îşi desfăşoară şi în prezent activitatea ca Şef de sector Antezdrobire - Uzina de preparare. Desfăşoară o fructuoasă activitate obştească, implicându-se în principalele probleme ale localităţii Crişan şi ale comunei Ribiţa. Ioan Lupea a îndeplinit în mai multe legislaturi funcţia de consilier, în prezent fiind ales Preşedinte al Comisiei de Sport, Cultură şi Sănătate din cadrul Consiliului local al Comunei Ribiţa.

NICOLAE IOAN PAVEL
(n. 1960)

S-a născut în satul Crişan fiind fiul lui Virgil Pavel şi al Ilenei, născută Brătila. Şcoala primară a urmat-o în satul natal, iar Gimnaziul în cadrul Liceului „Avram Iancu" din Brad în perioada 1971-1975. După absolvirea şcolii elementare urmează cursurile Liceului Pedagogic din Deva, în perioada 1975-1979.

După absolvirea Liceului pedagogic, obţinând Diploma de învăţător, este repartizat la Şcoala primară din Visca (comuna Vorţa) unde a funcţionat timp de 7 ani.

[1819] Curriculum Vitae întocmit şi pus la dispoziţia noastră de către Ioan Lupea.

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi a mai funcționat la Școlile primare din Certejul de Jos (3 ani), Curechiu (3 ani), Dumbrava de Jos (4 ani), iar din 1996 funcționează la Școala primară din satul vecin Valea Bradului.

S-a căsătorit, la 26 ianuarie 1985, cu Elena n. Brăneț. Au o fată Ioana, născută la 21 noiembrie 1986, studentă în anul II în cadrul Universității de Vest Timişoara, Facultatea de istorie. Ea funcționează și în cadrul învățământului timişorean ca învățător titular la Școala generală „Eliza Ionescu" din Timişoara.

Nicolae Ioan Pavel se dovedește un cadru de nădejde al învățământului hunedorean. Ca urmare a aptitudinilor sale a susținut lucrarea pentru obținerea gradului didactic I cu tema „Optimizarea predării învățării istoriei la clasa a IV-a prin integrarea elementelor de istorie locală". Prin prestigiul său profesional, prin aptitudinile de cadru didactic, Nicolae Ioan Pavel se dovedește un intelectual de nădejde al satului Crişan, contribuind la ridicarea prestigiului acestei localități din Zarand.

SORIN IOAN TRIFA[1820]

(n. 1971)

Sorin Trifa face parte dintre intelectualii satului care au răzbit cu greu în viață. În toiul studiilor universitare își pierde tatăl în urma unui stupid accident. Sorin Trifa s-a născut la 28 august 1971, fiind fiul lui Ioan Trifa (1943-1994) și al Elenei, născută Lup. A urmat școala primară în satul natal și a continuat clasele V-VIII la Școala generală din Ribița. După absolvirea școlii generale și-a continuat studiile în cadrul Liceului din Gurabarza.

În perioada 1989-1991 a lucrat la Întreprinderea minieră Țebea în profesia de electrician. Se înscrie apoi la Universitatea Politehnică Timişoara, Facultatea de Electronică și Telecomunicații pe care o absolvă, cu rezultate deosebite, în anul 1996. În același an își întemeiază o familie căsătorindu-se la 13 octombrie, cu tânăra Diana Anca, născută Păşcălău, absolventă a Universității de Medicină din Timişoara. În prezent au doi copii, Andrei Ioan și Alexandru Sorin.

Sorin Trifa activează, în funcția de inginer, în perioada 1996-1998, la SC „MALPENSA" SRL. În anul 1998 este numit director regional pentru zona de vest a țării în cadrul Firmei SC „DELTA DISTRIBUTION" SA, lider pe piața românească în domeniul materialelor de construcții. În anul 2003 trece la o altă firmă SC „PIASTRELLE" SRL, de asemenea lider de piață în domeniul materialelor de construcții, unde îndeplinește funcția de „Director național de vânzări".

Pentru a-și perfecționa pregătirea profesională Sorin Ioan Trifa urmează și o a doua facultate absolvind, în anul 2001, Facultatea de Științe Economice din cadrul Universității de Vest Timişoara. În anul 2005 își susține masteratul în „Managementul Sistemului Agroalimentar" la Universitatea de Vest Timişoara. Sorin Ioan Trifa constituie un exemplu de tenacitate, reușind prin propriile strădanii să devină un specialist cunoscut și apreciat în cadrul profesiei sale, merite pentru care a și fost numit în importanta funcție de director al unor prestigioase firme.

[1820] Toate datele sunt communicate de către titular prin CV personal.

https://biblioteca-digitala.ro

CRINEL IOAN ONEA
(n. 1972)

Crinel Ioan Onea s-a născut în satul Crişan la 16 februarie 1972. Şcoala primară o urmează în satul natal după care frecventează clasele V-VIII la Şcoala generală din centrul de comună, Ribiţa. După absolvirea şcolii generale se înscrie la Liceul „Avram Iancu" din Brad fără a-l termina, trecând la Seminarul de preoţi din Caransebeş. După absolvirea seminarului, se căsătoreşte şi apoi este sfinţit preot fiind numit în parohia Petriş, din judeţul Arad. S-a integrat perfect în viaţa comunităţii Petriş, fiind un preot apreciat de către superiorii săi. În anul 1998 a refăcut pictura interioară a Bisericii din Petriş, la care a lucrat meşterul Tănase Bârna din satul Crişan. Crinel Ioan Onea se înscrie printre puţinii din satul Crişan care au înclinat spre domeniul ecleziastic, continuând seria preoţilor ridicaţi de aici din familiile Tulea, Cor, Manea, Rusu sau David.

TĂNASE IOAN BÂRNA
(n. 1944)

Unul dintre cei mai interesanţi şi valoroşi oameni ai satului Crişan este Tănase Bârna, sau Nelu Iojichi, cum este cunoscut, un personaj complex, care stăpâneşte foarte multe meserii. El s-a impus în viaţa cotidiană a satului ca un pasionat instrumentist, apicultor neîntrecut, zidar, vopsitor şi zugrav, cioplitor în piatră, pictor de biserici şi ocupaţiile sale diverse ar putea continua să fie enumerate.

Tănase Ioan Bârna s-a născut la 17 ianuarie 1944, fiind cel de-al doilea fiu a lui Nicolae (Culiţa) Bârna şi al Salvinei, născută Ancheş. A urmat şcoala primară în satul Crişan. Clasele V-VII le urmează în cadrul Liceului „Avram Iancu" din Brad (clasa a V-a) iar clasele a VI-a şi a VII-a la Şcoala generală din Vaţa de Jos. Revine apoi la Brad şi urmează clasele VIII-X în cadrul Liceului „Avram Iancu". Urmează apoi un curs de calificare, de 6 luni în specialitatea „construcţii". La 7 mai 1965, Bârna Tănase Ioan se prezenta în faţa ofiţerului stării civile din Ribiţa, Obădău Nicolae, pentru a se căsători cu tânăra Maria Trifa, născută la 18 octombrie 1948, domiciliată în satul Crişan, nr. 107[1821]. Are două fete căsătorite, Nela (n. 1966) şi Lucia (n. 1969) şi 4 nepoţi: Ciprian şi Andrei, Andreea şi Alina. Din acest punct de vedere familial Tănase Bârna este un bunic fericit.

Încă din anii copilăriei Tănase Bârna este atras de muzica populară învăţând să cânte la saxofon. Cu aceeaşi îndemânare cântă şi la taragot şi flaut. Din anul 1959 începe să cânte la nunţi, mai întâi în sat şi apoi în localităţile din jur. Formaţia sa, alcătuită din Pătru lui Crăciun (clarinet), Petrea Varvarii (taragot), Florea Bexii (dobă), începe să fie cunoscută în tot Zarandul. A cântat la nunţi în Ribiţa, Mesteacăn, Uibăreşti, Valea Bradului, Brad, Ţebea, Baia de Criş, Rişca, Rişculiţa, Vaţa de Jos, Târnava, Ociu, Ocişor, Hălmagiu, Potingani, Dumbrava, Blăjeni, Zdrapţi, Crişcior şi alte localităţi[1822]. Pe lângă nunţi a mai cântat la horele din satul Crişan, la botezuri, nedei sau petreceri câmpeneşti.

Remarcându-se ca unul dintre cei mai talentaţi instrumentişti Tănase Bârna este cooptat în diverse formaţii care participau la acţiunile culturale din cadrul Festivalului

[1821] Primăria comunei Ribiţa, Registrul de stare civilă pentru căsătoriţi, vol. II, 1965-1969, actul nr. 7.
[1822] Datele ne-au fost furnizate de către Tănase Bârna în anul 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

„Cântarea României". A făcut parte din Taraful comunei Ribița și al Casei de cultură din Brad. A încetat să mai cânte în urma decesului mamei sale în anul 1989.

Activitatea sa în cadrul construcțiilor a fost deosebit de bogată. S-a angajat la executarea de lucrări de zidărie folosind piatra sau cărămida. Pe lângă ridicarea zidăriei multor construcții (case, anexe gospodărești, cuptoare pentru pâine) s-a angajat și la executarea de tencuieli și zugrăveli precum și de vopsitorie. Se poate spune că exceptând tâmplăria și instalația electrică, meșterul Nelu Bârna putea să ridice, împreună cu echipa sa, o casă și să o predea la cheie.

Meșteșugul zidăriei l-a obligat să-și procure, în mai multe cazuri, piatra necesară. A depistat și a adunat piatră de la Frăsinei, Fața Giilor sau Slatina. O altă preocupare în legătură cu prelucrarea materialelor (piatră, marmură etc.) este legată de construcția de cruci și monumente funerare. Potrivit celor relatate de Tănase Bârna, numai în cimitirul satului se află peste 100 de cruci, realizate până în momentul de față. Mai mult, în anii din urmă, a trecut la recondiționarea unor cruci de hotar de pe teritoriul satului Crișan, cum sunt cele de la intrarea în sat, de pe Grui, sau din cimitirul bisericii.

O altă preocupare a lui Tănase Bârna este construcția de sobe de teracotă. Renumele său în arta construcției de sobe a trecut de mult hotarele satului Crișan. A început cu construcția de șporuri din piatră sau cărămidă cu camiță și ler pentru copt pâine sau alte produse, ajungând la a-și perfecționa cât mai mult acest meșteșug. Astăzi în numeroase case din sat, și nu numai, se află sobe de teracotă, de diferite tipuri, construite de către meșterul sobar Tănase Bârna.

A participat, chiar dacă era angajat într-o serie de lucrări, și la consolidarea ruinelor vechii Mănăstiri Vaca. Apoi printr-o inițiativă a captat izvorul ce se află în panta dealului chiar în fața porții mănăstirii. Captarea izvorului dă posibilitate tuturor celor care vin la slujbă sau în pelerinaj la Sfânta Mănăstire Crișan să-și astâmpere setea. În anul 2005 s-a preocupat de amenajarea unui spațiu de joacă pentru copii pe locul unde a fost vechea școală din Crișan, azi demolată. Pe zidul care se mai păstrează a conceput și înscris pe o placă următorul text: „*Pe această vatră a fost construită școala primară (Vaca) Crișan, unde au învățat a scrie și citi multe generații, plecând mai apoi în lume să propovăduiască cultura neamului nostru*".

Una dintre cele mai îndrăgite ocupații ale sale este apicultura. El s-a remarcat printre cei mai pricepuți apicultori din zonă, activitatea sa fiind ilustrată și prin publicare unui articol apărut în revista „Apicultura"[1823]. Și astăzi Tănase Bârna este printre puținii locuitori din satul Crișan care se mai îndeletnicește cu această nobilă meserie.

Dar numele său va rămâne înscris pentru multă vreme în analele unor Biserici ortodoxe prin activitatea sa de pictor-zugrav. În câteva biserici a procedat la refacerea parțială sau totală a unor picturi deteriorate. Mai întâi i-a fost încredințată refacerea picturii Bisericii din satul Crișan. După o muncă migăloasă, în anul 1997, a fost refăcută pictura din întreaga biserică. La încheierea lucrării, pictorul Tănase Bârna, cu acordul preotului Iancu Coroi, a înscris pe peretele din dreapta intrării în biserica bărbaților următorul text: „*În anul 1997, în timpul preotului Iancu Coroiu s-a refăcut toată pictura*

[1823] Informație de la Tănase Bârna.

https://biblioteca-digitala.ro

din biserică, cu contribuția credincioşilor din sat, de către meşterul Bârna Tănase Ioan l. Nicolae din Crişan"[1824].

A doua biserică pictată de Tănase Bârna a fost cea situată în satul Petriş, din județul Arad, unde păstoreşte un preot originar din satul Crişan. Deşi biserica nu este monument, pictorul a avut unele neplăceri cu un inspector de culte de pe lângă Episcopia Aradului. Cu toate piedicile întâmpinate, pictura a fost finalizată în anul 1998. În anul 2005 a pictat parțial şi Biserica din localitatea Bucuresci.

În semna de admirație şi recunoştință pentru eroii moților, Tănase Bârna a realizat un steag care, pe o față, are pictate chipurile lui Horia, Cloşca şi Crişan iar pe cealaltă figura Craiului Munților, Avram Iancu[1825]. Steagul se află depus la loc central în biserica din Crişan. Cea mai importantă activitate desfăşurată de către Ioan Bârna este pusă în slujba oamenilor şi a instituției lor spirituale – biserica. El se remarcă prin faptul că şi-a folosit priceperea şi energia în cea mai mare parte din acțiunile întreprinse în folosul comunității locale, în primul rând, dovedindu-se unul dintre cei mai apreciați fii ai satului Crişan.

[1824] Textul a fost copiat din Biserica din Crişan.

[1825] Steagul se află în biserică fiind atârnat de balconul corului.

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE DEMOGRAFICE ALE SATULUI CRIŞAN

În decursul istoriei sale îndelungate satul a avut o traiectorie sinuoasă din punctul de vedere al dinamicii demografice, cu scăderi drastice în anumite perioade influenţate de o serie de factori (epidemii, scăderea natalităţii etc) sau având creşteri semnificative în perioade de linişte socială. Satul făcea parte din rândul localităţilor de mărime mijlocie ale Transilvaniei. În general, satele Transilvaniei abia în secolul XVI-lea ajung la o medie de 50 gospodării, iar membrii unei gospodării sporesc la 4[1826]. La 1525 localitatea aparţinea domeniului cetăţii Şiria şi număra 25 capi de familie[1827]. Înmulţind numărul capilor de familie cu cifra 4 cât reprezenta media unei familii rezultă că satul număra circa 100 locuitori.

Până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu se mai cunosc, până în momentul de faţă, alte date referitoare la populaţia satului. În anul 1680 satul avea 21 de unităţi iobăgeşti. De această dată este însă vorba de familia mare care număra 7 membri (în cazul familiilor Vărguţ şi Mădălina), iar familia Manea număra 8 membri[1828]. Cele 21 familii din sat puteau ridica numărul locuitorilor la circa 150 persoane.

După intrarea Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului habsburgic se realizează primele conscripţii în care este cuprins şi satul Vaca. Totodată în secolul al XVIII-lea se înregistrează o schimbare importantă în evoluţia populaţiei provinciei. Acest secol, mai liniştit în comparaţie cu cel precedent, în ce priveşte luptele feudale interne, expediţiile de pradă sau chiar războaiele, epidemiile mai rare şi mai puţin bântuitoare, cu un nivel de viaţă şi o îngrijire sanitară mai bună, beneficiază de o creştere semnificativă a populaţiei. În acelaşi timp şi informaţiile privind populaţia localităţilor devine tot mai bogată şi numeroasă. Se întocmesc în această perioadă conscripţii fiscale, urbarii, recensăminte generale demografice, catagrafii, registre parohiale, hărţi geografice explicative etc.

Prima conscripţie efectuată pentru Principatul Transilvaniei are loc în anii 1713-1714. Efectuată la scurtă vreme după luarea în stăpânire a Transilvaniei, autorităţile habsburgice au trecut la întocmirea unei conscripţii de natură fiscală. Întrucât avea multe date neclare, autorităţile au fost nevoite să realizeze o nouă conscripţie în anul 1721, cu un caracter fiscal general. Următoarele 6 conscripţii au avut un caracter confesional, chiar dacă au fost efectuate şi de autorităţile administrative şi nu numai de cele ecleziastice. Cu ocazia acestor conscripţii se înregistrează şi satul Crişan având următoarea situaţie demografică:

Localitatea	1733	1750	1760-62	1766	1784-87	1805
Vaca (Crişan)	24	220	115	458	532	110

[1826] Ştefan Pascu, Populaţie şi societate, vol. I, Cluj, 1972, p. 40.
[1827] David Prodan, Domeniul cetăţii Şiria ,... p. 73.
[1828] Idem, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, I, ...p. 106 şi 375.

https://biblioteca-digitala.ro

În conscripția din anul 1733, cifra 24 nu reprezintă numărul locuitorilor ci al familiilor[1829]. Înmulțind numărul familiilor cu cifra 5 (media unei familii) obține numărul aproximativ al populației satului ce se ridica la 120 locuitori. Cea de-a doua conscripție a fost realizată în anul 1750 de către vicarul episcopesc de la Blaj, Petru Pavel Aron[1830]. Conscripția s-a realizat din necesitatea de a cunoaşte numărul locuitorilor comunităților pentru a stabili câți preoți se puteau scuti de sarcinile publice. Conform decretului Mariei Tereza, din 9 septembrie 1746, dacă comuna era mare se scuteau 3 preoți, în comuna de mijloc 2 şi în comuna mică, 1 preot[1831]. Populația se ridica la 220 persoane situând satul printre localitățile mijlocii din protopopiatul Iliei, de care aparținea la această dată. Spre exemplu, din localitățile cu care se învecina, numai Bradul, cu 400 locuitori şi Mesteacăn, cu 290 depăşeau ca număr de populație satul Vaca. Celelalte era egale sau mai mici: Ribicioara 220, Junc 70, Valea Bradului 200 şi Potingani 70 locuitori[1832].

Statistica românilor din Ardeal din anul 1760-1762 a fost făcută de către o Comisie aulică, cu scopul de a informa cât mai corect Curtea din Viena asupra numărului real al românilor şi despre situația unirii religioase. Cu acest prilej în satul Vaca s-au aflat un număr de 115 familii ortodoxe[1833]. În Conscripția din 1766, efectuată de administrația episcopului ortodox Dionisie Novacovici, sunt înregistrați, în satul Vaca, un număr de 458 locuitori, din care 218 sunt bărbați şi 240 femei[1834]. Dar cea mai completă conscripție a fost cea efectuată în anii 1784-1787 când s-au înregistrat în satul Vaca, un număr de 104 familii şi o populație de 532 persoane la zi[1835]. Conscripția din 1784-1787 este cea mai completă dintre cele realizate până la acea dată, consemnând următoarele date pentru satul Vaca:

Numele localității	Vaca
Categoria	Sat
Case	97
Familii	104
Populația oficială	533
Absenți	3
Străini	2
Populația la zi	532
Numărul bărbaților:	
Căsătoriți	109
Necăsătoriți	165
Total	274

[1829] Augustin Bunea, Episcopul Inocențiu Klein, (1728-1751), Blaj, 1900; Nicolae Togan, Transilvania, nr. IX-X, 1898.
[1830] Augustin Bunea, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, în Transilvania, an. XXX, nr. IX, p. 237-289.
[1831] Ibidem.
[1832] Ibidem.
[1833] Virgil Ciobanu, Statistica românilor din Ardeal din anii 1760-1762, în AIIN, III, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 665-668.
[1834] Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din anul 1766, în Mitropolia Ardealului, nr. 7-9, an. XXII, iulie septembrie, p. 535.
[1835] Az elsö Magyarországi Nészámlálás (1784-1787), Budapest, 1960, p. 322-323.

https://biblioteca-digitala.ro

Femei	259
Dintre bărbați	
Preoți	5
Nobili	-
Funcționari	-
Cetățeni liberi	-
Țărani	69
Moştenitori ai cetățenilor liberi şi țăranilor	64
Jeleri	48
Restul	16
Soldați în permisie	1
Copii: de la 1 - 12 ani	61
de la 13 – 17 ani	10
Total	274

Surprinde din această conscripție numărul mare de preoți pentru o localitate de această mărime. Câte 5 preoți sau mai mulți se mai înregistrează doar în localitățile mari cum sunt Ilia (5 preoți), Almaşul Mare (6), Hunedoara (15), Deva (17), Hălmagiu (11)[1836]. Scopul acestui recensământ l-a constituit nevoia de informare cât mai amplă şi sigură în vederea stabilirii numărului de recruți pe care putea conta armata austriacă (reorganizată în anul 1769), reglementarii raporturilor dintre feudali şi iobagi, reaşezării impunerilor etc. Acest recensământ, cu vădite tente moderne, a început la 26 ianuarie 1785, realizatorii lui fiind comisarii militari.

Conscripția din anul 1805 înregistra pentru satul Vaca un număr de 110 familii, la care aplicând coeficientul 5, obținem numărul populației care se ridica la aproximativ 550 persoane[1837]. Următoarele recensăminte se vor realiza abia după revoluția din 1848. Recensămintele din anii 1850 şi 1857 vor reflecta o situație demografică modificată esențial în urma marilor pierderi de vieți omeneşti din comunitățile româneşti din Ardeal. Între cele două recensăminte este publicată în Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat al Transilvaniei, o statistică a populației pentru anul 1854. Conform Conspectului pentru anul 1854, satul Vaca, care aparținea Preturii Baia de Criş, avea o populație de 469 locuitori[1838].

Conform recensămintelor din 1850 şi 1857 populația satului arăta astfel:

Anul	Case	Locuințe	Populație	Bărbați	Femei	Români	Țigani
1850	130	142	542	278	264	539	3
1857	145	148	602	302	297	601	-

După cum putem observa există o îngrijorătoare neconcordanță între datele de la 1854 şi cele înscrise în recensămintele din 1850 şi 1857. Populația satului este mai mică cu 73 persoane față de 1850 şi cu 143 față de 1857, cifre care sunt exagerate pentru

[1836] Ibidem.

[1837] Matei Voileanu, Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu, 1928, p. 74-79.

[1838] Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvania, Conspectul anului 1854, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

perioada de timp de 4 şi respectiv 3 ani. Comparând populaţia satului Vaca cu a celorlalte localităţi învecinate, componente ale actualei comune Ribiţa, vom observa că ea a fost depăşită numeric de Ribicioara (740 locuitori), Junc (1.135) şi Ribiţa (568)[1839].

Începând din anul 1867 care marchează încheierea Actului dualist austro-ungar, recensămintele sunt în mare parte falsificate tocmai pentru a diminua ponderea românilor în cadrul Transilvaniei. Unul dintre istoricii străini, Julius Jung scria că „în recensămintele maghiare domneşte voinţa bine hotărâtă de a arăta maghiarii mai numeroşi decât sunt în realitate"[1840]. Conform recensămintelor din anii 1880, 1900 şi 1910[1841], satul Vaca înregistra următoarea situaţie demografică:

Anul	Suprafaţa	Nr. case	Populaţie	Bărbaţi	Femei
1880	-	159	628	-	-
1900	2.310 iug.	188	787	417	370
1910	2.310 iug.	203	838	445	393

Ceea ce ne surprinde în cadrul recensământului din 1880 este creşterea nesemnificativă, de numai 27 persoane într-o perioadă de 23 ani. Dacă scădem şi pe cei trei străini veniţi în sat creşterea este de doar 24 persoane, ceea ce ar însemna un spor de numai 1 persoană pe an. Cauza care a dus la această stare de lucruri a constituit-o epidemia de holeră din anii 1873-1875. De altfel, începând din anul 1864 putem urmări şi dinamica natalităţii, protocolul de până la această dată fiind pierdut[1842].

Primul fenomen demografic care caracterizează reproducţia populaţiei este natalitatea. Pe baza datelor înregistrate în Registrele parohiale am stabilit dinamica natalităţii pe 50 de ani (1871-1920) pentru parohia Vaca[1843], relevând natalitatea în cadrul unor perioade de câte 10 ani. Dar iată dinamica natalităţii pentru parohia ortodoxă Vaca între anii 1871-1920:

Parohia	1871/80	1881/90	1891/900	1901/10	1911/20	Total
Vaca	241	281	312	315	199	1.348

După cum se poate observa din tabelul de mai sus dinamica natalităţii a fost ascendentă până la ultima decadă (1911-1920), când a înregistrat o drastică cădere provocată de primul război mondial. Dacă studiem fenomenul naşterilor pe perioade de timp reiese că:

În perioada 1871-1880 densitatea naşterilor a fost de 24,1
" " 1881-1890 " " " 28,1
" " 1891-1900 " " " 31,2

[1839] Recensămintele din 1850 şi 1857. Trebuie menţionat însă cş în cazul localităţilor Ribicioara şi Junc era vorba de câte 2 sate (Ribicioara de Sus şi de Jos şi Juncu de Sus şi de Jos).

[1840] Dominuţ Pădurean; Evoluţia demografică a Ţării Moţilor în secolele XVIII-XX, în Sargetia, XXXII, 2004, p.741-791.

[1841] Recensămintele din 1880, 1900 şi 1910.

[1842] Cf. informaţiei fostului preot Alexandru Fugătă.

[1843] DJHAN, Fond Colecţia Stare Civilă, Protocolul naşterilor din parohia Crişan, 1864-1889 şi 1889-1931.

https://biblioteca-digitala.ro

" " 1901-1910 " " " 31,5
" " 1911-1920 " " " 19,9

Un alt fenomen demografic care caracterizează reproducția populației este mortalitatea. Pentru a ilustra acest fenomen la nivelul parohiei Vaca vom cerceta situația pe aceeași perioadă 1871-1920[1844]. În perioada amintită dinamica mortalității a fost următoarea:

Parohia	1871/80	1881/90	1891/90	1901/910	1910/920	Total
Vaca	349	235	290	227	221	1.322

În această perioadă s-au înregistrat 1.322 decese cu o medie a mortalității de 26,44. Pe o perioadă de 10 ani densitate mortalității a fost:

În perioada 1871-1880 densitatea mortalității era de 34,9
" " 1881-1890 " " " 23,5
" " 1891-1900 " " " 29,0
" " 1901-1910 " " " 22,7
" " 1910-1920 " " " 22,1.

În decadele 1871-1880 și 1911-1920 dinamica mortalității a depășit-o pe cea a natalității fiind de 34,9, respectiv 22,1 față de 24,1 și 19,9. Mortalitatea ridicată din perioada 1871-1880 s-a datorat epidemiei de holeră, iar cea din 1911-1920 a fost provocată atât de pierderile de pe front cât și de rata scăzută a natalității. Astfel în anii 1916, 1917 și 1918 numărul nașterilor a fost de numai 9/an[1845]. În toată perioada mortalitatea infantilă s-a menținut la un nivel foarte ridicat, dar ea a atins cote foarte înalte în perioada 1871-1880:

Vârsta	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Total
0-1	11	9	6	5	6	8	6	4	6	8	69
2-5	6	4	24	12	3	4	3	3	2	7	68
6-10	2	3	23	7	4	6	2	4	-	-	51
Total	19	16	53	24	13	18	11	11	8	15	188

Spre exemplu, în timpul epidemiei de holeră din anul 1873, din cei 95 decedați, copiii până la vârsta de 10 ani au fost în număr de 53, ceea ce reprezintă un procent de 55,78 %. De altfel mortalitatea ridicată, mai ales în primii ani de viață ai copiilor se menține ridicată în toată perioada. Mortalitate mult mai mică se constată la grupa de vârstă de 11 la 20 ani. În aceeași perioadă 1871-1880, dinamica mortalității la această grupă de vârstă a fost următoarea:

[1844] Ibidem, Protocolul morților din parohia Crișan.
[1845] Ibidem, Protocolul nașterilor din parohia Crișan.

https://biblioteca-digitala.ro

Vârsta	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Total
11-15	1	1	5	-	1	-	3	4	2	-	17
16-20	2	1	5	-	-	-	1	1	-	-	10
Total	3	2	10	-	1	-	4	5	2	-	27

Mortalitatea la aceste grupe de vârste a fost pentru anul 1873, bântuit de holeră, de 28,42 %. Spre deosebire de alte comunități, în satul Vaca s-au născut puțini gemeni şi nu a fost înregistrat nici un caz de tripleți. În perioada 1864-1920 s-au născut în parohia Vaca un număr de 21 perechi de gemeni, după cum putem observa din tabelul următor:

Nr. crt.	Băieți	Fete	Data naşterii	Numele părinților	Preotul botezător
1	-	Maria Ana	06.09.1867	Bârna Nicolae cu Treja	Ioan Manea
2	-	Gafia Maresca	07.02.1867	Golda Nicolae cu Măriuța	"
3	-	Sofia Ilina	04.08.1870	Tulea Ioan cu Treja	"
4	Toader Petru	-	08.01.1872	Avram Ioan cu Sânziana	"
5	-	Sofia Maria	30.12.1876	Cor Ioan cu Ana	Iosif Costea
6	Ioan Nicolae	-	28.01.1888	Golda Adam cu Maria	"
7	Nicolae Petru	-	24.12.1890	Petru Lupea a Nichi cu Sofia	"
8	Tănase	Elena	16.04.1895	Nicolae Neaga a Ursului cu Săruția	"
9	Nicolae Ioan	-	25.12.1895	Ioan Ionuțiu cu Rusalia	"
10	Georgie	Maria	04.02.1896	Alexa Pasc cu Şiarica	"
11	Gligor	Maria	23.02.1898	Gligor Golda cu Şiarica	"
12	Lazăr Băiat mort	-	16.04.1898	George David cu Maria	"
13	-	Elena Sofia	06.10.1903	Nicolae Rus cu Maria	"
14	Nicolae	Salvina	04.12.1903	Ioan Cor I Ioan cu Ana	"

https://biblioteca-digitala.ro

15	Ioan	Sofia	30.11.1904	Vasilie Bârna cu Ana	"
16	-	Elena Salvina	15.04.1905	Aron Lup cu Şiarica	"
17	Băiat mort Nicolae	-	03.07.1905	Ioan David cu Sofia	"
18	Georgie	Ana	20.09.1905	Vasilie Bârna cu Anica	"
19	-	Marta Maria	17.10.1906	Vasilie Bârna cu Anica	"
20	Lazăr George	-	07.06.1917	Vişa George cu Victoria	"
21	Ioan Ioachim	-	26.11.1919	Ioan Clej cu Saveta	"

Din cele 21 de perechi de gemeni, 7 au fost de băieţi, 7 de fete şi 5 de băiat şi fată. În două din cazuri, a familiei lui George David cu Maria şi Ioan David cu Sofia, unul dintre băieţi s-a născut mort.

Registrele parohiale privind situaţia născuţilor din sat înregistrează şi copii născuţi din flori pentru perioada 1866-1930. Iată numele celor care s-au născut în acest mod:

Nr. crt.	Data	Numele copilului	Numele mamei	Observaţii
1	01.06.1866	Kisana	Indrei Vuţia	† 10.12.1867
2	09.11.1866	Petru	Neaga Veca	
3	02.03.1882	Elena	Lupea Măriuţa	
4	11.10.1883	Elena	Neaga Măriuţa	† 21.10.1887
5	04.05.1888	Sofia	Sana Belingeriu	† 09.08.1893
6	10.02.1889	Ana	Ana Vişa, văduvă	† 16.04.1889
7	26.05.1890	Maria	Indrei Agrima, văduvă	† 20.07.1891
8	08.09.1891	Ana	Bârna Treja, fată	
9	09.11.1893	Elena	Sofia Brăcila, văduvă	† 19.12.1894
10	29.11.1894	Maria	Sofia Lupea l Filip	† 17.12.1894
11	23.12.1899	Iosif	Maria Indrei l Iosif	† 28.11.1900
12	11.10.1900	Treja	Similiana Golda	
13	06.04.1901	Petru	Sofia Colea – Bărăşti	
14	13.10.1901	Petru	Maria Indrei l Iosif	
15	18.01.1904	Elena	Maria Indrei l Iosif	† 09.01.1909
16	24.02.1904	Ioan	Sânziana Golda l Petru	† 24.02.1904

https://biblioteca-digitala.ro

17	28.05.1904	Petru	Sofia Trifa, văduvă	
18	20.10.1904	Elena	Chiciu Salvina, Crişcior	† 02.03.1906
19	02.12.1904	Sofia	Sofia Bârna l Nicolae	† 07.12.1904
20	06.05.1905	Gerasim	Sânziana Golda l Petru	† 01.03.1912
21	26.06.1906	Ioan	Maria Indrei l Iosif	
22	20.06.1908	Petru	Sânziana Golda	
23	16.09.1908	Nicolae	Maria Indrei l Iosif	
24	12.02.1909	Toder	Elena Bârna, fată	22.02.1909
25	13.12.1910	Tănase	Maria Indrei	
26	18.04.1911	Maria	Faur Ana	
27	13.04.1915	Nicolae	Sofia Roman m. Lupea	† 20.04.1915
28	24.07.1917	Ioan	Sofia Roman m. Lupea	
29	07.10.1818	George	Bârna Elena l Veselie	
30	05.01.1918	Rozalia	Maria Alexa l Pascu	
31	15.12.1919	Salvina	Ana Brătina	† 22.10.1920
32	24.01.1921	Ana	Sofia Roman, văduvă	† 27.06.1921
33	28.02. 1921	Maria	Maria Raţ din Blăjeni	† 19.05.1940
34	26.03.1921	Petru	Salvina Lupea	† 1922
35	30.04.1922	Ana	Macrina Doţ	
36	13.04.1923	Petru	Lina Iezan	
37	18.01.1924	Salvina	Sofia n. Cor, văduvă	29.10.1941
38	18.03.1926	Isaia	Maria Bârna l Veselie	
39	28.11.1927	Zorița	Gafia Avram a Gumi	
40	02.02.1928	Ioan	Lupea Sofia	
41	14.03.1930	Petru	Golda Marica l Gligor	

Dintre cei 41 de copii născuţi „din flori" 18 au decedat la o vârstă fragedă şi numai 2 au depăşit 15 ani. O altă observaţie se referă la anul 1904, când s-au născut 5 copii cu acest statut.

Marea Unire din 1918 consemnează o nouă etapă în istoria recensămintelor din România. În perioada interbelică s-au efectuat recensămintele generale din 1930 şi 1941. Documentele de arhivă mai precizează şi alte consemnări referitoare la numărul de locuitori din satul Crişan. Potrivit acestor surse documentare şi a recensămintelor oficiale, dinamica demografică a satului Crişan se prezintă în modul următor:

Anii	Nr. familii	Nr. locuitori	Bărbaţi	Femei	Obs.
1917	170	845	447	398	
1925	186	896	560	336	
1926	188	868	478	390	
1927	198	898	493	395	

https://biblioteca-digitala.ro

1930	-	782	-	-	
1933	212	840	432	408	
1939	217	846	433	413	
1941	-	827	-	-	
1943	217	839	430	409	
1944	217	827	428	399	
1946	217	823	424	399	
1947	179	672	333	339	

Urmărind dinamica mişcării populaţiei pe intervalul de 30 de ani (1917-1947), bântuit de cele două războaie mondiale, observăm două perioade importante de reţinut (1927-1930) şi (1946-1947) când populaţia satului Crişan înregistrează două reduceri drastice. În anul 1930 populaţia s-a redus faţă de 1927 cu 166 de persoane. Încă din anul 1939 Vasile Nistor atrăgea atenţia asupra evoluţiei populaţiei din pretura Brad, exemplul cel mai concludent fiind oferite de comuna Crişan unde natalitatea era foarte mică în comparaţie cu numărul morţilor[1846].

În urma celui de-al doilea război mondial comunitatea din satul Crişan şi dat şi ea tributul său de sânge, în morţi şi răniţi. Au murit pe frontul rusesc sau cel din vest, împotriva Germaniei: „Avram Nicolae l Gerleanu, Faur Toader, Lupea Petru, Lupea Martin a lui Hodoş, Filip Petru, Doţ Tănase (înmormântat la Blaj), Golda Marcu, Lupea Toader a lui Giuna, Filip Ioan a Guzului şi B. Nicolae a Brânduşii[1847]. Între invalizii de război amintim pe Lupea Gheorghe a lui Tănăsel, Bârna Nicolae a Iojichii, Filip Ioan a lui Borodel[1848]. Golda Toader a Cărămizii, venind de pe front cu picioarele înghețate, a decedat acasă la scurt timp[1849].

În cea de a două perioadă, (1946-1947) reducerea populaţiei a fost la fel de importantă, cifra celor plecaţi ajungând la 151 de persoane. Aceste fenomene au la bază aceleaşi cauze, se produc la câţiva ani după reformele agrare, din 1921 şi respectiv 1945, când din lipsa pământului pentru împroprietărire un mare număr de locuitori au optat pentru varianta colonizării în alte zone şi în special în Banat.

Dacă punem la socoteală şi rata creşterii anuale a populaţiei, numărul celor care au părăsit satul este mult mai mare. Pentru înţelegerea fenomenului să luăm cazul lui Lazăr Teodor l Nicolae, a cărui familie se compunea dintr-un număr de 7 copii (Ioan, Ana, Elena, Nicolae, Iosif, Petru şi Mărioara). Ioan, Elena şi Mărioara s-au stabilit în Lupeni, Iosif la Hunedoara Nouă în judeţul Arad, Petru în Orţişoara, judeţul Timiş. În satul Crişan au mai rămas Nicolae, căsătorit în casa părintească şi Ana, care şi-a ridicat o gospodărie modestă în vecinătatea casei părinteşti.

După instaurarea puterii comuniste în România s-au efectuat trei recensăminte, în anii 1966, 1992 şi 2002. Iată cum se prezintă situaţia locuitorilor din satul Crişan:

[1846] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar3/1939, f. 69.
[1847] Informaţie de la Ioachim David a Parizii, născut în anul 1925.
[1848] Ibidem.
[1849] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

Satul	1966	1992	2002	Obs.
Crişan	671	555	517	

Cu toate măsurile luate în această perioadă pentru sporirea populației rezultatul la nivelul satului Crişan a fost aproape insesizabil după cum se poate observa şi din tabelul următor:

Anul	Căsătorii	Născuți	Băieți	Fete	Morți	Dinamica
1966	4	4	1	3	7	- 3
1967	2	9	6	3	3	+ 6
1968	7	5	4	1	6	- 1
1969	5	7	4	3	10	- 3
1970	4	5	2	3	12	- 7
1971	3	14	9	5	10	+ 4
1972	4	9	5	4	10	- 1
1973	6	10	3	7	6	+ 4
1974	3	9	7	2	13	- 5
1975	5	9	4	5	8	+ 1
1976	2	6	2	4	10	- 4
1977	9	7	3	4	2	+ 5
1978	4	8	5	3	11	- 3
1979	3	7	4	3	11	- 4
1980	1	5	3	2	5	0
1981	5	8	4	4	8	0
1982	3	5	3	3	8	- 3
1983	4	8	5	3	13	-5
1984	6	7	2	5	9	- 2
1985	2	11	3	8	6	+ 5
1986	4	4	3	1	4	0
1987	2	8	3	5	13	- 5
1988	3	5	2	3	11	- 6
1989	1	2	2	-	9	- 7
1990	3	3	3	-	10	- 7
1991	1	5	3	2	11	- 6
1992	1	2	1	1	12	- 10
1993	3	3	-	3	12	- 9
1994	5	5	3	2	7	- 2
1995	9	-	-	-	9	- 9

https://biblioteca-digitala.ro

1996	4	6	2	4	9	- 3
1997	2	1	-	1	10	- 9
1998	4	3	-	3	7	- 4
1999	-	4	3	1	13	- 9
2000	2	2	-	2	17	- 15
2001	2	2	-	2	10	- 8
2002	2	1	-	1	2	- 1
2003	4	6	5	1	10	- 4
2004	2	2	-	2	9	- 7
Total	136	220	109	111	363	

Din anul 1966, de la recensământul efectuat în acel an, când satul Crişan număra 671 locuitori, populaţia a scăzut continuu, cu excepţia anilor 1967 (+ 6), 1971 (+ 4), 1973 (+ 4), 1975 (+ 1), 1977 (+ 5) şi 1985 (+ 5). În anii 1980, 1981 şi 1986 creşterea a fost 0. Începând din 1987 şi până în anul 2004 populaţia satului Crişan a înregistrat o scădere continuă atingând nivelul maxim în anul 2000 când s-au născut 2 copii şi s-au înregistrat 17 decese. În perioada la care ne referim, 1966-2004 au avut loc 136 de cununii, şi s-au înregistrat 220 de naşteri şi 363 decese, ceea ce înseamnă o scădere a populaţiei satului cu 143 persoane. Ne punem întrebarea care va fi viitorul satului Crişan din punct de vedere demografic ?

ONOMASTICA

Documentele de arhivă consultate ne permit să formulăm unele consideraţii privind vechile nume de familie şi prenumele de persoane din satul Crişan. Primele familii amintite la 1525, cu foarte mare greutate mai pot fi regăsite printre cele amintite în secolul al XVII-lea. Credem totuşi că cel puţin trei familii, Lazăr, Pârva (Porva) şi Lupşa (care poate fi în realitate Lupea, copistul scriind greşit acest nume) se regăsesc şi astăzi printre familiile din Crişan. Alte familii de iobagi amintite la 1525 sunt: Dorman, Bula, Topor, Delnichi, Ban, Drancyo Dely, Cleş, Gjurgh, Dilnoh, nume care s-au pierdut pe parcursul secolelor.

În secolul al XVII-lea sunt amintite o serie de familii care se continuă şi astăzi în sat. Este vorba de familiile Magdalina, Manea, Lazăr, dar şi o familie dispărută, Vărguţ. La începutul secolului al XIX-lea sunt consemnate în protocoalele bisericeşti cele mai vechi familii din sat. Amintim în acest sens familiile Bârna, Avram, Manea, Indrei, Golda, Pârva, Cor, Rus, Magdalina, Lazăr, Neaga, Lupea, Lup, Tulea, Brana şi Trifa.

Aceste familii se regăsesc, în mare parte, şi la mijlocul secolului al XIX-lea după cum se poate observa dintr-un document păstrat în fondul Protopopiatului ortodox Brad. Conform acestui document în satul Vaca s-au încheiat mai multe căsătorii în perioada anilor 1846-1851[1850], pe care le prezentăm în continuare:

1846/1847 Indrei Iov – Mihăiesc Rafila
Lupe Nicolae – Marina Trezsie

[1850] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1846, f. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

Golda Toagier – Lupesc Sofia
Berna Igna – Omote Marie
Golda Stenesiel Solomon – Indriesc Meriutze
Pavel Denile I Adam – Gavrile Meriutze

1847/1848 Dants Irimie – Simziana Evuțe
Atyim Petru – Sztoia Sofia
Golda Iuon a Sofiei – Tule Zsusza
Golda Iov a Vuței – Oana Marisca
Tulea Nicolae a Tomi – Popovici Maria
Berna Iuon – Rusz Constantiniana
Puska Ilie – Lupesc Iliane
Rus Nicolae I Toader – Avram Sofia
Avrămesc Medria I Solomon - Lupesc Marie I George
Avram Suka a Jurchii – David Dotița I Serafim
Pârva Toager I Petru – Popovici Marie
Lezeresc Toagier I Nicolae – Ionuțesc Dotița Oani
Gavrilă Iuon – Szana One Cătane
Lupe Nicolae I Iosup – Pârva Anisca I Petru
Trifa Toader – Doberkeu Ionitze

1849 Lazăr Mihai – Golda Keta I Solomon
Cor Onika – Avram Trezsa
Avram Nicolae – Tisz Sofia
Berna Petrutz – Golda Zsuzska
Dotz Ion I Iosup – Ana Joszana
Golda Nistor – Lupe Stanca

1850 Lupesc Georgie I Tanasie – Şipoş Marinca
Lazăr Ioan I Georgie – Cor Marisca I Nicolae
Lupe Ion I Nicolae – Sipoş Dotița
Magdalina Nistor I Petru – Avrămesc Constantiniana
Rus Petru I Trif – Marinesc Veca I Solomon
Neaga Ignat – Boldia Marisca
Golda Nicolae a Niculi – Golda Marițe
Golda Iuon I Solomon – Rusu Saveta
Nicolae Indrei – Vuța Dragotă

1851 Nicolae Golda – Sofia Brana
Toader Lupea I Iosup – Constintiana I Nicula
Zaharie Avrămesc I Moisă – trezia Demian I Sandor".

Încă din această perioadă pătrund prin căsătorie şi se întemeiază noi familii în sat. Astfel prin sosirea în urma căsătoriei a unor feciori din satele învecinate se întemeiază familiile Pavel, Danciu, Achim, Puşca, Gavrilă şi Doț.

Din păcate nu putem stabili cu exactitate ponderea unor familii în cadrul comunității, din lipsa unui recensământ care să înscrie situația existentă la un moment dat. Din acest motiv vom apela la recensământul din anul 1930, ale cărui documente se păstrează la Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale din Deva.

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit acestui recensământ în satul Crişan existau la 1930 un număr de 183 familii cu 783 suflete[1851]. Cele 183 de familii, grupându-le după nume rezultă 47 de grupuri, fiind deosebite după numele ce-l poartă. Pe primul loc se situează familia Avram, înscrisă de 20 de ori, urmată de familia Bârna (19), Lupea (17) şi Golda (15). Urmează un al doilea grup având între 5 şi 10 menţiuni. În fruntea acestui grup se situează familia Neaga (10), urmată de Cor (9), Doţ (7), Lup şi Indrei (câte 6), David şi Trifa având câte 5 menţiuni.

Sub 5 menţiuni sunt înscrise familiile Filip şi Tulea (4), Iancu, Lazăr, Magdalina, Faur şi Manea (3). Familiile Alexa, Niţă, Josan, Vişa, Pavel, Vlad, Clej, Brătila, Ionuţ, Bexa, Iezan şi Rusu sunt menţionate de câte două ori în recensământul din 1930. Urmează un grup masiv de familii care au câte o singură menţiune: Costina, Sima, Petaca, Putuca, Ezan, Popovici, Brana, Fugătă, Popa, Huţiu, Dan, Colţa, Cazan, Roman, Comşa, Grof şi Pârva.

Din punct de vedere procentual situaţia se prezintă în felul următor:

Nr. crt.	Numele familiei	Numărul de familii	Procent	Observaţii
1	Avram	20	10,92	
2	Bârna	19	10,38	
3	Lupea	17	9,28	
4	Golda	15	8,19	
5	Neaga	10	5,46	
6	Cor	9	4,91	
7	Doţ	7	3,82	
8	Lup	6	3,27	
9	Indrei	6	3,27	
10	David	5	2,41	
11	Trifa	5	2,41	
12	Tulea	4	2,18	
13	Filip	4	2,18	
14	Magdalina	3	1,63	
15	Lazăr	3	1,63	
16	Ianc	3	1,63	
17	Manea	3	1,63	
18	Faur	3	1,63	
19	Alexa	2	1,09	
20	Niţa	2	1,09	
21	Josan	2	1,09	
22	Vişa	2	1,09	

[1851] Ibidem, Fond Pretura Plasei Brad, Dosar 2/1931, f. 34-35.

https://biblioteca-digitala.ro

23	Pavel	2	1.09	
24	Vlad	2	1.09	
25	Clej	2	1.09	
26	Brătila	2	1.09	
27	Ionuţ	2	1.09	
28	Bexa	2	1.09	
29	Rusu	2	1.09	
30	Iezan	2	1.09	
31	Costina	1	0.54	
32	Sima	1	0.54	
33	Petaca	1	0.54	
34	Putuca	1	0.54	
35	Popovici	1	0.54	
36	Brana	1	0.54	
37	Fugătă	1	0.54	Preot.
38	Huţiu	1	0.54	Venit din Ribiţa
39	Dan	1	0.54	
40	Colţa	1	0.54	
41	Cazan	1	0.54	
42	Roman	1	0.54	
43	Comşa	1	0.54	
44	Pârva	1	0.54	
45	Grof	1	0.54	
46	Popa	1	0.54	Venit din Regat
47	Ezan	1	0.54	
	Total	183	99.09	

Comparând familiile înscrise în recensământul din 1930 cu cele amintite în protocoalele bisericeşti de până la 1918, observăm serioase modificări în ce priveşte numele de familie din satul Crişan. Prin căsătoria unor fete au venit aici bărbaţi din satele vecine care au întemeiat noi familii. Din Ribiţa a venit Iosif Huţiu, din Valea Bradului, Ioachim şi Ioan Bexa, din Blăjeni, Mihăilă Costina, Petru Ciocan şi Avram Stângă. Din Luncoiul de Jos, preotul Alexandru Fugătă, din România a venit învăţătorul Popa Marin, din Mihăileni, Nicolae Putuca şi exemplele ar putea continua. Nu există sat vecin cu localitatea Crişan din care să nu fi venit de-a lungul anilor, tineri care au întemeiat aici noi familii. Dar procesul este şi invers, tineri din satul Crişan s-au căsătorit în satele vecine unde au răspândit numele unor familii vechi din Crişan.

Un Lazăr Ioan s-a căsătorit, pe la începutul secolului al XX-lea, în Ribiţa, unde a întemeiat o ramură a Lăzăreştilor, prezentă şi azi aici prin Lazăr Vasile. Miron Popovici, a devenit preot şi a fost titularizat în parohia Mihăileni. Şi în prezent modificările în ceea

https://biblioteca-digitala.ro

ce priveşte numele de familie sunt frecvente. Dispar familii care nu au urmaşi pe linie bărbătească sau sporesc cele cu mai mulţi urmaşi de sex masculin.

Înmulţirea familiilor cu acelaşi nume a dus la folosirea tot mai frecventă a poreclelor pentru a deosebi o familie de alta. În cazul familiilor Lazăr au fost folosite poreclele **Sperla** (**Sperluţiu**), **Sufletu, Orbu** şi **Ţimiru**[1852]. Amintim aici pe Lazăr Petru **Sufletu**, Lazăr Teodor **Sperla**, Lazăr **Ţimiru**.

Printre poreclele folosite în cazul familiilor Avram amintim: Avram Ioan a **Onichi**, Avram Petru I **Cengiuţ**, Avram Ioan I Nicolae **Derleanu** (**Gerleanu**), Avram Petru **Pişta**, Avram Nicolae **Calara,** Avram Floria **Bogovăşiel,** Petru Avram I Ioan **Soldat**, Ioan Avram I Ioan **Cărămida**, Avram Ioan **Ciorfel**, Avram Petru **Totiş**, Avram Ioan **Crâsnicu**. Ioan Avram **Gegera** (**Diedera**) Avram Petru **Brânduşii**, Avram Nicolae **Cocu,** Avram Ioan **Ciovac**, Avram Ioan **Totu**, Avram Ioan **Teni,** Avram Maria a **Niculi,**

Poreclele cele mai des întâlnite în cazul familiilor Golda sunt: Golda Petru **Rabela**. Golda Nicolae **Goldăşianu**, Golda Petru a **Caci**, Golda Ioan **Dubuţiu**, Golda Nicolae I Nicolae **Bujac**, Golda Ioan **Ciocoiu**, Ioan Golda **Dubel**, Ioan Golda **Busu**, Tănase Golda a **Totului**, Ioan Golda I **Rebeluţ**, Golda Nicolae I **Toader Muculicea**. Golda Lazăr I Nicolae **Fileru**.

Câteva porecle interesante şi în cazul familiilor Neaga: Neaga Petruţiu **Papa** (**Papulici**), Neaga Toader I **Găjuţiu**, Neaga Ioan I Nicolae **Negău**. Neaga Nicolae a **Ursului** (**Ursei**). Neaga Nicolae I **Concel**, Nicolae Neaga I Toader I **Ciovac**, Neaga Ioan **Truca**, Neaga Tănase **Concel**.

Şi familiile Lupea se disting una de alta prin câteva porecle: Lupea Petru **Cantoru**. Lupea Ioan a **Cili**. Lupea Toader a **Nichi**, Nicolae Lupea I Petru **Jidovel**. Nicolae Lupea **Hodoş**. Nicolae Lupea I **Culici**, Petru Lupea a **Birăului**, Petru Lupea I **Şiuluţ**, Ioan Lupea I **Culuţ**, Ioan Lupea **Turcu,** Lupea Petru **Stanci**. Lupea Tănase **Fiscuş**. Lupea Tămaş **Finanţu.**

Poreclele familiilor Bârna cele mai frecvente sunt: Bârna Nicolae **Daina**, Bârna Nicolae a **Truchi**. Bârna Ioan I Nicolae **Cocoşiu** (**Cocoşiel**), Nicolae Bârna **Traluţa,** Ioan Bârna **Boltaşu**. Bârna Nicolae **Turta**. Bârna Nicolae a **Culaii**, Bârna Nicolae a **Ioji**.

Dar şi familii mai puţin numeroase cu acelaşi nume au diferite porecle: Trifa Petru **Secuiu**, Vişa Petru **Dumancu**, Filip Nicolae **Borodaşu**, Indrei Ioan **Măcuţiu**, Ioan Manea I **Neţe**, Nicolae Trifa I **Şuţălău**, Ioan Cor I **Iepuran**, Petru David **Pariza**, Miron Indrei a **Grimi**, Petru Josan **Puiu**, Ionuţ Tănase a **Flicului**, Nicolae Trifa I **Tuliştel**. Ioan Indrei I **Macrei**, Gheorghe Indrei a **Coaji**, Faur Nicolae **Puiu**, Faur Gheorghe **Giuna**, Nicolae Indrei I Ioan **Cipeşiu**, Petru Indrei a **Cătani**, Nicolae Cor I Petru **Finanţiu**, Ioan Ionuţiu **Flicu**, Petru Josan a **Ursului**, Pârva Petru **Pârţoc**, Petru Magdalina **Bertalan**, Ioan Cor I Ioan a **Bosi** (**Bosel**), Tănase Magdalina **Ciontic**, Tănase Cor a **Gâbului**. Mai întâlnim şi alte porecle cum sunt: David Gheorghe **Dolichi**, Josan Nicolae a **Fruji**, Ioan Lup I **Ioanăş**, David Nicolae **Orban**, Faur Nicolae **Hăştru**, Ioan Trifa **Margaon**, Filip Lucreţia **Iepuran** etc

Numele de botez masculine au fost inspirate, în primul rând din Vechiul şi Noul Testament, din Calendarul creştin Ortodox. În secolul al XIX-lea s-au folosit prenume ca Ioan, Lazăr, Petru, Ioja, Iovu, Florea, Toader, Nicolae, Gligor, Adam, Ilie, Avram,

[1852] Ibidem, Fond Colecţia Stare Civilă, Protocoalele căsătoriţilor, născuţilor şi morţilor din satul Crişan.

https://biblioteca-digitala.ro

Aftanasie, Miron, Ieremia, Vasilie, Avisalon, Antonie, Iochim, Aron, Gerasim, Dionisie, George, Mihai, Toma, Petru, Constantin, Onica, Nistor, Lăpădat, Gavril, Crăciun, Moise, Iosif, Sabin, Dumitru, Viorel, Simedrea, Filip, Martin, Zachei etc. Urmărind frecvența numelor de botez masculine din perioada 1878-1920[1853] rezultă următoarea situație: **Ioan** (86), **Nicolae** (51), **Petru** (47), **Tănase**, **Aftanasie** (32), **Georgie** (18), **Lazăr** (16), **Iosif** (8), Miron (8), **Teodor**, **Toader** (7), **Dumitru** (5). Alte prenume folosite în această perioadă sunt **Iovu** (2), **Adam** (2), **Ieremia** (1), **Crăciun** (1), **Zachei** (1), **Aurel** (1), **Alexandru** (1), **Gerasim** (1), **Sabin** (1), **Martin** (2), **Vasilie** (2), **Nistor** (1), **Avisalon** (1), **Antonie** (1), **Avram** (1), **Aron** (1), **Constantin** (1), **Viorel** (3), **Ilie** (2), **Victor** (1)[1854]. Către sfârșitul secolului al XIX-lea încep să fie folosite și prenumele compuse, între care amintim: **Ioachim-Ioan**, **Nicolau-Emil**, **Cornel-Tiberiu-Crăciun**, **Petru-Victor-Ioan**, **Ioan-Virgil**, **Dimitrian-Laurențiu-Viorel**. Cei care folosesc numele de botez compuse sunt familiile de preoți, învățători, meseriași și comercianți din sat.

Numele de botez feminine urmează aceeași cale de inspirație ca și cele masculine. Amintim câteva exemple în ordinea cronologică a nașterii celor care le-au purtat: Sofia, Ilina, Sâmziana, Treja, Maria, Ana, Elena, Rusalia, Salvina, Șara, Anisie, Eugenia (fiica preotului Iosif Costea), Marta, Aurelia (fiica preotului Ioan Rusu), Anișca, Carolina, Florica, Letiția, Varvara, Saveta, Mariuța, Rafila, Silvia, Gafia, Tiția, Victoria, Parastie (Paraschiva), Ileana și altele. Și în cazul fetelor, preoții, învățătorii, meseriașii sau comercianții folosesc prenumele compuse. De exemplu Sofia-Octavia, Viorica-Elena, Mărioara-Sofia, Victoria-Lucreția-Augusta.

Urmărind frecvența prenumelor feminine pentru perioada 1878-1920 observăm că spre deosebire de alte localități, Maria nu mai ocupă primul loc fiind devansat de Ana. Cele mai frecvente nume în perioada amintită, sunt, **Ana** (56), **Maria** (43), **Sofia** (37), **Elena** (32), **Salvina** (30), **Rusalia** (9). Au mai fost folosite prenumele **Șara** (4), **Anisie** (2), **Eugenia** (1), **Marta** (5), **Ileana** (1), **Lucreția** (1), **Paraschiva** (1), **Aurelia** (2), **Anișca** (2), **Carolina** (1), **Florica** (3), **Sâmziana** (1), **Treja** (1), **Silvia** (3), **Letiția** (4), **Varvara** (1), **Sabina** (1), **Saveta** (1), **Măriuța** (1), **Rafila** (1), **Gafia** (1), **Tiția** (1), **Victoria** (2), **Părăstie** (1)[1855].

În perioada interbelică se produce o laicizare a numelor de botez renunțându-se tot mai mult la cele inspirate din Vechiul și Noul Testament, din Calendarul ortodox. Este îngrijorător importul masiv de prenume din Occident inspirate din diverse filme și mai ales telenovele, care de cele mai multe ori contrastează cu numele de familie românești.

Pentru argumentarea celor afirmate mai sus să aducem câteva exemple din onomastica satului Crișan. În perioada 1951-2004[1856] întâlnim nume ca: Petru-Corneliu, Ioan-Costică, Marin-Mihai, Radu, Vasilică, Tănase-Marin, Marius-Cornel, Marin-Gheorghe, Dorin-Marius, Cornel-Ioan, Marius-Vasile, Codruș, Dănuț-Tiberiu, Ioan-Marinel, Alin-Cristian, Voicu-Horia, Sorin-Adrian, Călin-Vasile, Emil-Ioan, Cornel-Anghel, Horia-Nicolae, Daniel-Petru, Ioan-Daniel, Eugen-Iancu, Vasile-Eugen, Crinel-Ioan, Claudiu-Alin, Alin-Mirel, Valentin-Romeo, Romeo-Petre, Denis-Andrei etc.

[1853] Am luat în considerare copii ajunși la maturitate.

[1854] DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Protocolul născuților din Crișan.

[1855] Ibidem.

[1856] Casa parohială Crișan, Protocolul născuților 1950-prezent.

https://biblioteca-digitala.ro

Şi în cazul fetelor inspirația prenumelor a avut aceleaşi surse. După 1950 aproape că s-a renunțat la prenumele Maria, Ana, Sofia, Paraschiva, Rozalia, Marta şi au fost înlocuite cu altele de inspirație modernă. Întâlnim, în cazul satului Crişan, prenume de genul: Vasilica, Adriana-Lucia, Marinela-Cristiana, Ileana-Jenica, Nela-Marcela, Maria-Marinela, Elena-Mihaela, Titiana-Elena, Claudia-Florica, Cecilia-Petruța, Maria-Neluța, Ramona-Maria, Ioana-Fulvia, Delia-Monica, Ioana-Manuela, Roxana-Georgeta, Larisa-Maria, Bianca-Ana-Maria, Călina-Dariana, Adriana-Denisa etc[1857]. Să sperăm că după valul inspirațiilor din telenovele şi filme occidentale se va reveni, măcar în parte, la frumoaselor prenume româneşti care ne individualizează în această parte a Europei.

[1857] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

TOPONIME ŞI HIDRONIME DIN SATUL CRIŞAN

Identitatea toponimică a satului Vaca, concluziona cercetătorul Al. Filipaşcu, nu poate fi înţeleasă dacă ne referim la vita domestică. Este posibil ca în toponimie boul, vaca etc. să înlocuiască numirile mai vechi a celor două sexe de bouri, pentru care poporul avea, ca şi în cazul zimbrului, nume precise după ce amintirea animalului sălbatic începe să se şteargă din regiune[1858].

În cazul satelor de munte, varietatea formelor de relief au constituit premise în perpetuarea denumirilor de toponimie. Este şi cazul satului Crişan, care n-a trecut prin situaţia colectivizării şi unde se păstrează cel mai pregnant originalitatea unui peisaj etnografic, folcloric şi toponimic patriarhal. Toponimia, în general, ne oferă posibilitatea descoperirii originii aşezărilor româneşti, iar cu ajutorul toponimiei mărunte vom putea descoperi şi cunoaşte locul unor monumente sau gospodării mai vechi şi dispărute între timp. În cazul satului Crişan toponimele „La mănăstire" şi „Lunca Mănăstirii" au făcut posibilă localizarea şi apoi descoperirea şi cercetarea ruinelor mănăstirii Vaca.

Toponimia satului Crişan este una dintre cele mai bogate şi variate din întreaga zonă a Zarandului. Potrivit unui document, din anul 1938, în satul Crişan sunt menţionate un număr de 36 toponime mari. În acelaşi document se prezentau „denumirile vechi a lanurilor sau părţilor de hotare" din localităţile care alcătuiau notariatul cercual Valea Brad: Crişan, Potingani, Valea Brad, Mesteacăn şi Ţărăţel.

Pentru a ilustra deosebirile şi numărul toponimelor de la o localitate la alta menţionăm că în acelaşi an satul Mesteacăn avea menţionate 16 toponime, Potingani, 16, Ţărăţel, 25 şi Valea Brad 34[1859]. Trebuie să precizăm că unele toponime, aflate în hotarul satelor Crişan şi Valea Brad, deşi sunt comune ele au fost trecute doar la satul vecin. Este cazul toponimelor „Dealul Vacii" şi „Muncel", care delimitează satului Crişan de Valea Bradului.

Prezentăm, în continuare, toponimele principale ale satului Crişan, amintite în documentul din 1938: „Vatra satului", „La Criş", „Vârtopele", „Lunca Mănăstirii", „Podeu", „Libaia", „Fraga", „Poieni", „Măgurele", „Valea lui Ion", „Rătundu", „Buciumu", „Cireşet", „Brătişa, „Colnic", „Gruiu", „Faţa Bosi", „Vancu", „Tisa", „Faţa Viilor", „Poienita", „Valea Calului", „Statuia", „Rovina", „Via Maniului", „Teiuş", „Obârşa Mărului", „Bunea", „Valea Albilor", „Urzicosu", „Plopi", „Valea Căţeilor", „Piatra", „Zepozie", „Colnicele"şi „Via Popi"[1860].

Trebuie să precizăm că în relatarea notariatului Valea Brad către Pretura plasei Brad s-au strecurat şi 4 hidronime: „Valea lui Ion", „Valea Calului", Valea Albilor" şi Valea Căţeilor". Cu prilejul lucrărilor de împroprietărire desfăşurate în sat după primul

---

[1858] Al. Filipaşcu, Toponimie şi grai ecologic maramureşan, în Contribuţii botanice, Cluj-Napoca, 1985.
[1859] DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 2/1938, f. 32-33.
[1860] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

război mondial sunt amintite şi alte toponime: „Spinerosul", „Jurconi", „Pestravul" şi „Dealul Mărului"[1861].

În acelaşi timp au fost lăsate afară o serie de toponime importante care se păstrează şi în zilele noastre. Amintim între acestea toponimele „Poduri", „ Orbu", „Ţăstării", „Gizurini", „Dealul lui Bode", „Algios", „Fața lui Bărci", „Fața Teiuşului", „Dosul Teiuşului", „Teiuşel", „Teiuşul vălenilor" etc.

În anul 1930, primarul Magdalina Nistor şi consiliul comunal hotărau clasarea tuturor drumurilor din localitate în drumuri comunale. Conform toponimelor păstrate, în satul Crişan existau drumurile: „La Baltă", „Libaia", „Fraga", „Măgurele", „Colnic", „Gruiu-Farca", „Bunea-Slatina", „Valea Mărului", „Valea Mare-Colnicele", „Coastea Morii şi „Peste Părău"[1862].

Dar în satul Crişan sunt anumite locuri, drumuri, dealuri sau văi, care constituie microtoponime pe care nici hărțile cele mai amănunțite, cu excepția celor militare, nu le înregistrează. Ele sunt cunoscute doar într-o zonă a satului şi necunoscute în alta.

Amintim câteva din partea de est şi nord-est a satului, zonă pe care o cunoaştem cel mai bine: „Ocoliş", „Sub Ocoliş", „Grui de mijloc", „În dâmb", „Locul Bisericii", „Pădurea Bisericii", „Barcuri", „La Şirinci", „Dâmbu Boti", „Dâmbu Carului", „La Tău", „Fundu Lazului", „În râpci", „Vârful tocili", „La frăsinei". O serie de toponime se referă la gospodăria sau grupul de gospodării situate în apropiere: „La Bertalan", „La a Huțului", „La şura văleanului", „La Sida", „La Rigel", „La Mironul lui Valenuț", La a Bexi", „La a Brătili", La Bosel (sau Bosi) şi altele. Trei dintre toponimele păstrate – „Via Maniului". „Fața Viilor" şi „Via Popi" - ne atestă o veche ocupație practicată de către locuitorii de aici şi anume viticultura.

Numeroase sunt în satul Crişan şi hidronimele, unde, pe lângă cele patru menționate în documentul din 1938, („Valea lui Ion", „Valea Calului", „Valea Cățeilor" şi „Valea Albilor") mai amintim alte hidronime păstrate aici. La hidronimele de mai sus se mai adaugă altele cum sunt: „Pârâul Subțirelu", „Valea Mărului", „Pârâul Bănesc" cu afluenții săi („Pârâul sau Valea Teiuşului", „Valea Căcacea", „Pârâul Huțului", „Pârâul Bexăştilor", „Pârâul Ţăstăriilor", „Pârâul Roginilor", „Pârâul Gizurinilor"), „Pârâul Goldesc" cu afluenții („Pârâul Vancului", „Pârâul lui Hoa", „Valea Rea", „Pârâul Fundu Lazului"), „Valea Strijinoasă", „Pârâul Fragii", „Pârâul Burcucii", „Pârâul Jurcoiului", „Valea Algiosului", „Valea Viermilor", „Pârâul Vlăii", „Valea Mare", „Valea Pietri", „Pârâul Itii", „Valea Rațelor", „Pârâul Clocotişi", „Pârâul Medri".

De multe ori un pârâu poartă mai multe denumiri. Chiar Valea Vacii până la intrarea în sat este numită Valea Juncului. Alte exemple se referă la Pârâul Mănăstirii care mai poartă numele de Pârâul Poieni şi Valea lui Ion, ce se mai numeşte şi Valea Oanii. Pârâul Bănesc adaugă mai multe cursuri de apă care poartă diverse denumiri până ajung la denumirea consemnată pe hărțile zonei cum sunt: Pârâul Huțului, Tăştăriilor, Bexăştilor, Valea Teiuşului etc. Cert este că şi aici ca şi în cazul toponimelor sunt denumiri date de către locuitorii unei anumite zone a satului Crişan, fiind mai puțin cunoscute de către locuitorii celorlalte zone.

[1861] Ibidem, Fond Judecătoria Brad, Dosar 16/1922, f. 42-43.
[1862] DJHAN, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Registrul de procese verbale, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

TRADIȚII, RITUALURI ȘI OBICEIURI DIN SATUL CRIȘAN

Riturile legate de naștere, nuntă și moarte au creat serioase dezechilibre în viața satului și de aceea, în jurul acestor momente s-au împământenit ritualuri menite să restaureze echilibrul ei.

Naşterea. În timpul sarcinii femeia era supusă unor interdicții menite să apere fătul de unele „lucruri slabe". Ea nu avea voie să poarte flori la brâu sau la ureche. De asemenea nu trebuie să fure mere, prune sau struguri pentru ca pruncul să nu aibă anumite semne pe corp. Nu avea voie să lovească cu piciorul pisica sau câinele pentru ca să nu nască pruncul cu păr pe corp.

Încă de la începutul sarcinii părinții copilului își alegeau moașa, nașa fiind stabilită încă de la căsătoria lor. După naşterea şi tăierea buricului, copilul este scăldat în cadrul familial restrâns, prin această practică magico-religioasă apa își exercita virtuțile regeneratoare și terapeutice asupra noului născut. De asemenea, moașa punea în troacă flori și alte obiecte (unele pentru fete, altele pentru băieți) pentru ca noul născut să dobândească o serie de virtuți. Imediat după naşterea copilului moașa iniția pe tânăra mamă în tainele îngrijirii copilului.

Apariția copiilor într-un cuplu asigura trăinicia căsniciei, în trecut, nu se punea decât în cazuri foarte rare problema despărțirii, divorțul fiind o ruşine. Când copilul împlinește câteva zile sau săptămâni, familia se pregătește pentru botez, cel mai important eveniment din viața acestuia deoarece „trece în rândul creştinilor". Botezul are două momente importante, unul sacru și celălalt vesel, pentru că după sosirea de la biserică, avea loc o masă festivă la care participau rudele cele mai apropiate, vecinii și prietenii familiei.

Partea „sacră" a botezului se desfășura în biserică. Acasă, moașa îl scaldă pe copil şi-l îmbracă în hainele aduse de ea. Apoi se pornește spre biserică. În drumul spre biserică copilul este dus de moașă, iar la întoarcere acasă îl aduce naşa, care pune mâna pe cartea preotului ca să fie copilul deștept. Preotul îl afundă de trei ori în vasul cu apă sfințită, cerând naşei să-l apere pe fin sau fină de necuratul. În timp cât copilul este dus la botez, mama execută diferite activități, pentru a fi copilul harnic, isteț și priceput. Acasă se desfășoară apoi masa festivă.

Aici invitații fac copilului diverse cadouri în haine, jucării și bani. În satul Crișan cele mai renumite și pricepute moaşe proveneau din familiile Bârna, Brana, Cor, Avram, Bexa, care au moșit, de-a lungul a mai multe generații, zeci de copii.

Căsătoria. Căsătoria încheiată prin ceremonialul nunții are o mare și veche tradiție în societatea românească. Primul pas spre încheierea căsătoriei îl reprezenta înțelegerea între părinții celor doi tineri privind viitorul lor legat de închegarea unei familii. În această perioadă întemeierea unei noi familii ridica probleme deosebite având în vedere numărul mare de copii dintr-o gospodărie. În secolul al XIX-lea după ce familiile ajungeau la o înțelegere se lua legătura cu preotul paroh, care anunța înțelegerea

https://biblioteca-digitala.ro

prin strigare în biserică în trei Duminici la rând. Dacă nu se ridicau nici un fel de obiecțiuni împotriva căsătoriei celor doi tineri se trecea la încheierea contractului Bunei învoiri care avea următorul conținut:

„..... în anul Domnului.....în ziua..... a lunei lui.....venind înaintea noastră a subscrişilor..... din parohia..... şi ..... din parohia.....amândoi de religia greco-răsăriteană care vreau a păşi la taina sfintei căsătorii şi după sunetul Preaînaltelor ordinațiuni ieşite pentru căsătoriți fiind întrebați deosebi unul câte unul, că nu cumva de către părinții lor sau de către alții carii le sunt lor în locul părinților, sunt siliți în vreun chip la căsătorie ? Sau nu cumva pentru oreşi careva interese private, precum pot să fie, averea sau deosebita frumusețe a vreunei părți, vreau să o facă aceasta ? S-au declarat fiestecarele dintre fețe numite, că ele nesilite de nime, fără nici o lăcomie către avere sau frumusețe, numai singur de bunăvoie şi din îndemnul iubirii curate ce o au unii către alții doresc a păşi la Taina căsătoriei şi tot deodată s-au declarat că ele din pricina silei niciodată nu vor cerca despărțire de la olaltă. Care toate pentru mai bună statornicie s-au însemnat aici în protocol şi s-au subscris de către noi. Locul, anul, luna şi ziua mai sus zise.

Parohul locului Mirii..... Martori.....

Tot întru această zi au venit înaintea noastră şi ..... părinții (curatorii) tinerilor sus numiți şi după pusa întrebare s-au declarat că dânşii nici de cum nu fac silă copiilor lor la căsătoria aceasta ci se învoiesc în căsătoria acelora, pe care însăşi a lor subscriere o întăresc, locul, anul, luna şi ziua mai sus însemnată.

Părinții (curatorii)

Mirelui şi ai miresei".

În cazul când cei care urmau să se căsătorească erau la a doua, a treia sau a patra căsătorie se cerea de către preotul locului, prin intermediul protopopului, o dispensă de căsătorie de la episcop. Aceeaşi dispensă era cerută şi în cazul căsătoriei unor tineri care erau rude până la al şaptelea grad.

În anul 1861 s-au acordat în favoarea unor locuitori din satul Vaca mai multe dispense de căsătorie. La 26 ianuarie preotul Ioan Manea cerea o dispensă de căsătorie pentru **Ioan Pârva**[1863]. Acesta era „din Vaca, născut la anul 1810, luna martie 9, s-a încredințat în 12 ianuarie anul c. cu **Marie Avramesc** din Vaca născută la anul 1815, august 7 zile"[1864]. Ei au hotărât a păşi „la Taina căsătoriei şi descoperindu-mi mie cugetul lor, cât şi înaintea a doi martori, au încheiat între dânşii contractul bunei învoiri"[1865]. Preotul cere protopopului a da „slobozenie spre săvârşirea vestirilor şi a cununiei lor"[1866]. Preotul Ioan Manea arăta că văduvul Ioan Pârva „are a păşi la a patra căsătorie, din pricina aceasta, că are pruncii mici şi este foarte sărac şi n-are cine aduna rânduiala casei"[1867].

Protopopul Iosif Başa cere episcopului Andrei Baron de Şaguna să se îndure a permite încheierea acestei căsătorii având în vederea situația prezentată. La 3 februarie

[1863] DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1861, f. 46.
[1864] Ibidem.
[1865] Ibidem.
[1866] Ibidem.
[1867] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

1861 episcopul semna Dispensația în favoarea celor doi tineri din satul Vaca. În actul emis se precizau următoarele:

„Domnul și Mântuitorul nostru Isus Hristos a întemeiat biserica ca pe piatra cea neclătită a mărturisirei și a dat Apostolilor săi cheile împărăției cerești de a lega și a deslega; iar Apostolii și de Dumnezeu purtătorii Părinți răzimați pre Porunca Domnului au legiuit; ca Arhiereii cu puterea Apostolească moștenită unii de la alții, să îndrepte și să dezlege toate nesăvârșirile între creștini.

Drept aceea și Noi cu puterea de la Sfinții Apostoli moștenită dăm lui **Ioan Pârva**, locuitoriu în Vaca voie de a se putea cununa în Domnul pe lângă cele... și a păși la căsătorie a 4-a. Sibiu în 3 februar 1861"[1868]. Cel de-al doilea exemplu pe care îl prezentăm se referă la **Nicolae Golda**. Acesta era născut în 26 aprilie 1825 și s-a încredințat, în 28 septembrie, cu văduva **Mărițța Avrămescu,** născută în 7 martie 1831[1869]. Preotul Ioan Manea cere protopopului să ceară episcopului Șaguna să binevoiască a da dispensația pentru căsătoria a treia[1870].

După încheierea înțelegerii între familiile celor doi tineri, aceștia anunțau preotul despre intenția lor și se făceau vestirile în biserică în trei duminici la rând. Dacă nu era nici o piedică în calea căsătoriei lor se fixa data nunții. Ceremonialul nunții din satul Crișan mai păstrează încă multe elemente arhaice. Cu o săptămână înainte de nuntă doi vifori, unul din partea mirelui, celălalt din partea miresei, îmbrăcați în haine de sărbătoare și cu panglici albe fixate pe haină, fiecare având câte o sticlă de vinars crâmpălit[1871], se deplasau pentru a invita la nunta tinerilor încredințați. Ei anunțau evenimentul ce va avea loc și invitau la nunta tinerilor ce urma a se desfășura peste o săptămână.

Nunta începea la casa mirelui[1872]. Vornicul organiza tot ceremonialul nunții. El se adresează nuntașilor spunând: „Oameni buni și stimați nuntași, ne-am adunat astăzi la această mare veselie și suntem gata a pleca după cinstiții noștri nași din partea mirelui și miresei". Vornicul mai spune „Dumnezeu să ne ajute într-un ceas bun și cu noroc". Nuntașii se încolonează și pe muzică de marș pornesc spre casa nașilor.

Ajungând la casa nașilor nuntașii sunt serviți cu prăjituri și țuică. Vornicul rostește din nou: „Oameni buni și stimați nuntași, stimații noștri nași servesc pe fiecare nuntaș cu o prăjitură, tot cu ouă și cu nuci cum îs pe lume mai dulci. Tot cu ouă și cu zahar, dar de dulce vai și amar, dacă n-ai să încarci un car. Și cu un pahar de vinars, să mai treacă pe sub nas".

Apoi se pregătesc de plecare spre casa mirelui. Ajunși aici vornicul se adresează mirelui spunând: „Dragă mire ai o datorie față de iubiții tăi părinți, cărora trebuie să le mulțumești lor, care ți-au dat buna creștere până azi. Trebuie să mulțumești scumpei tale mame care te-a născut și crescut". Apoi se scoate mirele din casă, muzica intonează „Mulți ani trăiască" ! iar vornicul spune:

„Oameni buni și stimați nuntași, cu ajutorul bunului Dumnezeu, ne-am adunat astăzi la această mare veselie. Cinstitul nost mire, dintr-o familie bună, are o datorie față

[1868] Ibidem.
[1869] Ibidem, f. 30.
[1870] Ibidem.
[1871] Țuică preparată cu zahăr ars și chimen.
[1872] Întregul ceremonial al nunții ne este descris de Avram Ioan I Ioan Cengiuț, care l-a preluat de la tatăl său.

https://biblioteca-digitala.ro

de iubiții săi părinți. El ține să mulțumească pentru buna creştere pe care până în ziua de azi i-au dat-o. Avem a merge mult cu cinstitul nost mire. Drumu-i lung. Cu om de frunte, cum îi bradul de la munte. Să zicem toți nuntaşii un Dumnezeu să ne ajute, iar pasul care astăzi îl păşeşte să fie un pas bun şi cu noroc". Se rosteşte Tatăl nostru şi pe muzică de marş pornesc către casa miresei.

Ajunşi la poarta casei miresei, pe care o găsesc închisă, sunt întrebați: Pe cine căutaşi ? Vornicul spune: Dragi nuntaşi mergând pe această cărare/ Vrem să căutăm o floare. Am văzut tabla de deasupra porții cu „Bine ați venit" ! Noi vă zicem: „Bine v-am găsit" ! Poarta este deschisă şi mirele, naşii şi nuntaşii mirelui pătrund în curte. Aici vornicul cere muzicii să cânte „zicala miresei".

Din casă se scot alte domnişoare care sunt prezentate mirelui ca fiind mireasa sa. Acesta cere să fie adusă adevărata mireasă. Vornicul mai zice: Am băgat mâna până-n cot, altă mireasă nu mai scot ! De multe ori este adusă chiar o femeie îmbrăcat ca o mămucă şi prezentată drept a fi mireasa. La a treia încercare se scoate din casă adevărata mireasă care este prezentată mirelui. Vornicul zice: Asta ți mireasa ? Mirele răspunde: Asta ! Vornicul, pentru crearea atmosferei de veselie, spune: Dacă ai stat cu ea la vaci, te-ai uitat şi la ea între cr...

Vornicul vorbeşte din nou spunând: „Oameni buni şi cinstiți nuntaşi, cu ajutorul lui Dumnezeu ne-am adunat astăzi la această mare veselie. Cinstita noastră mireasă, dintr-o familie bună, are o datorie față de iubiții săi părinți. Ea ține să le mulțumească pentru buna creşterea pe care până în ziua de azi i-au dat-o. Aşa cum se spune într-o istorioară: Cea mai mare şi mai scumpă în lume este dragostea. Dragostea nu pizmuieşte, nu trufeşte, nu se înalță la cele deşarte, ci se bucură de adevăr. Dragostea la toate nădejde, are". Vornicul continuă apoi: „Dacă bunul Dumnezeu a adus un frumos trandafir, la această frumoasă floare, să zicem toți nuntaşii. Dumnezeu să ne ajute într-un ceas bun şi cu noroc şi la anul să mai aibă domnişoara şi un boboc". Apoi cu muzica în frunte, încolonați pleacă spre biserică unde se săvârşeşte cununia religioasă. Mirele este însoțit de naşă, iar mireasa de către naş. Bărbații se grupează pe trei partii. Pe tot drumul parcurs până la biserică se intonează cântecul miresei, având versuri de o rară frumusețe:

În grădina maicii mele.
Semănat-am viorele
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara

Bate vântul floarea-n față
Umple lumea de dulceață
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara

Bate vântul floarea-n dos
Umple lumea de miros
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara

https://biblioteca-digitala.ro

Semănat-am viorele
Răsărit-a dor şi jele
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara

Semănat-am busuioc
Şi n-a răsărit deloc
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara

Semănat-am măierană
Şi-a crescut o mândră peană
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara

Semănat-am trandafir
Şi n-a răsărit nici un fir
Hei n-am şi doina-m fecioara
Şi iară doina-m fecioara.

Ajunşi la poarta cimitirului muzica rămâne în afara sa, iar nuntaşii se îndreaptă spre biserică pentru cununie. După ceremonie religioasă tinerii fac un culoar cu lumânările şi buchetele de flori prin care ies mirii. La poarta cimitirului însoţiţi de muzică, bărbaţii, împărţiţi în trei grupuri (partii) reiau cântecul, de aceasta dată cuvântul „fecioara" fiind înlocuit cu „cununa":

În grădina maicii mele.
Semănat-am viorele
Hei n-am şi doina-m cununa
Şi iară doina-m cununa

Bate vântul floarea-n faţă
Umple lumea de dulceaţă
Hei n-am şi doina-m cununa
Şi iar doina-m cununa
.....

Se reiau toate versurile şi se cântă până ajung la casa unde are loc nunta. Urmează spălarea pe mâni, mireasa turnând cu o cană apă dintr-un ciubăr fiecărui nuntaş. Înainte însă vornicul spune:

Oameni buni şi de omenie
Dumnezeu Sfântul vă ţie
Obiceiu-i pe la noi
Fiecare nuntaş să bage mână până-n cot
Să mai scoată câte-n zlot

https://biblioteca-digitala.ro

Şi cuscri şi cerfari
Şi mai mici şi cei mari
Se spală la Domnişoara mireasă
Şi-i poftesc apoi la masă.

Fiecare nuntaş care se spală plăteşte un ban. Apoi mirele şi mireasa, naşii, împreună cu tinerii participanţi la nuntă, pe muzică de marş, se îndreaptă spre un pom tânăr pe care înconjură de trei ori. Se numără monedele primite la spălatul miresei, iar doi tineri iau ciubărul cu apă şi toarnă de trei ori la rădăcina pomului. Se iau doi bani, unul se dă la mire altul la mireasă, iar vornicul spune: Acesta-i norocul şi fericirea voastră în viaţă". Se intră apoi la masă, se spune „Tatăl nostru" şi apoi se cântă „La mulţi ani"! Şi apoi se urează nuntaşilor „Poftă bună"!

Se servesc bucatele pregătite pentru nuntă: gustările sau aperitivul, laşca făcută pe carne de găină, sarmalele, friptura şi apoi prăjiturile şi tortul. La servitul sarmalelor vornicul spune: A venit o turmă de căprioare şi a mâncat toată varza, deci sarmalele trebuie plătite. Banii erau daţi socăciţei, care era lăudată pentru mâncărurile făcute[1873]. După servitul fripturii şi a prăjiturilor urmează cinstitul mirilor cu bani sau alte obiecte. Primii care cinstesc sunt naşii, urmaţi de părinţii mirilor şi apoi de rudele apropiate, fraţi şi surori, unchi şi mătuşi, veri şi verişoare. Tot ceremonialul este condus de către vornic care spune:

O dudaş ho !
Vine binele ca albinele,
Nu din munte, nici din punte,
Ci de la oameni de frunte !

Stimaţii lor naşi, cinstesc pe finii lor, casa şi masa, mirele şi mireasa, cu nişte bani de tevitură, să dea mireasa mirelui gură. (Mirele sărută mireasa). Toţi cei care cinstesc sunt omeniţi cu un pahar de băutură. (Astăzi tot acest ceremonial s-a înlocuit, în multe cazuri, prin punerea banilor în plic şi strângerea lor într-un coş de către vornic, însoţit de miri). Apoi nunta continuă. Se încearcă de către unii nuntaşi furatul miresei sau al pantofului, iar naşii, în caz de reuşită, trebuind să-i plătească „hoţului" o sumă de bani, după cum se înţeleg.

Cu ani în urmă, după cinstitul mirilor, urma învelitul miresei şi apoi jocul miresei. Vornicul lua două farfurii şi o lingură, şi la mici intervale bătea cu lingura, cel care juca mireasa trebuind să mai pună nişte bani. Unii dintre nuntaşi veneau pregătiţi pentru acest moment cu bani mărunţi, pentru a juca mireasa cât mai mult timp. Dimineaţa, către sfârşitul nunţii era servită ciorba acră, menită a mai înviora pe nuntaşi după mâncărurile şi băuturile servite în timpul nopţii.

Înmormântarea. Pe când botezul şi nunta creau momente de veselie şi plăcere, înmormântarea constituia momentul cel mai trist din viaţa unei familii. În preajma muribundului, atunci când el zace mai mult timp, este permanent cineva, pentru a-i ţine

[1873] Una dintre cele mai pricepute socăciţe care zeci de ani a pregătit mâncărurile la nunţi, botezuri şi înmormântări a fost Anuţa Bexi (Bexa Ana, născută în 1905 şi decedată în 2004).

https://biblioteca-digitala.ro

lumina atunci când îşi dă sufletul. De asemenea muribundul este împărtăşit de către preotul comunităţii. În protocoalele morţilor din satul Crişan exista o rubrică în care preotul menţiona dacă persoana a fost împărtăşită sau nu.

Imediat după ce mortul şi-a „dat sufletul" trupul celui decedat era spălat. Dacă e bărbat se spală de către un bărbat, dacă e femeie de către o femeie. Apa folosită nu se aruncă oriunde, ci într-un loc ferit unde nu calcă nici oamenii nici vitele. Apoi mortul era îmbrăcat cu haine noi, care, de obicei, erau pregătite încă din timpul vieţii de către cel decedat şi era aşezat în sicriu. În urmă cu 40-50 de ani mortul era aşezat pe nişte perne umplute cu paie, până când un meşter din sat confecţiona un „copârşeu" din scânduri.

Mortul este aşezat în „copârşeu", de obicei cu capul spre răsărit. I se leagă mâinile şi picioarele cu o sfoară. Femeile fac „lumina mortului", o lumânare lungă cât trupul mortului. Apoi se trage clopotul de la biserică, totdeauna într-un anumit fel, prin care este anunţată colectivitatea satului că este mort în sat. De la biserică era adus praporul cel negru, o icoană şi un sfeşnic. Există obiceiul în satul Crişan ca mortul să nu fie lăsat nici o clipă singur. Tot timpul, până la înmormântare, la căpătâiul mortului ardea o lumânare.

În cele două seri, mortul era privegheat de oameni din sat, în primul rând de către rude şi vecini. În timpul priveghiului, bărbaţii joacă cărţi iar femeile discută între ele. S-a pierdut obiceiul unor jocuri care se practicau mai demult în timpul priveghiului. Familia mortului serveşte pe cei care iau parte la priveghi cu ţuică şi gogoşi calde. În ziua înmormântării începe a fi săpată şi groapa în care va fi depus sicriul, în cazul când familia nu are pregătit locul de veci din timp. Ceremonialul religios se desfăşoară în modul următor: Preotul împreună cu diecii încep slujba în casă unde este aşezat mortul după care acesta este scos afară, în curte, sicriul fiind aşezat pe două scaune, întotdeauna cu picioarele spre răsărit. Copârşeul cu mortul se scoate din casă de către 4 bărbaţi, întotdeauna cu picioarele înainte. Membrii familiei rămân în casă până când uşa se închide şi se deschide de trei ori, întrerupându-se pentru totdeauna legătura dintre familiei şi mort.

Afară în ogradă se aşează la picioarele mortului icoana pe care o sărută participanţii atunci când se dă sărutarea de pe urmă. În urmă cu peste două secole era sărutat mortul dar autorităţile austriece au interzis acest obicei, din cauza deselor epidemii care bântuiau societatea. La terminarea slujbei de înmormântare se obişnuieşte să se dea de pomană unor apropiaţi ai familiei. Un ştiulete de porumb, ceea ce înseamnă că se dă de pomană o găină. Se mai dă de pomană o bâtă legată cu un prosop, o cantă din sticlă pentru apă şi acestea erau însoţite de lumânare şi colac[1874].

Celor care poartă sicriul, li se pune câte o batistă pe umăr, iar luminile preotului şi diecilor, aprinse în timpul slujbei, sunt înfăşurate în prosop. Atunci când familia celui decedat se află la distanţă mai mare de cimitir, pomana prin care li se dă de mâncare şi băutură participanţilor are loc la sfârşitul ceremoniei de înmormântare ce se desfăşoară la casa mortului. La cei situaţi pe vale sau sunt mai aproape de biserică şi cimitir, pomana are loc după înhumare.

Sicriul cu cel decedat este aşezat în carul tras de boi, care poartă la jug steguleţe negre. Astăzi, când boii aproape au dispărut din sat, se folosesc şi vacile sau caii. Drumul până la cimitir se parcurge în dangătul clopotelor, care încetează doar atunci când alaiul

[1874] Informaţie de la Lazăr Viorica din satul Crişan, în vârstă de 54 ani.

https://biblioteca-digitala.ro

mortuar se opreşte şi se desfăşoară scurte ceremonii. Mortul fiind „gata de plecare" se formează cortegiul care are o anumită ordine: în faţă merg cei care poartă icoana, sfeşnicul şi praporii, apoi preotul şi diecii, carul cu mortul, membrii familiei şi apoi ceilalţi participanţi la înmormântare.

În prezent datorită activităţii Mănăstirii Crişan, creştinii obişnuiesc ca aproape la toate înmormântările să invite a lua parte şi un călugăr. După ceremonialul scurt de la cimitir, sicriul este coborât în mormânt, majoritatea celor care participă aruncând în groapă monede sau un bulgăre de pământ. Tot aici şi acum se desfăşoară şi parastasul pentru 9 zile. Se mai ridică parastase pentru pomenirea mortului la 6 săptămâni, 6 luni şi un an. Apoi morţii se pomenesc în fiecare an, în Duminica Paştilor, când se ridică parastas şi se întocmeşte de fiecare familie un pomelnic cuprinzând morţii pe care familia îi mai reţine în memorie.

Un ceremonial deosebit „obiceiul funerar al bradului" avea loc atunci când decedau tineri necăsătoriţi, sau căsătoriţi şi având copii. Ceremonialul a fost descris de către profesorul Marcel Lapteş, care a întreprins în urmă cu aproape 20 de ani o cercetare în satul Crişan pe această temă[1875]. De această dată bradul era pus la căpătâiul unei tinere femei căsătorite cu copii. Bradul se aduce din pădure de către un grup de tineri din sat. Aceştia parcurg o distanţă de 10-15 km până la o pădure de brazi, unde aleg pe cel mai drept şi înalt.

La Crişan bradul care se aduce pentru tinerii decedaţi se mai numeşte şi suliţă. Elementele de ceremonial au o vechime apreciabilă, cu prevederi stricte care se păstrează nealterate, cu texte rituale ce ne trimit în negura istoriei. Cu prilejul cercetării s-a consemnat obiceiul de la moartea Anei Tănase din satul Crişan. Ceremonia începe cu aducerea bradului din pădure. Un grup de femei aşteaptă tinerii în hotarul satului şi cântă melodia de „aducere":

Mulţi voinici din sat
Cu părul lăsat,
Cu capul plecat,
Cu rouă pe faţă,
Cu securi la brâu,
Cu colaci de grâu,
Din sat or plecat,
Şi au tăt umblat,
Din vărsat de zori,
Pân-la cântători.
Şi au tăt umblat,
Văile cu fagi,
Şi munţii cu brazi,
Până ce-au găsit,
Bradul cel vestit,
Pentru Ana lui Mihai,
Dumnezeu s-o-nburde în Rai.

[1875] Marcel Lapteş, O variantă a obiceiului funerar al bradului, satul Crişan, comuna Ribiţa, în Mioriţa nr. 4-5/1998, p. 56-58.

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi bărbații aduc bradul în curtea mortului, unde este curățat, lăsându-i-se numai crengile din vârf. În cazul studiat, femeile, în timpul curățirii bradului, cântau „bocetul moartei":

Când era să fie vară,
Într-o zi de către sară,
S-a dus Ana lu` Tănasă,
S-aducă pământ din coastă,
Dar ceasul rău o venit,
Și hatul s-o huluit,
Pe Anuța lu` Tănasă,
Și i-o rupt bietele oasă.
O văzut un copilaș
Frumușăl și drăgălaș,
Că hatul se huluisă,
Pe Anuța o zdrobisă.
O strigat cât o putut,
Și vecini or auzit.
Or sărit cu mic cu mare,
Cu sape și cu topoare,
Și în casa ei or dus-o,
Și pe lipideu or pus-o,
Lipideu mândru împănat,
Și fain îmbrăcat.
Nu ți-e ție dragă jele,
De tinerețile tăle,
Și de cei copii ai tăi,
Că-s lăsați tăt singurei,
Că atâta ți-a plăcut,
De casa ce-ai avut,
C-ai plătit maistor în sat,
Să-ți facă casă de brad.
Dară-i casa cu pereți,
Până lumea nu mai ieși
În adâncuri de pământ,
Nu te adie nici un vânt.

După curățire bradul este rezemat pentru a fi împodobit. Femeile „împistrițează" crengile rămase cu „primuri" viu colorate. Cu ocazia acestei ceremonii bradul a mai fost împodobit și cu panglici și piese aparținând moartei (batic, cămașă etc.), care vor fi date ulterior copiilor spre păstrare:

Cișcăneu rotat,
Vigam înflorat,
Cămăși la copii.
Tu mamă să vii,
Să-i vezi pe ei,
Cum îs singurei,
Ca doi porumbei,
De frunză de anglicei.

Apoi femeile pun în fața bradului o cantă cu apă curată, un colac, iar lângă el mere în care sunt înfipte crenguțe de brad. Mai târziu o femeie, cea mai în vârstă, le va împărți tinerilor, băieți și fete, când vor porni cu bradul împodobit spre cimitir. Pe drum femeile cântă „bocetul de plecare", care se derulează până aproape de cimitir:

Rămâi casă sănătoasă,
Că măicuța mea mă lasă,
Cântați-vă voi pereți,
Că de maica rămâneți,
Cântă-te casă și masă,
Că măicuța mea mă lasă,
Cântă-te și tu ocol,
Că de maica rămâi gol,

https://biblioteca-digitala.ro

Măicuță și gospodină,
Nu-ți lăsa casa străină,
Pe noi toți cu multă milă,
Singuri în a ta grădină.
Strigă moartea la fereastră,
Ieși măicuță tu din casă !
Stai moarte nu mă grăbi,
Că nu mă pot despărți !
Moarte, moarte ce făcuși,
De ce mă luași de la prunci,
Că rămân ei singurei,
Ca doi pui de porumbei.

La intrarea pe poarta cimitirului femeile încep să cânte o melodie ritualică, numită „bradul de mort":

Bradule, brăduț,
Cin` te-a poroncit.
De te-ai coborât,
De la loc pietros,
La loc mlăștinos,
De la loc de piatră,
Aicea la apă.
Că veni la Ana,
Dalbă sânziana,
Ce-a care-a murit,
Și s-a prăpădit.
Pe mine m-aflară,
Fain mă curățară,
Cetena mi-o luară,
Să mă-nflorească,
De mândră crăiasă.
Cu flori de izlaz,
Plâns și năcaz.
Și pe mine m-or pus,
Cu cetina-n sus,
Să-i fiu pom de-ajuns.
Tot cu păsărele,
Ciripind a jele,
Și cloambe lăsate,
A jele de moarte.

Apoi după ceremonialul de la cimitir bradul se înfige la căpătâiul mortului, lângă stâlpul funerar (în vechime) sau lângă crucea creștină. În satul Crișan se mai păstra și obiceiul ca după ceremonia de înmormântare, rudele să planteze un pom, în grădină, în memoria trecerii acesteia (acestuia) în neființă.

https://biblioteca-digitala.ro

Obiceiul de Crăciun. După lăsarea postului de Crăciun copii și tinerii din sat se organizează pentru a forma grupurile de colindători. Există o tradiție în satul Crișan conform căreia satul este colindat de trei grupuri: Vifleimul, Steuașii și Feciorii. Aceasta este și ordinea în care pornesc la colindat. Înainte cu două-trei săptămâni de Crăciun, membrii grupurilor de colindători se adunau la casa unuia dintre ei, unde repetau colindele. În urmă cu ani era exclusă ajungerea unui grup de colindători de cel următor, deoarece, aproape fără excepție, se lăsa cu încăierări. Colindatul începe întotdeauna de la Casa parohială, familia preotului fiind prima care primește colindătorii. Există un traseu pe care-l urmează grupurile de zeci și zeci de ani. Acesta suferă modificări minore doar când o gospodărie se părăsește sau se înființează alta. Satul Crișan, care numără circa 150-160 de familii este colindat în două nopți.

Vifleimul. Grupul de colindători este de 3-4 copii, între care doi îngeri care poartă vifleimul și cel cu turca. Grupul acesta fiind puțin numeros are doar câteva colinde pe care le colindă în casele oamenilor. Colinda de bază este „O Isuse cel prea sfântu, Hai ton, tirli ton, tirli tirli, Ce din cer te-ai pogorâtu, Hai ton, tirli ton, tirli tirli", în timpul căreia unul dintre îngeri joacă mămucile în vifleim iar cel cu turca încearcă să le prindă. Îngerii sunt îmbrăcați în cămașă albă cu tricolor peste piept, iar cel cu turca într-o haină cu glugă de culoare roșie.

Celui care poartă turca i se aruncă monede pentru a le culege de pe jos cu ajutorul turcii sau caprei cum i se mai spune în alte părți. Pentru a-și ușura munca pe una din fălcile turcii se fixa un magnet care atrăgea monedele din metal. În urmă cu o jumătate de secol, grupul mai cuprindea și un om matur, de obicei unul dintre părinți, care ducea în desagi, colacii, bucățile de cârnați și țuica primită. În anii din urmă s-a renunțat la omul cal sau iapă întrucât se oferă numai bani, pe care-i adună unul dintre membrii grupului. Purtarea Vifleimului era făcută pe rând de copii de pe Vale din Sus sau din Jos. La un moment dat cei de pe Vale din Jos au eșuat în purtarea Vifleimului și tot satul știa că cei „Din Fâștâci" au pus Vifleimul în pod. Mai mulți ani la rând colinda cu Vifleimul a fost abandonată, reluându-se în anii din urmă.

Steuașii. Grupul steuașilor era alcătuit din băieți cu vârsta cuprinsă între 16-18 ani, cei care încă nu începuseră să joace la horele din sat. Formația este alcătuită din: Îngerul care poartă steaua, Irodul, Cei trei crai (Valtezar, Melchior și Gașpar), Popa, și doi ciobani. Cu câteva decenii în urmă în formație mai intra și un Cal și o Iapă. Calul purta desagii în care se adunau colacii și cârnații, în timp ce Iapa aduna și purta, într-o bodâncă, țuica primită de la familiile din sat. După ce colindau la ușa de la intrare erau primiți în casă, iar Irodul întreba: Gazda căsi ce colindă poftiți de la steuașii lui Crăciun? În cele mai multe cazuri se opta între „spunerea Orăților" sau a colinda „Versul de jale".

Orățiile reprezintă dialoguri între ciobani, înger, cei trei Crai și între crai și împăratul Irod privind evenimentul și locul nașterii pruncului Isus. „Zicerea" orățiilor începea în felul următor:

Îngerul: Pentru aceasta am îndrăznit
Și cu craii am venit
Noi vă rugăm pe Dumneavoastră
Să ascultați la ceata noastră

https://biblioteca-digitala.ro

Şi să facem pomenire
Pentru a lui Hristos venire.

Ciobanul: Nu ştiu ce se poate
Nu ştiu ce se aude
Se aude un glas de om
Dar zău că nu-i glas de om
Să mă pun un pic să dorm.

Îngerul: Scoală, scoală nu dormi
Că nu-i vremea de dormit,
Vremea-i de călătorit
Te scoală şi te uită spre răsărit
Să vezi cerul strălucind
Şi stelele luminând.

Ciobanul: Taci nu fă atâta larmă
Că mă scol şi-ţi trag o palmă
Că-ţi umblă gura fără de treabă
Ca ciocul pupezei vara prin iarbă.

Îngerul: Sculaţi fraţi nu mai dormiţi
Şi de grabă să porniţi
În oraşul jidovesc
Şi Vifleimul lumesc.

Refren: Sculaţi fraţi nu mai dormiţi
Şi de grabă să porniţi
În oraşul jidovesc
Şi vifleimul lumesc
Acolo ni s-a născut
Cela prorocit de mult
Şi semnul acesta este
Afla-veţi un prunc în iesle
Iată s-a născut Mesia
Precum scrie prorocia
Şi de acum până-n vecie
Amin, Doamne slavă Ţie.

Gaşpar – Melchior
Ce să fac crai Prea Înalte
Că nu ştiu în care parte
Că-n oraş când am ajuns
Steaua noastră s-a ascuns
Şi-a urmat către Hristos
Către Ierusalim în jos.

https://biblioteca-digitala.ro

Melchior- Gaşpar

Taci frate nu te întrista
Că steaua iar se va arăta
Şi aşa de nu va fi
Altmintrelea vom gândi
Vom merge şi vom intra
Pe Irod vom întreba.

Valtezar- Melchior

O frate, tu rău gândeşti
Că pe el să ispiteşti
Tu nu şti că acela
Vrea răul lui Dumnezeu.

Melchior-Valtezar

Ce cuvinte tu îmi spui
Ce vorbeşti acea nu-i.

Valtezar-Melchior

Şi zău frate nu mă crezi
Hai cu mine dar de vezi.

Melchior-Valtezar

Mergeţi voi de-o fi acasă
Că de el nimic nu-mi pasă
Mergem dară să intrăm
Pe Irod să-l întrebăm.

Melchior-Gaşpar

Iar tu intră înainte
Şi întreabă înalt părinte,
Unde în acest oraş
Şi-a aflat Isus sălaş.

Gaşpar-Melchior

Ba altminteri să gândeşti
Că mai bine-o nimereşti.

Melchior-Gaşpar

Nu te tot gândi atâta
Vin-o acum şi vom intra
Pe Irod l-om întreba.

Melchior-Irod

O Iroade luminate
Vin la ale tale palate

https://biblioteca-digitala.ro

Şi la a ta împărăție
Pentru o mare bucurie.

Irod-Melchior

Dar ce bucurie aşa mare
Se face la mine întrebare.

Melchior-Irod

Mă rog să am iertare
Pentru această întrebare.

Irod-Melchior

Spune numai după olaltă
N-aştepta vorbă rugată.

Melchior-Irod

Azi noapte un vis minunat
Pe noi ne-a încredințat
Că un fiu din cer venit
Aici a sălăşluit.

Irod-Melchior

Ce vorbeşti parcă eşti beat
Față de un împărat
Ce ființă Dumnezeiască
Poate aici ca să se nască.

Melchior-Irod

Mă rog să am puțin har
Că te mânii în zadar
Dar aici pe acest ținut
Domnul Isus s-a născut.

Irod-Melchior

O crai fără de minte
Pleacă acuma dinainte
Că de iau sabia la mână
Pe loc te fac praf şi țărână.

Valtezar-Melchior

No vezi omule ce ți-am spus
Ce vom păți pentru Isus
Cu acest Irod viclean
Lui Dumnezeu mare duşman.

https://biblioteca-digitala.ro

Gaşpar-Valtezar

O doar tu te amăgeşti
Aşa prosteşte cum vorbeşti
O doar tu te temi de el
Om slab şi mişel.
Dar lasă eu ca să-i vorbesc
Eu să-i spun, să-i povestesc
Că tu ai inimă slabă
Eşti fricos ca şi o babă
Dar eu pentru un crai ceresc
Şi viaţa mi-o jertfesc.

Gaşpar-Irod

O Iroade luminate
Te cinstesc ca pe un împărat
Dar şi tu cinste să-mi dai
Faţă ca la un Crai
Ce voi cere de la tine
Tu să-mi spui curat şi bine.

Irod-Gaşpar

Tu cu acest cuvânt grăit
Pe mine tare m-ai jignit
Spune ce-ai să-mi spui iute
Dinaintea mea du-te
Cere-mi tu ce-ai să-mi ceri
Dinaintea mea să pieri.

Melchior-Irod

Pentru Isus cel mare
Se face la tine închinare
Să ne faci tu cunoscut
Unde Isus s-a născut.

Irod-Melchior

Ce tu de Isus vorbeşti
Ce tot de el cleveteşti
Ce Domn mare a-ndrăznit
Şi la mine a venit
Să-mi spună că pe acest ţinut
Domnul Isus s-a născut
Nu ştiu nici n-am auzit
Să se nască un om de viţă cerească.

https://biblioteca-digitala.ro

Gaşpar-Irod

De n-a fost acum este
Să cinstim această veste.

Irod-Ozia

Ozia nu şti să ne spui
Ceva din ale tale prorocii.

Ozia-Irod

Ba-mi pare că-mi aduc aminte
De puţintele cuvinte
Uite aici foaia şi locul
Precum scrise Vaarlam prorocul.

Irod-Ozia

Taci şi nu mă mai necăji
Şi pe la mine veni
Iar voi de-l vedeţi, spuneţi-mi
Să mă duc, să mă închin şi eu lui.

Valtezar-Irod

O Iroade viclean mare
Tu zici că-i vei da închinare
Dar dacă aşa-mi vorbeşti
De ce mi te scocorăşti
De ce te arăţi mânios
Când vorbeşti despre Cristos.

Irod-Valtezar

Mă arat că aşa mi se cuvine
Celui ce armată ţine
Ţine, ţine şi cârmeşte
Pentru că ori şi cine vorbeşte
Că ori şi cine ştie
Că sunt crai cu împărăţie.

Melchior-Valtezar

Auzi numai cum vorbeşte
Acum ne vicleneşte.

Melchior-Irod

Dar tu pentru ce îndrăzneşti
Să mi te făţărniceşti.

https://biblioteca-digitala.ro

Valtezar-Irod

O, Iroade tu ce gândeşti
Despre aceste Dumnezeieşti
Poţi să şti destul şi bine
Că tu eşti un porc şi un câine.

Irod-Craii

Vai lună, stele, soare
Fie mie ajutătoare
Te uită soare şi vezi
Până capul retez
Pentru aceea îndrăzneală
Retez capul degrabă
Te rog sabie oleacă
Ieşi puţin din teacă
Fierul acesta ascuţit
Vă va da vouă sfârşit
Cu vorba cea blestemată
Însăşi mie aruncată
Hai puţin mai lângă mine
Că-ţi arăt eu cine-i câine.

Melchior-Valtezar

Ce-a zis mă când i-ai spus
Lui Irod despre Isus.

Valtezar-Melchior

O frate, am înlemnit
Ce tiranul mie mi-a grăit
Se încinsese foc văpaie
Cât pe-aici era să mă taie
Hai să merge la el
Cu mai mare îndrăzneală.

Craii-Irod

Dar ce te ţii împărate
Te lauzi că mi-i bate.

Irod-Craii

Să vă ferească Dumnezeu
Să nu scot sabia din teacă
Că ceea ce a fost pe lume
Să nu vă mai aud de nume.

Valtezar-Irod

Atâta tu să mai fii
Pe pământ să te mai ţii

https://biblioteca-digitala.ro

Atâta tu să mai trăieşti
Irod viclean ce tu eşti
Că acum nici mie nu mi-e frică
Că şi eu am o armă mică
Care eu şi cu aceşti doi
Suntem gata de război
Numai nouă ce mi-i face
Ce nouă nu ne va place
Acum cu un singur cuvânt
Te vom şterge de pe pământ
De şi locul sub tine va plânge
Vom vedea noi cine-o învinge.

Irod-Valtezar

Dar tu în cine te sprijineşti
Crai amărât ce tu eşti
Căci sabia din teacă, îndată voi scoate
Îndată ţi-oi plăti toate
Ţi-oi ciunta eu graiul tău amărâtule.

Valtezar-Irod

Oho ! Că mie mi-a venit
Să te joci cu-n neclintit
Ce tot de Isus vorbeşti
Ce tot de el cleveteşti
Că o şti destul de bine
Că e Domn şi peste tine.

Irod-Valtezar

Oho ! Că ştiu eu ce-oi lucra
De şi norii or lăcrima
Porunci-voi la ostaşi
Spre moarte să facă paşi
Vino, vino oaste tare
Să dau o poruncă mare
Şi săbii la mine adă
Să fac o vitejie
Să tai copii peste o mie
Ca şi Isus să se taie
În această văpaie.

Melchior-Irod

Ehei ! Că nu va merge aşa
După socoteala Ta
Ce vrei tu tirane, câine, calicule
Pe Isus vrei să-l prăpădeşti

https://biblioteca-digitala.ro

Mai bine îndată să plezneşti
Irod viclean ce tu eşti.

Valtezar-Irod

Vai mie ce mi-ai fost
Irod viclean, tiran cumplit
Tu câine şi om rău
Duşman lui Dumnezeu
Din cer piatră pucioasă
Peste ale tale oase
Norii să coboare
Îndată să te omoare
Vântul să te apuce
În văzduh să te arunce
Cerul prăpădească
Îndată te trăsnească
Tu câine şi om rău
Vrei să-l tai pe Dumnezeu.

Irod-Valtezar

Veniţi oameni foarte
Din ori şi care parte
Şi pe aceşti trei crai mi-i luaţi
Şi în lanţ să mi-i băgaţi
Şi mi-i bateţi, bateţi
Din sănătăţi mi-i scoateţi
Şi mi-i scoateţi pe uşă afară
Cu ruşine şi cu mare ocară.

Toţi

Şi noi ştim că s-a născut
Un crai mare
Despre carele împărate
Din pântec şi s-a născut
Dintr-o mărire
Pentru drepţi şi vă poftim
Ca să trăiţi
Cu Hristos să rămâneţi
Şi de acum până-n vecie
Amin Doamne, slavă ţie.

Dacă gazda cerea să-i fie colindat „Versul de jale", grupul sub conducerea Irodului începe a colinda una dintre cele mai vechi şi frumoase colinzi păstrate aici:

https://biblioteca-digitala.ro

VERSUL DE JALE

Să cântăm versul de jale
Pentru a lui Adam greşale
Şi pentru a lui izgonire
Jalnica din rai ieşire
Până nu greşise Adam
Noi în păcat nu eram
Iar Adam dac-a greşit
Din Rai afară-m ieşit
Am ieşit din Rai afară
Ca să trăim cu sudoare
Cu sudoare şi cu chine
Dacă-n Rai nu ne-a fost bine
Unde bunul Împărat
Nouă de toate ne-a dat
Ne-a dat hrană de trăit
Şi viaţă de vieţuit
Şi-o poruncă de ţinut
Din toţi pomii Raiului
Care Dumnezeu i-a dat
Suntem slobozi de mâncat
Iar din pomul cel oprit
Nu ne-atingem nicidecât
Că din el de v-om mânca
Noi porunca vom călca
Şi din Rai ne-om depărta
Adam sapă pământul
Eva sapă cu dânsul
Satana la el venea
Şi din grai aşa-i grăia:
Du-te Adame nu săpa
Nu-i aici moşia ta
Du-te Adame sapă-n Rai
Acolo moşie ai
Adam începu a plânge
Şi cu glas de jale a zice:
Evo ! Evo ! Ce făcuşi
Unde v-om merge acuşi
Tu mă făcuşi de greşi-i
Şi pe Dumnezeu scârbi-i
Iar Eva începu a plânge
Şi cu glas de jale a zice:
Şarpele înveninat
Pe mine m-a înşelat
Că la mine a venit

https://biblioteca-digitala.ro

La ureche mi-a şoptit
Mâncă Evo mere bune
Ca să trăieşti mult pe lume
Eu din pom măr am luat
Şi apoi şi ţie ţi-am dat
Pentru un măr ce l-am mâncat
Am rămas goi, dezbrăcaţi
Adam sapă pământul
Sapă Eva cu dânsul
Satana la el venea
Şi din grai aşa-i grăia:
Du-te Adame nu săpa
Nu-i aici moşia ta
Du-te Adame sapă în Rai
Acolo moşie ai
Că tu aici nu vei săpa
Nici de mine nu-i scăpa
Până mie nu mi-i da
Câţi fii s-or naşte din tine
Toţi să mi-i dăruieşti mie
Iar Adam cel amăgit
I-a răspuns cu acest cuvânt
Să-ţi faci voia cum îţi place
Numai mie să-mi dai pace
Iar Iuda cel viclean
Încelui pe Adam
Şi-o cărămidă i-a pus
Şi-au dat mâna spre apus
Ca şi cum piaza i-a scris
Către Adam cel amăgit
Iar Iuda cel viclean
Cărămida a luat
Şi-n Iordan a aruncat
Şi-n Iordan a aruncat
În fundul Iordanului
Pe faţa nisipului
Iar Domnul cel Preaînalt
Cărămida v-a aflat
În fundul Iordanului
Pe faţa nisipului
Şi din grai aşa grăit
Către Adam cel amăgit
Către Adam cel amăgit
Adame facerea mea
Adame zidirea mea
De ce-ai căzut în păcat

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă Eva te-a înşelat
Şi mă tem de Dumnezeu
Că ne-o pedepsi mai rău
Iar Domnul cel Prea Sfânt
Văzând pe Adam plângând
Şi din grai aşa-i grăi
Către Adam cel amăgit
Taci Adame nu mai plânge
Nu vărsa lacrimi de sânge
Nu vezi frunza codrului
Şi florile câmpului
Cum primăvara-nfloresc
Şi toamna se vestejesc
Aşa-i şi viaţa ta
Pe pământ se va schimba
La Rai te vei înturna
Unde a fost moşia ta
Raiule grădină dulce
De la tine nu m-aş duce
De mirosul florilor
De comoara îngerilor
De mărirea îngerească
Toţi drepţii s-o dobândească
Pentru aceea Doamne sfinte
Adu-ţi şi de noi aminte
La Rai ne sălăşluieşte
Cu drepţii ne odihneşte
Şi de acum până-n vecie
Amin Doamne slavă Ţie.

Apoi tinerii sunt serviţi cu plăcintă, prăjituri şi ţuică crămpălită. Fiind de vârste apropiate cu a feciorilor, de multe ori, un tânăr cu fluierul cânta câte o melodie şi fetele din casă erau luate la joc. Unul dintre cei mai cunoscuţi Irozi din Crişan a fost Georgiţă a lui Gigic, care câţiva ani la rând a îndeplinit acest rol.

Feciorii. Cel de-al treilea grup de colindători este alcătuit din feciorii cu muzica. Ei erau conduşi de către primar, care purta o traistă de plotog în care aduna cârnaţii şi banii primiţi de prin sat. Grupul lor era cel mai numeros şi avea cele mai multe şi frumoase colinde. În urmă cu 30-50 de ani ceata lor era impresionantă, toţi îmbrăcaţi cu laibere din lână, cu bocanci având ciorapii din lână îndoiţi peste ei, sau cu cizme, cu căciulile din blană de miel, fiecare cu floare, cu pupi, făcută din hârtie creponată. A rămas în memoria oamenilor din sat primarul feciorilor Ioan Rusu a Medri. Ani de-a rândul banda care îi însoţea era din satul Crişan fiind alcătuită din Nelu Iojichii (saxafon), Petrea

https://biblioteca-digitala.ro

Varvarii (saxafon şi taragot). Nelu Brânduşii (acordeon). Pătru lui Crăciun (clarinet) şi Florea Bexi (dubă). La uşa casei se colinda „Florile dalbe"[1876].

FLORILE DALBE

Dormi tu gazdă ori nu dormi
Florile dalbe
Şi de dormi încă te şcoală
Florile dalbe
Şi ne slobozi gazdă-n casă
Florile dalbe
C-afară ploaie şi varsă
Florile dalbe
Şi la şură numai cură
Florile dalbe
Şi opincile-nghețară
Florile dalbe
Că de-asară-s tot p-afară
Florile dalbe
Trei cocoşi galbeni cântară
Florile dalbe
Sus la cer se ridicară
Florile dalbe
Jos pe mare se lăsară
Florile dalbe
Şi răsare curcubeu
Florile dalbe
În chipul lui Dumnezeu
Florile dalbe
O închinăm cu sănătate
Florile dalbe
Pe la gazde pe la toate.

Toate colindele păstrate în memoria colectivă a satului Crişan au tematică religioasă sau inspirată din Miorița. Redăm mai jos cele mai importante colinde ce s-au mai păstrat aici:

VIE-ŞI MARE CÂT DE MARE

Norii negri au înnorat
Ploaie lină ce-a plouat
Din noroi crescut-au flori
Din flori fete şi feciori
Eu o fată mi-alegeam

[1876] Culeasă de la Tănase Bârna din satul Crişan, de 62 ani.

https://biblioteca-digitala.ro

Fata cea mai mititeană
C-a ceea-i mai frumuşeană
Că-i la păr cu canapăr
Şi la brâu cu spic de grâu
Şi la geana ochiului
Pusă-i pana corbului
S-o închinăm cu sănătate
Pe la gazde pe la toate
Şi pe la noi pe la toţi.

În colinda „Susu-i roşu curcubeul", după fiecare viers se repetă refrenul „Da leronda leru-i Doamne":

SUSU-I ROŞU CURCUBEUL[1877]

Susu-i roşu curcubeul
Da leronda leru-i Doamne
Când prânzea şi Dumnezeu
Da leronda leru-i Doamne
Când prânzea Domnul mai bine
Hora-i veste îi mai vine
C-a intrat şi Iuda-n Rai
Şi Iuda dac-a intrat
Tot Raiul s-a întunecat
Şi Iadul s-a luminat
Dumnezeu cum auziră
După slugi îşi porunciră
Da-lelei slugile mele
Care voi dintre voi
Care voi veţi aflare
Să vă bateţi cu Iudare
Nimeni-n lume nu se aflare
Să se bată cu Iudare
Numai Ilie sfânt Ilie
Dă-mi Doamne puterea Tale
Tunetul şi fulgerare
Eu Ilie ţi voi dare
Numai să le şti purtare
Atunci Ilie că plecare
Pe deasupra Raiului
Tot tunând şi fulgerând
Pe Iuda din Rai scoţând
Şi Raiul s-a luminat
Şi Iadul s-a întunecat.

[1877] Culeasă de Ioachim Lazăr. După fiecare vers se repetă refrenul „ Da leronda leru-i Doamne".

https://biblioteca-digitala.ro

FACE-ŞI DOMNUL CE-ŞI MAI FACE

(Culeasă de Tănase Bârna)

Face-şi Domnul ce-şi mai face
Face-şi Domnul mănăstire
Mănăstirea nu-i prea mare
Nouă uşi, nouă altare
Altarele-s către soare
Dar uşile-s jos spre mare
Sfânta slujbă cine-o cântă
Nouă popi, nouă dieci
Sfânta slujbă cine-o ascultă
O ascultă maica sfântă
Cu-n fiuţ micuţ în braţe
Fiul plânge stare n-are
Maica sfântă-l mângâiare
Taci fiule nu mai plânge
Nu vezi puntea iadului
Ca firuţul părului
Şi vin suflete să treacă
Cum treceau aşa cădeau
În mijlocul iadului
În bătaia focului
În şuierul şerpilor
În mişcarea viermilor.

COLO SUS LA RĂSĂRIT

(Culeasă de Ioachim Lazăr din satul Valea Brad)

Colo sus la răsărit
Este un pom mare înflorit
Cu crengile la pământ
Şi sub pom ce mai era
Era masă de mătase
La masă cine-mi şedea
Şedea Domnul Dumnezeu
Al doilea corn de masă
Şedea Doamna împărătească
Al treilea corn de masă
Şedea Petru sfântul Petru
Al patrulea corn de masă
Şedea Ion sfânt Ion
Şi înapoia Domnilor
Şedea un călugăr bătrân
Călugărul tot plângea
Şi din grai aşa grăia

https://biblioteca-digitala.ro

Coada veacului va fi
Şi pământul s-o sfârşi
Când va da fecioru-n tată
Şi fata va da în mamă
Când s-or sfădi fraţi cu fraţi
Şi finii cu a lor nănaşi
Coada veacului va fi
Şi pământul s-o sfârşi.

COLO SUS LA IERUSALIM[1878].

Lino, lino, lin, molin
Sus în deal la Ierusalim
La cea tufă de molin
De molin, de molin verde
Este un brăduţ rămurat
Cu crengile dărâmat
Şi sub brad ce mai era
Era masă de mătase
Şi-un pătuţ mic de bumbac
Şi-n pătuţ cine-mi şedea
Şedea Maica Precista
Cu-n fiuţ micuţ în braţe
Fiul plânge, stare n-are
Maica sfântă îl mângăiare
Taci fiule, taci dragule
Că eu ţie ţi voi dare
Două mere, două pere
De s-or juca singurele
Fiul plânge stare n-are
Maica sfântă-l mângăiare
Taci fiule, taci dragule
Că eu ţie ţi voi dare
Chiar cheiţa raiului
.....

SCULAŢI GAZDE[1879]

Sculaţi gazde nu dormiţi
Că nici noi n-am mai dormit
De-aseară, de-alaltă seară
Din seara ajunului
Spre noaptea Crăciunului

[1878] Culeasă de Ioachim Lazăr. După fiecare vers se repetă refrenul „Lino, lino, lin molin".
[1879] Culeasă de Tănase Bârna

https://biblioteca-digitala.ro

Sculați gazde fetele
Să mături curțile
Curțile și casele
Că vă vin colindători
Noaptea pe la cântători
Nu vă vine fiecine
Ci vă vine Moș Crăciun
Cu-n veșmânt până-n pământ
Și mai și un chil de vin
Să bem să ne veselim
S-o închinăm cu sănătate
Pe la gazde pe la toate
Și pe la noi pe la toți

DOAMNE ALE TALE CUVINTE

Doamne ale tale cuvinte
Care le-ai zis mai-nainte
S-a împlinit precum și scrie
Moise la cartea-ntâie
Dinspre răsărit răsare
O stea cu mărire mare
Razele își răspândește
Pe trei crai povățuiește
Steaua-i steaua lui Hristos
Strălucește prea frumos
De la stea s-a cunoscut
Că Mesia s-a născut
Steaua Magii povățuiește
Vifleimul îi primește
Și din prorocie rară
Prunc pe Mesia aflară
Pe Mesia-l străjuiesc
Și cu slavă îl măresc
Îngerii cu cântecele
Păstorii cu fluierele
Craii-n peșteră intrară
Lui Hristos se închinară
Daruri scumpe-i hărăziră
Și de soarta lui se miră
Darurile să rămâie
Aur, smirnă și tămâie
Fecioara le mulțumește
Și pe crai blagoslovește
Lăudând întru mulțime
Mărire întru-nălțime

https://biblioteca-digitala.ro

Pe pământ împăciuire
La oameni bună voire.

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei, trei păcurărei
Doi-s frățiori, doi-s frățiori
Unu-i strinăşel
Frați se-nțelegeau
Pe strin să-l omoare
La apus de soare
Strinul de auzeare
Şi din grai grăiare
Voi de m-omorâți
Să mă şi-ngropați
La mijlocul stânii
Ca să mi-aud câinii
În stâna oilor
În jocul meilor
Şi la cap să-mi puneți
Fluieraş de os
Ce cântă frumos
Fluieraş de fag
Ce cântă cu drag
Când vântul va bate
Prin el v-a străbate
Fluierul v-a zice
Oile s-or strânge
Pe mine m-or plânge
Cu lacrimi de sânge.

PĂCURAR DOCEŞĂL

Păcurar doceşăl
El s-a lăudatu
Că el că mi-s are
Câte-s flori pe munte
Atâtea-s oi mărunte
Câte-s viorele
Atâtea-s miluşele
Câți-s d-anglicei
Atâția-s berbecei
Vara le vărează
Pe-un picior de munte
Iarna le iernează
La un strop de mare

https://biblioteca-digitala.ro

Marea aşa-i grăia
Păcurar doceşăl
Haid-a du-ţi oile
Că eu m-oi mânia
Şi eu mare o-i veni
Mare şi tulbure
Şi eu oi ţi-oi mâna
Păcuraru aşa-i grăia
Că el că nu se teme
Că el că mi-s are
Nouă câini bătrâni
Nouă-s căţălandri
Ferecaţi în lanţuri
Şi când marea venire
Lanţuri zdrăngănire
Câini mi-or da simţire
Şi eu m-oi trezire
Şi eu mi-oi luare
Acel fluier de munte
Şi eu mi-oi fluiera
Şi oi mi-oi aduna
Şi le-oi da pe-o cale
Cam de sus spre mare
Cam de sus spre răsărit
De unde marea-venit
Mare şi tulbure
Dalba-i sănătate
La gazde la toate.

După terminarea colindatului prin sat, feciorii se împărţeau în grupuri de câte doi-trei şi treceau din nou pe la casele gazdelor care i-au primit cu colinda şi îi invitau la **„Conacul feciorilor"**. În centru satului se organiza o masă comună. Bucatele ce se puneau pe masă erau preparate din cârnaţii primiţi la colindat. Apoi fiecare fecior mai aducea câte o bucată de carne de porc, varză murată pentru a prepara sarmalele. Mamele feciorilor coceau plăcinte (cu nucă, mere, brânză şi sămătişă). Băutura consta din ţuica adunată de feciori de prin sat. Apoi totul se încheia cu hora, la care cânta muzica ce i-a însoţit prin sat la colindat. Apoi feciorii invitau fetele de Anul nou la o petrecere numită **„Cânia"** organizată doar între tineri, unde se mânca, bea şi petrecea. Din păcate cele două obiceiuri au dispărut cu totul din tradiţia satului Crişan.

Obiceiul de Anul Nou. În satul Crişan, de Anul nou, copii mergeau în colind pe la casele oamenilor cu sorcova, spre deosebire de alte localităţi unde se colinda cu pluguşorul. Sorcova se pregătea dintr-o margine de sită veche înăuntrul căreia se fixa un mâner, ce ieşea în afară, şi un clopoţel. Pe ambele feţe se fixa câte un carton, care era împodobit cu hârtie colorată şi cu chipul Maicii Domnului cu Isus în braţe. Colindatul de

https://biblioteca-digitala.ro

Anul nou nu avea rigoarea celui de la Crăciun. Grupurile de doi sau trei copii colindau pe la rudele apropiate şi vecini. În acest caz prin sat se perindau multe grupuri de copii.

Un alt obicei de Anul Nou era întocmirea calendarului din ceapă. Se luau 12 foi de ceapă, aşezându-se în fereastră, în ordine de la 1 la 12, fiecare corespunzând unei luni din an. Se punea în ele sare şi se lăsau până în dimineaţa de Anul Nou. În funcţie de cantitatea de apă, sau de lipsa ei se afla care lună din an era ploioasă şi care secetoasă. Important era ca foile să aibă aceeaşi mărime şi în ele să se pună o cantitate de sare egală.

Obiceiul de Bobotează. În data de 6 ianuarie, zi în care Mântuitorul nostru Isus Hristos a fost botezat în apa Iordanului, au loc o serie de ceremonii religioase. După slujba religioasă din biserică, preotul, diecii, câţiva bărbaţi purtând prapori din biserică, şi creştinii participanţi la slujbă, ies la vale, unde are loc ceremonia sfinţirii apei. În perioada comunistă această ieşire a fost interzisă, tot ceremonialul sărbătorii urmând a se desfăşura în biserică. Tot cu această ocazie, preotul însoţit de doi dieci umblă din casă în casă, purtând apă sfinţită şi crucea. Aici este stropit interiorul casei cu apă sfinţită, iar membrii familiei sărută crucea şi sunt stropiţi pe frunte cu mănunchiul de busuioc.

Sărbătoarea celor 40 de Mucenici. Sărbătoarea celor 40 de sfinţi este sărbătoarea întâmpinării primăverii şi relevă ritmul cosmic. Se apropie echinocţiul de primăvară. Ciclul întunecat al lunii se încheie, lumina şi căldura soarelui vor învinge forţele întunericului. La sărbătoarea celor 40 de Mucenici (Sfinţi) există şi la Crişan obiceiul curăţirii grădinii de frunze şi apoi se dă foc, iar frunzele uscate, dar umede după zăpada din timpul iernii emană cât mai mult fum. Copii sar peste grămada aprinsă. Se înconjură casa cu jar şi toate adăposturile vitelor. Forţa focului purificator devine simbolul luptei împotriva întunericului, a şerpilor ce vor ieşi din pământ.

Sărbătoarea Paştelui. În postul Paştilor au loc în sat o serie de ritualuri. În primul rând se pune toaca, care se bate de către copii şi tineri. Toaca este cioplită, în două feţe, din lemn de paltin sau tei. Are o lungime de 6-8 m şi la mijloc este perforată o gaură prin care se introduce un ax de fier care îi permite să se rotească. De acest ax este agăţată de o rudă de lemn fixată între doi pomi din grădină. Toaca se bate cu ciocane din lemn într-un anumit ritm. La baterea ei pot participa, unul, doi sau patru indivizi.

Unul dintre colegii mei de şcoală primară, Colţa Petru a Calarii, a întârziat de la şcoală pentru a bate toaca. A fost surprins de învăţătorul nostru Gheorghe Costin care i-a aplicat o corecţie cu jăruitorul de la sobă. În săptămâna Mare, tinerii, băieţi şi fete, participau la jocuri în cimitir. Băieţii jucau lopta, joc la care participau patru sau şase tineri, iar fetele jucau „Mălaiul". Lopta era o minge confecţionată din petice din piele şi umplută cu bucăţi de cârpe. Lopta era aruncată de către unul din băieţi pentru a fi lovită de către unul dintre cei cu bâte. Dacă acesta rata lovitura şi era prinsă de cel aflat în spatele său, era introdusă într-o gaură făcută în pământ şi echipa se schimba.

Tot în această săptămână copii şi tinerii puşcau cu carbid. Puşca era o ţeavă blocată la un capăt, iar în partea de jos se prelungea cu o parte ascuţită care se împlântă în pământ. Tot aici la circa 10 cm avea o gaură. „Puşca" se clătea cu apă, şi apoi se introducea înăuntru o bucată de carbid. După câteva zeci de secunde i se dădea foc cu un chibrit, iar gazele adunate produceau o explozie puternică. Operaţiunea se repeta de câte ori era nevoie.

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt obicei, care încă se mai păstrează este cel al aprinderii focului din noaptea Învierii. În noaptea de Paşti tineri din sat se adunau, după ce toată lumea se culcase şi puneau la cale modul de procurarea a lemnelor pentru foc. Unii scoteau boii din grajdul unui gospodar pe care îi prindeau în jug, alţii scoteau carul din şura altui gospodar, şi plecau pe marginea văii de unde adunau sălcii sau alte lemne uscate pe carele transportau la cimitir.

Apoi carul, boii sau vacile erau duse înapoi la proprietari. Toată reuşita acţiunii depindea de modul discret în care se desfăşura, nici un gospodar nu trebuia să afle ceea ce se întâmplă. Apoi din lemnele adunate se clădea o grămadă, cu buturile în picioare, proptite unele de altele, în vârful grămezii fiind înfiptă o cruce de lemn dintre cele mai şubrede din cimitir. Înainte de începerea slujbei de înviere i se punea foc şi lemnele ardeau până la ziuă. În jurul acestui foc îşi permiteau momente de răgaz participanţii la slujbă, în special bărbaţii, care aprindeau câte o ţigară şi discutau în grupuri diverse probleme.

În ziua de Paşti se deschidea turnul bisericii, oricine se putea urca aici pentru a trage clopotele sau a bate toaca de fier sau cea din lemn. Era o adevărată întrecere, trebuind să dispui de forţă şi măiestrie pentru a trage clopotul cel mare în trei dungi. Pe la amiază toată lumea pleca acasă se îmbrăca, iar pe la ora două se trăgea clopotul de strânsură, pentru a merge „în cruci". Familiile îşi pregăteau în coşuri colacul, cana cu apă, sticla cu ţuică, tămâia, oul împistrit pentru ridicarea parastasului pentru cei morţi. În plus mai pregăteau plăcintă şi ouă împistrite pentru a le oferi copiilor unor rude sau a vecinilor. La preot rămânea colacul, pliculeţul cu tămâie şi oul. După ridicarea parastasului, oamenii se resfirau prin cimitir în grupuri formate după afinităţi şi se cinsteau cu ţuică şi plăcintă.

Băieţii şi bărbaţii mai tineri se deplasau într-o parte a cimitirului unde jucau „cuci". Aceeaşi loptă era lovită cu un băţ şi trimisă cât mai sus şi mai departe. Celui cu bâta i se ridica lopta de către un altul. Lopta trimisă trebuia să fie prinsă fără a cădea pe pământ de către unul dintre tinerii sau bărbaţii aflaţi pe terenul de joc. Se creau adevărate busculade, de multe ori participanţii cădeau unii peste alţii înverzându-şi pantalonii. Cel care prindea lopta îl scotea din joc pe cel cu bâta şi intra în joc oferind-o spre a bate „cuci" celui care înainte făcuse aceasta. În vreme ce bărbaţii şi tinerii jucau „cuci", fetele practicau alte jocuri între care am amintit „Mălaiul".

Sărbătoarea Sânzienelor. Această sărbătoare este legată de plenitudinea verii (24 iunie ziua naşterii Sfântului Ioan Botezătorul) în momentul important al solstiţiului de vară ce a avut loc la 22 iunie. În această zi se culeg flori de prin fâneţe, în primul rând sânziene, care se împletesc într-o cunună care este aruncată pe casă sau pusă la stâlpul de la poartă.

Cununa grâului. Este un obicei străvechi, prilejuit de lucrările de vară, având la bază cultul fertilităţii. La terminarea secerişului se făcea de către femei o cunună din grâu. În acel moment cei ai casei sau vecinii erau avertizaţi despre ducerea cununii. Băiatul sau o fată care ducea cununa, trebuiau să se furişeze pentru a evita stropirea cu apă. Cununa trebuia pusă pe masa gospodarului la care se secerase.

Cei mai înstăriţi gospodari ai satului semănau suprafeţe mari cu grâu fiind necesară pentru recoltare o numeroasă echipă de secerători. Atunci erau organizate clăci

https://biblioteca-digitala.ro

cu muzică, la care participau câteva zeci de secerători, bărbați și femei. Femeile secerau iar bărbații legau snopii de grâu, îi adunau, îi făceau cruci, căpițe sau îi puneau pe pari[1880].

După terminarea seceratului, participanții se deplasau la casa gazdei unde erau ospătați cu mâncare și băutură după care se încingea jocul. Au rămas în amintirea locuitorilor mai bătrâni, clăcile organizate de Ionuțul Bexi, Tănase Brana, Nistor Magdalina, Ioan Magdalina Ciontic, Pătru Medri sau Traluța. Astăzi, din păcate au dispărut nu numai clăcile ci și suprafețele semănate cu grâu.

Claca despuiatului de cucuruz. În urmă cu peste o jumătate de secol suprafețele însămânțate cu porumb în satul Crișan erau însemnate. Porumbul constituia hrana de bază a familiilor mai sărace din sat și al animalelor. Porumbul era cules fără a fi despuiat și depus în șură. Apoi se chemau mai mulți vecini, în funcție de cantitatea de cucuruz pentru a-l despuia de vospe și a-l depozita în podul casei. În timpul clăcii participanții erau tratați cu pancove și vinars, care continua și după terminarea lucrului. De multe ori un bărbat care știa să cânte la fluier sau la vioară înveselea atmosfera, de multe ori claca încheindu-se cu joc.

Claca torsului cânepii. În perioada interbelică și primii ani după instaurarea comunismului familiile își produceau în casă articolele de îmbrăcăminte folosind lâna oilor și cânepa. Suprafețe importante erau semănate cu cânepă. După ce aceasta se maturiza, era culeasă, legată în mănuși, și după ce se usca era pusă la topit în topilă. După ce se „topea" era uscată și apoi melițată, obținându-se în urma trecerii firelor prin pieptene, fuiorul și bucăți mai mici și grosiere numite câlți sau drugălăi. Se făceau caiere și se dădeau la femei pentru a fi toarse fixându-se data clăcii care era peste trei-patru săptămâni.

Femeile care au acceptat să toarcă pentru clacă erau invitate la casa gazdei unde erau ospătate cu bucate și băutură. La clăcile mari se tocmea și muzică, la cele mai mici cânta câte un ins din fluier, taragot sau vioară. Clăcile la tors se organizau către sfârșitul toamnei, după ce se strângea recolta de pe câmp.

Majoritatea acestor obiceiuri, în special cele legate de munca câmpului, au dispărut aproape cu totul din viața comunității.

[1880] O cruce era formată din 21 snopi, câte 5 pe cele patru rânduri și unul în vârf, cu rol de colop, căpita conținea 26 de snopi, iar parul 49.

https://biblioteca-digitala.ro

TROIȚE ȘI CRUCI DIN SATUL CRIȘAN

Crucea este cel mai răspândit simbol al creștinătății. Crucea devine ea însăși simbolul religiei creștine, apărând ca reprezentare concretă pe obiecte și haine de cult, ca amuletă purtată la gât sau încheietura mâinii, pe clădiri – în ipostaza protectoare – pe arme, stindarde și uniforme – în ipostaza combativă; în gestica liturgică și în cea cotidiană – cu sens apotropaic sau de binecuvântare; pe pietre – ca simbol de proprietate[1881]. Din punct de vedere simbolic crucea străjuiește hotarul dintre lumea fizică și cea spirituală, reprezintă sfârșitul și începutul, este protector și călăuză.

Creștinul își încheie lucrul făcându-și o cruce de mulțumire sau îl începe cu același gest care-i oferă încredere, pentru că gestul înseamnă invocarea protecției divine. Crucea creștină a sacralizat locul, purificându-l de forțele negative invizibile. Troițele devin astfel cele mai populare monumente care străjuiesc răspântiile pe o arie largă în Europa. Dar și apa, care face contactul între cele două lumi, este considerată, în imaginația populară, încărcată de aceeași simbolistică a maleficului. Nu numai apa și răspântia este periculoasă ci și podul are legături cu forțe malefice.

Hotarele au și ele încărcătură magică, de apărare. Pentru a le întări forța protectoare se pun troițe la intrarea în pământurile satului și la intrarea în localitate, ca să îndepărteze molime, dăunători și dușmani. Spre deosebire de crucile de mormânt, care pecetluiesc închiderea „porților dintre lumi", troițele nu sunt simboluri funerare, cu excepția celor închinate eroilor. Grija pentru aceste monumente se explică prin rolul lor activ în viața comunității. În mediul rural interesul pentru prosperitatea turmelor, rodul livezilor, belșugul recoltelor, condiționate de factorii atmosferici, face ca o parte din slujbele de sărbători să fie ținute afară din biserică, tocmai la aceste troițe care, în astfel de ocazii, devin altare. Garanția păstrării protecției divine obligă moral pe membri comunității, să asigure întreținerea lor. Responsabilitatea revine, prin tradiție, acelor familii care au fost „ctitori", de obicei unor familii mai înstărite, care la un moment dat, au construit o troiță sau au refăcut una existentă, ca un gest de pioșenie creștinească, o donație făcută comunității și bisericii pentru pomenire.

În literatura de specialitate s-au conturat mai multe tipuri de troițe, între care amintim troița de hotar cu variantele:

- **Troița de hotar** propriu-zisă, care marchează hotarul terenurilor aparținând localității.
- **Troița de intrare** în localitate.
- **Troița din cimitir**, care marchează intrarea în cimitir și cea care delimitează spațiul mormintelor de spațiul liber din jurul biserici.
- **Troița de răscruce**, care marchează drumurile ce se intersectează în afara localității sau în localitate.
- **Troița de fântână, de izvor, de pod, de moară**.

[1881] Carmina Maior, Crucea, răscrucea, troița (motivație pentru un repertoriu al troițelor), lucrare în manuscris.

https://biblioteca-digitala.ro

În cadrul localității Crișan se întâlnesc troițe care corespund, în mare parte, tuturor acestor tipuri. În plus se mai află aici troițe care au fost ridicate în locul unde a existat Mănăstirea sau vechea biserică. Dintre troițele de hotar vom prezenta pe cele care marchează delimitarea între satele Crișan și Valea Bradului, alta de la intrarea în sat, și a treia care a fost ridicată la limita satului dinspre Junc. Trebuie menționat că în urmă cu două secole satul era mult mai restrâns, și astăzi existând locul purtând numele de „capătul satului".

Troița din Dealul Vacii. În hotarul satului Crișan cu Valea Bradului, în locul numit Dealul Vacii, s-a ridicat în anul 1842 o astfel de troiță de hotar. Din păcate, textul este în mare parte distrus, din el se poate descifra doar parțial:

Față: „S-au radicat această Sf. cruce întru cinstia sfinți... troița prin cheltuiala lui Ioan Tulia și a lui...."

Lateral stânga: „Anul 1842, luna lui iunie 7 zile".

Troița de la intrarea în satul Crișan. La intrarea în satul Crișan se află o altă troiță de hotar ridicată de către preotul Nicolae Tulea, cel care a slujit mai multă vreme în parohia vecină Valea Bradului, dar care s-a simțit permanent legat de satul în care s-a născut, unde a ridicat această troiță și a donat bisericii o parte din pământurile sale, pentru a fi pomenit, atât el cât și preoteasa, la slujbele sărbătoririi sfântului ierarh Nicolae. Textul din păcate este acoperit cu un strat gros de var ceea ce face foarte dificilă descifrarea lui, și în mai multe locuri este deteriorat.

Față: „Cu ajutorul lui D-zeu s-au radicat această cruce...."

Spate: „Prin cheltuiala lui Tulea Nicolae și Lupea Ianăș, Tulea Ianăș, Indrei Nicolae, în anul 1869".

Lateral stânga: „Niculae Tulia, popa Vaca".

Troița din capătul satului. Această troiță a fost ridicată în apropierea drumului care duce spre Dumbrava (prin dreptul proprietății lui Ionuț Tănase). Textul înscris este următorul:

Față: „În mărire martirului santu Dimitrie, izvoritorului de mir, apărătorului de pericle și vindecătorului de cinuri, care au învins pe Pagania, surpat frumusețea lui Ilie și a făcut la luptă îndrăzneț pe Nestor, se ridică aest:

Spate: Monument spre eterna memorii lor, Iosif Bârna cu soția Marta, în 26 octombrie 1903".

Troițe ce marchează locul unor foste lăcașuri sfinte.

Troița de la Mănăstire. Chiar și după dispariția mănăstirii, în memoria locuitorilor din sat s-a păstrat atât hidronimul Pârâul Mănăstirii, cât și toponimul „La Mănăstire". Pentru marcarea locului vechii mănăstiri, proprietarul terenului, Toader Golda, a ridicat o troiță din piatră având următorul text:

Față: „Mântuie D-ne pre toți creștinii care ți să închină răstignirii tale pre cruce și măresc învierea Ta. Această sfântă cruce s-a ridicat întru mărirea lui D-zeu și spre iertarea păcatelor acestor creștini. Toader Golda cu soția Ana și fiu lor".

Lateral dreapta: „Sfințită la 31 oct. 1936".

Troița de la ruinele vechii biserici. La intrarea în cimitir dinspre pârâul Goldeștilor, pe un tăpșan, s-a aflat vechea biserică ortodoxă din sat. Aici în interiorul ruinelor altarului a fost ridicată o frumoasă troiță din piatră. Troița are înscrisă pe ea următorul text:

https://biblioteca-digitala.ro

Față: „Prin keltu. Kito. Nicolae Niaga, Ioann Manea, Ioan Bârna, Danila Mania, Toder Golda". (Textul întregit: „Prin keltuiala kitorilor Nicolae Niaga, Ioann Manea, Ioan Bârna, Dănilă Manea, Toader Golda").

Spate: „Acias. Cruce s-au radicatu întru slava scimbării la fatzia lui XC în 6 aug. 1869". (textul întregit: „Aciastă cruce s-au radicat întru slava schimbării la fața lui Hristos în 6 august 1869").

Troița de lângă Biserică. Cea mai veche troiță din sat păstrată este cea de lângă actuala biserică ridicată în anul 1827 de către credincioşii ortodocşi. Troița a fost renovată de către credinciosul Tănase Bârna şi a fost sfințită la 26 mai 2001. Ea are următorul text:

Față: „Cu ajutoriul lui D-zeu s-au radicat aciastă C. în C. tuturor sfinților, a. 1827, mai 29. Cu keltuiala satului Vaca, preot fiind Iovu Mania". (Text întregit: „Cu ajutoriul lui Dumnezeu s-au ridicat această cruce în cinstea tuturor sfinților. Anul 1827, mai 29. Cu cheltuiala satului Vaca, preot fiind Iovu Manea").

Spate: „La piciorul crucii îşi găsesc mângâierea toți pe care nimic nu-i poate mângâia în lume. Rabdă şi nădăjduieşte".

Troițe ridicate la răscruce de drumuri.

Troița din Grui. Aici se întretăiau mai multe poteci, fiind un loc pe care, conform unei tradiții din sat, au fost văzuți păscând Caii lui Sântoader. Troița de aici este lucrată din piatră având text înscris pe toate cele patru laturi.

Față: „XC Isusu palmile pie cruce au tinsu şi tote neamurile la sine li-au strânsu" (Text întregit: „Hristos Isus palmele pe cruce au tins şi toate neamurile la sine le-au strâns").

Spate: „Szau R. A. K. 1880". (Text întregit: „S-au ridicat această cruce, 1880").

Lateral dreapta: „P. K. lui Petru Lupia, Rus Nicolae". (Text întregit: „Prin cheltuiala lui Petru Lupia, Rus Nicolae").

Lateral stânga: „Bârna Iuoan, Brana Ioan, Niaga Veka".

Troița din Colnic (I). Urcând de la biserică pe drumul care duce spre Colnic către proprietățile familiilor Ilie a Gafi, Nelu Sâlvi, Culița lui Mironul lui Valenuț întâlnim o primă troiță din piatră. Troița are înscris pe ea următorul text:

Față: „Acesta santa cruc, s-a radicat întru marirea prasnicului Buna Vestire a Presantei Născătoarei de Dumnezeu". (Text întregit: „Această Sfântă Cruce s-a ridicat întru mărirea praznicului Buna Vestire a Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu").

Spate: „S-a radicat prin epitropul Lazăr Tule cu familia la 25 martie 1895. Vaca".

Troița din Colnic (II). Este cea mai frumoasă din punct de vedere artistic, fiind lucrată de un meşter priceput în cioplirea pietrei. Troița are următorul text:

Față: „S-au ra. această S. Cruce în cinstia S-tei Treime, 1854 în maiu". (Text întregit: „S-a ridicat această Sfântă Cruce în cinstea Sfintei Treime, 1854, în mai").

Spate: „Cu ajutorul I. D-zeu în cinstea Pogorârii Sf. Duh pri. chelt. obştii Vaca, parohu luonutz Manya şi cantor Petru Lupia". (Text întregit: „Cu ajutorul lui Dumnezeu în cinstea Pogorârii Sfântului Duh, prin cheltuiala obştii Vaca, paroh Iuonuț Manea şi cantor Petru Lupea").

În satul Crişan se află mai multe troițe ridicate în apropierea apei, a văii Vacii sau a unor afluenți ai acesteia.

Troița de la Pârâul Mănăstirii. Tradiția spune că ea ar fi fost ridicată în legătură cu omorârea unor membri ai familiei Brady în timpul revoluției de la 1848. Textul troiței nu face nici un fel de referire la acest episod.

https://biblioteca-digitala.ro

Troița de la Brătila. Poate fi socotită o troiță ridicată lângă apă, având în vederea apropierea ei de Valea Vacii, dar și de Pârâul Oani. Troița are textul următor:

Față: „Aciastă sfântă cruce s-au ridicat în celtuiala a lui Indriu Iosifu, Golda Lapadatu, Niaga Niculae, Maria..."

Spate: „Aciastă sfântă cruce s-au ridicat în slava lui Dumnezeu și pe praznicul a intrării în Beserică".

Lateral dreapta: „Niag Niculaie, Petru Coru, Vaca în 27 nove. 1883".

Troița de la Gura Vlăii. Troița a fost ridicată către sfârșitul secolului al XIX-lea de către familia Rusu. Textul troiței este următorul:

Față: „Această sfântă cruce s-a radicat în slava Sfintei Treime, iunie în 29, 1884".

Spate: „S-au radicat prin cheltuiala lui Nicolae Rusu".

Troița de la a Danului. În fața casei fostului preot Ioan Rusu și în apropierea Pârâului Bănesc se află o altă, ridicată în anul 1941. Troița are următorul text:

Față: „Mântuiește Doamne pe toți creștinii care ți să închină răstignirii Tale pe cruce și măresc Învierea Ta. Această sfântă cruce s-a ridicat întru Mărirea l[ui] Dumnezeu și spre iertarea păcatelor acestor creștini Ioan Dan și soția Maria Tulea și fii noștri George, Elena, Ioan, Letița și Maria. Ridicată în 8 marte, anul 1941".

În satul Crișan se mai află o serie de troițe unele ridicate pe înălțimi, cum sunt cele de pe **Dealul lui Bode**, de la **Bosel**, de la vechea casă a **Papii**, de pe dealul Teiușel, altele pe marginea văii cum este cea de la **Sărbădău** sau din curtea familiei **Trifa** de lângă căminul cultural. Ele prezintă o mai mică importanță pentru istoria satului Crișan și nu ne vom mai referi special la ele. Alte troițe au dispărut pentru totdeauna, cum a fost cazul celei din fața casei lui Atanasie Brana, distrusă de tineri UTM-iști din sat.

În continuare ne vom referi și la câteva cruci din cimitir cu o deosebită semnificație în ceea ce privește viața bisericească, fiindcă este vorba despre crucile de la căpătâiul unor preoți, preotese sau cantori.

Crucea preotului Ioan Rusu. Este o cruce ridicată din piatră de către soția sa Sofia Rusu, decedată la 26 februarie 1951, la vârsta de 84 de ani. Pe fața crucii este înscris un text simplu: „Preotul Ioan Russ, născ. 1859, mort 1919".

Crucea preotesei Sofia Rusu. Alături de crucea soțului său este ridicată crucea preotesei Sofia Rusu. Pe cruce se află înscris următorul text: „Aci odihnește roaba lui Dzeu Rus Sofia născ, la 1868, decedată la 26 II, ridicată în 1851. Fie-i țărâna ușoară". (Text întregit: Aici odihnește roaba lui Dumnezeu Rus Sofia, născută la 1868, decedată la 26 februarie, ridicată în 1951. Fie-i țărâna ușoară".

Crucea preotului Iosif Costea. Este o cruce din piatră, frumos lucrată având un text mai complet față de cea a preotului Ioan Rusu. Pe fața crucii este săpat textul: „Aici odihnește în pace Iosif Costea, preot gr. or. din Vaca, născut în 27 martie 1848, reposat în 17 noiembrie 1918. Fiei țărâna ușoară și memoria binecuvântată".

Crucea poetului și scriitorului Vlaicu Bârna. Deși și-a trăit cea mai mare parte a vieții în București, scriitorul Vlaicu Bârna și exprimat dorința, încă din timpul vieții, de a fi înmormântat în satul natal, lângă părinții săi. O cruce simplă străjuiește la căpătâiul său având următorul text: „Vlaicu Bârna, 1913-1999, Elena Bârna, 1921- 20..."

Crucea preotului Nicolae Tulea. Unul dintre cei mai importanți donatori ai bisericii din Crișan. Pe crucea sa este înscris următorul text: „PO. D. PRE RO. PREUT NICOLAE TULIA, MAIU ÎN 17 1870". (Text întregit: Pomenește Doamne pre Robul tău preut Nicolae Tulia, mai în 17, 1870").

https://biblioteca-digitala.ro

Cruce de cantor. Crucea are următorul text: „Pomeneşte-mă Doamne când vei veni întru împărăţia Ta pre mine robul tău Toader, care am fost cantor, slujitor Sf. Biserici Vaca, 1918".

Crucea cantorului Ioan Avram. Pe crucea sa este scris textul: „Aici odihneşte robul lui Dumnezeu, Ioan Avram în etate de 48 ani, răp. în 16 oct. 1923, fost cantor". (Textul întregit: Aici odihneşte robul lui Dumnezeu, Ioan Avram, în etate de 48 ani, răposat în 16 octombrie 1923, fost cantor).

Pentru însemnele ridicate în afara cimitirului şi pe care crucea apare în ipostaza ei de purificatoare, călăuzitoare şi protectoare a unui loc, am folosit denumirea convenţională de troiţă. Având în vedere numărul mare de troiţe din satul Crişan, credem că în viitor va fi necesară repertorizarea şi publicarea lor separat.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE

I

CONTRACT
PENTRU REPARAREA MĂNĂSTIREI VACA

Noi carii mai jos ne vom iscăli dăm această carte de încredințare tuturor cărora să cuvine, cum că fiind noi, într-acest an, 1759 febr[uar] 19, la casa unuia dintră noi, anume preotului Pătru, venisă înaintea noastră, de o parte cinstitul ieromonah Varlaam, egumenul de la mănăstirea Prislopului, cu cinstitul protopop Giura Ilianul din vermeghia Zărandului; de altă parte Ion aselaşul şi zidarul, locuitori de aici din Zlagna şi să tocmiră înaintea noastră cu darea mânilor pentru zidirea Mănăstirii de la Vaca, într-acesta chip: cum că mai sus numiții cinstitului ieromonah cu protopop să fie datori a avea grijă de piatră, de var şi de fier, încă şi de lemn, ca să-i fie de ajuns la acea treabă.

Aşa şi de lucrători proşti care i-ar trăbui lângă zidari, de ajuns şi fără scădere; iar numitul meşter Ion să aivă grijă şi datorie cum că într-această primăvară, cât de curând vremea slujând, să se apuce de numitul lucru, adică de zidirea mănăstirei, a o zidi din temei, adică bisearica cu altariul şi cu turnul şi lângă dânsa patru chilii dedesupt, sau mai bine 2 de refectoriu şi 2 de şcoală, deasupra lor 4 chilii cu pereții dinăuntru sau despărțiturile de lemn, cu toată cinstea şi evlavia, ca să fie şi de alții bine lăudate, cu acoperişul de şindilă şi de țigle, câte se află aicea, pentru a cărora, făr de scădere isprăvire ducerea în vig va fi dator numitul meşter a ținea feciori meşteri câți i-ar trăbui, pentru a căruia şi a căror plata ostenelei s-au legat numiții ieromonah cu protopopul, cum că pe rând, pe rând, după putința şi sărăcia mănăstirei vor câştiga şi or da mai sus numitului meşter Ion treisute de flor[ini] vănaş, bani gata şi până or lucra, pe săptămână o cupă de vinars, iar peste tot 5 vedre de vin, iar pentru mâncare să mânce cu călugării, ce vor mânca şi ei şi de toate părțile aşa să se sârguiască cum într-această vară toată zidirea să se pue supt acoperemânt.

Acestea mai sus scrise şi însămnate de amândouă părțile le-au întărit cu darea mânilor înaintea noastră, iar care parte ar scădea în datoria sa fiind amândouă părțile aceiaşi păstoreşti sufleteşti supuse judecății arhiereşti şi canonului se supun, carele şi noi precum s-au făcut înaintea noastră aşijderea le-am însămnat cu dreapta credință întărind scrisoarea cu ale noastre iscălituri şi obicinuitele peceți. Anul, luna şi locul mai sus însămnate.

Popa Pătru din... L. S. Pagy Gheorghe din Zlagna L. S.

Acestea toate să se ducă în vig, or fi datori precum s-au şi făgăduit când cinstitul prot[opop] şi ermon[ah], pe rând pe rând a fi de față pe lângă lucrători. Fiindcă şi noi înşine cu prilejul acestei canonicești vizitații cercetând mai sus numita mănăstire o am găsit aşa de grozăvită şi negrijită, cât fără lacrămi nimic am putut de acolo avea de

https://biblioteca-digitala.ro

bucurie, care lucru de jale vrednic, arătându-l preoților și fiilor noștri sufletești, poporenilor din Vaca și Ribița și îndemnându-i în domnul spre întemeierea acelui bine de obște cu o inimă și cu o voie, cu toții s-au făgăduit că or sta într-ajutor cu lucrători și cu ce or putea. Pentru acea și noi acestea mai sus scrise toate le întărim, poruncind cu de-a dinsul celor mai sus numiți ca să stea cu de-a dinsul și fără lenevire de acel lucru până la săvârșire.

Zlagna, la 19 februarie 1759 — P. Pavel Aaron m.p.
L.S. — Vlădica Făgărașului

Iacob Radu. Istoria vicariatului Hațeg. Lugoj, 1913. p. 369-371.

II

INVITARE

Subsemnații având în vedere dezvoltarea simțului de economie, înlesnirea de credite ieftine și îmbunătățirea stării materiale și morale a locuitorilor din comuna Vaca (Comitatul Hunedoarei) ne-am hotărât să înființăm în comuna noastră o bancă poporală.

Spre scopul acesta invităm la adunarea generală de constituire pe toți aderenții acestei idei pe ziua de 2 august, ora 12, în localul școalei.

La ordinea de zi sunt:

1. Deschiderea adunării și explicarea scopului întrunirii, apoi constituirea biroului (prezident, notar, verificator).
2. Dezbaterea proiectului de statute pentru Banca poporală din comuna Vaca și hotărârea asupra înființării sau neînființării băncii.
3. Înscrierea de membri.
4. Alegerea Consiliului de administrație și de control și a celorlalți funcționari.
5. Propuneri.

Vaca la 25 iulie 1913.

Din încredințarea mai multora:

Ioan Bârna, Lupea Nicolae, Athanasiu Brana, Iosif Costea, Ioan Micu, Nistor Cor, Toader Golda, Kor Miron, Petru Mania, Petru Bârna

---

DJHAN, Fond Tribunalul Hunedoara, Dosar 13/1913, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

III

STATUTUL BĂNCII POPULARE „FRAGA" CA ÎNSOȚIRE DE CREDIT ÎN VACA

I. Înființarea și scopul însoțirii.

Art. 1. Se înființează banca populară Fraga, ca însoțire de credit cu sediul în comuna Vaca. Firma este „**Fraga**" bancă populară, ca însoțire în Vaca, Județul Hunedoara.

Art. 2. Scopul însoțirii este:

a). A contribui la ridicarea stării morale și materiale a membrilor prin procurarea creditelor de lipsă la îmbunătățirea gospodăriilor lor și la satisfacerea altor trebuințe economice și culturale;

b). A primi spre fructificare prisoasele de bani ale membrilor;

c). A ajuta membrilor să cumpere pământ și alte imobile;

d). A ajuta membrilor arândarea de moșii și a-i sprijini în toate întreprinderile economice, care au ca scop înflorirea lor economică;

e). A înființa tovărășii de producție, de consum și valorizare, pentru promovarea economiei agricole și industriei locale, precum și alte tovărășii cu caracter economic și cultural;

f). A mijloci vânzări și cumpărări în comun pentru membri.

Art. 3. Însoțirea se înființează pe un timp nehotărât.

II. Membrii însoțirii.

Art. 4. Membrii însoțirii pot fi toți cetățenii români maioreni independenți, bărbați și femei, cu purtări bune din comuna **Vaca** precum și tovărășiile înființate de însoțire. Nu pot fi membri ai însoțirii persoane care sunt deja membri la o altă însoțire cu răspundere solidară limitată.

Art. 5. Primirea membrilor o face consiliul de administrație, pe baza unei declarații în scris, în care noul membru recunoaște ca obligatoare pentru sine toate dispozițiile acestui ținut. În contra hotărârii de respingere a consiliului de administrație, cel respins poate recurge la adunarea generală.

Art. 6. Dreptul de membru încetează:

1. Prin retragere;
2. Prin mutarea locuinței într-alt sat;
3. Prin eschidere;
4. Prin moarte.

Art. 7. Retragerea se poate face oricând, pe baza unei declarații în scris a membrului. Înainte de retragere însă, membrul e dator să-și plătească toate datoriile ce le are la însoțire, chiar și dacă n-au ajuns la scadență. Dreptul de membru încetează în ziua când consiliul de administrație s-a pronunțat asupra retragerii.

Art. 8. Pentru neîmplinirea datorințelor față de însoțire, pentru contravenții și pentru purtare dăunătoare însoțirii, membrii pot fi excluși din însoțire. Excluderea o pronunță consiliul de administrație cu drept de apel la adunarea generală în termen de 30

https://biblioteca-digitala.ro

zile. Excluderea rămâne definitivă după pronunțarea adunării generale. Până la adunarea generală, membrul exclus nu poate exercita drepturile de membru. Membrul exclus poate fi reprimit în însoțire, dacă a încetat cauza pentru care a fost exclus. Reprimirea o face adunarea generală prin votare secretă.

Art. 9. În caz de moarte, ca zi a ieşirii din însoțire este considerată ziua morții membrului.

Art. 10. Membrii retraşi ori excluşi, în ce priveşte beneficiul, vor fi socotiți pe baza bilanțului de la 31 decembrie a anului în care s-au retras ori au fost excluşi, iar părțile lor sociale vor putea fi plătite în termen de 6 luni de la bilanț. Membrii excluşi pierd dreptul la orice beneficiu pe anul în care au fost excluşi. Membrii ieşiți, fie prin retragere, fie prin excludere, nu au nici un drept asupra fondului de rezervă, rămân însă răspunzători, conform codului de comerț, încă doi ani de la ieşire, pentru toate obligațiunile contractate de însoțire până la ieşirea lor.

Art. 11. Membrii au dreptul:

a). A lua parte la adunările generale şi a vota. Fiecare membru poate avea numai un singur vot. Dreptul de vot nu poate fi cedat nimănuia.

b). A beneficia de toate foloasele asigurate membrului prin statutul prezent.

Art. 12. Membrii, la intrarea în însoțire, se obligă printr-o declarație scrisă:

a). A plăti îndată la intrare taxa de înscriere de 5 lei.

b). A plăti partea socială de fondare, hotărâtă de adunarea generală;

c). A răspunde în mod solidar şi nelimitat pentru obligațiile însoțirii;

d). A se conforma statutelor de față, hotărârilor adunării generale, hotărârilor consiliului de administrație şi comitetului cenzorilor, precum şi dispozițiunilor regulamentate în marginile statutelor.

III. Capitalul de operațiune

Art. 13. Capitalul de operațiune se formează din părțile sociale plătite de membri; din împrumuturile contractate de însoțire; din depuneri şi din donațiuni.

Părțile sociale

Art. 14. Fiecare membru este obligat să verse în casa însoțirii partea lui socială în sumă de 20 *(douăzeci lei)*. Această sumă, după trebuință, va putea fi urcată de adunarea generală a însoțirii. Partea socială trebuie plătită deodată cu înscrierea de membru şi până membrul rămâne în însoțire nu poate fi nici retrasă, nici cedată, nici nu poate fi sechestrată de creditorii membrului.

Art. 15. În caz de lichidare, membrii vor fi considerați creditori ai însoțirii, însă nu vor putea fi plătiți decât după achitarea tuturor celorlalte obligațiuni ai însoțirii.

Art. 16. Beneficiul cuvenit membrilor pentru părțile lor sociale efectiv vărsate, se va fixa în fiecare an de adunarea generală, însă în nici un caz nu poate fi mai mare decât procentul ce se plăteşte după depuneri. Părțile sociale care n-au fost achitate complet nu participă la beneficiu. Adunarea generală poate hotărî să întrebuințeze beneficiul, ce este a se plăti după părțile sociale, spre anumite scopuri culturale ori economice, la care sunt interesați membrii însoțirii.

https://biblioteca-digitala.ro

Depuneri şi împrumuturi contractate.

Art. 17. Pentru adunarea capitalului de lipsă la operaţiunile sale, însoţirea poate primi depuneri de la orice persoane şi instituţiuni, cu obligativitatea de a le restitui la un termen anumit, după învoială cu depunătorul. Conturile depunerilor se ţin în secret şi pot fi arătate numai autorităţilor judiciare şi guvernamentale la cerinţă legală.

Art. 18. Regulile pentru depuneri şi mărimea dobânzilor le stabileşte adunarea generală. Schimbările următoare ale dobânzilor pot fi încredinţate consiliului de administraţie.

Art. 19. Împrumuturi, pentru operaţiunile sale, poate contracta însoţirea numai de la federala, la care este ataşată ca membru.

Donaţiuni.

Art. 20. Donaţiunile făcute însoţirii se administrează ca fond separat. Dobânda anuală se va întrebuinţa spre scopul indicat de donator. Dacă scopul donaţiunii nu este arătat, veniturile acesteia vor servi spre scopuri culturale. În caz de lichidare, fondul donaţiunilor va trece în administrarea federalei, la care a fost membru însoţirea.

Împrumuturi.

Art. 21. Însoţirea va împrumuta cu bani exclusiv numai pe membri, supraveghind ca aceştia să întrebuinţeze sumele împrumutate numai spre scopurile arătate în actul de împrumut. Consiliul de administraţie va judeca dacă împrumutul corespunde în general scopurilor însoţirii şi dacă e deplin garantat.

Art. 22. Împrumuturile se dau pe termen fix, cu condiţiunea, să fie replătite deodată, ori în rate, la termene hotărâte dinainte.

Art. 23. Împrumuturile se dau pe acte de obligaţie şi vor fi garantate prin averea membrului, prin cavenţi, ori prin amanete mobile şi imobile.

Art. 24. Fiecărui membru, după starea gospodăriei lui şi după trecerea, de care se bucură în urma însuşirilor sale morale, i se poate deschide credit până la o sumă anumită şi fără garanţie de amanete.

Art. 25. Adunarea generală va hotărî până la ce sumă se pot îndatora membrii de însoţire. Suma la un loc a tuturor împrumuturilor unui membru însă nu poate trece peste *500 (cinci sute lei)* iar a împrumuturilor negarantate prin amanete nu poate trece peste *100 (una sută lei)*. Membrii de omenie şi morali se vor putea bucura totdeauna de maximul de credit.

Art. 26. Dobânda la împrumuturi o fixează adunarea generală şi nu poate fi mai mare de 1 % peste scontul cu care însoţirea s-a împrumutat. La această dobândă nu se pot adăuga alte taxe, care ar trece peste ½ %.

Art. 27. Consiliul de administraţie are dreptul a desface contractul de împrumut şi a reclama plătirea împrumutului şi înainte de termenul hotărât, în următoarele cazuri:

a). Când membrul nu întrebuinţează suma împrumutată pentru scopul arătat în actul de împrumut;

https://biblioteca-digitala.ro

b). Când membrul nu mai prezintă siguranță îndestulitoare pentru plata împrumutului;

c). Când membrul ar ieși din însoțire.

Art. 28. Membrul are totdeauna dreptul să-și plătească datoria, integral și în parte, și înainte de termen. În acest caz dobânda va fi plătită numai pentru partea din capital care rămâne împrumutată și numai pentru timpul împrumutului. Dacă dobânda a fost plătită înainte va fi restituită.

Operațiuni de mijlocire în comision.

Art. 29. Însoțirea va face operațiuni de mijlocire în interesul membrilor însoțirii, precum și al altor însoțiri, al federalelor și al Uniunii lor, dar nicidecum pentru persoane și instituțiuni care nu fac parte din cooperație.

Art. 30. Mijlocirile se pot face numai în contul membrilor și al unităților cooperative care le-au cerut. În contul propriu se pot face mijlociri numai cu încuviințarea adunării generale și numai mijlociri care nu sunt împreunate cu risc. Pentru acoperirea eventualelor pagube, ce ar putea rezulta din astfel de mijlociri, însoțirea are datoria să înființeze un fond special de asigurare.

Art. 31. Însoțirea are drept a primi însărcinări în ce privește vânzarea și cumpărarea mărfurilor trebuitoare membrilor însoțirii; a face încasări de polițe și documente de transport; a cumpăra și a vinde efecte publice din încredințarea membrilor și în contul lor; a primi bani și însărcinări de plată. Comisionul pentru îndeplinirea acestor însărcinări, precum și cadrul, limitele și condițiunile operațiunilor de mijlocire, le hotărăște adunarea generală.

Alte ramuri de activitate.

Art. 32. Însoțirea, pentru trebuințele membrilor săi, prin hotărârea adunării generale, poate aranja diferite întreprinderi economice (mori, fabrici de cărămidă, țiglării, tăbăcării etc.), însă cheltuielile făcute prin aceste întreprinderi trebuie compensate prin formarea unui fond special de asigurare (Art. 30).

Art. 33. Însoțirea, pentru atingerea scopurilor sale, arătate în art. 2, prin hotărârea adunării generale, poate pune în sfera problemelor sale: deschiderea de instituțiuni culturale (case culturale, societăți, cercuri, biblioteci, sale de citire, cursuri, librării, școli etc.); organizarea de spectacole (teatre, șezători culturale, concerte, prelegeri etc.); organizarea de instituții pentru ajutorul reciproc, de instituții pentru asigurarea reciprocă, ș.a.

Bilanț, beneficiu, fonduri.

Art. 34. La 31 decembrie al fiecărui an, însoțirea va încheia bilanțul în conformitate cu codul comercial și cu dispozițiile acestui statut.

Art. 35. Pentru acoperirea obligațiunilor contractate de însoțire servește ca garanție toată averea însoțirii, în ordinea următoare:

a). Beneficiul anual;

b). Fondurile speciale de asigurare;

c). Fondul de rezervă;

https://biblioteca-digitala.ro

d). Părțile sociale;

e). Cealaltă avere a membrilor conform art. 12 p. c.

În cazul când părțile sociale nu sunt integral vărsate, însoțirea, spre a putea face față obligațiunilor sale, poate constrânge pe membri să plătească întreagă partea socială, subscrisă la însoțire.

Art. 36. Din venitul brut se vor scădea cheltuielile de administrație, dobânda după depuneri și după sumele datorate de însoțire, precum și pierderile însoțirii. Restul formează beneficiul net.

Art. 37. Beneficiul net va fi distribuit în modul următor:

a). 25 % fondului de rezervă;

b). 15 % fondului special de asigurare, destinat a acoperi pierderi și cheltuieli neprevăzute (art. 30 și 32).

c). 10 % fondului de educație și propagandă cooperativă al federalei;

d). Beneficiul cuvenit membrilor după părțile lor sociale efectiv vărsate; acest beneficiu însă nu poate fi mai mare decât dobânda, ce o plătește însoțirea după depuneri;

e). O cotă corespunzătoare pe care o va hotărî adunarea generală, spre scopuri culturale și de binefacere.

Art. 38. Fondul de rezervă se formează:

a). Din taxele de înscriere;

b). Din 25 % ale beneficiului net;

c). Din prisosul ce rămâne după distribuirea beneficiului anual;

d) Din venitele proprii și din donațiuni.

Dobânda fondului de rezervă se va capitaliza, până când acest fond va ajunge cel puțin până jumătate din capitalul social; în urmă va putea alimenta scopurile culturale ale însoțirii.

Art. 39. Fondul de rezervă constituie proprietatea exclusivă a însoțirii. Membrii nu pot pretinde nici împărțirea lui, nici parte din el, când se retrag, și nici în caz de lichidare. În caz de dizolvare, fondul de rezervă și donațiile trec la fondul de rezervă al noii însoțiri, ce s-ar înființa în comună; în lipsa acesteia va trece în administrarea federalei, ca fond cultural, pentru respectiva comună.

IV. Administrarea însoțirii

Art. 40. Administrarea însoțirii se face prin:

a). Adunarea generală;

b). Consiliul de administrație;

c). Comitetul cenzorilor.

Art. 41. Persoanele înrudite până la al 4 grad nu pot fi membri în consiliul de administrație. De asemenea persoanele înrudite până la al 4 grad între sine, sau cu membrii consiliului de administrație, nu pot fi alese cenzori, iar dacă au fost alese pierd această calitate.

a). Adunarea generală.

Art. 42. Adunarea generală se compune din toți membrii însoțirii.

Art. 43. Cercul de activitate al adunării generale este:

https://biblioteca-digitala.ro

a). Să delibereze şi decidă asupra tuturor chestiunilor puse la ordinea zilei în sensul acestui statut şi cu deosebire să supravegheze activitatea consiliului de administraţie şi a cenzorilor;

b). Să cenzureze socotelile, să aprobe bilanţul şi să împărţească beneficiul;

c). Să hotărască asupra felului de a acoperi eventualele pierderi;

d). Să dea consiliului de administraţie şi cenzorilor descărcare de gestiunea lor;

e). Să statorească procentul după împrumuturile date membrilor şi interesele după depuneri;

f). Să hotărască creditul maximal, ce se poate da membrilor şi condiţiile de plată;

g). Să fixeze operaţiunile ce le va face însoţirea în cadrul acestui statut şi cercul acestora;

h). Să hotărască asupra mijlocirilor, asupra vânzărilor şi cumpărărilor de efecte publice, asupra înfiinţării fondurilor speciale de asigurare şi asupra tuturor modalităţilor, între graniţele cărora se vor face operaţiunile însoţirii;

i). Să aleagă Consiliul de administraţie şi Comitetul cenzorilor;

j). Să hotărască dizolvarea însoţirii şi modificarea statutului.

Art. 44. Adunarea generală va fi chemată de Consiliul de administraţie în şedinţă ordinară o dată pe an, cel mai târziu până la 31 mai. Adunarea generală va fi chemată în şedinţă extraordinară de Consiliul de administraţie de câte ori o cere trebuinţa, ori de câte ori va fi cerută de Comitetul cenzorilor sau de o treime a membrilor. Chemarea se face conform obiceiului local, afişându-se şi în localul însoţirii şi trebuie să cuprindă locul şi data întrunirii, precum şi ordinea de zi. Chemarea se face cel puţin cu 8 zile înainte de data întrunirii şi se aduce, împreună cu ordinea de zi, din bună vreme şi la cunoştinţa federalei, la care aparţine însoţirea.

Art. 45. Adunarea generală este legală, când vor fi de faţă mai mulţi de jumătate dintre membri. Neîntrunindu-se acest număr, se cheamă peste 8 zile o altă adunare, care poate lua hotărâri valide fără privire la numărul membrilor prezenţi. Dacă în ordinea de zi este şi modificarea statutului, se pot aduce hotărâri valide numai dacă sunt de faţă două treimi a membrilor. Neîntrunindu-se acest număr, se cheamă o nouă adunare generală, după 8 zile, care poate aduce hotărâre de modificare, dacă este de faţă cel puţin a zecea parte din numărul membrilor.

Art. 46. Adunarea o prezidează preşedintele însoţirii. În lipsa acestuia adunarea îşi alege singură preşedintele.

Art. 47. Hotărârile se aduc cu majoritatea voturilor celor prezenţi şi sunt obligatoare pentru toţi membrii însoţirii. Votarea se face prin sculare, prin ridicarea mânii ori verbal. Votarea va fi secretă, dacă o cere o treime a membrilor prezenţi. Membrii interesaţi personal nu pot lua parte nici la discuţii, nici la votare, în chestia respectivă.

Art. 48. La adunarea generală poate participa cu vot consultativ delegatul federalei, la care aparţine însoţirea, precum şi alţi cooperatori, dacă au fost invitaţi de Consiliul de administraţie.

Art. 49. Hotărârile adunării generale vor fi introduse într-un registru special, vor fi verificate şi iscălite de preşedinte, de secretar şi de doi membri de încredere, aleşi de adunarea generală.

Art. 50. Hotărârile adunării generale, contrare legilor şi acestui statut, nu sunt valide. Consiliul de administraţie şi cenzorii nu sunt datori să le observe, ci au datorinţa, să convoace adunarea generală extraordinară, ca să le revizuiască.

https://biblioteca-digitala.ro

b) Consiliul de administrație

Art. 51. Consiliul de administrație se compune din un președinte, care este totodată președintele însoțirii și din 9 (nouă) membri, aleși de Adunarea generală ordinară dintre membrii însoțirii. Alegerea se face pe 3 ani prin votare secretă. Consiliul de administrație se reînnoiește cu o treime în fiecare an, astfel, ca nimeni să nu fie membru în acesta mai mult de trei ani. În cei dintâi doi ani, ieșirea se va face prin tragere la sorți, după aceea în ordinea vechimii. Membrii sortați ori ieșiți în ordinea vechimii, pot fi realeși. Nu pot fi în același timp în Consiliul de administrație și în Comitetul cenzorilor persoane înrudite până la gradul al patrulea (art. 41), ori părtașe la aceeași întreprindere de negoț.

Art. 52. Legitimarea membrilor Consiliului de administrație se face pe baza procesului verbal al adunării care i-a ales. Acest proces verbal va fi înaintat judecătoriei încredințate cu conducerea registrului de firme, iar membrii aleși își vor legitima iscălitura înaintea judecătoriei ori personal, ori în formă legalizată prin notarul public.

Art. 53. Consiliul de administrație este organul executiv al însoțirii. El reprezintă însoțirea atât în fața judecătoriilor, cât și față cu alte persoane. El conduce și execută toate afacerile însoțirii, conformându-se cu strictețe codului comercial, acestui statut și hotărârilor adunării generale.

Art. 54. Consiliul de administrație, la convocarea președintelui, se întrunește în ședință de câte ori este necesar pentru rezolvarea agendelor curente, sau de câte ori o cer acesta, în cerere motivată, 2 membri ai consiliului, ori 2 membri ai comitetului cenzorilor. Consiliul de administrație poate aduce hotărâri valide, dacă sunt de față cel puțin jumătate dintre membrii consiliului, afară de președinte. Hotărârile se aduc cu majoritatea voturilor celor prezenți, când voturile sunt egale, decide votul președintelui. Hotărârile se introduc în registrul proceselor verbale a consiliului și le iscălesc, după fiecare ședință, toți membrii care au fost prezenți. Membrii care vor lipsi de la trei ședințe consecutive, fără să motiveze absența, se consideră de drept demisionați și în locul lor, până la cea mai apropiată adunare generală, consiliul, în înțelegere cu comitetul cenzorilor (art. 61 p. g.) se poate întregi prin optare cu alții dintre membrii însoțirii, care la ultimele alegeri în consiliu au întrunit mai multe voturi.

Art. 55. La ședințele consiliului pot participa, însă numai cu vot consultativ și membrii comitetului de censori, precum și delegatul federalei, la care este atașată însoțirea.

Art. 56. În special Consiliul de administrație este dator:

a). A observa și executa toate dispozițiunile legii, ale statutelor și hotărârile adunării generale. Pentru toate aceste e răspunzător față de însoțire.

b). A se acomoda hotărârilor adunării generale la luarea împrumuturilor spre scopurile însoțirii.

c). A vota împrumuturi membrilor în conformitate cu dispozițiile acestui statut și a supraveghea plătirea regulată a împrumuturilor date.

d). A statori dobânda după împrumuturi și depuneri în conformitate cu hotărârile adunării generale.

e). A controla casa și purtarea socotelilor și a se îngriji de plasarea sigură a capitalelor.

https://biblioteca-digitala.ro

f). A supraveghea şi controla operaţiunile de mijlocire, cumpărările şi vânzările de efecte, făcute prin însoţire.

g). A alcătui bilanţul şi raportul asupra gestiunii sale anuale.

h). A primi şi exclude membrii.

i). A numi, şi în caz de delicte şi crime în oficiu, a revoca pe amploiaţii însoţiţi.

j). A împlini toate acele funcţiuni, care sunt în consonanţă cu dispoziţiunile acestui statut.

Art. 57. Membrii Consiliului de administraţie sunt solidar şi nemărginit răspunzători cu averile lor personale pentru pierderile însoţirii, ce ar rezulta din reaua lor credinţă, din neglijenţă ori din abuz de putere. Dacă un membru al consiliului ajunge la cunoştinţa unor astfel de fapte şi hotărâri şi protestează împotriva lor, aducându-le la cunoştinţa cenzorilor, nu mai e răspunzător pentru ele.

c) Comitetul cenzorilor.

Art. 58. Comitetul cenzorilor este organul de supraveghere şi de control al însoţirii. Se compune din un preşedinte şi din *3 (trei)* membri aleşi de adunarea generală ordinară, dintre membrii însoţirii, prin votare secretă. Membrii comitetului cenzorilor se aleg pe trei ani. În fiecare an o terţialitate iese din comitet. În cei dintâi doi ani ieşirea se face prin tragere de sorţi. Membrii sortaţi ori ieşiţi pot fi realeşi.

Art. 59. Membrii Comitetului cenzorilor nu pot fi înrudiţi nici între sine, nici cu membrii consiliului de administraţie până în gradul a 4-lea. Cei înrudiţi îşi pierd calitatea de cenzori (art. 41).

Art. 60. Comitetul cenzorilor este dator: să apere în toate privinţele interesele însoţirii; să supravegheze ca gestiunea să se facă conform codului comercial, conform statutului şi dispunerilor adunării generale. În orice timp poate controla casa şi se poate informa din actele şi registrele însoţirii. Dacă află că, Consiliul de administraţie, ori amploiaţii însoţirii calcă legea, statutul ori hotărârile adunării generale, ori alte dispoziţiuni asigurate prin contracte, are dreptul să ia toate măsurile spre apărarea intereselor însoţirii şi când interesele acesteia sunt primejduite, poate convoca adunarea generală extraordinară.

Art. 61. În special Comitetul cenzorilor este obligat:

a). A verifica situaţia casei şi solvabilitatea creanţelor cel puţin o dată la trei luni, încheind proces verbal.

b). A verifica bilanţul şi situaţiunea generală în fiecare an cel mult până la 1 aprilie şi a face asupra lor raport adunării generale.

c). A examina regulamentele de administrare, întocmite de Consiliul de administraţie.

d). A examina prealabil propunerile privitoare la modificarea statutului.

e). A abzice şi pretinde încasarea pretensiunilor periclitate.

f). A propune excluderea şi înlocuirea membrilor renitenţi.

g). A-şi da avizul la întregirea consiliului de administraţie prin optare (art. 54).

Art. 62. Comitetul cenzorilor poate lucra şi aduce hotărâri valide, dacă, afară de preşedinte, sunt de faţă cel puţin 2 membri. Hotărârile se aduc cu majoritate de voturi. Când voturile sunt egale, decide votul preşedintelui. Toate constatările şi verificările

https://biblioteca-digitala.ro

cenzorilor vor fi bine întemeiate şi stipulate cu preciziune în procesele verbale, ce sunt datori a încheia. Procesele verbale vor fi trecute într-un registru special.

Art. 63. Pentru legitimarea Comitetului cenzorilor serveşte procesul verbal al adunării generale care i-a ales.

Art. 64. Pentru conducerea registrelor de contabilitate ale însoţirii şi pentru manipularea casei, adunarea generală poate angaja casier şi contabil, eventual şi alţi amploiaţi, care vor lucra sub controlul nemijlocit al Consiliului de administraţie şi al cenzorilor. Casierul poate fi ales în consiliul de administraţie, nu însă în comitetul cenzorilor. Casierul şi contabilul şef, la invitarea preşedintelui, poate participa la şedinţele consiliului de administraţie, cu vot consultativ.

V. Dispoziţiuni generale.

Art. 65. Statutul prezent poate fi modificat numai de adunarea generală, în a cărei ordine de zi a fost anunţată modificarea şi numai dacă sunt prezente la adunare cel puţin două treimi ale membrilor însoţirii. Dacă nu se întruneşte acest număr se cheamă spre acest scop o nouă adunare generală după 8 zile, care poate aduce hotărâre de modificare, dacă este de faţă a zecea parte din numărul membrilor însoţirii (art. 45).

Art. 66. Dizolvarea voluntară a însoţirii o poate decide numai o adunare generală, chemată anume spre acest scop şi numai atunci, când pentru continuarea însoţirii nu se pronunţă cel puţin 7 membri. Cei ce voiesc pot ieşi din însoţire. Eventuala dizolvare ori lichidare se va publica conform dispoziţiilor codului comercial.

Art. 67. Adunarea generală de constituire poate aduce hotărâri, fără a observa la convocare dispoziţiunile acestui statut.

Dat în Vaca la 2. VIII 1913.

Pentru direcţiune

Alexandru Fugătă

DJHAN, Fond Tribunalul Hunedoara, Dosar 3/1913, f. 61-70.

https://biblioteca-digitala.ro

DECLARAȚIE DE MEMBRU

Subsemnații declarăm obligatoriu că ne înscriem ca membri la Banca Poporală Fraga şi că cunoaştem pe deplin rânduielile statutelor, pe care le primim în întregime, obligându-ne fiecare a plăti la Casa Băncii părtăşia cu care ne-am angajat şi taxa de înscriere cerută.

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Ocupația	Locul	Suma părtăş.	Data	Suma	Pt. părtăş.	Taxa înscr.
1	Ioan Bârna	Învăț.	Vaca	20	2. 08 1913	2		2
2	Sofia Bârna		"	20	"	2		2
3	Treja Manea		"	20	"	2		2
4	Athanasiu Brana	negustor	"	20	"	2		2
5	Filip Maria prin Brana	"	"	20	"	2		2
6	Brana Mariuța p. Filip	"	"	20	"	2		2
7	Ioan Bârna		"		"	4	2	2
8	Maria Bârna		"		"	4	2	2
9	Ioan Magdalina		"		"	2		2
10	Ioan Avram I Petru		"	20	"	2		2
11	Bârna Ioja		"		"	2		2
12	Avram Petru I Dănilă		"		"	2		2
13	Rus Medrea		"					
14	Cor Ioan I Petru		"					
15	Manea Petru I Ioan		"		"	2		2
16	Nicolau Rusu		"	20	"	2		2
17	Cor Ioan	Mic pr.	"	20				
18	Rațiu Susana prin Micu	"	"	20				
19	Nicolae Lupea	"	"	20		4	2	2
20	Ioan Rusu	preot	"	20				
21	Trifa Marie I Tănase	econom	"	20				
22	Ianc Maria prin Micu	"	"	20				
23	Avram Nicolae I Iov	Mic pr.	"	20		2		2
24	Florea Manea	"	"	20				
25	Manea Petru I Petru	"	"	20		2		2
26	Micu Ioan	învățător	"	20		4	2	2
27	Iosif Costea	preot	"	20		2		2

https://biblioteca-digitala.ro

28	Bârna Nicolae l Filip	econom	"	20		2		2
29	Lazăr Nicolae sufletu	"	"	20				
30	Filip Nicolae l Irimie	"	"	20				
31	Avram Tănase	"	"	20				
32	Stanciu Petru p. Micu	"	"	20				
33	Toma Nicolae p Micu	"	"	20		2		2
34	Cor Nicolae a Onichi	"	"	20				
35	Maria Tudor	"	"	20		2		2
36	Bârna Lazăr l Nicolae	"	"	20		2		2
37	Lazăr Toader l Nicolae	"	"	20				
38	Iancu Ioan	"	"	20				
39	Lazăr Petru	"	"	20		2		2
40	Cor Miron	"	"	20		2		2
41	Tulea Lazăr a Treji	"	"	20		2		2
42	Indrei Mane l Petru	"	"	20				
43	Bârna Nicolae	"	"	20		2		2
44	Iancu Petru	"	"	20				
45	Rozalia Micu	"	"	20		4	2	2
46	Sofia Avram	"	"	20				
47	Lazăr Ioan	"	"	20		2		2
48	Lazăr Sofia	"	"	20		2		2
49	Solomon Cleşiu	"	"	20		4	2	2
50	Indrei Ioan l Iov	"	"	20		2		2
51	Onea Gafea	"	"	20		2		2
52	Bârna Marta	"	"	20		2		2
53	Golda Ioan Bujac	"	"	20				
54	Neaga Ioan Negău	"	"	20		4	2	2
55	Cor Nistor l George	"	"	20				
56	Bârna Iosif	"	"	20		4	2	2

DJHAN, Fond Tribunalul Hunedoara, Dosar 3/1913, f. 61-70.

https://biblioteca-digitala.ro

V

CRONICA PAROHIALĂ A PAROHIEI CRIŞAN (VACA), JUD. HUNEDOARA

ISTORICUL COM[UNEI] BIS[ERICEŞTI] VACA

Comuna bisericească Vaca e situată pe partea dreaptă a văii Crişul Alb, în partea nordică a judeţului Hunedoara, aparţinătoare din punct de vedere bisericesc tractului Zarand şi Arhidieceza de Alba Iulia şi Sibiu, iar politiceşte plasei Brad şi jud[eţului] Hunedoara. Despre data înfiinţării acestei comune date sigure nu sunt, doar că există ca parohie de sine stătătoare cam de pe la a[nul] 1500. În timpurile vechi biserica nu era situată în interiorul satului ca şi azi, ci afară de sat din partea de din jos, şi anume pe locul numit la „Părăul Mănăstirei".

Numele vine de acolo că biserica de aici fiind şi mică şi departe de sat (1 km), cu timpul credincioşii, în cimitirul de azi şi-au zidit o nouă biserică, care însă s-a ars pe timpul revoluţiei lui Horia, Cloşca şi Crişan. În biserica cea veche din părăul mănăstirii rămânând ea pustie, în timpul când o parte dintre români au părăsit religia ortodoxă şi au trecut la catolicism şi apoi s-au început persecuţia religioasă contra românilor ortodocşi pentru a-i converti cu forţa, în biserica veche catolicii au adus doi călugări gr[eco] cath[olici] care în scopul de a converti pe credincioşii ortodocşi la unaţie au înfiinţat o şcoală, pentru instruirea copiilor ortodocşi.

A rămas tradiţia şi azi în popor că un călugăr mai bătrân chema la el pe copiii care păşteau vitele şi le da 1 bucată de pâine şi 1 palmă bună, însoţită de cuvintele „ţine minte". Cu timpul dărâmându-se biserica şi plecând şi călugărul, neputând converti nici măcar un singur suflet, deşi pe un creştin, un moş a lui Gheorghe Dili, om cetitor, au voit să-l sfinţească de preot unit în Vaca, dacă va trece la unaţie, dar fără de folos. Pământul bisericii a rămas în folosinţa preotului gr[eco] cat[olic] din Bucuresci, şi s-a vândut apoi de către protop[opul] gr[eco] cat[olic] din Baia de Criş unui locuitor ort[odox] din Vaca în a[nul] 1922.

În locul bisericii zidite în cimitirul de azi, şi care biserică s-a ars pe timpul revoluţiei lui Horea, Cloşca şi Crişan – locul ei văzându-se şi azi – credincioşii au zidit o biserică mare şi frumoasă. Biserica aceasta în 1848 nu era terminată şi când familia nobililor Brady din Brad, în 1848, s-au refugiat din calea pericolului şi-au căutat scăparea la preotul I[oan] Manea din Vaca, căruia i-au promis că dacă îi va ascunde bine îi va da bani ca să termine biserica. Planul de scăpare n-a reuşit, deoarece venind oamenii de la Bulzeşti şi Tomnatic şi satele din jur sub conducerea unui conducător numit „Maiorul" au aflat pe toţi membrii familiei Brady, vreo 12-13 persoane, i-au prins şi i-au dus pe părăul Mănăstirii şi i-au omorât până la unul şi apoi morţi ori şi cum erau i-au îngropat acolo. După revoluţie, membrii rămaşi în viaţă din familia Brady i-au dezgropat şi i-au îngropat în un mormânt comun în cimitirul unguresc din Baia de Criş, care se vede şi azi în partea stângă a drumului.

Despre vechimea comunei Vaca dovedeşte şi un document, în copie, sub nr. 3888 din 21 august 1821, în care se arată îndatoririle ce le aveau singuraticele familii de iobagi faţă de stăpânii lor, toţi nobili unguri.

https://biblioteca-digitala.ro

1/ Văd[uva] lui Grof Gyulai Ferencz, D[oam]na **Kotsandi Susana** avea 42 de iobagi cu familiile lor.

2/ **Mate Farcas** avea 10 oameni cu familiile lor.

3/ Domnu[l] **Doboi György** are 8 iobagi cu familiile lor.

4/ Baron **Radok Imre Măriase** are 2 iobagi cu familiile lor.

5/ Baron **Nalatzi Foro Măriase** are 5 iobagi cu familiile lor.

6/ Baron **Nalatzi Istvan Măriase** are 4 iobagi cu familiile lor.

7/ Dl. Grof **Bethlen Farkas Măriase** are 10 iobagi cu familiile lor.

8/ **Horvath Andras** are 2 iobagi cu familiile lor.

9/Văduva lui Bartsai Abraham, grof. **Bethlen Sususana Măriase** are oameni 6, în fiecare săptămână la lucru cu câte 2 boi. În total sunt 9 domni de pământ la care oamenii sunt repartizați pentru lucru, în total 95 de familii. Din acest document se mai vede că locuitorii aveau să presteze domnilor săi ca dare a satului pe timp de 1 an următoarele: 95 de familii (mai erau şi oameni liberi şi zseleri, după cum se vede din document care nu dădeau nici o dare domnilor) făceau „2631 de zile de slujbe, apoi mai dădeau 50 de găini, 54 de pui, 500 de ouă, 1 ferie şi 5 cupe de unt, o ferie şi 5 cupe de miere, 50 fuioare de cânepă, 417 de zloți şi 20 cr[eițari], 129 de fonți de torsură şi 40 coți de țesătură de pânză şi din 24 care de lemne, duse la crâşma de la Mesteacăn, proprietatea Bar[onului] Nalaczy Joszef. Tot în comuna Vaca s-a născut cam pe la anul 1730 (data cea mai des folosită este 1732 sau 1733), Gheorghe Giurgiu Crişan, tovarăşul din marea răs[coală] a lui Horea, Cloşca şi Crişan (1784).

Pe locul numit Părăul Goldeştilor se păstrează o casă veche, care a ars în revoluția din 1848 şi care s-a refăcut, fiindcă a ars numai pe jumătate şi nu se ştie hotărât, în casa aceasta ori în alta care era departe de ea numai de vreo 5-8 m şi care în 1848 a ars complet, s-a născut eroul Crişan, mort pe roată la Alba Iulia la 16 februarie 1785. Întru amintirea acestui erou al neamului, pentru ridicarea unui monument în comuna Vaca, primind autorizație de la Dl. Ministru al Ocrot[irilor] Sociale, s-a colectat în țară sumele necesare, care sume, în sumă de lei 94.000, sunt depuse la bancă, până ce acest fond s-a mai mărit tot prin contribuții benevole.

În ce priveşte administrarea parohiei Vaca, din matricolele ce se păstrează, se vede că au funcționat din a[nul] 1790 şi până azi următorii preoți: 1/ **Popa Bârna**, 2/ **Popa Gheorghe**, 3/ **Popa Iov Manea**, 4/ **Ioan Manea**, 5/ **Iosif Costea** şi 6/ **Alexandru Fugătă**. În timpul de vacanță a parohiei, administrația a făcut-o – mai demult Pr[eotul] Faur din Junc iar mai în urmă Pr[eotul] I. Rusu din Junc şi Iosif Comşa din Ribița.

Subs[emnatul] Pr[eot] Al[exandru] Fugătă, născut, în 10 X 1885, în comuna Luncoiul de Jos - după abs[olvirea] liceului, 1907, în Braşov şi a teologiei în Sibiu, la 1912, m-am preoțit în comuna Blăjeni-Plaiu. De aici în 1916, în decursul marelui război al lumii, am fost chemat şi eu la armată ca preot, cu gradul de căpitan, servind până la 1 XI 1918, când a izbucnit revoluția pe frontul austriac şi când în scurt apoi încheindu-se armistițiul, din oraşul Graz, unde făceam serviciul ca preot de corp de armată, m-am reîntors acasă în sânul familiei.

Am mai stat în parohia Blăjeni Plaiu până în luna martie 1920, când fiind ales şi întărit de paroh în comuna Vaca – am ocupat postul de paroh care cu ajutorul lui D[umne]zeu îl dețin şi azi. Matricolele în această parohie sunt toate în cea mai bună ordine, aşa: 1/ **Matricola botezaților** îs IV tom[uri], există de la anul 1790, II/ **Matricola morților şi a cununaților** sunt din anii 1811. Asemenea e **Protocolul bunei învoiri** (al

https://biblioteca-digitala.ro

încredințărilor) cum și **Protocoalele** despre ședințele comitetului și sinodului parohial, cum și jurnalele de casă se păstrează de zeci de ani în cea mai perfectă ordine.

Archivul parohial se află numai cu începere din a[nul] 1919. Întreg archivul parohial s-a nimicit după moartea Pr[eotului] J[osif] Costea, deoarece familia mutându-se din Vaca în comuna Ribița, au dus și archivul care s-a nimicit în modul acesta. Biserica are o frumoasă bibliotecă parohială constătătoare din 550 volume și care se păstrează în edificiul școală, proprietatea bisericii. Cărțile se citesc de bărbați, femei, tineri, adulți și copii de școală.

Comuna Vaca e dintre primele comune din tr[actul] Zarand și pl[asa] Brad, unde numărul neștiutorilor de carte e foarte mic, cam 15-20 %, încolo toți știu scrie și citi. Acest merit îi revine școlii confesionale din loc, care până la a[nul] 1918 au avut toți învățători vrednici și care se interesau de educația morală și intelectuală a elevilor obligați de școală. Învățătorii până la această dată - deși legile școlare ungurești erau foarte aspre - se plăteau de către epitropia parohială, în fiecare lună scoțându-și salariul din casa bisericii, conform legii. Cum biserica are avere imobilă, care se licitează an de an în ziua de Sf. Gheorghe, sumele incurse se foloseau pentru trebuințele bisericii și pentru solvirea salariului învățătoresc, ne voind comuna bisericească ca susținătoare de școală să primească ca ajutor la salariul învățătoresc nici măcar un ban de la fostul stat unguresc. După Unirea tuturor românilor la 1-XII-1918, cu patria mamă, cum statul român a statificat instrucția la toate școlile primare, natural a fost ca și învățământul de la școala confesională din Vaca să treacă sub controlul statului, primind și salariul învățătoresc cei 2 învățători de la școala noastră de la stat.

Edificiul a rămas și pe mai departe până azi în proprietatea bisericii. În ce privește însă instrucția elevilor, am durere că nu se mai face ca și în trecut – dovadă că biserica știa să dea o mai bună educație și controlul fiind mai sever – învățătorilor săi. Să sperăm însă că cu timpul și școlile statului va ști să dea tinerilor care se pregătesc pentru greaua dar frumoasa sarcină de învățător, aceia pregătire pe care și azi o dau școlile normale (pedagogice) din centrele episcopești și care sunt sub jurisdicția bisericii. În ce privește viața morală a locuitorilor din comuna Vaca, cum în comună sunt mulți pomi, ea lasă mult de dorit.

Oamenii, bărbați și femei, de toate vârstele beau la rachiu în măsură mare, cum și alte beuturi alcoolice, ba produc și ei în fiecare familie rachiu în mare măsură pe care-l consumă acasă în familie, un rău mare fiindcă sub cuvânt ca să nu le „descrească copii" dau și copiilor, cât de mici ar fi, să bea, de aceea apoi atât cei mari cât și cei mici sunt foarte slabi, fapt care s-a dovedit cu ocazia asentărilor din 1925, când nu s-a asentat nici un fecior – ceea ce l-a și îndemnat pe comandantul cercului de recrutare să-i pozeze pe toți goi – ca o pildă din urmările cele rele ale alcoolismului. Afară de beuturi s-a încuibat procesele pentru nimica toată se pârăsc la judecătorie, cheltuind mulți bani și mult timp, iar un rău f[oarte] mare fiindcă foarte mulții sunt săraci din cauza proceselor și s-au înglodat în datorii.

Ocupația principală e plugăritul, afară de aceia mulți sunt mineri, la minele de cărbuni din Țebea și mai puțin la cele de aur din Gurabarza ale Soc[ietății] miniere Mica, fostă Ruda 12 Apostoli din Brad București. Se mai ocupă cu pomăritul și în mare măsură cu legumăritul – aceasta din urmă fiind un mare izvor de câștig, aproape pentru fiecare familie, așa că dacă nu or spori pe beutură, fiecare familie ar fi totdeauna cu bani. Luxul nu s-a încuibat. Abia acum încep să vadă folosul meseriilor, așa că încep să-și dea copii la

https://biblioteca-digitala.ro

meserii. La liceu din comună azi sunt numai 2 băieți. Numărul familiilor e de 184, cu un total de aproape 890 suflete, din care vreo 4-5 familii sunt duse în vechiul regat angajați ca servitori la boierii de acolo. În ce privește viața religioasă, credincioșii cercetează regulat în Duminică și sărbători biserica, dară în data de 14 octombrie 1924, data când s-a schimbat calendarul vechi, în ce privește sărbătorile, oamenii s-au cam destrăbălit de Sf[ân]ta biserică, așa că sărbătorile după calendarul îndreptat nu le prea țin, bisericile sunt goale, de lucru la câmp însă nu prea lucră, dar apoi țin și data la care ar fi căzut sărbătorile după calendarul cel vechi.

Momente mai însemnate în decursul păstoriei mele sunt următoarele: În 14 III 1920 am ocupat postul de paroh în comuna Vaca. În acest an am plătit din averea bisericii prețul caselor parohiale în lei 14.000 de la văd[uva] preotească **Eufrosina Costea**. În a[nul] 1921 cu lei 7.000 am reparat supra edificatele de la casele parohiale. În acest an fiind mulți credincioși duși în America, le-am scris și i-am rugat să colecteze banii necesari pentru procurarea clopotelor la Sf[ân]ta Biserică în locul celor rechizate de unguri și duse în 1916 pentru a face din ele tunuri.

Cererea mea n-a rămas fără rezultat, căci în luna martie am primit de la credincioșii din America, prin **Nistor Magdalina**, suma de lei 27.600, adică douăzeci și șapte mii șase sute lei, din care sumă, cu lei 20.880, am procurat 2 clopote, 1 de 176 kg. și 1 de 86 kg, de la fabrica **Nowotny** din Timișoara, iar cu suma de lei 3.150, de la Librăria diecesană or[todoxă] rom[ână] din Arad, am luat 2 rânduri de odăjdii, complecte, unul de cul[oare] roșie-galbenă, unul vânăt-galben. S-au mai luat apoi multe cărți rituale pentru Sf[ân]ta Biserică. Clopotele le-am sfințit în ziua de 3 IV 1921, fiind de față P[rea] On[oratul] Protopop Pompiliu Piso și preoții Andron Bogdan din Brad și Iosif Comșa din Ribița și cu preotul locului, fiind [de] față întreaga comună și d[om]ni Dr. Ștefan Hărăguș, adv[ocat] Brad și Dr. Joe Gherman, prim pretor Baia de Criș. În ziua de 24 aprilie 1921 am sfințit odăjdiile cumpărate de la Arad, iar în 17 oct[ombrie] 1921 am sfințit împreună cu Pr[eotul] Miron Popovici din Mihăileni un frumos prapor tricolor și o frumoasă acoperitoare de la Sf[ân]ta Masă aduse ambele de credinciosul Nistor Magdalina reîntors din America unde a stat 17 ani. Pentru clopote au donat următorii credincioși aflători în America:

1. **Nistor Magdalina**	30 dolari
2. **Ioan Indrei Coaja**	30 dolari
3. **Ioan Indrei l Visalon**	30 dolari
4. **Petru Indreiu**	25 dolari
5. **Gheorghe Lup**	30 dolari
6. **Ioan Avram Totiș**	30 dolari
7. **Ioachim Doț**	30 dolari
8. **Teodor Golda a Teni**	30 dolari
9. **Ioan Golda a Marini**	30 dolari
10. **Dumitru Niță**	30 dolari
11. **Ioan Neaga**	30 dolari
12. **Nicolae Bârna** și soția sa Raveca	40 dolari
13. **Tănase Iezan**	10 dolari
14. **Nicolae Neaga**	25 dolari
Total dolari	400

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru cumpărarea steagului (praporelui) și a feței de masă au donat din America următorii:

1. **Nistor Magdalina**	dol[ari]	12.50
2. **Teodor Golda**		12.50
3. **Ioan Lazăr**		12.50
4. **Tănase Iezan**		12.50
5. **Nicolae Neaga**		12.50
6. **Niță Dumitru**		12.50
7. **Ioan Indreiu**		12.50
8. **Ioan Golda**		12.50
Total dolari		100.00

Tuturor acestor buni credincioși Bunul D[umne]zeu să le primească această jertfă făcută pentru Sf[ân]ta Biserică. Cu începere din acest an a început scumpetea pentru toate articolele de viață să crească în mod simțitor. Grâul a ajuns la lei 150 m[ăsura] iar cucuruzul la lei 110 m[ăsura], carul de prune la 1200-1400 lei. Fiind edificiul Sf[in]tei biserici acoperit cu șindrilă și fiind foarte slab, am început să adun capitalul necesar pentru renovarea ei, ceea ce bunul D[umne]zeu m-a și ajutat să o fac în a[nul] 1924. Obținând de la Dl. ministru voie să colectăm în țară sumele necesare pentru repararea Sf[in]tei biserici, deoarece credincioșii sunt foarte săraci iar bani gata nu aveam numai lei 40.000, cu colectele am încasat aproape 130.000. De la credincioși, din repartiție am încasat, lei 18.000, în care sumă se cuprinde suma de 2.000 lei donată de credinciosul **Athanasie Brana**, comerciant în loc.

Totalul sumei avute pentru repararea Sf[in]tei Biserici a fost de lei 190.000, din care sumă am spesat cu repararea Sf[in]tei Biserici, lei 175.000. Până la adunarea capitalului necesar, am împrumutat de la Banca ungurească din Baia de Criș suma de lei 60.000, care sumă o am solvit din suma de 190.000. Am fost siliți să luăm de la Banca ungurească, fiindcă Banca românească „Crișana" din Brad n-a voit să ne dea.

Planul renovării bisericii care s-a aprobat de P[rea] V[eneratul] Consistor din Sibiu cu nr. /1927 a fost făcut de antreprenorul **Ioan Tampa** din Brașov, iar lucrările de renovare s-au executat de antreprenorul **Eugen Orșa** din Brad. Lucrările au constat din:

Ridicarea edificiului bisericii de jur împrejur cu 1 m și acoperirea cu țiglă. Materialul întreg s-a procurat în regie proprie de epitropia Sf[in]tei Biserici. Materialul întreg s-a adus de la Brad gratuit de către credincioșii din comună. Cerimea încă s-a făcut toată din nou. S-a padimentat cu ciment. Pictura bisericii s-a făcut cu lei 14.000 de către **Gheorghe Zsigmond**, rom[ân] ort[odox] din Buciumani. Turnul s-a renovat și s-a vopsit din nou, cu lei 15.000 de către **Robert Kneizel** din Brad, care cu această sumă a mai vopsit întreg mobilierul din Sf[ân]ta Biserică, cum și ușile și ferestrele Sf. Chivot. Lucrările de reparare s-au început la 1 iulie 1924 și s-au terminat la 1 noiembrie 1924, așa că sfințirea Sf[in]tei Biserici s-a făcut în ziua de 8 noiembrie 1924, ziua sf[in]ț[ilor] Arhangheli Michail și Gavril fiind o zi foarte frumoasă și caldă ca și în miezul verii.

Biserica s-a sfințit prin P[rea] On[oratul] Protopop **Pompiliu Piso** ca delegat al Î[nalt] P[rea] Sf[inț]itul] domnul mitropolit Dr. Nicolae Bălan – servind la actul sfințirii Pr[eoții] **Iosif Tisu** și **Ioan Indreiu** din Țebea, **Aurel Barna** din Mesteacăn, **Iosif Comșa** din Ribița, **Andron Bogdan** din Țărățel, **Ioachim Ivan** din Podele, **Miron Popovici** din Mihăileni și **Al[exandru] Fugătă**, preotul locului, cum și diaconul **Valer Fugătă**, profesor de religie la Liceul A. Iancu din Brad.

https://biblioteca-digitala.ro

În decursul Sf[in]tei Liturghii a cântat corul bisericii din loc condus de harnicul învățător din loc **Virgil Bârna**. Au fost foarte mulți credincioși din satele dimprejur, cărora comitetul parohial le-a dat tradiționalul aldămaș. Seara tinerimea din comună, feciori și fete, sub conducerea înv[ățătorului] **V[irgil] Bârna** au dat o frumoasă reprezentație teatrală-corală având pe lângă frumosul succes moral și un succes material, circa 6.000 lei din care sumă s-au acoperit spesele împreunate cu banchetul dat de comitetul parohial, preoțimii, intelectualilor și unor fruntași din comună cum și din alte comune care au fost prezente la sfințirea bisericii.

În decursul anilor 1924-1925 s-au ținut în fiecare an în a 2-a Duminică după Sf[intele] Paști, clubul religios a preoților din jur, deodată cu conferințele învățătorești. În zilele de 22 și 23 decembrie 1925 au fost ploi torențiale împreunate cu fulgere și tunete ca și în dricul verii, după care au urmat apoi mari inundații de apă, care și în comuna Vaca au fost așa de mari cum nici bătrânii n-au mai pomenit. În Brad pe străzi și în case apa pe unele locuri au ajuns înălțimea de 3 ½ m făcând pagube de milioane, ducând foarte multe vite și stricând 6 case, ducând din ele întreg mobilierul.

În războiul pentru întregirea neamului, 1914-1919, credincioșii din parohia Vaca, deși parohie mică, și-au dat prinosul de jertfă, murind, pe diferite câmpuri de luptă, 20 de credincioși care sunt următorii soldați: **Bârna Iosif a Culăiții**, **Neaga Ioan I Concel**, **Faur Ioan I Făuruț**, **Vlad Tănase a Medri**, **Magdalina Ion I Ion**, **Cor Nicolae I Gheorghe**, **Lazăr Ioan I Cocoș**, **Avram Antonie I Pișta**, **Avram Gheorghe I Pișta**, **Bârna Petru I Cocoș**, **Lazăr Gheorghe a Dolichi**, **Lup Nicolae I Avram**, **Indreiu Lazăr I Iov**, **Josan Tănase I Petru**, **Indrei Petru I Ion**, **Avram Petru a Sanfiri**, **Ios. Bârna I Costan**, **Vișa Petru I Dumancu**.

Întru amintirea acestor eroi, cum și întru amintirea eroului național Crișan, al 3-lea căpitan în marea revoluție a lui Horea, 1784-1785 a iobagilor s-a ridicat în comună un monument. Eroul național **Crișan** e născut pe la 1733, în comuna Vaca din fostul județ al Zarandului, numele lui adevărat era **Giurgiu Marcu**, născut în Vaca pe părăul Goldesc. În această casă mai locuiește **Golda Petru I Ciocoi**, și mutându-se în comuna Cărpiniș, s-a numit Gheorghe Crișan, de pe Valea Crișului. (Vezi Revoluția lui Horea 1784-1785 de N. Densușianu, pag, 111 - Capitaneus nomine Krisan Gyorgy de origine ex comitato Zaradens, posesione Vaka, Declarațiunea lui Al. Chendi 5 I 1785, fost notar și secretar a lui Horea.

Monumentul s-a ridicat azi când Bunul D[umne]zeu ne-a ajutat să fim o țară și un popor sub domnia glorioasă a M[ajestății] S[ale] Regelui Ferdinand I și a soției sale, M[ajestatea] S[a] Regina Maria. După Marele Război a urmat întregirea neamului într-o singură țară și sub o singură domnie. M[ajestatea] Sa Regele și Regina s-au încoronat ca primul rege al României Mari în catedrala încoronării din cetatea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, în ziua de 15 octombrie 1922 și a domnit glorios până în 20 iulie 1927, când M[ajestatea] Sa Regele a murit, lui urmându-i pe tron M[ajestatea] S[a] Regele Mihai I, în etate de 6 ani. M[ajestatea] S[a] fiind minor, până la majorat, în numele M[ajestății] S[ale] Reg[elui] Mihai I domnește o regență de 3 și e compusă din S[finția] Sa Patriarhul Țării, Dr. Miron Cristea, din A[ltețа] S[a] Regală Principele Nicolae și Dl. Gh[eorghe] Buzdugan.

Fostul moștenitor al tronului Principele Carol din diferite motive a părăsit de bună voie Țara, s-a exilat și a renunțat pentru totdeauna la tronul Țării Românești. Prin

https://biblioteca-digitala.ro

această renunțare a ajuns pe tron fiul său M[ajestatea] S[a] Regele Mihai I. D[umne]zeu să-i dea agerime și noroc să poată ajunge la domnia glorioasă ca și străbunii săi.

Pentru ridicarea monumentului eroului Crișan sumele necesare s-au colectat în țara întreagă, în urma permisiunii dată de Dl. ministru al Ocrotirii Sociale din București cu nr. 19.280 din 5 iunie 1925. S-au adunat în total lei 180.000, colecta continuă. În vara acestui an, 1928, s-a pus fundamentul monumentului. Anul 1928, în genere, a fost un an foarte secetos, fân s-a produs f[oarte] puțin, otavă de loc. Poame, prune mai multe, celelalte iar puține, grâul slab, cucuruzul de loc. Azi în 8 X [1]928, măsura de cucuruz a ajuns, lei 240-250.

În anul 1929, în ziua de 22 mai (miercurea) s-a iscat o furtună cu fulgere și tunete. Trăgându-se în baza unui obicei rău – clopotele – un trăznet a lovit în Sf[ân]ta Biserică, în turn, în partea de către miază zi, a înconjurat biserica, fiind legată în fier de jur împrejur, și a omorât pe credinciosul **Ioan Iezan**, ginerele lui Tulișteł. Sub turn mai erau adăpostiți 8 credincioși, cărora însă nu li s-a întâmplat. Femeia **Mărișcuța Cor I Iosif** și fata **Avram Sofia I Iovu Geghera** au suferit vreo 10 zile.

Biserica a suferit stricăciuni, care se urcă la vreo 50.000 lei. Tot în decursul anului 1929 am terminat monumentul ridicat în cinstea Eroului Național Crișan, și care monument a costat lei 360.275, adică s-a colectat atât. La acest monument a mai dat Banca Națională a României, prin sucursala din Deva, fiind director Dl. Răzuș, suma de 20.000 lei. Monumentul, care e opera profesorului **Marcel Olinescu** din Brad, și la care au lucrat măeștri pietrari (la soclu) Schmiedt și Frasgyalc din Sebiș, jud[ețul] Arad, s-a inaugurat Duminică, în 29 septembrie 1929, în fața unui număr f[oarte] mare de credincioși din satele din jur, fiind f[oarte] mulți intelectuali. Credincioșilor li s-a dat pomană, vin și pâine, iar intelectualilor un banchet în localul D. **At[anasie] Brana**.

Au luat parte 82 de domni și d[oam]ne din Brad și jur, Deva și Baia de Criș. La parastasul de la monument și la Sf[ân]t[a] Liturghie au servit pr[otopo]pul **Ioan Indreiu** și **Iosif Tisu** – Țebea, **Andron Bogdan** - Țărățel, **Ilarion Felea** – Valea Bradului, **Miron Popoviciu** – Mihăileni, **Ioan Fugătă** – Luncoiul de Jos, **Andron Roman** – Luncoiul de Sus, **Iosif Comșa** – Ribița, **Ioan Mihuț** – Cărăstău. A predicat pr. **Ioan Indreiu** din Țebea, iar rostirile le-a ținut Dr. **Ioan Radu**, dir[ectorul] Liceului ort[odox] rom[ân] Avram Iancu Brad și Dr. **Pavel Oprișa** din Brad.

La banchet a vorbit Dr. **Nerva Oncu**, deputat Baia de Criș, Dr. **Ioan Radu** - Brad, **Cornel Rusu** - Vaca și în fine eu, preotul locului **Alex. Fugătă**, am arătat pe scurt istoricul și am mulțumit celor prezenți, în numele credincioșilor din Vaca. Au fost Dr. **S. Riscuța**, medic, Dr. **Iacob Oncu**, adv[ocat], Traian ? dir[ector] de bancă, **Ioan Micu**, învăț[ător], cu familiile, din Baia de Criș, Dr. **Răzuș** cu personalul băncii din Deva, **Traian Ivan** Deva. Din Brad, **I. Ghișe**, dir[ector] de bancă, Dr. **C. Glava**, adv[ocat], **V. Nistor**, pretore, **C. Grădina**, Dr. **I. Radu**, Dr. **P. Oprișa** și foarte multe intelectuali, domni și doamne, între care profesorii Liceului din Brad, **V. Fugătă**, **E. Fugătă**, **C. Sapta**, **D. Rusu**, **Gh. Pană**, **F. Veselie** cu toți preoții care au luat parte la serviciul divin. Din suma colectată de lei 360.275 s-a dat colectanților și în alte opere aproape 150.000. Cu banchetul s-a spesat 35.000 lei și care sumă întră și pomana dată credincioșilor (280 litri vin și 50 pâini). Monumentul a costat lei 176.220.

Anul 1929 în genere a fost un an nu prea îmbelșugat. Grâul puțin și slab, cucuruz mult, fân de mijloc, dar poame n-au fost de loc. Înghețul din iarna anului 1928/929 a nimicit 80 % din pruni și nuci. Viața morală a credincioșilor e mulțumitoare.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1930. Viața religioasă-morală a credincioșilor s-a scurs ca și în trecut, în mod normal. Începe să se resimtă o criză financiară. În acest an la Duminica Floriilor am sfințit sf[ân]t[a] Biserică, în urma reparaturilor ce le-am făcut la ea în urma stricăciunilor ce ni le-a cauzat trăsnetul ce a lovit biserica în a[nul] 1929. Am făcut toate necesare și am instalat un parafulger la turn. Parafulgerul și reparaturile ne-a costat vreo 42.000 lei. La sfințirea bisericii am adus corul Școalei normale de conducătoare din Brad, al orfanilor de război. În acest an biserica a primit o donație de lei 8.750 de la credinciosul **Avram Crăciun** și familia sa, stabiliți în America. Din acești bani și mai contribuind și biserica cu lei 1.668, deci în total cu suma de lei 10.418, am procurat pentru sf[ân]t[a] biserică:

Una sf[ân]t[ă] Evanghelie, legată în catifea și argintată.

Una sf[ân]t[ă] Cruce argint, asemenea un sf[ân]t potir și una cădelniță.

În acest an cu luna iulie eu Pr[eotul] Alex[andru] Fugătă am fost absolvat de la administrarea protopopiatului Zarand și pe care l-am administrat din a[nul] 1926, deci aproape 5 ani, în acest an fiind instalat noul protopop ales. Eu pentru activitatea dezvoltată am fost distins de Î[nalt] P[rea] Sf[inți]t[ul] Mitr[opolit] Dr. Nicolae Bălan cu dreptul de a purta brâu roșu. Din punct de vedere canonic nici acest an n-a fost prea bun.

În anul 1931. Evenimente mai însemnate n-au fost. Criza financiară și-a ajuns punctul. În deosebi noi preoții am fost greu loviți în salarul nostru prin așa zisele curbe de sacrificiu, introduse de guvernul de tristă amintire a național-țărăniștilor, guvern ce a predominat jaful și furtul în avutul public. Aceste curbe s-au continuat și de guvernul Dl. Nicolae Iorga. În acest an în parohie s-a ținut conferința preoțească cu preoții aparținători grupului I, **Andron Bogdan** - Țărățel, **Ioan Fugătă** - Luncoiul de Jos, **Aron Roman** din Luncoiul de Sus, **Aurel Barna** - Mesteacăn și **Iosif Comșa** - Ribița. Și de data aceasta a cântat corul elevelor orfane de război de la Școala normală din Brad.

Din punct de vedere economic acest an a fost un an bun, îndeosebi în cereale și fân, fructe mai puține. A fost însă o iarnă f[oarte] grea, cu ger și ninsoare. În iarnă, aproape 6 săptămâni a înghețat mirul în sf[ân]t[ul] potir la serviciul divin. Viața morală a credincioșilor a fost mai bună, la aceasta a ajutat atât criza financiară cât și faptul că acum în al doilea an nemaifiind prune și rachiu s-a fiert foarte f[oarte] puțin.

În acest an la Sf[ân]t[a] Biserică am cumpărat 2 prapori, unul roșu, acesta din donația erezilor Văd[uvei] **Florea Mania**, anume **Ioan** și **Ioachim Bexa**. Celălalt prapor, negru, din canonul pedepsei de l[ei] 1.000 dat lui **Ioan Dan,** într-o zi de Duminică s-a certat, scuturat și de piept cu **Costina Mihăilă,** pentru un scaun chiar în sf[ân]ta biserică, în 2 rânduri, așa că am fost silit să ies afară din altar și să-i scot afară.

În anul 1932 iarna se menține obraznic, cu ger și ninsoare până la finea lunii martie. La începutul l[unii] aprilie călduri mari și ploaie, topindu-se zăpada repede s-au produs mari inundații aproape ca în a[nul] 1925. În Brad, Crișul peste nivel a ajuns o înălțime de 2-3 m. Apa a intrat în aproape toate casele, având o înălțime de ½ m. În comună apa a făcut pagube mai puțin, dar în de-ajuns de 10 zile s-a făcut imposibilă orice transport cu trăsura. În alte părți, ca pe Mureș, la Deva și Arad inundația a devenit potop, distrugând sate întregi, așa Micălaca nouă, o suburbie a Aradului au fost distruse 1.200 case.

Criza financiară se menține. Salariile ni s-au redus cu 2 părți, cu 66 % și suntem cu salariul neachitat (azi 22 IV 932, vineri înainte de Flori) de 9 luni de zile. Începând din august 1931 până azi în 22 aprilie 1932, n-am primit nici un ban în salariu, el mi s-a redus la 3.080 din lei 6.780, cât era până la 1. I. [1]930 .

7 XII [1]932 Văzut Ioan Indrei

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1933, în ce privește starea economică a fost cât se poate de rea. Pretutindeni criza a adus necazuri. În parohie viața își urmează cursul regulat. Credincioșii își duc greul zilei de azi pe mâine. Recoltă nu prea bună, poame de loc. Porumbul, în 17 sept[embrie] e încă verde, pe muntele Găina în această zi s-a văzut zăpadă. În ce privește viața religioasă-morală, poate ca un rezultat al crizei economice se observă o înstrăinare față de Sf[ân]ta Biserică. Nu mai cercetează regulat Sf[ân]ta Biserică ca și în trecut și ce e mai dureros, nu mai țin sărbătorile, lucră în toate sărbătorile, fie în clacă, fie în particular și încă de dimineața. Dacă le spun să nu mai lucre, fiindcă ne ceartă D[umne]zeu cu timpuri rele, îmi răspund că nici domni nu țin sărbătorile, că și la Brad, se țin prăvăliile deschise și altele. Urmările politice și nerespectarea repausului duminical.

În acest an nici copii de școală nu au cercetat regulat școala și nici progresul n-a fost satisfăcător. Eu personal am ținut regulat catechizația lor în zilele de luni, marți, vineri și sâmbătă, în fiecare duminică. În 9 iunie a.c. s-a ținut examenul de religie, fiind prezidat de protopopul tractului și preoții **I. Comșa** - Ribița și Pr. **Andron Bogdan** - Țărățel. Au mai fost de față epitropul și 2-4 părinți ai elevilor. Rezultatul examenului a fost „Foarte bun".

Conferințe preoțești pe grupuri n-am avut până în 7 IX. Am luat parte la conferința preoțească din 28 III, când eu am ținut o prelegere practică, cl. V, despre Rugăciune. În parohie momente mai însemnate până azi n-au fost. În l[una] septembrie am făcut reparaturi mai mari la edificiul școalei confesionale, lucrări ce ne-au costat peste 5.000 lei. În 1 l. a[nul] c[urent] am introdus în Sf[ân]ta Biserică luminile de ceară.

În ziua de luni, 18 IX, parohia a fost cercetată de Dl. Dr. **Ioan Lupaș**, prof. universitar Cluj și fost ministru, fiind însoțit de Dr. **Ioan Radu** și **Dumitru Rusu**, prof. Brad. Dl. Lupaș a vizitat școala, biserica, unde a cercetat cărțile vechi de se află în biserică de pe la 1708 începând. A vizitat M[onumentul] eroului Crișan și s-a interesat de familia lui în vederea culegerii unor date pentru cartea ce D[omnia] Sa o va scrie pentru serbările ce se vor ține în toamna a[nului] 1934, când se împlinesc 150 de ani de la revoluția lui Horea. D[omnia] Sa a rămas f[oarte] mulțumit de ce a văzut la oficiul parohial.

Referitor la trecutul parohiei Vaca, eu am cules unele date, compunând o mică monografie a parohiei Crișan, ce s-a și publicat în ziarul **Telegraful român** nr. 60 din 19 VIII 1933. Timpul în acest an a fost foarte rău. Mai mult timp ploios și frig, vară aproape că nici n-a fost.

În acest an în parohie am pus baza **Reuniunii femeilor** și am organizat din nou **Soc[ietatea] Sf[ân]t[ul] Gheorghe**. Ambele în ziua de 27 VIII 933 au organizat o petrecere reușită sub conducerea fiicei noastre **Didi Fugătă**, abs[olventă] a școalei profesorale. S-a încasat lei 1.246 și desfăgându-se spesele, venitul curat de l[ei] 550 s-a transpus în favorul **Reuniunii de femei**. Pentru luna octombrie se pregătește o altă producție, cu teatru și jocuri naționale.

În acest an pe lângă biblioteca ce există - biblioteca parohială, am pus baza unei noi biblioteci a oficiului parohial și de prezent are 23 cărți, la 18 IX 1933. În 29 oct[ombrie] 1933 s-a dat a 2-a producție teatrală în favorul Reun[iunii] de femei. S-a încasat în total l[ei] 1.211, speze au fost lei 678, rămânând în casă rest de lei 533, ce s-a transpus Reun[iunii] de femei.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1933 din punct de vedere economic a fost unul dintre cei mai răi ani. Fructe puține de tot, cereale, grâu care e mai bun, dar recolta de porumb submediocră. De 40 de ani nu s-a mai pomenit așa o recoltă slabă. Porumbul nu s-a copt de loc, a fost cules aproape crud, anotimpul fiind rece și ploios. În 18 X și 19 XI s-a ținut în Brad conferința preoțească de toamnă. Eu am avut predică. În 29 X 1933 am avut în parohie confer[ința] grupului religios, luând parte Pr[eoții] **A. Barna** și **I. Comșa**, primul ținând predica iar al 2-lea o conferință. În 12 no[iem]v[rie] 1933 s-a ținut Conferința gr[upului] religios în Ribița. Aici am predicat eu despre datorințele față de D[umne]zeu și Pr[eotul] A. Barna despre cele față de Deaproapele. În 29 XI a[nul] 1933 a nins puțin prima dată, în oct[ombrie], la munte a nins și mai nainte.

Actualul edificiu școlar s-a zidit pe locul școalei vechi la 3 iulie 1899 și s-a terminat la 15 III 1900 și la 20 III 1900 școala a început să funcționeze în localul cel nou. Zidirea școlii a costat 2.000 fl (4.000) cor[oane] fără lucrul prestat în natură de către credincioși, ori el valorează circa l[ei] 150.000. În parohie școală a existat cu mult înainte de a[nul] 1850 și dovada e că în a[nul] 1868 ea, sub Pr[eotul] Ioan Manea, s-a reparat din banii bisericii și pentru avans în contul bisericii Pr[eotul] I. Manea cedează ½ venitul lui din vânzarea rachiului, a sării și ½ din adău, atât bisericii cât și școalei. Școala s-a zidit din banii bisericii, bani abveniți din arânzile pentru pământurile bisericii, asemenea salariul s-a achitat până la a[nul] 1919 din banii bisericii, fără a se face cândva vreo repartiție asupra credincioșilor. Cu începere de la anul 1890 și până la a[nul] 1919 biserica a spesat circa 70-80.000 cor[oane] cu școala și salariul învățătorilor.

Statul ungar a cercat să pună mâna pe școală dar nu i-a succes. În a[nul] 1914 a dat ordin să se înființeze al 2-lea post dar din cauza salariului ordinul dat nu s-a executat. Din 1 I [1]934 în urma morții unchiului meu R[everendul] Ioan Fugătă, întâmplată la 27 III 1933 am preluat în administrare și parohia Luncoiul de Jos și în această calitate am fost numit apoi cu actul P[rea] On[noratului] Oficiu prot[opopesc] Brad nr. 33/934 din 15 I [1]934. La cererea credincioșilor din parohia Luncoiul de Jos P[rea] V[eneratul] C[onsistoriu] Arh[iepiscopesc] cu actul nr. 2546/934 Bis. din 13 III a[nul] c[urent] m-a numit de paroh definitiv pentru parohia Luncoiul de Jos. În urma acestei rezoluții Duminică în 25 III 1934 am slujit pentru ultima dată Sf[ân]ta Liturghie în parohia Crișan-Vaca, pe care cu ajutorul Bunului D[umne]zeu o am păstorit exact 14 ani și 1 o lună. Cu ajutorul lui D[umne]zeu sperez că Sfintele sărbători ale Învierii D[omnu]lui să le petrec în noua mea parohie Luncoiul de Jos, comuna mea de naștere.

În decursul celor 14 ani de păstorire am renovat radical Sf[ân]ta Biserică, costând peste 180.000 lei cu așezarea parafulgerului. Am cumpărat, respectiv am plătit prețul caselor parohiale cu 14.000 lei și zidit încă o alta cameră la casele parohiale cu 40.000 lei. Ridicat monumentul eroului Crișan. În ce privește păstorirea credincioșilor am avut f[oarte] mult de lucru cu ei, prin faptul că erau f[oarte] rău obișnuiți – copiii mici și cei de școală inundau în zile de sărbătoare crâșma și jocul, apoi beția ce și azi bântuie în mare măsură. Nu respectau ordinile pentru îngrijirea cimitirului pe care l-am îngrădit cu gard viu, făceau cale cu carul și piciorul, dar toate aceste neajunsuri și alte multe cu încetul le-am desființat și azi e ordine în parohie. Urmașului meu îi doresc mult succes și să aibă în vedere cele aici expuse ca o orientare. Eclejia preotului e cimitirul și grădina de lângă Popovici C de la a[nul] 1924.

Vaca la 26 III [1]934

Pr[eot] **Alexandru Fugătă**
Ex [?] aprobarea P.V.C.

https://biblioteca-digitala.ro

* * *

Anul 1934. După plecarea preotului **Alexandru Fugătă**, care din motive personale, se vorbeşte în parohie, că nu şi-a luat obicinuitul „rămas bun" de la credincioşii pe care i-a servit 14 ani şi o lună; administrarea parohiei s-a dat preotului **Iosif Comşa**, paroh în Ribiţa, comună vecină. La sărbătorile Învierii Domnului a servit în biserică preotul **Candin Ciocan**, directorul Liceului „Avram Iancu" din Brad, plătindu-i parohia spesele de transport, căci preotul administrator era ocupat în parohia Sf[inţiei] Sale.

Prin luna iulie s-a publicat concursul pentru alegerea de preot. Candidaţi au fost: Pr. Iosif Comşa din Ribiţa şi administrator al parohiei şi subsemnatul **Tiberiu Perian** absolvent al Academiei Teologice din Sibiu, nepreoţit, care eram din comuna vecină Mesteacăn. În ziua de 2 septembrie 1934 s-a făcut alegerea sub preşedinţia Prea cucernicului protopop Ioan Indrei din Brad. Cel ales am fost subsemnatul Tiberiu Perian care alegere a fost aprobată de Prea Veneratul Consiliu Arhiepiscopesc din Sibiu prin luna lui octombrie a[nul] c[urent], dar fiind necăsătorit şi nepreoţit n-am ocupat parohia până în anul viitor.

Anul 1935. În ziua de ajunul Bobotezei am venit şi-am umblat cu crucea pe la casele credincioşilor, după ce apa a fost sfinţită de preotul administrator Iosif Comşa din Ribiţa, fiind însoţit de cântăreţii: **Atanasie Brana**, **Ioan Golda a Marinii** şi **Lupea Petru**, umblând pe partea stângă a apei (a văii) cu crucea. După această dată am plecat la Sibiu, unde m-am căsătorit cu D[omni]şoara **Silvia Turean**, funcţionară la Librăria Arhidiecezană, în ziua de 17 februarie a[nul] c[urent].

În ziua de 1 martie 1935 am fost sfinţit întru diacon de către vicarul Mitropoliei, Dr. Vasile Stan, iar în ziua de 2 martie 1935 am fost sfinţit întru preot tot de către vicar, în catedrala din Sibiu. În ziua de 16 martie a[nul] c[urent] am plecat din Sibiu la Mesteacăn, unde în ziua de 17 martie am servit Sf[ânta] Liturghie cu preotul Aurel Barna, parohul din loc, iar în ziua de 18 III a[nul] c[urent] m-am prezentat Prea cucernicului protopop Ioan Indrei din Brad, rugându-l să-mi fixeze ziua pentru instalare, fixându-mi ziua de 25 martie, ziua de Bună Vestire. În timpul de când am venit până la instalare am stat în satul meu Mesteacăn, unde am servit cu preotul locului la înmormântarea credinciosului Indrei Bolcu. Duminică, 24 III, a[nul] c[urent] am servit singur pentru prima dată în Biserica din Crişan (Vaca).

În ziua de 25 martie, Bunavestire, dis de dimineaţă am plecat de la Mesteacăn cu trăsura pe la Ribiţa, de unde am luat pe preotul Iosif Comşa şi am venit la Crişan. La marginea satului, la casele D[omnu]lui învăţător Marin Popa, aşteptau credincioşii îmbrăcaţi în haine de sărbătoare şi cu praporii spre întâmpinarea subsemnatului. Când am plecat de la casele D[omnu]lui învăţător, a început să tragă clopotele şi să bată toacele până am ajuns la biserică. Îndată ce am ajuns la biserică am început utrenia, la sfârşitul căreia a sosit Prea cucernicul protopop **Ioan Indrei** din Brad. Am servit liturghia împreună, la sfârşitul căreia a vorbit părintele protopop, prezentându-mă credincioşilor, că de astăzi înainte sunt parohul lor.

A vorbit apoi preotul administrator **Iosif Comşa**, mulţumindu-le pentru ascultarea şi supunerea ce i-au arătat-o în timpul cât a administrat. Apoi am vorbit eu, arătându-le programul de activitate ce voi a-l desfăşura în parohia lor. După Liturghie, la Oficiul parohial s-a făcut predarea oficiului de către administratorul Iosif Comşa şi preluat eu în prezenţa protopopului Ioan Indrei, a consiliului şi a epitropiei parohiale.

https://biblioteca-digitala.ro

După preluare s-a servit o masă comună la care au luat parte: Protopop **Ioan Indrei**, Pr[eotul] **Iosif Comşa**, subsemnatul, Dl. înv[ăţător] **Marin Popa** cu soţia şi copii, Domnii **V. Paul**, notar, **V. Brana**, geolog, fiul comerciantului Brana cu tată-său, **E. Fugătă**, şi delegaţii consiliului şi epitropiei: **Ionuţ Petru** şi **Ionuţ Tănase**. Credincioşilor li s-a împărţit tradiţionalul aldămaş cu ţuică.

În ziua de 20 III, a[nul] c[urent], a sosit preoteasa Silvia de la Sibiu cu un camion însoţită da tată-său şi o soră şi ne-am instalat în casele parohiale. Îndată după instalare mi s-a dat spre administrare parohia Juncul de Jos pe care o administrez şi acum, servind la biserică alternativ, într-o duminică la Crişan şi în alta la Juncul de Jos. În ziua de 10 octombrie s-a ţinut cerc religios în parohie la care au luat parte preoţii: **A. Roman**, **A. Barna**, **I. Comşa**, **C. Boneu**, **V. Stanciu** şi **Criştiu** şi după care am plecat cu toţii la înmormântarea lui **A. Sieber**, directorul Societăţii Mica din Brad.

Viaţa religioasă morală este destul de îmbucurătoare în urma arătării de la Maglavit şi în urmă că în acest an nu sunt prune să se facă ţuică. Cercetarea bisericii este destul de regulată. Starea economică încă este bună, fiind un an cu producţie bună în cereale, doar poame nu sunt.

Anul 1936. În acest an am renovat biserica şi anume, am tencuit-o total în exterior, s-au pus burlane, s-a vopsit uşile şi ferestrele, s-a padimentat altarul cu ciment şi s-a zugrăvit sub pictură, apoi s-a făcut un şanţ cu piatră în jurul altarului.

În ziua de 25 octombrie 1936 s-a sfinţit biserica renovată prin delegatul Î[nalt] P[rea] S[finţiei] S[ale], protopop **Ioan Indrei** din Brad, asistat de preoţii: **Aurel Barna**. **Alexandru Fugătă**, **Iosif Comşa**, **Romul Criştiu** şi **Tiberiu Perian** din loc şi diaconul **Valer Fugătă**, profesor de religie la Liceul „A. Iancu" din Brad. La această sărbătoare au luat parte toţi credincioşii din parohie şi din parohiile vecine, Juncul de Jos, Ribiţa, Mesteacăn şi Valea Brad, precum şi intelectuali din Brad şi Baia de Criş.

După terminarea serviciului divin s-a dat credincioşilor veniţi din parohiile vecine, pâine şi ţuică, iar intelectualilor li s-a servit o masă în şcoală, dată de către Consiliul parohial, epitropie şi cântăreţii bisericii benevol. La ora 3 p[ost] m[eridian] s-a servit vecernia, la care a vorbit credincioşilor preotul Aurel Barna din Mesteacăn. În acest an s-a auzit că a murit în Brad, la o fiică a ei, fosta preoteasă aici, a preotului Iosif Costea, care a vândut parohiei actualele case parohiale. Recolta a fost cât s-a putut mai bună, fiind şi multe poame, ca mere, pere şi prune.

Anul 1937. În acest an epitropia parohială a renovat fântâna de la Casa parohială, acoperind-o şi punând vadră cu roată. A mai renovat porţile la gardul şcoalei, precum şi un şopru de lemne, cari toate sunt proprietatea bisericii. Recolta de poame a fost cam slabă. Secetă, furtuni cu grindină nu au fost. Anotimpul a mers bine. În ziua de 3 octombrie 1937 mi s-a dat spre administrare parohia Ţebea II, rămasă vacantă prin alegerea de protopop a C[uviosului] Pr[eot] Ioan Indrei, prin anul 1928 şi neîntregită până acum.

În ziua de 12 octombrie 1937 am predat parohia Juncul de Jos, care am administrat-o 2 ani şi opt luni, preotului Iosif Comşa din Ribiţa. De aici înainte am servit o Duminică şi în sărbătoarea ce urma peste săptămână, la bis[erica] din Ţebea, iar a doua Duminică la bis[erica] de aici, precum şi-n sărbătoarea ce ar fi urmat în acea săptămână.

[Preot **Tiberiu Perian**]

Casa Parohială Crişan, Cronica parohială a parohiei Crişan (Vaca), Jud. Hunedoara, f. 3-30.

https://biblioteca-digitala.ro

VI

DIN TRECUTUL PAROHIEI CRIŞAN, ÎN PROTOPOPIATUL ZARAND

Parohia Crişan (mai înainte Vaca) e situată pe ţărmul drept al râului Crişul Alb, departe de 5 km de orăşelul Brad. Bisericeşte aparţine arhidiecezei de Alba Iulia şi Sibiu şi protopresbiteratului Zărand cu sediul în Brad; politiceşte se ţine de judeţul Hunedoara, plasa Brad. E o comună mică, are 210 familii cu 835 de suflete. Bărbaţi 432, femei 403. Ştiu scrie şi ceti 320 bărbaţi şi 290 femei, laolaltă 620.

Toţi locuitorii sunt români ortodocşi. Parohia e situată între dealuri, pe ambele maluri ale văii numite „Valea vacii", care izvorăşte din muntele Strâmba şi se varsă în Crişul Alb. Parohia Crişan e legată de Brad cu drum comunal binişor întreţinut, lung de 2 km, are legătură cu şoseaua naţională Brad – Baia de Criş – Deva. La marginea comunei trece linia ferată C. F. R. Brad – Arad.

Locuitorii parohiei sunt oameni evlavioşi, care ţin cu sfinţenie la vechile datini. Cercetează regulat sfânta biserică, iar la serviciul divin aproape toţi, bărbaţi şi femei, citesc din cărţile lor de rugăciuni. Divorţuri, în decurs de 15 ani, au fost în 2 cazuri, convieţuiri nelegitime sunt 2 cazuri.

Ocupaţia principală a sătenilor e plugăritul: se ocupă şi cu pomăritul şi grădinăritul. Pentru desfacerea fructelor şi a zarzavaturilor, cercetează piaţa Bradului, pieţele din Crişcior, Deva, Abrud, Roşia şi Câmpeni. Înainte vreme se îndeletniceau şi cu cioplirea din piatră a unor cuptoare în formă conică, numite ţesturi, care se mai găsesc în casele bătrânilor. Şi azi există dealul numit „ţestărie" de unde se scotea materialul ţesturilor.

Locuitorii sunt, în general, harnici şi muncitori, mulţi dintre ei intră ca mineri la minele de cărbuni de la Ţebea şi la şteampurile de la Ţărăţel-Bania, proprietatea Societăţii „Mica" din Bucureşti. Azi lucrează aici vreo 80 de credincioşi. În timpul din urmă mulţi băieţi au îmbrăţişat diferite meserii, plasaţi la căminurile de ucenici din Timişoara.

Alcoolismul, în partea locului, este cam greu de combătut: când e recoltă bună de prune, se produc 7-9 vagoane de ţuică (vinars, palincă) dintre care vreo 2 se consumă în sat, restul se transportă la Brad, Deva, Arad. Statul ar putea, prin Camerele de agricultură, să construiască cuptoare moderne pentru uscatul prunelor, cazane pentru fabricarea marmeladei - fapte ce ar contribui la micşorarea consumului de alcool şi la îmbunătăţirea materială şi morală a locuitorilor.

Începuturile parohiei, se confundă în negura vremii. Parohia Vaca a existat din vechi timpuri. Ea e în nemijlocită apropiere de parohia Ribiţa, a cărei biserică datează de la anul 1400. Se ştie că înainte de anul 1700 erau în Vaca 2 biserici, una de piatră, care la acest an era pustie, şi alta de lemn unde se ţineau serviciile divine şi care apoi a fost distrusă în revoluţia de la 1848.

Biserica părăsită, după anul 1700, când o parte dintre români s-a unit cu Roma, a fost ocupată pe la 1760 de 2 călugări uniţi, care încercau să convertească pe românii rămaşi statornici la legea străbună. Bisericii i-au zis mănăstire. Locul pe care a fost zidită, se numeşte „Părăul mănăstirii". Fundamentul ei, în multe locuri, se vede, la o adâncime de 20-30 cm. Locul bisericii până la 1924 era „Iclejia", bisericii unite din satul Bucureşti, o comună lângă Crişcior, şi era folosit de protopopul unit din Baia de Criş, care apoi l-a

https://biblioteca-digitala.ro

vândut pentru 24.000 lei unui credincios din parohie. După tradiția păstrată, aceşti 2 călugări de la mănăstire țineau şcoală cu tinerimea din sat. Pe lângă toate sforțările lor, ajutați de alți misionari uniți, totuşi nu li-a succes să câştige pe săteni pentru uniație. În cartea „Statistica românilor din Ardeal", făcută de administrația austriacă, la anul 1760-1762 şi copiată din arhiva de război din Viena de dl. Dr. V. Ciobanu, la pagina 54, se arată că în parohia Vaca, între anul 1760-1762, la 115 suflete curat ortodoxe, erau 2 preoți uniți şi nici un preot ortodox. Era o biserică cedată ortodocşilor, iar mănăstirea a rămas uniților. „Iclejia" era 16 iugăre arător, 6 fânaț şi 2 vie. Mai erau şi 2 case parohiale.

În 21 august 1820 s-a dresat un proces verbal, a cărui copie e la oficiul parohial. Se constată aici că în Vaca s-au aflat atunci 120 de familii, dintre care vreo 80 de familii erau iobagi la domnii de pământ, fireşte toți unguri, ca groful Gyulai Ferenc, baronii Radok şi Nalatzi, groful Bethlen Farkas, Bartsai ş.a. Din datele arătate se poate constata la ce biruri cumplite erau supuşi românii iobagi şi ce muncă supraomenească trebuiau să desfăşoare, pentru a putea plăti dările către stăpânii lor de pământ... Nu e de mirare că, din munții aceştia necăjiți, au pornit răscoalele mari în contra nemeşilor unguri.

În satul acesta prigonit s-a născut pe la 1733 al 3-lea căpitan al revoluției de la 1784, Gheorghe Crişan. Din părinți s-a numit Marcu Giurgiu. În actul pomenit, între jurații comunali iscălitori, figurează şi un Petru Giurgiu. Azi nu mai există nici un membru din această familie. Marcu Giurgiu mutându-se în comuna Cărpiniş, de lângă Abrud, unde s-a căsătorit, locuitorii de acolo, fiindcă el era de pe Valea Crişului, i-au zis Gheorghe Crişan. Născut pe „Părăul Goldeştilor", vechea casă unde a văzut lumina zilei a fost incendiată de unguri în 1848. Pe locul acela erau 2 case; în 1848 casa lui Crişan a ars complet, cealaltă numai pe jumătate, aşa că în 1849 s-a reparat, şi azi se poate citi pe o grindă de sus anul 1849, tăiat în goron. Întru amintirea eroului Crişan s-a ridicat un bust din bronz, lucrare executată de prof[esorul] Marcel Olinescu din Arad (Brad n.n.). Din 1929, când s-a inaugurat bustul, comuna şi-a schimbat numele în Crişan. În revoluția de la 1848 parohia a avut să sufere mult din partea ungurilor nemeşi, care s-au răzbunat, fiindcă aici au fost omorâți cei 13 membri ai familiei nemeşeşti Brády din Brad. A fost distrus jumătate din sat, cu biserică cu tot, care a ars până în temelie. Pe atunci păstorea păr[intele] Ioan Manea, om bine văzut în tot ținutul.

Membrii familiei Brády s-au refugiat la el, cerându-i scutul, şi promițând că după revoluție vor termina actuala biserică. Preotul Manea i-a ținut ascunşi mai mult timp; dar într-o zi, când era dus la slujbă în parohia Potingani, au năvălit mai mulți iobagi răsculați din Grohot, Bulzeşti şi Tomnatic, sub conducerea unui şef căruia îi ziceau „domnul maior". Aceştia au prins pe nemeşii ascunşi, şi ducându-i în capătul comunei, la „părăul mănăstirii", i-au omorât şi îngropat. După potolirea revoluției, membrii familiei rămaşi în viață i-au exhumat şi i-au înmormântat în cimitirul unguresc din Baia de Criş. „Maiorul" care a dat porunca să fie ucişi, a fost osândit la moarte, în anul 1850, de tribunalul din Alba Iulia. Ca martor în proces a figurat din parohie Ioan Brana, azi mort – tatăl comerciantului Al (At. n. n.) Brana, şi care mi-a comunicat acest fapt.

În parohie, după cât ştim, au fost 3 biserici, una care pe la 1750 a fost ocupată de 2 călugări uniți. Aceasta a fost părăsită, fiindcă era prea slabă şi prea departe de comună. În locul ei s-a zidit alta, de lemn. În locul acesteia credincioşii, înainte de anul 1845 au zidit din piatră actuala biserică, ce în anul 1848 era sub acoperiş. S-a terminat complet, cu turn cu tot, numai pe la anul 1867.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica - după datele aflate în protocolul din 25 martie 1874, dresat după moartea preotului Manea, de protopopul Nicolae Mihălțian – a costat, pe lângă ceea ce au dat credincioșii, 7.533 florini, bani împrumutați pentru biserică de păr[intele] Manea de la mai mulți zărăndeni. Pentru acoperirea sumei din partea parohiei, credincioșii fiind foarte săraci, din protocolul amintit se vede că prin oficiul protopopesc au cerut P[rea] V[eneratului] Consistor Arh[iepiscopesc] „să slobozească" o chetă în arhidieceză.

În anul 1924, biserica a fost renovată radical și acoperită cu țiglă, precum și pictată. Lucrările de adaptare au costat 120.000 lei. În 1925 (corect 1929) luna mai 22, în urma unei furtuni, un trăsnet a lovit în turnul bisericii, cauzând moartea credinciosului Ioan Iezan, care se urcase în turn să tragă clopotele... Instalarea unui parafulger a costat 45.000 lei.

În 1919 parohia a cumpărat de la erezii fostului preot I[osif] Costea, pentru suma de 28.000 cor[oane] (14.000 lei) casele lor, pentru case parohiale, mai spesând cu adaptarea lor 40.000 lei și anume 30.000 lei din banii bisericii și 10.000 lei ajutor dat de P[rea] V[eneratul] Consiliu arhiepiscopesc din Sibiu.

Matricolele parohiei sunt în stare bună, și datează cele:

A)	Ale botezaților din	1792 - 1933.....5 tom[uri]
B)	Ale cununaților	1811 - 1933..... 2 tom[uri]
C)	Ale morților	1811 - 1933..... 4 tom[uri]
D)	Protoc[olul] bunei învoiri	1855 - 1933.... 3 tom[uri]
E)	Jurnalele de casă	1881 - 1933
F)	Protoc[olul de exhibite]	1900 – 1933
G)	Arhiva parohială	1863.

În decursul timpului, în parohie, au păstorit următorii preoți:

Ilieș Dănilă de la	1780 - 1816
Iov Manea	1819 - 1839
Ioan Manea	1839 - 1874
Iosif Costea	1876 - 1918

Numele celorlalți care au păstorit înainte de 1780 nu se cunoaște.

De la 1920 parohia o păstorește subsemnatul. Din 1913 - 1920 am fost în parohia Blăjeni-Plai; în 1916-1918, în decursul războiului mondial, am fost înrolat ca preot militar la corpul III de armată din armata austro-ungară.

Biserica și-a zidit, cu mari jertfe, în 1882-1883 o frumoasă școală din piatră, în locul celei de lemn, zidită înainte de 1850. În tot timpul, până la 1919, salariul învățătoresc se plătea lunar din casa bisericii, iar epitropia încasa și alodiul comunal. Pentru suportarea cheltuielilor din trecut și până azi, atât pentru biserică, cât și pentru școală, biserica s-a folosit de banii ce intrau an de an din arenzile după locurile bisericii. Aceste locuri biserica parte le-a cumpărat în decursul timpului, parte le-a primit ca donație de la fostul adm[inistrator] parohial, Nicolae Tulea, fost preot în Valea Brad și de la soția sa Sofia, cu îndatorirea ca an de an, în ziua de sf[ântul] Nicolae, să li se ridice un parastas.

La școala confesională, cu începere din 1850 și până la preluarea învățământului de statul român, au funcționat următorii învățători:

1. Ioan Bușa până la 1860.
2. Simeon Muntean până [la] 1875.
3. Spiridon Ignaton 1876 - 1878

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi de la 1878 şi până la 1919 au mai funcţionat Pr[eotul] I[osif] Costea, Ioan Albu, Gherasim Clej, Teodor Groza, Nicolae Crăciun, azi înv[ăţător] pensionat în Stănija, Andron Bogdan, azi preot în Ţărăţel, Ioan Clej, Al. Florea, azi înv[ăţător] pensionat în Cărăstău, Ioan Bârus (Bârna n.n.), Valer Damian, azi înv[ăţător] în Arad şi Ioan Micu, azi înv[ăţător] în Baia de Criş.

În decursul marelui război ni s-au luat de către armata ungară 2 clopote de la biserică. În anul 1921 au fost cumpărate alte 2 clopote, cum şi 2 rânduri de odăjdii din banii trimişi de credincioşi aflători în America. În arhiva parohială am mai aflat un protocol „pentru conscrierea circularelor", începând de la 1 septembrie 1871 – 8 februarie 1885. În prima circulară introdusă, având nr. 613/871, se comunică preoţimii şi credincioşilor introducerea de protopop al Zarandului a păr[intelui] Nicolae Mihălţan.

În circularele date de acest activ protopop, între 1871-1881, se cuprind bune sfaturi şi îndrumări păstorale pentru preoţi. Îi îndeamnă să aboneze şi citească cu drag „Telegraful Român". Cere ca preoţii să se prezinte la scaunul protopopesc, pe ziua de 25 septembrie 1871, cu toate protocoalele. În circulara nr. 6/1872 şi nr. 17/1872 se pune în vedere preoţimei să administreze cu sfinţenie Sf[intele] Taine şi mai ales Sf[ântul] Botez, fiindcă a aflat că mulţi preoţi nu au Sf[ântul] Mir.

Referitor la Taina căsătoriei le pune în vedere „să nu administreze tinerilor care nu au trecut din al III-lea clasă de etate, adică înainte de ar fi sfârşit anul 23 sau acelora care n-au fost de 3 ori la cătănie, fie cătane, fie civile". „Cel ce nu va respecta acest ordin se va pedepsi, tânărul cu 1.000 fl[orini] v[alută] a[ustriacă], iar preotul cununător cu 300-600 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]. Tot aici sunt îndemnaţi, că ori seara, ori în duminici şi sărbători, să ţină şcoală cu adulţii, şi să se facă catehizaţia regulat, arătând apoi că „de fiecare om pe care-l va învăţa a ceti şi a scrie, va căpăta o remuneraţie de 3 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] de la stat".

În vederea alegerilor de deputaţi pentru dieta viitoare a dat circulara nr. 73/[1]872 şi nr. 115/[1]872. În prima circulară preoţii sunt invitaţi a lua parte la consfătuirile ce vor avea loc, în zilele de 6/18-19/31 mai, în casele lui Tulea, îndemnând ca toţi credincioşii să se înscrie în listele de alegători „fiindcă grea răspundere zace asupra frăţiilor voastre şi toată naţiunea se uită asupra voastră". În al 2-lea circular li se pune în vedere tuturor să se prezinte la locul de alegere în Brad, în ziua de 1 iulie st[il] v[echi]. Se ordonă ca toţi preoţii să vie cu credincioşii la alegere „purtând pretutindeni steaguri naţionale". În biserică şi azi se păstrează acel steag ce poartă cuvintele: Trăiască Dr. Iosif Hodoş". Acest steag până la 1918 a fost ascuns în turnul bisericii, iar în 1919 (1924 n. n.) a împodobit poarta triumfală făcută pentru primirea M[ajestăţii] S[ale] Regelui Ferdinand şi a Reginei Maria, veniţi după unirea naţională în părţile Zarandului. „Ca deputaţi se vor alege: la Brad dl. Dr. Iosif Hodoş şi la Hălmaj dl. Sigismund Borlea, „ambii iluştri şi binemeritaţi bărbaţi ai naţiunii iubite".

În alte circulare se ordonează, ca sub pedeapsa de 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] (nr. 26.872) să trimită la scaunul protopopesc consemnările despre feciorii şi fetele care în anul trecut au cercetat catehizaţia, despre cei vaccinaţi şi despre aruncul bisericii.

Pentru gimnaziul din Brad, protopopul Mihălţian (circulara nr. 168/872) îndeamnă preoţimea „să adune banii întru fundarea gimnaziului gr[reco] ortodox din Brad", aceasta fiindcă „guvernul nostru cu hotărârea Naltului ministeriu de finanţe, din 15 august, nr. 11.991/872, care n-a aprobat rugarea reprezentanţei de a se ierta taxele de

https://biblioteca-digitala.ro

schimbare a obligațiunilor donate de comune pe numele fondului gimnazial și pretinde categoric în răstimp de 30 zile suma de 4.242 fl[orini] v[alută] a[ustriacă].

Roagă preoțimea să arate tot zelul pentru cauza gimnaziului brădean, „ca nu cumva stângându-se lumina cea de abia aprinsă, din nesprijinirea noastră, să râdă dușmanii noștri și să se bucure că li-a succes a pune cea mai mare piedică prosperării culturii poporului român din aceste ținuturi". Preoțimea Zarandului din acel timp, în frunte cu protopopul său, și-a îndeplinit perfect chemarea.

În timpul colerei din 1872, protopopul dă preoțimii sfatul ca înmormântările să se facă sub cerul liber, pe răcoare, iar taxe să le ceară în vremuri mai bune, pentru ca nime să nu moară fără sfânta cuminecătură. Celelalte circulare arată că înainte cu 40-50 de ani biserica a luat măsurile folositoare pentru creșterea tineretului în spiritul românesc și ortodox. Firul s-a continuat și s-a desăvârșit. Astăzi avem înființate „**Societatea Sfântul Gheorghe**, cu 40 membri și cu o avere de 2.000 lei; **Reuniunea de femei**; **Oastea Domnului**, toate trei organizate solid în parohie. Mai sunt și trei biblioteci și anume:

Biblioteca administrată de Societatea Sf[ântul] Gheorghe cu mai bine de 800 de cărți. A luat ființă în anul 1890 prin zelul preotului I[osif] Costea, înv[ățătorului] I[oan] Bârna, ambii morți și a comerciantului Al. (Atanasie n. n.) Brana. Cărțile au fost dăruite de Academia Română din București. În 1925 a fost augmentată cu mai bine de 100 cărți, de către Societatea Studenților de la Universitatea din Cluj, prin mijlocirea d[omnu]lui Emil Fugătă, azi profesor la liceul din Brad.

Biblioteca Oficiului parohial cu 25 cărți și Biblioteca școlară cu 150 de cărți.

În ce privește cărțile rituale, ele sunt în număr complet, toate în câte 3 exemplare: 2 exemplare cu litere latine, 1 exemplar cu cirile. Afară de acestea mai sunt vreo câteva scoase din uz, cărți vechi, păstrate în sfântul altar. Așa avem:

1. Ciaslov, acum întâia oară tipărit din grecește, în zilele luminatului oblăduitor a toată țara românească, Ioan Constantin Basarab Voevod, fiind mitropolitul țării K[i]r Teodosie, cu osteneala și cheltuiala K[i]r Antim Ivireanul, episcopul Râmnicului, la 1706.

2. Biblia de la Blaj, 1793.

3. Ciaslov de la Ep[iscopia] Râmnicului, de către Ioana Monahul, la 10 mai 1768 (prefața lipsește).

4. Trebnic, de la Ep[iscopia] Râmnicului, 1730 (defectuos).

5. Triodul, de la Blaj, 1831.

6. Antologia, ce se zice Floarea Darurilor (Minei pe 12 luni), acum întâia oară tipărit românește sub stăpânirea Prea Înalt M[ajestății] Sale împărat al Romei, Carol al VI-lea, fiind diregător țării Ardealului și a Valahiei, Ex[celența] Sa grof de Walles, cu blagoslovenia și cheltuiala Pr[ea] Sf[inției] Kir Clement, episcop al Râmnicului, la 1717 și tipărit de Dimitrie Pandevici și Laurențiu ieromonah de la sf[ânta] Mănăstire a Horezului.

7. Pentecostariu, tipărit sub domnia lui Dom. Io Mihail Racoviță Voevod, cu blagoslovenia P[rea] Sf[ântului] Mitropolit Neofit de la Crit, în orașul București, de cucernic între preoți, Popa Stoica, 1743.

8. Apostol, de pe la 1760 (defectuos).

9. Evanghelie, sub domnia lui Domn a toată Țara românească Io Scarlat Grigorie Ghica Vodă, cu blagoslovenia și toată cheltuiala lui K[i]r Gregorie, mitropolit a toată Țara Românească și exarhul plaiurilor, în tipografia mitropoliei, 1760.

https://biblioteca-digitala.ro

10. Cazanie, tipărită sub domnia lui Scarlat Ghica Vodă cu blag[oslovenia] Mitr[opolitului] Gregorie în Bucureşti, de Popa Constantin, 1768.

11. Predici, de Petru Maior, Buda, 1810.

12. Ciaslov, a doua oară tipărit în zilele domnului a toată Ţara Românească, Constantin Nicolae Mavrocordat Voevod, cu blagoslovenia mitropolitului Ungrovlahiei K[i]r Neofit Criteanul, la 1748.

13. Liturghier, tipărit sub domnia lui Dom. Io. Alex. Scarlat Ghica Vodă, cu blagoslovenia lui K[i]r Partenie, ep[iscop] al Râmnicului, 1668.

14. Catavasier, Blaj, 1782.

Existenţa acestor cărţi dovedeşte şi vechimea respectabilă a parohiei. În arhiva parohială se mai află protocoalele şedinţelor, cu date interesante referitoare la activitatea desfăşurată în parohie. În procesul verbal de la 12 mai 1868, de faţă fiind Moise Lazăr protopop, Pr[eot] I[oan] Manea şi Simeon Băcilă ca notar, cum şi membrii comitetului parohial, s-au discutat modalităţile pentru acoperirea speselor avute cu terminarea bisericii. Fiecare familie e obligată să dee 10 fl[orini]. Pr[eotul] I[oan] Manea, din partea sa, tot cu scopul amintit, dăruieşte pe seama bisericii: 1 cireş, 1 măr altoit, 1 păr, 1 nuc, 2 pruni, unul roşu altul bistriţ, iar pe seama şcoalei dă 4 pruni bistriţi şi roşii. Mai dăruieşte dreptul său din arânda pentru beutura de vinars, ½ pe seama bisericii, ½ pe a şcoalei, venitul să incurgă în lada bisericii până se va plăti datoria bisericii (care după cum am arătat este de 7.533 fl[orini]. Mai cedează dreptul său din vânzarea de sare, cum şi competinţa sa anuală numită „adău", pentru plătirea unui rând de odăjdii.

Tot în această şedinţă s-a pus bază unui magazin de bucate, care a existat până în anul 1885, „pentru ca oamenii să cumpere bucatele de la biserică şi nu de la străini". Bucatele s-au dat tot de păr[intele] I[oan] Manea, şi magazinul a luat fiinţă la 1 ianuarie 1869, depunându-se în el, deocamdată 200 măsuri de cucuruz, cum şi 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]. Tot numitul preot, pentru păstrarea banilor, mai dăruieşte o casă mare ferecată, în preţ de 20 fl[orini].

Din procesele verbale se mai constată că acest magazin înfiinţat se ocupa nu numai de vânzarea bucatelor, ci a adus şi râmători de prăsilă, şi care apoi „să fie împărţiţi oamenilor bine pricepători, spre creştere".

La 25 aprilie 1870 se pune bază unui fond aşa zis „de înmormântare a oamenilor săraci". În acest scop din lada bisericii se iau 40 fl[orini], iar 24 fl[orini] se iau tot din banii bisericii pentru a se cumpăra „grâu frumos pentru colaci", cum şi pentru scânduri. Acest fond, sub controlul preotului era condus de credinciosul Onica. El avea să dea cele de lipsă la înmormântare „dar numai pentru cei răposaţi din comuna Vaca şi care sunt de religiunea greco-răsăriteană şi a acelor religiuni care se ţin de religia căpătată prin sf[ântul] Botez.

În protocolul din 29 iunie 1870 s-a hotărât pedepsirea celor ce lucrează în Duminici şi în praznice, precum şi crâşmarul care vinde vinars în crâşmă „până când nu iese preotul din serviciul dumnezeiesc din sf[ânta] biserică". Se decide ca cei ce lucră în câmp cu pălmile, să se amendeze cu 1 fl[orin], crâşmarul cu 5 fl[orini], cei ce fac clăci 5 fl[orini] şi tot cu 5 fl[orini] să fie pedepsiţi şi cei ce dau boii. Pentru sporirea averii bisericii, preotul, în şedinţa din 7 ianuar 1874, propune ca fiecare credincios să planteze 200 fire de floarea soarelui. Sămânţa se dă gratuit de preot.

În şedinţa din 5 iunie 1877 se amendează cei ce au fost prinşi că au lucrat în Joia Mare şi la Constantin şi Elena, cu câte 20 creiţari. La anul 1880, în protocolul din 1

https://biblioteca-digitala.ro

ianuar 1880, se face controlul averii bisericii şi a şcoalei. Se constată că biserica nu mai are nici o datorie, în schimb dispune de pământuri şi de bani gata, şi anume biserica are capital de 1.026 fl[orini], 38 cr[eiţari], iar casa şcoalei are o avere de 287 fl[orini], 20 cr[eiţari]. Se hotărăşte ca aceşti bani să se dea ca împrumuturi la particulari cu dobândă potrivită. Azi biserica, cu toate spesele avute în ultimii zece ani cu repararea bisericii şi cumpărarea casei parohiale şi adaptarea ei, mai dispune de vreo 30.000 lei. Am ţinut de datorinţă să arăt pe scurt datele importante din trecutul acestei parohii din protopopiatul Zarandului.

Telegraful român, nr. 60 din 19 august 1933.

VII

Primăria comunei Crişan — Jud[eţul] Hunedoara
Nr. 1493/1941

DECIZIA NR. 8 /1941

Noi primarul comunei Crişan, din judeţul Hunedoara, asistat de notarul comunal, având în vedere că pe drumurile de pe teritoriul comunei se execută de către diferite firme cărăuşii etc., numeroase transporturi de persoane, mărfuri şi alte materiale, care prin greutatea lor aduc vătămarea drumurilor, deteriorându-le şi uzându-le în mod excepţional. Având în vedere că datorită în mare parte acestea împrejurări şi faptului că drumurile nu au mai fost reparate, împietruite, în mod sistematic de multă vreme, au ajuns într-o stare degradată şi ca urmare a refacerii lor reclamă sume considerabile care nu se pot acoperi din veniturile obişnuite ale comunei.

Având în vedere că prin dispoziţiunile art. 167 din Legea drumurilor şi a Legii Administrative printre altele se dă drept comunelor ca prin regulament să înfiinţeze pentru uzul excepţional a drumurilor publice şi să introducă prestaţia în natură pentru refacerea acestora şi prestaţia de serviciu în cazuri de inundaţii, incendii, înzăpeziri şi alte calamităţi.

Având în vedere absoluta necesitate a înfiinţării acestor prestaţii şi taxe precum şi împrejurările economice locale şi programul de lucrări vizat de organele technice judeţene, în baza drepturilor ce ne sunt acordate de art. 194 aliniatul I din Legea administrativă, decidem:

Art. 1. Aprobăm în cuprinsul de mai jos următorul:

Regulament
de înfiinţarea taxelor pentru uzul excepţional al drumurilor comunale şi pentru înfiinţarea prestaţiei în natură în cazuri de calamităţi şi facerea drumurilor

Capitol I

1. Prestaţia în natură pentru refacerea drumurilor de pe teritoriul comunei.

Art. 2. Pentru refacerea drumurilor de pe teritoriul comunei, până în raza comunei învecinate, fiecare locuitor din comună, precum şi Soc. Comerciale şi Industriale etc., rămân obligate să execute 5 zile de prestaţie în natură pe an şi la epoca, după

https://biblioteca-digitala.ro

programul stabilit de primărie. De asemenea sunt obligați să execute 2-3 zile de prestație pe an și locuitorii din alte comune, care au proprietăți imobile pe raza comunei.

Art. 2. Prestația se va executa cu carul, autocamionul etc., de către cei ce au vite trăgătoare sau altfel de vehicule proprii pentru efectuarea transporturilor de materiale și cu brațele, de către cei ce nu au vite trăgătoare sau vehicule din acelea amintite mai sus. Dacă necesitatea ar cere, Primăria comunei va impune munca cu brațele și locuitorilor care posedă căruțe și vite trăgătoare.

Art. 3. Atât lucrările [cu] brațul cât cele cu carul, autocamionul, etc., se vor executa la timpul și modul stabilit prin programul de lucrări întocmite de către Primărie și aprobat de către Pretori și organele tehnice județene. Acest program se va întocmi în luna ianuarie a fiecărui an, odată cu programul anual de lucrări prevăzut de art. 159 din L. A. lucrări care se execută din fondurile bugetare.

Art. 4. Epocile când urmează a se executa diferitele lucrări se vor fixa de către primar primăvara și toamna după necesități și în împrejurările locale, în așa fel ca muncile agricole să nu fie stânjenite. Despre felul de lucrări ce are de executat fiecare locuitor, locul și epoca de lucru ce i s-a fixat, va fi înștiințat de vreme, fie prin publicațiuni cu doba, goarna etc., fie prin invitațiuni sau chemări individuale, după natura fiecărei lucrări.

Art. 5. Lucrările se vor executa în ziua cu bucata, după natura lor și după felul cum ele au fost înscrise în programul de lucrări. La caz că lucrarea se va face cu bucata, prin chemarea ce se adresează prestatorului, se va stabili și echivalentul în zile acestuia. Ziua de lucru se socotește la 10 ore efectiv muncite și se începe în sezonul de vară la ora 7 iar în sezonul de iarnă la ora 8.

Art. 6. Locuitori care nu vor executa în natură prestația la care au fost impuși, sunt obligați a achita o contribuție în bani socotindu-se pentru cei care n-au căruțe și vite trăgătoare, adică pentru pălmași, care n-au putut executa prestația, cincizeci lei ad zi, iar pentru cei ce n-au vrut 75 lei de zi. Contribuția ce urmează să plătească în aceste cazuri locuitorii care au căruțe și vite trăgătoare, autocamioane, etc., se va fixa de către primărie pentru întreg anul financiar, cu ocazia întocmirii bugetului administrației comunale. Vor fi considerați că n-au putut să presteze munca în natură, locuitori bolnavi, incapabil de muncă, acei ce lipsesc din localitate și funcționari publici.

Art. 7. După exprimarea epoci de lucru și cel mult în 10 zile de la această dată comisia de recepție a comunei va face recepționarea lucrărilor, înscriindu-se cei ce au executat prestația în natură, în liste nominale de lucru, în care se va arăta lucrul prestat de fiecare, locul unde a fost executat și echivalentul în zile, dacă lucrarea s-a făcut cu bucata. Pentru lucrările cu ziua recepția se va face zilnic de un membru delegat al comisiei de recepție care va întocmi lista nominală a acelor ce au fost la lucru, arătând lucrarea prestată și locul. Aceste lucrări, apoi vor fi recepționate în întregime de către comisia de recepție com[unală]. Pentru cei ce n-au executat prestația, sau au executat în parte numai, se vor întocmi liste pentru plata în bani după districțiunile de la art. precedent și se vor debita spre încasare. Sumele realizate din aceste încasări se vor vărsa la fondul drumurilor și se vor întrebuința numai pentru refacerea acestora.

Art. 8. Locuitori care la epocile ce li s-au fixat n-ar putea executa prestația datorată, pentru motive bine justificate vor putea fi amânați de către primari, la cererea anticipată a acestora, cu aprobarea pretorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Art. 9. Constatarea obligativității efectuării prestației în natură și impunerea la prestație a fiecărui locuitor se va face de către comisia comunală după procedura prevăzută de art. 182 din L. și Reg. L. A.

Art. 10. În baza proceselor verbale de impunere rămase definitive, primăria va întocmi rol prestație, în care va înscrie pe toți locuitorii care au declarat cu ocazia impunerii, că vor executa în natură prestația la care au fost impuși și va întocmi o listă de debit pentru acei locuitori despre care s-a constatat cu această ocazie că nu pot, sau au declarat că voiesc să execute prestația în natură, înscriind sumele la care au fost impuși ca echivalent zilelor de prestație în rolul de impozite și taxe comunale, într-o coloană specială urmând ca aceasta să fie urmărite și încasate potrivit dispozițiunilor codului de unificare a procedurii fiscale. Produsul acestor contribuțiuni, ca și a celor de la art. de mai sus, vor fi înscrise în bugetul comunei, la venituri cu destinație specială și se va întrebuința exclusiv pentru lucrări refacerea și modernizarea drumurilor din raza comunei până în raza comunelor învecinate.

Cap. II

Prestația de serviciu în natură în caz de inundații, incendii, înzăpeziri și alte calamități.

Art. 11. În cazuri de inundații, incendii, înzăpeziri ce s-ar abate asupra comunei, fiecare locuitor, membru a comunei e obligat să presteze în natură, cu uneltele sale proprii, serviciile excepționale ce vor fi necesare în aceia împrejurare și care li se vor ordona de către organele primăriei.

Art. 12. Lucrarea se va executa cu carul, etc., etc., de cei ce posedă astfel de vehicule și cu brațele de ceilalți. Dacă va fi necesar primăria va impune munca cu brațele și locuitorilor care posedă care sau alte vehicule.

Art. 13. Prestarea serviciilor excepționale și temporare devine obligatoriu imediat după anunțarea populației cu toba, goarna, clopotele de la biserică sau alt mijloc de anunțare și ele se vor face după îndrumarea și sub controlul și supravegherea primăriei. Contravenienții se vor pedepsi cu amendă de la 1-500 lei în folosul comunei, amenda o va da cu drept de apel la judecătoria de ocol.

Art. 14. Dispozițiile art. 6 din acest Regulament, cu privire la locuitorii care n-au putut sau n-au voit să execute lucrările prevăzute de acest capitol cu adausul că sumele stabilite și în modul arătat acolo vor fi debitate într-un rol special și vor fi urmărite și încasate potrivit dispozițiunilor codului de unificarea procedurii fiscale, întrebuințându-se pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de înlăturarea calamității respective.

Art. 15. Recepționarea lucrărilor excepționale prevăzute în acest capitol se va face de către aceleași organe și după aceleași norme ca și a lucrărilor de la art. 7 din acest Regulament.

Cap. III
Dispoziţiuni comune

Art. 16. Sunt scutiți de prestații în natură cât și de echivalentul în bani, atât în cazurile excepționale de calamități, cât și pentru refacerea drumurilor din raza comunei: minorii, femeile, bărbații peste 60 ani, infirmii, incapabili de muncă și invalizii de război

https://biblioteca-digitala.ro

şi delegatul statului, unde este. Aceştia însă la caz de lipsă stabilită de primarul comunei vor fi obligaţi să pună la dispoziţia primăriei carele cu vitele lor trăgătoare sau alte vehicule ce au, spre a se executa transporturile de vor fi de lipsă, timp maximum 5 zile, urmând ca primăria să se îngrijească de conducători necesari, care vor răspunde împreună cu primarul de orice pagubă sau vătămare ce s-ar aduce în timpul prestării din vina sau neglijenţa lor. Pentru prestaţia de refacere a drumurilor mai sunt scutiţi următorii: instructorii premilitari, militari sub arme, precum şi acei concentraţi sau mobilizaţi şi studenţii

Art. 17. Prezentul Regulament va intra în vigoare după aprobarea şi publicarea lui, care se va face conf[orm] art[icolului] 44 şi 50 din L[egea] A[dministrativă]. Publicarea se va mai face şi prin afişarea prin comună, batere de tobă şi citire în public de notar, operaţiuni care se va constata prin dresarea unui proces verbal.

Art. 18. Orice dispoziţiuni din regulamente şi hotărâri comunale contrare regulamentului de faţă sunt şi rămân abrogate.

Crişan la 19 sep[embrie] 1941

Primar — Notar

Lupea SS — Adam SS

Pentru conformitate cu originalul

Notar

Adam Aurel L. S

DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1941, f. 156-158.

VIII

INVENTARUL ŞCOALEI PRIMARE DE STAT, COMUNA VACA 1928-1928

Nr. crt	Denumirea obiectului	Buc.	Valoare/ bucată	Total	Obs.
1	Bănci	22	500	11.000	
2	Table	1	500	500	
3	Maşini socotit	1	500	500	
4	Mese	3	200	600	
5	Scaune	2	100	200	
6	Cuptoare încălzit	2	1100; 2500	3.600	
7	Dulapuri	1	1.500	1.500	
8	Tablouri	5	100	500	
9	Podiumuri	1	200	200	
10	Lămpi iluminat	4	60	240	
11	Harta României	1	80	80	
12	America de Nord	1	140	140	
13	Judeţul Hunedoara	1	50	50	

https://biblioteca-digitala.ro

14	Asia	1	140	140	
15	America de Sud	1	140	140	
16	Europa	1	62	62	
17	Oceania	1	140	140	
18	Tablouri regele Mihai	1	35	35	
19	Regența	1	35	35	
20	Mihai Viteazul	1	35	35	
21	Vlad Țepeș	1	35	35	
22	Matei Basarab	1	35	35	
23	Dimitrie Cantemir	1	35	35	
24	Vasile Lupu	1	35	35	
25	Tablou geografie	1	90	90	
26	Sistem metric	1	90	90	
27	Tablou mașina omenească	1	150	150	
28	Corpul omenesc	2	90	180	
29	Cuptor pentru fiert	1	900	900	
30	Ladă pentru lemne	1	50	50	
31	Răzător pentru blăni	1	20	20	
32	Prisme: patrulater	1	20	20	
32	Exagon	1	20	20	
33	Triunghiulară	1	20	20	
34	Cilindru	1	20	20	
35	Cub	1	30	30	
36	Sferă	1	30	30	
37	Piramide: patrulateră	1	20	20	
38	Exagonală	1	20	20	
39	Triunghiulară	1	20	20	
40	Trunchi de con	1	20	20	
41	Metru de lemn	1	100	100	
42	Inelul de dilatores	1	50	50	
43	Potcoavă magnetică	1	50	50	
44	Lampă spirt	1	50	50	
45	Baston sticlă cu stativ	1	40	40	
46	Lupă cu stativ	1	80	80	
47	Prismă de sticlă	1	20	20	
48	Baston răşină	1	30	30	
49	Cutie de sticlă	1	40	40	
50	Sticle cu diferiți acizi	4	10	40	
51	Cutie de lemn cu 50 buc.	50	10	500	
52	Sigil şi pernă	1	120	120	
53	Linie lungă 50 cm	1	15	15	

https://biblioteca-digitala.ro

54	Tampon	1	30	30	
55	Registru inspecție	1	80	80	
56	Carte de poştă	1	40	40	
57	Adeverință de pernitare	1	80	80	
58	Registru intrare-ieşire	1	80	80	
59	Registru amenzile şcolare	1	80	80	
60	Legea şcolilor primare	1	15	15	
61	Căni de tinichea	2	15	30	
62	Tablou rasele omeneşti	1	90	90	
63	Isus Hristos	1	-	-	
64	Maica Domnului	1	-	-	
65	Lăsați pruncii	1	-	-	
66	Sfânta şi Marea Vineri	1	-	-	
67	Isus între cărturari	1	-	-	
68	Sf. Pavel în areopag	1	-	-	
69	Imnul național	1	-	.	
70	Peştii	1	-	-	
71	Barza	1	-	-	
72	Iepurii	1	-	-	
73	Traian primeşte solii dacilor	1	-	-	
74	Năvălirea barbarilor	1	-	-	
75	Stefan la cetatea Neamțului	1	-	-	
76	Ştefan şi Danil Sihastrul	1	-	-	
77	Tudor V. prins prin trădare	1	-	-	
78	Domnul Tudor	1	-	-	
79	Trecerea Dunării în 1877	1	-	-	
80	Petru şi Asan	1	-	-	
81	Bătălia de la Şelimbăr	1	-	-	-
82	Asaltul Griviței	1	-	-	
83	Sobieski şi românii	1	-	-	
84	Domnul Carol la Calafat	1	-	-	
85	Lupta călăreților moldoveni	1	-	-	
86	Dragoş Vodă şi zimbrul	1	-	-	
87	Traian aduce jertfa	1	-	-	
88	Cucerirea steagului turcesc	1	-	-	
89	Sfințirea Mănăstirii Argeş	1	-	-	
90	Aducerea capului lui Bathory	1	-	-	
91	Ştefan cel Mare	1	-	-	
92	Mihai Viteazul	1	-	-	
93	Raportor aluminiu	1	-	-	
94	Maşină de socotit	1	-	-	

https://biblioteca-digitala.ro

95	Balanţă	1	-	-	
96	Metale: Fe. Pb. Cu. Zn.	4	-	-	
97	Cutie lemn cu 11 corpuri geom.	1	-	-	
98	Hărţi: Europa, Africa, Asia	3	-	-	
99	România, noua împărţire adm.	1	-	-	
100	Tabloul Vulpea	1	-	-	
	Total	206	23.357		

Vaca 8 noiembrie 1928

Preşedinte
Alex. Fugătă

Invăţător director
Ioan Bârna

Notă: De la nr. 66 la 106 materialul didactic s-a primit de la Casa Şcoalelor Bucureşti, în mod gratuit.

DJHAN. Fond Revizoratul şcolar al judeţului Hunedoara. Dosar 17/1928. f. 212-218.

IX

Comuna bis. Vaca (Crişan)

La ordinul PVC Arh.
Nr.10.993/930

DATELE
Referitoare la recensământul populaţiei
făcut în ziua de 29 decembrie 1930 de organele statului

Nr. casei	Numele capului de familie	Câte suflete are
1	Alexa Nicolae	3
2	Ioan Lup	7
3	Tulea Lazăr	5
4	Niţa Sofia	3
5	Lupea Ioan	3
6	Lupea Petru	5
7	Lupea Nicolae	4
8	Trifa Petru	5
9	Neaga Tănase	5
10	Indrei Nicolae	1
11	Ezan Ioan	4
12	Faur Gheorghe	7
13	Josan Nicolae	5
14	Bârna Constantin	2
15	David Gheorghe	8
16	Bârna Lazăr	6
17	Costina Mihăilă	2

https://biblioteca-digitala.ro

18	Avram Nicolae	4
19	Sima Ioan	4
20	David Gheorghe	6
21	Avram Nicolae	8
22	Avram Ioan	6
23	Golda Teodor	2
24	Trifa Nicolae	8
25	Neaga Petru	5
26	Indrei Ioan	2
27	Vişa Ioan	3
28	Petaca Solomon	6
29	Putuca Petru	4
30	Popovici Tănase	4
31	Pavel Ioan	5
32	Neaga Ioan	4
33	Brana Tănase	5
34	Fugătă Alexandru	5
35	Bârna Virgil	3
36	Golda Ioan	6
37	Lupea Nicolae	6
38	Lupea Ioan	5
39	Pavel Iosif	1
40	Golda Elena	3
41	Manea Petru	5
42	Vlad Dionisie	4
43	Faur Ioan	6
44	Clej Ioan	3
45	Golda Petru	6
46	Golda Ioan	5
47	Golda Lazăr	4
48	Golda Ioan	5
49	Golda Nicolae	5
50	Golda Sofia văd.	3
51	Golda Ioan Filăr	3
52	Brătila Nicolae	3
53	Lup Gheorghe	6
54	Neaga Ioan	4
55	Neaga Nicolae	4
56	Marin Popa	8
57	Ionuț Rozalia	2
58	Huțiu Iosif	9
59	Avram Nicolae	1
60	Lupea Nicolae	5
61	Avram Nicolae	5
62	Bexa Ioan	4
63	Bexa Ioachim	4
64	Magdalina Petru	2
65	David Nicolae	2

https://biblioteca-digitala.ro

66	Lazăr Teodor	6
67	Petru Pârva	6
68	David Ioan	6
69	Clej Solomon	3
70	Lupea Petru	6
71	Neaga Ioan	3
72	Bârna Salvina	1
73	Neaga Nicolae	4
74	Lupea Nicolae	3
75	Bârna Nicolae	4
76	Bârna Ioan	1
77	Bârna Maria	9
78	Golda Ioan	5
79	Avram Ileana	4
80	Vlad Teodor	7
81	Avram Salvina	3
82	Bârna Sofia	3
83	Avram Tănase	1
84	Avram Ana	2
85	Nița Ioan	3
86	Lupea Nicolae	3
87	Avram Ioan	5
88	Tulea Ioan	5
89	Tulea Teodor	5
90	Magdalina Tănase	2
91	Bârna Nicolae	4
92	Bârna Iosif	1
93	Ionuț Pasc	5
94	Golda Gheorghe	8
95	Dan Ioan	6
96	Rusu Sofia	4
97	Lupea Nicolae	6
98	Lupea Ioan	6
99	Lupea Petru	5
100	Lup Ioan	3
101	Iezan Nicolae	5
102	Indrei Salvina	6
103	Cor Iosif	5
104	Alexa Tănase	5
105	Indrei Miron	6
106	Avram Ioan Totiș	7
107	Avram Tănase	6
108	Faur Ioan	2
109	Doț Candin	2
110	Doț Teodor	6
111	Doț Macrina	4
112	Doț Saveta	4
113	Doț Gheorghe	7

https://biblioteca-digitala.ro

114	Lup Şarica	2
115	Lup Maria	2
116	Ianc Nicolae	2
117	Avram Ioan	4
118	Bârna Gheorghe	2
119	Cor Ioan	4
120	Bârna Veselie	4
121	Doţ Ioan	5
122	Neaga Lazăr	4
123	Filip Petru	7
124	Filip Nicolae	6
125	Filip Irimie	4
126	David Petru	4
127	Bârna Nicolae	4
128	Bârna Petru	5
129	Josan Nicolae	4
130	Cor Ioan	7
131	Indrei Grima	2
132	Filip Nicolae	5
133	Lazăr Petru	6
134	Trifa Ioan	5
135	Avram Ioan	7
136	Medrea Rus	5
137	Vişa Gheorghe	9
138	Cor Iosif	6
139	Avram Nicolae	7
140	Avram Ilie	5
141	Magdalina Nistor	5
142	Avram Ştefan	1
143	Manea Anisie	2
144	Bârna Ioan	6
145	Tulea Ioan	4
146	Golda Ioan	5
147	Cor Ioan	6
148	Lazăr Sofia	2
149	Bârna Nicolae	5
150	Ianc Ioan	2
151	Tănase Cor	3
152	Cor Sofia	5
153	Cor Ioan	4
154	Cor Lazăr	7
155	Bârna Ioan	4
156	Manea Petru	3
157	Colţa Ana	2
158	Doţ Ioachim	3
159	Bârna Ioja	1
160	Lup Gheorghe	6
161	Indrei Ioan	6

https://biblioteca-digitala.ro

162	Cazan Tănase	4
163	Golda Rozalia	3
164	Avram Petru	1
165	Tănase Iezan	5
166	Trifa Juja	2
167	Ianc Ioan	6
168	Bârna Petru	2
169	Lupea Petru	3
170	Lupea Tănase	3
171	Lupea Salvina	2
172	Lupea Ioan	3
173	Roman Sofis	2
174	Lupea Teodor	3
175	Comşa Petru	4
176	Neaga Petru	8
177	Grof Gheorghe	5
178	Neaga Petru	4
179	Golda Simziana	3
180	Avram Maria	3
181	Brătila Ioan	2
182	Trifa Nicolae	3
183	Petru Avram	3

În total sunt 183 familii cu 783 de suflete.
Pag. I 122 şi 119; Pag. II 119 şi 131; Pag. III 139 şi 118; Pag. IV 45
Total 783

(Vaca) Crişan la 30 dec. 1930 Pr. Alex Fugătă, paroh

Pretura plasei Brad, Dosar 2/1931, f. 34-35

https://biblioteca-digitala.ro

X

PREDICA ROSTITĂ DE CĂTRE PREOTUL ALEXANDRU FUGĂTĂ LA ÎNCEPEREA ANULUI ŞCOLAR 1933/1934

Iubiţi Creştini,

Ştim că Dumnezeu după ce a făcut lumea aceasta împodobind-o cu toate frumuseţile, mai pe urmă apoi a făcut pe om după chipul şi asemănarea sa. Pe acest om l-a mai pus în Rai, dar omul pentru neascultare a fost izgonit din Rai şi astfel omul şi-a pierdut fericirea de a fi locuitor al Raiului. Dumnezeu care nu vrea moartea păcătosului ci îndreptarea lui, tot aşa n-a voit ca omul pentru totdeauna să rămână lipsit de această fericire ci la timpul său a trimis în lume pe unul născut fiul său, pe Domnul Isus Cristos. Mântuitorul venind pe lume şi-a luat asupra sa trei îndatoriri ori slujbe şi anume:

El a fost împărat, arhiereu şi profet sau învăţător.

Ca împărat Dl. Isus Cristos a reînfiinţat iarăşi pe pământ împărăţia lui Dumnezeu şi care împărăţie se sprijineşte pe dragoste, credinţă şi nădejde.

Ca arhiereu a adus jertfe de împăcare a omului cu Dumnezeu Tatăl şi jertfa aceasta a fost jertfa sa de pe Golgota, adică moartea sa de pe cruce.

Ca profet sau învăţător, Domnul Isus Cristos a învăţat pe oameni căile şi mijloacele de care omul se poate folosi în această viaţă trecătoare pentru ca să-şi asigure aici pe pământ fericirea pământească şi mai presus de ea fericirea cea veşnică şi care o vom dobândi în lumea cealaltă.

Sfinţii Apostoli au primit de la Dl. Isus Cristos puterea de a învăţa pe oameni şi înainte de Înălţarea Sa la cer, le-a zis că meargă să înveţe toate popoarele. Sfinţii Apostoli, atât ei cât şi urmaşii lor până azi, au îndeplinit şi îndeplinesc cu sfinţenie această poruncă a Mântuitorului până în ziua de azi prin biserică şi şcoală.

Cu ajutorul lui Dumnezeu terminând reparaturile la şcoală, azi sfinţind şcoala, ţin dragii mei să vă dau unele sfaturi şi îndemnuri. Am intrat într-un nou an şcolar şi deci vă trimiteţi unul fiecare cu dragoste şi regulat copiii la şcoală şi faceţi ca încă din casa părintească copilul să îndrăgească biserica şi şcoala şi de aceea vă feriţi ca să înfricaţi copiii, când fac ceva rău, că îţi taie popa limba, şi lasă că mergi tu la şcoală la învăţătorul, căci prin astfel de vorbe faceţi ca copiii să se apropie cu o frică faţă de preot şi învăţător.

De asemenea vă rog ca tot Dv. să fiţi primul învăţător al copiilor. Dv. învăţându-i încă de mici să-şi facă semnul Sf. Cruci să dea bineţe la cei bătrâni şi alte lucruri bune şi folositoare, că ţi se umple inima de durere când la începutul anului şcolar vezi că iată copiii care vin prima dată la şcoală, mulţi nu ştiu să-şi facă nici semnul crucii, nu ştiu cum [îi cheamă] pe ei şi pe părinţii lor. Să ştiţi că după cum tata şi mama îşi creşte copiii în casa părintească în cei 7 ani, aşa vor fi ei toată viaţa lor, căci să ştiţi că şcoala numai întregeşte lipsurile din casa părintească.

Deci să daţi mai multă atenţie copiilor Dv., căci şi sufletul copilului e ca şi pământul pe care-l lucraţi, şi în pământ înainte de a arunca sămânţa, faceţi bine arătura, apoi mai gunoiţi locul, asemenea diregeţi sămânţa, tot aşa trebuie să faceţi şi cu copiii Dv. şi atunci Dv. ca părinţi trebuie să fiţi pildă vie pentru copiii Dv. că şi ei vor face ceea ce văd că faceţi Dv. Copilul care va vedea că părinţii lui nu se culcă şi nu se scoală din pat,

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea că nu se primi la mâncare fără ca să-şi facă rugăciunile, vor face şi ei tot aşa, căci la ce ei se deprind să facă de mici, o vor face până la adânci bătrâneţe, dimpotrivă dacă ei vor vedea că părinţii lor nu-şi îndeplinesc aceste îndatoriri, nici ei nu şi le vor face.

Asemenea vă feriţi ca în faţa copiilor să vă certaţi, ori să vă bateţi că şi acest lucru rău are o înrâurire rea supra copilului, căci gândiţi-vă cum se va uita copilul la tatăl lui care vine beat de la crâşmă şi acasă începe să-şi bată muierea, pe mama lui, şi câte alte neajunsuri. Toate acestea duc pe copil la rău nu la bine. Nu uitaţi că de la Dv. ca părinţi atârnă binele ori răul copiilor voştri.

Părintele care îşi creşte bine copiii va avea mângâiere la bătrâneţe, iar cei ce îi vor creşte rău, adică nu îngrijesc bine de copiii lor vor avea supărări şi necazuri. Sameni grâu, seceri grâu, sameni neghină, tot neghină vei lua. Viaţa de toate zilele ne dă o mulţime de pilde. Aşa citesc că acum 4 zile, în Lugoj, 4 copii între 12-17 ani omoară pe un flăcău şi de ce, fiindcă unul dintre ei, cel mai mare şi care a pus la cale omorul nu-i plăcea că o soră de a lui vrea să se mărite cu cel omorât de el, deşi părinţii cât şi fata vreau această unire. Iată cum se răzbună creşterea rea. Copilul vrea să poruncească părinţilor şi sorei lui.

Un alt caz s-a întâmplat tot acum în Francia, o fată apucată pe calea păcatului ca să-şi poată face mendrele, îşi otrăveşte părinţii, tatăl moare, mama scapă. Vă întreb deci dragii mei, a cui e vina, şi Dv. veţi zice că a părinţilor fiindcă ei nu au fost cu băgare de seamă la purtarea fetei lor, se încredeau prea mult în ea, când însă au văzut calea rea pe care a mers fata lor, era prea târziu, căci răul şi nebăgarea lor de seamă s-a răzbunat pe ei, şi cazuri de acestea citeşti zilnic în foi.

Dară Sfânta Scriptură ne aduce o mulţime de pilde când copiii buni au fost o mângâiere pentru părinţii lor, iar cei răi au fost pedepsiţi. Să ne aducem aminte de Cain şi Avel, apoi de copiii lui Noe, 2 dintre ei primesc binecuvântarea părinţilor, unul blăstămul, fiindcă a râs de tatăl [...] şi cea mai frumoasă pildă, Dl. Isus Christos care a stat sub împrejuria părinţilor până la 30 de ani.

Apostolul Tovie, fiul lui David, care s-a răsculat contra tatălui său şi pentru care fapt a şi pierit în luptă, rămânând spânzurat cu părul de un copac. Toate aceste pilde, şi atât din Sfânta Scriptură cât şi din viaţa de toate zilele să fie un îndemn ca Dv. să grijiţi de buna creşterea copiilor voştri. Iar voi copiilor să veniţi regulat la şcoală, aici învăţaţi multe lucruri bune şi folositoare. Arătaţi dragoste faţă de părinţii voştri, care de dimineaţa şi până seara muncesc pentru ca să vă facă un trai mai tihnit, fiţi buni şi ascultători.

Asemenea faţă de Domni învăţători să fiţi cinste şi respect, căci în timpul cât sunteţi la şcoală ei suplinesc pe părinţii voştri, aşişderea părinţii voştri vor fi voioşi când vor vedea că truda lor în decursul anului şcolar, nu va fi zadarnică. Să fiţi dragii mei pământul cel bun în care sămânţa învăţăturii să prindă rădăcini şi să aducă roduri bune pentru binele şi fericirea voastră şi a părinţilor voştri.

Cu acest îndemn bunul Dumnezeu să vă fie de ajutor ca şi în acest an şi să trimită darul său peste voi, ca să vă lumineze mintea şi inima spre cele bune şi folositoare.

Amin.

Vaca 1. X. 933 Pr. Alex. Fugătă

DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1933, f. 92-93

https://biblioteca-digitala.ro

XI
TABEL NOMINAL CU ELEVII ŞCOLII PRIMARE DE STAT DIN COMUNA CRIŞAN, JUDEŢUL HUNEDOARA

	Clasa I-a
1	Bârna Sofia
2	Bârna Nicolae
3	Bârna Viorel
4	Ciocan Remus
5	Colţa Ioan
6	Cor Ileana
7	David Maria
8	Ezan Ilie
9	Filip Ileana
10	Filip Maria
11	Golda Aurel
12	Golda Ileana
13	Golda Mircea
14	Indrei Ioan
15	Indrei Sofia
16	Josan Maria
17	Lup Paulina
18	Lupea Gheorghe
19	Lupea Lucreţia
20	Lupea Saveta
21	Moţ Lazăr
22	Neaga Ileana
23	Neaga Ioan
24	Pârva Viorel
25	Petaca Florin
26	Trifa Salvina
27	Tulea Lazăr
28	Vlad Elena

	Clasa a II-a
1	Avram Ioan
2	Bârna Teodor
3	Cor Ioan
4	Golda Traian
5	Indrei Ioan
6	Josan Ioan
7	Lupea Ioan
8	Magdalina Tănase
9	Miheţ Letiţia
10	Neaga Gheorghe
11	Neaga Gheorghe
12	Neaga Silvia
13	Trifa Paulina

	Clasa a III-a
1	Avram Ioan
2	Bârna Maria
3	Cazan Ana
4	David Ioan
5	Golda Fevronia
6	Golda Ioan
7	Huţ Paraschiva
8	Indrei Paulina
9	Indrei Petru
10	Lazăr Silvia
11	Lup Tănase
12	Lupea Ioan
13	Lupea Ioan
14	Lupea Nicolae
15	Stanci Gheorghe
16	Trifa Ioan
17	Trifa Maria
18	Trifa Virgil
19	Tulea Gheorghe

	Clasa a IV-a
1	Avram Ileana
2	Avram Petru
3	Avram Petru
4	Avram Viorel
5	Bârna Mihai
6	Faur Ana
7	Golda Ioan
8	Golda Ioachim
9	Golda Nicolae
10	Indrei Teodor
11	Lup Ioan
12	Lupea Tănase
13	Neaga Ileana
14	Neaga Salvina
15	Pârva Ana
16	Stânga Maria
17	Tulea Salvina
18	Trifa Ioan
19	Vlad Stefan

	Clasa a V-a
1	Avram Ioan
2	Avram Petru
3	Bârna Maria
4	David Ioan
5	Ezan Gherasim
6	Huţ Ioan
7	Indreş Ioan
8	Indrei Silvia
9	Josan Petru
10	Lup Gheorghe
11	Lupea Ileana
12	Neaga Zorita

Clasa a VI-a

-

DJHAN, Fond Parohia ortodoxă Crişan, Dosar 1/1941, f. 35-36.

https://biblioteca-digitala.ro

XII

Arhiepiscopia ort. rom. de Alba Iulia şi Sibiu
Protopopiatul Zarand (Brad)
Parohia ortodoxă română Crişan, Jud. Hunedoara
Nr. 70/1945

COLECTA PENTRU ORFELINATUL DIN SIBIU,
făcută de organele bisericeşti, conform circularei nr. 7644/1945
a P. Ven. Cons. Arhiepiscopesc

Nr. crt	Numele şi pronumele donatorului	Suma donată	Observaţii
1	**Sf. Biserică**	10.000	Conf. Hot. C.P.
	Consiliul parohial		
2	Pr. Tiberiu Perian	3.142	
3	Toader Golda	2.000	
4.	Ioan Brătila	2.000	
5	Ioan Neaga I Urs	2.000	
6	Petru Manea	2.000	
7	Petru Ionuţ	2.000	
8	Petru Indrieş	2.000	
9	Nicolae Avram	2.000	
10	Tănase Ionuţ	2.000	
11	Ioan Filip	2.000	
12	Nicolae Cor	2.000	
	Cântăreţii		
13	Ioan Golda a Marini	2.000	
14	Atanasiu Brana	3.500	
15	Ioan Neaga Negău	2.000	
16	Gheorghe Avram	2.000	
17	Nicolae Popoviciu	2.000	
18	Ioan Tulea	2.000	
19	Nistor Magdalina	2.000	
20	Petru Lupea	2.000	
21	Ioan Avram Cengiuţ	2.000	
22	Ioan Golda a Măriuţii	2.000	
	Epitropii		
23	Ioan Faur	2.000	
24	Petru Cor I Lazăr	2.000	
25	Miron Iancu	Nimica	
	Ceilalţi credincioşi		
26	Nicolae Alexa	1.000	Baptist
27	Ioan Lup I Ioanăş	500	

https://biblioteca-digitala.ro

28	Stânga Lazăr	500	
29	Tulea Lazăr	500	
30	Avram Sabin	500	
31	Nicolae Neaga	500	
32	Avram Neaga	500	
33	Ioan Benea	500	
34	Gheorghe Colța	500	
35	Nicolae Lupea jid.	600	
36	Marinca Lupea	500	
37	Nicolae Trifa	500	
38	Chişana Trifa	Nimic	
39	Bârna Petru	Nimic	
40	Sofia Lupea Giuna	500	
41	David Gheorghe Dolichii	500	
42	Tâscă Crăciun	1.000	
43	Golda Gheorghe	Nimic	
44	Nicolae Faur	500	
45	David Loghin	500	
46	Josan Nicolae	500	
47	Avram Nicolae Cocu	500	
48	Avram Ioan a Tenii	500	
49	Avram Ioan Ciovac	500	
50	Trifa Ioachim	Nimic	
51	Neaga Ioan Truca	1.000	
52	Indrei Ioan a Gafi	500	
53	Indrei Visalon	Nimic	
54	Indrei Petru	500	
55	Petru Avram	2.000	
56	Pavel Ioan	500	
57	Gheorghe Stanci	4.000	
58	Ionuț Miron	1.000	
59	Ianc Ilie	500	
60	Lup Gheorghe	100	
61	Huț Iosif	3.000	
62	Lazăr Ioan	2.000	
63	Lupea Florica	2.000	
64	Ioan Bexa	500	
65	Ioachim Bexa	500	
66	Golda Gheorghe Dubuț	100	
67	Golda Ioan l Petru Ciocoi	500	
68	Golda Ioan Fileru	500	
69	Golda Ioan Bujac	500	
70	Golda Ioan l Ambr[ozie]	500	
71	Golda Sofia l Ciocoi	Nimic	

https://biblioteca-digitala.ro

72	Golda Ioan l Lazăr	500	
73	Clej Salvina	50	
74	Clej Ioachim	500	
75	Vlad Dionisie	500	
76	Golda Ioan l Marini	1.000	
77	Manea Petru	500	
78	Golda Ioan	500	
79	Golda Elena a Florii	Nimic	
80	Faur Petru	1.000	
81	Lupea Nicolae Culuț	600	
82	Miheț Toader	100	
83	Lupea Ioachim Hodoș	500	
84	Avram Miron	500	
85	Josan Nicolae a Fruji	500	
86	Avram Ioan l Iov	500	
87	Golda Nicolae l Petru Ciocoi	500	
88	Avram Tănase	600	
89	Maria Bârna a Ioji	500	
90	Doț Mărioara	500	
91	Bârna Nicolae a Cul[aii]	500	
92	Bârna Viorel	500	
93	Neaga Nicolae Conc[el]	500	
94	Lazăr Gheorghe	500	
95	Avram Nicolae a Anici	500	
96	Adaș Pasc	500	
97	Avram Iov	500	
98	Tulea Teodor	500	
99	Magdalina Tănase	Nimic	
100	Bârna Raveca	1.000	
101	Golda Gheorghe	2.000	
102	Dan Ioan	1.000	
103	Golda Tănase Buj[ac]	1.000	
104	Bârna Nicolae a Ioji	Nimic	
105	Neaga Tănase Conc[el]	Nimic	
106	Ioan David Marin	1.000	
107	Pârva Petru	1.000	
108	David Nicolae Orb[an]	900	
109	Lazăr Toader Sp[erluț]	600	
110	Bârna Tănase	1.000	
111	Lupea Ioan a Stanc[ii]	500	
112	David Nicolae	500	
113	Lupea Petru a Stanc[ii]	500	
114	Indrei Ioan a Coajii	500	
115	Indrei Gheorghe	500	

https://biblioteca-digitala.ro

116	Cor Petru l Dumi[treş]	500	
117	Alexa Tănase	500	
118	Avram Ioan Totu	500	
119	Avram Tănase	1.000	
120	Lup Gheorghe	500	
121	Lup Ioan l Aron	Nimic	
122	Iancu Nicolae	500	
123	Bârna Maria l Costan	500	
124	Cor Tănase l Dumi[treş]	500	
125	Cor Ioan l Dumitr[eş]	1.000	
126	Faur Nicolae Hăştr[u]	Nimic	
127	Doţ Ioan l Alex[andru]	1.000	
128	Neaga Lazăr	500	
129	Ioan Filip l Petru	Nimic	
130	Nicolae Tulea	500	
131	Dan Roman	Nimic	
132	Bârna Nicolae	Nimic	
133	Bârna Petru	500	
134	David Ioachim a Parizii	2.000	
135	Indrei Miron	500	
136	Filip Nicolae	500	
137	Cor Tănase a Mărtuţi	500	
138	Ioan Trifa Margaon	500	
139	Lazăr Petru Sufl[etu]	500	
140	Rus Petru	1.000	
141	Vişa Petru	1.000	
142	Vişa Sofia	1.000	
143	Vişa Ioachim	500	
144	Lupea Nicolae a Măriş	Nimic	
145	Avram Nicolae a Iov[ului]	500	
146	Avram Ilie	1.000	
147	Manea Ioan	500	
148	Bârna Ioan Boltaşu	1.000	
149	Tulea Sabina	500	
150	Golda Ioan Dubel	100	
151	Filip Lucreţia l Iep[uran]	Nimic	
152	Avram Ioan l Totiş	500	
153	Cor Ioan a Gâb[ului]	500	
154	Cor Tănase a Gâb[ului]	Nimic	
155	Văd[uva] Cor Maria a Gâb.	500	
156	Moţ Salvina	500	
157	Cor Petru l Petru	1.000	
158	Bârna Elena	500	
159	Colţa Nicolae	500	

https://biblioteca-digitala.ro

160	Doțiu Ioachim	600	
161	Lupesc Ioan	1.000	
162	Indrei Ioan l Vis[alon]	600	
163	Indrei Ioan l Ioan Macr[ei]	500	
164	Cazan Salvina	500	
165	Cor Ioan a Marti	2.500	
166	Cor Tănase l Nist[or]	500	
167	Ioan Avram l Iov	500	
168	Bârna Petru l Nistor	Nimic	
169	Iezan Tănase	Nimic	
170	Neaga Petru Truca	1.000	
171	Lupea Tănase Fiscuş	500	
172	Lupea Ioan Turcu	500	
173	Roman Sofia Panaga	500	
174	Ciocan Petru	500	
175	David Sabin a Grofului	500	
176	Neaga Petru a Brânduşi	500	
177	Comşa Marcu	500	
178	Trifa Nicolae	500	
179	Avram Maria a Nic[hi]	Nimic	
180	Lupea Gheorghe a Nici	500	
181	Lupea Tănase a Nici	500	
182	Lupea Gheorghe a Nici	100	
183	David Andron	1.000	
184	Avram Nicolae l Petru	500	
185	Ioan Ionuț	1.000	
186	Discul de la Crăciun	4.000	
	Total	156.800	

Întrucât un număr destul de mare dintre credincioşi n-au contribuit de la începutul colectării cu vreo sumă la această colectă. părintele Tiberiu Perian a întocmit şi o listă de lucru, iar cei care au contribuit au fost şterşi din această listă şi trecuți în lista principală .

1	Indrei Visalon	Nu	
2	Trifa Ioachim	Nu	
3	Golda Gheorghe Petrică	Nu	
4	Trifa Chişana	Nu	
5	Lupea Marinca	Nu	
6	Bârna Petru l Nic[olae]	?	
7	Avram Maria a Niculi	?	
8	Trifa Nicolae	500	Şters cu creionul
9	Petru Neaga a Brânduşi	500	Şters
10	Ioan Lupea Turcu	500	Şters
11	Petaca Solomon	?	

https://biblioteca-digitala.ro

12	Pavel Ioan	Nu	
13	Ianc Miron Tănase	2.000	Şters
14	Iezan Tănase	Nu	
15	Bârna Petru Mindel	?	
16	Cor Tănase a Gâb[ului]	?	
17	Bârna Ioan Boltaşu	1.000	Şters
18	Tulea Sabina	500	Şters
19	Avram Ilie	1.000	Şters
20	Golda Ioan Dubel	100	Şters
21	Cor Iosif	?	
22	Cor Lucreţia	?	
23	Magdalina Tănase	Nu	
24	Tulea Nicolae	?	
25	Ioan Filip l Petru	?	
26	Dan Roman	?	
27	Trifa Ioan Margaon	500	Şters
28	Bârna Nicolae Turta	?	
29	Faur Nicolae Hăştru	?	
30	Cor Tănase l Dumitreş	500	Şters
31	Cor Petru Dumitreş	500	Şters
32	Cor Maria Gâb[ului]	500	Şters
33	Bârna Nicolae a Ioji	Nu	
34	Clej Solomon	?	
35	Pârva Petru	1.000	Şters
36	Lazăr Toader Sperluţ	600	A predat ouă
37	David Nicolae Orban	900	A predat ouă
38	Neaga Tănase Concel	Nu	
39	Neaga Nicolae Concel	500	Şters
40	Josan Nicolae a Fruji	500	Şters
41	Golda Elena	?	
42	Golda Sofia Ciocoi		
43	Clej Ioachim	500	Şters
44	Gheorghe Stanci	4.000	
	Total	9.500	

DJHAN, Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1945, f. 2-4-.

https://biblioteca-digitala.ro

XIV

CAUZELE DECESELOR UNOR CREDINCIOŞI

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Data morţii	Etate	Cauza decesului
1	Cor Marişca	12.01.1849	35	Omorâtă de rebeli
2	Tulia Constantin	03.02.1849	25	Omorât de rebeli
3	Golda Petru	05.02.1849	55	Omorât de rebeli
4	Avram Medre	09.02.1849	35	Omorât de rebeli
5	Indrei Samson	09.02.1849	55	Omorât de rebeli
6	Cor Nicolae	09.02.1849	38	Omorât de rebeli
7	Neaga Nicolae	12.11.1849	80	Moarte grabnică
8	Neaga Marie	15.11.1849	30	Moarte grabnică
9	Lazăr loan	11.11.1854	48	Moarte grabnică
10	Golda Toader	15.08.1855	21	Moarte grabnică
11	Toader Tulia	27.09.1856	34	Moarte Grabnică
12	Pârva Veca	03.05.1859	48	A murit de vărsat
13	Avram loan	04.05.1859	3 luni	" "
14	Avram Alexandru	08.01.1863	37	Moarte grabnică
15	Golda Toader	17.07.1871	34	Moarte grabnică
16	Cor Măriuţa	12.07.1873	20	Coleră
17	Trifa Flurie	16.07.1873	75	" "
18	Lazăr Sofia	16.07.1873	13	" "
19	Nicolae Avram	22.07.1873	55	" "
20	Lupe Marina	23.07.1873	35	" "
21	Uibaru Salvina	24.07.1873	10	" "
22	Neaga Magdalena	26.07.1873	62	" "
23	Cor George I George	26.07.1873	22	" "
24	Neaga Nicolae	27.07.1873	49	" "
25	Lupe Marina	27.07.1873	6	" "
26	Lupe Tiana	27.07.1873	37	" "
27	Lupe Gafia	29.07.1873	38	" "
28	Bârna Marinca	29.07.1873	45	" "
29	Lupe Ana	29.07.1873	4	" "
30	Ioan Bârna	30.07.1873	26	" "
31	Avram Vasile	01.08.1873	4	" "
32	Cor Lazăr	01.08.1873	2	" "
33	Rusu Petru	01.08.1873	28	" "
34	Ioan Tulia	01.08.1873	23	" "
35	George Indriescu	02.08.1873	76	" "
36	Indrei Sara	03.08.1873	20	" "
37	Bârna Maria	03.08.1873	22	" "
38	Avram Cisana	03.08.1873	37	" "

https://biblioteca-digitala.ro

39	Avram Sofia	04.08.1873	5	" "
40	Lupe Nicolae	05.08.1873	12	" "
41	Tulia Maria	07.08.1873	37	" "
42	Cor Toader	07.08.1873	7	" "
43	Avram Petru	07.08.1873	7	" "
44	Indrei Trina	08.08.1873	4 luni	" "
45	Avram Sofia	09.08.1873	4	" "
46	Lazăr Salvina	09.08.1873	17	" "
47	Cor Maria	09.08.1873	10	" "
48	Neaga Mariuța	11.08.1873	62	" "
49	Lazăr Maria	15.08.1873	11	" "
50	Indrei Ioan	16.08.1873	16	" "
51	Avram Petru	19.08.1873	6 luni	" "
52	Alexa Sofia	25.10.1873	6	Durere de grumazi
53	Ioan Golda	13.11.1873	5	" "
54	Sofia Golda	13.11.1873	4	" "
55	Nicolae Manea	14.11.1873	15	" "
56	Sofia Pârva l Ioan	14.11.1873	9	" "
57	Petru Bârna Ioja	15.11.1873	5	" "
58	GoldaAna l Lăzăruț	21.11.1873	6	" "
59	Petru Golda	21.11.1873	2	" "
60	Golda Ioan	26.11.1873	8	" "
61	Cor Maria	27.11.1873	8	" "
62	Trifa Sofia	03.12.1873	7	" "
63	Golda Sofia	04.12.1873	2	" "
64	Avram Marie	10.12.1873	14	" "
65	Petru Bârna	14.12.1873	6	" "
66	Indrei Iosup	17.12.1973	4	" "
67	Indrei Sofia	24.12.1873	2	Anginã
68	Bârna Sofia	28.12.1873	8	" "
69	Cor Maria	30.12.1873	16	" "
70	Tanasiu Pârva	04.01.1874	4	" "
71	Nicolae Cor	08.01.1874	3	" "
72	Brana Sofia	12.01.1874	2	" "
73	Cor Gafia	16.01.1874	10	" "
74	Pârva Ioan	22.01.1874	5	" "
75	Brana Maria	24.01.1874	9	" "
76	Avram Ioan	25.01.1874	4	" "
77	Golda Salvina	17.02.1874	3	" "
78	Avram Maria	19.02.1874	6	" "
79	Cor Salvina	27.02.1874	2	" "
80	Neaga Nicolae	04.04.1874	3	" "
81	Lazăr Sofia	30.05.1874	8	" "
82	Lazăr Iosup	23.06.1874	2	Scurgere

https://biblioteca-digitala.ro

83	Ioan Neaga	08.08.1874	1	Angină
84	Lupe Tiana	18.08.1874	8	" "
85	Indrei Ioan	20.08.1874	3	" "
86	Indrei Petru	25.01.1875	5	" "
87	Pârva Ioan	01.08.1876	8	" "
88	Indrei Streja	11.08.1876	6	" "
89	Avram Salvina	22.08.1876	8	" "
90	Tulia Maria	24.08.1876	6	
91	Pavelescu Ioan	29.11.1878	7	
92	Pârva Maria	06.12.1878	11	" "
93	Manea Treja	17.12.1878	14	" "
94	Manea Salvina	17.12.1878	6	" "
95	Neaga Nic.I Ioan	19.03.1881	31	Moarte grabnică
96	Indrei Ioan	26.07.1888	44	" "
97	Lazăr Golda I Toader	31.07.1889	4 luni	" "
98	Miron Drăghici	14.12.1890	30	Extraordinară
99	Salvina Golda I Ambr.	30.01.1891	9	" "
100	Neaga Treja n Popovici	22.03.1891	58	Înecată în vale
101	Avisalon Neaga a Urs.	14.08.1891	2	Înecat în ciubăr
102	Golda Nic.I Todor muc.	07.11.1891	24	Lovit în cap la Brad
103	Sofia Belingheriu	09.08.1893	5	De grumazi
104	Ioan Bârna I Nicolae	12.01.1894	20	Acoperit de pământ
105	Elena Neaga I Nicolae	05.05.1894	8	De grumazi
106	George Neaga I Nicolae	13.05.1894	1	" "
107	Sofia Neaga I Ioan ursei	15.05.1894	2	" "
108	Salvina Golda I Petru	17.05.1894	3	" "
109	Ioan Lupea I Ioan	26.05.1894	7	" "
110	Maria Lupea I Ioan	05.06.1894	4	" "
111	Ioan Golda I Petru	01.08.1894	7	De angină
112	Elena Golda I Ioan	01.10.1894	5	De grumaz
113	Maria Golda I Ioan	06.10.1894	9 luni	" "
114	Sifia Lupea I Ioan I A.	26.10.1894	1,5 ani	" "
115	Elena Lazăr I Nicolae	21.12.1894	1	" "
116	Ioan Manea I Petru nețe	22.12.1894	4	" "
117	Ana Manea I Petru nețe	24.12.1894	3	" "
118	Nic. Neaga I Toader	25.12.1894	4	" "
119	Nic. Lupea I Toader	24.12.1894	4	" "
120	Maria Golda I George	27.12.1894	1	" "
121	Sofia Golda I George	25.12.1894	9	" "
122	Ioan Avram I George	04.01.1895	9 luni	" "
123	Treja Bârna I Petru	21.02.1895	2	" "
124	Nicolae Golda I Adam	01.03.1895	7	" "
125	Geoge Filip I Nicolae	01.03.1895	6	" "
126	Aftanasie Golda I Nic.	01.03.1895	1	" "

https://biblioteca-digitala.ro

127	Maria Lupescl Avram	13.03.1895	4	" "
128	Aftanase Cor l Ioan	21.03.1895	4	" "
129	Ioan Filip l Nicolae	21.03.1895	6 luni	" "
130	Elena Golda l Nicolae	22.03.1895	14	" "
131	Maria Bracila l Avram	14.04.1895	7	" "
132	Aftanase Bracila l Av.	16.04.1895	2	" "
133	Elena Trifa l Nicolae	21.04.1895	6	" "
134	Ana Golda l Ioan Bujac	03.05.1895	1	" "
135	Toader Lăzăruțiu l Tov.	09.05.1895	4	" "
136	Petru Golda l Ioan	12.05.1895	3	" "
137	Ioan Josan l Nicolae	19.05.1895	4	" "
138	Sofia Avram l Toader	05.06.1895	5	" "
139	Iosif Cazan l Nicolae	09.06.1895	7	" "
140	Ioan Cazan l Nicolae	12.06.1895	3,5	" "
141	Marie Cazan l Nicolae	17.06.1895	2	" "
142	Petru Trifa l Nicolae	21.06.1895	6	" "
143	Toader Golda l Todor	17.01.1896	57	Moarte grabnică
144	Ignatie Neaga a Siuchi	07.04.1896	64	Găsit mort în casă
145	Mariuțe David a Simed.	19.12.1896	71	A murit momentan
146	Bulzia Sofia l Șofron	11.03.1897	6 luni	De vărsat
147	Petru Avram l Nicolae	29.05.1897	2,5	De angină
148	Aftanase Lupea Ioan	19.01.1898	2,4	Fiind ars prin foc
149	Ioan Neaga l Georgie	27.03.1898	9 luni	De vărsat
150	Tănase Trifa l Nicolae	30.03.1898	4	" "
151	Ioan Neaga l Petru Găj.	17.04.1898	8	" "
152	George David l Ioan	21.01.1899	4	De angină
153	George Neaga l Visalon	06.02.1899	3 luni	De morbul fras
154	Nicolae Neaga l Nic.	25.01.1900	50	Grabnică
155	Neaga D-tru l Toader	08.11.1902	6	Umflătură de piept
156	Ioan Lupea l Petru	21.02.1904	15	Umflătură de grum.
157	Avram Ciocan l Petru	01.03.1904	2,5	De grumaz
158	Maria Neaga l Petru	01.03.1904	8	" "
159	Ana Neaga l Petru	11.03.1904	11	" "
160	Lupea Ilina l Nicolae	18.03.1904	11	" "
161	Maria Lazăr l George	08.04.1904	9	" "
162	Nicolae Neaga a Ursul.	26.03.1905	51	Având fras amețeală
163	Grof Petru l George	25.11.1905	2,6	Arsură extraord.
164	Jurca Ana	05.02.1906	35	Moarte grabnică
165	Alexa Aron	24.10.1908	38	Scrofulă
166	Salvina Lazăr m. Oprea	18.07.1909	26	Phectică
167	Petru Trifa l Petru	30.10.1909	2 luni	Născut slab
168	Ana Bârna l Nicolae	09.12.1909	1 zi	Născută fără vreme
169	Nicolae Cleșiu l Ioan	13.12.1909	18	Moarte grabnică
170	Avram Lup l Nicolae	28.04.1910	43	Omorât de motor

https://biblioteca-digitala.ro

171	Sima Ana m. Manea	30.04.1910	70	De gută
172	Ioan Trifa I Nicolae	01.06.1910	1,3	Opărit cu lapte
173	Avisalon Indrei I Filip	06.09.1910	51	A căzut din nuc
174	Ioan Cleşiu I Adam	13.11.1911	44	Oftică
175	Ioan Trifa I Petru	18.05.1912	8	De grumazi
176	Lazăr Nicolae I Toader	29.06.1912	57	Călcat de bică
177	Lupea George I George	30.11.1912	55	S-a aflat mort
178	Ana Lupea n. Indrei	22.12.1913	35	Aflată moartă
179	Bârna Treja	25.12.1913	54	Oftică
180	Maria Lazăr I. Nicolae	18.11.1913	3	De tuse
181	Lupea Petru I Nicolae	05.04.1914	13	A fost împuşcat
182	Lup Aron I Antonie	05.09.1914	50	De giungiruțe
183	Doțu Alexandru	08.11.1914	67	Moarte grabnică
184	Indrei Ilie I Petru	13.12.1914	67	Moarte grabnică
185	Cor George I George	30.12.1914	33	Oftică
186	Lupea Tănase I Ioan	15.04.1916	3	Au ars hainele pe el
187	Avram Ioan I Ioan a N.	31.08.1916	43	De umflătură
188	Ioan Cor I Nistor	07.09.1916	37	Oftică
189	Toader Golda I Ioan	11.11.1916	13	De grumaz
190	Golda Nicolae I Adam	20.11.1916	8	" "
191	Lupea Ilie I Nicolae	27.11.1916	1	" "
192	Avram Lazăr I Petru	28.11.1916	8	" "
193	Ezan Ioan I Tănase	04.12.1916	13	" "
194	Bârna Şaruța I Nic.	10.12.1916	3	" "
195	Trifa Ana I Ioan	01.01.1917	3	De bube – vărsat
196	Neaga Sabina I Ioan	14.01.1917	2	De grumazi
197	Leah Flurie I Solomon	25.02.1917	37	Moarte grabnică
198	Petru Bucium I Nicolae	10.04.1917	6 luni	Vărsat
199	Maria Ianc I Petru	16.10.1917	44	De năduşală
200	Cor Ana m. Lup	23.10.1917	38	Născând un prunc
201	Aurelia Lupea I Nic.	14.12.1917	3	De durere de foale
202	Zahei Cor I Tănase	10.10.1918	4	Junghi şi tuse
203	Iosif Costea. preot	17.11.1918	70	Aprindere de plăm.
204	Sofia Avram I Petru	19.11.1918	14	" "
205	Nicolae Drăghici I P.	19.11.1919	13	" "
206	Iosif Ianc I Petru	19.11.1918	4	" "
207	Nicolae Golda	02.12.1918	60	" "
208	Letiția Avram I Petru	21.11.1919	1.5	" "
209	Gerasim Avram I P.	21.11.1918	7	" "
210	Letiția Golda I Toader	22.11.1918	6	" "
211	Sofia Golda	22.11.1918	56	" "
212	Lazăr Golda	27.11.1918	23	" "
213	Avram Brătila	02.12.1918	58	" "
214	Saveta Roman	05.12.1918	28	" "

https://biblioteca-digitala.ro

215	Sofia Roşca	12.12.1918	55	" "
216	Treja Grădina	14.12.1918	68	" "
217	Toader Bârna	14.12.1918	78	" "
218	Maria Ionuţiu	16.12.1918	84	" "
219	Valeriu Costea	16.12.1918	42	Extraordinară
220	Sofia Cor l Petru	21.02.1919	42	Boală de apă
221	Tănase Manea	22.11.1919	18	Durere de foale
222	Ioan Rusu, preot	12.01.1920	60	Bătaie de inimă
223	Nicolae Manea	13.01.1920	81	Aprindere de plăm.
224	Elena Manea	20.02.1920	76	" "
225	Nistor Cor	22.02.1920	77	" "
226	George Neaga	01.03.1920	51	Batere de inimă
227	Ana Lupea	02.03.1920	28	Aprindere de plăm.
228	Gligor Golda	04.03.1920	60	" "
229	Lazăr Lupea l Nicolae	23.03.1920	25	Oftică
230	Ana Bârna	27.07.1920	45	" "
231	Ioan Golda Bujac	29.10.1920	64	Lovit de gută
232	Ioan Lup l Ioan	17.10.1920	6 luni	Durere de grumazi
233	Salvina Bratima l Ana	22.10.1920	10 l.	Tuse măgărească
234	Ioachim Avram l Tan.	22.10.1920	11 l.	" "
235	Petru Bîrna l Tănase	29.10.1920	3	" "
236	George Lazăr l. Nic.	05.11.1920	10 l.	" "
237	George Pădurean ţigan	15.11.1920	18	Aprindere de pl.
238	Elena Avram	24.01.1921	1,5	Tuse măgărească
239	Florea Manea	28.01.1921	53	Astm
240	Lupea D-tru l Ioan	11.02.1921	1,5	Tuse măgărească
241	Raveca Brătila	05.04.1921	72	Aprindere de pl.
242	Chisana Golda	09.04.1921	64	" "
243	Tatiana Leonida Fugătă	18.04.1921	1	Tuse măgărească
244	Petru Avram l Cengiuţ	22.05.1921	9	" "
245	Petru Avram l Ştefan	24.05.1921	21	Oftică
246	Elena Cor l Tănase	27.05.1921	31	Boală de rărunchi
247	Avram Mărtuţa a Teni	02.04.1921	16	Tifos
249	Ilina Avram	03.06.1921	53	Aprindere de pl.
250	Iosif Bârna l Nic.	29.06.1921	3 luni	Desinterie
251	Iuon Avram l Iuon	10.07.1921	12	" "
252	Salvina Bârna l Nic.	24.07.1921	13	" "
253	Sofica Bârna l Ioan	26.07.1921	25	Oftică
254	Maria Bârna l Ioan	29.07.1921	1,4	Desinterie
255	Petru Neaga l Ioan	05.08.1921	4 luni	" "
256	Achim Neaga l Nic.	04.08.1921	9	" "
257	Maria Lupea l Petru	05.08.1921	1	" "

https://biblioteca-digitala.ro

258	Sabin Indrei I Visalon	07.08.1921	3săpt.	" "
259	Iuon Magdalina I Iuon	08.08.1921	7	" "
260	Petru Bârna I Cocoş	08.08.1921	73	" "
261	Ioan Neaga I Nicolae	11.08.1921	12	" "
262	Iuon Brătila I Ion	14.08.1921	9	" "
263	Zachei Neaga I Ioan	16.08.1921	8 luni	" "
264	Salvina Vişa I Petru	17.08.1921	26	" "
265	Indrei Mihai I Miron	19.08.1921	1.5	" "
266	Gafia Filip	24.08.1921	70	" "
267	Maria Florea	24.08.1921	43	" "
268	Lazăr Şipoş I Petru	01.09.1921	4 luni	" "
269	Ioan Indrei I Miron	02.09.1921	8	" "
270	Rozalia Dan I Iuon	03.09.1921	4 luni	" "
271	Ilina Avram I Derleanu	30.09.1921	48	Boală de apă
272	Nicolae Bârna Carpăn	18.10.1921	53	" "
273	Nicolae Lupea I Nic.	27.11.1921	21	Aprindere de pl.
274	George Bârna a Ilini	03.04.1922	3	Tifos
275	Anisie Popovici	10.04.1922	66	Aprindere de pl.
276	Sofia Avram I Avram	08.07.1922	74	" "
277	Ionuţ Teodor Flicu	10.12.1921	55	Sifilis
278	Sofia Lupea	25.12.1922	19	Oftică
279	Sofia Lupea	12.02.1923	65	Boală de apă
280	Doţ Raveca	17.02.1923	76	" "
281	George Cor I Dănilă	17.02.1923	72	" "
282	Iuon Avram I Petru	16.03.1923	48	Tifos
283	Nicolae Bârna I Ioan	04.05.1923	61	Boală de apă
284	Treja Bârna I Nicolae	09.05.1923	80	" "
285	Ioan Golda I Nicolae	26.05.1923	2.5	Scarlatină
286	Ilie Avram I Crăciun	06.07.1923	45	Cu inima
287	Ioachim Dan I Ioan	28.09.1923	6 luni	Disenterie
288	Ioan Lupea I Tănase	15.10.1923	8 luni	" "
289	Gerasim Lupea I Tănase	18.10.1923	2	" "

DJHAN, Fond Colecţia Stare Civilă, Registre decedaţi Crişan, 1811-1923.

https://biblioteca-digitala.ro

XV

DINAMICA POPULAȚIEI SATULUI CRIȘAN
PENTRU PERIOADA 1951 – 2004

Anul	Căsătorii	Născuți	Morți	Rata evoluției
1951	4	11	14	- 4
1952	6	4	10	- 6
1953	15	12	7	+ 5
1954	13	17	10	+ 5
1955	3	15	8	+ 7
1956	9	10	9	+ 1
1957	7	7	6	+ 1
1958	4	4	13	- 9
1959	7	6	11	- 5
1960	8	10	4	+ 6
1961	6	10	4	+ 6
1962	3	9	10	- 1
1963	4	4	8	- 4
1964	7	9	6	+ 3
1965	4	5	10	- 5
1966	4	4	7	- 3
1967	2	9	3	+ 6
1968	7	5	6	- 1
1969	5	7	10	-3
1970	4	5	12	- 7
1971	3	14	10	+ 4
1972	4	9	10	- 1
1973	6	10	6	+ 4
1974	3	9	13	- 4
1975	5	9	8	+ 1
1976	2	6	10	- 4
1977	9	7	2	+ 5
1978	4	8	11	- 3
1979	3	7	11	- 4
1980	1	5	5	0
1981	5	7	8	- 1
1982	3	5	8	- 3
1983	4	8	13	- 5
1984	6	7	9	- 2
1985	2	11	6	+ 5
1986	4	4	4	0
1987	2	8	13	- 5
1988	3	5	11	- 6

https://biblioteca-digitala.ro

1989	1	2	9	- 7
1990	3	3	10	- 7
1991	1	5	11	- 6
1992	1	2	12	- 10
1993	3	3	13	- 10
1994	5	5	7	- 2
1995	9	0	9	- 9
1996	4	6	9	- 3
1997	2	1	10	- 9
1998	4	3	7	- 4
1999	0	4	13	- 9
2000	2	2	17	- 15
2001	2	2	10	- 8
2002	2	1	2	- 1
2003	4	6	10	- 4
2004	2	2	9	-7

Casa Parohială Crişan. Registrul morţilor.

XVI

INVENTARUL BISERICII DIN CRIŞAN

Nr. inv.	Denumirea obiectului	Cant	U/m	Valoare	Obs.
1	Biserica	1		30.000	
2	Casa parohială nr. 41	1	128 m²	25.000	
3	Grajd şi şură	2	48 m²	1.500	Demolat
4	Teren clădit Biserica	1	264 m²	600	
5	Teren clădit Casa paroh.	1	128 m²	300	
6	Teren clădit Grajd şi şură	2	48 m²	100	
7	Curtea casei parohiale	1	222 m²	550	
8	Cimitirul Bisericii	1	8.236m²	3.500	
9	Evanghelie	1	-	5	Predat la
10	Predici sau învăţături	1	-	5	Protop.
11	Triodul 1831	1	-	5	5.06.1979
12	Mineiul pe 12 luni, 1838	1	-	5	"
13	Evanghelie Sibiu, 1844	1	-	5	"
14	Apostol,1851	1	-	5	"
15	Penticostarul	1	-	5	"
16	Biblia, Sibiu, 1851	1	-	5	"
17	Apostol, 1851	1	-	5	"
18	Catavasier, Blaj, 1851	1	-	5	

https://biblioteca-digitala.ro

19	Sf. Liturghie	1	-	5	
20	Mineiul pe martie, 1853	1	-	5	
21	Mineiul pe aprilie, 1854	1	-	5	
22	Mineiul pe mai, 1854	1	-	5	
23	Mineiul pe iunie, 1854	1	-	5	
24	Mineiul pe iulie	1	-	5	
25	Mineiul pe august	1	-	5	
26	Mineiul pe sept. 1855	1	-	5	
27	Mineiul pe octombrie	1	-	5	
28	Mineiul pe nov. 1856	1	-	5	
29	Mineiul pe decembrie	1	-	5	
30	Dumnezeieştile liturghii	1	-	5	
31	Kiriakodromion 1855	1	-	5	
32	Octoih mic, 1855	1	-	5	
33	CarteaEvangheliilor 1859	1	-	5	
34	Penticostarul	1	-	5	
35	Octoih, Sibiu, 1861	1	-	5	
36	Cazanie, Sibiu, 1882	1	-	5	
37	Triodul, Sibiu, 1861	1	-	5	
38	Evkologhion	1	-	10	
39	Ist. Bis. Ort. Rom. 1860	1	-	10	
40	Triodul, Buc. 1897	1	-	10	
41	Apostol, Buc. 1899	1	-	10	
42	Sf. Arh. Mihail - icoană	1	-	10	Icoane
43	Sf. Arh. Mihail şi Gavril	1	-	10	
44	Naşterea Domnului	1	-	10	
45	Mânt. Isus Hristos	1	-	10	
46	Maica Domnului	1	-	10	
47	Sf.Ierarh Nicolae	1	-	10	
48	Intrarea în Biserică	1	-	10	
49	Sf.Ap. Petru şi Pavel	1	-	10	
50	Buna Vestire	1	-	10	
51	Sf. Constantin şi Elena	1	-	10	
52	Sf. Gheorghe	1	-	10	
53	Tăierea capului Sf. Ioan	1	-	10	
54	Sf. Ilie	1	-	10	
55	ÎnviereaDomnului	1	-	10	
56	Sf. 40 de mucenici	1	-	10	
57	Naşterea Maicii Domn.	1	-	10	
58	Sf. Simion Stâlpnicul	1	-	10	
59	Botezul Domnului	1	-	10	

https://biblioteca-digitala.ro

60	Schimbarea la faţă	1	-	10	
61	Duminica Floriilor	1	-	10	
62	Pogorârea Sf. Duh	1	-	10	
63	Sf. Trei Ierarhi	1	-	10	
64	Înălţarea Sf. Cruci	1	-	10	
65	Sf. Teodor Tiron	1	-	10	
66	Întâmpinarea Domnului	1	-	10	
67	Sf. Arhid. Ştefan	1	-	10	
68	Tăierea împrejur	1	-	10	
69	Naştere Sf. Ioan Botez.	1	-	10	
70	Învierea Domnului	1	-	10	
71	Adormirea Maicii Domn.	1	-	10	
72	Sf. Gheorghe	1	-	10	
73	Mânt. Isus Hristos	1	-	10	
74	Maica Domnului	1	-	10	
75	Învierea	1	-	10	
76	Adormirea Maicii D.	1	-	10	
77	Cruce mare cu postament	1	-	10	
78	Cruce fără picior	1	-	5	
79	Cruce	1	-	5	
80	Clopot mic	1	-	250	
81	Clopot mijlociu	1	-	300	
82	Clopot mare	1	-	350	
83	Antimis	1	-	100	
84	Chivot	1	-	25	
85	Potir	1	-	150	
86	Cruce	1	-	25	
87	Cruce	1	-	25	
88	Steluţă	1	-	50	
89	Disc	1	-	150	
90	Copie	1	-	2	
91	Linguriţă	1	-	2	
92-94	Feloane negre	3	-	400	
95	Felon Alb	1	-	200	
96	Felon galben	1	-	70	
97-99	Epitrahile negre	3	-	100	
100	Epitrahil alb	1	-	50	
101	Epitrahil galben	1	-	25	
102-3	Brâie negre	2	-	25	
104	Brâu alb	1	-	25	
105	Brâu galben	1	-	10	

https://biblioteca-digitala.ro

106-9	Mânecuțe negre	4	-	10	
110-1	Mânecuțe albe	2	-	15	
112-3	Mânecuțe galbene	2	-	5	
114-5	Acoperitoare negre	2	-	15	
116-7	Acoperitoare roșii	2	-	15	
118-9	Acoperitoare galbene	2	-	15	
120-1	Stihare albe	2	-	20	
122-3	Stihare galbene	2	-	200	
124-5	Cădelnițe vechi	2	-	30	
126	Cădelniță mediocră	1	-	25	
127	Clopoțel	1	-	5	
128-31	Candele	4	-	10	
132	Candelabru	1	-	40	
133-4	Sfeșnice albe	2	-	30	
135-6	Sfeșnice albastre	2	-	80	
137	Prapore roșu	1	-	25	
138-9	Prapori negri	2	-	30	
140	Prapore albastru	1	-	10	
141	Prapore galben	1	-	25	
142	Prapore tricolor	1	-	25	
143-5	Prapori colorați	3	-	300	
146-7	Cununi miri	2	-	50	
148	Masă	1	-	25	
149	Masă	1	-	20	
150	Tetrapod	1	-	15	
151	Tetrapod albastru	1	-	25	
152-53	Strane cântăreți	2	-	100	
154-310	Scaune credincioși	157	-	800	
311	Dulap mare	1	-	100	
312	Dulap albastru	1	-	75	
313	Dulap maro	1	-	25	
314	Dulap cu sticlă	1	-	50	
315	Bancă	1	-	25	
316	Scaun	1	-	35	
317	Sobă	1	-	-	
318	Analog	1	-	25	
319	Covor lung	1	-	300	
320-4	Covoare late	5	-	400	
325-6	Covorașe colorate	2	-	100	
327-9	Preșuri	3	-	75	
330-2	Perdele negre	3	-	90	

https://biblioteca-digitala.ro

333	Epitaf – punerea în morm	1	-	100	
334-5	Fețe masă cu dantelă	2	-	100	
336-7	Fețe masă alb cu negru	2	-	100	
338	Față masă alb cu roşu	1	-	50	
339	Față de masă albă	1	-	100	
340-5	Prosoape peste icoane	6	-	120	
346-51	Prosoape mici pe icoane	6	-	90	
352-6	Prosoape alb cu roşu	5	-	50	
357-9	Prosoape alb cu negru	3	-	30	
360-1	Fețe de stranã albe	2	-	20	
362-3	Fețe stranã, negru cu alb.	2	-	50	
364	Față pentru analog	1	-	100	
365	Evanghelie Sibiu, 1907	1	-	100	
366	Evanghelie legatã, 1928	1	-	250	
367	D. Liturghii, Sibiu, 1902	1	-	15	
368	D. Liturghii, Buc. 1927	1	-	15	
369	Liturghier, Buc. 1956	1	-	25	
370	Liturghier, Buc. 1974	1	-	50	
371	Biblia, Buc. 1968	1	-	100	
372	Tipicul, Sibiu, 1927	1	-	15	
373	Te Deum, Buc. 1922	1	-	15	
374	Acat. şi parac. Arad, 1940	1	-	15	
375	Evkologiu, Buc. 1910	1	-	25	
376	Evkologiu	1	-	35	
377	Molitvelnic, Buc. 1965	1	-	100	
378	Aghiasmatar, Buc. 1937	1	-	10	
379	Aghiasmatar, Buc, 1971	1	-	60	
380	Mineiul ian. Buc. 1893	1	-	30	
381	Mineiul ian. 1909	1	-	30	
382-83	Min. febr. 1893 şi 1909	2	-	60	
384-85	Min. martie, 1909 şi 1967	2	-	75	
386-87	Min. aprilie, 1910 şi 1967	2	-	75	
388-89	Min. mai, 1910 şi 1972	2	-	75	
390-91	Minei iunie, 1910 şi 1972	2	-	75	
392-93	Minei iulie, 1910 şi 1973	2	-	75	
394-95	Minei august, 1910 şi 1929	2	-	50	
396-7	Minei sept. 1908 şi 1973	2	-	75	
398-9	Minei oct. 1908 şi 1970	2	-	75	
400-1	Minei noiem. 1908 şi 1971	2	-	75	
402-3	Minei dec. 1909 şi 1956	2	-	75	
404-5	Octoih mare, 1912 şi 1916	2	-	50	

https://biblioteca-digitala.ro

406	Octoihul mare, Buc. 1952	1	-	75	
407	Triod, Buc. 1930	1	-	25	
408-9	Penticostar, 1912 şi 1936	2	-	50	
410	Apostol, Sibiu, 1900	1	-	20	
411	Apostol, Buc. 1960	1	-	75	
412-13	Catavasier, Buc. 1970	2	-	50	
414-15	Octoih mic, Sibiu, 1918	2	-	20	
416	Ciaslov, Sibiu, 1915	1	-	15	
417-18	Prohod. D-lui, Buc. 1965	2	-	10	
419-20	Cazanie, Buc. 1911 ;1960	2	-	100	
421	Cântări,Cunţan,Sibiu, 1925	1	-	15	
422	Carte.rugăciuni,Sibiu,1937	1	-	10	
423	Psaltirea	1	-	25	

Crişan la 5 martie 1981.

Oficiul parohial,
Pr. Iancu Coroi, paroh

Casa parohială Crişan, Acte neînregistrate

https://biblioteca-digitala.ro

CRONICA EVENIMENTELOR

1439	- Prima atestare a satului Crişan sub denumirea de „Vaca"
1525	- În Urbariul cetăţii Şiria satul apare înscris cu 25 familii de iobagi
1676	- Meşterul Ioan Olar a lucrat la mănăstirea Vaca
1680	- Sunt amintite familiile de iobagi Magdalina, Manea, Lazăr şi Vărguţ
1701	- Călugărul Pahomie din Vaca vinde „Noul Testament" lui Ignat Toader şi lui Turc Ioan din După Piatră
1732	- S-a născut Gheorghe Crişan, căpitan al Răscoalei de la 1784
1733	- În Conscripţia Klein satul Vaca este înscris cu 24 familii şi 3 preoţi. Surka (Jurca). Petru şi Ioan
1750	- În Conscripţia Aaron satul Vaca este înscris cu 220 locuitori, 1 biserică, 3 preoţi uniţi, 1 cantor şi 1 crâznic
1759	- Încheierea contractului dintre zidarul Ioan din Zlatna şi protopopul Iliei. Giura şi egumenul Varlaam de la Mănăstirea Prislop pentru repararea mănăstirii Vaca
1760-62	- Conscripţia Bucow înregistra pentru satul Vaca 115 familii neunite şi 2 preoţi uniţi
1766	- Conscripţia Eparhiei răsăritene în care satul Vaca este înscris cu un număr de 458 locuitori
28. 10. 1784	- Cu ocazia târgului de la Brad, Crişan convoacă Adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie
31. 10. 1784	- Adunarea de la Biserica din Mesteacăn la care Crişan vine însoţit de preotul Ioan Tulea şi Toma Bârna din Vaca
02. 11. 1784	- Incidentul de la Curechi în care au fost ucişi juzii nobililor, Mihail Gal şi Frakas Nalatzi şi gornicul Petru Cara, eveniment care duce la izbucnirea răscoalei
02. 11. 1784	- Atacul asupra curţilor nobiliare din Crişcior şi Brad
03. 11. 1784	- Atacul asupra curţilor nemeşeşti din Ribiţa unde sunt omorâţi primii 8 ţărani şi apoi sunt ucişi 42 de nobili
04. 11. 1784	- Jurământul dintre Horea, Cloşca şi Crişan, din hotarul Blăjenilor, de la Păltinei
07. 11. 1784	- Cetele de răsculaţi conduse de Cloşca şi Crişan atacă Abrudul.
16. 11.1784	- Armistiţiul de la Valea Bradului încheiat între răsculaţii conduşi de Crişan şi medicul Ioan Molnar Piuariu

https://biblioteca-digitala.ro

29. 11.1784	- Bătălia de la Brad dintre oastea lui Crişan şi maiorul Stojanich, încheiată cu retragerea maiorului de pe câmpul de luptă
07. 12.1784	- Înfrângerea ţăranilor conduşi de Micula Bibarţ din Blăjeni, la Mihăileni
14. 12.1784	- Horea ordonă dizolvarea taberei ţărăneşti, ceea ce însemna sfârşitul răscoalei
30. 01.1785	- Prinderea lui Crişan în hotarul comunei Mogoş
02 şi 05. 02 1785	- Interogatoriul lui Crişan care răspunde la 47 de întrebări confirmând o serie de evenimente din timpul răscoalei, izbucnirea şi apoi desfăşurarea ei în Zarand
13.02.1785	- Crişan s-a sinucis în închisoarea cetăţii din Alba Iulia
14. 02.1785	- Pronunţarea sentinţei asupra corpului neînsufleţit a lui Crişan. Trupul său să fie despicat în 4 bucăţi, aşezate pe roată la Abrud, Bucium, Brad şi Mihăileni, iar capul să-i fie pus în ţeapă la domiciliul său din Cărpiniş.
1785	- Dislocarea unui număr de 6 familii din satul Vaca şi colonizarea lor în Banatul sârbesc
1784-1787	- Recensământul ordonat de Iosif al II-lea, care menţiona că satul avea un număr de 532 locuitori şi 5 preoţi
22.08.1785	- Patenta de desfiinţare a iobăgiei emisă de împăratul Iosif al II-lea
1800	- Incendierea a 4 crâşme din satul Vaca
1805	- Conscripţia din acest an menţiona că satul avea 110 familii, 1 biserică, 1 preot, Daniil Ilieş, hirotonit în anul 1790
1813	- Conform conscripţiei din acest an în satul Vaca sunt înregistrate 45 de familii care au animale de tracţiune
1821	- Din cele 120 familii, 89 aveau statutul de iobagi la 9 nobili care stăpâneau în satul Vaca
1848	- În fruntea comunei Vaca era judele (primarul) Lupea Petruţ ajutat de juraţii Bârna Petru, Neaga Nicolae, Golda Ianoş, Golda Petru, Avram Nicula şi Bârna Iuon. Gornici erau Trifa Ilie şi Indrei Lupu
Febr. 1849	- Incendierea casei în care s-a născut Crişan şi a bisericii parohiale de către insurgenţii unguri care au atacat satul
1844-1852	- Punerea temeliei şi ridicarea actualei biserici parohiale având hramul „Adormirea Maicii Domnului"
Ian.- febr. 1849	- Uciderea de către insurgenţii unguri a 6 locuitori din sat: Cor Marişca, Tulia Constantin, Golda Petru, Avram Medre, Indrei Samson şi Cor Nicolae şi incendierea satului
1850	- Recensământul efectuat din ordinul Curţii din Viena. Satul Vaca avea o populaţie de 542 locuitori.

https://biblioteca-digitala.ro

15.08.1852	- Sfinţirea Bisericii parohiale de către un sobor de preoţi în frunte cu protopopul Zarandului, Iosif Başa şi preotul Ioan Manea
1852	- Înfiinţarea primei şcoli confesionale ortodoxe din sat
1854	- La fixarea hotarului dintre comunităţile Vaca şi Junc iau parte Petru Lupea, jude, şi Petru Rusu, Nicula Avram, Iuon Bârna, Togier Cor, Iuon Golda şi Nicolae Golda
1857	- Al doilea recensământ din perioada neoabsolutismului austriac. Satul număra acum 602 locuitori
1867	- Ridicarea turnului actualei biserici din satul Vaca
1869	- Confecţionarea steagului tricolor cu inscripţia „Traiască I. Hodoşiu, 1869".
1869	- Înfiinţarea unui „Magazin de bucate" de către preotul Ioan Manea pentru a înlătura specula cu cereale
25.04.1870	- Înfiinţarea „Fondului de înmormântare a oamenilor săraci" din satul Vaca, administrat de către credinciosul Onica
1873	- Epidemia de holeră care a lovit satul Vaca ucigând un număr de 36 locuitori
1880	- Recensământul efectuat de către Guvernul maghiar. Satul Vaca avea un număr de 628 locuitori, din care 625 ortodocşi, 2 romano-catolici şi 1 reformat
1882-1883	- Construcţia edificiului şcolii confesionale în locul celei de lemn ridicată în 1850-1851
1896	- Înlăturarea şi sfârtecarea steagului maghiar de pe Primăria din satul Vaca de către necunoscuţi
25.12.1896	- Se naşte Cornel Tiberiu Crăciun Rusu, fiul preotului Ioan Rusu, primul culegător de folclor din Zarand şi ziarist
1899-1900	- Mărirea edificiului şcolii prin construirea locuinţei dascălului
1900	- Recensământul maghiar din anul 1900 care consemna pentru satul Vaca un număr de 787 locuitori
26.10.1907	- Se naşte geologul Dimitrian Laurenţiu Viorel Brana, autorul unor volume privind bogăţiile subsolului României
1910	- Ultimul recensământ maghiar, care consemna că satul Vaca avea o populaţie de 838 locuitori.
1913	- Înfiinţarea Băncii populare „Fraga" din satul Vaca cu 56 de acţionari
04.12.1913	- Se naşte poetul şi scriitorul Vlaicu Bârna
1914	- Mobilizarea unui număr de 42 bărbaţi din satul Crişan pentru a fi trimişi pe front
1918	- Constituirea Consiliului Naţional Român şi a Gărzii Naţionale Române din comuna Vaca, preşedinte şi comandant Tănase Cor

https://biblioteca-digitala.ro

17.11.1918	- Decesul preotului Iosif Costea care a păstorit credincioşii din sat începând din anul 1875
1919	- Cumpărarea caselor preotului decedat Iosif Costea pentru Casă parohială
12.01.1920	- Decesul preotului Ioan Rusu (1860-1920) care a administrat parohia Vaca în perioada 1918-1919
1921-1926	- Administrarea protopopiatului Brad de către preotul Alexandru Fugătă
1921	- Repararea caselor parohiale cu suma de 40.000 lei
03.04.1921	- Sfinţirea clopotelor cumpărate din banii donaţi de văcenii aflaţi în America
17.10.1921	- Sfinţirea de către preotul Alexandru Fugătă şi Miron Popovici din Mihăileni a prapurului tricolor donat de locuitorii satului aflaţi în America
1924	- Tricolorul confecţionat în anul 1869 împodobeşte Poarta triumfală de la Ţebea ridicată cu ocazia vizitei regelui Ferdinand şi a Reginei Maria sosiţi la serbările prilejuite de centenarul naşterii lui Avram Iancu
1924	- Renovarea Bisericii din Crişan de către meşterul Ioan Orşa din Brad şi pictarea ei de către Gheorghe Zsigmond din Buciumani
1924	- Adoptarea Legii învăţământului primar din România. Şcoala din satul Crişan devine şcoală de stat
1925	- Satul este împroprietărit cu 15 iugăre, 1504 stânjini patraţi de pădure
05.06.1925	Aprobarea dată comunităţii Crişan de către ministrul Ocrotirilor Sociale pentru colectarea din ţară a fondurilor pentru ridicarea monumentului lui Gheorghe Crişan şi a reparării bisericii parohiale
22-23. 12. 1925	Marile inundaţii în timpul cărora o mare suprafaţă de teren însămânţată, aparţinând comunei a fost acoperită de apele Crişului Alb
1929	- Inaugurarea la 29 septembrie a monumentului lui Crişan, sculptor Marcel Olinescu, profesor la Liceul Avram Iancu din Brad. Bustul a fost turnat la Atelierele din Arad
22.05.1929	- Lovirea turnului bisericii de către trăznet şi omorârea ginerelui lui Tulişte1, Ioan Iezan, şi arderea parţială a acoperişului
1930	- Atribuirea numelui lui Crişan satului în care s-a născut eroul şi martirul răscoalei din 1784
1930	- Conform recensământului din anul 1930 satul Crişan avea o populaţie de 782 persoane
1932	Ieşirea din matcă a Crişului Alb care a acoperit mari suprafeţe cultivate aparţinând satului Crişan
1933	- Înfiinţarea Reuniunii femeilor din Crişan şi reorganizarea Societăţii Sf. Gheorghe de către preotul Alexandru Fugătă

https://biblioteca-digitala.ro

29.10.1933	A doua reprezentației teatrală dată de către Reuniunea de femei din satul Crișan
18.09.1934	- Vizitarea satului de către istoricul Ioan Lupaș, autorul unei monografii despre răscoala din 1784
25.03.1935	- Instalarea preotului Tiberiu Perian, originar din satul Mesteacăn în parohia Crișan
25.10.1936	- Sfințirea Bisericii, în urma lucrărilor de renovare, de către protopopul Ioan Indrei, preoții Aurel Barna, Alexandru Fugătă, Iosif Comșa, Romul Crișțiu, Tiberiu Perian și diaconul Valer Fugătă
1938	- Locuitorii satului Crișan participă la plebiscitul din 24 februarie 1938, și un număr de 229 votează pentru noua Constituție. Împotrivă au votat Avram Nicolae și Viorel Brana, iar Ionuț Petru și Ionuț Tănase nu s-au prezentat la vot
1941	- Primarul Petru Lupea inițiază Regulamentul de înființarea taxelor pentru uzul excepțional al drumurilor și pentru înființarea prestației în natură în cazul de calamități și facerea drumurilor"
1941	- Recensământul din 1941 înregistra pentru satul Crișan 827 locuitori
1942	Epidemia de gălbează când au murit peste 120 de oi, a căror corpuri s-au folosit la prepararea de săpun
1943	- Desființarea comunei Crișan și trecerea la comuna Țărățel, constituită din localitățile Crișan, Mesteacăn, Potingani, Țărățel și Valea Bradului
1943	Punerea în funcțiune a Băii populare a cărei piatră de temelie s-a pus în anul 1941
07.04.1945	- Reclamația tinerilor Lupea Ioan I Nicolae, Golda Ioan, Lupea Nicolae, Lupea Nicolae I Nicolae, Avram Ioan și Lup Gheorghe împotriva preotului Tiberiu Perian acuzat că ară și paște cu animalele cimitirul satului și nu sunt lăsați să practice jocurile tradiționale
02.04.1946	- Plecarea unui grup de 9 familii din satul Crișan, colonizați în Banat (Lupea Tănase Fiscuș, Nichici Emanoil, Filip Ioan, Lup Gheorghe, Filip Nicolae, Miheț Teodor, Indrei Visalon, Iezan Tănase și Avram Nicolae)
1946	- Repararea Casei parohiale de către Ioan Alexa I Tănase, pentru suma de 110.000 lei
27.02.1947	- Începutul epurării cărților socotite periculoase din biblioteca Casei parohiale și a școlii din Crișan
10.08.1947	- Conferința preotului Tiberiu Perian despre „ Realizările guvernului în această direcție și în linii generale".
05.09.1948	- Înlocuirea epitropului Petru Cor, care a servit 17 ani, cu Ioachim Golda care a depus jurământul.
06.08.1949	- Ioan Faur, epitrop vreme de 40 de ani este înlocuit cu Miron Iancu

https://biblioteca-digitala.ro

1949	- Finalizarea lucrărilor la grajdul comunal şi punerea lui în funcţiune prin adăpostirea unui taur
10.08.1954	- Cererea preotului Tiberiu Perian către Ministerul Cultelor prin care solicită acordarea de fonduri băneşti pentru repararea bisericii
1954	- Reparar a bisericii din Crişan de către meşterii Şortan Ştefan din Criscior şi Bratima Ioan din Brad
06.05.1961	- Trecerea pământurilor bisericii de la Fraga, Orbu, Colnic şi Gruiu în proprietatea statului
1961	- Decăderea parohiei Crişan la statutul de filie şi ataşarea ei la parohia Mesteacăn
1961	- Delimitarea vetrei satului Crişan de către funcţionarii comunei Ribiţa, pe viitor interzicându-se noile construcţii în afara acestui perimetru
27.09.1965	- Decesul preotului Tiberiu Perian la vârsta de 59 ani
1966	- Recensământul din acest an consemna pentru satul Crişan o populaţie al cărei număr se ridica la 671 locuitori
1966	Construcţia şi inaugurarea căminului cultural, ridicat pe proprietatea familiei Brana
04.11.1979	- Inaugurarea Casei memoriale Crişan, refăcută după imaginea publicată de către istoricul Ioan Lupaş
1990-1991	- Cele două campanii de săpături efectuate la ruinele mănăstirii Vaca de către arheologi din Cluj, Bucureşti şi Deva
1991	- Vizitarea satului Crişan de către P. S. Dr. Timotei Seviciu, episcopul Aradului, Hunedoarei şi Ienopolei
1992	- Sfinţirea pietrei de temelie a Mănăstirii Crişan
1992	- Recensământul din 1992 care înregistra la Crişan 555 locuitori
1997	- Refacerea picturii Bisericii din Crişan de către meşterul Tănase Bârna
2001	- Atribuirea numelui lui Vlaicu Bârna, Şcolii din Crişan şi al lui Viorel Brana, Căminului cultural
2002	- Conform recensământului din acest an satul Crişan avea 517 locuitori, din care 245 bărbaţi şi 272 femei
2004	- Refacerea expoziţiei muzeale din Casa Crişan, tipărirea pliantului „Crişan un sat istoric din Zarand", confecţionarea a două insigne şi acordarea de diplome unor fii ai satului
2005	Efectuarea săpăturilor arheologice la vechea biserică parohială din sat
2004-2006	- Elaborarea monografiei „Crişan – un sat istoric din Zarand".
22.10.2006	Sfinţirea Bisericii Mănăstirii Crişan şi a Stăreţiei de către P. S. Dr. Timotei Seviciu, episcopul Aradului, Hunedoarei şi Ienopolei, P. S. Dr. Daniel, episcopul de Vârşeţ şi un sobor de feţe bisericeşti, protopopi, preoţi, călugări

https://biblioteca-digitala.ro

GLOSAR DE CUVINTE

A

Acaţ - salcâm
Aclo - acolo
Acuş - imediat
Adălmaş - cinste la încheierea unui târg, a unei înţelegeri
Ai - usturoi
Ajuma (a) - A-şi acoperi ochii pentru a nu vedea pe cei ce se ascund (Joc de copii)
Aldui (a) - a binecuvânta
Alesătură - modelul pentru ţesut covoare
Asmuţi (a) - a amuţi câinele asupra cuiva
Asudat - transpirat
Aţâţa (a) - a aprinde focul

B

Bai - necaz
Baie - mină
Baieş - miner
Bardă - secure mare pentru cioplit şi fasonat
Barem - măcar
Barşon - catifea
Batăr - măcar
Bârgle - parte a războiului de ţesut în care se prinde spata
Berc - tufiş
Beteag - bolnav
Beteji (a se) - a se îmbolnăvi
Beuţă - piatră mică de culoare albă, rotundă sau avală
Bică - taur
Bină - scenă
Birău - primar
Blid - farfurie
Boambă - boabă de fasole etc
Bobotaie - foc mare
Bodâncă - recipient din lemn pentru ţuică, înfundat la 2 capete, cu un orificiu şi cep din lemn
Bolovan - piatră mare
Boltă - prăvălie
Boltaş - vânzător în prăvălie
Bolund - nebun
Boscoane - vrăji
Brăcinar - legătura de la izmene, cordon

https://biblioteca-digitala.ro

Brozbă - sfeclă furajeră
Bruş - bulgăre de pământ
Bucate - cereale
Budigăi - chiloți cu mânecă
Bumb - nasture
Bură - ceață
Bute - cadă mare

C

Cal - Țeava îndoită la capete ce face legătura între comanac şi cilindrul căldării de vinars
Capră - suport pentru lemnele ce urmează a fi tăiate cu ferestrăul
Camiță - parte cu lerul de la şporul țărănesc
Canapăr - plantă frumos mirositoare
Cantă - vas de sticlă
Car - vehicul tras de boi, vaci sau bivoli
Canje - plantă ornamentală
Catarigi - piftii
Cănit - înnegrit
Căproi - suport pentru vârtelniță
Căput - haină groasă
Cătană - militar
Cătănie - stagiu militar
Cârjă - mâner pentru întors în căldarea de·vinars
Cârpă - şorț
Câlți - resturi de la pieptănatul fuiorului
Cârcă - spinare
Chefe - perie pentru haine sau pantofi
Chică - cozile împletite ale fetelor
Chituş - buchețel de flori
Celnic - a merge liber fără a duce vreo greutate
Cep - dop de la butoi sau bute pentru murat varza
Cergă - pătură groasă din lână
Cingătău - clopot pentru vite sau oi
Cinste - dar de nuntă
Cioareci - pantaloni din pănură, iței
Ciocârti (a) - a ciopli fără rost
Cipcă - dantelă lucrată cu mâna
Cir - cocoloşi din făină de grâu fierți în apă
Cişcăneu - batic
Ciubăr - vas de lemn din doage, două mai înalte şi găurite pentru a putea fi dus pe bâte
Ciucur - franjuri
Ciupeli (a) - a jumuli păsările de pene
Claie - fânul aranjat în jurul unui par
Clanet - clarinet

https://biblioteca-digitala.ro

Clăpiță - grămadă de fân sau otavă, snopi de grâu aranjați pe 5 rânduri, total, 26
Cloambă - creangă
Clocan - amenajarea din piatră sau cărămidă în care se așază căldarea de vinars
Cocină - adăpostul porcilor
Cocoșel - ghiocel
Colop - pălărie
Comanac - partea superioară a căldării de vinars prin care trece fusul pentru întors
Conci - coc
Conie - bucătărie de vară
Corbaci - bici din piele
Copârșău - sicriu
Corcodan - curcan
Corcodină - curcă
Costreie - plantă ce crește prin lanurile de grâu
Cota (a) - a căuta
Covăsât - lapte prins
Crac - o parte a pantalonului; creangă de copac
Crămpăli - a fierbe țuica cu zahăr ars și chimen
Crâșmă - birt
Crebdeșin - material fin de mătase, într-o culoare sau cu flori
Credenț - dulap cu vitrină
Credința (a se) - a se logodi
Crumpe - cartofi
Cucuruz - porumb
Cufăr - valiză din lemn
Curăța (a se) - a elimina placenta
Curcubătă - bostan
Curechi - varză
Custură - ferestrău cu 2 mânere pentru tăiat lemne
Cute - gresie pentru ascuțit coasa

D

Dăbălat - aplecat
Dărab - bucată se pâine
Dărac - mașină de scărmănat lâna
Dedat (a fi) - obișnuit cu ceva
Dejdinat - despicarea unui pom
Dejdioca (a) - a îndepărta învelișul unei nuci
Deloc - imediat, îndată
Depăna (a) - a face ghem de pe sculul pus pe vârtelniță
Desagi - țesătură din lână, alcătuită din 2 straițe reunite pentru dus povara pe umăr
Descânta - a spune strigături
Despărți (a se) - a divorța
Deț - unitate de măsură pentru băuturi spirtoase de 100 ml

https://biblioteca-digitala.ro

Direge (a) - a repara ceva
Doagă - bucată curbă de lemn ce intră în componența unui vas
Doară - poate, imediat
Dobă - tobă
Doniță - vas din lemn cu mâner, folosit pentru apă sau la mulsul laptelui
Dohan - tutun
Dohot - materie unsuroasă pentru uns osiile la car sau căruță
Doscă - bucată de scândură
Drăguță - amantă
Dric - partea centrală a carului
Drot - sârmă
Drugă - sucitoare
Drugălăi - resturi de la pieptănatul cânepii
Dudă - burlan de sobă
Dul - nod sub piele

E -

F

Fain (ă) - frumos (ă)
Farină - făină
Făgădău - cârciumă, han
Fălos - închipuit, încrezut
Fărgătău - închizătoare pentru uşa la şură sau grajd
Fecior - tânăr neînsurat
Fedăr - arc
Fedeu - capac pentru oală
Fele - jumătate de litru
Fereca (a) - a lega carul cu bante de fier
Feştilă - panglică de bumbac folosită pentru iluminat la lămpile cu petrol sau felinare
Filigorie - parte a casei folosită pentru odihnă
Fioc - sertar la masă
Firez - ferestrău
Firung - perdea
Fizeu - şiret la pantofi
Foaie - ziar
Foale - burtă
Foastăn - scândură lată şi groasă
Fodori - volane încrețite la mânecile de la cămaşă, la fuste sau şorțuri
Frăgar - dud
Frupt - mâncare de origine animală folosită în afara posturilor creştine
Fruntariu - fațada casei dinspre uliță
Frunzar - Jireadă de crengi bogate în frunze, folosite la hrana oilor
Fuior - mănunchi de cânepă sau in rezultat în urma melițării şi trecerii prin dărac

https://biblioteca-digitala.ro

Funie - frânghie lungă şi groasă pentru legat ruda ce fixează fânul încărcat pe car
Furcă - băţ simplu sau încrustat pe care se fixează caierul pentru tors
Furchiţă - furculiţă
Furcoi - unealtă cu 2 coarne pentru ridicat fânul pe claie
Fus - băţ ornamentat folosit la răsucirea şi înfăşuratul firului tors
Fuşeri (a) - a lucra de mântuială
Fuştei - beţe pentru marcarea rostului pânzei

G

Gang - coridor
Găta (a) - a termina
Gâb - gârbov
Ghezeş - tren
Ghivent - filet
Giufe - chibrituri
Gilui (a) - a netezi scândura cu rindeaua
Gilău - rindea
Giluitură - talaş
Giulgi - pânză albă. subţitire din bumbac
Gloabă - amendă
Glod - mijlocul mărului ce rămâne după ce-l mânânci
Goangă - muscă. insectă
Goni (a se) - a duce o vacă la taur
Goron - stejar
Grapă - unealtă agricolă de forma unui grătar cu dinţi lungi folosită la fărămiţarea brazdelor
Greş - loc rămas nearat
Grindeu - bară de lemn pentru fixarea fierului de plug
Groapă - mormânt
Grumaz - gât
Gumă - radieră
Gurgoi - vârful opincii

H

Ha - ce ?
Haizaş - partea de acoperiş a casei
Haşme - soi de ceapă
Hat - ridicătură de pământ de-a lungul holdei situată în pantă
Haznă - folos
Hăbăuc - dezorientat
Hărăni (a) - a hrăni
Hei - loc de casă
Hibă - defect
Hintă - leagăn
Hoară - orătănii

https://biblioteca-digitala.ro

Hoher - hingher
Holdă - parcelă cultivată cu grâu sau porumb
Holoangăr - om de ajutor, ziler
Holomoc - îngrămădit
Hudă - gaură, spărtură
Huli (a) - a bârfi, a batjocori
Hului (a se) - a face hernie

I

Iesle - locul unde se pun furajele la vite în grajd
Iepar - piesă de la războiu în care se fixează 2 sau 4 iepe ce schimbă iețele
Inimări - scândurile care unesc tălpile războiului de țesut
Inima carului - sul de lemn care leagă dricul din față de cel din spate
Ispas - sărbătoarea „Înălțării Domnului"
Iță - componentă a războiului de țesut formată din 2 vergele de lemn între care se află ochiuri de ață prin care se trec firele de urzeală
Iute - repede
Izmene - indispensabili lungi de pânză de cânepă sau bumbac

Î

Îmblăciu - unealtă, compusă din 2 părți cu o legătură de piele folosită la îmblătitul grâului
Îmbumba - a încheia un nasture
Îmburda (a) - a răsturna
Împoivăna (a) - a împiedica vitele
Împupit - îmbobocit
Încelui (a) - a înșela
Întinge (a) - a înmuia o bucată de pâine într-o mâncare
Întrognat - răcit
Învăli (a) - a înfășura urzeala pe sulul războiului
Încârni (a) - a îndoi
Îndăli (a) - a începe un pulover, un ciorap, fular etc
Îndărăpt - înapoi
Înspina (a se) - a se înțepa cu spini
Însura (a se) - a se căsători
Întoarce (a) - a întoarce fânul sau otava de pe o parte pe alta
Înțărca (a) - a termina laptele vacii, oii sau caprei înainte de a făta

J

Jandar - polițist
Jâț - scaun din biserică
Jeb - buzunar
Jireadă - șir de snopi de tulei de porumb
Jirebie - scul de lână, fuior
Jilău - rindea mare

https://biblioteca-digitala.ro

Jitari - paznici ai holdelor
Joavină - jivină, animal sălbatic
Jug - piesă din lemn în care se înjugă vitele pentru a trage carul sau plugul
Junere - ginere
Junincă - viţea între 1-2 ani

L

Labuş - cratiţă
Laibăr - haină din pănură
Laută - vioară
Laviţă - bancă lungă cu spătar şi uneori cu ladă pentru haine
Lăibăruţ - vestă din costumul ţărănesc pentru bărbaţi şi femei
Lături - mâncare pentru porci
Lăutaş - cel care cântă la vioară
Ler - cuptorul sobei
Lesne - ieftin
Leşie - apă fiartă cu cenuşă
Lingurar - suport din lemn pentru linguri
Lipideu - cerceaf din pânză
Loitre - părţile laterale ale carului
Loptă - minge din piele umplută cu zdrenţe
Ludaie - bostan comestibil

M

Macră - carne fără os şi grăsime
Mai - fiicat, unealtă de bătut rufele
Maistor - meşter
Maltăr - mortar
Mandule - amigdale
Marhă - animale
Mascure - purcel de parte masculină
Mazăre - fasole
Măietori - locuinţă de vară, anexe gospodăreşti
Mălai - aluat copt din făină de cucuruz
Mămăruţă - buburuză
Mănuşă - legătură de cânepă cât se cuprinde cu mâna
Măsăriţă - faţă de masă
Măsură - unitate de 22 kg
Măştihoaie - mamă vitregă
Măturoi - mătură din crengi de mesteacăn
Mârtan - motan
Meliţă - unealtă pentru zdrobit cânepa
Metăr - metru
Mezdreală - unealtă de tâmplărie
Mihei - masă de tâmplărie
Mirişte - holdă după seceratul păioaselor

https://biblioteca-digitala.ro

Moare - zeamă de varză murată
Mojar - vas pentru zdrobit
Morcoi - morcov
Moşu - bunicul
Muiere - femeie, soție
Mursă - apă îndulcită cu zahăr
Muroi - strigoi care ia laptele de la vaci
Musai - neapărat, trebuie, obligatoriu

N

Nană - apelativ pentru femeile trecute spre maturitate
Nap - sfeclă
Nădăi (a se) - a-şi da seama de ceva
Nădrag - pantalon
Năduşală - astmă
Nănaş (ă) - naş (ă)
Năpustu - dracul
Nărav - obicei
Nărod - aiurit, nebunatic
Nărozi (a) - a înebuni
Neam - rudă
Nime - nimeni
Nojițe - curele pentru legat opincile
Notarăş - notar
Nevedi (a) - a trece firele de urzeală prin ițe şi spată
Nodeu - gleznă

O

Obadă - segment din roata de car, căruță sau rotilele de la plug
Obială - bucată de pânză ce învelea laba piciorului în opincă
Obloc - uşiță de lemn pe unde se punea fânul în iesle
Oblu - drept
Obraz - față
Ocol - curte îngrădită
Ocoş - priceput, fălos, mândru
Ogorî (a) - a ara toamna pentru semănătura de primăvară
Olog - paralitic
Oltoi (a) - a altoi
Omeni (a) - a ospăta
Opăci (a) - a încetini
Oprege - şorțuri din aba neagră, cu broderie dantelă şi franjuri
Orbalț - erizipel
Os - sâmbure
Ospăț - nuntă
Otavă - iarba din a doua şi a treia cositură
Otic - unealtă pentru curățat plugul de pământ

https://biblioteca-digitala.ro

P

Palanc - gard din scânduri sau lațuri
Pancovă - gogoașă
Parapleu - umbrelă
Parastas - colac mare pentru prăznuirea morților
Pănură - țesătură groasă din lână
Pănuși - foile care îmbracă știuletele de porumb
Păsat - porumb zdrobit pentru hrană la animale
Pârlău - butură de copac în care se opăreau hainele cu apă clocotită și leșie din cenușă
Peană - floare
Pecie - carne macră afumată
Pemniță - pivniță
Pieptar - cojoc fără mâneci
Pipa (a) - a fuma cu pipa sau din țigară
Piparcă - ardei
Pițărăi - colăcei ce se dau copiilor ce colindă în ajunul Crăciunului
Pieptănuși - unelte pentru pieptănat fibrele de cânepă
Plevas - creion pentru lemnar
Pleavă - resturile spicelor de grâu
Pleasnă - ultima parte a biciului
Plev - recipient cu capac pentru lapte
Ploier - umbrelă
Plotog - piele de vită tăbăcită
Plug - unealtă pentru arat
Poame - fructe
Podele - dușumea din scândură
Podilarăș - portofel
Pogan - mare, voinic
Pojnar - buzunar
Pomoci - pămătuf pentru bărbierit
Poneve - preșuri țesute în război
Postaie - păstaie
Postată - porțiune de holdă luată în lucru
Pozderii - resturile lemnoase de la melițarea cânepii
Prepeleac - par cu crăcane pe care se așază trifoi sau fân
Pristolnic - matriță de lemn pentru prescuri
Privadă - closet
Priveghi - veghe la mort
Proptă - lemn cu crăcane pentru sprijinit claia de fân
Protap - lemnul pe care se fixează jugul pentru a trage carul
Pup - boboc de floare

R

Rac - cancer

https://biblioteca-digitala.ro

Raf - bandă de fier care îmbracă o roată de car, căruță sau plug
Raşpăl - pilă cu dinții mari pentru lemn
Rărunți - rinichi
Rasteu - vergea din fier care închide vita în jug
Rătez - închizător la uşa grajdului sau a şurii
Râni (a) - a curăța gunoiul din grajdul animalelor
Râmtaş - prăjeală din făină pentru dregerea zemurilor
Rânză - stomac
Râp - jeg
Râşcaşă - orez
Râşchia (a) - a întide firul pe râşchitor
Râşchitor - unealtă pe care se deapănă firul de pe fus sau ghem
Rotile - cotiga plugului de care se leagă grindeiul
Rudă - lemn lung folosit la legarea fânului pe car

S

Sălcer - claie suplă de otavă, trifoi sau lucernă
Sămătişă - brânză dulce, caş
Sărăhoi - sărăntoc
Sărăriță - solniță
Sâmbrie - plată
Sângerete - cârnați făcuți din sânge, orez şi slănină
Scărmăna (a) - a dărăci lâna
Scoverzi - clătite
Sfădi (a) - a certa pe cineva
Sfetăr - pulover
Sfredel - burghiu
Snop - un braț de fire de cereale legate la un loc
Socăciță - bucătăreasă
Stean - stâncă mare de piatră
Stelaj - etajeră
Stog - clăditurăă din fân sau snopi de grâu
Stretea (a) - a fugi vitele înțepate de insecte
Strujac - saltea din pânză umplută cu pănuşi de porumb sau paie
Sucală - unealtă pentru înfăşurat firul pe țevi
Sucitoare - făcăleț pentru întins aluatul
Sudalmă - înjurătură
Sudui (a) - a înjura
Sui (a) - a urca
Sufulca (a) - a sufleca mânecile
Sulă - ac gros din oțel fixat într-un mâner de lemn folosit de pantofari
Svornic - persoana care conduce ceremonialul nunții

Ş

Şal - fular
Şărămpău - şanț îngust

https://biblioteca-digitala.ro

Şcatulcă - cutie de chibrituri
Şele - partea de jos a şirei spinării
Şifonier - dulap pentru haine
Şfung - viteză
Şlaier - voalul miresei
Şmeag - gust aparte
Şod - hazliu, nostim, glumeţ
Şopru - şopron, adăpost pentru unelte
Şorţ - piesă din costumul femeilor
Şpargă - sfoară
Şpir - spirt
Şpor - sobă de cărămidă
Şteamp - stâlp pentru gard
Ştergar - prosop din pânză
Ştrec - cale ferată
Ştrimfi - ciorapi din lână
Ştrincăni (a) - a împleti ciorapi sau pulovere
Şubă - haină de lână
Şură - acaret alcătuit din şură, grajd şi podul şurii
Şurlui (a) - a spăla podelele
Şuştar - vas pentru muls
Şuştăr - pantofar

T

Taner - farfurie puţin adâncă
Tălpi - cele două lemne pe care se sprijină războiul de ţesut
Tău - baltă
Târnaţ - coridor nepodit de-a lungul casei ţărăneşti
Târşi - crengi folosite la confecţionarea unui măturoi
Ticlăzău - fier de călcat
Tină - noroi
Tindeu - tesătură cu motive geometrice sau florale care împodobeau pereţii caselor ţărăneşti
Tocmeală - înţelegere
Tont, toantă - prost, proastă
Topilă - baltă unde se topea cânepa
Trăgăna (a) - a cânta duios
Troacă - obiect pentru frământat pâinea sau spălat haine
Tureac - partea superioară a cizmei

Ţ

Ţanţoş - fălos, încrezut
Ţarcă - coţofană
Ţăst - capac din pământ ars, piatră sau fontă sub care se cocea pâinea
Ţâpa (a) - a arunca ceva, a urla tare
Ţeavă - bucată de soc pe care se înfăşoară cu ajutorul sucalei firul pentru ţesut

https://biblioteca-digitala.ro

Ţintirim - cimitir

U

Uiagă - sticlă de diferite capacităţi
Uitură - strigătură
Ujog - cârpă legată de un băţ lung folosită la curăţirea cuptorului de jar şi cenuşă
Urzeală - firele care se trec prin iţe şi spată
Urzoi - unealtă alcătuită din două cadre şi un ax pe care se înfăşurau firele

V

Vălău - bazin din piatră în care se adăpau vitele
Vărui (a) - a murui pereţii cu var
Vătrai - făraş din tablă cu coada lungă, folosit la scoaterea cenuşii din sobă
Vig - sul de ţesătură de fabrică
Vinars - ţuică de prune
Vânăt - albastru
Vânăţeală - albăstreală pentru colorat varul
Vârtelniţă - instrument pentru depănat firele
Voj - bute mare pentru strâns prunele pentru ţuică
Vramiţă - poarta mică de la intrarea în curte

Z

Zamă - ciorbă
Zăpoze - poiană
Zar - broască
Zăuita (a) - a uita
Zbici (a se) - a se usca
Zdrănţar - preşuri făcute din cănepă şi zdrenţe colorate
Zdrâncăni (a) - a face zgomot cu un clopot sau a agita bilele întroduse într-un alt obiect
Zgodi (a) - a nimeri
Zice (a) - a cânta din vioară

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE

Arhive şi biblioteci

Direcţia Judeţeană Hunedoara a Arhivelor Naţionale,

Fond Prefectura judeţului Hunedoara
Fond Tribunalul judeţului Hunedoara
Fond Pretura Plasei Brad
Fond Protopopiatul ortodox Brad
Fond Colecţia Stare Civilă
Fond Parohia ortodoxă Crişan

Primăria comunei Ribiţa
Casa parohială Crişan
Arhiva Şcolii primare „Vlaicu Bârna" Crişan
Biblioteca Astra Sibiu

Presă

Amicul Şcoalei. 1861
Revista Orăştiei. 1895-1898
Transilvania. 1870-1913

Bibliografie generală şi specială

ALBU, NICOLAE. Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800, Bucureşti, 1944.

IDEM, Istoria şcolilor din Transilvania între 1800-1867, Bucureşti, 1971.

X X X. Analele Asociaţiunii învăţătorilor români din Ardeal, Banat şi Părţile Ungurene, Sibiu. 1919.

ANDRIŢOIU. IOAN. Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Hunedoara, Sargetia. XIV, 1979. p. 20.

ANDRUŞ. RODICA. Din activitatea bibliotecilor înfiinţate de Astra în judeţul Hunedoara, Sargetia. XX, 1986-1987.

Az elsö magyarországi népstámlálás (1784-1787), Budapest, 1960.

BARIŢIU. GEORGE. Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă, vol, II, ediţia a II-a, Braşov, 1994.

BRANA. VIOREL, Memoriile unui geolog, fost deţinut politic, Bucureşti, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

BUNEA, AUGUSTIN, Episcopul Ioan Inochentie Klein /1728-1751), Transilvania, nr. 9-10, 1898.

IDEM, Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici sau istoria românilor Transilvăneni de la 1751 la 1764, Blaj, 1902.

IDEM, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, Transilvania, anul XXX, nr. 9, 1901.

CIOBANU, VIRGIL, Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762, în AIIN, III, 1924-1925, Cluj, 1926.

Colecţiunea legilor din 1868, Buda, 1868.

DENSUŞIANU, NICOLAE, Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784-1785, Bucureşti, 1884.

Din trecutul de luptă al ţărănimii hunedorene, Deva, 1967.

DRAGOMIR, SILVIU, Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848, Bucureşti, 1928.

IDEM, Vechi biserici din Zarand şi ctitorii lor în sec. XIV-XV, în ACMI, Secţia pentru Transilvania pe 1929, Cluj, 1930.

IDEM, Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, vol. I-II, Sibiu, 1930.

IDEM, Studii privind istoria revoluţiei române de la 1848, Cluj-Napoca, 1989.

DRĂGUŢ, VASILE, Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească, Bucureşti, 1976.

DOBRESCU, N., Istoria Bisericii Române, Bucureşti, 1926.

DUDAŞ, FLORIAN, Repertoriul arheologic al Ţării Zarandului în lumina ultimilor descoperiri, în Revista Muzeelor, VII, nr. 5, 1970.

IDEM, Zarandul, chipuri şi fapte din trecut, Bucureşti, 1981.

IDEM, Memoria vechilor cărţi româneşti, Oradea, 1990.

DUMITRAN, ANA, Aspecte ale politicii confesionale a principatului calvin faţă de români. Confirmările în funcţiile ecleziastice şi programul de reformare al Bisericii Ortodoxe din Transilvania, în Mediaevalia Transilvanica, Tom. V-VI, 2001-2002, nr. 1-2, p. 113-181.

EDROIU, NICOLAE, Lupta de la Brad (28 noiembrie 1784) dintre ţărănimea răsculată şi trupele de represiune, în Sargetia, XIII, 1977, p. 335-339.

IDEM, Răscoala lui Horea, 1784-1785, Bucureşti, 1978.

IDEM, Pe urmele lui Horea, Bucureşti, 1988.

FRUMA, IOAN, Horia, procesul şi martiriul, Sibiu, 1947.

FUGĂTĂ, ALEXANDRU, Din trecutul parohiei Crişan în protopopiatul Zarand, în Telegraful român, nr. 60 din 19 august 1933.

https://biblioteca-digitala.ro

GLUCK, EUGEN, O filă din trecutul învățământului din județul Hunedoara, în RP, nr. 10, 1986, p. 63-64.

Istoria românilor, vol. VII, tom. II, Bucureşti, 2003.

Istoria românilor, vol. VIII, tom. I, Bucureşti, 2003.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. II, 1786-1860, Bucureşti, 1984.

Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. III, Presa, Broşuri, 1784-1785, Bucureşti, 1984.

KOVACS, IOSIF, Agitații țărăneşti în Munții Apuseni după răscoala lui Horea, în Stat, societate, națiune. Interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1982.

LAPTEŞ, MARCEL, O variantă a obiceiului funerar al bradului, satul Crişan, comuna Ribița, în Miorița, nr. 4-5/ 1998, p. 56-58.

LUPAŞ, IOAN, Răscoala țărănească din Transilvania, Cluj, 1934.

LUPEI, NESTOR, NEAG, ROMULUS, CIRCO, STELIAN, Monografia Liceului „Avram Iancu" din Brad, 1994.

LAZĂR, IOACHIM, PESCARU, EUGEN, Crişan, un sat istoric din Zarand, Deva, 2004.

LAZĂR, IOACHIM, Contribuții la istoria învățământului elementar din județul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-232.

IDEM, Aspecte privind eforturile zărăndenilor pentru înființarea unui gimnaziu național, în Restituiri, I, Deva, 1993, p. 58-69.

IDEM, Tragedia din Zarand din toamna anului 1848. Bătălia de la Târnava (județul Hunedoara) din 8 noiembrie 1848, în Restituiri, V, Deva, 1997.

IDEM, In memoriam Dimitrian-Laurențiu-Viorel Brana, în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p. 743-745.

IDEM, Tragedia clerului şi distrugerile suferite de bisericile româneşti în timpul revoluției din Transilvania de la 1848-1849, în Sargetia, XXXII, 2004.

IDEM, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Cluj-Napoca, 2002.

IDEM, Valorificarea patrimoniului cultural-național în cadrul caselor memoriale „Crişan" şi „Vlaicu Bârna" din satul Crişan (județul Hunedoara), în Patrimonium Apulense, vol. IV, Alba Iulia, 2004, p. 393-405.

LĂZĂRESCU, I., BRANA, V., Aurul şi argintul, Bucureşti, 1972.

MAGHIAR, NICOLAE, OLTEANU, ŞTEFAN, Din istoria mineritului în România, Bucureşti, 1970.

MAIOR, CARMINA, Crucea, răscrucea, troița (motivație pentru un repertoriu al troițelor), lucrare în manuscris.

https://biblioteca-digitala.ro

MAIOR, LIVIU, Politica şcolară a guvernelor maghiare faţă de români (1900-1914), în AIIC, XXX, 1990-1991, p. 123-138.

IDEM, 1848-1849. Români şi unguri, Bucureşti, 1998.

MARCU, DANA, Sobele de cahle din Mănăstirea Vaca (sec. XVII), în Ars Transilvaniae, II, 1992, p. 169-194.

Mănăstirea Crişan, Arad, 1997.

METEŞ, ŞTEFAN, Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria până la 1700, vol. I, Arad, 1918.

IDEM, Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria, Sibiu, 1936.

MORAR, MARCEL, Dr. Ioachim Lazăr la a 60-a aniversare, în Sargetia, XXX, 2001-2002, p. 11-22.

MUŞAT, MIRCEA. ARDELEANU, ION, România după Marea Unire, vol. II, Partea I, 1918-1933, Bucureşti, 1986.

NEAG, VISARION, LAZĂR, IOACHIM, Mănăstirea Crişan, Arad, 1997.

IDEM. Mănăstirea Crişan, Deva, 2001.

NEAG, VISARION, Istoricul Sfintei Mănăstiri Crişan, lucrare în manuscris.

NICOLAESCU-PLOPŞOR, C. S, Cercetări asupra paleoliticului superior, în Materiale, III, 1997.

PASCU, ŞTEFAN, Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, Cluj, 1968.

IDEM, Făurirea statului naţional unitar român, 1918,vol. I, Bucureşti, 1983.

IDEM, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj, 1972.

IDEM, Voievodatul Transilvaniei, vol. II, Cluj-Napoca, 1979.

IDEM, Voievodatul Transilvaniei, vol. III, Cluj-Napoca, 1986

PĂCURARIU, MIRCEA, Istoria Mănăstirii Prislop, Arad, 1986.

Pentru libertate şi unitate naţională. Documente hunedorene, 1848-1920, Bucureşti, 1989.

POPA, RADU, La începuturile evului mediu românesc, Ţara Haţegului, Bucureşti, 1988.

POPOVICIU, GEORGE, Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul leopold I, Lugoj, 1901.

PRODAN, DAVID, Domeniul cetăţii Şiria la 1525, în AIIC, III, 1960.

IDEM, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, Vol. II, Bucureşti, 1964

IDEM, Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848, Bucureşti, 1981.

IDEM, Răscoala lui Horea, vol. I-II, Bucureşti, 1984.

IDEM, Supplex Libellus Valachorum, Bucureşti, 1984.

IDEM, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, vol. I, Bucureşti, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro

PUŞCARIU, IOAN, Comentarii la Preaînalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal, vol. I, Sibiu, 1857.

RADU, DEMETRIU, Diecesa Lugojului, Şematism istoric, Lugoj, 1903.

RADU, IACOB, Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului, Lugoj, 1913.

RADU, IOAN, Monografia gimnaziului gr. or. din Brad, Orăştie, 1919.

RAZBA, MARIA, Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX), Dicţionar, Deva, 2004.

Recensământul din 1850, Cluj, 1996.

Recensământul din 1857, Cluj-Napoca, 1997.

Recensământul din 1880, Cluj, 1997.

Recensământul din 1900, Cluj, 1999.

Recensământul din 1910, Cluj, 1999.

Relaţii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania, Alba Iulia, 2000.

RIŞCUŢA, NICOLAE CĂTĂLIN, Monografia arheologică a depresiunii Brad, Alba Iulia, 1996. (Lucrare de diplomă).

RIŞCUŢA, NICOLAE CĂTĂLIN şi colaboratorii, Dealu Mare, com. Vălişoara, jud. Hunedoara, Punct Ruşti, în Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2004, p. 135-136.

ROSKA, MARTON, Cercetări preistorice în Ardeal, în ACMIT, 1926-1928, Cluj, 1929.

ROSKE, OCTAVIAN, Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962, în Arhivele totalitarismului, an. I, nr. 1/1993.

IDEM, Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957-1962, în Arhivele totalitarismului, an. III, nr. 1/1995.

ROŞU, LUCIAN, Cercetări asupra paleoliticului de la Iosăşel, Revista Muzeelor, VI, nr. 3, 1970, p. 257-260.

RUSU, ADRIANA, Cercetări în necropola Muncelu-Brad, în Materiale, XIII, 1979, p. 173-183.

RUSU, ADRIAN ANDREI, Biserica românească de la Ribiţa, (jud. Hunedoara), Revista Monumentelor Istorice, an. LX, nr. 1, 1991.

RUSU, ADRIAN ANDREI, LAZĂR, IOACHIM, PETROV, GHEORGHE, Mănăstirea Vaca, în Ars Transsilvaniae, II/1992, p. 145-167.

RUSU, ADRIAN ANDREI, Mănăstirea Vaca, în Steaua, 2/1993, p. 21-23.

RUSU, ADRIAN ANDREI, SABĂU, NICOLAE, BURNICHIOIU, ILEANA, LEB, IOAN VASILE, MAKÓ LUPESCU, MARIA, Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Cluj-Napoca, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

RUSU, CORNEL TIBERIU, Strigături şi uituri de la frumoasele jocuri poporale din Ţinutul Zarandului, Brasso – Braşov, 1915; Idem, Ediţia a II-a, Braşov, 1921.

IDEM, La Alba Iulia. În amintirea a 10 ani de la Unire, Cluj, 1929.

SUCIU, CORIOLAN, Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania, Vol. I-II, Bucureşti, 1966.

Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din anul 1766, Mitropolia Ardealului, nr. 9, an. XXII.

STAHL, HENRIC, Ţările româneşti până în preajma timpurilor moderne, Bucureşti, 1922.

TUGEARU, LIANA, Biserica Sf. Nicolae din com. Ribiţa (jud. Hunedoara), Pagini de veche artă românească, vol. V, Bucureşti, 1985.

TULBURE, GHEORGHE, Şcoala sătească din Ardeal în epoca lui Şaguna, Cluj, 1937.

Trepte din mineritul zărăndean, Deva, 1979.

TUDORAN PETRU, Ţara Zarandului, Studiu geologic, Bucureşti, 1983.

Tradiţie şi modernitate în societatea transilvăneană, 1850-1918. Cluj-Napoca, 2003.

VÂNĂTORU, VIOREL, VÂNĂTORU, ELENUŢA MĂRIOARA, Un document privind revoluţia de la 1848-1849, în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 241-252.

IDEM, Un document privind victimele căzute în subcercul Hălmagiu (comitatul Zarand) în timpul revoluţiei de la 1848/1849, în Sargetia, XXV, 1992-1994, p. 513-528.

VOILEANU, MAREI, Contribuţiuni la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu. 1928.

VALEA, MIRCEA, HOMORODEAN, MIRCEA, NISTOR, ANGHEL, Toponimie hunedoreană, II, în Sargetia, XXV, 1992-1994.

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

În loc de Prefață 5

Argument 7

Condiții naturale 13
Așezarea geografică 13
Relieful 13
Hidrografia 14
Clima 16
Umiditatea aerului 18
Precipitațiile atmosferice 19
Vegetația 20
Păsări și alte animale 21

Satul Crișan între începuturile civilizației omenești și prima atestare documentară 23

Istoria satului Crișan de la prima atestare documentară la revoluția din 1848-1849 26

Participarea locuitorilor din sat la răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan 33

Istoria satului Crișan în perioada autonomiei sale administrative (1848-1943) 62

Satul Crișan sub administrația comunei Țărățel (1943-1950) 129
Starea de spirit a populației 145

Satul Crișan în perioada 1950-2006 150

Primarii satului Crișan 160
Nicolae Tulea 160
Petru Ionuț 161
Nistor Magdalina (1930-1931; 1932-1937) 162
Ioan Faur (1931-1932) 168
Ioan Tulea (1938-1939) 171
Ilie Iancu (1940-1941) 175
Petru Lupea (1939-1940; 1941-1943) 178
Avram Ioan I Ioan Totiș (1945-1950; 1956-1960) 186
Nicolae Obădău (1960-1979) 190
Ioan Faur (2004- prezent) 191
Iancu Petru Avram 192
Alexandrina Miron 192

Viața spiritual-religioasă a locuitorilor satului Crișan 194
Biserici și mănăstiri folosite de credincioșii din sat 205
Biserica din Ribița 205

https://biblioteca-digitala.ro

Întemeierea Mănăstirii Vaca (Crişan) 207
Reactivarea mănăstirii Crişan (1992) 211
Prima biserică parohială din satul Vaca (Crişan) 217
Actuala biserică parohială din satul Crişan 219
Casa parohială Crişan 231
Preoţi care au slujit în parohia Crişan (Vaca) 234
Ioan Tulea 234
Popa Dănilă Cor (1790-1815) 234
Popa Giorgie Cor (1815-1823) 235
Iovu Manea (1819-1839) 235
Nicolae Tulea 236
Ioan Manea (1840-1875) 237
Iosif Costea (1875-1918) 240
Ioan Rusu (1918-1920) 242
Alexandru Fugătă (1920-1934) 244
Tiberiu Perian (1935-1965) 249
Iancu Coroi (1965-2000) 258
Adorian Lucian Trif 262
Cântăreţii Bisericii Crişan 263
Donatori ai bisericii din Crişan 264

Învăţământ, şcoală şi cultură 266

Oameni de seamă ai satului Crişan 294

Demografie 321
Onomastica 332

Toponimie şi hidronimie 338

Tradiţii, ritualuri şi obiceiuri din satul Crişan 340

Troiţele din satul Crişan 372

Anexe 377

Cronica evenimentelor 442

Glosar de cuvinte 448

Bibliografie 460

Cuprins 466

Ilustraţie 468

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

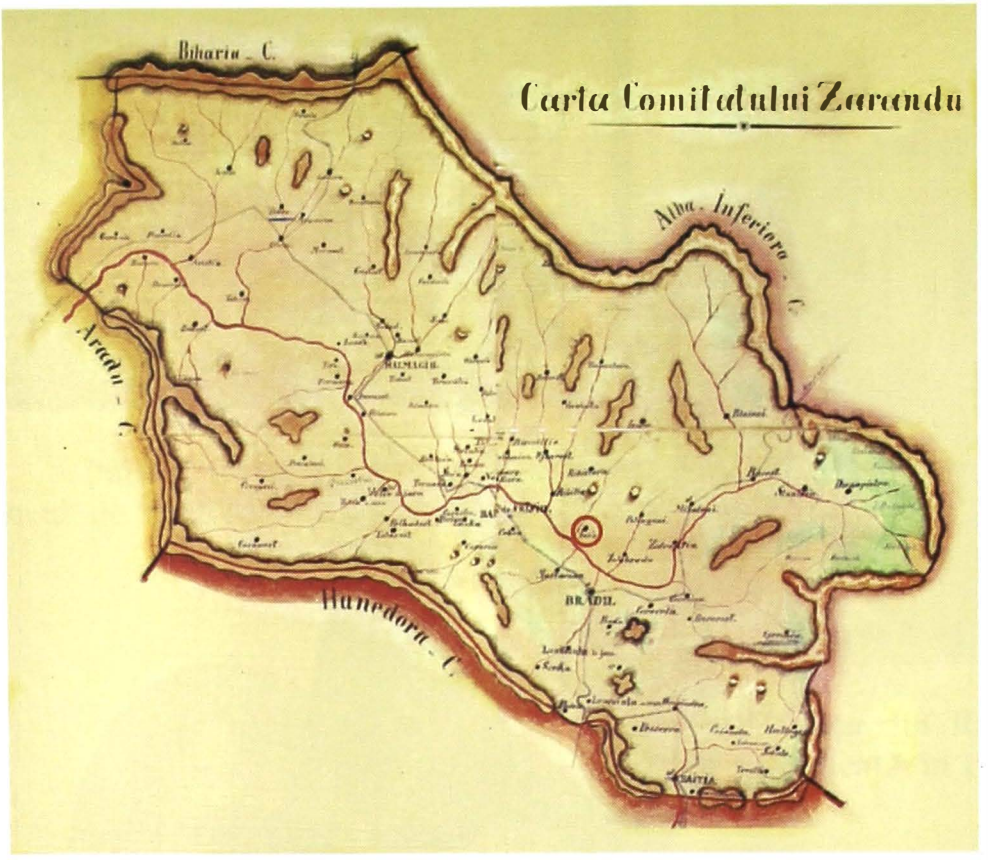

Harta comitatului Zarand

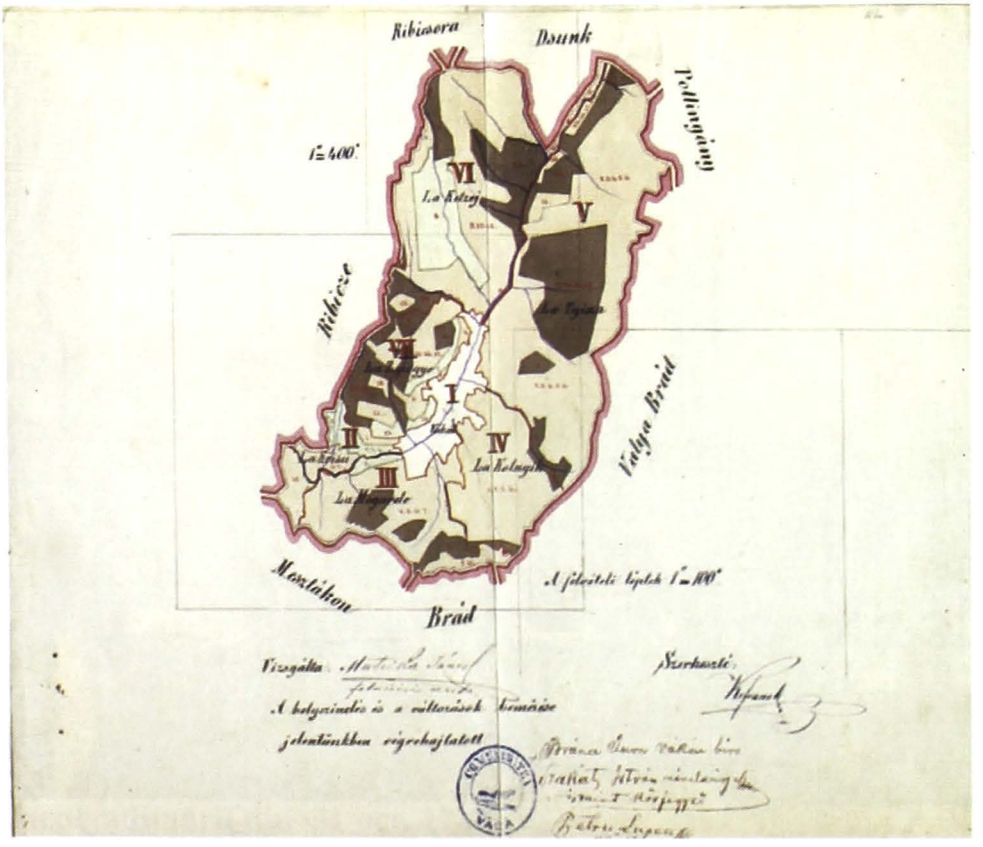

Teritoriul satului Crişan la 1867

https://biblioteca-digitala.ro

Primarul Ioan Faur

Membrii Consiliului comunal Ribița

https://biblioteca-digitala.ro

**Pârâul Goldeştilor,
locul de naştere a lui Crişan**

**Troița din Ribița
ridicată în 1934**

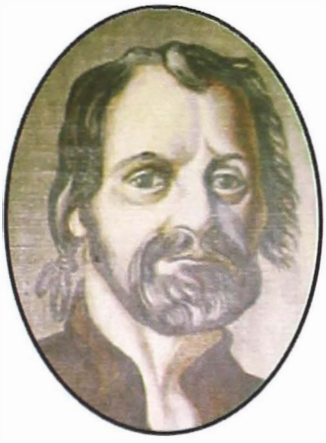

Gheorghe Crişan (1732 -1785)

**Planul vechii biserici din Mesteacăn,
locul adunării din 31 oct. 1784**

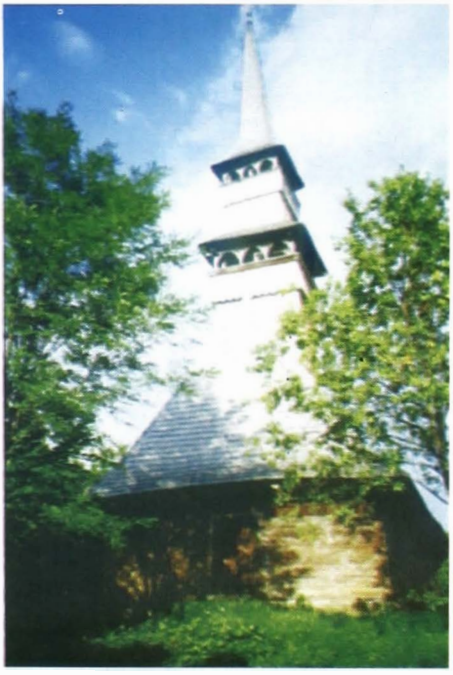

Biserica din Curechiu

https://biblioteca-digitala.ro

Complexul mănăstiresc Crişan, vedere spre valea Vacii

Ruinele restaurate ale mănăstirii Vaca

Grup de călugări la ceremonialul hramului Mănăstirii

Specialişti discutând despre restaurarea ruinelor

Mănăstirea în ziua hramului - 8 septembrie 2006

Biserica mănăstirii Crişan în anul 1995

https://biblioteca-digitala.ro

Troița din Colnic - 1854

Troița din cimitir - 1869

Troița din centrul satului

Troița din Colnic

https://biblioteca-digitala.ro

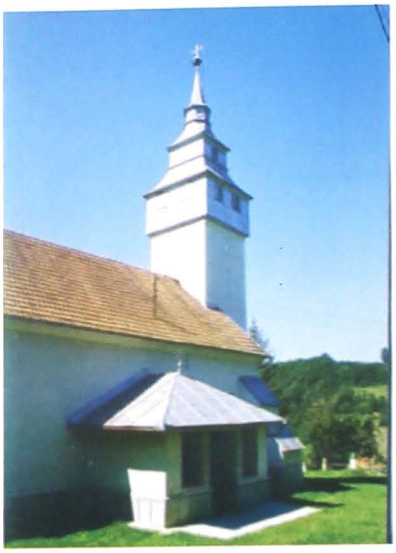

Biserica cu intrarea bărbaților

Casa parohială - 1872

Tricolorul din 1869

Copii cu Vifleimul la biserică

Steuaşii în biserică în ziua de Crăciun

https://biblioteca-digitala.ro

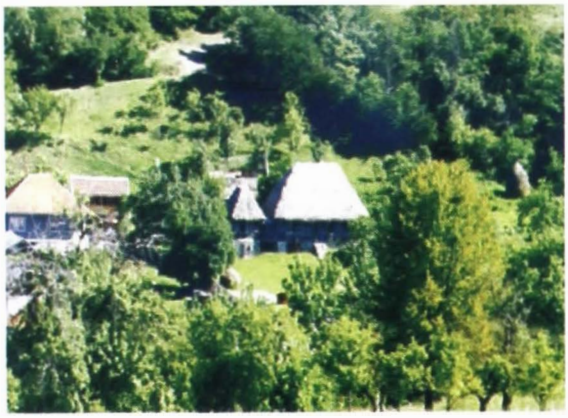

Casa Crişan văzută
din turnul bisericii

Ceremonie religioasă în cadrul
acțiunii "Omagiu lui Crişan"

Participanți la simpozionul "Centenar
Ştefan Paşca" la Casa Crişan - 2001

Acoperirea casei Crişan - 2003

Dansatori pe scena
din fața casei Crişan

Participanții la simpzionul
"Omagiu lui Crişan"

https://biblioteca-digitala.ro

Satul Crișan - vedere spre dealul Căraciu

Casa bătrânească a familiei Golda Tecla

Casa lui Bârna Viorel lui Pic

Avram Viorel a Iovului la 92 ani

Bexa Ana la 99 ani

https://biblioteca-digitala.ro

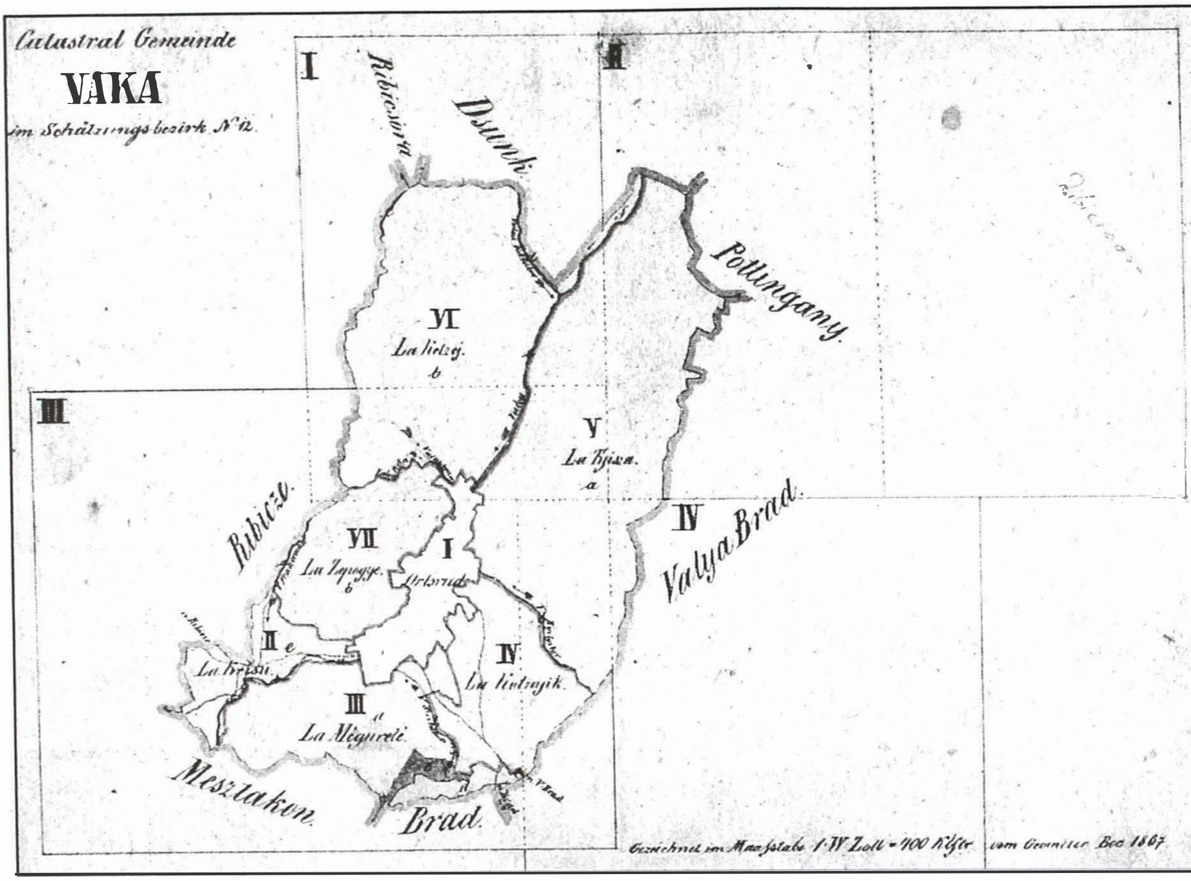

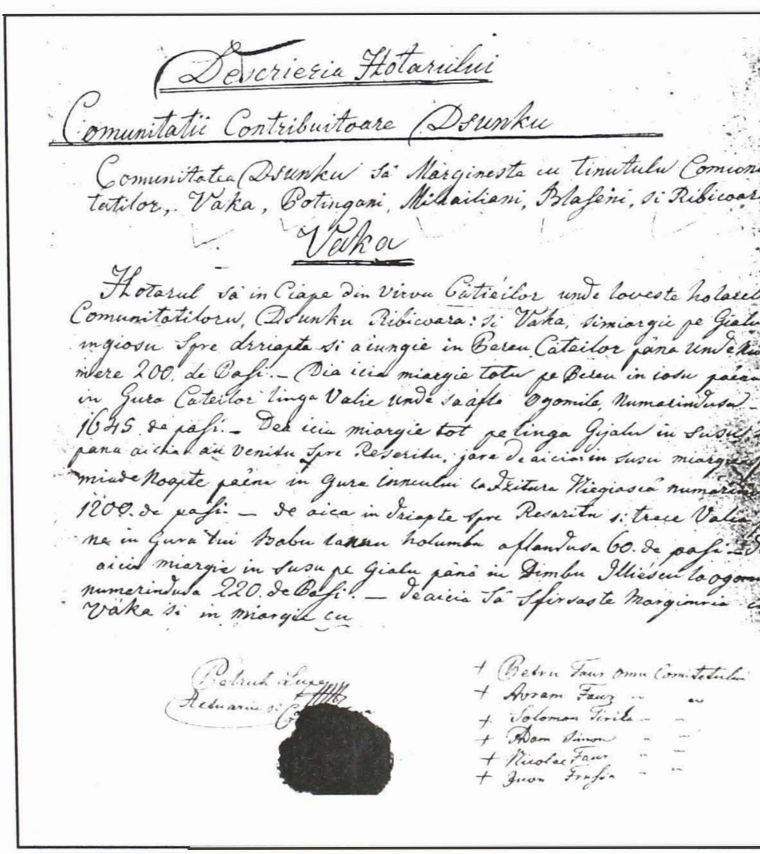

Descrierea Hotarului

Comunitatii Contribuitoare Dsunku

Comunitatea Dsunku să Marginesta cu tinutulu Comuni-
tatilor, Vaka, Potingani, Mihailiani, Blaşeni, şi Ribicoar

Vaka

Hotarul să inCiape din Virvu Căticilor unde loveste hotarele
Comunitatilorw, Dsunku Ribicoara: şi Vaka, simiargie pe Gialu
ingiosu spre drriapta si aiungie in Pareu Căteilor pănă unde ku-
mere 200. de Paşi. — Dia icia miargie totu pe Pareu in iosu păăn
in Gura Cateilor linga Valie unde saafla Ogomile, Numarindusa —
1645. de paşi. — Dea icia miargie tot pelinga Gialu in susu, ş
pana aicha au venitu spre Reseritu, jara deaicia in susu miargie
miadeNoapte păăn in Gura Pareului la Dzitura Niegiasca numarind
1200. de paşi — de aica in driapte spre Resaritu şi trece Valia-
ne in Gura lui Babu ... Kolumbu aflandusa 60. de paşi. — De
aicia miargie in susu pe Gialu pănă in Dimbu Illiescu la ogorni
numarindusa 220. de Paşi. — De aicia să sfirsaste Marginirea cu
Vaka şi in miargie cu

Petruk Luza
Aktuariu şi ...

+ Petru Faur omu Comitetului
+ Avram Faur — —
+ Solomon Firila — —
+ Adam Simon — —
+ Niculae Faur — —
+ Juon Fraşin — —

Planul şi descrierea hotarului dintre Vaca şi Junc la 1867

https://biblioteca-digitala.ro

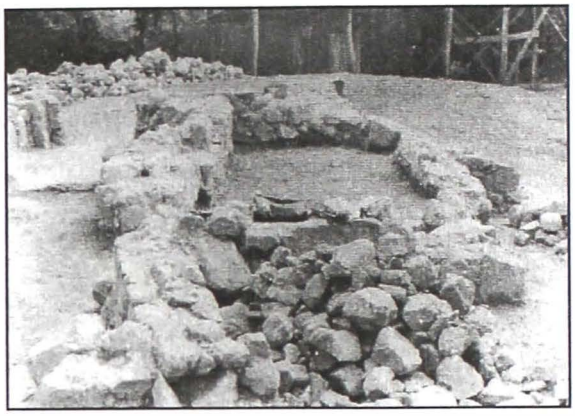

Aspecte privind cercetarea şi consolidarea ruinelor mănăstirii

https://biblioteca-digitala.ro

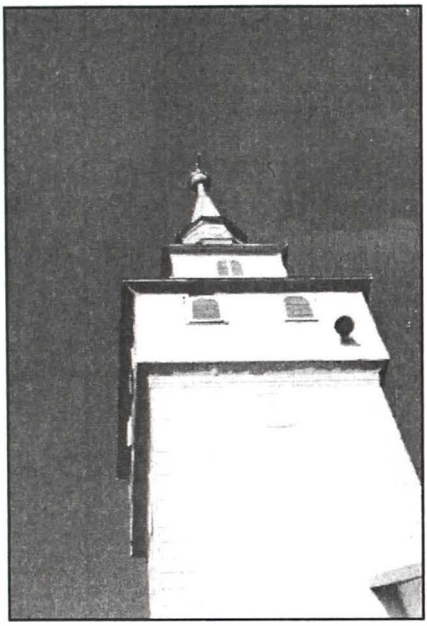

Clopotnița bisericii din Crișan

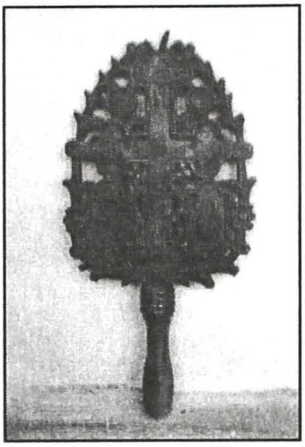

Crucifix

Credincioşi la cimitir în ziua de Paşti

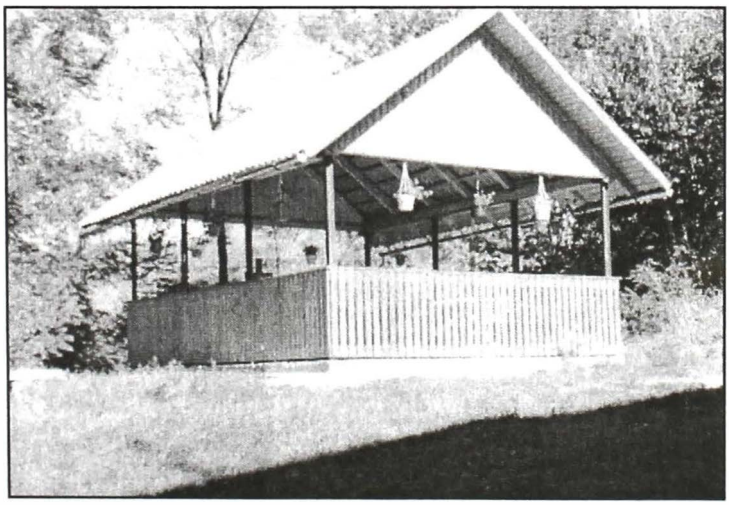

Spațiu pentru ridicarea parastaselor

https://biblioteca-digitala.ro

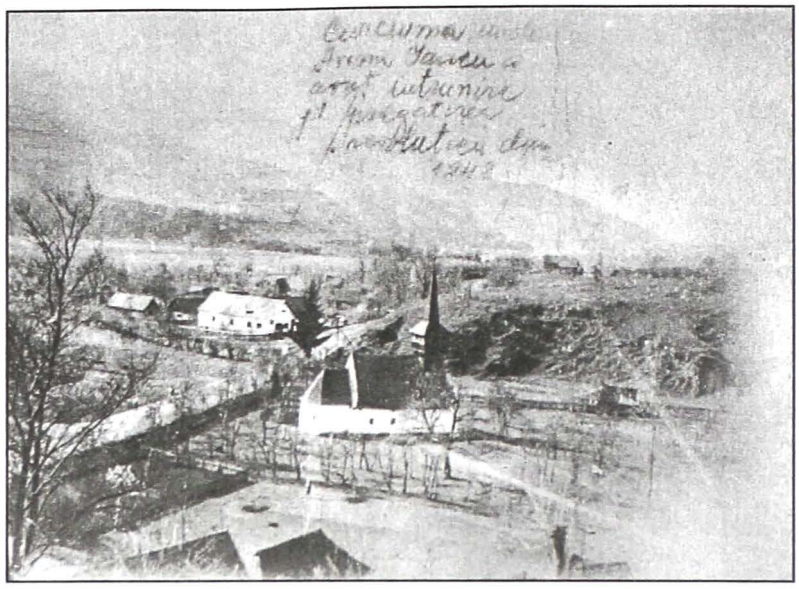

Vechea biserică din Mihăileni unde a slujit Miron Popovici, originar din Crişan

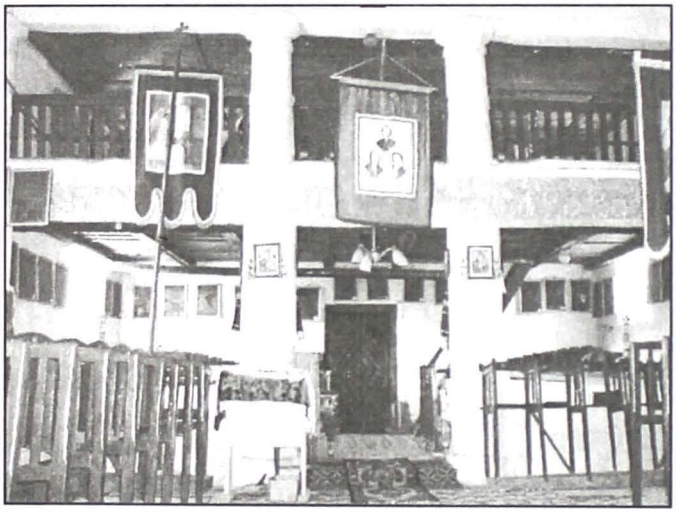

Biserica din Crişan, vedere spre pronaos

Biserica din Crişan, vedere spre altar

https://biblioteca-digitala.ro

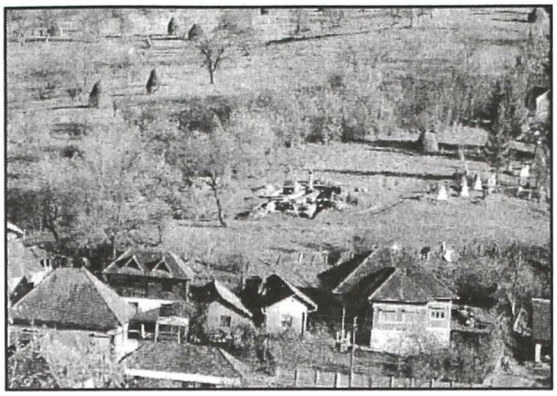

Ruinele vechii biserici ortodoxe din Crişan

Credincioşi în timpul unei slujbe religioase

Nistor Magdalina la întoarcerea din America

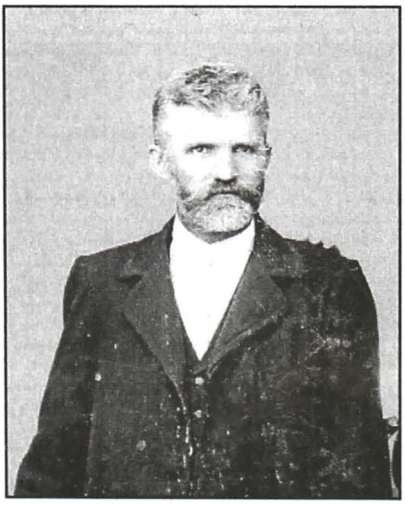

Preotul Ioan Rusu

https://biblioteca-digitala.ro

Pretura Plășei Brad
No. 703 din 1 Iunie 1945
Obiect: Plângerea tinerilor din satul Crișan contra preotului.-

DOMNULE PREFECT,

La ordinul Dvs., No.5754/1945,

Avem onoare a Vă raporta următoarele:

- Din cercetările întreprinse de noi în legătură cu reclamația tinerilor din satul Crișan contra preotului am constatat că într'adevăr preotul a semănat o parte din cimitir care până în prezent nu a fost lucrat, bazându-se pe ordinul dat de către organele superioare ca să se însămânțeze toate terenurile.-

În ce privește pășunatul vitelor din cimitir locuitorii susțin că vitele preotului au pășunat în cimitir iar preotul nu recunoaște aceasta.-

-S'a ajuns la soluționarea acestei reclamații în felul ca, preotul să nu mai pășuneze vitele pe viitor în cimitir, iar după lucrarea recoltei din partea lucrată a cimitirului, să nu se mai însămânțeze acea parte a cimitirului.- Vă rugăm să binevoiți a ordona Dlui. Preot ca să se conformeze acestei hotărâri.-

Prim-Pretor, Notar de Plasă

ROMANIA
PREFECTURA JUDEȚULUI HUNEDOARA
SERVICIUL Administrativ
Nr. 5754/1945.
Deva, la

Privește:

Reclamația tinerilor din sat împotriva preotului Tiberiu Perian

Declarație

Subsemnatul Preot ...

https://biblioteca-digitala.ro

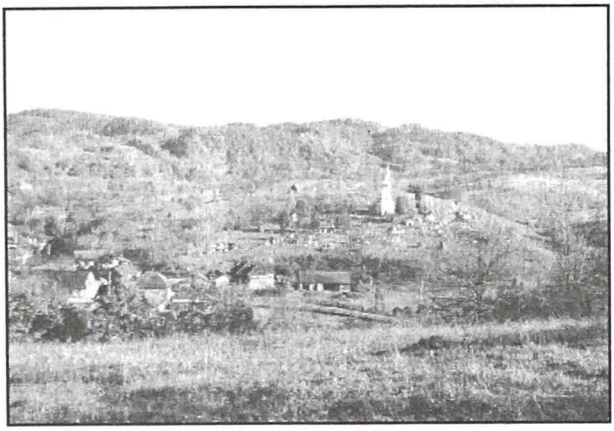

Biserica şi cimitirul văzut din locul numit „Poduri”

Spovada din Vinerea de Paşti

Ceremonia înmormântării Mariei David - 3 aprilie 1979

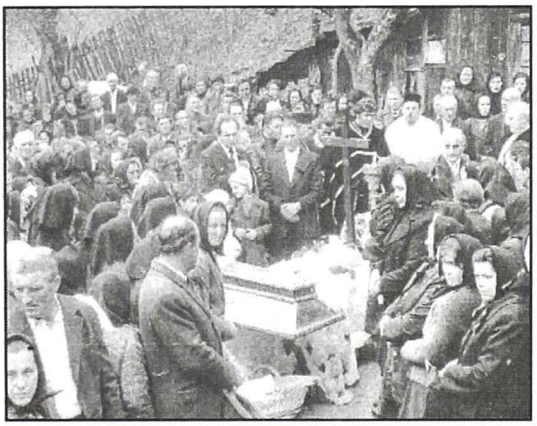

Punerea sicriului pe car şi plecarea spre cimitir

Cortegiul mortuar în drum spre cimitir

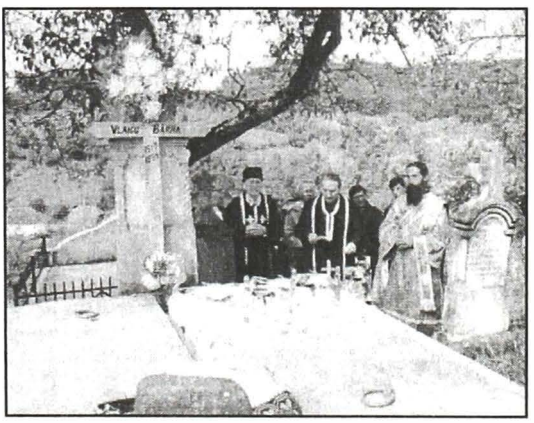

Ridicarea parastasului pentru scriitorul Vlaicu Bârna

https://biblioteca-digitala.ro

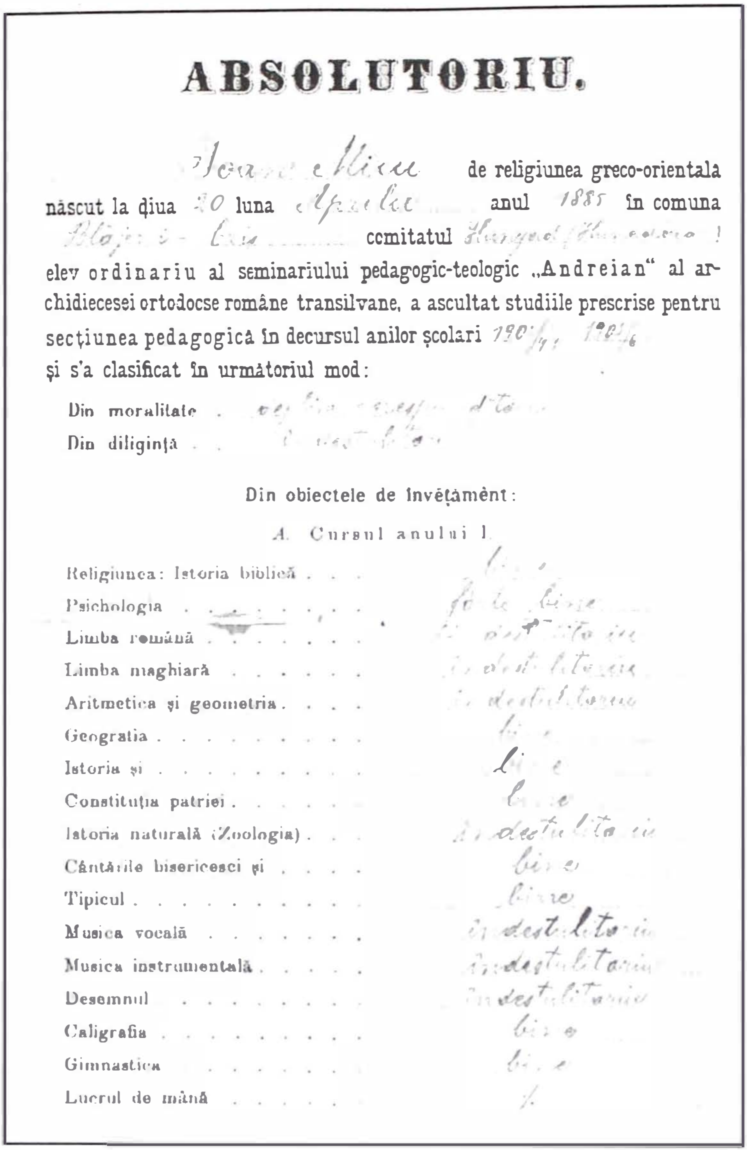

ABSOLUTORIU.

Ioan Micu de religiunea greco-orientala născut la ḑiua 20 luna Aprilie anul 1885 în comuna Blăjeni-Criș comitatul Hunyad (Hunedoara) elev ordinariu al seminariului pedagogic-teologic „Andreian" al archidiecesei ortodocse române transilvane, a ascultat studiile prescrise pentru secţiunea pedagogica în decursul anilor şcolari [illegible] şi s'a clasificat în următoriul mod:

Din moralitate . . [illegible]

Din diliginţă . . . [illegible]

Din obiectele de învêţămênt:

A. Cursul anului I.

Religiunea: Istoria biblică . . .	bine
Psichologia	foarte bine
Limba română	îndestulitoriu
Limba maghiară	îndestulitoriu
Aritmetica şi geometria	îndestulitoriu
Geografia	bine
Istoria şi	bine
Constituţia patriei	bine
Istoria naturală (Zoologia) . . .	îndestulitoriu
Cântările bisericesci şi	bine
Tipicul	bine
Musica vocală	îndestulitoriu
Musica instrumentală	îndestulitoriu
Desemnul	îndestulitoriu
Caligrafia	bine
Gimnastica	bine
Lucrul de mână	/

Certificat şcolar aparţinând învăţătorului Ioan Micu din Blăjeni ce a funcţionat în satul Crişan

Şcoala veche din Crişan, azi demolată

https://biblioteca-digitala.ro

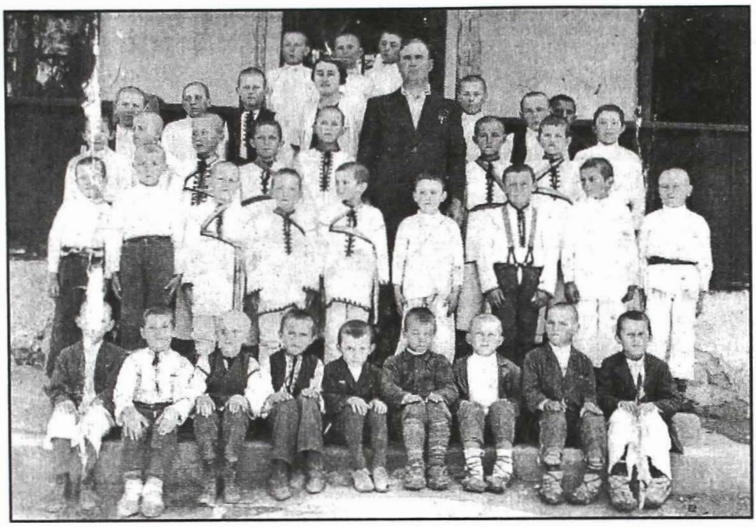

Elevi ai şcolii din Crişan - 1938

Elevi ai şcolii din Crişan - 1951

Amenajarea locului vechii şcoli din Crişan de către meşterul Tănase Bârna

https://biblioteca-digitala.ro

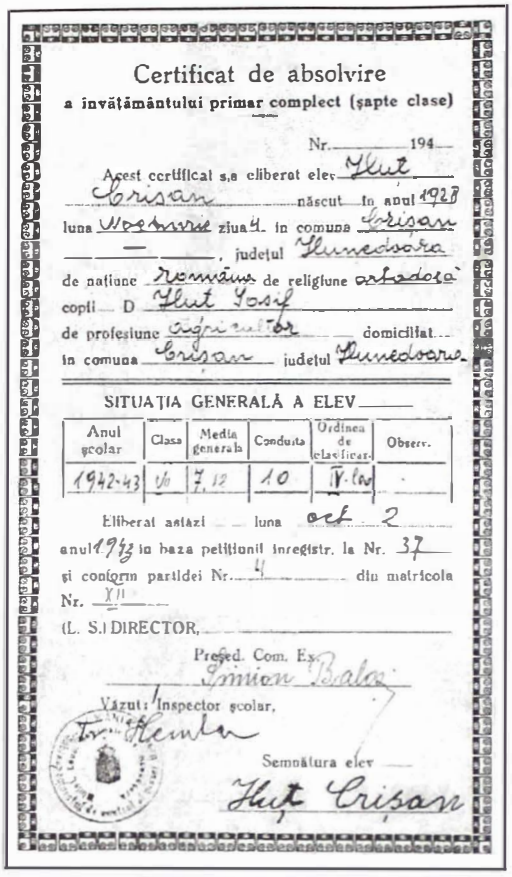

Certificat de absolvire
a învățământului primar complect (șapte clase)

Nr. ____ 194__

Acest certificat s,a eliberat elev Huț Crișan născut în anul 1928 luna Noemvrie ziua 4 în comuna Crișan —, județul Hunedoara de națiune română de religiune ortodoxă copil D Huț Iosif de profesiune agricultor domiciliat în comuna Crișan județul Hunedoara

SITUAȚIA GENERALĂ A ELEV ____

Anul școlar	Clasa	Media generală	Conduita	Ordinea de clasificar.	Observ.
1942-43	VI	7.12	10	IV. lea	

Eliberat astăzi ____ luna oct 2 anul 1943 în baza petițiunii înregistr. la Nr. 37 și conform partidei Nr. 4 din matricola Nr. XII

(L. S.) DIRECTOR, ____

Președ. Com. Ex. Simion Balaș

Văzut: Inspector școlar, Tr. Hemla

Semnătura elev Huț Crișan

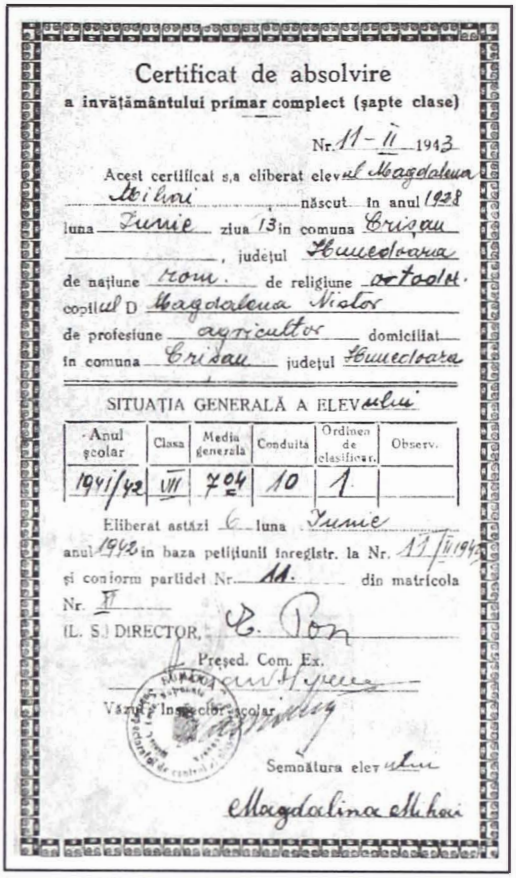

Certificat de absolvire
a învățământului primar complect (șapte clase)

Nr. 11 - II 1943

Acest certificat s,a eliberat elevul Magdalena Mihai născut în anul 1928 luna Iunie ziua 13 în comuna Crișan ____, județul Hunedoara de națiune rom. de religiune ortodox. copilul D Magdalena Nistor de profesiune agricultor domiciliat în comuna Crișan județul Hunedoara

SITUAȚIA GENERALĂ A ELEVului

Anul școlar	Clasa	Media generală	Conduita	Ordinea de clasificar.	Observ.
1941/42	VII	7.04	10	1	

Eliberat astăzi 6 luna Iunie anul 1942 în baza petițiunii înregistr. la Nr. 11/II 1942 și conform partidei Nr. 11 din matricola Nr. XI

(L. S.) DIRECTOR, C. Pon

Președ. Com. Ex. Crișan Hyan

Văzut: Inspector școlar, [signature]

Semnătura elevului Magdalina Mihai

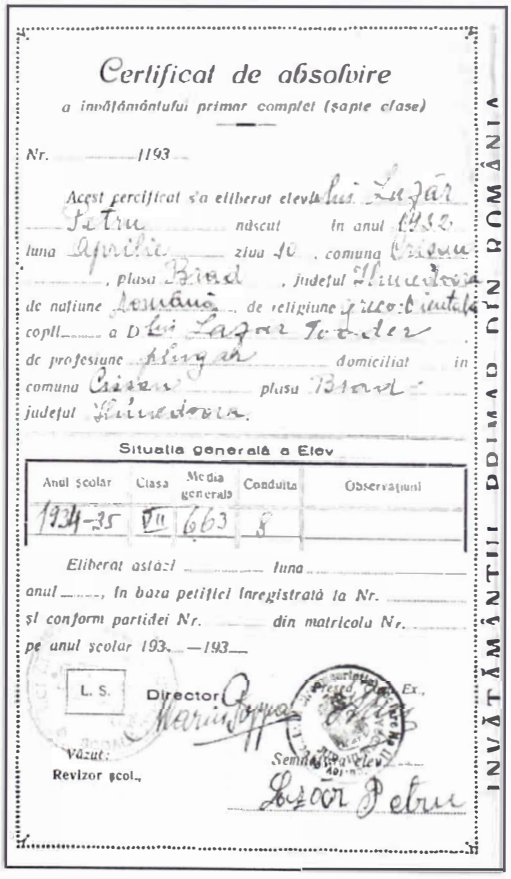

Certificat de absolvire
a învățământului primar complet (șapte clase)

Nr. ____ /193__

Acest certificat s'a eliberat elevului Lazăr Petru născut în anul 1932 luna Aprilie ziua 10, comuna Crișan, plasa Brad, județul Hunedoara de națiune română de religiune greco-orientală copil a D-lui Lazăr Toader de profesiune plugar domiciliat în comuna Crișan plasa Brad județul Hunedoara.

Situația generală a Elev

Anul școlar	Clasa	Media generală	Conduita	Observațiuni
1934-35	VII	6.63	8	

Eliberat astăzi ____ luna ____ anul ____, în baza petiției înregistrată la Nr. ____ și conform partidei Nr. ____ din matricola Nr. ____ pe anul școlar 193__-193__

L. S. Director Marin Popa

Văzut: Revizor școl.,

Semnătura elev Lazăr Petru

INVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR DIN ROMÂNIA

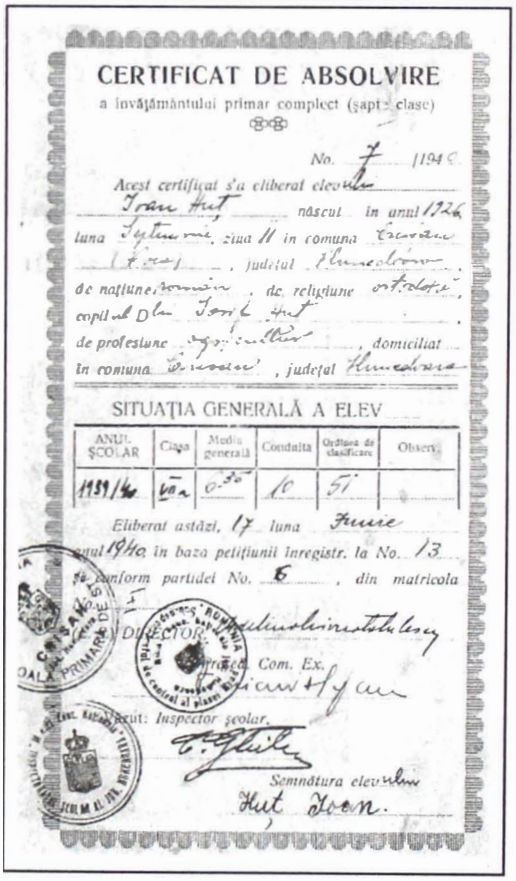

CERTIFICAT DE ABSOLVIRE
a învățământului primar complect (șapte clase)

No. 7 /1940

Acest certificat s'a eliberat elevului Ioan Huț născut în anul 1926 luna Septemvrie ziua 11 în comuna Crișan (Hunedoara), județul Hunedoara de națiune român, de religiune ortodoxă, copilul D-lui Iosif Huț de profesiune agricultor, domiciliat în comuna Crișan, județul Hunedoara

SITUAȚIA GENERALĂ A ELEV

ANUL ȘCOLAR	Clasa	Media generală	Conduita	Ordinea de clasificare	Observ.
1939/40	VII a	6.30	10	51	

Eliberat astăzi, 17 luna Iunie anul 1940 în baza petițiunii înregistr. la No. 13 și conform partidei No. 6, din matricola No. 5

DIRECTOR, [signature]

Președ. Com. Ex. Crișan Hyan

Văzut: Inspector școlar, C. Ghiler

Semnătura elevului Huț Ioan.

Certificate de absolvire ale unor elevi din Crișan

https://biblioteca-digitala.ro

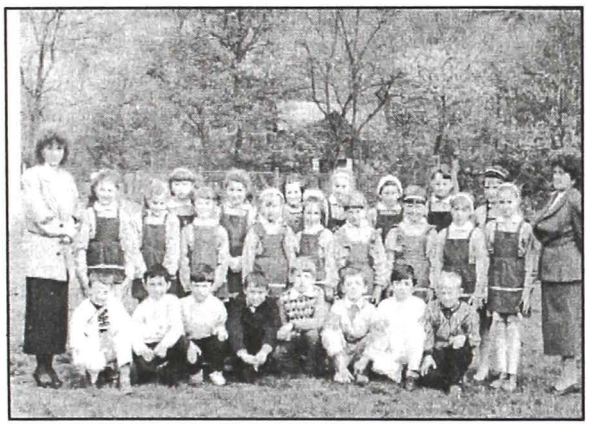

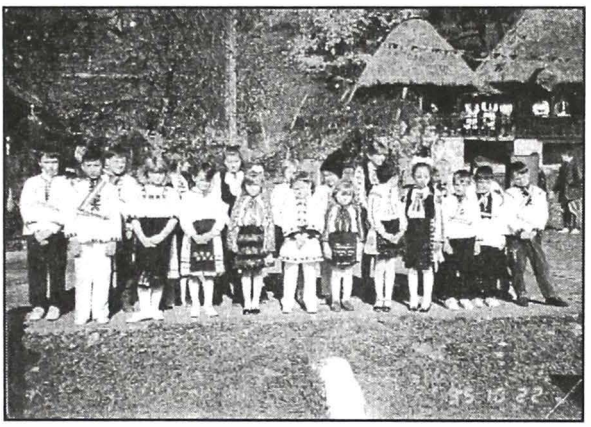

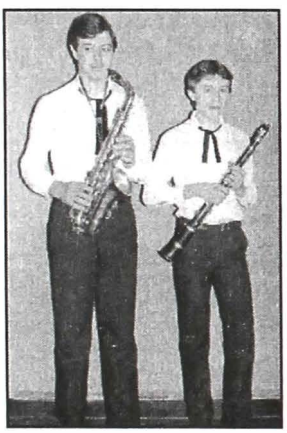

Diferite generații de elevi din satul Crișan

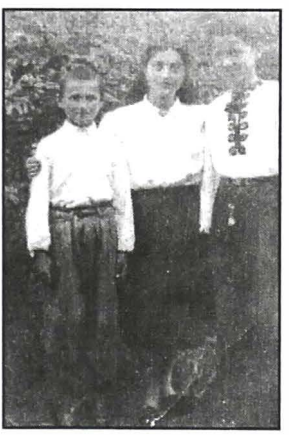

https://biblioteca-digitala.ro

Culegere de folclor din Zarand de Cornel Tiberiu Rusu

Turnarea bustului lui Crișan în atelierul lui I.Matuz din Arad

Participanți la inaugurarea căminului cultural în fața bustului lui Crișan

Bustul lui Gheorghe Crișan sculptat de Marcel Olinescu

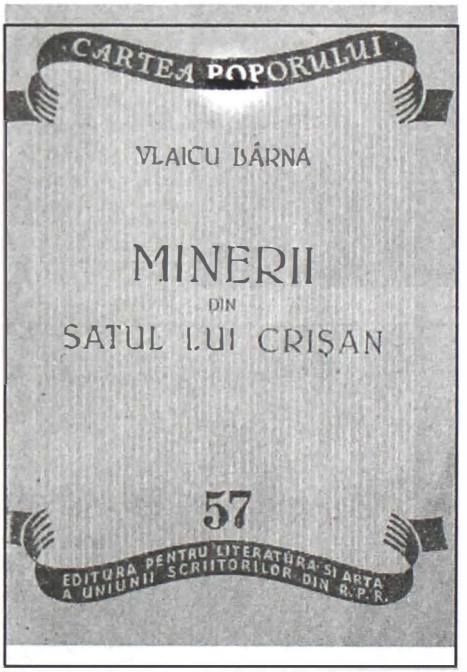

Volumul de poezii dedicat minerilor de Vlaicu Bârna

https://biblioteca-digitala.ro

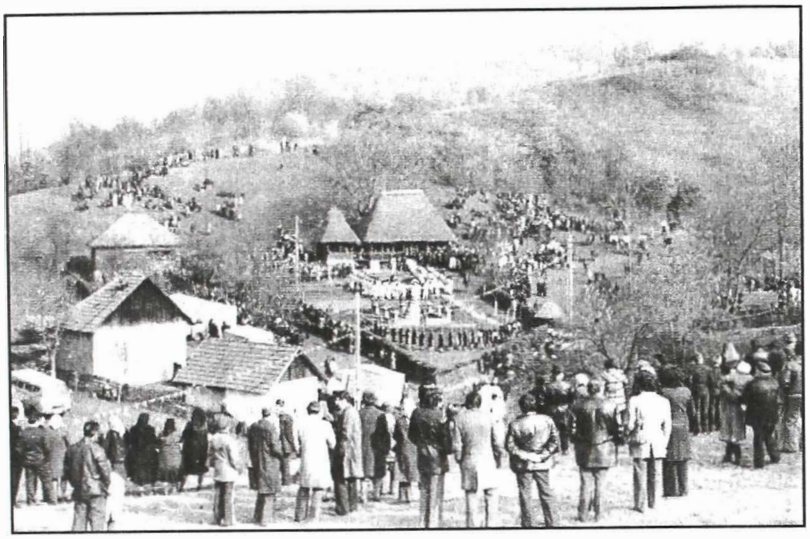

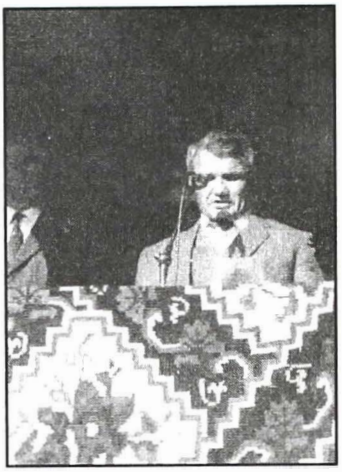

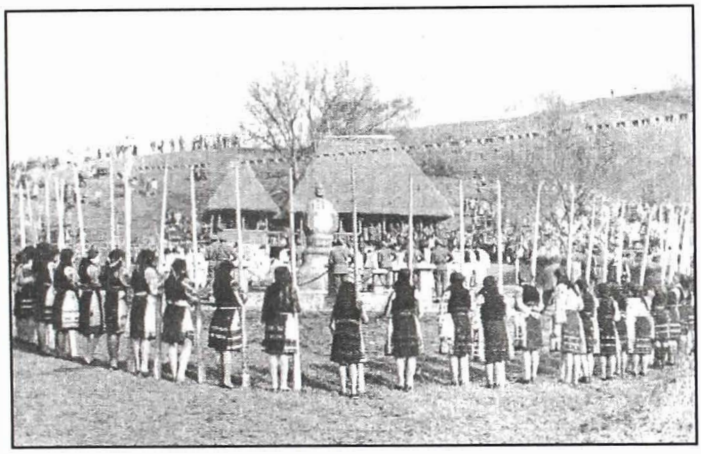

Inaugurarea Casei Crişan
şi diverşi participanți la sărbătorirea anuală

https://biblioteca-digitala.ro

Conspect 31

Despre toti cei indatorati la servitiul militar si sunt chemati sub arme din parohia gr. or. Vaca, pretura Brad Comitatul Huniadori.

Nr. cor.	Numele si cocnumele individului.	Etatea ani	casatorit sau nu	Câți copii.	Nr. cor.	Numele si cocnumele individului.	Etatea ani	Casatorit sau nu?	Câți copii.
1.	Avram Petru l. Oraciun	36	casatorit	5.	21.	Lupea Petru l. Ioan	21.	—	—
2	Bracila Ioan	28	dă	2.	22	Dan Ioan	30	casatorit	4.
3.	Lupea Tanase	22.	nu	—	23.	Neaga Ioan l. Ioan	22	—	—
4.	Lupea Ioan l. Tóder	26	casatorit	—	24.	Birna Iosif	27	casatorit	1.
5.	Trifa Ioan	27	dă	1	25.	Golda Ioan l. Ioan	26	—	—
6.	Stanciu Petru	30	dă	3.	26.	Vlad Tanase	23.	—	—
7	Golda Nicolae l. Nicolae	26	dă	—	27	Faur Ioan	42	casat.	5.
8	Manea Petru l. Petru	28	dă	1.	28	Clesiu Ioan	36	dă	4.
9.	Manea Ioan l. Ioan	30	dă	1	29	Manea Ioan recte Neaga	32	dă	2.
10	Manea Petru l. Ioan	24.	—	—	30.	Ionutu Petru	21.	—	—
11.	Cor Petru	24.	dă	1.	31.	Golda Lazar	25.	—	—
12	Cor Tanase	27	dă	1	32	Micu Ioan inv.	28.	casatorit	—
13	Magdalina Ioan	26	dă	—	33.	Avram George l. Danila	25.	dă	1
14.	Avram Nicolae	27	dă	1	34	Indrei Nicolae	25.	—	—
15.	Visa Petru l. Petru	21.	—	—	35.	Indrei Ioan	35.	casato.	2
16	Filip Nicolae	28	dă	1	36	Indrei Petru	27	—	—
					37	Cor Nicolae	27	casatorit	1
17	Bucium Nicolae	28	dă	—	38	Avram Ioan l. Danila	30	dă	3.
18	Nițe Ioan	24.	—	—	39.	Faur George	30	dă	2.

Locuitori din Crişan mobilizați în primul război mondial

Ofițerii regimentului Horea, Brad 1918

https://biblioteca-digitala.ro

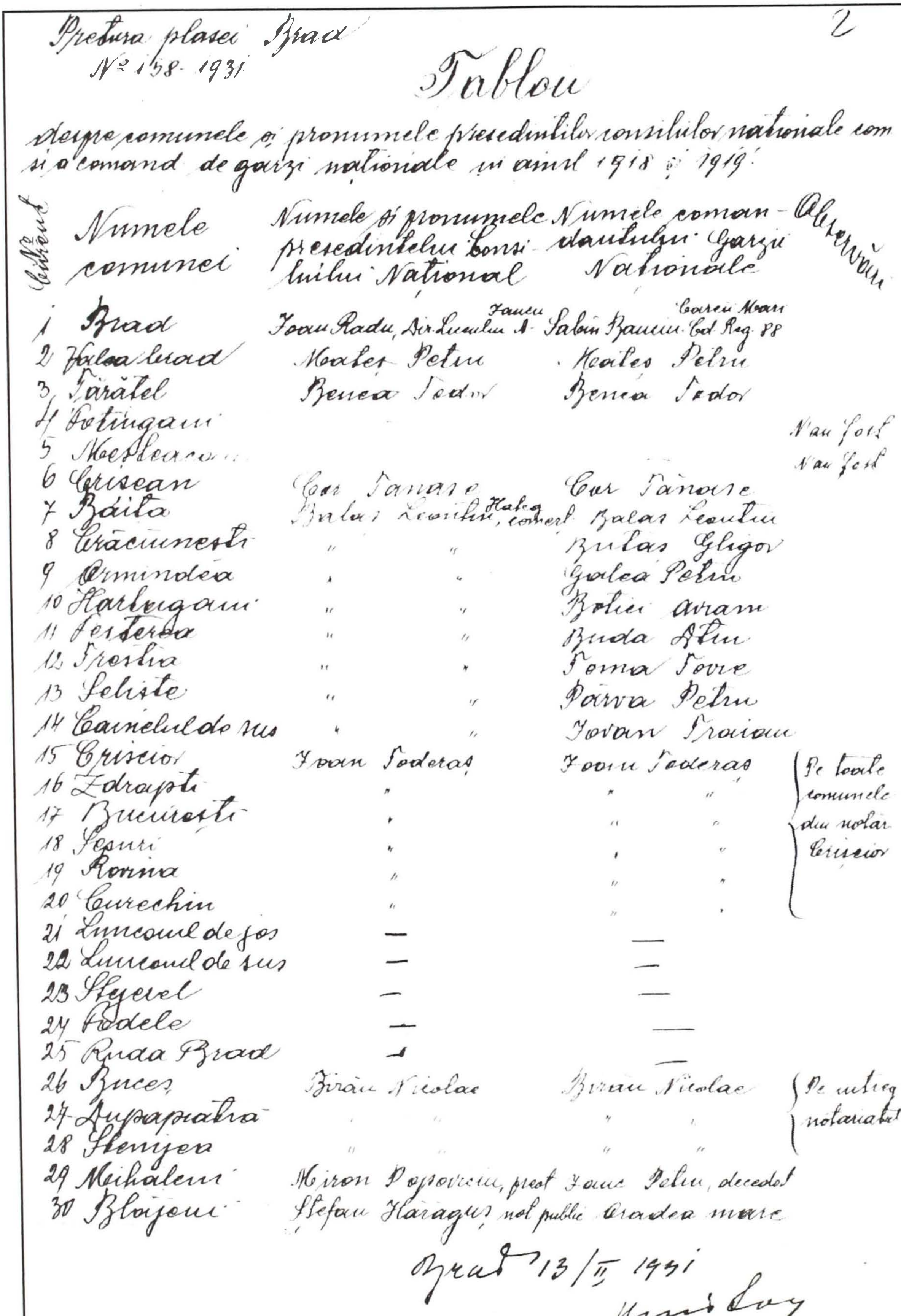

Pretura plasei Brad
Nº 158-1931

2

Tablou

despre comunele și pronumele presedintilor consiliilor nationale com. și a comand. de garzi naționale în anul 1918 și 1919

Nr. curent	Numele comunei	Numele și pronumele presedintelui Consiliului National	Numele comandantului Garzii Nationale	Observări
1	Brad	Ioan Radu, Dir. Liceului A. Iancu	Sabin Bancu Cpt. Reg. 88 Careu Mare	
2	Valea Brad	Mealeș Petru	Mealeș Petru	
3	Țărățel	Bencea Todor	Bencea Todor	
4	Potingani			N'au fost
5	Mesteacăn			N'au fost
6	Crișcan	Cor Tănase	Cor Tănase	
7	Băița	Balaș Leontin, Halca comerț	Balaș Leontin	
8	Crăciunești	" "	Bulaș Gligor	
9	Ormindea	" "	Galea Petru	
10	Hărtăgani	" "	Bolea Avram	
11	Peștera	" "	Buda Atin	
12	Trestia	" "	Toma Iove	
13	Săliște	" "	Pârva Petru	
14	Căinelul de sus	" "	Iovan Traian	
15	Crișcior	Ioan Tăderaș	Ioan Tăderaș	Pe toate comunele din notar. Crișcior
16	Zdrapți	"	" "	
17	Bucureșci	"	" "	
18	Șesuri	"	" "	
19	Rovina	"	" "	
20	Curechin	"	" "	
21	Luncoiul de jos	—	—	
22	Luncoiul de sus	—	—	
23	Stejerel	—	—	
24	Podele	—	—	
25	Ruda Brad	—	—	
26	Buceș	Birău Nicolae	Birău Nicolae	Pe întreg notariatul
27	Dupăpiatră	" "	" "	
28	Stănija	" "	" "	
29	Mihăleni	Miron Popovici, preot	Iancu Petru, decedat	
30	Blăjeni	Ștefan Haragus, not. public Oradea mare		

Brad 13/II 1931

[illegible signature]

Lista președinților și comandanților Gărzilor Naționale Române din plasa Brad

https://biblioteca-digitala.ro

Diverse contingente de militari din Crişan

https://biblioteca-digitala.ro

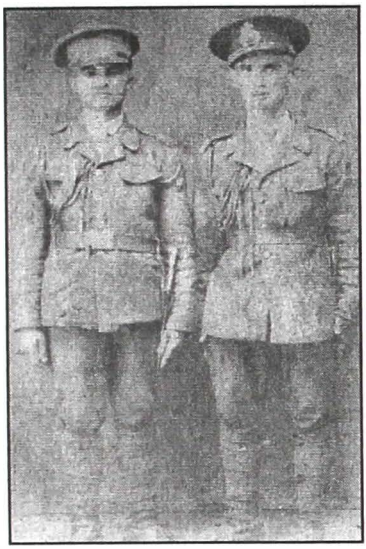

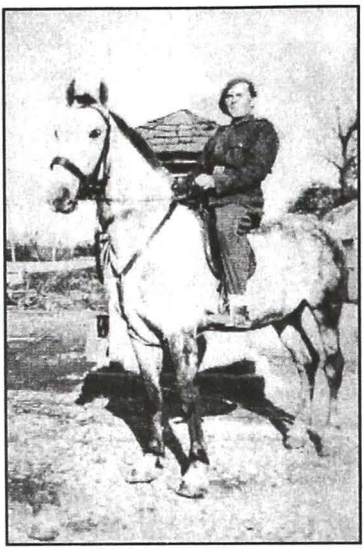

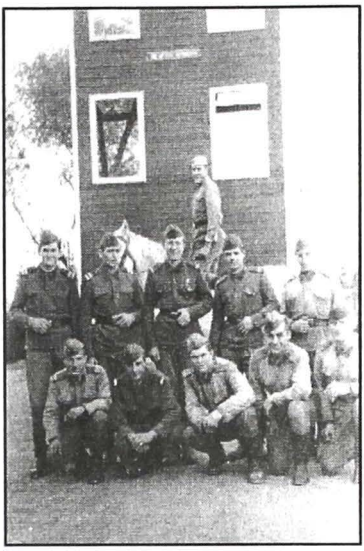

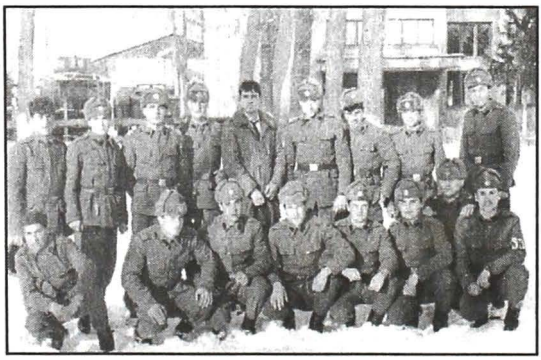

Diferite contingente de militari din Crişan

https://biblioteca-digitala.ro

Prof. Dr. Cornel Furdui la Universitate

Ioanu Medrii în formația de pompieri

Locuitori din Crişan în anul 1910

Primarii din plasa Brad

La inaugurarea Căminului cultural

Grupa de vânători

Un tânăr şi o şură bătrână

https://biblioteca-digitala.ro

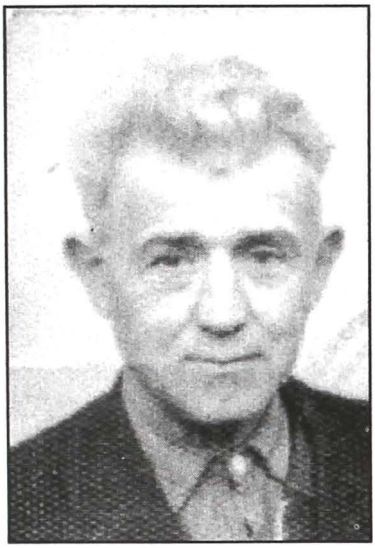

Avram Ioan Totiş, fost preşedinte al Sfatului popular

Avram Iancu, fost secretar al Sfatului

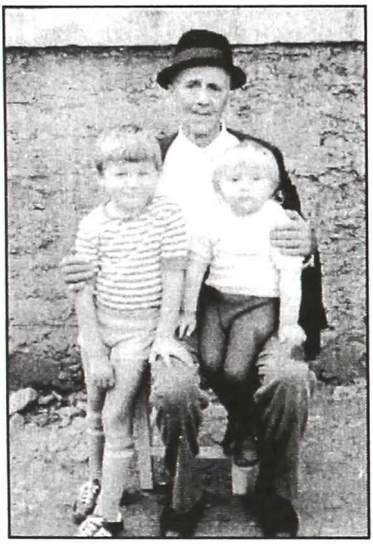

Primarul Lupea Petru şi nepoții

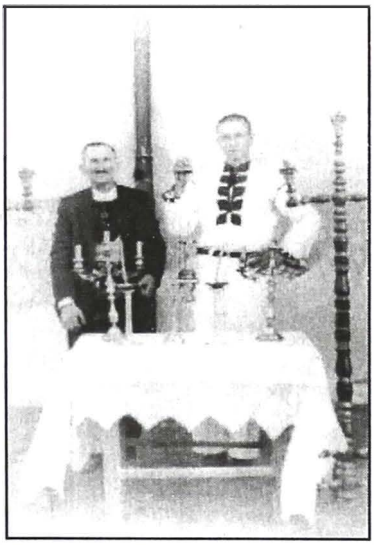

Nuțu lui Lazăr, fost primar

Mariana Popovici, învățătoare

Ana Neaga împreună cu copiii Ioan şi Ilie

https://biblioteca-digitala.ro

Membrii familiei Bârna (Trăluța)

https://biblioteca-digitala.ro

Casa familiei Brana

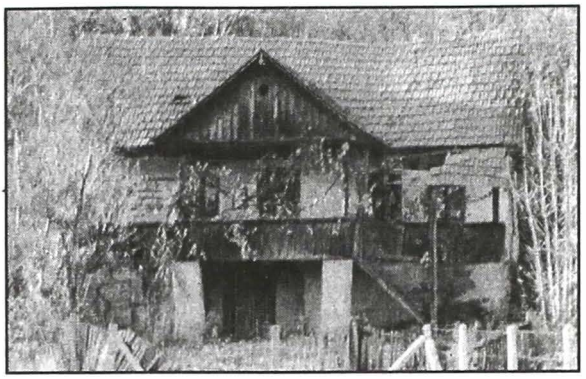

Casa familiei Macrei

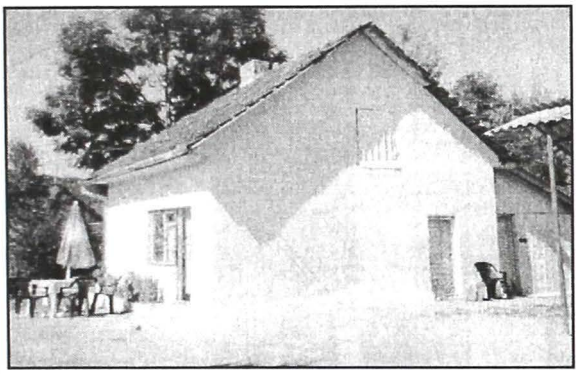

Fosta baie populară

Fostul grajd comunal

Casa parohială 1936

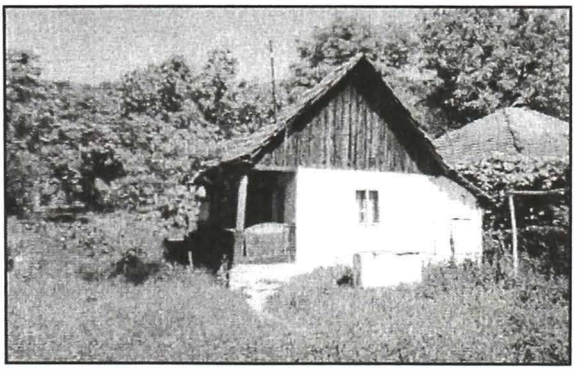

Casa veche din Crişan

https://biblioteca-digitala.ro

Aspecte privind ceremonialul nunții, botezului și de la nedeie

https://biblioteca-digitala.ro

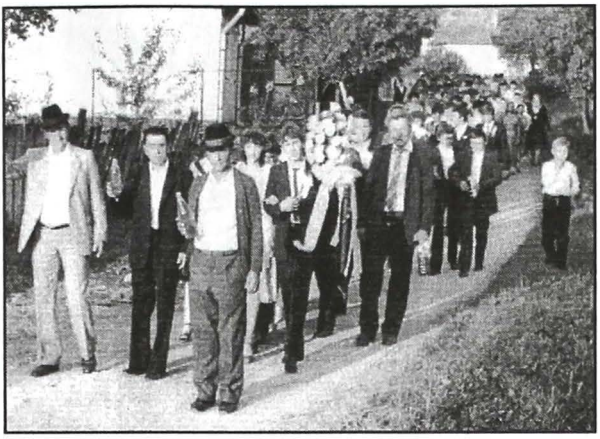

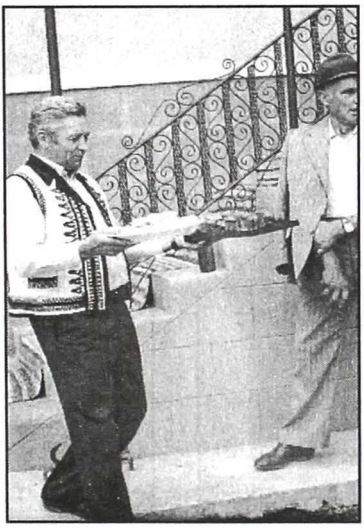

Aspecte de nuntă

https://biblioteca-digitala.ro

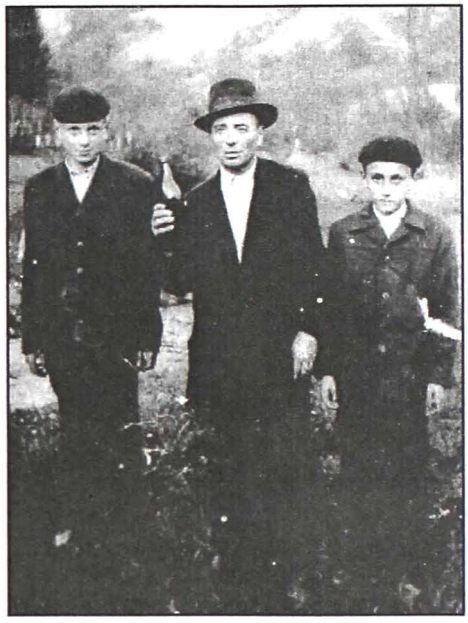

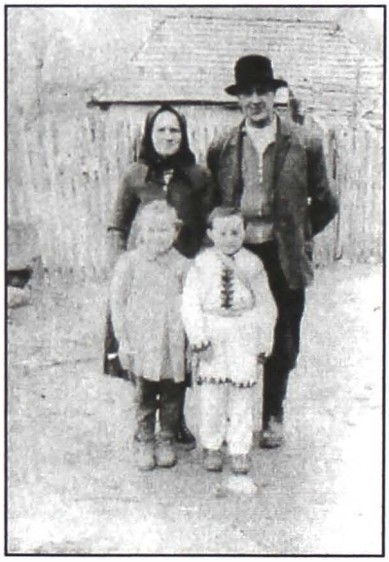

Locuitori din satul Crişan de diverse vârste

https://biblioteca-digitala.ro

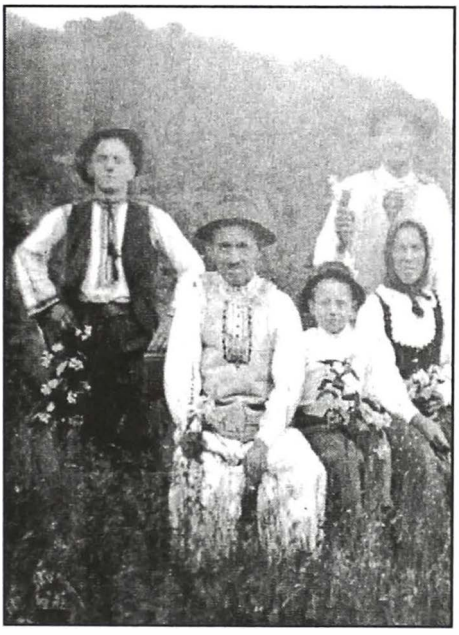

Alți locuitori din Crișan

https://biblioteca-digitala.ro

Bărbați, femei și copii în costum popular

https://biblioteca-digitala.ro

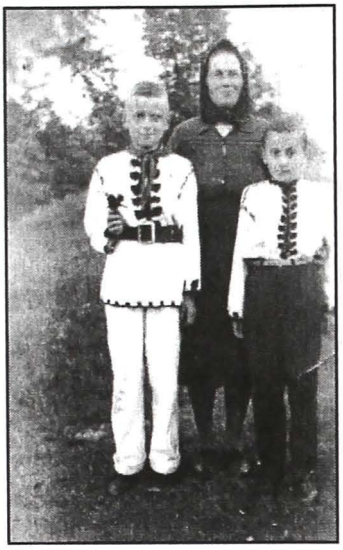

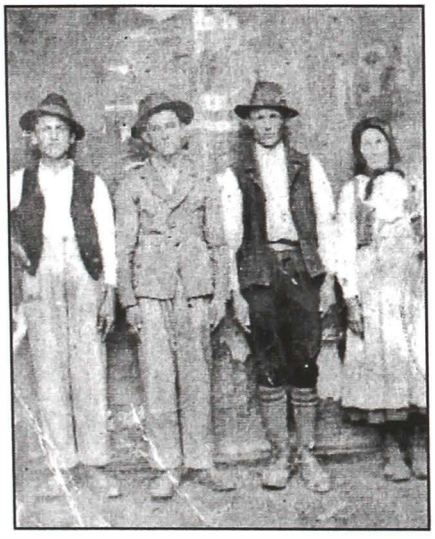

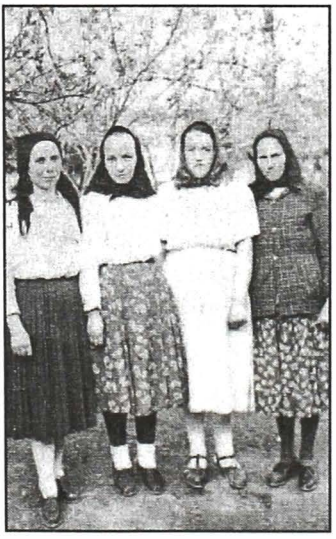

Bărbați, femei și copii în costum popular

https://biblioteca-digitala.ro

Geologul Viorel Brana şi soţia la sărbătoarea Crăciunului din 1940 în casa inginerului Florea Valer din Mediaş

Diferite generaţii de locuitori din Crişan

https://biblioteca-digitala.ro

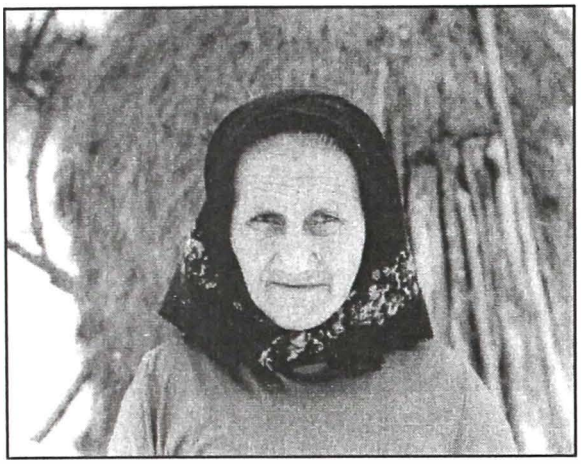

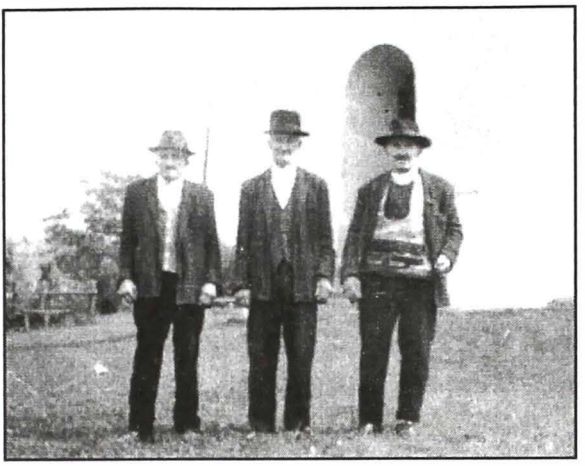

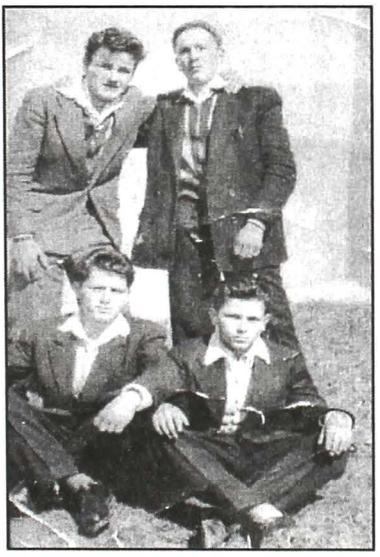

Alți locuitori din Crișan

https://biblioteca-digitala.ro

Aspecte privind diverse preocupări: munca în gospodărie şi pe câmp

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica ortodoxă - 1852

Căminul cultural Viorel Brana

Şcoala primară Vlaicu Bârna

Monumentul lui Crişan

ISBN: 978-973-0-05173-5

https://biblioteca-digitala.ro